

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 26

Sayı / Issue: 4

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1 Ekim 2024 - 31 Aralık 2024 / October 1, 2024- December 31, 2024

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 26

Sayı / Issue: 4

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1 Ekim 2024 - 31 Aralık 2024 / October 1, 2024- December 31, 2024

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ Cilt: 26 Sayı: 4 Yıl: 2024

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Asuman ALTAY

Sorumlu Müdür : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editörler : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Doç. Dr. Levent YILMAZ
Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca, İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 12.12.2024

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbdergi@deu.edu.tr

Sekreter & Dizgi : Araş.Gör. Aybüke İrem Saylam & Araş.Gör. Adar Cem Lağap

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

© Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

**DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL
OF SOCIAL SCIENCES**

Volume: 26 Issue: 4 Year: 2024

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Asuman ALTAY, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editors : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Assoc. Prof. Dr. Levent YILMAZ

Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 12.12.2024

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY
Tel: +90 (232) 301 87 60
Fax: +90 (232) 453 02 66
E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

Secretary & typesetting : Aybüke İrem Saylam & Adar Cem Lağap

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors. The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

© All Rights Reserved

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Hakemli Dergi

Cilt: 26 Sayı: 4 Yıl: 2024

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER – Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ – Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar NART – Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

ALAN EDITÖRLERİ

Prof.Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Ali Şevket OVALI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Engin AKDENİZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gülperi SERT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gülüzar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hacı CAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Işıl ÖZGEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. İkbal Sibel SAFİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Cem ŞAHİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Nilsen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Özlem ÇAKIR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Pınar Evrim MANDACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Pınar Narin EMİRHAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Rabia Ece OMay	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Selma GÜLSEVİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Senem CEYLAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Şenay ÖZGÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Ali Cemal TÖZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Behiye EKER KAZANCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Derya Durusu EMEK SAVAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Gamze ARABELEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Tolga ŞAHİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Turgay BUCAK	Dokuz Eylül Üniversitesi

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal

Vol: 26 Issue: 4 Year: 2024

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ – Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Erkan GÖKSU – Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER – Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ – Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Serdar NART – Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcubay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

FIELD EDITORS

Prof.Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Ali Şevket OVALI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Engin AKDENİZ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gülperi SERT	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gülizar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hacı CAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Işıl ÖZGEN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. İkbal Sibel SAFİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Mehmet Cem ŞAHİN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Nilsen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Özlem ÇAKIR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Pınar Evrim MANDACI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Pınar Narin EMİRHAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Rabia Ece OMA Y	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Selma GÜLSEVİN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Senem CEYLAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Şenay ÖZGÜR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Ali Cemal TÖZ	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Behiye EKER KAZANCI	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Derya Durusu EMEK SAVAŞ	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Gamze ARABELEN	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Tolga ŞAHİN	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Turgay BUCAK	Dokuz Eylül University

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayınlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

Cilt/Volume: 26 Sayı/Issue: 4

YılYear: 1 Ekim 2024 - 31 Aralık 2024 / October 1, 2024- December 31,
2024İÇİNDEKİLER/CONTENT

SAYFA/PAGE

ARKEOLOJİ

TİRE MÜZESİ TERRAKOTTA KOLEKSİYONU DAHİLİNDEKİ BAŞIN TANRIÇA TYCHE
BAŞI OLARAK ÖNERİLMESİ 1433-1442

*THE HEAD IN THE TERRACOTTA COLLECTION OF THE TİRE MUSEUM IS PROPOSED AS THE HEAD OF
THE GODDESS TYCHE*

Derya EROL

EDEBİYAT

THE REVIVAL OF MEDUSA IN TED HUGHES'S CHILDREN'S NOVELLA THE IRON
WOMAN IN THE ECOFEMINIST CONTEXT 1443-1454

TED HUGHES'UN DEMİR KADIN ADLI KISA ÇOCUK ROMANINDA MEDUSA'NIN EKOFEMINIST
BAĞLAMDA DİRİLİŞİ

Nilay ERDEM AYYILDIZ

KADIN İKTİDARI BAĞLAMINDA MACBETH VE IV. MURAT OYUNLARINI
KARŞILAŞTIRMALI BİR OKUMA 1455-1480

A COMPARATIVE READING OF MACBETH AND IV. MURAT PLAYS IN THE CONTEXT OF WOMEN'S POWER

Hanife ŞAHİN

FELSEFE

FENOMENOLOJİK BİR FARK OLARAK DÜNYA SORUSU 1481-1490

THE QUESTION OF THE WORLD AS A PHENOMENOLOGICAL DIFFERENCE

Mehmet ESENDEMİR

FİNANS

T.C. ZİRAAT BANKASI A.Ş.'NİN TARIMSAL KREDİLERİNİN REEL TARIMSAL KATMA
DEĞERE ETKİSİNİN KESİRLİ-FREKANSLI FOURİER YÖNTEMLERLE ANALİZİ 1491-1506

*ANALYSIS OF THE IMPACT OF AGRICULTURAL CREDITS OF T.C. ZİRAAT BANKASI A.Ş. ON REAL
AGRICULTURAL VALUE ADDED BY APPLYING FRACTIONAL-FREQUENCY FOURIER METHODS*

Ömer KESKİN

GASTRONOMİ

YİYECEK İÇECEK SEKTÖRÜNDEKİ ETİK İHLALLERİN BİBLİYOGRAFİK İNCELEMESİ 1507-1537

A BIBLIOGRAPHIC REVIEW OF ETHICAL VIOLATIONS IN THE FOOD AND BEVERAGE SECTOR

Emre VAROL, Hasan Hüseyin KARA

GAZETECİLİK

DERGİCİLİK KONULU AKADEMİK ÇALIŞMALAR: BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ 1538-1572

ACADEMIC STUDIES ON MAGAZINE PUBLISHING: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Gökhan BAK

BİR UZMANLIK ALANI OLARAK TARIM HABERCİLİĞİ: GAZETELER VE HABER SİTELERİ 1573-1596

ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

AGRICULTURAL JOURNALISM AS A FIELD OF EXPERTISE: A RESEARCH ON NEWSPAPERS AND NEWS SITES

Ayşenur Akyazı

HALKLA İLİŞKİLER

İNFODEMİ OKURYAZARLIĞININ ÖNEMİ VE SALGIN İLETİŞİMİ YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ ÜZERİNE ARGÜMANTATİF BİR YAKLAŞIM 1597-1645

THE IMPORTANCE OF INFOEMIC LITERACY AND AN ARGUMENTATIVE APPROACH ON ITS ROLE IN OUTBREAK COMMUNICATION MANAGEMENT

Sema ÇAĞLAYAN, Nihal PAŞALI TAŞOĞLU

İKTİSAT

ENFLASYON, ÇIKTI VE DÖVİZ KURU AÇIKLARININ FAİZE ETKİSİ: GENİŞLETİLMİŞ TAYLOR KURALI ÇERÇEVESİNDE ASİMETRİK İLİŞKİLERİN ANALİZİ 1646-1666

THE EFFECTS OF INFLATION, OUTPUT AND EXCHANGE RATE GAPS ON INTEREST RATE: ANALYSIS OF ASYMMETRIC RELATIONSHIPS WITHIN THE FRAMEWORK OF THE AUGMENTED TAYLOR RULE

Serhat ALPAĞUT

PAZARLAMA

GAMIFICATION IN SUSTAINABILITY LEARNING IN BUSINESS EDUCATION 1667-1695

İŞLETME EĞİTİMİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÖĞRENİMİNİN OYUNLAŞTIRMASI

Özge ÖZGEN, Banu DEMİREL

PSİKOLOJİ

ANNE BEKÇİLİĞİ İLE ERGEN UYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİ: BABA KATILIMININ ARACI ROLÜ 1696-1729

THE RELATIONSHIP BETWEEN MATERNAL GATEKEEPING AND ADOLESCENT ADJUSTMENT: THE MEDIATING ROLE OF FATHER INVOLVEMENT

Melisa EBEOĞLU DUMAN, Türkan YILMAZ IRMAK

GENÇ YETİŞKİNLERİN RETROSPEKTİF BABA ALGILARI İLE ROMANTİK İLİŞKİ DOYUMLARI 1730-1754

ARASINDAKİ İLİŞKİDE DUYGU DÜZENLEMENİN ARACI ROLÜ

THE INSTRUMENTAL ROLE OF EMOTIONAL REGULATION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN YOUNG ADULTS' RETROSPECTIVE PERCEPTIONS OF FATHER AND THE QUALITY OF ROMANTIC RELATIONSHIP

Fazilet Eda YILMAZ OLCAY, Makbule KALI SOYER

SAĞLIK İŞLETMELERİ YÖNETİMİ

BİR ÜNİVERSİTE HASTANESİNDE ÇALIŞAN GERİBİLDİRİMLERİNİN 1755-1768
ÇALIŞANLARIN İLGİLİ DEĞİŞKENLERİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF EMPLOYEE FEEDBACK IN A UNIVERSITY HOSPITAL IN TERMS OF RELATED VARIABLES OF EMPLOYEES

Nevzat DEVEBAKAN, Hanife SARIÇAM, Neslihan SARI, Hazel BAĞCI

SOSYOLOJİ- YÖNTEM

KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMA TASARIMININ SOSYOLOJİ ALANINDA KULLANIMI 1769-1790
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF THE USE OF MIXED METHOD RESEARCH DESIGN IN SOCIOLOGY

Osman METİN, Betül ÇİÇEK

TARİH

BİRİNCİ TBMM DÖNEMİNDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN YASAMA 1791-1817
FAALİYETLERİ VE TBMM'DE ÖRNEKLERLE BUNA İLİŞKİN YAŞANAN MEŞRUIYET TARTIŞMALARI

LEGITIMACY DEBATES REGARDING THE LEGISLATIVE ACTIVITIES OF THE ISTANBUL GOVERNMENTS AND RELATED EXAMPLES IN THE FIRST PERIOD OF THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY (TBMM)

Hasan KENDİRCİ

ATİK ŞİKÂYET DEFTERLERİNDE URFA (RUHA) VAKIFLARIYLA İLGİLİ SORUNLAR 1818-1838

PROBLEMS RELATED TO THE FOUNDATIONS OF URFA (RUHA) IN THE ATİK ŞİKAYET DEFTERS

Abdullah EKİNCİ, Berna TORKAK

YAZILI BASINDA 31 MART 2024 YEREL SEÇİM SONUÇLARININ SÖYLEM ANALİZİ 1839-1882

DISCOURSE ANALYSIS OF MARCH 31, 2024 LOCAL ELECTION RESULTS IN PRINT MEDIA

Aslı SOLAK ŞENER

YEREL SİYASET

KENTSEL MEKÂNDAN AİDİYET UNSURU OLARAK KOLEKTİF KİMLİK: HALTANLAR 1883-1903
AŞİRET DERNEĞİ ÖRNEĞİ

COLLECTIVE IDENTITY AS AN ELEMENT OF BELONGING IN THE URBAN SETTINGS: SAMPLE OF HALTANS TRIBAL ASSOCIATION

Mithat Arman KARASU, Fatma Betül BAYKUŞ

Yayın Geliş Tarihi: 02.09.2023
Yayına Kabul Tarihi: 08.11.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1354216>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1433-1442
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TİRE MÜZESİ TERRAKOTTA KOLEKSİYONU DAHİLİNDEKİ BAŞIN TANRIÇA TYCHE BAŞI OLARAK ÖNERİLMESİ

Derya EROL*

Öz¹

Tyche, Yunan tanrı ve tanrıçalarının soylarından gelmeyen, zamanla kişileştirilerek tanrı kimliği kazanmış soyut bir kavramdır. Bu soyut kavramın bir tanrıçaya dönüşmesi büyük ölçüde İ.Ö. 4 yüzyılda ve Hellenistik Dönem'de gerçekleşmiştir. Tyche, tanrıça olarak kişileştirilmeden önce kaderin ve talihin belirleyicisi olarak kabul edilmekte idi. Yunan Pantheon'una geç girmiş bir tanrıça olduğu için betimleme tiplerinde çok çeşitlilik görülmemektedir. Tyche ve Kybele betimlemeleri çoğunlukla birbiri ile çok benzer şekilde yapılabilmektedirler. Özellikle sur bedenli polosa sahip betimlemelerinde bu benzerlikler çokça görülmektedir. Bu bağlamda iki Tanrıçanın betimlemelerini zaman zaman birbirinden ayırmak çok zor olabilmektedir. Bu çalışmada Tire Müze'sinden bulunmuş olan bir başın Kybele'yi mi Tyche'yi mi temsil ettiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terrakotta, Tyche, Şans, Talih, Gemi Dİmeni.

THE HEAD IN THE TERRACOTTA COLLECTION OF THE TİRE MUSEUM IS PROPOSED AS THE HEAD OF THE GODDESS TYCHE

Abstract

Tyche is an abstract concept that did not come from the lineage of Greek gods and goddesses, but was personified in time and became a god. The transformation of this abstract concept into a god was largely realised in the 4th century BC and the Hellenistic

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Erol, D. (2024). Tire Müzesi Terrakotta Koleksiyonu dahilindeki başın Tanrıça Tyche başı olarak önerilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1433-1442.

*Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü İzmir, <https://orcid.org/0000-0003-1580-6448>, derya.erol@deu.edu.tr

¹Araştırma için etik kurul onayına gerek bulunmamaktadır.

period. Before being personified as a god, Tyche was regarded as the determinant of fate and fortune. Since she is a goddess who entered the Greek Pantheon late, there is not much variety in her depictions. Tyche and Kybele depictions can often be made in a very similar way to each other. These similarities are especially seen in depictions with a trumpet-shaped polo. In this context, it can sometimes be very difficult to separate the depictions of the two Goddesses from each other. This study aims to determine whether a head found in the Tire Museum represents Kybele or Tyche.

Keywords: Terracotta, Tyche, Luck, Fortune, Ship Rudder.

GİRİŞ

Tire Müzesi'nde yer alan terrakotta bir baş, çalışma konusunu oluşturmaktadır. Baş cepheden betimlenmiş ve poloslu bir tanrıçadır. Polosu, dalgalı bir şekilde dikey panellere ayrılmıştır. Bu paneller sur duvarları şeklinde yüksek ve alçak olarak betimlenmiştir. Polosun alt bitiminde bir bant çepeçevre başı dolaşır ve ortasında bir rozet vardır. Aynı zamanda bu bant üzerinde profilden yapılmış ve birbirini tekrar eder şekilde betimlenmiş kuş betimlemeleri bulunmaktadır. Çalışmanın amacı bu figürin başının hangi tanrıçaya ait olduğunu tespit ederek, stil özellikleri ile üretim merkezi ve dolayısı ile o bölgedeki kült anlayışı üzerine öneriler geliştirebilmektir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda incelenen benzer örnekler ışığında figürin başının Tanrıça Tyche'ye ait olduğu düşünülmektedir.

Tyche Olymposlu bir tanrıça olmamakla birlikte en az onlar kadar saygı duyulmuştur. Tyche, önceleri talih ve şans temsil eden bir tanrıça iken Klasik Dönem'in sonlarından itibaren insanların kaderini, alinyazılarını temsil eden bir tanrıya dönüşmüştür. Tanrıçaya giderek ilgi artmış ve büyük bir saygı duyulmaya başlamıştır (Pollit, 1986).

Tyche ile ilgili ilk bilgi Hesiodos'un Theogonyası içerisinde görülmektedir (Hesiodos, 2016). Pausanias, ilk Tyche heykelini Boupalos tarafından Smyrna'da Arkaik Dönem'de yapıldığını ifade etmektedir (Pausanias, 4-30.6). Günümüze ulaşan ilk Tyche betimlemesi, İ.Ö.380/370 yıllarına tarihlenen elinde cornocopia tutan ve uzun bir himation giyen kadının betimlendiği rölyeftir (Fullerton, 1990).

Başında poloslu elinde bereket boynuzu bir elinde de gemi dümeni ile kör, ayakta ya da oturabilir şekilde betimlenebilmektedir. İlk Klasik Dönem betimlemelerinde polos ve bereket boynuzu atribüleri ile betimlenmektedir. Talih, şans, kader özellikleri gemi dümeni atribüsü ile betimlenmiştir. İnsanların hayatına kaderine yön vermesi gemi dümeni ile betimlenmiştir. Gemi dümeni aynı zamanda liman ve ticareti de temsil etmektedir. Gemi dümeni, heykelerde Hellenistik Dönem içerisinde görülmektedir (Bieber, 1955).

Tyche, şehrin koruyucusu olarak çok geniş bir tapınıma sahipti. Devletin koruyucusu kimliği sur bedenli poloslu ile betimlenmektedir. Sur bedenle polos bir

kale duvarı şeklinde betimlenebilir iken o devletteki epithetlerine göre de çeşitli şekillerde olabilmektedir.

Tyche İkonografisi

Tyche, Yunan tanrı ve tanrıçalarının soylarından gelmeyen, zamanla kişileştirilerek tanrı kimliği kazanmış soyut bir kavramdır. Bu soyut kavramın bir tanrıya dönüşmesi büyük ölçüde İ.Ö. 4 yüzyılda ve Hellenistik Dönem'de gerçekleşmiştir (Palagia, 1994). Tyche, tanrı olarak kişileştirilmeden önce kaderin ve talihin belirleyicisi olarak kabul edilmekte idi (Pieter&Broucke,1934) Tyche, tanrıça kimliği taşımadığı dönemde de Yunan sosyal yaşamı içerisinde önemli bir olguydu. Tarihi olaylar içerisinde de yön verici özellikleri ile Hellenistik Dönem öncesi şair ve filozoflarının sık sık odaklandıkları öğelerden biri olmuştur (Pieter& Broucke, 1934).

Tyche ilk olarak İ.Ö. 8 yüzyıla tarihlenen Hesiodos'un Theogonia'sı içerisinde geçmektedir (Hesiodos, 2016). Theogonia'da Okeanos ve Tetis'in üç bin tane olan kızlarından birisi olarak listelenmiştir. Bunlar, akarsuların koruyucusu olan su nympheleridir (Grimal, 1997).

Yunanistan'da Okeanos'un kızı olması nedeni ile tarım ekonomisinin yanı sıra deniz ticaretinin ve yolculukların koruyuculuğu da görevleri arasına eklenmektedir.

İ.Ö. 7 yüzyılda Tyche'nin kimliği bir nympheden daha farklı bir kimlik bürünmeye başlamıştır. Bir nympheden daha sonraki rolü olan şans ve talihe doğru kişileştirilmesine başlanmıştır. Bu dönemin şairlerinden Alkman, Tyche'yi Eunomia'nın ve Peitho'nun kız kardeşi, Proathea'nın(önsezi) kızı olarak isimlendirmektedir (Matheson, 1994; Grimal, 1997).

İ.Ö.5 yüzyılda ise Tyche ile ilgili bilgilere Pindar'ın eserlerinde rastlanmaktadır.

Pindar 12. Olimpiyat hymninde Tyche'yi, kurtarıcı tanrıça olarak isimlendirmiştir. Bu hymn, Himera'da yapılan yarışları kazanan Ergoteles için yazılmıştır. Pindar, Tyche'ye Himera ve çevresini koruması için yalvarmaktadır. Himera, kuzey Sicilya kıyılarında bir liman kentidir. Pindar'ın Tyche'ye bu yalvarışı ile tanrıçanın İ.Ö. 4 yüzyıldaki ve sonrasındaki ikonografisinde çok önemli bir yer oynayan kentin koruyuculuğu kimliğine atıfta bulunmuştur. Pindar çalışması içerisinde Tyche'yi pherepolis olarak nitelendirmiştir. Bunun yanı sıra Tyche'nin Okeanos'un kızı kimliğinden dolayı, onun kendisini denizden gelebilecek tehlikelere karşı korumasını istemiştir (Matheson, 1994).

Klasik Dönem içerisinde ise Tyche, mezar stelleri üzerinde δάιμον ya da μοιρά isimleri ile anılmaktadır. Hellenistik Dönem ve sonrasında Τυχη (Tyche) ismi kullanılmıştır (Ridgway, 2000).

Hellenistik Dönem’de Tyche, şans, talih, umulmadık, beklenmedik şeylerin habercisi kimliğinin yanı sıra şehrin koruyucusu olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Nilsson, 2007).

Evrenin işleyişi içerisinde önemli bir yer tutmaya başlaması ve kentin koruyucusu sıfatı ile soyut bir kavramdan kişileştirmeye doğru gidiş tamamlanmış ve bir tanrıça sıfatını kazanmıştır. Tyche, Hellenistik Dönem’de diğer tanrı ve tanrıçalar ile birlikte ileri derecede tapınım görmüştür (Pollit, 1986).

Hellenistik Dönem’de tanrıça bir elinde cornucopia taşımaktadır. Cornucopia, zenginliği, bolluk ve bereketi temsil etmektedir. Başında sur duvarları şeklindeki polos ise şehrin koruyucusu sıfatı ile ilişkilidir. Hellenistik Dönem’de Tyche’nin en önemli atribütlerinden bir diğeri de gemi dümenidir. Gemi dümeni, tanrıçanın insan hayatına yön verişini sembolize etmektedir (Edwards,1990).

Tyche, Roma Dönemin’de tanrıça Fortuna ile kaynaşarak bu ismi almıştır. Roma’da şans, talih ve hayata yön veren özelliği ile kentin koruyucusu kimliği birlikte tapınım görmüştür (Matheson, 1994).

Tyche Figürlerinin Tipolojisi

Tyche betimlemeleri hakkında ilk bilgiler yazılı kaynaklardan elde edilmektedir. Pausanias kitabında İ.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen Smyrna’da olan bir Tyche heykelinden bahsetmektedir (Pausanias, 40.30.6). Bu heykelin Boupalos tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Pausanias bu heykelin elinde cornucopia tuttuğunu ve başında bir polos olduğunu ifade etmektedir. Bahsedilen bu heykel, günümüze ulaşmamıştır (Palagia, 1994).

Yunan heykeltıraşlığında, birisi Arkaik Dönem’de birisi de Hellenistik Dönem’de eserler üreten iki heykeltıraş Boupalos bilinmektedir. Pausanias’ın bahsettiği Boupalos, Arkaik Dönem içerisinde çalışmalarda bulunmuş olanıdır. Ancak Heidenreich’in Hellenistik Dönem heykeltıraş Boupalos ile ilgili yaptığı çalışmasında, cornucopialı Tyche betimlemesinin ilk olarak Hellenistik Dönem içerisinde yapıldığını kesinlikle ifade etmektedir. Pergamon’da bulunan Boupalos tarafından yapılmış olan dansçı heykelleri stil olarak Pausanias’ın bahsettiği Tyche ile çok benzemektedirler (Heidenreich, 1935). Fullerton bu nedenle Pausanias’ın bahsettiği heykelin Arkaik Dönem’de yapılmış olma ihtimalinin olmadığını ifade etmektedir (Fullerton, 1990).

Pausanias’ın bahsettiği bu heykel dışında erken döneme tarihlenen bir başka Tyche betimlemesi bulunmamaktadır. Günümüze ulaşan en erken Tyche betimlemesi Atina Agora’sından bulunmuştur. Bu heykel, İ.Ö. 4 yüzyılın son çeyreği içinde değerlendirilmektedir (Palagia, 1994). Yine İ.Ö.4 yüzyıla tarihlenen erken örneklerden bir diğeri de Arkadia’dan bulunmuş olan bir anlaşma kabartması üzerinde yer alan Tyche figürüdür (Fullerton, 1990).

Bu figürlerin tümünde Tyche başında sur duvarlı polos ve cornucopiası ile betimlenmiştir. Sur duvarlı polos giymiş Tyche betimlemeleri ilk kez İ.Ö.4

yüzyılda ortaya çıkmaktadır (Higgins, 1969). Bu tipte polos giymiş en erken örnekler sikkeler üzerinde görülmektedir. İ.Ö.361–351 yıllarına tarihlenen bir Salamis sikkesi üzerinde Tyche sur duvarı şeklindeki polos ile betimlenmiştir (Pieter&Broucke, 1934, Fig.17). Tyche'nin şehrin koruyucusu kimliği ile tamamen bir tanrıya dönüşmesinin göstergesi olarak da kabul edilen sur duvarı şeklindeki polos, Hellenistik ve Roma dönemlerinde tanrıçanın tüm betimlemelerinde kullanılmıştır. Gemi dümeni Tyche'nin Hellenistik Dönem'de görülen atribülerinden bir diğeridir. Gemi dümeni atribüsü tanrıçanın insan hayatına yön verişini ile ilişkilidir (Higgins, 1967).

Hellenistik Dönem'de Tyche betimlemelerinin standart haline ulaşmış şekli Eutychides'in Antiochia'da yaptığı Tyche heykelidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, İ.Ö.4 yüzyılda sikkeler, heykel ve rölyefler üzerinde Tyche betimlemeleri henüz görülmeye başlamıştır. Eutychides tüm bu betimlemelerdeki tiplerin yanı sıra yeni atribüler ekleyerek, heykelin kendi içerisinde çeşitli kompozisyonlarını yaratmayı başarmıştır. Bunlardan birinde Tyche, Silpius Dağı'nı sembolize eden büyük bir kayanın üzerinde oturur şekilde betimlenmiştir. Figür sağ elinde bir demet buğday başağı tutmaktadır. Bu bolluğu, refahı sembolize etmektedir. Başında sur duvarı şeklindeki polos vardır. Ayaklarının altında Orantes Irmağı'nı temsilen sakallı bir figür yatmaktadır. Kıvrılarak yatan Orantes ile Eutychides üçlü bir kompozisyon yaratmıştır. Bu heykel, İ.Ö. 300–290 yılları arasında tarihlendirilmektedir (Stewart, 1990). Eutychides'in bu tipi, küçük değişikliklerle hemen hemen tüm Hellenistik Dönem kentlerinde görülmektedir.

Oturan Tyche figürlerinin dışında ayakta duran betimlemeler de Hellenistik Dönem içerisinde görülmektedir. Bu figürler, elinde cornucopia tutmakta, diğer ellerinde ya da yan kısımlarında gemi dümeni taşıyor şekilde betimlenmişlerdir.

Hellenistik Dönem içerisinde, Tyche figürlerinin mecazi anlamları çok önemliydi. Basit semboller değillerdi. Tyche, pek çok şehirde çok hassas bir kültü ve şehrin şansı ve kaderi için çok gerçekçiydi. İnsanların refahı, zenginlikleri, mutlulukları, umutları onların yaşamların çoğu ona bağımlı gibi görünmektedir. Bu heykeller, aynı zamanda devletin ya da yöneticilerin kendi dönemlerine imza atmaları anlamına da gelmekteydi.

Eirene (barış) ve Tyche (fortune) gibi pek çok personifikasyon İ.Ö.4.yy. da ve Hellenistik Dönem'de oldukça popüler hale gelmişti (Larson, 2007).

Heykel, gem, cam şişelerde, terrakotta figürinlerdeki Tyche betimlemelerinin kült işlevlerinin yanı sıra, iyi ve bol şans dileklerini ifade etme anlamına gelen objeler olarak kullanılması ile ilişkilendirilmektedir. İyi ve bol şans dileklerinin dışında kötülüklerden koruyucu (amulet) ya da kötülükleri kovucu (apotropaic) etkili bir obje olarak da kullanılmış olmalıdır (Pollit, 1986).

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Tyche betimlemeleri, peploslu, diyogonal himationlu ve chitonlu olmak üzere üç farklı tip olarak sınıflandırılmıştır. Fullerton

Archaistic üslupta yapılmış olan Tyche heykellerini Pergamon ve Münich tipi olarak iki ayrı grup altında değerlendirmiştir (Fullerton, 1990).

İmparatorluk döneminde Tyche'nin atribülerinden biri olan gemi dümeni bir kürenin üzerinde yer almaktadır. Bu kürenin anlamı ise Tyche'nin evrenin başlıca prensipleri içerisinde insanın kaderi üzerindeki gücünü sembolize etmesidir (Edwards, 1990).

Tanrıça Tyche Olarak Önerilen Terrakotta Figürin Başının Değerlendirilmesi

Figür cepheden betimlenmiştir. Başında sur duvarı şeklinde yapılmış bir polos yer almaktadır. Surlar, dışa doğru çıkıntı şeklindedir. Bu surların üzeri birbirine paralel yapılmış düz çizgilerle bezelidir. Surların arasında kalan kısımlar ise iç bükey profilli olarak daha geride betimlenmiştir. Sur duvarı şeklinde olan polosun alt kısmında kalın bir bant bulunmaktadır. Bu bandın üzerinde rozet betimlemeleri vardır. Rozetlerin bazılarının detayları aşınmadan dolayı silinmiştir. Saçlar ortadan ikiye ayrılarak, ince kıvrımlı demetler halinde yanlara doğru hareketlendirilmiştir. Saçlar kulakları örtecek şekilde yüzü çevrelemektedir. Saçların lüleleri kulak üzerinde çözülmeye başlamış ve omuzların üzerine doğru indirilmişlerdir. Figürün boynunun üst kısmından itibaren kırık olması nedeni ile çözülen saçların boyun üzerine inen çok az kısımları görünmektedir. Yüz geniş, elmacık kemikleri belirgindir. Alın, üçgen biçimlidir. Gözler, yarı açık şekilde yapılmıştır ve şakaklara doğru eğimlidirler. Burun geniştir. Ağız kapalıdır. Üst dudak ince ve kıvrımlı, alt dudak ise kalın olarak verilmiştir. Üst dudak alt dudağın üzerine eğimli bir şekilde inmektedir. Çene kısa ve geniştir.

Tire örneğinin Tyche başı olarak tanımlanmasının en önemli sebebi sur duvarı şeklinde polos giymesidir. Tyche'nin sur duvarları şeklindeki polos, onun tanrısal kimliğini simgelemektedir.

Eutychides'in yaptığı Tyche, sur duvarlı betimlemeli heykellerin erken örneklerinden birisidir. Bu heykel yaklaşık olarak İ.Ö. 300-290 yıllarına tarihlendirilmektedir (Stewart, 1990).

Sikkeler üzerinde sur duvarlı polos giyen Tyche betimlemeleri daha erken tarihlerde görülmektedir. İ.Ö. 361-351 yılları arasına tarihlendirilen bir Salamis sikkesi üzerinde sur duvarlı polos ile Tyche betimlenmiştir (Pieter & Broucke, 1994, s:36). Heykel ve sikkeler üzerinde Tyche'nin sur duvarlı polos giymiş örnekleri İÖ.4 yüzyılın ortalarından itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Tire örneğinin başında yer alan sur duvarı şeklindeki polos nedeni ile İ.Ö. 4 yüzyılın ortalarından daha önce yapılmış olma olasılığı oldukça az görülmektedir.

Hellenistik Dönem'le birlikte sur duvarlı polos Kybele de giymeye başlamıştır. Heykelerde Kybele ilk kez sur duvarlı polos Venice'de bulunmuş olan bir rölyef üzerinde giymiş olarak görülmektedir. Bu rölyef üzerinde Attis ile birlikte görülmektedir. Bu rölyef, İÖ.3.yüzyıl içerisinde değerlendirilmektedir. Sikkeler üzerinde bu tipte bir polos giyen ilk Kybele betimlemesi İ.Ö.100 yılında

görülmektedir (Matheson, 1994, s:23). Tyche betimlemeleri ise sikkelerde İ.Ö.4. yüzyılda sur duvarı polosu ile betimlenmeye başlamışlardır. Tire örneğinin başında yer alan sur duvarı şeklindeki polos, daha çok Tyche betimlemelerinde görülen örneklerle benzerlik göstermektedir (Sumerer,1999, Taf.18-BIII; Mollard Besques, 1972, Pl.109-506).

Figürün saçları ortadan ikiye ayrılmış ve ince kıvrımlı lüleler şeklinde yanlara doğru hareketlendirilmiştir. Saçların ortadan ayrılarak bu şekilde ince kıvrımlar şeklinde yanlara doğru hareketlendirilmesi İ.Ö. geç 4.yüzyılda Praxiteles'in Knidos Aphroditesi ile sık görülmeye başlanan bir saç tipidir (Ajoonian, 2007, s:14, Fig.5; Ridgway, (I)-2001 s:251). Ancak Knidos Aphroditesinin saçları ensede topuz yapılmıştır. Tire örneğinin saçları, omuzların üzerine doğru lülelerden oluşan iki bukle halinde inmektedir. Knidos Demeter heykelinin saçları ile daha çok benzerlik göstermektedir. Demeter'in saçları ortadan ikiye ayrılarak ince kıvrımlı lüleler şeklinde yanlara doğru hareketlendirilmiştir. Omuzların üzerine ince lülelerden oluşan iki bukle halinde inmektedir. Alın, Tire örneğinde olduğu gibi yüksek ve üçgen biçimlidir. Alının üçgenliği, merkezde ortadan ikiye ayrılmış saçlarla verilmiştir. Ağız yapısı da Demeter ile benzerlikler göstermektedir. Üst dudak ince ve kıvrımlıdır. Alt dudak ise daha kalın yapılmıştır.

Demeter, yaklaşık olarak İÖ.350 yıllarına tarihlendirilmektedir (Ashmole, 1951; Bieber,1962).

Thompson tarafından well-bowed ya da pursed ağız olarak isimlendirilen bu tipteki örnekler, heykelerde ve terrakotta figürinlerde İ.Ö. 4.yüzyıl içerisinde kullanılan bir stildir (Thompson, 1963).

Tire örneğinin gözleri şakaklarda hafifçe aşağı doğru eğimlendirilmiştir. Burunu ise geniş ve kısa yapılmıştır. Yüzü Demeter'e göre biraz daha yuvarlatılmıştır. Yuvarlak yüz yapımı İ.Ö.3 yüzyıl içerisinde heykel ve terrakotta figürlerde kullanılmaya başlanmış olan bir stildir. Özellikle Pergamon heykellerinde gelişen bu stil, İ.Ö.3. yüzyıl içerisinde çok popüler olmuştur (Thompson, 1963, s:30).

Tyche'nin saç, alın, göz ve ağız işlenişi ile İ.Ö. 4.yüzyılın ortalarına tarihlendirilen figürlere yakın stil özellikleri göstermektedir. Ancak yüzünün yuvarlaklığı ile İ.Ö. erken 3 yüzyıl biçim özelliği göstermektedir. Bu nedenle Tire buluntusu Tyche'nin bu nedenle, İ.Ö. 4 yüzyılın sonu ile İ.Ö.3 yüzyılın başları aralığında değerlendirilmesi önerilmektedir.

SONUÇ

Tire Müze'si terrakotta buluntuları içerisinde bulunan baş gösterdiği stil özellikleri nedeni ile Tyche olarak tanımlanmıştır. Figürün diğer kısımları korunmamıştır. Bu nedenle figürün tarihlendirilmesinde sadece yüz uzuvları yardımcı olmuştur.

Tyche pek çok şehirde şehrin koruyucusu kimliğini taşımaktadır. Ancak bazı yerleşimlerde şehirde daha geniş tapınım gören tanrılarla birlikte tapınım görmekteydi. Ephesos'ta da bu tipte bir tapınım bulunmakta idi. Ephesos'ta tapınım gören en önemli tanrıça Artemis'tir. Artemis ile birlikte Tyche de tapınım görmüştür (Matheson,1994).

Tire buluntusu baş, Müze'ye satın alma yolu ile geldiği için bulunduğu yer konusunda kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bu bağlamda da herhangi bir yerleşim ile ilişkili bir kült önerisi yapılamamaktadır. Ancak gösterdiği stil özelliklerine bakıldığında Klasik Dönem stil özelliklerinin yanı sıra geçiş stil özelliklerini de taşımaktadır. Bu özellikler incelendiğinde başın İ.Ö. geç 4 erken 3.yy. içerisinde değerlendirilmesi önerilmektedir.

Başta görülen stil özelliklerinin daha çok yerel bir atölyede üretildiğini göstermesi nedeni ile daha çok üretilen kentte bir sunu ya da mezar hediyesi olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KATALOG

Eser Adı: Tyche başı.

Müze Envanter no: A84-111

Buluntu Yeri: Tire Müzesi'ne satın alma yolu ile alınmıştır. Buluntu yeri bilinmemektedir.

Buluntu Durumu: Figürün sadece başı korunmuştur. Boyundan aşağısı kırıktır ve aynı zamanda eksiktir.

Yapım Tekniği: Tek kalıp kullanılarak yapılmıştır. Başın sadece ön kısmı işlenmiştir. Arka kısmında ise kil toprakları ve düzletilme izleri kısmen temizlenmiştir.

Ölçü: Yük.: 4.5 cm, Gen.:2 cm.

Hamur-Astar: Hamur ince katkılıdır, mikalıdır ve pembemsi kahverengindedir. Beyaz astar izleri boyunun sadece sağ tarafında yer yer korunmuştur. Boya izleri baş üzerinde korunmamıştır.

Tanım: Figür cepheden betimlenmiştir. Başında sur duvarı şeklinde yapılmış bir polos yer almaktadır. Saçlar kulakları örtecek şekilde yüzü çevrelemektedir. Alın, üçgen biçimlidir. Gözler, yarı açık şekilde yapılmıştır ve şakaklara doğru eğimlidirler. Burun geniştir. Ağız kapalıdır. Üst dudak ince ve kıvrımlı, alt dudak ise kalın olarak verilmiştir. Üst dudak alt dudağın üzerine eğimli bir şekilde inmektedir. Çene kısa ve geniştir.

Benzerleri: E.Töpperwein, 1976, Taf.33–199; L.Sumerer, 1999, Taf.18-BIII; S.Mollard Besques, 1972, Pl.109-506.

Tarihleme: İÖ.4. yüzyıl sonu, İÖ. 3 yüzyıl başına tarihlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Ajootian, A. (2007). Praxiteles and fourth century Athenian portraiture. In P. Schultz (Ed.), *Early Hellenistic portraiture: Image, style, context*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Ashmole, B., & Bieber, M. (1962). Reviewed: *Die Tyche von Antiochia* by Tobias Dohn. *American Journal of Archaeology*, 66 (2), 214-216.

Bieber, M. (1955). *The sculpture of the Hellenistic age*. New York, NY: Columbia University Press.

Edwards, C. M. (1990). Tyche at Corinth. *Hesperia*, 59 (3), 529-542.

Fullerton, M. (1990). *The archaistic style in Roman statuary*. Leiden, Netherlands: E.J. Brill.

Grimal, P. (1997). *The dictionary of classical mythology*. New Jersey, NJ: Wiley-Blackwell.

Heidenreich, R. (1935). Bupalus und Pergamon, 50, 668-701.

Hesiodos. (2016). *Theogonia-İşler ve günler*. İstanbul, Turkey: İş Bankası Yayınları.

Higgins, R. (1967). *Greek terracottas*. London, UK: Methuen-Co Ltd.

Higgins, R. A. (1969). Catalogue of the terracottas in the department of Greek and Roman antiquities, British Museum. London, UK: British Museum.

Larson, J. (2007). Ancient Greek cults. London, UK: Routledge.

Matheson, S. (1994). The goddess Tyche. Yale University Art Gallery Bulletin: An Obsession with Fortune: Tyche in Greek and Roman Art, 18-33.

Mollard-Besques, S. (1972). Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite Grecs et Romains III, époques Hellénistique et Romaine, Grèce et Asie Mineure. Paris, France: Presses des Musées Nationaux.

Nilsson, M. P. (2007). Geschichte der griechischen Religion. Die Hellenistische und Römische Zeit, 2, HDA.

Palagia, O. (1994). Tyche at Sparta. Yale University Art Gallery Bulletin: An Obsession with Fortune: Tyche in Greek and Roman Art, 64-75.

Pausanias. (1933). Description of Greece, books VI-VIII (Trans. W. H. S. Jones). London, UK: William Heinemann Ltd.

Pieter, B., & Broucke, J. (1934). Tyche and fortune of cities in the Greek and Roman world. Yale University Art Gallery Bulletin: An Obsession with Fortune: Tyche in Greek and Roman Art, 34-49.

Pollitt, J. (1986). Art in the Hellenistic age. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Ridgway, B. (2000). Hellenistic sculpture I. UK: The University of Wisconsin Press.

Ridgway, B. S. (2001). Hellenistic sculpture II: The styles of ca. 331-200. UK: The University of Wisconsin Press.

Stewart, A. (1990). Greek sculpture: An exploration (Vols. I-II). New Haven, CT: Yale University Press.

Summerer, L. (1999). Hellenistische terrakotten aus Amisos: Ein Beitrag zur Kunstgeschichte des Pontosgebietes. Stuttgart, Germany: Franz Steiner Verlag.

Thompson, B. D. (1963). Troy, the terracotta figurines of the Hellenistic period: Supplementary Monograph III. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Töpperwein, E. (1976). Terrakotten von Pergamon. Berlin, Germany: Walter de Gruyter.

Yayın Geliş Tarihi: 29.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 08.11.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1475699>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1443- 1454
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

THE REVIVAL OF MEDUSA IN TED HUGHES'S CHILDREN'S NOVELLA *THE IRON WOMAN* IN THE ECOFEMINIST CONTEXT

Nilay ERDEM AYYILDIZ*

*Abstract*¹

British author and poet Ted Hughes's The Iron Woman, a sequel to The Iron Man, is one of the children's literature works awaiting to be discovered as a noteworthy ecofeminist work. The aim of this study is to explore the association between the Medusa myth and Hughes's The Iron Woman, examining their shared roles as female resistance and empowerment within an ecofeminist context. Within the angle of gender, power dynamics and nature, the analysis reveals an innovative approach to the novella, which depicts how the imperishable mythological heroine Medusa is revived in an ecofeminist context. The study indicates how the heroines are similar to each other not only in terms of their physical features but also their insurgent natures and ways of punishing men to resist. In this regard, the study asserts that while evoking cultural awareness both for children and adults, The Iron Woman creates a reminiscent of Medusa in an ecofeminist manner. Therefore, the study sheds an ecofeminist light on the association between two female protagonists, examining the title character, the Iron Woman, as the revival of Medusa in a new context.

Keywords: *The Iron Woman, Medusa, Ecofeminism, Resistance, Nature.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Erdem Ayyıldız, N. (2024). The revival of Medusa in Ted Hughes's children's novella *The Iron Woman* in the ecofeminist context. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1443- 1454.

* Assoc. Prof. Dr., Fırat University, Faculty of Education, Department of Foreign Language Education, ORCID ID: 0000-0002-1779-8464, nerdem@firat.edu.tr

¹ Ethics committee approval is not required for this study.

TED HUGHES'UN *DEMİR KADIN* ADLI KISA ÇOCUK ROMANINDA MEDUSA'NIN EKOFEMİNİST BAĞLAMDA DİRİLİŞİ

Öz

İngiliz yazar ve şair Ted Hughes'un "Demir Adam" adlı eserinin devamı niteliğindeki "Demir Kadın" başlıklı kısa romanı, dikkate değer bir ekofeminist eser olarak keşfedilmeyi bekleyen çocuk edebiyatı eserlerinden biridir. Bu çalışmanın amacı, Medusa efsanesi ile Hughes'un Demir Kadın başlıklı kısa romanı arasındaki ilişkiyi, ekofeminist bir bağlamda kadın direnişi ve güçlenmesi gibi ortak rollerini inceleyerek araştırmaktır. Analiz; cinsiyet, güç dinamikleri ve doğa açısından bakıldığında, ölümsüz bir mitolojik kadın kahraman olan Medusa'nın ekofeminist bir bağlamda nasıl yeniden canlandırıldığını tasvir eden kısa romana yenilikçi bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Çalışma, kadın kahramanların sadece fiziksel özellikleri açısından değil, aynı zamanda direnişçi doğaları ve karşı koymak için erkekleri cezalandırma biçimleri açısından da birbirlerine ne kadar benzediklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışma Demir Kadın adlı kısa romanın hem çocuklarda hem de yetişkinlerde kültürel farkındalık uyandırırken ekofeminist açıdan Medusa'yı anımsattığını ileri sürmektedir. Bu nedenle çalışma, roman başlığı karakteri olan Demir Kadın'ı Medusa'nın yeni bir bağlamda yeniden canlandırılması olarak ele alarak iki kadın kahraman arasındaki bağlantıya ekofeminist bir ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *The Iron Woman*, *Medusa*, Ekofeminizm, Direniş, Doğa.

INTRODUCTION AND THEORETICAL FRAMEWORK

Known as a twentieth-century English poet and storyteller, Ted Hughes (1930–1998) had another significant aspect shadowed in his career: his being a children's literature author. However, he was chosen as "Poet Laureate for the recognition of the seriousness and importance of writing for children by the creation of a Children's Laureate" in his last year before his death (Gifford, 2009, p. 80). He succeeded in finding the ground shared between children and adults (Hollindale, 1997, p. 47) through nature, "providing psychological/spiritual blueprints" (Kazzer, 2005, p. 107). Thus, "when writing for children he could pursue his themes without having to get through the defenses put up by adults, the assumption was that he was developing the same interests as in his writing for adults" (Gifford, 2009, p. 76). *The Iron Man* (1968) and *The Iron Woman* (1993) are two noteworthy children's novels by Hughes.

The Iron Man, which is available in six different languages today, has been read at primary schools as one of the most popular texts in the United Kingdom since its release. It is abounded with fascination with machines, space and the conflict

between machines and the nature represented through the Iron Man and the farmer's son, Hogarth. All the items associated with masculinity in the sexist thinking, ranging from machinery and weapons to the Iron Man as a masculine warrior, accompanied by a farmer's son called Hogarth, in the novel *The Iron Man*, are replaced by nature, which is associated with production and women in ecocritical thinking. The rebellious female figure, the Iron Woman, is accompanied by a factory worker's daughter, Lucy, in the novel *The Iron Woman*, even though Hogarth and the Iron Man appear as Lucy's supporters in the novel. Revolving around a teenage girl named Lucy and the title character, the Iron Woman, the novel raises environmental awareness among both adults and young readers. Thus, unlike *The Iron Man*, which is concerned with weapons, *The Iron Woman* gives a message about waste (Gifford, 2009, pp. 75-78).

The Iron Woman is a science fiction novel centered on around the title character and a teenage girl, Lucy. The Iron Woman is an iron giantess who, suffering from toxic waste being thrown into the river for a long time, emerges from a marsh to punish people who cause the environmental destruction. Lucy finds her in a desperate situation, covered in chemicals, and revengeful against uncaring capitalist minds polluting the environment. The Iron Woman rises out of the marsh as the representative of all sea creatures suffering from the waste of the factory nearby to destroy the factory and its ignorant workers. The novel indicates how the title character's "destructive energy provoked by human ignorance and abuse can be turned into something good" (Kazzer, 2005, p. 104). Lucy asks Hogarth for help in seeking a solution to prevent the Iron Woman from harming her father, who is also one of the factory workers. Rising out of a swamp, the Iron Woman turns factory workers into swamp creatures so that they can comprehend their suffering because of their toxic poisoning of rivers and animals. Her physical depiction, rebellious nature and way of punishing people throughout the novel remind widely of the known Greek mythological character, Medusa.

The Medusa myth has fascinated the West since antiquity (Foster, 2003, p. 183). Medusa is one of the Gorgon sisters, and is known for her beauty. She is raped by Poseidon and then punished for that by Athena, who turns her into a monster-like woman with her snake hair evoking fear rather than passion and love. In another perspective, indeed, victimised Medusa turns out to be a victimiser, taking revenge from any gaze upon herself by petrifying the men looking at herself. She is punished by Gods but indeed, she indirectly retaliates any gaze upon herself through this way of punishment. Although killed by Perseus at the end, Medusa keeps her vitality through her gaze, representing her "deadly power" (Foster, 2003, p. 181). Drawing a parallel between Medusa's rebellious nature, and the Iron Woman's revenge, this study aims at examining Hughes's novel *The Iron Woman* as the revival of Medusa's gaze in an ecofeminist context. Thus, the study reveals a profound exploration of the association between the rebellion of the Iron Woman in Hughes's novel and the

Medusa Myth, analysing their parallel roles as representatives of female empowerment and resistance within an ecofeminist context.

Ecofeminism, which has been “both an activist movement and a theoretical discipline” since its advent in the 1970s (Sepetoğlu, 2014, p. 1), associates the exploitation of nature with the oppression of women, confirming that all kinds of oppression based on gender, class and race strengthen the oppression of nature (Gaard, 1993, p. 1). Therefore, ecofeminism deals with the exploitation of nature as a feminist issue. In this regard, ecocriticism and feminism intersect through activism in ecofeminism (Glazebrook, 2002, p. 13) because ecocriticism struggles for the liberation of nature, while feminism fights for the liberation of women from mistreatment. The premise they both rely on is to deconstruct the binary oppositions, including “man/woman” and “culture/nature,” set by patriarchal thinking. Both nature and women, who are associated with nature because of their roles as child bearers and carers are exposed to the exploitation of patriarchy because of the increasing power of industry, science and technology, thus capitalism itself. Hence, the colonisation or rape of the female body in the feminist approach refers to the colonisation or rape of nature in ecocritical thinking. Ecofeminists deal with both women and nature in relation to patriarchy and capitalism, as both systems operate as “interactive, mutually reinforcing, and inseparable for the purposes of feminist analysis” (Carlassare, 2000, p. 92). In this regard, ecological issues are socially and culturally handled through ecofeminism, considering the oppression of nature and women as related. Therefore, ecofeminism is applied in this study to decipher the return of Medusa through the title character of Hughes’s children’s novella, *The Iron Woman*.

THE IRON WOMAN: AN ECOFEMINIST VERSION OF MEDUSA

Dating back to ancient Greek philosophy and revived and strengthened in the Renaissance period, Western humanism promoted anthropocentrism, patriarchy and any other dichotomies justifying “the misogynist treatment of women and the destruction of the nonhuman environment and animals as the unprioritized parties” (Baysal, 2022, pp. 214–215). Thus, considering the exploitation of women, animals and nature as the primary concern of ecofeminist critics, Hughes’s selected novella, *The Iron Woman*, stands out as an ecofeminist critic of European humanist thinking. The study draws allusions between the Medusa myth and *The Iron Woman* in terms of their female title characters’ resistance to the prevailing system.

Although the myth of Medusa has different versions, ranging from Hesiod to Ovid, it remains the same in its main framework. The Greek name “Medusa” refers to “the ruling one” in philological terms, and the adjective “gorgos” is translated into English as “terrible,” “fierce,” and “frightful” (Dexter, 2010, p. 25). Medusa is one of the winged monsters called the Gorgons, but the only mortal one. The beautiful mythological character Medusa, as a representation of female

sexuality, is victimised by a mythological god, representing the male gaze, and then punished by Athena as this deeply insulting sexual intercourse occurs in her temple. In Ovid's *Metamorphoses*, Medusa is told to be a beautiful priestess of Minerva/Athena. With her beautiful hair, she catches the eye of many mythological characters such as the god Poseidon/Neptune. "One day Neptune [Poseidon]/ Found her and raped her, in Minerva's [Athena's] temple" while praying (Ovid, 2018, p. 106). The line expresses a lack of love and passion, expressing the action of rape. The reason why Athena punishes Medusa instead of Poseidon is that Poseidon is an older and more powerful god than Medusa (Albert, 2021, p. 145). Athena punishes Medusa, who has just been raped and deprived of her virginity, by turning her into an ugly creature with snake hair on her head who is empowered to petrify men who gaze at herself. Her seductive eyes are transformed into fierce, bloodshot globes that terrify those who see her. Thus, the patriarchal pen leaves the rapist unpunished, but the rape victim suffering. However, Athena's punishment turns out to be a force for Medusa to become "the ruling one" (Dexter, 2010, p. 25) over the men harassing her, as her name suggests, and thus she gets control of her own body and life until her death.

Indeed, Medusa is empowered while being punished and Athena's underestimation of Medusa is repaid by Medusa's revengeful return to the patriarchal order. This punishment to oppress her, indeed, enables to set her free (Bowers, 1990, p. 217). Medusa responds to the male gaze through her petrifying gaze, which refers to resistance to the patriarchy. Thus, the female gaze of Medusa overwhelms the male gaze. In this regard, the Medusa myth portrays a potent image of female empowerment and resistance. Medusa's transformation into a Gorgon, known for her lethal gaze, is emblematic of her defiance against male authority. At this point, it is indispensable to mention the French feminist Hélène Cixous's deconstructive reading of the Medusa myth in one of her key texts, *The Laugh of the Medusa* (1976), in which she argues that Athena's punishment is indeed a way of empowerment for Medusa, inspiring all the oppressed women. (pp. 875-893)

Medusa seems to be revived in Ted Hughes's *The Iron Woman*. Hughes considers the level of communication "[c]lothed in story and myth" through the Goddess in the shape of a mermaid, witch, madwoman or even nature to be essential for ecocritical fiction, which depicts the response of the Goddess' laws/nature to the human misuse of natural resources (Kazzer, 2005, p. 102). Although the name "Medusa" is never referred to in the novella, which is a science fiction product of a technologically-advanced period away from mythology, the enormous figure of the title character on the front cover of the novella by Faber & Faber (1993) has snake-like hair and an unpleasant green complexion, which recalls Medusa. Both Medusa and the Iron Woman are similar to each other in appearance as female monsters. Considering that a monster is described as a being transcending any categories belonging to human beings or animals (Golyn, 2020, p. 11), Medusa becomes a "feminine monster" (Dexter, 2010, p. 25) when she is punished by Athena. Although

Medusa is not mentioned with any details related to herself, in Ovid's *Metamorphoses*, her tale begins with the words, "She was very lovely once, the hope of many" (Ovid, 2018, p. 106). The line indicates that she has lost her beauty and is no longer the hope of suitors, her status as a lovely woman in society is lost after her hair is replaced with snakes. It is told almost as a tragedy because losing her beauty means losing the very thing that made her something in society when her beautiful hair is replaced with snakes. Snakes are often associated with evil women since Eve, who is seduced by Lilith under the cover of the snake. Considering that Eve gives up Heaven to embrace knowledge in the worldly life ordered by patriarchy, Medusa also seems to give up her innocence and turn out to be a resistance force against patriarchy. In this regard, she becomes "a symbol of female power stepping outside its bounds" (Golyn, 2020, p. 143) until her death.

The Iron Woman is described to be similar to Medusa with her hair composed of "huge coils of wires in a complicated arrangement" (Hughes, 1993, p. 19), reminding snakes on Medusa's head to cast out the men who are fascinated with her beauty. In this regard, the Iron Woman's enormous head that is "crowned with reeds" (Hughes, 1993, p. 6) draws allusion to Medusa's head covered with snakes. She is identified as "a sort of human-shaped submarine," "not a robot" but "the real thing" (Hughes, 1993, p. 34) conveying the suffering sea animals; "the cry of the insects, the leeches, the worms, the shrimps, the water skeeters, the beetles, the bream, the perch, the carp, the pike, the eels" (Hughes, 1993, p. 39). In ecofeminist thinking, the Iron Woman is the embodiment of the dualisms and, in Gaard's words, "feminizing nature and naturalizing or animalizing women has served as justification for the domination of women, animals, and the earth" (1993, p. 5). Thus, all devalued things associated with women, nature, body, emotion and animals are juxtaposed with all valued things related to men, culture, the mind and the human beings in the novella. In similar to the Medusa myth, *The Iron Woman* represents, in ecofeminist context, how "the culture as separated from nature is settled around sexual distinctions, dogmas and prejudices, and projects the way of how *anthropos* societies originally evolve" (Baysal, 2021, p. 173). In this regard, the novella represents the philosophy of ecofeminism through the title character's struggle for nature.

Athena's punishment about Medusa's hair is similarly executed by the title character in *The Iron Woman*, transforming the hair of the men, who abuse nature, into white irreversibly. This transformation remains unchanged to remind the men of the irreversible damage they have left on nature. The echoing impact of the sound of the sea creatures' pain remains in their ears, making them think deeply. Thus, the female rage is reflected in the most terrifying faces of the title characters, who are converted into a symbol of the fight against men. The detrimental impacts of environmental pollution and degradation of women and animals are associated with the ecofeminist juxtaposition of feminism, environmentalism and animal liberation (Gaard, 1993, p. 5) in the novella. The men who survive the Iron Woman's punishment undergo transformation, with white hair indicating their knowledge. Eve

and Medusa's knowledge about the patriarchy through snakes is reversed with factory workers' grey hair because of their knowledge about the patriarchal capitalist forces causing a lot of harm to the nature and sea creatures.

Both Medusa and the Iron Woman have somehow been violated by men; thus, both of them revenge specifically on men. As noted by the critic Silverman (2016), Medusa has no female victims (p. 117). Both Medusa and the Iron Woman become horrific figures, victimising only men who attempt to victimise them. The patriarchal interpretation of Medusa through her "profound sexuality and physicality that cannot be purged from her matriarchal origins," unlike the spiritualised images of some women, especially the Virgin Mary (Bowers, 1990, pp. 218–219) draws parallels to the capitalist patriarchal violation of the woman who is recreated as an iron one with snake-like hair constructed by electronic wires. Considering that power holders often seek for a victim to exploit (Balkaya, 2020, p. 726), both Medusa and the Iron Woman are victimised by male power holders. In this context, both women are desecrated by their male perpetrators; while Medusa is raped by the seagod Poseidon, the Iron Woman is violated by the toxic materials, spread into the river. Both characters are protestors against the violation of the Western man, who declares himself superior to women and nature. The Iron Woman is the protestor of "man's devastating crimes against Nature, Nature defined not only as the earth and its life forms, powers and processes, but also as the female in all its manifestations, and as the 'natural man' within the individual psyche" (Sagar, 2012, pp. 1–2). Considering that the Goddess represents Hughes's "the inner' moon world" (Kazzer, 2005, p. 103), the Iron Woman is the voice of his feminine side against the destructiveness of the patriarchy on nature. Thus, the Medusa myth and the Iron Woman portray the female resistance against anthropocentric and androcentric norms, reinforcing the oppression of women and nature.

Another allusion between the Medusa myth and *The Iron Woman* in the ecofeminist context is that both Medusa and the Iron Woman are confined in their female origins after victimisation. Medusa is raped and then imprisoned to Goddess Athena's temple, which stands for the womb. The critic Seeling (2002) interprets the temple as the virgin goddess Athena's body, arguing that the rape of virgin Medusa in her temple body "represents the deflowering of the daughter by her father. Athena's rage at the violation of her temple-body is displaced on Medusa" (p. 898). Likewise, the Iron Woman seems to have dwelled under a marsh, representing the womb of the Earth. Like Medusa's victimisation and confinement in the temple, the Iron Woman seems to be victimised and confined to the exploited nature. Thus, both the temple and nature are violated by the greedy and exploitative nature of humans. Although the marsh is located in the river, which is under the protection of the seagod Poseidon in mythological terms, it seems that Poseidon, as a male god, fails to protect it. Lucy finds the canal waterless and polluted and it turns out to be "a rubbish dump" (Hughes, 1993, p. 32) with "rusty bicycle wheels, supermarket trolleys, bedsteads, prams, old refrigerators, washing machines, car batteries, even two or

three old cars, along with hundreds of rusty, twisted odds and ends, tangles of wire, cans and bottles and plastic bags” (Hughes, 1993, p. 32). The Iron Woman rises from the depth of the polluted river to take the revenge of nature on all men by paralyzing the polluters as Medusa does to her harassers. At the beginning of the novella, the Iron Woman’s emerging out of the marsh is portrayed as a baby being born out of her mother’s womb. She appears “amid gurglings and sucklings” (Hughes, 1993, p. 5) as follows: “Already the head was out. It still didn’t look much like a head—simply a gigantic black lump, crowned with reeds and streaming with mud. But the mouth was clear, and after that first wailing cry the lips moved slowly, like a crab’s, spitting out mud and roots.” (Hughes, 1993, p. 6)

Another parallelism between Medusa and the Iron Woman is their way of punishing men. Both of them transform men physically into an altered state. The Iron Man’s transferring his power into the Iron Woman’s body is a reversal representation of Medusa’s being raped by Poseidon because this time, the action is not weakening and violating rape, but an empowering action. The scene is told as follows: “That spinning dark column of scales touched the Iron Woman with its drill point. It touched the top of her head. Immediately her body seemed to begin to disappear. Actually it began to vibrate... As she vibrated, that whirling tower of darkness and scales was pouring into the Iron Woman. And as it poured into her, she seemed to grow.” (Hughes, 1993, p. 49) The expression “grow” is interpreted as the growth of the Iron Man’s baby in the Iron Woman’s body as the growth of the winged horse Pegasus and giant with a golden sword called Chrysaor in Medusa’s body as a result of Poseidon’s rape. Similar to Medusa, turning her male gazers into stone, the Iron Woman transforms the men into sea creatures like eel and remain so until they experience the same pain and suffering as them and recognize who they are actually. The spelling impact on factory workers is also created through Lucy and Hogarth who sense the Iron Woman’s sound of agony and all poisoned creatures under the water. Lucy initiates a chain reaction in the factory by touching the manager of the factory and turns the workers into “high-voltage scream batteries” (Hughes, 1993, p. 41). The upper-class-managing patriarchal forces also undergo transformation to comprehend the sufferings of nature because of their greedy policies. The Company Secretary becomes “a giant eel” (Hughes, 1993, p. 107), the Prime Minister “a six-foot-long dragonfly larva” (Hughes, 1993, p. 121) and Lucy’s father is transformed into “a giant newt” (Hughes, 1993, p. 121). The transformed men are forced to live in the river they have polluted and to taste the poison they have spread as a threat to the living animals there. The transformed men release bubbles from their mouths, forming a huge eight or ten-eyed spider-like cloud. This mysterious influence is spread out of the factory throughout all the country via this supernatural animal, the spider-god of Wealth, which describes itself as “the spider-god of more and more and more money” (Hughes, 1993, p. 134). Repetitive use of the capital “money” is noteworthy for the hunter spider, representing the money-lover capitalist forces violating nature as well. Collaborating with the Iron Man, the Iron Woman fights

against the spider-cloud. Their victory over this strange creature represents that men have changed in mind; thus, the spell is broken, and the men become human beings again. In this regard, the novella plays the role of an “urgent, and didactic, ecological intervention” (Roberts, 2006, p. 177) via the Iron Woman in an ecofeminist context. While Medusa’s petrifying gaze is a kind of ecological retribution against the harm done to nature, the Iron Woman’s transforming punishment, similarly, is a way of taking nature’s revenge on destructive human actions. This is the revenge of the damaged reproductivity of nature and women such as the Iron Woman and Medusa against patriarchal forces. Both Medusa and the Iron Woman release their bodies and souls from the restrictions, in which women are like “caged birds, imprisoned in wifehood and motherhood” (Silindir, 2011, p. 76). Therefore, the Iron Woman’s ecofeminist attitude towards the anthropocentric domination over nature excludes women, which makes the thread of the Medusa myth, in which Medusa also excludes women from her castigation.

Both the Medusa myth and *The Iron Woman* urge men to become aware of what they caused. Medusa gorgonizes men, who look into her eyes, as a punishment to see what they have disregarded or othered. To watch involves discrimination, objectivation and commodification, thus degrading through a hierarchal order and leaving a gap between the watcher and the one that is watched, whereas to see is associated with attention, regarding and subjectivation, thus putting that thing or person at the same level as the one in action and closing the gap between them, if they have any. In this regard, Medusa’s punishment represents a feminist reaction against patriarchy, considering women as bodily entities to be watched for sexuality. This reaction is, at the same time, a way of empowering Medusa and other women to become subjects of their bodies and lives as people who are to be seen rather than objects to be watched. (Cixous 1976, pp. 890-893)

The Iron Woman maintains the Medusa’s resistance in a similar way centuries later. Birdwatchers are mentioned several times in Hughes’s novella. Gifford interprets them as “the inhabitants of the countryside in the novella” (Gifford, 2009, p. 78), watching rather than seeing because of their detachment from nature and living creatures in nature. Like Medusa, the Iron Woman transforms the inhabitants of that environment from watchers, who have been alienated from nature, to seers who regard the importance of nature. In this context, the mother bird found dead on her eggs reminds Medusa’s petrified victims and foreshadows the serious damage men have left to nature and the living creatures. It may also represent the abuse of women, causing infertility. Although the reason why the mother bird has died is unclear, its death is associated with environmental problems caused by selfish capitalist men’s acts of pollution (Hughes, 1993, pp. 11–12). Nature and all the things belonging to nature such as the mother bird are damaged losing their productivity just like the productivity of Medusa, violated by a male god. It is the feminine power that shakes the men with the reality to preserve and respect nature for all humanity in the novella.

CONCLUSION

Ted Hughes's *The Iron Woman* provides an insight into the connection between environmental crises and male oppression within the ecofeminist context. Considering that ecofeminism is concerned with the simultaneous liberation of all oppressed groups, the novella calls for action against the oppression of both nature, women, working people and animals at the same time. In this aspect, the novella articulates the challenge against anthropocentrism which is annihilating all life in the world. The novella revives Medusa as an agent against the destroyers of nature. The patriarchal dominance is resisted through female empowerment once again in *The Iron Woman*, displaying the interconnectedness of gender and nature. Within the angle of gender, power dynamics and nature, the analysis reveals an innovative approach to the novella, which depicts how imperishable mythological heroine Medusa is revived in an ecofeminist context. The study indicates how the heroines are similar to each other not only in terms of their physical features but also their insurgent natures and ways of punishing men to resist the patriarchy. In this regard, the study asserts that while evoking cultural awareness both for children and adults, *The Iron Woman* creates a reminiscent of Medusa in an ecofeminist manner.

Conflict of Interest and Contribution Rate: The author does not declare any conflict of interest. The article has one author and the author's contribution rate is 100%.

REFERENCES

- Albert, L. (2021). *Greek mythology: The gods, goddesses, and heroes handbook*. Simon & Schuster.
- Balkaya, M. A. (2020). The ritual of wacrifice Within the cultural boundaries in Wole Soyinka's "The Strong Breed". *DTCF Journal*, 60 (2), 717–732.
- Baysal, K. (2021). Rewriting herstory through nature: Dorris Lessing's *The Cleft*. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14 (86), 171–180.
- Baysal, K. (2022). Dystopias of tyranny and misogyny: *The Handmaid's Tale* and *The Carhullan Army*. *Anaphora: Journal of Language, Literary, and Cultural Studies*, 5 (2), 214–222.
- Bowers, S. R. (1990). Medusa and the female gaze. *NWSA Journal*, 2 (2), 217–235. <https://www.jstor.org/stable/4316018>.
- Carlassare, E. (2000). Socialist and cultural ecofeminism: Allies in resistance. *Ethics & The Environment*, 5 (1), 89-106. <https://www.jstor.org/stable/27766057>.

Cixous, H. (1976). The laugh of the Medusa. K. Cohen & P. Cohen (Trans.). *Signs* 1 (4), 875–893.

Dexter, M. R. (2010). The ferocious and the erotic: ‘Beautiful’ Medusa and the neolithic bird and snake. *Journal of Feminist Studies in Religion*, 26 (1), 25–41.

Foster, H. (2003). Medusa and the real. *RES: Anthropology and Aesthetics*, 44, 181–190. <https://www.jstor.org/stable/20167613>.

Gaard, G. (1993). Living interconnections with animals and nature. In G. Gaard (Ed.), *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Philadelphia, Temple University Press, 1–13.

Gifford, T. (2009). *Ted Hughes*. Routledge.

Glazebrook, T. (2002). Karen Warren’s ecofeminism. *Ethics and the Environment*, 7 (2), 12–26. <http://www.jstor.org/stable/40339034>.

Gloyn, L. (2020). *Tracking classical monsters in popular culture*. Bloomsbury Academic.

Hollindale, P. (1997). *Signs of childness in children’s literature*. Thimble Press.

Hughes, T. (1993). *The iron woman*. Faber & Faber.

Kazzer, C. (2005). Earth-Moon: Ted Hughes’s books for children (& adults). In Moulin, J. Context and genre in English Literature: Ted Hughes: Alternative horizons. Routledge, 101–115.

Ovid. (2018). *Metamorphoses: The new, annotated edition*. (R. Humphries, Trans.). Indiana University Press.

Roberts, N. (2006). *Ted Hughes: A literary life*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Sagar, K. (2012). *The mythic imagination*. <http://www.keithsagar.co.uk/Downloads/Hughes/Mythic%20Imagination.pdf>.

Seeling, B. J. (2002). The rape of Medusa in the temple of Athena: Aspects of triangulation in the girl. *International Journal of Psychoanalysis*, 83, 895–911.

Sepetoğlu, S. (2014). Women and eco-disasters in Maggie Lee’s *Ice People* and Sarah Hall’s *The Carhullan Army*: An ecofeminist approach. Master’s Thesis. Hacettepe University, Social Sciences Institute, Ankara.

Silindir, G. (2011). Challenging the status quo of women in the early twentieth century in the works of *Diana of Dobson’s* and *Trifles*. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 75–81.

Silverman, D. K. (2016). Medusa: Sexuality, power, mastery, and some psychoanalytic observations. *Studies in Gender and Sexuality*. 17 (2), 114–125.

Yayın Geliş Tarihi: 02.08.2024
Yayına Kabul Tarihi: 30.10.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1527284>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1455-1480
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KADIN İKTİDARI BAĞLAMINDA *MACBETH* VE *IV. MURAT* OYUNLARINI KARŞILAŞTIRMALI BİR OKUMA

*Hanife ŞAHİN**

Öz

Karşılaştırmalı edebiyat, hem farklı ülkelere ait eserlerin benzer ve farklı yönlerini ortaya koymaya çalışması hem de aynı ülkeye ait benzer tema, olay veya kavramlara sahip olan iki veya daha fazla eserin mukayese edilerek incelenmesidir. Karşılaştırmalı okuma, eş zamanlı eserlere uygulanabileceği gibi farklı zamanlarda yayımlanan eserlere de uygulanabilir. Çalışmada, William Shakespeare'in Macbeth oyunuyla Ahmet Turan Oflazoğlu'nun IV. Murat oyununda iktidar kavramı ve kadın karakterlerin iktidar uğruna verdiği mücadeleler karşılaştırmalı olarak okunmaya çalışılmıştır. İktidar kavramının edebiyatın hemen her alanında kendine yer edindiği söylenebilir. İktidar kavramı, bazen bir yönetim bazen yönetimi elde etmek için verilen mücadele şeklinde kendini gösterir. Kadın ve iktidar bağlamında Lady Macbeth ile Kösem Sultan arasındaki benzerlikler üzerinde yoğunlaşmıştır. Oyunların kurguları, karakterlerin iç bunalımları, kadın karakterlerin temsil ettikleri karanlık imgesi ve kişilerin sonları üzerinde durulmuştur. Her iki oyunda da iktidar için verilen fiziksel ve zihinsel savaşlardan bahsedilmiştir. Ayrıca iktidar için topyekûn bir mücadele içine giren karakterlerin psikolojik bunalımlara daha fazla dayanamayarak öldükleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Karşılaştırmalı Edebiyat, Lady Macbeth, Kösem Sultan, Kadın İktidarı.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Şahin, H. (2024). Kadın iktidarı bağlamında *Macbeth* ve *IV. Murat* oyunlarını karşılaştırmalı bir okuma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1455-1480.

*Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi SBE. Türk Dili ve Edebiyatı ABD., ORCID: 0000-0002-2624-2310, s_hanife@outlook.com.

A COMPARATIVE READING OF *MACBETH* AND *IV. MURAT* PLAYS IN THE CONTEXT OF WOMEN'S POWER

Abstract

Comparative literature is an attempt to reveal the similar and different aspects of works from different countries and to compare and examine two or more works that have similar themes, events or concepts from the same country. Comparative reading can be applied to simultaneous works or to works published at different times. In the study, the concept of power and the struggles of female characters for power in William Shakespeare's play *Macbeth* and Ahmet Turan Oflazoğlu's play *IV. Murat* were tried to be read comparatively. It can be said that the concept of power has a place in almost every field of literature. The concept of power sometimes manifests itself as a administration and sometimes as a struggle to obtain the administration. The focus is on the similarities between *Lady Macbeth* and *Kösem Sultan* in the context of women and power. The plots of the plays, the internal crises of the characters, the dark image of the female characters and the endings of the characters are emphasized. In both plays, physical and mental battles for power are mentioned. In addition, it has been observed that the characters who entered into an all-out struggle for power died because they could no longer withstand the psychological crises.

Keyword: Comparative Literature, *Lady Macbeth*, *Kösem Sultan*, Women's Power.

GİRİŞ-KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT TERİMİ VE KAPSAMI

Karşılaştırmalı (Mukayeseli) edebiyat terimi ilk olarak 1827'de Villemain tarafından kullanılır. Daha sonra Rene Wellek de bu terimi benimser. Burada amaç farklı ülkelere ait edebî eserlerin, karakterlerin, konuların vb. birbirine benzer ve farklı yönlerini göstermeye çalışmaktır. Ancak bu bir eseri diğeriyle açıklamaya çalışmaktan çok eserlerin alt anlamlarının anlaşılmasında bir hareket noktası olarak düşünülmelidir. İlerleyen zamanlarda karşılaştırmalı edebiyat için iki farklı görüş ortaya atılır. “*Gaston Paris, şahsî ifade ve üsluptan ziyade, konu ve tiplerle ilgilenir. Zamanla farklı ülkelerde hikâye ve tipler nasıl değişmektedir sorusunun cevabını arar...*” (Enginün, 1992, s. 13). Brunetiére ise modern Avrupa'nın beş büyük eserini karşılaştırarak eserlerin birleştikleri ortak noktaları tespit etmeye çalışır. Bu da Avrupa toplumunun kültür bütünlüğünü anlamaya çalışma olarak ifade edilebilir.

A. M. Rousseau ve Cl. Pichois, karşılaştırmalı edebiyatı “*Analoji, akrabalık ve etkileşim bağlarının araştırılması suretiyle, edebiyatı diğer ifade ve bilgi alanlarına ya da zaman ve mekân içerisinde birbirine uzak veya yakın durumdaki olaylarla edebî metinleri birbirine yaklaştırmayı amaçlayan yöntemsel bir sanat*” (Rousseau & Pichois, 1994, s. 182) olarak ifade ederler. Rene Wellek, karşılaştırmalı edebiyat terimini üç farklı şekilde ele alır. “*İlk olarak sözlü edebiyattaki tema göçlerinin, özellikle masallardaki temaların masaldan masala geçmesini ve yüksek, sanatkarane edebiyata nasıl ve ne zaman geçtiklerinin incelemesi*” (Wellek & Warren, 2019, s. 58) olarak düşünülebileceğini belirtir. İkinci olarak, iki veya daha

çok edebiyat arasındaki ilişkilerin incelenmesi olarak belirtir ve Fransız “karşılaştırmacıları” okulundan bahseder. Burada bir nevi Avrupa edebiyatları arasındaki sıkı bağın görülmeye çalışılmasının yanında farklı edebiyatlardan yapılan alışverişlere dair bilgi vermenin amaçlandığı anlaşılır. Üçüncü olaraksa “dünya edebiyatı”, “genel” veya “evrensel edebiyat” olarak ele alır ve karşılaştırmalı edebiyatın yapılabilmesi için bazı ön koşulların oluşması gerektiğini belirtir. “Dünya edebiyatı” fikrini Goethe ileri sürer ve kavram tüm milletlerin edebî eserlerinin incelenmesi değil, yazılan eserlerin zamanla benzer hâle gelmesi anlamında kullanılır.

Günümüzde yapılan çalışmalara bakıldığında daha çok özgün eserle tercümesi / uyarlaması arasında yapılan çalışmalarla farklı kişiler veya dönemlerde yapılan tercüme / uyarlamaları arasında yapılan çalışmaların yoğunlukta olduğu görülür; çünkü eserlerin farklı dillere aktarılması bazı sorunları da beraberinde getirir. Yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sorunlarla nasıl başa çıkıldığı gösterilmeye çalışılır.

Aynı türde yazılmış olan farklı ülkelerin edebiyatlarına ait eserlerin yanında aynı ülkenin edebiyat ürünü olan farklı türdeki eserler arasında da benzer çalışmalar yapılabilir. “*Karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları en yaygın şekilde ortak konu ve motif ağırlıklı yapılır. Ortak konular insanlığın ortak paydalarla birleştiği konular olmuştur*” (Akyüz, 2017, s. 3). Yani benzer tema, olay veya kavramlara sahip olan iki eser karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Karşılaştırmalı okumada her iki eserin benzer ve farklı yönleri üzerinde yoğunlaşarak inceleme yapılır. Aytaç, bununla ilgili “*ulusal edebiyatın kendi eserleri üzerine olabildiği gibi farklı ulusların edebiyatları arasında da yapılabilir. Eş zamanlı ürünlerle farklı zamanlı ürünler de karşılaştırılabilir*” (Aytaç, 1997, s. 15) der. Ayrıca eser karşılaştırmasının bazen bir bölüm, bazen eserin bütününe kapsayacak şekilde yapılabileceğini ve etkilenenin kaçınılmaz olduğunu, tek eserle ilgilenmenin dar bir açığa hapsolmek, iki esere bakmanın ise daha geniş bir alana yönelmeyi sağladığının altını çizer.

İKTİDAR VE KADIN

İnsanın doğasında bulunan iktidar olma duygusu ve güç elde etme isteği, eski çağlardan bu yana birçok alanda kendini gösterir. Toplumun en küçük birimi olan aile bu duyguların görüldüğü merkezlerden biridir ve tarihsel süreçle birlikte devlet iktidarı, toplum iktidarı olarak çeşitlendiği görülür. “*Daha önceleri yalnızca erkek egemen bir duygu olduğu düşünülen iktidar duygusu ve güç elde etme isteği endüstriyel hayata katılmasıyla kadında da baş göstermiştir*” (Mertoğlu, 2019, s. 6). İktidar olma ve güç elde etme duygularıyla, modern dünyada insanın bulunduğu her alanda karşılaşılar.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te kavram, “*Bir işi yapabilme gücü, erk, kudret; bir işi başarabilme yetki ve yeteneği; devlet yönetimini elinde*

bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetisi; bu yetkiyi elinde bulunduran kişi ve kuruluşlar” (<https://sozluk.gov.tr>: 08.04.2024) şeklinde ifade edilir.

Sosyal bilimlerin gelişmesinde önemli bir yere sahip olan Weber, iktidar kavramını “*Genelde, güç (iktidar) denince bir ya da birden fazla kişinin, bir toplumsal eylem içinde, o eyleme katılan başkalarının direnişine karşın da olsa, kendi iradelerini gerçekleştirme şansı anlaşılır*” (Weber, 2004, s. 268) şeklinde tanımlar. Ayrıca kavramın sosyal Darwinizmi anımsatabileceği de ifade edilir.

İktidar kavramının varoluşsal bir öge olarak ele alınmasının insanların hayatta kalma becerisi, yaşamı sürdürebilme tutkusu ve iktidar iradesi ile ilişkili olduğu belirtilir. Bu da “*tüm yaşamın aslında iktidarın artırılmasına yönelik bir çaba olduğu*” (Bayram, <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/iktidar>: 08.05.2024) anlamına gelir.

Güç ve iktidar olgusunu kedi fare oyununa benzetmek de mümkündür. Kedi yakaladığı fareyi hiçbir zaman bırakmaz, istediğinde onu yer, ancak fareyi kısa süreliğine bıraktığında fare kendini özgür sansa da hâlâ kedinin gözetimi altındadır. Bunun böyle olduğunu ancak dışarıdan bakan biri veya gücü elinde bulunduran kişi görebilir. Buradan şu sonuca varılabilir. Bazı eserlerde olayları yapan ana karakterler olsa da onlara yapmaları gerekenleri söyleyenler başkalarıdır. Ayrıca iktidar güdüsünün mutluluğu aramaktan dolayı ortaya çıktığını, sürekli mutluluğun ise sadece Tanrı’ya özgü olduğunu, insanın bu eksikliği şan ve şerefle doldurmaya çalıştığını ve bu duyguları doyurmakta aciz kaldığını söylemek de gerekir. İktidar denilince sadece bedensel güç akla gelmemeli, iktidar akıl ve bilinç olarak da güçlü olmayı gerektirir. Bu durum irade savaşı olarak da ifade edilebilir. Eğer bunlardan biri eksik olursa fizyolojik sorunların yanında psikolojik sorunlar da ortaya çıkar. Böylece kişi kendi benini yok eder. Bu durumun güç hırsının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

İktidarı elde etme çabaları dört grupta toplanabilir. İlki babadan oğula kalan krallıklar, ikincisi büyük bir din adamında aranan nitelikler, üçüncüsü demokrasi ve dördüncüsü ise savaşlar şeklinde elde edilir (Mertoğlu, 2019, s. 11). Peki ya kadınlar bu olayın neresinde yer alır... Kadınların güç, şan, şeref ve iktidar kavramıyla ilişkileri nasıldır? Ataerkil toplum düzeninde kadının bir yeri yoktur, en azından erk ve güç bakımından. Bu düzen kadının varoluşunu kısıtlar ve sürekli onlara dayatılan şekilde yaşamaları beklenir. Bu beklentilerin içinde naif olma, gerektiğinde eşine yardım etme vardır; ancak güç ve iktidar asla bu beklentiler arasında yer almaz.

Her iki cinsiyet için de belli roller biçilir. Erkek için biçilen roller daha çok güç, mücadele ve savaşmakla ilişkiliyken yani kahramanlık düşüncesiyle toplumun her alanına hâkim bir yapı oluşturmak için yüceltilirken kadınların rolleri ise daha çok ev içinden ibarettir. Bu noktada annelik kavramı üzerinde durmak gerekir. Yapılan araştırmalarda annelik kavramının kadınların hayatlarının her alanında bir engel hâline gelmesi erkekler tarafından yüceltilmesine bağlanmaktadır. Hatta

toplum baskılarının artarak kadınların anne olmayı seçme özgürlüğünün bile ellerinden alındığı ifade edilir.

Kutsallaştırılan annelik kurumuyla kadınların birincil görevinin çocuk doğurmak ve onları yetiştirmek olarak belirlenmiş, çocuk doğurmayı istemeyen kadınlara yaratık gözüyle bakılmıştır. Çocukların günlük bakımıyla ilgili tüm sorumluluğu üstlenen kadınlar, konu çocukla ilgili önemli bir karar vermeye geldiğinde ise baba devreye girerek; eğitim, evlenme, iş ...vb konularda son sözü söyleyen olmuştur. Böylece evde çocuk büyüten kadın, tüm hayatını adadığı çocuğuyla ilgili kararlarda dahi erkeğin iktidarına boyun eğmek zorunda kalmaktadır (Aksoy, 2008, s. 40).

Kadınlara toplumda saygı gösterilmesi için anne olmaları gerektiği ve çocuk bakımından sorumlu oldukları dayatılmaktadır. Ancak çocuğun hayatıyla ilgili kararları vermede hiçbir yetkileri bulunmamaktadır. Tek yetkili erkektir. Bunun nedeni de erkeğin iktidarı ve gücü elinde bulundurmaya çalışmasıdır. Ataerkil ailede baskı altında tutuldukları düşünülse de “...erkek çocuklar önce genç, sonra yetişkin olacaklar ve kendi kurdukları ailelerde iktidar sahibi olabileceklerdir” (Güçbilmez, 2005, s. 25). Oysa kadının böyle bir şansı yoktur. Aile reisi kavramı bunun olamayacağını açık bir kanıttır. Kadınların iktidarı elde edememelerinin bir diğer nedeni de dinsel ve siyasal alandaki statüleridir. “Dinsel ve siyasal alandan kadın tamamen dışlandığında, üretimdeki rolü artık sadece ev içi üretimle sınırlandırılmış, aile içinde ikincil bir konuma itilmiştir” (Güçbilmez, 2005, s. 36). Bu yüzden de kadınlar ne kadar çabalasalar da toplumda kendilerini özgürce ifade edebilecekleri bir alan bulamazlar. Bu meslek seçimlerinde de böyledir. Kadınların tercih ettikleri mesleklere bakıldığında daha az gündemde olan veya toplum tarafından onlara yüklenen değerlere uygun meslekleri seçtikleri görülür.

Batı toplumlarında iktidar ve güç denilince erkekler akla gelir. Ancak Sanayi Devrimi sonrasında kadınların çalışma hayatına dahil edilmesiyle bu durum değişmeye başlar. Türk toplumuna bakıldığında ise kağanın eşinin toyda söz sahibi olduğu bilinir. İki toplum arasında gözle görülür olan bu farklılık giderek kaybolur ve zamanla birbirine benzer hâle gelir. Günümüzde bazı kesimler kadına ikinci cins muamelesi yapmaktadır. Bu durum kadınları göz önündeki iktidardan ziyade daha arka planda olan ve deyim yerindeyse yöneteni yöneten konumuna yönlendirir. Lady Macbeth ve Kösem Sultan’da da durumun böyle olduğunu söylemek mümkündür. Lady Macbeth eşini güç elde etmesi için, Kösem Sultan da oğlunu Hüsrev Paşa’yı öldürmesi için kışkırtır. Bu da birinin kraliçe olma isteğinin önüne geçemediğini diğerinin ise valide sultan olarak yönetimde daha fazla söz sahibi olmayı istediğini gösterir.

Kadının fiziksel ve zihinsel olarak kendini var edebilmesinin önü kesildiği zaman ya her şeyden kendini soyutlayarak etrafındaki güç sahibi kişilerin istediklerini yapacaktır ya da onlara karşı bir direniş sergileyecektir. Bu karşı duruş bazen fiili olarak görünmekle beraber çoğunlukla zihinseldir. Bir nevi gücü elinde bulundurduğunu düşünen insanları fark ettirmeden etkisi altına alma şeklinde olur.

Çoğu araştırmacı bunun bir tür manipülasyon olduğunu ifade etse de aslında bütün bunlar kadının varoluşunu gösterme şeklinden başka bir şey değildir.

Erkeklerin fiziksel savaşlar sonucunda güç ve iktidarı elde etmelerinin aksine kadınlar daha çok planlı ve soğukkanlı zihinsel bir savaşla gücü elde etmeye çalışırlar. Erkek için saldırganlık bir kahramanlık göstergesi olarak yüceltilirken kadın için bir aşağılama hâlini alır. Aslında her iki cinsiyetin hedefi, “kendini var etme”, saygı görme, yaşadığı dönemde ve toplumda yer edinmedir. Bu da güçsüz ve zayıf olan kişilerin ne yaşadığı zaman ne de daha sonrasında asla hatırlanmamasından kaynaklanır. İktidarın asıl amacı ebedî mutluluğa ulaşmak olduğu için kadınların da bu savaşta bir taraf olmaları gayet doğaldır. Ancak toplumların algı hataları nedeniyle onların yaptığı fiiller her ne olursa olsun daima hatalı olarak ifade edilir.

MACBETH VE IV. MURAT

Macbeth, William Shakespeare’in (1564-1616) en bilinen dört tragedyasından biridir. Eser beş perdeden oluşur ve yazar oyunu 1606’da kaleme alır. Eserin, tragedyanın kendine has özelliklerinden olan üç birlik kuralına uyduğu söylenemez. Aristoteles, tragedya için soylu bir eylemin taklidi olduğunu, taklidin anlatı yoluyla değil eylem içindeki kişiler tarafından yapıldığını, şarkılı bölümlerin olduğunu, uyandırdığı acıma ve korku ile de “katharsis”in gerçekleştiğini ifade eder (Aristoteles, 2020, s. 29). Ayrıca yazarın tarihî bilgilerde değişiklik yaptığı da bilinmektedir. Oyun, yer ve zaman birliğine uymasa da en azından olay birliğine uyar. Oyunun üslûbuna bakıldığında şiirsel bir üslûpla ve nazımla yazıldığı görülür. Oyunda trajik unsurlar ağırlıktadır. Olay örgüsü ve sonu düşünüldüğünde dramın habercisi olduğunu da söylemek gerekir.

İyi bir general olan Macbeth Norveç’le yapılan savaştan hem galibiyetle hem de büyük bir ünle döner. Tüm bu olanlar onun yükselişine ivme kazandırır. Ancak yaşanan olaylar sonucunda güç hırsına yenik düşer. Macbeth, savaştan dönerken üç cadıyla karşılaşır ve cadılar bazı kehanetlerde bulunurlar. Macbeth’i birinci cadı Glamis Beyi, diğeri Cawdor Beyi, sonuncusu da geleceğin kralı olarak selamlar. General Macbeth, Glamis Beyi olduğunu ancak diğerlerinin olmasının mümkün olmayacağını belirtir belirtmesine ama iktidar hırsının kıvılcımını birdenbire çakmış olur. Kralın huzuruna çıktığında ilk olarak krala asi olan Cawdor Beyi’nin yerini alır. Bu durum kehanetin olma ihtimalini güçlendirir. Artık kral olmanın yolunu aramaya başlar. Bunun için de eşine bir mektup yazar ve böylece gizli arzularını dile getirmiş olur.

Eşyle birlikte misafir olarak gelen Kral Duncan’ı öldürürler ve suçu uyuttukları bekçilere atarlar. Artık ışık kaybolmuş ve karanlık krallığa hâkim olmuştur. Kralın çocukları ise çareyi kaçmakta bulur ve biri İngiltere’ye diğeri İrlanda’ya sığınır. Bu olay sonucunda Macbeth hak etmediği tahtın sahibi olurken eşi de çok istediği kraliçe tahtına oturur. Macbeth, ilk başta gücü elde etmek için

cinayet işlemiş olsa da artık o gücü korumak için yeni cinayetler işler. Bu cinayetler git gide acımasız ve canice olmaya başlar. İktidar hırsıyla dostlarını, kadın ve çocukları acımadan öldürtür. Zamanla bütün bu yaptıkları kaldırılamaz bir hâl alır ve tıpkı bir kurdun ağacı oyması gibi bu güç hırsı da onun ruhunu yer bitirir.

Macbeth ve eşi zaman geçtikçe iktidara sahip olmanın keyfini sürmek yerine sanrılarla ve hayaletlerle uğraşırlar. Kral, asi olarak kabul ettiği Malcolm'un güçlenmesi nedeniyle artık iyice fenalaşır ve cadılarla tekrar görüşür. Cadılar ona "Birnam ormanı kalkıp Dunsinane'e yürümedikçe" ve "bir kadından doğmamış"ın onun karşısına çıkmadıkça yenilmesinin mümkün olmadığını söylerler. Macbeth, bu duyduklarını sürekli tekrarlar ve kendinde güç bulur ta ki askerler ağaç dallarıyla kamufle olup kaleye saldırdıkları zaman "Macduff'ı doğum vaktinden önce / anasının karnını yarıp çıkardılar" (Shakespeare, 2022, s. 105-106) cümlesini duyana kadar. Bunlar Macbeth'in sonunun geldiğini gösterir. Macduff, Macbeth'i öldürür ve Malcolm hak ettiği tahta oturur. Bu da ışığın yeniden krallığın üzerine doğması demektir.

Macbeth'in bu kadar güçlü bir iktidar hırsına kapılmasında biraz da eşinin söylemlerinin etkisinin olduğu görülür. Bu durum önceki çalışmalarda şeytan kadın olarak ele alınır.¹ Eşinin kötülüğüne sebep olan kadın olarak incelendiği de söylenebilir.² Bazılarında ise eşinin gücü elde etmesi için ona yardım ettiğinden bahsedilir.³ Bir nevi sadece eş olma vazifesini yerine getirmiştir.

IV. Murat, 1972 yılında Ahmet Turan Oflazoğlu'nun (d. 1932) üç perdeden oluşan trajedi türünde kaleme aldığı tiyatro eseridir. Metin, oyuncuların müzikale varan bir söyleyişle oyunu icra edebilmeleri için şiirsel bir üslûpla yazılır. Bu da onu diğer tragedyalardan ayırır. Eserin içeriğinde trajik unsurlar olmasına rağmen tam bir tragedya denilemez. Oflazoğlu, "... iktidar tutkusunu dramlaştırıyor" (And, 1973, s. 627). Oyun, *IV. Murat*'in tahta kalma, iktidarını annesine ve halkına kabul ettirme çabası şeklinde yorumlanabilir.

Eğer ortada bir güç varsa ona sahip olmayı isteyenler de olacaktır. Bu noktada Kösem Sultan'dan bahsetmek gerekir. Kösem, Murat'ın annesidir ve ne pahasına olursa olsun gücü elinde tutmaya çalışan biri olarak işlenir. Kösem'le karanlık ilişkilendirilir. Hırsı nedeniyle çocuklarının ölmesini isteyebilecek biridir. Nitekim oyunun sonunda Murat topuzunun altında kalır ama Kösem İbrahim'i tahta çıkarmanın peşindedir ve oğlunun ölümüne üzülmez. Topuz burada gücün ve

1 Ayrıntılı bilgi için bk. Bay, S. ve Kaya, K. (2020). Shakespeare'in *Macbeth* Oyunundaki Kral Duncan, Macbeth ve Lady Macbeth'in İncil'deki Kökleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 51-64.

2 Baş İyibozkurt, E. (2024). Vahşetin Özüne Yolculuk: Lady Macbeth, Cadılar ve "Günahsız Macbeth". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 14(27), 1-24.

3 Ayrıntılı bilgi için bk. Halaçoğlu Yeşil, B. (2010). *Tiyatrodan Sinemaya Uyarlama: Shakespeare'in Macbeth Oyunundan Akira Kurosawa'nın Kanlı Taht Filmine Karşılaştırmalı Uyarlama Çalışma Yöntemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

iktidarın simgesi olarak kullanılır. İlk başta topuzu kaldırmaya başlayan hükümdar güç ve kuvvet kazanırken zaman geçtikçe o gücün esiri olur ve kendi sonunu yavaş yavaş kendi getirir. Yaşadıklarına dayanamayan hükümdar sanrılar görmeye başlar.

Katı bir tutum benimseyen hükümdar, koyduğu kurallarla birçok insanın idamını emreder. Bu durum o kadar ileriye gider ki en sevdiği şair olan Nef'i ve kendi sağlığından sorumlu olan doktoruna bile acımaz. Gücü elinden alınacak korkusuyla kardeşlerini öldürtmekten de çekinmez. Bütün bu yaptıkları artık uyumasını engeller ve uykusuzluk sonucunda sanrılar görmeye başlar. Durum o kadar ilerler ki oyunun sonunda elindeki topuzun altında kalır.

Dünya edebiyatının en ünlü yazarlarından biri olan Shakespeare'in *Macbeth* oyununda işlenen iktidar olgusu neredeyse tüm edebî eserlerde yer alabileceği için karşılaştırmalı okumaya müsaittir. Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan A. Turan Oflazoğlu'nun *IV. Murat* isimli eserinde de aynı olgu üzerinde yoğunlaştığı görülür. Bu da eserlerin kadın karakterleri olan Lady Macbeth ve Kösem Sultan'ı iktidar bağlamında değerlendirilmeye olanak tanır.

TÜRK EDEBİYATINDA SHAKESPEARE ETKİSİ

Türk edebiyatına çevirilerle giren Shakespeare'in Tanzimat Dönemi yazarlarının telif eserler vermeye başladığı andan itibaren günümüze kadar Namık Kemal, Abdülhak Hamit Tarhan, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Faruk Nafiz Çamlıbel, Ahmet Hamdi Tanpınar, Haldun Taner, Turan Oflazoğlu vb. gibi birçok ismi etkilediği söylenebilir.⁴ Öyle ki bu etkilenme bazen olay bazense karakter oluşturma şeklinde olur.

"Turan Oflazoğlu, *Sophocles'ten çağdaş yazarlara kadar hepsinin eserlerini tanır, onlardan ve Shakespeare'den çeviriler yapar*" (Enginün, 2008, s. 389). Oflazoğlu, Shakespeare'den üç oyun çevirisi yapmanın yanında yazar hakkında bir de kitap yayımlar.⁵ Oflazoğlu için klasik tiyatro anlayışına yakın bir anlayışı benimsediği söylenebilir. Diğer bir deyişle klasik tiyatro anlayışı olarak ifade edilen Shakespeare tarzını benimsediğini söylemek mümkündür. Tarihî oyunlarında Türk tragedyasını oluştururken kendine Shakespeare'i örnek alır. Shakespeare nasıl Avrupa tarihini kullandıysa Oflazoğlu da Osmanlı tarihini kullanır.

"Kahramanın harekete geçmeden önce yaşadığı buhran ve keskinleşme (*IV. Murat, III. Osman, Deli İbrahim*) Hamlet'le benzerlik gösterir. Eylemlerinden çok hazırlanma sürecinde benzerlikler bulunur." (Enginün, 2008, s. 392). Sadece karakterler değil kurgunun ilerleyişinde de benzerlikler olduğu görülür. Bunlara koroyu, soytarıları kullanması, bazı hükümdarların kılık değiştirerek kendi

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Enginün, İ. (2008). *Türkçede Shakespeare*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Oflazoğlu, A. T. (2011). *Shakespeare*. İstanbul: İz Yayıncılık.

parodilerini yapan soytarılar olarak verilmesi ve en çarpıcı düşüncelerin ikinci derece kişiler tarafından söylenilmesi örnek olarak verilebilir (Enginün, 2008, s. 391).

“Oflazoğlu, insanın gerçeklik içerisinde yoğrularak ‘mutlak’ı avlayabileceğini düşünmektedir” (Coşkun, 2011, s. 85). Shakespeare için önemli noktanın insan yaradılışına en sadık görüntüyü sunmak olduğu bilinir ve Oflazoğlu da aynı yolu benimser (Enginün, 2008, s. 393; Coşkun, 2011, s. 91). Her iki yazar da gerçek insanın peşindedir. Oflazoğlu’na göre “dünyayı tanımada, dünyaya ayak uydurmada gerçeklik duygusu son derece önemlidir” (1987, s. 289) ve yazar gerçeğin tümünü hedef almalıdır. IV. Murat’ın kurgulanmasında buna dikkat edilir. Aslında Oflazoğlu’nun neredeyse tüm oyunlarını bu düsturla yazmaya çalıştığı söylenebilir.

LADY MACBETH VE KÖSEM SULTAN’I İKTİDAR BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMA

Her insanın içinde “iktidara geçme”, “güç elde etme”, “otorite sahibi olma” gibi isteklerin bulunduğunu söylemek gerekir. Berna Moran, bu durumu “İnsanların birtakım istek ve itileri vardır, ama toplum içinde yaşadıklarından dış gerçekliğe uymak zorunluluğu duyar ve bu isteklerini serbestçe tatmin edemez, aksine bunları basturmaya, örtmeye bakarlar” (2014, s. 151) şeklinde ifade eder. İnsanoğlu bu düşünce ve arzularla doğar, ancak bunlar sağduyuyla dengelenmezse birer dürtü hâlini alır. Böylece insan, düşünce ve arzularının esiri olur. Bu da onun insanî tarafını giderek yok etmesine neden olur. Birçok tiyatro eserinde olduğu gibi *Macbeth* ve *IV. Murat*’ta da bu olgu üzerinde yoğunlaşılır.

Her iki eserde de gerek erkek gerek kadın karakterlerin iktidar arzuları ve hırslarının kurbanı olmaları konu edinilir. Eserlerin benzer yönlerinin olması karşılaştırmalı bir okuma yapılmaya olanak verir. Oyunların yazıldığı yıllara bakıldığında zamansal farkın olduğu görülür ancak eserlerde konu alınan zamanın 17. yüzyıl feodal monarşik yapısındaki iktidar kavgaları olduğu anlaşılır. Shakespeare, kadın iktidarını daha arka planda işlerken Oflazoğlu kadının iktidara müdahalesini önceler.

Kadınların İktidarı Ele Geçirme İsteği

Lady Macbeth ve Kösem Sultan ana karakterlerin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. *Macbeth* ve *IV. Murat*’ın güç hırsına bu denli yenik düşmelerinde biraz da onların etkisi vardır. Takındıkları tutum, tavır ve söylemlerle yanında veya karşısında olan kişileri etkiledikleri kesindir. Bu etkilenmenin nasıl ve ne şiddette olduğunu anlayabilmek için öncelikle karakterlerin genel bir değerlendirilmesi yapılmalı, benzer ve farklı yönleri üzerinde durulmalıdır.

Macbeth, savaş bitince üç cadıyla karşılaşır. Böylece oyunun konusunun ve duygusunun oluşmasını sağlayacak olan kehaneti öğrenir. Cadıların söyledikleri

Macbeth ve Lady Macbeth'i derinden etkiler. Söylenen sözlerden sonra her insanın içinde olan "iktidar olma" duygusu zamanla gün yüzüne çıkmaya başlar. Bir bakıma içlerindeki uyuyan yılanı uyandırır. Biri kralına sadık muzaffer bir generalden arzu ve isteklerinin esiri olan bir canıye dönüşürken, diğeri eşinin her daim yanında olmaya çalışan bir kadinken sürekli onu arzularının peşinde koşması için alttan alta işleyen bir kadın hâlini alır.

Cadıların kehaneti Macbeth'i o kadar etkiler ki, artık sadece gücü düşünmeye başlar. Onu nasıl elde edeceğini düşünür ve arzularıyla, akli sürekli çatışma içindedir. Kendi ne yapacağına karar veremez. Diğer bir önemli nokta ise kehanet ve o kehanetin insan ruhunda bıraktığı izlerdir. Macbeth, artık işleyeceği cinayetlere kendini alıştırmaya başlamıştır ve bir daha hiçbir zaman bu kadar masum olamaz. Kehanet olayını Lady Macbeth eşinden aldığı mektupla öğrenir. Sıra eşini gönüllendirmeye gelmiştir. Bunun için ise öncelikle her iki beyliği de aldığını, kral da olabileceğini söyler. Lady Macbeth, eşini şu sözlerle yüreklendirir:

Lady Macbeth: ... Ama tabiatına güvenim yok; fazla insan sütü emmişsin en kestirme yoldan gelecek yürek yok sende. Yükselmek istemesine istiyorsun; içinde hırs yok değil; taş gibi de bir yüreğin olmalı yanında., o yok sende. Can attığın şeyi namusunla, suya sabuna dokunmadan elde etmek istiyorsun. Hem dalavere yapmayacaksın hem de hakkın olmayan tahta oturacak! Sen kalk gel buraya, gel ki var gücümü söz edip akıtayım kulaklarından içeri. Korkusuz sözlerim seninle altın çelenk arasındaki engelleri kaldırsın ortadan; bir an önce giy başına kaderin giydirmek istediği tacı (Shakespeare, 2022, s. 18).

Bu kısımda eşinin güç elde etmesi için her şeyi göze almaya kararlı bir kadın vardır. Bu durum Lady Macbeth'in eşinin kötü sonunu hazırlayan şeytani kadın olarak düşünülmesini sağlar. Farklı bir bakış açısıyla onu sadece eşine yardım etmeye çalışan biri olarak görmek de mümkündür. Hangisi düşünülürse düşünülün onun başlangıcı olarak görülebilecek olan bu kısım her şeyin şekillenmesini sağlar.

Öte yandan IV. Murat'ın gelişiminde annesinin rolü büyüktür. Küçük yaşta tahta geçen Murat, yeniçeriler ve sipahilerin çıkardıkları isyanı tek başına bastıramaz. Olayların bastırılması adına Kösem Sultan'ın yandaşları olan Şeyhülislam ve Recep Paşa'nın Murat'a kefil olmaları devlet yönetiminde deneyimsiz olduğunu gösterir. Bu da Kösem Sultan'ın yönetimde daha etkili olmasına neden olur. Bu durum ise Murat'ı git gide rahatsız etmektedir. Öyle ki:

Kösem Sultan: Bahtı açık, ömrü uzun olsun devletli oğlumun!

Sultan Murat: ... Çocuklar için söylenir bunlar, benim bildiğim.

Yumurğu sert, buyruğu geçerli olsun deseydiniz, daha makbule geçerdik katımızda.

Kösem Sultan: Ben ki seni bunca yıldır...

Sultan Murat: Siz ki beni bunca yıldır korursunuz kanadınız altında! (Oflazoğlu, 2018, s. 36-37).

Kösem Sultan: Küçüktün... yavrumu kanadım altına almak hakkım değil miydi, devletli oğlum?

Sultan Murat: Saltanat burcuna girdi artık yıldızım valide! (Oflazoğlu, 2018, s. 110).

Bu kısımda Kösem Sultan'ın Sultan Murat üzerindeki etkisi rahatlıkla görülür. Anne oğul olmaları nedeniyle hem birbirlerinden kendilerini koruması gerektiği hem de güç için karşı karşıya kaldıkları anlaşılır. “...*iktidar mücadelesi hem beşerî hem de evrensel boyutta kahramanların karakterlerini belirleyen en temel öğedir*” (Kacıroğlu, 2006, s. 311). Oyunun ilerleyen kısımlarında Murat'ın annesinin onun üzerindeki etkisinden rahatsız olduğu ve bu durumdan kurtulmaya çalıştığı dile getirilir.

Macbeth oyununda meşru olmamasına rağmen eşinin gücü elde etmesi için çabalayan bir kadın varken *IV. Murat*'ta meşru gücü elinde bulandıran Murat'ı yönetmeye çalışan bir kadın yer alır. Birinde kraliçe olmaya çalışan Lady Macbeth diğeri valide sultan olmaktan daha fazlasını isteyen Kösem Sultan. Biri ana karakterin yanında yer alırken diğeri karşısında yer alır.

Lady Macbeth, eşinin kral olma arzusunu sürekli diri tutar. Bunu da alttan alta eşini işleyerek yapar. Bu durum bir nevi kötüyü güzel göstermektir. Lady Macbeth'in söylemleri, “iki laf bir büyü yerine geçer” sözünün vücut bulmuş hâlidir. Lady Macbeth, kralın misafirleri olacağını öğrenince çok sevinir. Artık planladıkları gibi kralı öldürme imkânı bulacaklardır.

Kösem Sultan'da durum biraz daha farklıdır. O, hiçbir zaman oğlunun güçlenmesini istemez. Aksine güçsüz olması onun işine daha çok yarar. Murat güçsüz olursa devlet yönetiminde görünmesine rağmen gerçekte devleti yöneten Kösem olabilir. Oğlu için iyi dileklerde bulunmasına karşın içten içe onu yönetmeyi ister. Yer yer oğlunu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalıştığı hatta paşalardan kendine sadık olanlarla iş birliği yaparak, padişahın gücünü sarsacak olayların hayata geçirilmesine göz yumduğu görülür. Yeniçerilerin ve sipahilerin ayaklanmaları buna örnek olarak verilebilir.

Rakipleri Ortadan Kaldırma Çabası

İktidar ortak kabul etmez bu yüzden de gücü elinde bulandırmaya yardım etmeyen herkes ortadan kaldırılması gereken rakiplerdir. Gerek Macbeth gerekse Sultan Murat ellerindeki gücü koruyabilmek için acımasızca cinayetler işlerler. Biri meşru gücünün arkasına sığınırken diğeri daha planlı ve gizli bir yol izler. Bu belki de iktidarın kişiler üzerindeki etkisidir. Diğer bir deyişle güç mücadelesinin taraflarından olmak onları zamanla acımasız bir caniyeye dönüştürür. Macbeth, kehanetlerden sonra kendini kaybeder. Artık tek istediği kral olmaktır ve bunun için her şeyi göze alır. Kehanetler önce onu rahatlatır ve her fırsatta tekrar eder. Bu da onun gittikçe güçlenmesini ve güçle arasına girebilecek her kesi öldürtmesine neden

olur. Ancak oyunun sonunda imkânsız olarak gördüğü o kehanetin gerçekleşeceğini anlar ve kaçmaya çalışmak yerine ölüme doğru yürür. IV. Murat ise topuz ile güçlenir. Her ikisi de bir nevi güç zehirlenmesi yaşarlar. Burada kehanetin yerini topuz alır. Güçlenmesini sağlayan topuz Murat'ın ölümüne neden olur. Her iki oyunda da iktidardaki kişilerin güçlenmelerini sağlayan sözler veya nesnelere onların sonlarını getirdiği anlaşılır.

Lady Macbeth, planını şöyle ifade eder:

Lady Macbeth: ... İki adamını öyle yedirir içiririm ki

Bir duman kalır kafalarında

Beynin bekçisi hafıza yerine,

Akıl yerine de bir imbik!

Körkütük sızdı mı ikisi birden

Ölü domuzlar gibi,

Bekçisiz kralı haklarınız seninle.

Adamlarına yükleriz bu korkunç cinayeti,

Herifler fitil nasıl olsa, dilediğin gibi yak. (Shakespeare, 2022, s. 24).

Kadın eşi için tüm planı hazırlamıştır. Artık suçu üstlenecek suçlular da hazır. Tek yapılması gereken bu plana sadık kalmaktır. İnce ince işlenmiş bir plandan daha korkunç ne olabilir. Kendileri her şeyin farkında olmalarına rağmen iktidar fikri ağır basar ve plan uygulamaya konulur. Plan hazır olduğuna göre bir varis gereklidir. Bu yüzden de Macbeth, eşinin sadece erkek çocuk doğurmasını ister ve suçu bekçilere atmak için onların hançerlerini kullanmayı hedefler. Eşi ise cinayetten sonrası için planlar yapar. Lady Macbeth, kralın ölümüne çok üzüldüklerini göstermek için yaygara kopartmaya hazırlanır:

Lady Macbeth: Kimmiş bu bağırın? Ah koca Macbeth,

Soylu gücünü yıpratıyorsun bu bozuk düşüncelerle.

Git, biraz su bul; yıka şu elindeki pis taniği!

Bu hançeri ne diye getirdin? Orada bırakacaktın.

Götür geriye: Uşakların üstüne de kan sür! (Shakespeare, 2022, s. 33).

Lady Macbeth, cinayet işleneceği zaman Duncan'ı babasına benzettiği için planlarını yerine getiremez, ama Macbeth kralı öldürünce birden kendini daha cesur hisseder ve hançeri bekçilerin üzerine bırakır. Bu arada sözleriyle eşinin üzerinde baskı kurmaktan da geri durmaz. Bu duruma bir örnek:

Lady Macbeth: Ne gevşek yüreğin varmış! Ver bana hançerleri!

Uyuyanlar ve ölüler birer resimdir sadece!

Umacı resimleri çocukları korkutur yalnız.

Kanı akıyorsa hâlâ alır sürerim

Uşakların suratlarına: onların suçlu görünmesi gerek (Shakespeare, 2022, s. 33).

Burada mesele ne düşünmek ne de düşündüklerini uygulamaktır. Bunlardan daha fazlası yer alır. Bu saf kötülük, herkesi ve her şeyi kendi çıkarları ve hırsları uğrunda kullanma olarak yorumlanabilir. Ayrıca ne Macbeth ne de Lady Macbeth yaptıklarından pişmandırlar.

IV. Murat 'ta ise padişahın asker karşısındaki yemin merasimi etkili olmamış aksine askerlerin kazan kaldırmalarına neden olmuştur. Bu durum iktidarın el değiştirmesi gerektiği anlamına gelir. Kösem Sultan, bu yaşananlardan kendine daha faydalı olacak şehzadenin hangisi olduğunu belirlemeye çalışır. Ancak Kösem Sultan hiçbir zaman elini kana bulamaz, aksine arkada kalıp kendi için neyin daha iyi olacağına karar vermeye çalışır ve büyük bir sabırla kendi gününün gelmesini bekler. Lady Macbeth, Duncan'ı kendi öldürememiştir belki ama hançerleri kralın kanına bulayarak bekçilerin üzerine koyar. Böylece eline kan bulaşır:

Lady Macbeth: İşte seninkilerin renginde benimkiler de.

Ama yüreğimi bembeyaz edemem seninkiler gibi,

Utandırım ... Biraz su siler götürür bu işi. (Shakespeare, 2022, s. 33).

Lady Macbeth, sürekli eşine işlenen cinayetin yapılması gereken veya göze alınması gereken bir şey olduğunu söyler. Adeta ben de senin suç ortağımın der, ama bundan suçluluk veya pişmanlık duymadığını da belirtir. Onun da böyle davranması gerektiğini, artık iktidarla aralarında hiçbir engel kalmadığını ifade eder. En zor kısmı halledildiğine göre sonucun istedikleri gibi olması için planlarının ikinci kısımlarını sergilerler. Lady Macbeth'in ifadesi şu şekildedir:

Lady Macbeth: Ne oluyor? Nedir bu kızılca kıyamet?

Ne diye uyandırıyorlar bütün ev halkını?

Söyleyin! Söylesenize! (Shakespeare, 2022, s. 38).

Kadın, rolünü en iyi şekilde oynar. Öyle ki Macduff "...size göre değil söylememi istediğiniz şeyler." (Shakespeare, 2022, s. 38) der. İnce, zarif insanlar için değil, ancak kana susamış, güç hırsıyla yanıp tutuşan bir cani için hiç sıkıntı olmaz. Hele bir de bunu planlı bir şekilde yapmışsa karanlığın kendisi olur adeta.

Lady Macbeth: "*Tutun beni! Alın götürün beni buradan.*" (Shakespeare, 2022, s. 40) diye rol yaparken bu kadar soğuk kanlı ve profesyonel bir oyunculuk sergilemesi güç arzusunun ne denli büyük olduğunu gösterir. Kadın sanki hiçbir

şeyden haberi yokmuş, cinayeti planlayıp gerçekleştirmemişler gibi davranır. Böylece planın ikinci kısmı da başarılı bir şekilde gerçekleşmiş olur.

Kösem Sultan'da ise durum biraz daha farklıdır:

Kösem Sultan: Bahtı açık, ömrü uzun olsun devletli oğlumun!

Sultan Murat: Oo, siz misiniz, valide! Eksik olmayın...

Kösem Sultan: Ben senin ananım, sen de benim yavrumsun.

Değil misin yoksa?

Sultan Murat: Ben bu ülkenin padişahıyım, efendim.

Değil miyim yoksa?

Kösem Sultan: Hâşâ devletli oğlum! Aslanım neden

Soğuk ve resmî davranır validesine karşı?

Ben ki seni bunca yıldır...

Sultan Murat: Siz ki beni bunca yıldır

Korursunuz kanadınızın altında!

Bense hep nankörlük ederim.

Kösem Sultan: Hâşâ devletli oğlum! O nasıl söz! (Ofazoğlu, 2018, s. 36).

Kösem Sultan "...için herkes sadece kendisini iktidarda tutacak araçlardan ibarettir" (Enginün, 2015, s. 244) bu yüzden de sanki Sultan Murat'ın yanındaymış gibi davranır. Oğlunun güçlenmesinden hiç rahatsız değilmiş gibi ona hep sakince yaklaşır. Hiç gerçek niyetini belli etmez. Ancak Murat da bu konuda oldukça iyidir. Şimdiye kadar kendi iktidarını kabullendirmek için gerek fiziksel gerekse toplumsal çabalarını olabildiğince annesinden gizlediği görülür. Bunun nedeni ise kendisinin yanında olmamasına ve şimdiye kadar yönetimde kukladan farkının olmamasına bağlıdır. Bu da herkesin rolünü en iyi şekilde oynadığı anlamına gelir.

Kösem Sultan ve Recep Paşa, Hüsrev Paşa'nın planlarına engel olma ve Murat'ın güçlenme ihtimalini ortadan kaldırmak adına yeniçeri ve sipahilerin ayaklanmasına göz yumarlar. Bu ayaklanma sayesinde Hüsrev Paşa'nın idam edilmesini umut ederler. Kösem Sultan elini kana bulamadan rakiplerinin güçsüzleşmesini sağlar. Bu açık bir şekilde iktidar mücadelesidir. Kösem Sultan ve Recep Paşa arasında geçen konuşma iktidar çekişmesini net olarak gözler önüne serer. Öncelikle Sultan Murat'ın Hüsrev Paşa'yı öldürtmesi onları korkutur. Bu korku neticesinde şu diyalog geçer:

Kösem Sultan: Ama Hüsrev Paşa'nın giderilmesini

Bizden daha çok istedi Murat, neden?

Recep Paşa: Cesaret denemesi yapıyor sultanım!

*Korkmadığını göstermek istiyor bize.
Ve kendisine. Biz de ona göstermeliyiz ki
Korkutabiliriz onu. Yani, bırakalım da
Şu serkeş, başıbozuk sel suları
Bizim yatağımızda aksın, sultanım,
Bizim değirmenimizi döndürsün!*

Kösem Sultan: Yalnız, paşa, dikkat et,

Bir hata gelmesin padişahın canına!

Recep Paşa: Ne demek sultanım benim gözümde dahi

En değerli nesnedir padişahın canı.

Bizim yapacağımız, onun diktiği burçtan

Usulca indirmek cesaret sancağını...

Sizin saltanatınız gölgelemesin diye sultanım! (Oflozoğlu, 2018, s. 49).

Gerek Murat'ın gerekse Kösem'in iktidarı istediği bellidir. Birbirleriyle kılıç kılıca savaşımlar da bazen ayak oyunları ile bazen daha ileriye giderek karşılarındakilerin güçlerini ölçmeye çalışırlar. Her iki taraf da diğerinin daha fazla güçlenmesini istemez. Yeniçeriler ve sipahiler padişahın güçsüzlüğünden faydalanıp her istediklerini yaptırmaya çalışırlar. Öyle ki yemin bile ettirirler. Ayrıca Murat'ın güvendiği adamlardan biri olan Hâfız Paşa'yı isterler. Tıpkı Lady Macbeth'in eşine kralı öldürerek gücü eline almasını söylemesi gibi Kösem Sultan'da askerlerin kargaşasından yararlanarak Sultan Murat'ın gücüne sahip olmayı ister. Bütün planlar bunun içindir.

Kösem, Sultan Murat'ın hem Recep Paşa'ya olan öfkesini dindirmek için onun sadık biri olduğunu söyler hem de Hüsrev Paşa'dan kurtulmak için Tokat'tan İstanbul'a sarayı basmaya geleceğini ve padişahı tahttan indirip yerine amcası Sultan Mustafa'yı geçirmeye çalıştığını söyler. Bu arada yapacaklarına engel olmasın diye alttan alta oğlunu işler. Bu duruma bir örnek:

Sultan Murat: Peki bizim Topal Recep? Hüsrev Paşa hiçbir şey beslemez miymiş onun için?

Kösem Sultan: Recep değil, sensin önemli olan, devletli oğlum.

Sultan Murat: Dolayısıyla siz, valide!

Kösem Sultan: Sen böyle yersiz kuşkuyla oyalanırken

Belki de yola çıkmış geliyordur Hüsrev Paşa!

Geç kalıyoruz oğlum, geç!

Şu an Hüsrev'in alıp verdiği soluk

Bahçemize esen kara yeldir, oğlum! (Oflazoğlu, 2018, s. 40).

Kösem Sultan, planlarına engel olma ihtimali olan herkesi teker teker ortadan kaldırmanın derindedir. Bunu da Murat'ın buyruğuyla yaptırır ki, asker Murat'tan yüz çevirip kendisine bağlı olsun. Ancak durum biraz karışır. Murat, Hüsrev Paşa'nın ölüm emrini verir vermesine ama bundan rahatsızlık duymaz, aksine bir sorunun ortaya çıkma ihtimalini ortadan kaldırdığı için sevinir. Diğer bir deyişle Kösem istediği sonuçlara ulaşamaz.

“Karanlık” ve “Şeytanlık” Metaforu

Macbeth'te cadılar, kehanet ve Lady Macbeth'in uyguladığı ritüel; *IV. Murat*'ta ise Kösem Sultan'ın “... *Ama en parlak yıldızların ışığını emer bitirir ana karanlık oğlum!*” (Oflazoğlu, 2018, s. 189) demesi ve oğlu tarafından şeytana benzetilmesi karanlık imgesinin her iki oyunda da yer aldığını gösterir.

Lady Macbeth, gücü elde edebilmek için kendine dair ne varsa hepsinden vazgeçmeye hazırdır:

Lady Macbeth: Karganın da sesi onun için kısıldı demek.

Kara haberini veriyormuş meğer

Surlarından içeri giren kralın.

Gelin cinlerim, kana susamış cinlerim!

Gelin, alın benden kadınlığımı;

Merhamet işleyemez olsun içine!

İnsanlığım yumuşatıp da beni

Sarsmasın korkunç kararımı;

Aman vermeyin bana işim bitinceye dek!

Gelin, cinayet elçileri, gelin neredeyse,

Siz ey varlığın göze görünmez kötülük yılanları,

Gelin, sarın memelerimde kadınlığımı.,

Zehre çeviren sütümü! Sen de gel, karanlık gece;

En kara cehennem dumanlarına sarında gel,

Gel ki görmesin açacağı yarayı

Keskin hançerimin gözü bile.

Karanlık göklerden hiçbir ışık sızıp da

“Dur! Vurma!” diyemesin bana! (Shakespeare, 2022, s. 19).

Lady Macbeth, karanlık ve kötülüğe ait olan ne varsa hepsini çağırır. İnsanlık ve kadın olmaya dair ne varsa hepsini reddeder. Bir bakıma aydınlık ve karanlık metaforları arasında hangisini seçtiğini belirtmiş olur. İktidar hırsı yüzünden yapacakları şeye kimsenin dur demesini istemez. Bunlara kendi vicdanı da dahildir. Gücü elde edebilmek için küçük bedellerin ödenebileceğini düşünür. Bu bedel babası yerine koyduğu kralın canı olsa bile düşündüğünü gözünü kırpmadan yapmayı planlar.

Güç isteği her insanın içinde az ya da çok bulunur. Buradaki fark; işlenen cinayetin bir anlık refleksiyle olmaması, yaşanan iç çatışmanın sonunda en derin arzularına kapılarak planlı ve acımasızca olmasıdır. Lady Macbeth’in içindeki güç hırsı adeta uyuyan bir dev gibi içinde bulunmasına rağmen Macbeth’in mektubunu alana kadar hiç yok gibidir. Mektubu alınca uyuyan dev artık uyanır. Kehanet her ikisinin de bedenlerini tıpkı bir virüsün insan vücudunu sardığı gibi sarmaktadır. Başta hırslarıyla insanî yanları arasında sıkışıp kalan bireyin bunalımı görülürken zamanla bu durum değişir. Arzuları uğruna her şeyi yapabilecek olan bu insanlar artık sanrılar ve psikolojik bunalımlara yenik düşerler.

Kösem Sultan için karanlığı çağırma uygulamasından bahsedilemez, ama oğlunun kendi annesini şeytana benzettiği görülür. Bu da her iki kadının karanlık tarafla ilişkilendirildiğini gösterir.

Murat’ın annesini karşısına almayı istemediğini gösteren bir örnek:

Sultan Murat: ... Peki ama valide, siz neden sevinmiyorsunuz benim kadar?

Siz dahi aynı şeyi istemiyor muydunuz?

Kösem Sultan: Şey... elbette, elbette!

Sultan Murat: Ee!

Kösem Sultan: Üslûbun beni biraz şaşırttı da.

Hiç böyle görmemiştim de seni.

Sultan Murat: Kimin oğluyum ben valide!

... istediklerini vermezsem,

Bazı kimselerin hesapları yanlış çıkacak;

O zaman nasıl bir yüzle görünecekler kim bilir.

Beni yalnız bırakmayacaksınız, değil mi valide? (Oflozoğlu, 2018, s. 41-42).

Murat, kendi başına örülmeye çalışılan çorapların farkındadır. Bu yüzden annesini kışkırtmak istemez, ama alttan alta gücünü toplamaya çalıştığını da saklamaz. Halk yaşanan zulümlerden o denli bıkmıştır ki, başlarına bir an önce

yumruğunu masaya vuracak bir sultanın geçmesini ve bütün bu olanlara dur demesini temenni ederler. Halkın bu isteği bir süre sonra gerçekleşecektir. Sultan Murat, öyle bir hâl alacaktır ki, kendini “Kelleci Murat” olarak tanıtmaktan çekinmeyecektir. Zaten Kösem de Murat’ın söyleminden bunu sezer. Her seferinde biraz daha artan iktidar hırsı anne oğul arasında bir çekişme hâlini almaya başlar. Murat, annesini iktidarla arasındaki bir engel olarak görür. Bu yüzden de her gün topuz kaldırmaya başlar. Ona göre güçlenmesinin tek yolu budur.

Sultan Murat’ın annesi için söyledikleri:

Sultan Murat: Şeytan kendi oyununa gelecek mi ne!

... güneşleri besleyen ateşi toplayıp pençeme

Gövdemin bütün yaralarını dağlayacağım,

Sevinç gülleri açtıracığım kanayan yerlerimden!

Yarın daha ağırlığını sterim,

Öbür gün daha ağırlığını;

Her gün daha ağırlığını isterim,

Daha ağırlığını, daha, daha! (Oflazoğlu, 2018, s. 42).

Murat, annesini şeytana benzetir ve onu alt etmenin derdindedir. Ancak o yenildiğinde güçlü bir iktidar olabilecektir. Diğer türlü kukladan farkı kalmaz. Bunu bildiği için sürekli topuz kaldırıp indirir. Zaman geçtikçe topuzun boyutu büyür. Fiziksel gücünün yanında iktidardaki gücü de büyür. Sembolik olarak topuz, Murat’ın iktidarını simgeler. Diğer bir deyişle Murat’ın hem tebaasının gözünde gerçek bir padişah olarak görülmesinin hem de annesinin yönetiminden kurtulmasının sembolüdür. Topuzun büyümesi Sultan Murat’ın güç hırsının da büyümesi demektir. Kösem’in bahsettiği; üslûbunun farklılaşması, acımasızlığının yavaş yavaş ortaya çıkmasıdır.

Recep Paşa, Murat’ın güçlenmesinden rahatsız olduğunu şöyle belirtir:

Recep Paşa: Bana öyle geliyor ki sultanım, gerektiğinde

Ne kardeşini kayırır Sultan Murat, ne validesini.

Bir mecliste padişah diyeymiş ki:

Tanrı bana git şeytanı getir dese,

Ya validemi götürürüm ya Recep Paşa ’yı (Oflazoğlu, 2018, s. 70).

Kösem Sultan ve Recep Paşa karanlık tarafın sadece savunucuları değil şeytanın ta kendisi olarak görülür. Sultan Murat’ın gücünün karşısında duran annesi de olsa, kardeşinin eşi de olsa fark etmez. Hepsisi cezasını çekmelidir.

Kösem’in kendini ana karanlık olarak görmesi:

Kösem Sultan: İktidar burcuna giren yıldızın

Ne denli gümrak olsa da oğlum,

Benim gecemden doğmuştur o.

En parlak yıldızların ışığını dahi

Emer bitirir ana karanlık! (Ofazoğlu, 2018, s. 149).

Kösem Sultan, ana karanlıkla özdeşleştirilir. Burada ikinci bir nokta daha vardır. O da Sultan Murat'ın, Kösem'in oğlu olmasıdır. Bu da güç tutkusunu annesinden aldığını gösterir. Onun bu hırsı kendi sonunu getirir.

Sultan Murat: Şeytan Tanrı'dan daha inandırıcı

Bir dil kullanıyor çoğu zaman. (Ofazoğlu, 2018, s. 149).

Annesini şeytana benzetmekle kalmaz adeta şeytanın kendisi olarak görür. Böylelikle karakterlerin yaptıklarına uygun olarak karanlık tarafla benzerlikler kurulmuş olur. Kösem Sultan, Murat'a gücü verenin kendisi olduğunu söyler ve kendini ana karanlık olarak ifade eder. Bir nevi eşinin iktidarı için cinayeti göze alan Lady Macbeth gibidir.

Lady Macbeth, karanlık tarafla iletişime geçer ve onları çağırır. Adeta insanî tarafını yok etmek ister. Kösem Sultan'ın buna benzer bir uygulaması olmasa da Murat'ın "*Çıkar şunu paşa, dışarı at! Onu gördüm, binlerce yarasa doluştu içeri!*" (Ofazoğlu, 2018, s. 171) diyerek Kösem Sultan'ı yarasaya benzetmesi onun da aynı tarafa ait olduğunu gösterir. Güç ve onu arzulayanların özellikleri her iki eserde de karanlıkla ilişkilendirilmiş olur.

Kral/Padişah'ı Yönetme Arzusu

İster erkek olsun ister kadın güç arzusu her insanın içinde az ya da çok bulunur. Bu durum bazen meşru yollarla iktidarı elinde bulundurma şeklinde olurken bazen de meşru olmayan yollarla yönetimi ele geçirme veya yöneten kişiyi yönetme şeklinde olur.

Lady Macbeth'in eşini aşağılayarak iktidarı elde etmek için harekete geçirme çabası:

Lady Macbeth: Giyinip kuşandığın, umut sarhoş muydu yoksa?

Uykularda mıydı şimdiye dek?

Uyanınca ürktü anlaşılan,

Yemyeşil sapsarı kesildi,

Renk renk hayaller kurarken!

Sevgini de böyle bileceğim bundan sonra:

İstemekte yiğit, yapmaya gelince korkak, öyle mi?

*Hayatın incisi saydığın şeye can atacaksın,
Ve kendi gözünde bir yüreksiz kalarak yaşayacaksın.
Ömrün boyunca, isterim, akasından, yapmamam, diyeceksin
Ata sözlerindeki çaresiz kedi misali:*

Balık ağzıma gelsin ama ayağım suya değmesin (Shakespeare, 2022, s. 23).

Macbeth'in gücü arzulamasına rağmen elde etmek için hiçbir şey yapmaması Lady Macbeth'i çileden çıkartır. Artık eşinin duygularını coşturmaya çalışan ve düşüncelerini işlemeye başlayan bir eş rolüne bürünür. Bir yandan eşini yapacağı şeye alıştırmaya çalışırken diğer yandan da onu aşağılayarak hırslandırmak için çabalar.

Macbeth'in cevabı:

Macbeth: Yeter, sus artık! Bir insana yaraşan

*Her şeyi yapmaya varım. Ondan ötesini yaptım mı,
İnsan olmaktan çıkarım.*

Lady Macbeth: Öyleyse hangi hayvan yazdırdı sana

*Bana yazdıklarını? O zaman insandın asıl,
Yapmaya yüreğin olduğu zaman.
Daha ileri git şimdi,
Daha fazla insan olmak istiyorsan.
O zaman ne sırasıydı bu işin ne de yeri,
Öyleyken yerini de sırasını da yaratmaya hazırдын.
Şimdi kendiliğinden ikisi de elinde:*

Ama en yoksun sen kendi ilinde değilsin.

Ben çocuk büyüttüm bilirim nedir tadı

Sütünü emen bir yavrunun. Öyleyken,

Mememi çeker alırdım dişsiz damaklarından,

Beynini ezerdim kendi yavrumun,

Senin ettiğin yemini etmiş olsaydım (Shakespeare, 2022, s. 23 – 24).

Lady Macbeth, eşinin iktidar olma hevesine en büyük desteği veren kişidir. Macbeth'in tahtı hak etmediğini bilmesine rağmen onu bu konuda yüreklendirir. Hatta eşinin bazen kral olmayı hiç düşünmemiş gibi hayatına devam etmeye karar

verdiğini duyduğunda onu erkek olmamakla suçlayacak kadar ileri gittiği görülür. Bununla da kalmayarak kendi yavrusuna gözünü bile kırpmadan kıyacağını rahatça söyler. Güçle arasındaki kim olursa olsun çekinmeden her şeyi yapacağını ve eşinin de bu kararlılıkta olması gerektiğini sürekli tekrar eder. Böylece ne kadar ileri gidebileceğini kendi ağzıyla itiraf eder.

Kösem, Murat'ın annesi olması hasebiyle onun yanında olacağını ve onu koruyacağını belirtmesine rağmen asıl niyeti Murat'ı bir kukla gibi kullanarak yönetimi kendi eline almaktır. Tabii halkın gözünde padişah Murat olmaya devam ederken o yöneteni yönetmeye devam etmek ister. Kösem Sultan'ın fiillerinin nedeni tam da budur.

Kösem Sultan, Murat'a annesi olduğunu hatırlatır:

Kösem Sultan: Ben senin ananım, sen de benim yavrumsun.

Değil misin yoksa?

Sultan Murat: Ben bu ülkenin padişahıyım, efendim.

Değil miyim yoksa? (Oflazoğlu, 2018, s. 36 – 37).

Yaptığı her ne olursa olsun annesi olması nedeniyle iktidar üzerinde hakkının olduğunu ima eder. Yukarıda verilen ana karanlık ifadesi de bununla alakalıdır. Murat'ın gücünü annesinden aldığı söylenebilir.

İktidar Mücadelesinde Kadınların Sonları

Lady Macbeth, eşi kral olunca elde ettikleri gücün keyfini sürmeyi ister. Tahtı elde etmesi Macbeth'e yetmez ve bitmek tükenmek bilmeyen iktidar hırsı nedeniyle sanrılar görmeye başlar. Bu durum Lady Macbeth'i derinden etkiler ve çok istediği gücü elde etmek için yardım aldığı karanlıktan korkar hâle gelir. Artık gece gündüz yanında ışık olmasını ister. Karanlık, ulaştığı herkesi esiri etmeye başlar. Karı koca nasiplerine düşeni alırlar. Ölüm onları bulana kadar yavaş yavaş ve için için yanan bir odun gibi kendilerini, insanî yönlerini, ruhlarını yitirirler.

Lady Macbeth güç elde edildikten sonrasını şu şekilde açıklar:

Lady Macbeth: Kendini boşuna harcamış olur insan,

Dilediğine erer de sevinç duymazsa.

Yıktığın hayat kendininki oldun daha iyi,

Yıkmakla kazandığın şey kuşkulu bir mutluluksa (Shakespeare, 2022, s. 51).

Lady Macbeth'e göre güç elde edilmiştir ve yapılması gereken bu gücün sefasını sürmektir. Yoksa talihten çok talihsizlik olur bu durum. Şimdiye kadar sürekli eşine daha cesur davranması ve gözünü karartmasını söyleyen kadın artık durması gerektiğini söyler. Macbeth, Banquo'nun hayaletini görmeye başlar. Eşi

kutlamaya davetli kişilere “Genç yaşından beri böyledir kralımız” (Shakespeare, 2022, s. 58) der. Kralın durumu havada gördüğü hançerden buyana durmadan kötüleşmektedir. Yaşanan bu durum sırasında Lady Macbeth eşinin kendine gelmesi için “Erkek misin değil misin sen?” (Shakespeare, 2022, s. 58) der. Macbeth ise “Erkeğim elbet, bir kahraman hem de...” (Shakespeare, 2022, s. 58) der. Ayrıca baktığı şeyi şeytan görse korkacağını söyler. Yaptığı şeyleri bir kahramanlık olarak ifade etse de bilinçaltında bir katil olduğunu bilir ve kâbus görmekten korktuğu için uyuyamaz. Uyuyamadığı için yorgun düşen Macbeth artık uyanıkken hayal görmeye başlar. Lady Macbeth, eşinin yaşadıklarını ninesinin ocak başında anlattığı masallara benzettir. Zaman ilerledikçe o da hayallerden nasibine düşeni alacaktır. Böylece kâbus görme korkusuyla sürekli ışık yakılmasını ister hâle gelir.

Şimdiye kadar Macbeth sanrılar ve hayallerle uğraşırken artık Lady Macbeth aynı belki de daha kötü hâle gelir. Hizmetçisi olanları hekime anlatmaya çalışır. Hekim, kraliçenin durumunu önce “Büyük bir iç sıkıntısının belirtisi...” (Shakespeare, 2022, s. 91) olarak yorumlar. Kraliçeyi iyice izleyen hekim durumun daha derin olduğunu fark eder. Lady Macbeth, ellerinde sürekli bir lekenin olduğunu düşünerek uzun süre ellerini yıkamaktadır. Aslında leke olarak gördüğü şey masumların kanlarıdır. Bu kanlar ellerinde değil vicdanındadır. Artık eşine yaptıklarından pişman olmaması gerektiğini söyleyen kadın gitmiş, yerine sürekli hayaletler ve heyulalar gören, yaşadığı bu durum karşısında çaresiz kalan bir aciz gelmiştir.

Kraliçe yaşananlara daha fazla dayanamaz. Artık ona rahat bir uyku yoktur. Durumu o kadar kötüleşir ki ellerinde kan olduğunu görmeye başlar ve bu kan ellerini yıkasa da temizlenmez. O çok istediği karanlıktan korkmaktadır. Sanrılar o denli bir hâl alır ki artık uyurgezerdir. Yaşadıkları buhranların baskısına daha fazla dayanamaz. Karanlık tarafla yapılan anlaşma insanlığını ve kadınlığını almakla kalmaz canını da alır. Her şeyin bir bedeli vardır. Yaşananların bedeli de olayları bu hâle getirenlerin ölümleridir. Macbeth, kendi ve eşi için hekimden yardım ister. Yaşadıkları buhranları silip atacak bir ilaç yapmasını ister ama nafiyledir. Kişinin kendi ruhundaki zindandan çıkması o kadar da kolay değildir ve yaptıklarının bedelini er ya da geç öder. Nitekim öyle de olur.

Kösem Sultan’da psikolojik bir sıkışmışlıktan ziyade fiziksel bir hapis söz konusudur. Padişahın izni dışında hiçbir şey yapamaz hâle gelir. Bu durum Kösem Sultan’ı oldukça kızdırır. Öyle ki oğlunun ölümüne üzülme yerine İbrahim’i tahta çıkararak güçlenmenin derdine düşer. Kösem kendini iyi gizlediği için ne suçluluk duyar ne de bu suçluluk sonucunda canına kıyar. Yaptığı şey sadece fırtına geçene kadar beklemektir.

Murat’ın annesine karşı koyduğu kısım:

Sultan Murat: ... validemi hareme bir hoşça hapseylesin.

Sen dahi kızlar ağasını sürekli kollayarak

Buyruğumun aksamadan yürümesini sağlayasın!

Rahat uyuyabilirim, değil mi ağa, sayende? (Oflozoğlu, 2018, s. 76).

Silahtar, padişahın buyruğunu yerine getirir. Murat artık gücü eline alır. Kaldırıp indirdiği topuz onu oldukça güçlendirir. Başlangıçta desteğini istediği annesini hareme hapsedirecek kadar güçlenir. Aslında buraya kadar onun için iyi olan bu güç, korkularıyla birleşerek onu yiyip bitirir. Kösem Sultan oğlunun buyruğunu *“Demek kafes lâyık görülür bize.”* (Oflozoğlu, 2018, s. 82) şeklinde ifade eder. Haremden çıkmak için bir hayli uğraşır. Hayır hasenat yaptırmadan eşinin mezarına gitmeye kadar birçok bahane ileri sürse de cevap hep aynıdır. *“Buyruk kesin sultanım”* (Oflozoğlu, 2018, s. 82).

Şehzade İbrahim’in öldürülmesini isteyen Sultan Murat’a evet cevabının verilmesini ama İbrahim’e dokunulmamasını isteyen Kösem Sultan tahtın devamlılığını ve kendi çıkarlarını düşünür. Kösem Sultan, artık gücünün karşısında duran oğlundan kurtulacaktır. Hiç üzüntü duymaması değil de oğlunun bu hâlini görmesinin onu memnun etmesi karanlık tarafta olduğunu ve iktidar hırsının ne boyutta olduğunu gösterir. Kösem, kral öldü yaşasın yeni kral düsturuyla hareket eder. Kol kanat gereceği ve iktidarına karşı çıkmayacağını düşündüğü oğlu İbrahim tahta geçer. Bir nevi o çok istediği iktidarı elde etmiş olur. Ödenen bedeller Kösem için çok da önemli değildir.

Macbeth'te gücü elde etmek için benliklerini feda edenler şöyle anılır:

Malcolm: ... Yeni devrin başlaması için

Yapılması gereken şeylere gelince,

Zorbanın kuşkularından, tuzaklarından kaçıp

Gurbetlerde yaşayan dostlarımızı çağırarak,

Ölen kasabın ve zebani karısının,

Bütün zulüm ortaklarını arayıp bulmak... (Shakespeare, 2022, s. 108).

Macbeth ve Lady Macbeth için takılan lakaplar onların yaptıklarıyla uyuşmaktadır. Biri kana susamış bir canı diğeri her şeyini güç karşılığında şeytana satmaya hazır bir kadın. Her ikisinin de sonu ölümdür.

Kösem Sultan, elde etmek istediği gücün önünde engel gördüğü kim olursa olsun ortadan kaldırmak ister. Bu oğlu da olsa değişmez. Lady Macbeth de güçle arasında çocuğu bile olsa öldürmekten çekinmeyeceğini ifade eder ve onca masum insanın ölümüne göz yumar. Her ikisinin de iktidar için yapmayacakları şey yoktur. Bu noktada dikkat edilmesi gereken iki kadının da hiçbir zaman tahta geçmeyi istememesidir; çünkü yaşadıkları toplum kuralları bunun olmasına engeldir. Onlar da iktidarı yöneten konumuna gelmeyi ister.

Bir tarafta eşinin insanî tarafını yok ederek gücü elde etmeye çalışan diğer bir deyişle iktidar olarak eşi görünse de onu da kullanacak, yönlendirecek, aslında yönetecek biri hâline gelen Lady Macbeth; diğer tarafta öz çocuklarını kendi hırsının kurbanı etmekten çekinmeyen ve kendi gücüne biat edecek çocuğunun hangisi olduğunu belirlemeye çalışan Kösem Sultan. Hangisinin daha kötü olduğunu belirlemek oldukça zordur.

SONUÇ

William Shakespeare'in *Macbeth* oyunuyla A. Turan Oflazoğlu'nun *IV. Murat* oyununda iktidar kavramı ve kişilerin iktidar uğruna verdiği mücadeleler karşılaştırmalı olarak okunmaya çalışılmıştır. Kadın ve iktidar bağlamında Lady Macbeth ile Kösem Sultan arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ele alınmıştır. Seçilen oyunların benzer taraflarında en ağır basan yönünün iktidar kavramı olduğu anlaşılmıştır. Oyunların benzer ve farklı yönlerini belirlemede genelden özele doğru gidilmeye çalışılmıştır. Daha sonra ise oyunlardaki ana karakterlerin özellikle de kadınların iktidara bakışı ve güç hırsıyla yaptıkları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Oyunlarda bir yandan Macbeth ve IV. Murat'ın gücü elde etmek ve korumak için verdikleri mücadelelerle güç ve iktidarın ağırlığı anlatılmaya çalışılırken diğer yandan da Lady Macbeth ve Kösem Sultan'ın güç hırsıyla her şeyi yapabilecekleri hatta çocuklarının canına kıymaktan bile çekinmedikleri görülür. Üstelik her iki kadının da karanlık tarafta yer aldıkları söylenebilir. Her iki kadın da iktidarla arasındaki her kim olursa olsun ondan kurtulmanın yollarını ararlar.

Bu kadınların farklı yönleri ise: Lady Macbeth, eşinin iktidarı ele alması için onu harekete geçirir ve gerektiğinde suç ortağı olmaktan da çekinmez. Lady Macbeth, kendi öldürmesine de elini Duncan'ın kanına bulamıştır. Kösem Sultan ise oğlunun güçlenmesini hiçbir zaman istemez. Eğer ortadan kalkması gereken biri varsa onu Murat'ın emriyle ortadan kaldırır, hiçbir zaman elini kana bulamaz. Bir nevi suya sabuna dokunmadan işini halleder. Bunun dışında Lady Macbeth, psikolojik bunalım ve buhranlar geçirir. Sıkışmışlık hissi onun içindedir. Kösem Sultan ise fiziksel bir kısıtlanma yaşar; çünkü hareme hapsedilir. Ayrıca sonlarının da benzemediği görülür. Lady Macbeth, buhranlara dayanamaz ve intihar eder. Kösem Sultan ise o çok istediği güce İbrahim'in tahta çıkmasıyla kavuşur.

Kısacası oyunların kurguları, karakterlerin iç bunalımları ve kişilerin sonları üzerinde yoğunlaşılır. Her iki oyunda da iktidar için verilen fiziksel ve zihinsel savaşlar üzerinde durulur. Ayrıca iktidar için topyekûn bir mücadele içine giren karakterlerin sonlarının psikolojik bunalımlar neticesinde ölmeleri veya öldürülmeleri şeklinde olduğu görülür. Her iki kadın karakterin iktidar için mücadeleleri, temsil ettikleri karanlık imgesi ve kişilerin sonları üzerinde yoğunlaşılır. Ancak kadınların toplum tarafından iktidarda olmaya layık görülmediği ve yönetime tek başlarına çıkma düşüncelerinin olmadığı da bir gerçektir. Yani kadınların fiilleri toplumun onlara dayattığı alan dahilinde kalır. Lady Macbeth ve

Kösem Sultan sadece kendilerini var etmenin derdindedirler. Buldukları konum ne gerektiriyorsa bir nevi onu yaparlar.

Her iki oyunda ulaşılan çıkarım şudur: İnsan için aslında mesele gücü elde etmekten çok elde edilen bu güçle ne yapıldığıdır. İyi bir hayat için iktidarı kullanmak veya iktidar için her şeyini kullanmak, kişilerin tuttuğu iki farklı yoldur. Bunlardan ilki mutluluk, ikincisi ise yıkım getirir. Nitekim her iki oyun için de ikinci yolun tercih edildiği söylenebilir. Bu da iktidar hırsının sonuçlarını gözler önüne serer.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, E. G. (2008). *Oya Baydar'ın Eserlerinde Kadın ve İktidar İlişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Akyüz, M. (2017). Karşılaştırmalı Edebiyat Açısından Necip Fazıl'ın Yunus Emre Tiyatrosu ile Nihat Asya'nın Yunus Diye Göründüm Tiyatrosunun İncelemesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5 (4), 880-887.

And, M. (1973). *50 Yılın Türk Tiyatrosu*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Aristoteles. (2020). *Poetika Şiir Sanatı Üzerine*. (S. Rifat, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.

Aytaç, G. (1997). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Bayram, A. K. (2024). *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/iktidar>. (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

Coşkun, S. (2011). *Bir Mutlak Avcısı A. Turan Oflazoğlu*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Enginün, İ. (1992). *Mukayeseli Edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Enginün, İ. (2008). *Türkçede Shakespeare*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Enginün, İ. (2015). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Güçbilmez, K. B. (2005). *İktidar ve Kadın "İktidar Kavramının Kadın Araştırmaları Çerçevesinde Yeniden Çözümlemesi"* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kacıroğlu, M. (2006). Turan Oflazoğlu'nun "İktidar Üçlemesi" Üzerine Bir İnceleme. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (31), 295-311.

Mertoğlu, M. S. (2019). *Shakespeare'in Lady Macbeth Karakterinin Kadın ve İktidar Bağlamında İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Moran, B. (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Oflazoğlu, A. T. (2018). *IV. Murat*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Oflazoğlu, A. T. (1987). Tragedya Sanatı. *Türk Dili Dergisi*, 54 (432), 275-291.

Rousseau, A. M., & Pichois, Cl. (1994). *Karşılaştırmalı Edebiyat*. (M. Yazgan, Çev.). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Shakespeare, W. (2022). *Macbeth*. (S. Eyüboğlu, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Weber, M. (2004). *Sosyoloji Yazıları*. (T. Parla, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Wellek, R. & Warren, A. (2019). *Edebiyat Teorisi*. (Ö. F. Huyugüzel, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.

(2024). "İktidar". *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 08.04.2024).

Yayın Geliş Tarihi: 17.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 24.09.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1517680>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1481-1490
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

FENOMENOLOJİK BİR FARK OLARAK DÜNYA SORUSU

*Mehmet ESENDEMİR**

Öz'

Fenomenolojik düşüncenin dünya kavrayışı felsefe tarihinin klasik dünya anlayışından farklıdır. Husserl'den sonra gelen fenomenologlar fenomenolojik bir dünya anlayışına önem vermişlerdir. Bu fenomenologlardan biri olan Merleau-Ponty için de dünya önemli bir kavramdır. Dünyaya dair hatalı ve eksik kavrayışlardan kurtulmak onu asli anlamıyla anlamak önemlidir. Bu nedenle dünyayı fenomenolojik bir tema haline getirmek gerekmektedir. Ancak bu sayede dünyanın kökensel anlamı açığa çıkarılabilir. Bu bağlamda çalışmamız Merleau-Ponty'nin fenomenolojik bir fark olarak temalaştırdığı haliyle dünya kavrayışını irdelemektedir. Ona göre mevcut felsefi düşünce için dünya bir problem haline gelmiştir. Bu nedenle dünya sorusunun yeniden sorulması gerekmektedir. Bu soru fenomenolojik bir algı felsefesi bağlamında sorulabilir. Böyle bir algı felsefesi için dünya ile olan kökensel ilişkimizi açığa çıkarmak, yeni yöntem ve kavramlar elde etmek gerekmektedir. Bu imkanı sağlayacak şey öncelikle Husserl'in yaşam dünyası kavramıdır. Bu kavram aracılığıyla dünya sorusu onu algılama biçimimize dair bir soru haline dönüşür. Yeni dünya sorusu dünyayı fenomenolojik bir tema haline getirmektedir. Böylelikle dünya sorusu iki fenomenolojik hamleyi gerçekleştirilmeyi gerektirmektedir. İlk olarak dünya ile ilişkimizi algı temelli bir ilişki haline getirmektedir. İkinci olarak da fenomenolojik betimlemelerin yapılabilmesi için onu fenomenolojik bir tema olarak ortaya koymaktır. Bu iki hamle ile dünya Merleau-Ponty'nin talep ettiği şekliyle görmeyi yeniden öğrenmeye açık hale gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Fenomenoloji, Merleau-Ponty, Dünya, Algı, Beden, Yaşam Dünyası.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Esendemir, M. (2024). Fenomenolojik bir fark olarak dünya sorusu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1481-1490.

* Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, mehmet.esendemir@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3478-1709.

¹ Bu makale etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

THE QUESTION OF THE WORLD AS A PHENOMENOLOGICAL DIFFERENCE

Abstract

The phenomenological conception of the world has different meaning from the classical conception of the world in the history of philosophy. The phenomenologists after Husserl, pay attention to phenomenological world thought. For Merleau-Ponty, one of these phenomenologists, the world is an important concept. It is important to get rid of incorrect and incomplete conceptions of the world and to understand it in its original meaning. Therefore, it is necessary to make the world a phenomenological theme. This is the best possible way we can reveal the fundamental meaning of the world. In this context, our study examines Merleau-Ponty's conception of the world as he thematizes it as a phenomenological difference. According to him, the world has become a problem for current philosophical thought. Therefore, the question of the world needs to be asked again. This question can be enquired in the context of a phenomenological philosophy of perception. For this philosophy of perception, it is necessary to reveal our fundamental relationship with the world and to acquire new methods and concepts. Husserl's concept of the lifeworld is what will provide this possibility. Through this concept, the question of the world becomes a inquiry about the way we perceive it. The new world question makes the world a phenomenological theme. Thus, the question of the world requires two phenomenological moves. The first is to turn our relation to the world into a perception-based relation. Secondly, to put it forward as a phenomenological theme in order to make phenomenological descriptions. With these two moves, the world becomes open to relearning how to see as Merleau-Ponty demands.

Keywords: *Phenomenology, Merleau-Ponty, World, Perception, Body, Lifeworld.*

GİRİŞ

“Asıl felsefe dünyayı görmeyi yeniden öğrenmektir”(Merleau-Ponty, 2016, s.28). Merleau-Ponty'nin bu cümlesi bir dünya sorusuna gönderimde bulunmaktadır. *Algının Fenomenolojisi* kitabına yazdığı önsöz ile fenomenolojiden ne anladığını göstermeye çalışan Merleau-Ponty'nin temel problemlerinden biri dünya sorusudur. Bu bağlamda dünya sorusu Merleau-Ponty'nin fenomenoloji düşüncesini analiz edebilmek için önemli bir yerde durmaktadır. Böyle bir analizi gerçekleştirmek için de dünyayı görmek düşüncesi çerçevesinde cevaplanması gereken bazı sorular vardır. Dünya neden bir problem haline gelmiştir? Dünyayı görmek ne demektir? Dünyayı görmeyi yeniden öğrenmek için nasıl bir felsefi yönetime ihtiyaç vardır? Ya da bir yöntem gerekli midir? Tüm bunların da ötesinde dünya neden bütün meseleler içinde asıl meseledir? Nitekim bu çalışmamızda Merleau-Ponty'nin *Algının Fenomenolojisi* kitabının içeriğine bağlı kalınarak bu kitapta sorduğu dünya sorusunu yukarıdaki sorular bağlamında inceleyeceğiz. Bu incelememizin yönetsel ve kavramsal çerçevesini Merleau-Ponty'nin algı ve beden düşünceleri oluşturacaktır. Bu bağlamda öncelikle dünya kavramının fenomenolojiye nasıl bir bağlamda girdiği ele alınacaktır. Ardından dünyanın Merleau-Ponty ile nasıl

sorunsallaştığı tartışılacaktır. Nihayetinde fenomenolojik bir fark olarak ortaya koyacağımız dünya sorusunu algı ve beden kavramları ile irdeleyerek bu kavramların dünyayı görmeyi öğreten kavramlar olduğunu savunacağız.

DÜNYA SORUSU

Hume'un nedensellik eleştirisi yalnızca bilimin yönetimine dair bir eleştiri olarak görülmemelidir. Bu eleştiri aynı zamanda duyulur alana dair algımıza yönelik bir eleştiridir. Başka bir deyişle hâkim rasyonalist düşüncenin dünyayı anlama biçimine karşı bir tavidir. Kant'ın teorik çabası da yeni bir anlama biçimini oluşturmaktır. Kant'a göre eğer dünyanın kendisinin içinden dünyayı algılayamıyorsak dünyayı kendi zihnimizin içerisinden algılayabiliriz. Yani dünya kendisini bana bir bütünlük olarak sunmamakta fakat ona zihin aracılığıyla bir bütünlük kazandırmaktayım. Ona göre bu bütünlüğü sağlayan duyumsama yetisi (ing.sensibility) ve anlama yetisi (ing.understanding) olmak üzere iki yetiye sahibimdir. Bu yetilerin saf formları ve kavramları dünyaya dair deneyimlerimin içeriğini belirler, ancak deneyimlenen şeylere benzemezler (Mazijk, 2016, s.421). Bu bağlamda varlık bana görünenler ve kendinde hali olmak üzere ikili bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla Kant için dünya ancak tasarlanan algıların dünyasıdır. Algıların zihinsel kategorilerle tasarlanması nesneye bir bütünlük kazandırarak ona tamamlanmışlık kazandırır. Özneye de nesne üzerinde kuşbakışı bir konum atfeder. Böylece bilincin dünyaya bakışı, dünya kendisini bilemeyeceği için, kendisinin algısına yönelik tasarlayıcı bir bakıştır. Bu çerçevede öncelikle varlık alanı fenomen ve numen olarak ikiye ayrılmıştır. Özne numenal alanı hiçbir zaman bilemeyeceği için öznenin algısı fenomenal alana dair algıdır. Bunun yanı sıra fenomenal alan bir eksiklik içermektedir. Bu eksikliğin giderilmesi zihnin kategorileri aracılığıyla. Bu sayede öznenin dünyaya dair algısı ona tamamlanmışlık kazandıran zihinsel kategoriler aracılığı ile gerçekleşmektedir.

Hume'un eleştirisinin ardından kurucu bilinç düşüncesi Kant ile yeniden güçlenmiştir. Bu nedenle Kant'tan beri felsefe insan dünyasını nesnel dünya denilen dünya ile ilişkilendirme sorunuyla uğraşmak zorunda kaldı (Dillion, 1988, s.86). Dillion bu sorunu bilindik içkinlik ve aşkınlık sorunu olarak görmektedir. Husserl'in fenomenolojik düşüncesi bir noktada bilinç ve dünya ilişkisine dair sorulara odaklanmıştır. Nitekim Husserl *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*'te "bilginin bilinen nesneye uygun düştüğünden nasıl emin olunabilir, bilgi kendi dışına nasıl çıkabilir ve güvenilir bir biçimde nesnesine nasıl ulaşabilir?" (Husserl, 2010, s.15) sorularını sormaktadır. Bu bağlamda yeni bir bilinç ve nesne analizi ihtiyacı söz konusu olmaktadır. Bu ihtiyaç çerçevesinde Husserl'e göre yapılması gereken ilk şey şeylerin kendisine dönmektir (Husserl, 1962, s.74). Husserl tarafından fenomenolojiye atfedilen şeylerin kendisine dönme görevi betimsel bir yöntemin temel ilkesi olarak bize her türlü önyargıdan önce verildiği şekliyle algılanan dünyanın varlık anlamını ortaya çıkarmaktır (Şan, 2015, s.64). Fenomenolojinin

betimsel tavrı öncelikle bilince dair bir tür anlayış değişikliğidir. Zira fenomenoloji artık dünyayı inşa eden bir bilinçten söz etmez. Bilinç kendi içerisine kapalı ve nesnesinden kopuk bir bilinç değildir. Nesnesi ile olan ilişkisi dış etkenler üzerinden gerçekleşmez. Husserl için bilinç ancak yönelimsel bilinçtir. Buna eşdeğer olarak şeyler de ancak bilincin şeyleri olarak vardır. Husserl burada korelatif bir apriori ilişki kabul eder. Yani ona göre bilincin kurucu rolü bir tür inşa değil, açığa çıkarmaktır. Zahavi'nin deyimiyle kuran bilinçten söz etmek dünyayı kendi imgesinde şekillendiren bir zihinden söz etmek değildir; bunun yerine konstitüsyon nesnelerin tezahürüne ya da görünmesine ve imlemesine izin veren bir süreç, yani neyse o olarak görünmesi tezahür etmesi ve kendini sunması için kurulan şeye izin veren bir süreç olarak anlaşılmalıdır (Zahavi, 2020, s.36).

Husserl'in fenomenolojik hamlesi felsefi anlamda birçok fark içermektedir. Yazımız bağlamında Husserl'i çekmek istediğimiz nokta dünya sorusudur. Bu bağlamda Husserl'in şeylerin kendisine dönüş mottosu Merleau-Ponty için dünya sorusunun temelinde bulunduğunu iddia ettiğimiz algı felsefesinin hareket noktasıdır. Ancak bu mottonun Husserlci ifadesi ile Merleau-Pontyci ifadesi arasında ayırım bulunur. Öncelikle Merleau-Ponty'e göre Husserl bilinç merkezli bir felsefe anlayışından kopmamıştır. Ona göre Husserl hakikatin kişinin içinde olduğuna yönelik Kantçı iddiaya benzer bir bilinç felsefesine dayanmaktadır (Primožic, 2013, s.72). Ancak bir şeyin deneyimi onun kendisiyle olan doğrudan ilişkisinin güçlü bir betimlemesini gerektirir. Bu betimleme özne ve nesne arasında bir düalizmin aşılması ihtiyacını da beraberinde getirir. O halde şeylere dair bilgim şeylerin kendisine içkin bir sunuş ifade etmelidir. Bu nedenle Merleau-Ponty'e göre fenomenoloji özleri varoluşa yerleştiren bir felsefedir (Merleau-Ponty, 2016, s.9). Böyle bir felsefenin nesnesi de varoluşun kendisidir. Dolayısıyla fenomenoloji bilince geri çekilme değil, dünyaya açılmadır. Nitekim olgulara ve yaşadığı haliyle algısal deneyime geri dönüş, "saf bilinç", dünyadaki olup bitenlerden izole edilebilecek bir "iç alan" bakış açısına geri çekilme değildir (Cerbone, 2008, s.122). Bunun için deneyimin kendisi incelenmelidir. Böylece Merleau-Ponty Husserl'in şeylere dönüş mottosunun dünya deneyimi bağlamına oturtulmasının ve dünyanın kendisinin bilince hapsedilemeyecek bir açıklık içerisinde ele alınması gerekliliğini vurgular. Eş deyişle Merleau-Ponty'nin projesi, Husserl'in şeylerin kendisine dönmek mottosunun bilgi öncesi dünyaya, bilginin bağımlı olduğu dünyaya dönmek olarak dönüştürülmesidir (Merleau-Ponty, 2016, s.12). Böylece açığa çıkan bu yeni algı felsefesi dikkatimizi dünyanın bilişsel edimler ile nesneleştirilmeden önceki anlam dünyasına yöneltir.

Fenomenolojik Dünyanın Kapısı: Yaşam Dünyası

Merleau-Ponty'nin algı felsefesi algı kavramının genişletilmiş bir versiyonuna ihtiyaç duymaktadır. Bu kavram Husserl'in yaşam dünyası kavramı ile sunulan nesnellik öncesi yaşanılan dünya anlayışını dikkate almaktadır. Bu anlayış da Husserl'in geç döneminde geliştirdiği yaşam dünyası kavramına dayanmaktadır. Dolayısıyla dünyayı fenomenolojik olarak temalaştıracak bir algı düşüncesi yaşam

dünyasını anlamayı ve genişletmeyi hedeflemektedir. Husserl için dünya şüphe edilemez bir şekilde karşımızdadır. Her zaman orada bulunarak teorik ve pratik tüm edimlerimizin kaynağını oluşturur. Dünyanın oradalığı bir kesintiye uğramaz. Yönelimsellik gereği dünyanın sunumu sürekli. Ancak bu dünya, bilimin anladığı nesnel dünya değildir. Yaşam dünyası kavramı bu anlamıyla bilimsel pratiği de mümkün kılan kökensel bir anlam zemini olarak dünyayı işaret etmek için ortaya çıkar. Nitekim Husserl yaşam dünyasını doğa biliminin unutulmuş anlam temeli olarak tanıtır (Husserl, 1970, s.48). O halde şeylerin kendisine dönmek fenomenolojik analiz süreci içerisinde unutulmuş anlam temelini açığa çıkarmaya yönelik bir tavır olarak görülebilir. Bu suretle içinde bulunduğumuz dünyanın hangi anlamda teorilerimizi meydana getirdiği inceleme konusu olabilir. Çünkü sadece bilimsel tavrın değil, tüm teorik ve pratik edimlerimizin temelinde bu anlamıyla dünya bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle yaşam dünyasındaki praksisimiz ve önbilgimiz tüm faaliyetlerimizde sürekli bir rol oynar (Tieszen, 2005, s.35). Bilimsel tavır nesnel dünyayı öncelikli bir varlık alanı olarak kabul etse de o yaşam dünyasında temellenir. Dahası söz konusu dünya bilimin yerini alamayacağı kökensel bir zemindir. Yaşam dünyası teorileştirmelere temel sağlasa da kendisi teorileştirilmiş olmayandır. Bu dünya verilidir ve bilimler de bu verili dünya üzerine inşa edilir (Husserl, 1970, s.125). Bu anlamıyla dünyada bulunan tüm insanlar için asıl dünya, doğrudan deneyimledikleri bilim öncesi dünyadır. Yaşam dünyası kavramı da bu duyusal dünyayı geri kazanma çabasının ifadesidir (Gelan, 2020, s.100).

Fenomenoloji için dünyayı anlamının önündeki teorik engelleri kaldırmak için yaşam dünyası kavramsal bir cephaneye sağlar. Merleau-Ponty bu fikri algı ve beden düşünceleri için genişletmek üzere benimsemiştir. Ona göre dünyaya dair kökensel algımızın önündeki engel mevcut bilimsel tavidir. Merleau-Ponty tüm bilimsel yapının doğrudan algılanan dünya üzerine inşa edildiğini ve bilimin her zaman bu dünyanın ikinci dereceden bir ifadesi olduğunu savunmuştur (Moran, 2000, s.14). Burada söz konusu olan bilimin kendisi değildir. Bilim kökensel olan yaşam dünyası üzerinde temellenir. Ancak bilimsel tavır bu kökenin üstünü örterek kendisini dünyaya dair anlayışımızın tek imkânı olarak sunar. Bilimin dünyaya epistemik erişimimizin tek aracı olduğunu ve bu açıdan kavranamayan entitelerin doğa bilimleri tarafından varolmayan olarak kabul edileceğini iddia eder (Zahavi, 2020, s.80). Bu bilimsel tavır kendi kökenini gerçek anlamda sorgulayamamış bir tür dogmatik tavidir. Merleau-Ponty'e göre bilimin dogmatizminden yeniden kendime döndüğümde bir iç hakikat yuvası değil, dünyaya adanmış bir özne bulurum (Merleau-Ponty, 2016, s.14). Söz konusu dünya ise her zaman bilgi öncesi dünya, yani yaşam dünyasıdır. Gündelik yaşamda itirazsız kabul ettiğimiz dünya hepimizin aşına olduğu ve tipik olarak da sorguladığımız teori öncesi deneyim dünyasıdır (Zahavi, 2020, s.63). Böylece yaşam dünyası kavramı dünyayı düşünürken kendisinden bağımsız düşünemeyeceğimiz bir kavramdır. Çünkü algı nesnellığı varsaymak zorunda değildir. Benzer şekilde beden bilişsel edimlere bağımlı bir şekilde anlaşılacak zorunda değildir. Algı ve beden dünya ile doğrudan ilişki olarak

anlaşılabilir. Bu ilişki her türlü teorinin öncesini varsaymaktadır. Bu öncel zemini yaşam dünyası temin eder ve dünyaya dair kavramsallaştırmalarımın da temelinde bulunmaktadır. Dünyada bulunan nesnenin bilgisinin kökensel zeminidir. Öznenin ve algısının araya hiçbir eklemleme girmeden önceki birlik halidir. Özetle yaşam dünyası algımın kökenselliğini temellendiren, dünyaya felsefi bir statü kazandırmanın imkanını da barındıran zemindir.

Şu hâlde dünya sorusu dünyada bulunuşumuz ve onu algılama biçimimize dair bir soru olarak görülebilir. Bu bağlamda Merleau-Ponty'nin görmeyi yeniden öğrenme talebi öznenin dünya ile bu ilişkisinin asli anlamını açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bunun için bu sorunun yeniden sorulması ve kurucu bilinç veya nedensellik temelli düşüncelerin yol açtığı yanlış anlamalardan kurtulmak gerekmektedir. Böylelikle Merleau-Ponty için dünya fenomenolojik bir tema haline getirilmeli ve fenomenolojik bir yöntem ile analiz edilmeli. Nitekim özleri olgulara yerleştiren bir felsefe biçimi olarak fenomenoloji dünyaya asli anlamını verecek bir felsefedir.

Dünyayı Fenomenolojik Bir Tema Haline Getirmek

Tekrar ifade edecek olursak bizi dünya sorusunu sormaya götüren şey bilimsel tavrın algının yaşamsal boyutunun üstünü örtmüş olmasıydı. Teorileştirilen dünya kendisiyle olan kökensel ilişkimizin önünde engeldir. Bu nedenle bu ilişkinin yeniden sorgulanması gerekir. Dolayısıyla dünya sorusu dünya ile kökensel ilişkimizin nasıl temin edileceği bir soru haline gelir. Merleau-Ponty burada Husserl'in indirgeme yöntemini kullanır. Husserl için indirgeme bilinçli durumumuz ile dünya arasındaki ilişkimizin tematikleştirilmesi için önemli bir adımı sağlar (Heinämaa vd., 2014, s.3). Söz konusu ilişki doğal bir tavır ile üstü örtülmüştür. İndirgeme her türlü ikincil tavrı devre dışı bırakmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede Merleau-Ponty'e göre de dünya ile ilişkimizi gizleyen doğal tavrın askıya alınması gerekir. Filozofun deyişiyle "dünyanın farkına varmamızın tek yolu bu hareketi askıya almak, onunla ortaklığımızı bozmak veya onu saf dışı bırakmaktır" (Merleau-Ponty, 2016, s.18). Merleau-Ponty'nin bu hamlesi Husserl'den farklı olarak bilince bir tür geri dönüş olarak görülmemelidir. Bu hamle yalnızca dünyanın aşkınlığını ve öznenin dünya ile olan yönelimsel ilişkilerini görünür kılacak bir hamledir. Peki bu fark yalnızca varsayımsal mıdır? Başka bir deyişle benzer iki hamlenin, yani indirgemenin, iki farklı sonucunu nasıl iddia edebiliriz? Merleau-Ponty bu sorunun farkındadır. Ona göre söz konusu indirgeme dünyanın kendisini askıya alan bir indirgeme değildir. Özleri varoluştan koparmak suretiyle bu özleri elde edecek için bir bilinci açığa çıkararak indirgeme değildir. Aksine, dünyanın tam da kendi varoluşu ile dünyanın aşkınlığını açığa çıkararak bir indirgemedir. Çünkü dünyanın kendisi kuşatılmazdır. Bu nedenle bütün bir indirgeme her zaman imkansızdır. Bu durum indirgemenin tam anlamıyla kendisidir. Dolayısıyla Merleau-Ponty "indirgemenin en belirgin özelliği eksiksiz bir indirgemenin imkansızlığıdır" (Merleau-Ponty, 2016, s.18) diyerek fenomenolojinin her seferinde yeniden başlayan bir felsefe olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda dünya sorusu her zaman yeniden sorulmalı ve

düşünülmelidir. Böylelikle dünya fenomenolojik bir tema haline gelir ve dünya sorusunu sormanın önündeki engeller kalkmış olur. Bir anlamıyla dünyayı yeniden görmenin ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Artık bize dünyayı yeniden düşündürecek ve ona hak ettiği felsefi statüyü kazandıracak kavramlar gerekmektedir. Dünyayı yeniden görmenin önündeki engel aynı zamanda bize yönetsel kavramlarımızı sunmaktadır. Yani dünya sorusunu sormamızı gerektiren doğal tavır dünyaya dair kökensel algımızın üstünü örtmüştü. Bu nedenle öncelikle bu tavrın yanlışlığı ifade edilmiş ve bu soruya duyulan ihtiyaçtan bahsedilmiştir. Şimdi ise dünyayı yeniden görebilmek için dünya ile ilişkimizin zemini olan algı kavramını yeniden düşünmemiz gerekmektedir.

Dünyayı Yeniden Görmek

Dünya, içinde birtakım eylemlerde bulunduğumuz fiziksel unsurlar toplamından daha fazlasıdır. Onun bütünlüğü bu unsurlara indirgenemezdir. Çünkü söz konusu bütünlük deneyimlenmiş anlamlı bağlamlar bütünüdür (Gallagher, 2012, s.159). Ancak dünyaya dair doğalcı bakış açısı onun bu bütünlüğünü bozarak dünyayı nesnel bir anlayış zeminine oturur. Bu nedenle dünya ile ilişkimiz dolaylı bir ilişki haline getirilmiştir. Böyle bir ilişki biçiminde her türlü sorgulama dünyaya dair asli anlamları açığa çıkarmakta başarısız olacaktır. O nedenle fenomenolojik hamle her şeyden önce dünyayı asli anlamıyla tematikleştireceğimiz bir yolu hedeflemiştir. Merleau-Ponty'nin dünyayı yeniden görme talebi bu fenomenolojik yolun ifadesi olarak kendisini gösterir. Bu çerçevede dünya sorusu fenomenolojik bir soru olarak sorulabilmektedir. Merleau-Ponty için bu sorunun sorulabilmesi de bir algı felsefesi ile mümkün olacaktır.

Dünya sorusu bizi algıyı yeniden düşünmek suretiyle algı ve algılanan arasındaki ilişkiyi irdelemeye getirmiştir. Öncelikle algı bilişsel bir edim değildir. Bununla beraber anlamdan bağımsız salt veriler yığını da değildir. Yani pasif bir alıcı ya da bilinçten bağımsızlaştırılacak bir aracı değildir. Algı diğer tüm fenomenlere eşlik eden bir kaynaktır (Şan, 2017, s.65). Bu eşlik ediş soyut bir anlamda şeylerin anlamını açığa çıkarmak değildir. Algı şeyler ile olan kanlı-canlı ilişkimizi ifade eder. Merleau-Ponty'e göre algıda şeyin bize bizzat ya da kanlı canlı verildiğini söyleriz (Merleau-Ponty, 2016, s.431). Dolayısıyla şeyleri algılayabilmemiz için onları yaşamamız gerekir (Merleau-Ponty, 2016, s.439). Dolayısıyla algının olmadığı an yaşamın durduğu andır. Algım yaşamsal değerlerle doludur. Dünya ile olan ilişkisinde hiçbir dolayım söz konusu değildir. Yani algının dünyasal açıklığı algının kendisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Başka bir deyişle algı dünyada olmaktır. Bu nedenle algı ile algılanan arasında yabancılaşma söz konusu değildir. Söz gelimi ne bilinç ne de dünya diğeriyle bu ilişki içinde durmadan var olamaz. Dünyadan bağımsız ve dünyayı oluşturan bir Aşkın Ego olduğu iddiası ve bilinçten bağımsız olarak var olan kendi içinde bir dünya olduğu iddiası da reddedilmelidir (Romdenh-Romluc, 2010, s.104). Dünyadan kopuk bir aşkınlığın imkansızlığı algının kuşatılamaz oluşundan gelir. Çünkü algı genel ve anonimdir. Şeyler bana kendilerini kuş bakışı içerisinde sunmazlar. Şeylere dair algı her zaman

kısmi ve eksik algıdır. Yani dünyaya dair her türlü yönelimim perspektifsel yönelimdir. Ancak algı yine de bu perspektifler toplamını aşan bir anlama sahiptir. Bu haliyle dünya kuşatılamaz bir aşkınlıktır. Nihayetinde Merleau-Ponty'e göre "dünya düşündüğüm değil, yaşadığım şeydir; dünyaya açığımdır ve hiç kuşkusuz onunla iletişim kurarım ama ona sahip değilimdir; o tüketilemez olandır" (Merleau-Ponty, 2016, s.23).

Algı ile elde edilen şey rasyonalizmin dünyaya dair güvensizliğini kırmak, hatta güveneceğimiz tek alanın aşkın dünya olduğunu görmek oldu. Bu haliyle dünya bilincimizin temsili olmaktan kurtularak yaşadığımız yer haline gelmiştir. Ancak dünyanın temsili ve kavramsal varoluşundan kurtulmanın algıdan sonraki adımı bedendir. Çünkü Merleau-Ponty'e göre algının öznesi bedendir. Ancak bu beden Descartes'ın savunduğu gibi *partes extra partes* bir varoluşa sahip olan ya da mekanik bir beden değildir. Ona göre "bedenimiz bizim için bir alet ya da araçtan çok daha fazlasıdır: dünyadaki ifademizdir; niyetlerimizin, yönelimlerimizin görünür şeklidir" (Merleau-Ponty, 2017, s.22). Dolayısıyla beden dünyada var olmanın aracıdır ve bir bedene sahip olmak yaşayan bir varlık için belirli bir mekânda bir diğeriyle sarmalanmış olmaktadır (Lewis & Staehler, 2019, s.231). Vücut sadece yer kaplayan bir töz ve diğer nesnelere arasında yer alan bir şey değil, somut insan yaşamının, dünyanın ve varoluşun taşıyıcısı olan canlıdır (Esenyel, 2020, s.261). Yani algım bedende somutlaşır ve dünyayı beden aracılığıyla algılarım. Çünkü dünya bedenin dünyasıdır. Bedenli olmak dünyaya bağlı olmaktır ve bedenimiz öncelikle mekânın içinde değil, bedenimiz mekâna aittir (Merleau-Ponty, 2016, s.213). Şeylere dair yönelimim beden aracılığıyla bir konum ve bir zamanda, kısaca dünyanın içerisinde dünyaya doğru gerçekleşir. Bedenimin dünyası vardır ve bu dünyayı anlar, bunun için temsillerden geçmesine ve sembolik veya nesneleştirilen bir işlevin egemenliği altına girmesine gerek yoktur (Merleau-Ponty, 2016, s.203). Bu, yönelimselliğin bedene taşınmasıdır. Dolayısıyla dünyada olmak bedenli olmaktır ve bedenli olmak bir dünyada olmaktır. Bu iki karşılıklı ilişki birbirinden koparılamayacak ilişkidir. Dolayısıyla dünya ve özne felsefe tarihinin ifade ettiği kadar çok iç içe bulunmaktadır. Gerçeklik bu iken filozoflar zihni kurtarmak için dünyayı yanlış anlamışlardır.

SONUÇ

Sonuç olarak felsefe tarihide dünya sorusu merkezi bir problem olarak ele alınmamış olsa da bilinç ve beden gibi kavramlara yönelik yanlış yaklaşımlar nedeni ile dolaylı olarak dünyaya dair yaklaşımlar da hatalı olmuştur. Bu nedenle tüm felsefi tavrı etkileyecek bir dünya problemi ile karşı karşıya kalınmıştır. Nitekim Merleau-Ponty asıl felsefenin dünyayı görmeyi yeniden öğrenmek olduğunu söylerken bu problemin büyüklüğüne işaret etmiştir. Merleau-Ponty fenomenolojik düşüncenin sunduğu imkanlarla dünyayı yeniden anlamlandırmaya çalışmıştır. Onun için dünya bilince konu olan basit bir nesnellik meselesi değildir. Böyle bir anlayış dünyayı

araçsallaştırmakta ve değersizleştirmektedir. Bu çalışmada hem problemi göstermek, dolayısıyla dünya sorusunu sormanın önemini göstermek için hem de buna *Algının Fenomenolojisi* sınırları dahilinde kalarak fenomenolojik yaklaşımı göstermek, yani dünyayı görmeyi yeniden öğrenmek için bir tür inceleme gerçekleştirilmiştir. Öncelikle felsefi geleneğin dünyaya dair algımızı basitleştirerek kökensel irtibatımızı kopardığı gösterilmiştir. Neticede ortaya çıkan aşkınlık ve içkinlik gibi problemlerin dünyaya dair çözümü güçleştiren ikiliklere yol açtığı görülmüştür. Böylece dünyanın neden bir problem haline geldiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu problem dünya sorusunun bir algı sorununa dönüşmesine yol açmıştır. Ardından bu problemi aşmak için nesnel dünyayı da önceleyen yaşam dünyasının dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir. Yaşam dünyası kavrayışı ile dünya sorusu onu algılama biçimimize dair bir soru haline gelmiştir. Bu sayede dünya sorusunun yeniden sorulabileceği savunulmuştur. Bu nedenle görmeyi yeniden öğrenmek talebi öznenin dünya ile olan algısal ilişkisinin anlamını açığa çıkarmak olarak anlaşılmalıdır. Bu talebi karşılamak için, yani felsefe tarihinin düştüğü hatalara düşmemek için dünyayı yeni kavramlarla düşünmek gerektiği ortaya koyulmuştur. Böylece fenomenolojik bir fark olarak dünya sorusu iki hamleyi gerekli kılmıştır. Bunlardan ilki, dünya ile olan ilişkimizi algı temelli bir ilişki haline getirmek; ikincisi ise bu ilişkiyi betimleyebilmek için dünyayı fenomenolojik bir tema haline getirmek olmuştur. Neticede Merleau-Ponty'nin dünyayı görmeyi yeniden öğrenme talebinin dünya ile olan algısal ilişkinin asli ve yaşamsal bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin dünyaya dair meseleler için kökensellik arz ettiğini görmek olduğu savunulmuştur.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Cerbone, D. R. (2008). Perception. R. Diprose & J. Reynolds (Ed.), *Merleau-Ponty Key Concept* içinde (ss.121-131). New York: Routledge.

Mazijk, C. V.(2016). Kant and Husserl on bringing perception to judgment. *Meta: Research in Hermeneutics, Phenomenology, and Practical Philosophy*, 8 (2), 419-441.

Dillion, M.C. (1988). *Merleau-Ponty's ontology*. Bloomington: Indiana University Press.

Esenyel, Z. Z. (2020). *Vücudun fenomenolojisi*. Ankara: Nobel.

Gallagher, S. (2012). *Phenomenology*. New York: Palgrave Macmillan.

Gelan, V. E. (2020). Husserl's ideas of rigorous science and its relevance for the human and social sciences. I. Apostolescu (Ed.), *The Subject(s) of phenomenology* içinde (ss. 97-106). Dordrecht: Springer.

Heinämaa, S., Hartimo, M. & Miettinen, T. (2014) Introduction: Methodological, historical and conceptual starting points. S. Heinämaa, M. Hartimo & T. Miettinen (Ed.), *Phenomenology and the transcendental* içinde (ss. 1-18). New York: Routledge.

Husserl, E. (1962) *Ideas I: General introduction to pure phenomenology*. (Çev. B. Gibson). New York: Coolier Books.

Husserl, E. (1970). *The Crisis of european sciences and transcendental phenomenology*. (Çev. D. Carr). Evanston: Northwestern University Press.

Husserl, E. (2010). *Fenomenoloji üzerine beş ders*. (Çev. H. Tepe). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Lewis, M., & Staehler T. (2019). *Fenomenoloji*. (Çev. N. Şahankaya). Ankara: Fol Yayınları.

Merleau-Ponty, M. (2016). *Algının fenomenolojisi*. (Çev. E Sarıkartal & E. Hacımuratoğlu). İstanbul: İthaki.

Merleau-Ponty, M. (2017). Dünyamız tamamlanmamış bir eser. (Çev. Ö. Aygün). *Cogito*, 88, 20-28.

Moran, D. (2000). *Introduction to Phenomenology*. New York: Routledge.

Primozic, D. T. (2013). *Merleau-Ponty üzerine*. (Çev. Z. Z. Esenyel). Ankara: Sentez Yayıncılık.

Romdenh-Romluc, K. (2010). *Merleau-Ponty and phenomenology of perception*. New York: Routledge.

Tieszen, R. T. (2005). *Phenomenology, logic, and philosophy of mathematics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Şan, E. (2017). Algıya göre düşünmek. *Cogito*, 88, 63-83.

Şan, E. (2015). *Merleau-Ponty*. İstanbul: Say Yayınları.

Zahavi, D. (2020). *Fenomenoloji İlk Temeller*. (Çev. S. Bayazit). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 30.03.2024
Yayına Kabul Tarihi: 02.10.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1462011>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1491- 1506
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

T.C. ZİRAAT BANKASI A.Ş.'NİN TARIMSAL KREDİLERİNİN REEL TARIMSAL KATMA DEĞERE ETKİSİNİN KESİRLİ-FREKANSLI FOURİER YÖNTEMLERLE ANALİZİ

Ömer KESKİN*

Öz¹

Tarım sektörü, nüfusun gıda ihtiyacını karşılaması, milli geliri yükseltmesi ve tarım dışı sektörlere girdi sağlaması nedeniyle ülke ekonomileri açısından stratejik bir sektör durumundadır. T.C. Ziraat Bankası A.Ş., tarım sektörüne yönelik kredi sağlamada geçmişten günümüze en fazla varlık gösteregelmiş ticari bankadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki tarımsal kredilerin reel tarımsal katma değere etkisini ortaya koymaktır. Amaç kapsamında 1977-2022 dönemini kapsayan yıllık veri setleri toplanmıştır. Toplanan veriler; Kesirli-Frekanslı Fourier Augmented Dickey-Fuller (KFFADF), Kesirli-Frekanslı Fourier Autoregressive Distributed Lag (KFFARDL) ve Kesirli-Frekanslı Fourier Toda-Yamamoto (KFFTY) testleri sırasıyla uygulanarak analiz edilmiştir. Analiz bulgularına göre bağımlı ve bağımsız değişken I(1) olup aralarında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Söz konusu ilişkiye göre tarımsal kredi bakiyesinde yaşanan %1'lik yükseliş, reel tarımsal katma değeri kısa dönemde %0.04, uzun dönemde ise %0.06 kadar yükseltmektedir. Son uygulanan nedensellik testi, bu pozitif ilişkiyi doğrular niteliktedir. Bulgulardan hareketle Türkiye'de tarım sektörünün ekonomiye sağladığı katkının sürekli olarak artması için devlet destekli olarak kullanılan tarımsal kredilerin miktarının giderek artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım Bankacılığı, Tarımsal Kredi, Reel Tarımsal Katma Değer, Zaman Serisi Analizi.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Keskin, Ö. (2024). T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'nin tarımsal kredilerinin reel tarımsal katma değere etkisinin kesirli-frekanslı Fourier yöntemlerle analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1491-1506.

*Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Özalp Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, ORCID: 0000-0002-1939-2791, omerkeskin@yyu.edu.tr

¹Bu çalışma, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

ANALYSIS OF THE IMPACT OF AGRICULTURAL CREDITS OF T.C. ZİRAAT BANKASI A.Ş. ON REAL AGRICULTURAL VALUE ADDED BY APPLYING FRACTIONAL-FREQUENCY FOURIER METHODS

Abstract

The agricultural sector is a strategic sector for country economies as it meets the food needs of the population, increases national income, and provides input to non-agricultural sectors. T.C. Ziraat Bank A.Ş. is the commercial bank that has been the most active in providing credit to the agricultural sector from past to present. This paper aims to reveal the impact of agricultural credits on real agricultural value added in Türkiye. For the aim, annual data sets, which cover from 1977 to 2022, were collected. The collected data sets were analyzed by applying Fractional-Frequency Fourier Augmented Dickey-Fuller, Fractional-Frequency Fourier Autoregressive Distributed Lag, and Fractional-Frequency Fourier Toda-Yamamoto tests, respectively. The findings of the analysis reveal that the dependent and independent variables are $I(1)$. There is a cointegration relationship between them. A 1% increase in the agricultural credit balance increases the real agricultural value added by 0.04% in the short run and 0.06% in the long run. The causality test confirms this positive relationship. Based on the findings, it is recommended that the amount of state-supported agricultural credits be gradually increased in order to continuously increase the contribution of the agricultural sector to the economy in Türkiye.

Keywords: *Agricultural Banking, Agricultural Credit, Real Agricultural Value Added, Time Series Analysis.*

GİRİŞ

Birincil sektör mahiyeti taşıyan tarım sektörü, ülke ekonomileri için stratejik bir sektör olmayı geçmişten günümüze sürdürmektedir. Tarım sektörünün önemi, toplumun gıda ihtiyacını karşılamasından, tarım dışı sektörlerle insan gücü ve hammadde desteği sağlamasından ve ulusal gelire katkıda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla tarımda yaşanan gelişmeler, hem toplumun yaşamını hem ülkedeki ekonomik durumu ciddi ölçüde etkileme potansiyeline sahiptir (Bayraç & Yenilmez, 2005, s. 92).

Ülke ekonomilerinin kalkınmasında tarım sektörünün rolü, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Az gelişmiş ülkeler, tarım sektörünün hakim sektör durumunda olduğu ülkelerdir. Ülke ekonomileri geliştikçe bu hakimiyet hızla gerilemektedir. Söz konusu durum, tarihsel süreç içerisinde ekonomileri gelişen ülkelerde açık bir şekilde gözlemlenmiştir. Bir ülkedeki ekonomik kalkınmanın başlatılabilmesi için ilk aşamada gerekli altyapının hazırlanarak o ülkedeki bölgesel piyasaların ulusal piyasalara açılması gerekmektedir. Altyapı hazırlığında gerekli finansmanın sağlanması gereken öncelikli sektör ise nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan tarım sektörü olarak görülmektedir (Karluk, 2002, s. 189).

Tarımsal finansman, tarım işletmelerinin üretime ilişkin giderlerini karşılamaya yönelik olarak kullanılan sermayedir. Tarım işletmeleri, tarımsal yatırımlarını düzenlemek, girdi satın alımlarını gerçekleştirmek, yeni teknolojilerin kullanımını yaygınlaştırmak ve yeni pazarlara yönelimi kolaylaştırmak için kısa, orta ve uzun vadeli finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar (Güneş, 2023). En önemli ve organize olmuş tarımsal finansman kaynağı olarak ticari bankaların varlıkları dikkat çekmektedir.

Tarımsal finansman, tarım sektörü ile ilgili günümüzde üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Çünkü özellikle küçük ölçekli üretim yapan tarım işletmeleri, önemli tarımsal girdileri satın almak için gerekli olan işletme sermayesine yeteri kadar sahip değildirler (Ardeni & Freebairn, 2002, s. 1464). Ayrıca dünya nüfusunun hızla artması, tarım sektöründeki arz-talep dengesini bozup gıda fiyatlarını giderek istikrarsızlaştırmaktadır (World Bank, 2022). Dolayısıyla günümüzde tarım bankacılığı hizmeti veren ticari bankaların tarım sektörüne üretkenlik seviyesini giderek artıracak şekilde makul şartlar dahilinde daha fazla finansman desteği sağlamaları gerekmektedir (Taşçı, 2015, s. 174).

Türkiye’de ticari bankaların tarım bankacılığı kapsamında verdikleri tarımsal kredi hizmetleri 1888’de kurulan ve 1924’te yapılan yasa değişikliğiyle anonim şirket statüsüne getirilip her türlü bankacılık işlemini yapma yetkisi alan T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’yle verilmeye başlanmış ve bu hizmetlerin gelişimi 2003’ten sonra hız kazanmıştır. T.C. Ziraat Bankası A.Ş., çiftçilere tarımsal krediler kullandırma konusunda geçmişten günümüze en fazla varlık gösteregelmiş ticari bankadır. Tarım sektörünün kalkınma bankası kimliğiyle tanınan T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin tarımsal krediler kullandırma amacı, her çiftçinin tarım işletmesini sağlam bir yapıya kavuşturmak, üretimdeki verimliliğini artırmak, işletme sermayesi eksikliğini tamamlamak ve ürettiği ürünün hem sürümünü hem satışını kolaylaştırmaya çalışmaktır (Çetin, 2014, ss. 67-68). Kamusal sermayeli ticari bankalardan biri olan T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin diğer ticari bankalardan farkı, kullandığı tarımsal kredilerin sübvansiyonlu (devlet destekli) olmasıdır. Başka bir deyişle, T.C. Ziraat Bankası A.Ş., tarımsal kredileri faiz indirimi uygulayarak kullandırmaktadır. Cari oranlarla indirimli oranlar arasındaki farkı devlet karşılamaktadır. Günümüzde yine kamusal sermayeli Ziraat Katılım Bankası A.Ş.’nin de kar payı destekli olarak yürütmeye başladığı bu uygulama ilk kez 2004’te alınan Bakanlar kurulu kararıyla başlatılmıştır (Resmi Gazete, 2004).

Türkiye’deki tarım sektörüne finansman desteği sağlamak amacıyla dikkate değer şekilde faaliyet gösteren ticari bankalar arasında T.C. Ziraat Bankası A.Ş., Denizbank A.Ş., Şekerbank A.Ş. ve faizsiz olarak çalışan katılım bankaları bulunmaktadır (Keskin, 2024b, ss. 308-309). Bu bankaların öncülüğünde tarım sektörüne sağlanan tarımsal kredilerin bakiyesi sürekli artış göstermiştir. Nitekim 2005’in Ocak ayında 5.1 milyar TL kadar olan bakiye, 2024’ün Haziran ayında 697.2 milyar TL’ye ulaşmıştır (BDDK, 2024). Tarımsal kredi bakiyesinin banka grupları

(kalkınma ve yatırım, katılım ve mevduat) arasındaki dağılımı Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye’de 2024 Yılında Kullanılan Tarımsal Kredilerin Ticari Banka Gruplarına Göre Dağılımı

Ticari Banka Grupları	Toplam Tarımsal Nakdi Krediler İçindeki Payı (%)
Kalkınma ve yatırım bankaları	0.35
Katılım bankaları	2.69
Mevduat bankaları	96.96
Toplam	100

Kaynak: BDDK (2024) Aylık Bankacılık Sektörü Verileri-2024 Haziran Ayı Bakiyesi

Tablo 1’de görüldüğü üzere 2024’te toplam tarımsal nakdi kredilerin %96.96’sı mevduat, %2.69’u katılım, %0.35’i ise kalkınma ve yatırım bankaları tarafından kullanılmıştır. Yani Türkiye’de tarımsal kredi konusunda en çok varlık gösteren ticari bankalar mevduat bankalarıdır. Diğer ticari banka grupları ise gösterdikleri varlık seviyeleriyle mevduat bankalarının oldukça gerisinde kalmışlardır.

Türkiye’deki ticari bankaların tarım sektörüne yönelik kullandıkları ihtisas kredilerinin bakiyesi 2023’ün Aralık ayında 512 milyar TL’ye ulaşmıştır. Toplam tarım-ihtisas kredilerinden T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin aldığı pay yaklaşık %94.3 düzeyindedir (TBB, 2024). Bu veriden hareketle T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin tarım sektörünün finansmanında oldukça önemli bir rol aldığı açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bankanın kullandığı tarımsal kredilerin tarım sektörüne dair en önemli göstergelerden biri olan reel tarımsal katma değere etkisini incelemek ve ulaşılan sonuçlar doğrultusunda öneriler geliştirmek dikkat çekici bir konu olabilir. Mevcut çalışmanın konusu, bu motivasyonla belirlenip tartışılmıştır.

Tarımsal üretimle finansman arasındaki etkileşim üzerine birçok teori ortaya atılmıştır. Bunlar arasından tarımsal finansman teorisi, risk ve belirsizlik teorisi, sözleşmeli üretim teorisi ve değişim teorisi öne çıkmaktadır. Bu çalışmada geliştirilen öneriler doğrultusunda özellikle küçük ölçekli tarımsal üretim yapan tarım işletmelerine finansman sağlamanın tarım sektöründeki üretkenlik seviyesini ve tarım işletmelerinin elde ettikleri gelirleri artırabileceğini ve böylelikle daha sürdürülebilir bir tarımsal üretimin ortaya çıkabileceğini vurgulayan “değişim teorisi” (Council on Smallholder Agricultural Finance, 2022) benimsenmiştir.

Bu çalışma, 1977-2022 döneminde T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin kullandığı tarımsal kredilerin Türkiye’deki reel tarımsal katma değeri nasıl etkilediğini güncel analiz yöntemlerini kullanarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle son yıllarda enflasyondaki ciddi yükselişle birlikte tarımsal kredi faiz oranlarının da ciddi yükseliş göstermesi nedeniyle tarım sektöründe üretimin olumsuz etkilendiği ekonomi gündemini meşgul etmektedir. Diğer taraftan tarım

sektöründeki üretim verimliliğinin makineleşme etkisiyle giderek artması nedeniyle sektörün ekonomiye katkısı da artmaktadır. Dolayısıyla tarım finansmanı ve reel tarımsal katma değer arasındaki etkileşimin nasıl olduğunun güncel analiz yöntemleri kullanılarak incelenmesi güncel durum tespiti yapıp politika geliştirebilmek için önemlidir. Bu bağlamda çalışma, hem ilgili literatüre hem pratiğe katkı sunacaktır.

Çalışmada ilk önce literatürde bulunan çalışmalar incelenmiştir. Daha sonra veri kaynakları ve uygulanan yöntemler ile ilgili bilgi verilmiştir. Son olarak analizden elde edilen tüm bulgular değerlendirilmiş ve politika önerileri geliştirilmiştir.

LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde tarımsal kredilerin tarım sektörüne etkilerini belirlemek amacıyla yapılmış çalışmalar vardır. Bu çalışmalardan bir kısmı, literatür özeti olarak Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Literatür Özeti

Konu	Yazar(lar) ve Yıl	İncelenen Dönem ve Ülke(ler)	Uygulanan Yöntem(ler)	Bulgu(lar)
Tarımsal kredilerin tarımsal mekanizasyon düzeyine etkisi	Keskin (2024a)	1981-2022, Türkiye	ARDL	Tarımsal kredilerdeki %1’lik yükselişin tarımsal mekanizasyon düzeyini %0.035 yükseltmesi
Tarımsal kredilerin tarımsal katma değere etkisi	Özdemir (2024)	2000-2018, Dünya genelinde 53 ülke	ARDL, Dinamik en küçük kareler (DOLS)	Tarımsal kredilerdeki %1’lik yükselişin tarımsal katma değeri %0.19 yükseltmesi
Tarımsal kredilerin tarımsal üretime etkisi	Shikur (2023)	1991-2020, Seçili 4 Afrika ülkesi (Benin, Kenya, Nijerya ve Tunus)	ARDL, Granger nedensellik testi	Tarımsal kredilerdeki %1’lik yükselişin ülkelerdeki tarımsal üretimi sırasıyla %1.99, %5.04, %0.14 ve %0.25 yükseltmesi
Tarımsal kredilerin karbon yoğunluğuna etkisi	Zhang vd. (2023)	2000-2018, Çin	DID (Farkların farkı)	Tarımsal kredi sübvansiyon politikasının seçili ilçelerde karbon yoğunluğunu önemli ölçüde azaltması
Tarımsal kredilerin iklim değişikliğinin tahıl üretimindeki	He vd. (2022)	1978-2018, Çin	ARDL	Tarımsal kredilerin tahıl üretiminde iklimin etkilerini

olumsuz sonuçlarına etkisi				hafifletme teknolojilerine olan yatırımı ve böylelikle tahıl üretimini artırması
Tarımsal kredilerin tarımsal yeşil toplam faktör verimliliğine etkisi	Wang vd. (2022)	2009-2020, Çin	SFA (Stokastik sınır analizi)	Tarımsal kredilerin yerel bölgelerde tarımsal yeşil toplam faktör verimliliğini önemli ölçüde artırması
Tarımsal kredilerin müşterilerin katlandıkları yıllık maliyete etkisi	Baysa & Cihangir (2021)	2021, Türkiye	Durum çalışması	Tarımsal kredilerin kredibilitesi yüksek müşterilere yıllık maliyetinin hayvansal üretim kredilerinde %1.9, bitkisel üretim kredilerinde %3.6, traktör kredilerinde ise %9 olması
Tarımsal kredilerin kimyasal gübre tüketiminin benimsenmesine etkisi	Tesfay (2021)	2005/2006, 2009/2010, 2014/2015, Etiyopya	Anket	Tarımsal kredilerdeki %1'lik yükselişin kimyasal gübre tüketiminin benimsenme oranını %2.5 yükseltmesi
Tarımsal kredilerin mısır üretiminde verimliliğe etkisi	Diamoutene & Jatoo (2020)	2014, Mali	Anket	Tarımsal krediye erişimin mısır üretiminde verimliliği olumlu etkilemesi
Tarımsal kredilerin iş gücü verimliliğine etkisi	Seven & Tümen (2020)	1991-2014, Dünya genelinde 104 ülke	OLS, 2SLS (İki aşamalı en küçük kareler), GMM (Genelleştirilmiş momentler)	Tarımsal kredilerin 2 katına çıkarılmasının iş gücü verimliliğini %4-5 yükseltmesi
Tarımsal kredilerin tarım arazilerinin terk edilmesine etkisi	Du vd. (2019)	2014, Çin	Anket	Tarımsal krediye erişimin tarım arazilerinin terk edilmesini azaltmaya yardımcı olması
Tarımsal kredilerin tarım işletmelerinin gelirlerine etkisi	Abdallah vd. (2019)	2011, Gana	Anket	Tarımsal krediye erişimin tarım işletmelerinin gelirlerinde önemli kazanımların elde edilmesine neden olması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Not: Bağımlı değişkenleri farklı olan çalışmaların yer almasına önem verilmiştir.

Tablo 2’de görüldüğü üzere tarımsal kredilerin tarım sektörüne etkisi literatürde farklı yönlerden ele alınmıştır. Söz konusu çalışmalarda yöntem olarak genellikle anket, geleneksel zaman serisi ve panel veri analizi uygulanmıştır. Ancak bu yöntemler dışında özellikle son yıllarda Fourier fonksiyonlarını kullanarak kalıcı ve kalıcı olmayan yapısal değişimleri dikkate alan ve böylelikle güçlü sonuçlar ortaya koymayı sağlayan FADL, RALS-FADL, FTY, Kesirli-Frekanslı FADL, Kesirli-Frekanslı FARDL ve Kesirli-Frekanslı FTY gibi analiz yöntemleri geliştirilmiştir. Dolayısıyla tıpkı bu çalışmada yapıldığı gibi söz konusu analiz yöntemlerini uygulamak, uygulandığı araştırmada ulaşılabilecek sonuçların geçerliliği ve güvenilirliği hususuna ciddi katkı sağlayabilecektir.

Literatürde yapılmış çalışmalardan da anlaşılacağı üzere tarımsal kredilerin tarımsal katma değerle ilişkisinin pozitif olması beklenmektedir. Çünkü tarımsal krediler, makul şartlar altında, zamanında, doğru ve yeterince kullanılması durumunda üretim verimliliğini artırmakta ve bu durum tarımsal katma değere olumlu yansımaktadır (Özdemir, 2024, s. 10).

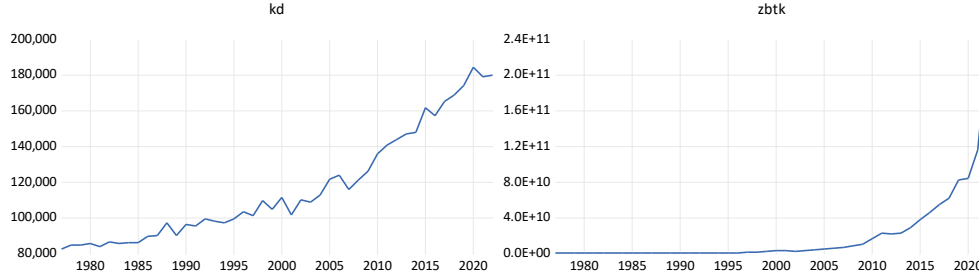
YÖNTEM

Bu çalışmada T.C. Ziraat Bankası A.Ş. tarafından kullanılan tarımsal kredilerin reel tarımsal katma değere etkisi incelendiği için tarımsal kredi bakiyesi ve reel tarımsal katma değer ile ilgili veriler kullanılmıştır. Veri setleri, dönem olarak 1977-2022 yıllarını kapsamaktadır.

Tarımsal kredi verisi, Türkiye Bankalar Birliği’nin web sitesinde yıllık olarak yayınladığı Bankalarımız başlıklı kitaplarından derlenmiş olup T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin ihtisas kredileri adı altında tarım sektörüne kullandığı tarımsal kredileri “TL” cinsinden temsil etmektedir (TBB, 2024). Reel tarımsal katma değere ilişkin veri ise Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’nün veri tabanında yıllık olarak yayınladığı makro göstergeler adı altında yer alan tarımsal katma değer kaleminden toplanmış olup “2015 yılı sabit fiyatlarıyla reel tarımsal katma değeri milyon TL” cinsinden temsil etmektedir (FAO, 2023).

Veri setleri mevsimsellik içermediği için arındırma işlemi gerçekleştirilmemiştir. Serilerin yıllara göre takip ettiği seyir Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Serilerin Görünümü

Çalışma kapsamında ilk olarak birim kök testleriyle değişkenlerin durağanlıkları, daha sonra eşbütünleşme ve nedensellik testleriyle değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir.

Analiz yöntemleri olarak Bozoklu vd. (2020) tarafından önerilmiş olan KFFADF birim kök, Yılancı vd. (2020) tarafından önerilmiş olan KFFARDL sınır ve Pata ve Yılancı (2020) tarafından önerilmiş olan KFFTY nedensellik testleri tercih edilmiştir.

$$\Delta kd_t = \alpha_0 + \alpha_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_3 kd_{t-1} + \sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta kd_{t-1} + \mu_t \quad (1)$$

$$\Delta zbtık_t = \beta_0 + \beta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_3 zbtık_{t-1} + \sum_{i=1}^p \eta_i \Delta zbtık_{t-1} + v_t \quad (2)$$

KFFADF birim kök testinde 1 ve 2 numaralı eşitliklerdeki modeller tahmin edilmektedir. Burada;

- kd reel tarımsal katma değer,
- $zbtık$ T.C. Ziraat Bankası A.Ş. tarafından kullanılan tarımsal krediler,
- Δ birinci dereceden fark operatörü,
- π 3.1416 sayısı,
- k frekans değeri,
- t trend terimi,
- T gözlem sayısı ve μ_t , v_t ise hata terimleri anlamına gelmektedir (Bozoklu vd., 2020, s. 5).

Testin uygulama aşamasında ilk olarak frekans değerinin kesirli veya tam sayı şeklinde tespiti yapılmakta, daha sonra ise F testi kullanılarak \sin ve \cos trigonometrik terimlerinin içinde bulunduğu fonksiyonların anlamsız olduğu hipotezinin (H_0) geçerli olup olmadığına bakılmaktadır. Bu hipotezin reddedilememesi halinde geleneksel ADF testi uygulanmaktadır. Fonksiyonlar anlamlı çıkarsa FADF test istatistiği kullanılarak ele alınan değişkenin durağan olup olmadığı sınanmaktadır. F testine ilişkin kritik değerleri Enders ve Lee (2012), durağanlığın sınanmasına ilişkin kritik değerleri ise Bozoklu vd. (2020) tabloştürmüştür.

Pesaran vd. (2001) tarafından önerilmiş olan ARDL sınır testi literatürdeki popüler eşbütünleşme testlerinden biridir (Eşitlik 3). Ancak bu test, bir serideki yapısal değişimi dikkate almadığı için eksiktir. Yılancı vd. (2020), Fourier fonksiyonlarını Eşitlik 3'de yer alan modele ekleyerek bu eksikliği gidermiş ve böylelikle testi daha güçlü hale getirmişlerdir (Eşitlik 4).

$$\Delta kd_t = \alpha_0 + \alpha_1 kd_{t-1} + \alpha_2 zbt k_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \beta \Delta kd_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \chi \Delta zbt k_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta kd_t = \alpha_0 + \delta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_1 kd_{t-1} + \alpha_2 zbt k_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \beta \Delta kd_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \chi \Delta zbt k_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

KFFARDL sınır testinde 4 numaralı eşitlikteki model tahmin edilmektedir. Burada;

- *sin* ve *cos* Fourier fonksiyonlarının içinde bulunan trigonometrik terimleri ve
- ε_t hata terimini ifade etmektedir.

Tahmin aşamasında öncelikle k frekans değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Ardından kd ve $zbt k$ değişkenlerinin gecikme katsayılarının (modeldeki α_1 ve α_2) birlikte ve ayrı ayrı anlamlılıkları test edilerek değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olmadığı hipotezi ($H_0 = \alpha_1 = \alpha_2 = 0$) sınanmaktadır. Bu testte gerekli kritik değerlere Bootstrap simülasyonlarıyla ulaşılmakta olup bağımlı değişkenin I(1), başka bir deyişle, birinci farkta durağanlık niteliği sergilemesi şarttır (Yılancı vd., 2020, ss. 5-6).

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \alpha_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{i=1}^{l+dmax} \phi_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{l+dmax} \varphi_i X_{t-i} + \xi_t \quad (5)$$

KFFTY nedensellik testinde 5 numaralı eşitlikteki model tahmin edilmektedir. Burada;

- l optimal gecikme uzunluğu,
- d max değişkenlerin maksimum entegrasyon derecesi ve
- ζ_t ise hata terimi anlamına gelmektedir (Pata & Yılancı, 2020, s. 814).

Bu çalışma kapsamında reel tarımsal katma değer ve tarımsal kredi değişkenleri 5 numaralı eşitlikteki modele sırasıyla bağımlı değişken (Y_t) olarak atanarak KFFTY nedensellik testinin uygulanışı gerçekleştirilmektedir.

Testin uygulama aşamasında ilk önce değişkenlerin en çok I(1) olup olmadığı belirlenmektedir². Daha sonra değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığı hipotezi sınanmaktadır. Bu noktada Wald istatistiği, kritik değerleri elde etmek için ise Bootstrap simülasyonları kullanılmaktadır. Sonuçta Bootstrap olasılık değerleri incelenerek nedensellik ilişkisi olup olmadığı görülmektedir.

Çalışmanın hipotezi şu şekildedir;

² Gauss 24 programı, ilgili değişkenlerin en çok I(1) olduğu varsayımıyla çalışmaktadır.

H₁: T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'nin kullandığı tarımsal kredilerin bakiyesiyle reel tarımsal katma değer arasında istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif ilişki vardır.

BULGULAR

EViews 13 ve Gauss 24 programları kullanılarak uygulanan birbiriyle uyumlu 3 farklı Fourier testten elde edilen bulgular aşağıda raporlanmaktadır. Bu testlerin uygulanışı, değişkenlerin doğal logaritmik formlarıyla (yani *logkd*, *logzbt*) gerçekleştirilmiştir.

Bağımlı değişken *logkd* ve bağımsız değişken *logzbt* dahil edilerek kurulmuş olan ve tahmini yürütülmek istenen tam logaritmik model şu şekilde gösterilmektedir;

$$\logkd_t = \alpha + \beta \logzbt_k + \xi_t \quad (6)$$

Burada *t* zamanı, α sabit terimi, β katsayısı ve ξ hata terimini ifade etmektedir.

Tablo 3: KFFADF Birim Kök Test Sonucu

Değişkenler	Frekans Değeri (k)	En Küçük Kareler Toplamı	F Kısıt Test İstatistiği	Uygun Gecikme Uzunluğu	FADF Test İstatistiği
logkd	0.9	0.039964	7.546369 [#]	2	-4.193457
logzbt	1.2	2.191334	6.693658 [#]	7	-3.514609

[#] Fourier fonksiyonların anlamsız olduğu temel hipotezinin %10 anlamlılık düzeyinde kabul edildiğini göstermektedir. F kısıt test istatistiğinin karşılaştırıldığı %10 anlamlılık düzeyine ilişkin tablo kritik değeri 7.78 şeklindedir.

Tablo 3'te görüldüğü üzere her iki değişken açısından F Kısıt Test İstatistiği %10 anlamlılık düzeyi tablo kritik değerinden (mutlak değer olarak) küçük olduğu için Fourier fonksiyonları anlamsızdır. Ayrıca k frekans değeri, her iki değişken açısından kesirlidir. Yani değişkenlerdeki yapısal değişimlerin etkileri kalıcıdır. Burada her iki değişken açısından Fourier fonksiyonları anlamsız çıktığı için geleneksel ADF birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 4: ADF Birim Kök Test Sonucu

Değişkenler	Test İstatistikleri		
	Sabitli	Trendli ve Sabitli	Trendsiz ve Sabitsiz
logkd	1.409594 (0.9988)	-1.634526 (0.7628)	4.542094 (1.0000)
logkd(1)	-11.965854 (0.0000)*	-5.027223 (0.0011)*	-0.082948 (0.6484)
logzbt	-2.310265 (0.1733)	-0.755539 (0.9622)	1.621531 (0.9725)
logzbt(1)	-4.896524 (0.0002)*	-5.427446 (0.0003)*	-1.266582 (0.1858)

* ilgili değişkenin durağan olmadığı temel hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde red edildiğini göstermektedir. Parantez içindeki değerler, olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere değişkenler, birinci farkları alındığında durağan nitelik sergilemektedir. Her iki değişken I(1) olduğu için KFFARDL sınır ve KFFTY nedensellik testlerini yapmak için gerekli şart karşılanmıştır.

Tablo 5: KFFARDL Sınır Test Sonucu

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	k	Minimum AIC	F _A	t-istatistiği	F _B
logkd	logzbt	1.2	-3.990410	10.401850*	-4.406173*	4.515000*

* %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Bootstrap kritik değerleri, F_A için 9.379144, t için -4.017731 ve F_B için 0.296201 şeklinde olup 2.000 replikasyonla üretilmiştir.

Tablo 5'te; bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikme katsayılarının birlikte anlamlılığını ifade eden F_A, bağımlı değişkenin gecikme katsayısının tek başına anlamlılığını gösteren t-istatistiği ve bağımsız değişkenin gecikme katsayısının tek başına anlamlılığını ifade eden F_B hesaplanan tüm kritik değerlerden (mutlak değer olarak) büyük hesaplanmıştır. Yani değişkenlerin arasında eşbütünlük ilişkisi bulunmaktadır. Eşbütünlük ilişkisinin varlığının tespitinden sonra uzun dönem katsayısı ve hata düzeltme katsayısı (hdk) tahmin edilmiştir.

Tablo 6: Uzun Dönem Katsayısı Tahmin Sonucu

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
logzbt	0.057107	0.002083	27.420880	0.0000*
C	10.504241	0.040564	258.954662	0.0000*

* %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 6'da görüldüğü üzere uzun dönem katsayısı, pozitif olup %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Sonuca göre tarımsal kredi bakiyesinde oluşan %1 yükseliş, uzun dönemde reel tarımsal katma değeri %0.06 kadar yükseltmektedir.

Tablo 7: Hata Düzeltme Katsayısı Tahmin Sonucu

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
hdk	-0.663441	0.174636	-3.798978	0.0005*
logzbt	0.037887	0.009636	3.931813	0.0003*
c	6.968951	1.836024	3.795674	0.0005*
sin	0.063402	0.019793	3.203242	0.0027*
cos	0.070654	0.017800	3.969294	0.0003*

* %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 7’de görüldüğü üzere kısa dönem katsayısı, pozitif olup %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Sonuca göre tarımsal kredi bakiyesinde yaşanan %1 yükseliş, kısa dönemde reel tarımsal katma değeri %0.04 kadar yükseltmektedir. Kısa dönemdeki etki, uzun dönemdeki etkiye kıyasla daha düşüktür. Diğer taraftan hdk, negatif işaretli olup anlamlıdır. Yani kısa dönemli şokların etkisi nedeniyle değişkenler arasında oluşan uzun dönem dengesinden her bir sapma zaman içinde ortadan kalkmakta ve sonuçta değişkenler denge noktasında tekrar buluşmaktadır.

Tablo 8: KFFTY Nedensellik Test Sonucu

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Bootstrap Olasılık Değeri	Uygun Gecikme Uzunluğu ve Frekans Değeri (k)	Karar
logkd	logzbt	0.0397*	1 ve 0.9	logzbt → logkd
logzbt	logkd	0.1021	1 ve 0.9	logkd ⇌ logzbt

*%5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Not: Testte simülasyon sayısı 10.000, bilgi kriteri Schwarz ve maksimum gecikme uzunluğu 2 kullanılmıştır.

Tablo 8’de görüldüğü üzere tarımsal kredi değişkeninden reel tarımsal katma değer değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır ($p < 0.05$). Bu sonuç, yukarıdaki KFFARDL sınır testinin sonucunu destekler niteliktedir. Ayrıca kesirli sayı olduğu için değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini etkileyen yapısal değişimler kalıcıdır.

Böylelikle çalışmanın hipotezi olarak belirlenen “T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin kullandığı tarımsal kredilerin bakiyesiyle reel tarımsal katma değer arasında istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif ilişki vardır.” hipotezi doğrulanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de tarım işletmelerinin genellikle küçük ölçekli oldukları gerçektir (TÜİK, 2018). Bu tarım işletmelerinin sürdürülebilir bir tarımsal üretim yapabilmelerinin önündeki en büyük engellerden biri tarımsal krediye sınırlı erişimleridir (KKB, 2023). Tarımsal üretim, bu durumdan doğrudan ve/veya dolaylı olarak olumsuz etkilenmektedir. En başta T.C. Ziraat Bankası A.Ş. olmak üzere diğer tüm ticari bankalar tarafından tarım bankacılığı doğrultusunda kullanılan tarımsal krediler miktarsal olarak artırılarak söz konusu tarım işletmelerinin gelirleri iyileştirilebilir ve böylelikle çok daha verimli tarımsal üretim yapmaları kolaylaştırılabilir. Verimlilik arttıkça tarımsal üretimi olumsuz etkileyen diğer faktörlerin (doğal şartlar ve göç gibi) etkileri en aza indirilebilir ve sonuç olarak tarım sektörünün ekonomiyeye olan katkısı artabilir.

Bu çalışma kapsamında Türkiye’de tarımsal kredilerin reel tarımsal katma değere hem kısa hem uzun vadede etkisi 1977-2022 dönemine ilişkin veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Güncel zaman serisi analizi yöntemlerinin uygulanmasıyla tarımsal kredilerin reel tarımsal katma değeri her iki dönemde pozitif etkilediği belirlenmiştir. Uygulanan nedensellik testi de bunu desteklemiştir.

Sonuç olarak, Türkiye’de reel tarımsal katma değerdeki artışın dinamiklerinden birinin geçmiştten günümüze lider tarımsal kredi kuruluşu konumunda faaliyet gösteren T.C. Ziraat Bankası A.Ş. tarafından kullanılan tarımsal krediler olduğu ortaya çıkmıştır.

Çalışmada ulaşılan “Tarımsal kredilerde yaşanan bakiye artışı, reel tarımsal katma değeri artırmaktadır.” şeklindeki sonuç, yabancı ülkeler örneklemelerinde Oloukoi (2022), Ngong vd. (2023) ve Özdemir (2024) tarafından yapılmış çalışmaların sonuçlarını desteklemekte ve literatürdeki teorik varsayımın doğrulandığını göstermektedir. Çalışmanın sonucundan hareketle;

-Günümüzde kamusal sermayeli T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin ve özel sermayeli Denizbank A.Ş.’nin yaptığı gibi diğer ticari bankalar tarımsal kredi destek hizmetlerini çeşitlendirmeli ve bu bağlamda özellikle katılım bankaları küçük tarım işletmelerine yönelik selem sözleşmesi yöntemi gibi faizsiz tarımsal finansman yöntemleri geliştirip tüm tarımsal kooperatiflerle iş birliği içinde hayata geçirmelidirler.

-T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’den aldığı büyük miktarlardaki plasmanlarla çiftçi ortaklarına tarımsal kredi kullandıran Tarım Kredi Kooperatifleri’nin söz konusu kaynakları kendi cari harcamalarında, yani amacının dışında kullanımını önleyebilmek için devlet tarafından denetleyici rol üstlenilmelidir.

-Günümüzde mevduat toplama yetkisi olsa da bu yetkisini kullan(a)mayan Tarım Kredi Kooperatifleri’nin Türk bankacılık sektöründe aktif bir rol alması sağlanmalıdır. Bu doğrultuda TMSF’nin elinde bulunan ticari bankalardan herhangi birinin Tarım Kredi Kooperatifleri’ne satışı/devri yapılmalı ve bu yolla Türkiye’nin en organize olmuş kooperatif kuruluşu mevduat toplama olanağına ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’den bağımsız olan bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Bundan sonra yapılacak çalışmalar, Türkiye’de devlet desteklerinin ve tarımsal kooperatif kredilerinin reel tarımsal katma değere etkilerini son yıllarda geliştirilen güncel analiz yöntemlerini uygulayarak ayrı ayrı inceleyebilir ve politika önerileri geliştirebilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışma tek yazarlı olup yazarın katkı oranı %100’dür. Ayrıca bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Abdallah, A. H., Ayamga, M., & Awuni, J. A. (2019). Impact of agricultural credit on farm income under the savanna and transitional zones of Ghana. *Agricultural Finance Review*, 79 (1), 60-84. <https://doi.org/10.1108/AFR-02-2018-0009>

Ardeni, P. G., & Freebairn, J. (2002). The macroeconomics of agriculture. In B. L. Gardner & G. C. Rausser (Eds.), *Handbook of agricultural economics* (pp. 1455-1485). Amsterdam: Elsevier Science B.V.

Bayraç, H. N., & Yenilmez, F. (2005). Tarım sektörünün yapısal analizi ve Avrupa ortak tarım politikası. *Demokrasi Platformu*, 1 (3), 91-129.

Baysa, E., & Cihangir, M. (2021). Tarımsal üretimin finansmanına yönelik sübvansiyonlu (faiz indirimli) olarak kullandırımı yaygın olan sıfır faizli kredilerin müşterilere olan maliyetinin tespiti. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 323-343. <https://doi.org/10.14784/marufacd.975945>

BDDK. (2024). Sektörel kredi dağılımı. <https://www.bddk.org.tr/BultenAylik>, (Erişim Tarihi: 01.08.2024).

Bozoklu, Ş., Yılandı, V., & Görüş, M. Ş. (2020). Persistence in per capita energy consumption: A fractional integration approach with a fourier function. *Energy Economics*, 91, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104926>

Council on Smallholder Agricultural Finance. (2022). Case studies. <https://csaf.org/case-studies/>, (Erişim Tarihi: 01.08.2024).

Çetin, B. (2014). *Tarımsal finansman*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Diamoutene, A. K., & Jatoo, J. B. D. (2020). Access to credit and maize productivity in Mali. *Agricultural Finance Review*, 81 (3), 458-477. <https://doi.org/10.1108/AFR-05-2020-0066>

Du, J., Zeng, M., Xie, Z., & Wang, S. (2019). Power of agricultural credit in farmland abandonment: Evidence from rural China. *Land*, 8 (12), 1-14. <https://doi.org/10.3390/LAND8120184>

Enders, W., & Lee, J. (2012). The flexible fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>

FAO. (2023). Value added (agriculture, forestry and fishing). <https://www.fao.org/faostat/en/#data/MK>, (Erişim Tarihi: 16.03.2024).

Güneş, E. (2023). *Tarımsal finansmanın kalkınmadaki rolü ve önemi*. <https://tarimgundemdergisi.com/tarimsal-finansmanin-kalkinmadaki-rolu-ve-onemi/>, (Erişim Tarihi: 08.01.2024).

He, W., Chen, W., Chandio, A. A., Zhang, B., & Jiang, Y. (2022). Does agricultural credit mitigate the effect of climate change on cereal production? Evidence from Sichuan province, China. *Atmosphere*, 13 (2), 1-17. <https://doi.org/10.3390/atmos13020336>

Karlık, S. R. (2002). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Betaş Yayınları.

Keskin, Ö. (2024a). Analysis of the impact of agricultural credits on agricultural mechanization in Türkiye. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 29(1), 158-167. <https://doi.org/10.37908/mkutbd.1386236>

Keskin, Ö. (2024b). Türkiye'de tarım bankacılığının genel görünümü. K. H. Arınç (Ed.), *Uluslararası Ekonomi Finans ve İşletme Kongresi (23-25 Mayıs 2024) Bildirileri içinde* (ss. 307-314). Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.

KKB. (2023). Türkiye tarımsal görünüm saha araştırması-2022. https://www.kkb.com.tr/Resources/ContentFile/KKB_2022_TARIMSAL_GORUNUM_SAHA_ARASTIRMA_KASIM_2022.pdf, (Erişim Tarihi: 18.03.2024).

Ngong, C. A., Onyejiaku, C., Fonchamnyo, D. C., & Onwumere, J. U. J. (2023). Has bank credit really impacted agricultural productivity in the Central African Economic and Monetary Community? *Asian Journal of Economics and Banking*, 7 (3), 435-453. <https://doi.org/10.1108/ajeb-12-2021-0133>

Oloukoi, L. (2022). Comparative effect of short-term credit granted to agriculture on agricultural added value in the west African countries. *Journal of Economics and Development*, 24 (2), 176-195. <https://doi.org/10.1108/jed-12-2020-0198>

Özdemir, D. (2024). Reconsidering agricultural credits and agricultural production nexus from a global perspective. *Food and Energy Security*, 13 (1), 1-13. <https://doi.org/10.1002/fes3.504>

Pata, U. K., & Yılancı, V. (2020). Financial development, globalization and ecological footprint in G7: Further evidence from threshold cointegration and fractional frequency causality tests. *Environmental and Ecological Statistics*, 27 (4), 803-825. <https://doi.org/10.1007/s10651-020-00467-z>

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289-326.

Resmi Gazete. (2004). Karar sayısı: 2004/6840. <https://www.resmigazete.gov.tr/Eskiler/2004/02/20040225.htm#4>, (Erişim Tarihi: 01.08.2024).

Seven, Ü., & Tümen, S. (2020). Agricultural credits and agricultural productivity: Cross-country evidence. <https://docs.iza.org/dp12930.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.03.2024).

Shikur, Z. H. (2023). Credit market development and agricultural production in selected African countries: Climate change perspective. *Region, 10* (3), 1-18. <https://doi.org/10.18335/region.v10i3.417>

Taşçı, C. (2015). Trend and issues in financing agriculture: A global perspective and look at Turkish case. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 7* (12), 173-195. <https://doi.org/10.14784/jfrs.61987>

TBB. (2024). Bankalarımız kitapları 1977-2023. <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, (Erişim Tarihi: 01.08.2024).

Tesfay, M. G. (2021). The impact of participation in rural credit program on adoption of inorganic fertilizer: A panel data evidence from northern Ethiopia. *Cogent Food and Agriculture, 7* (1), 1-21. <https://doi.org/10.1080/23311932.2021.1919388>

TÜİK. (2018). Tarımsal işletme yapı araştırması, 2016. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tarımsal--Isletme-Yapi-Arastirmasi-2016-24869>, (Erişim Tarihi: 18.03.2024).

Wang, F., Du, L., & Tian, M. (2022). Does agricultural credit input promote agricultural green total factor productivity? Evidence from spatial panel data of 30 provinces in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 20* (1), 1-22. <https://doi.org/10.3390/ijerph20010529>

World Bank. (2022). Agriculture finance & agriculture insurance. <https://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/agriculture-finance>, (Erişim Tarihi: 14.03.2024).

Yılandı, V., Bozoklu, Ş., & Görüş, M. Ş. (2020). Are BRICS countries pollution havens? Evidence from a bootstrap ARDL bounds testing approach with a fourier function. *Sustainable Cities and Society, 55*, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102035>

Zhang, Z., Tian, Y., & Chen, Y.-H. (2023). Can agricultural credit subsidies affect county-level carbon intensity in China? *Sustainable Production and Consumption, 38*, 80-89.

Yayın Geliş Tarihi: 19.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 13.10.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1519262>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1507- 1537
E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

YİYECEK İÇECEK SEKTÖRÜNDEKİ ETİK İHLALLERİN BİBLİYOGRAFİK İNCELEMESİ

*Emre VAROL**

*Hasan Hüseyin KARA***

Öz¹

Yiyecek içecek sektörü, insanların zorunlu veya lüks beslenme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yiyecek ve içeceklerin üretimini, işlenmesini, dağıtımını ve sunumunu kapsayan geniş bir sektördür. Yiyecek içecek sektörü son yıllarda yatırım, üretim ve sağladığı istihdam ile Türkiye'nin öncü sektörlerinden birisi haline gelmiştir. Ancak her sektörde olduğu gibi yiyecek içecek sektöründe de bazı etik ihlaller ile karşılaşmaktadır. Yapılan literatür taramasına göre en çok karşılaşılan etik ihlal başlıkları; kalite standartları, fiyat, personel, işletme, müşteri problemleri ve dini etik ihlallerdir. Yapılan etik ihlaller, personel ve müşteri memnuniyetsizliğinde artışa, satışlarda düşüşe, kârda düşüşe, şirketin prestij kaybına, müşteri kaybına, ek maliyetlerde artışa ve işletmelerin ceza almalarına sebebiyet verebilmektedir. Etik sorunların çözümü için işletmeler ve çalışanlar için etik bilincinin oluşturulması, şeffaf yönetim anlayışı, çalışan eğitimleri, düzenleyici denetimler gibi önlemler alınması gerekmektedir. Bu sayede müşteri hakları korunabilir, işletmelerin sürdürülebilirliği sağlanabilir, çalışan hakları ve güvenlikleri teminat altına alınabilir. Yapılan derleme çalışması ile yiyecek- içecek sektöründeki etik ihlaller incelenmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etik, Tağşiş, Yiyecek İçecek Sektörü, Gıda, Müşteri Memnuniyetsizliği, İnsan Sağlığı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Varol, E. & Kara, H.H. (2024). Yiyecek içecek sektöründeki etik ihlallerin bibliyografik incelemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1507-1537.

*Öğr. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Hacı Ali Akın Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, ORCID: 0000-0003-0511-2602, emre.varol@erzincan.edu.tr

**Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Nezahat Keleşoğlu Sağlık Bilimleri Fakültesi, ORCID: 0000-0002-4701-8545, hasankara@erbakan.edu.tr

¹Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

A BIBLIOGRAPHIC REVIEW OF ETHICAL VIOLATIONS IN THE FOOD AND BEVERAGE SECTOR

Abstract

The food and beverage is a broad sector encompassing the production, processing, distribution, and provision of food and beverages to meet people's both basic and luxury nutritional needs. In recent years, the food and beverage industry has become one of Turkey's leading sectors in in terms of investment, production, and employment. However, as in every sector, some ethical violations can also be encountered within the food and beverage sector. According to literature review, the most common ethical violations involve issues related to quality standards, pricing, personnel, operations, customer problems, and religious ethics. These ethical violations can lead to an increase in employee and customer dissatisfaction, a decline in sales, a decrease in profit, loss of company reputation, customer loss, increased additional costs, and penalties imposed on businesses. To resolve ethical issues, measures such as fostering ethical awareness among businesses and employees, implementing transparent management practices, providing employee training, and conducting regulatory inspections should be taken. In this way, customer rights can be protected, business sustainability can be ensured, and employee rights and safety can be guaranteed. This review examines ethical violations in the food and beverage sector and proposes potential solutions.

Keywords: *Ethics, Adulteration, Food and Beverage Industry, Food, Customer Dissatisfaction, Human Health.*

GİRİŞ

Etik ilkeler, dini, ahlaki, örfi ve bazen de kanuni kaynaklara dayanmaktadır. Dayanağı ne olursa olsun, bireylerin etik ilkelere uyarak işlerin en uygun şekilde yapması bir insani zorunluluktur. Aksi halde muhatap olan kişilerin kandırılması, şaşırtılması veya zarara uğratılması söz konusu olabilir. Genel etik kurallar kadar, mesleki etik kurallara uyulması önemlidir. Şeflerin imza tariflerinin izinsiz kullanılmaması, müşterinin arzu ettiği yemeklerin tarife uygun bir şekilde sunulması ve gramaj ihlalleri yapılmaması yiyecek içecek sektöründeki mesleki etik kurallara örnek olarak verilebilir. Etik kelimesinin kökeni Yunancada "karakter" anlamına gelen "ethos" kelimesinden gelmektedir (Erbaş, 2011, s. 24). Etik, Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlüğünde "ahlak bilimi" ve "çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü" anlamına gelmektedir (sozluk.gov.tr). Etik, bireyin eylemlerini yönlendiren ahlaki ilke ve normlar bütünü olarak da tanımlanabilir (Muncy & Vitel, 1992, p.298). Etik, bireylerin veya grupların davranışlarını iyi, kötü, doğru ya da yanlış olarak değerlendirmelerine olanak tanıyan ilke ve standartların bütünüdür (Varinli 2004, s. 45). Etik, insanın oluşturduğu değerleri inceleyen ve bu değerleri iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin gibi kategorilere ayıran felsefi bir disiplindir (Sarıca, 2020, s. 6). Tanımlarından hareketle etik, insanların doğru ve yanlış davranışları belirlemelerine yardımcı olan ahlaki ilkeler ve değerler sistemidir. Bu disiplin, bireylerin ve toplumların

kararlarını, eylemlerini ve politikalarını ahlaki açıdan değerlendirir ve yönlendirir. Etik hem kişisel hem de toplumsal düzeyde, adalet, dürüstlük, sorumluluk gibi değerlerin nasıl uygulanması gerektiğini araştırır ve bu değerler doğrultusunda daha iyi bir yaşam biçimi oluşturmayı hedefler. Etik kelimesinin tanımlarından görüldüğü üzere karakter anlamına da gelmektedir ki insan, yaptığı işi karakterinin gereği en doğru ve dürüst şekilde yapması gerekmektedir. Yiyecek içecek sektörü hem çalışan hem de müşteri olsun insanlar ile sürekli temas halinde olduğundan dolayı etik kurallarına en çok dikkat etmesi gereken sektörlerin başında gelmektedir. Ancak yiyecek içecek sektörü etik ihlallerin sıkça karşılaştığı bir sektörlerden birisi olduğu yapılan literatür taramasında görülmektedir. Bu çalışma yiyecek içecek sektöründeki etik ihlalleri detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Yiyecek içecek sektörü, insanların zorunlu veya lüks beslenme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yiyecek ve içeceklerin üretimi, işlenmesi, dağıtımı ve sunumunu kapsayan geniş bir sektördür. Yiyecek ve içecek sektörü, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de yatırım, üretim ve istihdam yapısıyla önde gelen sektörlerinden birisidir. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının 2021 yılı Gıda ve İçecek Sektörü Raporuna ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği 2023 Yılı Türkiye Gıda Sektör Derleme Raporuna göre; Gıda ürünleri imalatı işyeri sayısı 2017 yılında 47.617 adet iken 2020 yılında yatırımlar artış göstererek 52.869'a yükselmiştir. Ayrıca sektördeki üretim endeksi 2015'den 2020 yılına kadar artış göstermektedir. Gıda ve içecek işletmelerinin sayısı Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerine göre 46.714 olup bu sayı imalat sanayii işletmelerinin yıllara göre yaklaşık %10-12 arasında değişen bir oranını oluşturmaktadır. İmalat sanayiinde istihdam edilen kişi sayısı yıllara göre değişmekle birlikte yaklaşık %10-13'ü yine gıda ve içecek sektöründe çalışmaktadır. Yiyecek içecek sektörünün ciro değeri 2017 yılında 241.701 milyon TL iken 2020 yılında 446.461 milyon TL'ye çıkmıştır. Ayrıca Türkiye imalat sanayisinin ciro değeri ilgili yıllarda düşerken yiyecek içecek sektörü artış göstermiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2023). Bu olumlu ekonomik göstergelere rağmen, yiyecek ve içecek sektöründe kalite standartlarının korunması ve tüketici güveninin sağlanması için etik sorunlar gündeme gelmektedir.

Amerikan Şefler Federasyonu, yayınladığı mesleki etik kurallarında yiyecek ve içecek sektöründe çalışan kişilerin uyması gereken kuralları aşağıdaki şekilde listelemiştir (American Culinary Federation);

- Kendimi dürüstlük, bütünlük ve adaletle yönetirim.
- Tüm hizmetleri yetkin bir şekilde sunmaya çalışırım.
- İrk, etnik köken, inanç, din, cinsiyet, yaş, cinsel yönelim veya ulusal köken temelinde ayrımcılık yapmadan profesyonel hizmet sunarım.

- Cinsel tacizde bulunmam, saygısız veya kötü niyetli davranışlar sergilemem.
- Kendimle birlikte çalışanlara veya gözetim altında olduğum kişilere profesyonel saygı gösteririm.
- Çalışanlar, iş arkadaşları, çıraklar, öğrenciler, meslek derneği üyeleri ve/veya meslektaşlar için nesnel performans değerlendirmeleri yapmaya ve herhangi bir tür profesyonel değerlendirmede önyargıdan kaçınmaya çalışırım.
- Çıkar çatışmasına neden olabilecek veya çıkar çatışması görünümünde olabilecek durumlara karşı dikkatli olurum ve gerçek veya potansiyel bir çıkar çatışması ortaya çıktığında tam açıklama sağlarım.
- Ürünleri yanlış veya yanıltıcı bir şekilde tanıtmam veya onaylamam.
- İş performansımı olumsuz etkileyebilecek veya iş arkadaşlarımı tehlikeye atabilecek madde bağımlılığına girmem.
- Yerel, eyalet ve federal yasalar dahil olmak üzere mutfak mesleğiyle ilgili tüm geçerli yasalara ve düzenlemelere uymaya çalışırım.
- İş arkadaşlarımızın kişisel sağlık ve güvenlik riskini en aza indiren bir çalışma ortamı oluşturmak için diğerleriyle iş birliği yaparım.
- Diğer profesyonel aşçılar ve şeflerin yeni ve yenilikçi mutfak tekniklerini öğrenme çabalarını desteklerim ve bilgi ve becerilerimi geliştirmeye çalışırım.
- Irk, renk, ulusal köken, cinsiyet, din, yaş, engellilik, siyasi görüşler, cinsel yönelim veya medeni ya da aile durumu gözetmeksizin istihdam kararları alırken ayrımcılık yapmam.
- Bilerek başkalarına ait para, personel, mülk veya ekipmanı kişisel kazanç veya avantaj için kötüye kullanmam, yönlendirmem veya kullanmam.
- Bir meslektaş veya profesyonel bir meslektaş hakkında bilerek yanlış beyanda bulunarak zarar vermem.
- Profesyonel eğitimimi ve niteliklerimi doğru bir şekilde temsil ederim ve başkalarının eğitim ve niteliklerimi yanlış beyan etmelerine bilerek izin vermem, yardım etmem veya katlanmam.
- Başka bir kişinin basılı, işitsel veya görsel kayıtlarına intihal yapmam veya bunları, standart telif hakkı yasaları ve kısıtlamalarına tabi olmayabilecek yemek kitapları da dahil olmak üzere, orijinal materyaller olarak kamuya açık olarak kullanmam.

Amerikan Şefler Federasyonu'nun mesleki etik kuralları incelendiğinde; hizmet, ayrımcılık, demografik ve kimlik özellikleri, kişisel hakların korunması, çalışma hakları, yardımlaşma, dürüstlük, kanunlara uyma, güvenlik, iş arkadaşlarını destekleme ve adalet konularına vurgu yapıldığı görülmüştür.

Özkanlı, Özer & Uçuk (2016, p.385) ise yaptıkları çalışmada gastronomi sektöründeki kişilerin mesleki etiklerini koruyabilmeleri için bir yemin metni hazırlamışlardır:

“Üretim, gıda işleme, gıda endüstrisi ve gıda, beslenme ve gıda kültürü alanlarında, akademik ve bilimsel bilgi üretimi ve mutfak kültürünün geliştirilmesi

hizmetlerinde görev yaparken; mutfakla ilgili alanlarda dahi insanların sağlığına ve beslenme alışkanlıklarına zarar veren, tehdit eden veya tehdit edebilecek herhangi bir uygulama ya da ürüne izin vermeyeceğime, yemeğin içeriğini ne yediklerini bilme hakkını gözeterek açıklayacağıma, bilimsel ve sosyal araştırmalarımda beslenme alışkanlıklarının özgünlüğüne, kültürel geçmişine ve coğrafi işaretine sadık kalacağıma ve insanların dini inançları, tercihlerine ve değerlerine ilişkin beslenme alışkanlıklarına saygı göstereceğime söz veriyorum.”

Özkanlı, Özer ve Uçuk (2016, p. 385) hazırladıkları yemin metninde; etik ve ahlaki değerlere sahip olmayı, bireylerin dinlerine uygun beslenme alışkanlıklarını sağlıkları gibi korumayı, gıda tercihlerine saygı göstermeyi ve kültürle birlikte yaşayan mutfak özgünlüğünü muhafaza etmeyi amaçlamışlardır. Ancak, bu etik değerleri korumak ve saygı göstermek her zaman kolay olmamakta ve yiyecek içecek sektöründe çeşitli etik ihlallerin meydana geldiği gözlemlenmektedir. Yiyecek – İçecek sektöründeki etik ihlaller alt başlık detaylıca incelenecektir.

YİYECEK İÇECEK SEKTÖRÜNDEKİ ETİK İHLALLER

Yiyecek içecek sektöründeki etik ihlaller, sektörün güvenilirliğini ve müşteri memnuniyetini ciddi şekilde zedeleyebilmektedir. Gıda güvenliği ve hijyen standartlarının ihlali, tüketici sağlığını doğrudan tehdit eden başlıca sorunlardandır. İşçilerin haklarının ihlali, düşük ücretler ve kötü çalışma koşulları, sektördeki en yaygın görülen etik ihlallerdendir. Bu durum, sadece çalışanların refahını değil, aynı zamanda işletmelerin itibarını da olumsuz etkilemektedir. Sektörde ortaya çıkan etik ihlaller literatür taramasından derlenerek Tablo 1’de belirtilmiştir (Varinli 2004, s. 49; Kincaid, Baloglu & Corsun, 2008, s. 470; Erbaş, 2011, s. 64; Yücel & Çiftçi, 2012, s. 132; Doğdubay & Karan, 2015, s. 26; Aydemir, Özen & Buyruk, 2018, s. 15-16; Yıldırım & Mert, 2019, s. 2881; Sarıca, 2020, s.32-55; Hwang, Yoo and Kim, 2021, s. 3; Selvi & Çavlak, 2022, s. 366-370, Gül Öztürk, 2022, s.7).

Tablo 1: Yiyecek içecek işletmelerindeki etik ihlaller

Etik İhlal Kaynakları						
Kalite Standardı	Fiyat	Personel	İşletme	Müşteri	Dini	
Porsiyon büyüklüğü	Raftaki veya menüdeki ürün fiyatının kasada uyumsuzluğu	İşletmedeki ürünlerin personel tarafından tüketilmesi	Nitelikli personel yetersizliği	İstenmeden ortaya çıkan bir durumdan yararlanmaya çalışmak	Satılan ürünlerde	standarda uyulması
Gramajın belirtilen miktardan daha az satışa sunulması	Fahiş Fiyatlama	İşyeri ekipmanlarına zarar vermek	Yetersiz araç-gereç	İşletmeye ait ürünlere zarar vermek	Yemeğin içeri	hakkında doğru beyanda bulunmaması
Yöresel damak tadına uymamak	Gizli Zam	Müşteri tuvaletini kullanma	Diğer şirketler hakkında kötü propaganda yapmak	Başkası için rezerve edilmiş masalarda oturmaya ısrar etmek		
Kalite standartlarına uyumamak (HACCP, ISO vb.)	KDV oyunu	Personelin zaman, kaynakları kötüye kullanımı	Aldatıcı reklamlar yapmak	İşletme personeline kötü davranmak		
Yemek tarifine uygun malzeme kullanmama	Küsuratlı Fiyatlandırma	Devamsızlık	Çalışanlara adil, yeterli ücret vermemek ve mesai ücretini vermemek	Sosyal medya tehditleri		
Hijyen koşullarındaki eksiklik		Tip-bahşişten dolayı ortaya çıkan olumsuzluklar	Çalışan maaşlarının bir kısmını elden vermek	Diğer müşterileri rahatsız etmek		
Masa düzenindeki eksikler		İşletme kaynaklarını uygunsuz kullanma	İş güvenliğine önem vermemek	İşletmeye ait ürünleri çalmak		
Servis kalitesi		Dedikodu ortamı oluşması	Sendikal faaliyetlere karşı hoşgörülü olmamak,	Para ödmeden hizmet kullanımı		
Lezzet problemleri		Yanlış ekipman kullanımı	Gizli yöntemlerle çalışanı gözetlemek			
Yanlış sunum teknikleri		Hırsızlık	Liyakat sorunu			
Uygun pişirme yöntemlerinin kullanılmaması		Müşteriden olduğundan fazla hesap istemek,	Mesleki yeterliliğine ve güvenilirliğine yönelik duygusal taciz ve onur kırıcı davranmak,			
Uygun menü planlaması yapılmaması		Servis sabotajı	Cinsiyet ayrımcılığı yapmak,			
Taklit ve tağşiş		Çalışma esnasında yasaklı maddeler tüketmek veya satmak	İrk ayrımcılığı yapmak			
Sağlığı tehlikeye düşürecek gıdalar sunmak		Tedarikçilerden rüşvet almak,	Dini ayrımcılık yapmak			
Menüdeki ürün içeriğinin uyuşmaması		İşletme sırlarını ifşa etmek	Tesettürlü işçi çalıştırmamak			
İşçiliği ve maliyeti daha ucuz diye donuk ürünler kullanma			İş yeri ortamında cinsel taciz olaylarını önlememek-göz ardı etmek			
			İslami otellerde helal sertifikasyonunun olmaması			

Yiyecek içecek sektöründeki etik ihlaller incelendiğinde kalite standartları, fiyat, personel, işletme, müşteri & dini olmak üzere 6 ana başlık altında toplandığı görülmektedir. Etik ihlallerin derinlemesine irdelenmesi için her ana başlıkta problemler detaylandırılmıştır.

Kalite Standartları

Porsiyon büyüklüğü: İşletmeler menülerinde taahhüt ettiği porsiyon miktarına (gramajına) uymayabileceği gözlemlenmektedir (Erbaş, 2011, s. 64). Yapılan tavuk döner denetimlerinde porsiyonda 100 gram sunulması gereken dönerin daha az gramajlarda sunulabileceği tespit edilmiştir (iha.com.tr, 2013). Yapılan ekmek denetimlerinde ise 200 gram sunulması gereken ürünlerin daha az gramajda sunulabileceği tespit edilmiştir (Yıldız, 2015; Barutçu, 2023).

Yöresel damak tadına uymamama: Yöresel damak tadı, bir bölgeye özgü, o bölgenin kendine has malzemeleri, pişirme teknikleri ve gelenekleri ile hazırlanan lezzetler olarak tanımlanabilir. Yapılan araştırmalarda yöresel damak tadına uymayan lezzetlerin beğenilmediği, tüketilmediği ve çöpe atıldığı sonucu ortaya çıkmıştır (Aldemir, 2023, s. 695).

Kalite standartlarına uymamak: ISO (International Organization for Standardization), dünya genelinde endüstri ve ticaret standartlarını belirleyen bağımsız, uluslararası bir kuruluştur. ISO standartları, ürünlerin, hizmetlerin ve sistemlerin kalitesini, güvenliğini ve verimliliğini sağlamak için oluşturulmuştur. İşletmelerin, ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000, ISO 45001 ve ISO 27001 standartlarına uymaması işletmelerin standartlarının düşmesine sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca HACCP, (Hazard Analysis and Critical Control Points) Tehlike Analizleri ve Kritik Kontrol Noktalarına uyulmaması halinde; tehlike analizi, kritik kontrol noktalarının belirlenmesi, kritik limitlerin belirlenmesi, kritik kontrol noktalarının belirlenmesi, düzeltici faaliyetlerin belirlenmesi, doğrulama prosedürleri, kayıt tutma ve dokümantasyon süreçlerinde problemler ortaya çıkabilecektir (Kozak ve Güçlü, 2006, s. 90; Bucak, 2011 ss. 2-17; Yalım Kaya & İlhan, 2018, s.565-567).

Yemek tarifine uygun malzeme kullanmamak: Bazı işletmeler tariflerde kullanılması gereken malzemelerin yerine muadil veya farklı malzeme kullanmaktadır. Yapılan etik ihlallerinden bazıları; kırmızı etten üretilmesi gereken yemeklerin daha ucuz olan hindi, tavuk veya balık eti kullanılması, parça et yerine kıyma kullanılması, tereyağı yerine margarin kullanılması ve çam fıstığı yerine yer fıstığı kullanılması örnek verilebilir (Aydemir, Özen ve Buyruk, 2018 ss. 5-16).

Hijyen koşullarında eksiklik: Hijyen iş gören sağlığını ve ürün güvenliğini direkt olarak etkileyebilmektedir (Bolat, 2002, s. 73). Hijyen koşullarına uymamak işletmelerde müşteri ve prestij kaybına, ek maliyetlerde artışa, satışlarda azalmaya ve işletmelerin ceza yemelerine sebebiyet verebilmektedir (Canlı, 2020; Türkmendağ, Erdem & Akyürek, 2021, s. 456).

Masa düzeninde eksiklik: Yiyecek içecek işletmelerindeki hizmet kalitesinin boyutları ve ölçekleri incelendiği çalışmalarda masa düzeninin müşteriler için önemli olduğu gözlemlenmiştir (Bengül & Güven, 2019, s. 381).

Servis kalitesi: İşletmenin müşterilere sunduğu servisin kalitesi ve yiyecek kalitesi, müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi olduğunu bilinmektedir. Belirtilen faktörler genel müşteri memnuniyetine katkıda bulunarak, müşterilerin işletmeyi yeniden ziyaret etme isteğini artırabileceği gözlemlenmiştir (Susskind & Chan, 2000, p. 58; Saad Andaleeb & Conway, 2006, pp. 4-5; Chow et al., 2007, p. 700; Bengül & Güven, 2019, s. 383).

Lezzet problemleri: Yapılan araştırmalar, yemeğin lezzetinin işletmelerin başarısında kilit nokta olduğunu ortaya koymaktadır. (Josiam & Monterio, 2004, p. 21; Liu & Jang, 2009, p. 346).

Yanlış sunum teknikleri: Yiyecek içecek işletmelerinde gıda ürünlerinin sunumunda birçok hata yapılmaktadır. Sunumda en çok yapılan hatalar; sunumda yanlış tabak kullanımı (sunum yapılacak ürünün çeşidine, rengine ve miktarına göre tabak seçmemek), tabakta prezantasyon hataları (tabakta kompozisyon, doku-tekstür, hareket-yön, boşluk-doluluk ve armoni konularına uymamak), tabağın ana temasını korumamak (sunulacak ana ürünü uyumsuz veya orantısız bir şekilde sos, garnitür, yenilebilir çiçek/filiz ile sunmak), ürünleri simetrik bir biçimde sunmamak (tabağa konulan ürünleri simetrik bir şekilde yerleştirmemek), uyumsuz renkler (sunulacak ürünleri birbiriyle uyumsuz renklerde veya tonlar ile sunmak), öğelerin orantısız kullanımı (garnitür veya sosun ana yemekten fazla olması, tabaktaki ürünlerin birbirine destekleyici olmaması) ve sadeliğe uymamak olarak gözlemlenmektedir (Uçuk, 2017, ss. 50-75; Ölmez, 2023, ss. 251-252). Yanlış sunum teknikleri müşteri algısını olumsuz bir şekilde etkileyebileceğinden müşteri memnuniyetsizliği sonucunu ortaya çıkarabilmektedir.

Uygun pişirme yöntemlerinin kullanılmaması: Gıdalara uygulanan yanlış pişirme teknikleri gıdalarda besin öğeleri, kalite, gramaj, şekil ve lezzet kaybına uğramasına sebebiyet verebilmektedir (Baltalı, 2019, ss. 8-28; Kasar, Gökmen & Çağlar, 2021, s. 73)

Uygun menü planlaması yapılmaması: Uygun menü planlaması yapılmaması işletme düzeninin bozulmasına, misafir memnuniyetindeki problemlere, stok problemlerine, kâr dengesinin bozulmasına vb. sorunlara sebebiyet verebilmektedir (İlsay, 2020, ss. 73-74).

Taklit ve Tağşiş: Yiyecek içecek endüstrisinde en sık karşılaşılan etik ihlallerinden biri de gıda mevzuatına aykırı üretilen ve/veya satışa sunulan ürünleri satmak veya satılmasına göz yummaktır. Tablo 2’de en çok taklit ve tağşiş yapılan gıda ürünleri sunulmuştur.

Tablo 2: Taklit ve Tağşiş Yapılan Gıdalar (tarimorman.gov.tr, 2024a)

Ürün Grubu	Ürün Çeşidi	Taklit veya Tağşiş Çeşidi
Alkollü içecekler	Aromatize şarap bazlı içki.	Dışardan etil alkol ilavesi tespiti
Arıcılık ürünleri	Akasya çiçek balı, çiçek balı, süzme çiçek balı.	Taklit veya tahşiş tespiti
Baharatlar, çeşni vericiler ve soslar	Kekik, nane, sumak, pulbiber, acı toz biber.	Yabancı madde tespiti, gıda boyası tespiti, gıdada kullanımına izin verilmeyen boya tespiti
Bitki, çay ve kahve ürünleri	Demlik süzen poşet siyah çay, siyah çay.	Gıda boyası tespiti
Bitkisel yağlar	Zeytinyağı, ayçiçek yağı.	Tohum yağları karıştırılması, daha düşük kaliteli zeytinyağı karıştırılması, ayçiçek yağından başka tohum yağları karıştırılması tespiti
Et ve et ürünleri	Çiğ kıyma ürünleri: Köfte (pişmemiş), çiğ dana köftelik kıyma, kuzu kıyma, koyun kıyma, dana parça et Kıymalı harç ürünleri: Kıymalı börek harcı (dana etli), kıymalı börek harcı, kırmızı etten hazırlanan lahmacun harcı, lahmacun iç harcı, kıymalı pide, etliekmek iç harcı, kuşbaşı pide harcı, dana kebab harcı, köfte harcı, hamburger köfte, et hamburger, dana-kuzu köfte harcı Kebab ve ızgara ürünleri: Erzurum cağ kebabı, Adana kebab harcı, bıçakarası harcı, kasap köfte Sucuk ve işlenmiş et ürünleri: Isıl işlem görmüş dana sucuk, manda sucuğu, dana ısıl işlem görmüş sucuk, dana sucuk ısıl işlem görmüş piliç sucuk. Diğer et ürünleri: Dana dilim kavurma, piliç sosis, roast beef, mantı, kıymalı yumurta.	Kanatlı eti tespiti, deri dokusu tespiti, sakatat (kalp, taşlık, baş eti, dil) tespiti, mekanik ayrılmış kanatlı eti tespiti, tek tırnaklı eti, soya tespiti
Kuruyemiş ve çerezler	Toz yeşil fındık.	Yer fıstığı tespiti
Meyve ve sebze işleme	Domates salçası, biber salçası.	Gıda boyası tespiti
Süt ve süt ürünleri	Yoğurt çeşitleri: Manda ve inek sütlü tam yağlı yoğurt, tam yağlı koyun yoğurdu, yarım yağlı homojenize yoğurt. Peynir çeşitleri: Çeşnili tost peyniri yarım yağlı ay çekirdeği ve mısır çeşnili eritme peyniri az yağlı taze eritme peyniri çörekotlu az yağlı beyaz peynir dilimli kaşar peyniri tam yağlı olgunlaştırılmış tulum peyniri kahvaltılık tost peyniri kaşar peyniri keçi peyniri mozzarella peyniri örgü peyniri tam yağlı taze kaşar peyniri tam yağlı taze çeşnili eritme peyniri. Fermente süt ürünleri: Isıl işlem görmüş fermente süt ürünü, ay çekirdeği çeşnili fermente süt ürünü. Diğer süt ürünleri: Tereyağı ve kaymak.	Manda sütü tespit edilmemesi, yağ oranının düşük olması, bitkisel yağ tespiti, farklı süt çeşidinin kullanılmasının tespiti, jelatin tespiti, bitkisel yağ tespiti, nem oranının yüksek olması, süt yağı harici yağ tespiti, protein oranının düşük olması, nişasta tespiti, natamisin tespiti
Pastacılık ürünleri ve tatlılar	Antep fıstıklı baklava	Ay çekirdeği tespiti
Tahıl, un ve unlu mamuller	Yulaf ezmesi	Yabancı madde tespiti

T.C. Tarım ve Gıda Bakanlığı tarafından yapılan denetimler ile tüketicilerin bilinçli tercih yapabilmesi adına etik dışı uygulamalar yapan firmalar ifşa edilmektedir. 02/10/2024-11/10/2024 tarihleri arasında bakanlık tarafından yayınlanan taklit ve tağşiş yapılan gıdalar listesi derlenerek Tablo 2 oluşturulmuştur. Bakanlık tarafından oluşturulan bu ifşa listesi tüketicilerin bilinçlenmesi ve uygun üretim gerçekleştirmeyen firmaların tespiti için önemli bir kaynaktır. Bakanlık tarafından yapılan denetimler ile hem tüketici hakları korunması hem de sektördeki güveninin artması amaçlanmaktadır.

Sağlığı tehlikeye düşürecek gıdalar sunmak: Yiyecek içecek endüstrisinde en sık karşılaşılan etik ihlallerinden biri de gıda mevzuatına aykırı üretilen ve/veya satışa sunulan ürünleri satmak veya satılmasına göz yummaktır. Tablo 3'te T.C. Tarım ve Orman Bakanlığının denetimleri sonucu ifşa ettiği firmaların sağlığı tehlikeye düşürecek gıdalar üretirken yaptığı etik dışı davranışlar sunulmuştur.

Tablo 3: Sağlığı Tehlikeye Düşürecek Gıdalar (tarimorman.gov.tr, 2024b)

Ürün Grubu	Ürün Çeşidi	Sağlığı Tehlikeye Düşürecek Uygunsuzluk
Alkollü İçecekler	Şüpheli sıvı, alkol, tekila, rakı, votka, viski	Gıdada kullanıma izin verilmeyen alkol tespiti, hacmen alkol düşüklüğü
Alkolsüz içecekler	Ginsengli kahve aromalı gazlı içecek	İlaç etken maddesi tespiti
Baharatlar, Çeşni Vericiler ve Soslar	Sumak, pulbiber, toz biber, Maraş acı pulbiber, ezme baharatı,	Gıdada Kullanımına İzin Verilmeyen Boya Tespiti, Gıda boyası tespiti,
Bitki, Çay ve Kahve Ürünleri	Zayıflatıcı çay, çakşır ve ginsengli kahve	İlaç etken maddesi tespiti
Bitkisel Yağlar	Zeytinyağı, bitkisel karışım yağı, yemeklik karışım yağı	Gıdada kullanımına izin verilmeyen boya tespiti
Et ve Et Ürünleri	Çiğ kırmızı et, dana eti, karkas et, köfte, dana eti döner, dana-kuzu karışık et, dana kebab, dana kavurma, ısıl işlem görmüş dana sucuk, lahmacun harcı, tas kebabı,	Tek tırnaklı et tespiti, domuz eti tespiti,
Takviye Edici Gıda Niteliğindeki Ürünler	Hidrolize kollajen içeren sıvı takviye edici gıda	İlaç etken maddesi tespiti
Süt ve Süt Ürünleri	Yarım yağlı taze çeşnili eritme peyniri, tam yağlı taze kaşar peyniri, tam yağlı kaymaklı yoğurt, yarım yağlı kahvaltılık tost peyniri, tam yağlı pizzalık böreklik kaşar peyniri	Natamisin tespiti
Şekerli Mamuller	Ginsengli bombon şeker	İlaç etken maddesi tespiti
Bitkisel Macun vb. Ürünler	Bitkisel macun, epimedyumlu bitkisel karışımli macun, balı bitkisel padişah macunu, bitter chocolate, ginsengli bitkisel macun,	İlaç etken maddesi tespiti

T.C. Tarım ve Gıda Bakanlığı tarafından yapılan denetimler ile tüketicilerin bilinçli tercih yapabilmesi adına etik dışı uygulamalar yapan firmalar ifşa edilmektedir. 02/10/2024-11/10/2024 tarihleri arasında bakanlık tarafından yayınlanan insan sağlığını tehlikeye düşürecek yapılan gıdalar listesi derlenerek Tablo 3 oluşturulmuştur. Bakanlık tarafından oluşturulan bu ifşa listesi tüketicilerin bilinçlenmesi ve uygun üretim gerçekleştirmeyen firmaların tespiti için önemli bir kaynaktır. Yapılan denetimler ile toplum sağlığını tehdit eden durumları önlemek ve gıda sektöründe güvenli üretimi teşvik etmek için kritik bir rol oynamaktadır.

Menüdeki ürün içeriğinin uyuşmaması: Menüde bulunan ürünlerin menüde taahhüt edilen besin öğeleri bilgileri, alerjen bilgileri, pişirme yöntemi ve sunum bilgilerinin uyuşmaması tüketici tarafına yapılan etik ihlallerindedir.

İşçiliği ve maliyeti daha ucuz diye dondurulmuş ürünler kullanma: Yiyecek içecek işletmeleri işçiliği ve maliyeti düşürmek için mevsiminde dahi olsa brokoli, ıspanak, taze fasulye vb. dondurulmuş ürünler kullanabilmektedir (Aydemir, Özen & Buyruk, 2018 s.15). Yapılan bu uygulama ile sunulan ürünler kalitesi olumsuz etkilenmektedir.

Fiyat

Raftaki-menüdeki fiyatın kasada uyumsuzluğu: İşletmelerin menülerde sunduğu liste fiyatlarının kasa fiyatları ile uyuşmaması fiyat ile yapılan etik ihlallerden birisidir. Menü ve kasa fiyatları arasındaki uyumsuzluk halinde her bir ürün için 2172 TL ceza uygulanmaktadır (trthaber.com, 2024).

Fahiş Fiyatlama: Yiyecek içecek sektöründeki işletmelerin sunduğu ürünleri pandemi, enflasyon, girdi-çıkıtı muhasebesi, aracı problemleri, işletmenin konumu vb. sebeplerden dolayı fahiş fiyatlama yapıldığı görülmektedir (Giritlioğlu, İpar & Sevinç, 2016, s.213; Taştan & Kızılcık, 2017s. 279; Gündoğdu, 2021, s. 89; Ercan & Varol, 2021, s.153). 30 Mayıs 2020'de yürürlüğe giren 31102 sayılı Resmi Gazete'de, Haksız Fiyat Değerlendirme Kurulunun (HFDK) oluşturulduğu belirtilmiştir. Bu kurulun, fahiş fiyat artışları ve stokçuluğu suç kapsamına aldığı ve bu tür eylemler tespit edildiğinde idari para cezaları uygulanacağını vurguladığı ifade edilmiştir (Selvi & Çavlak, 2022, s. 371).

Gizli Zam: İşletmelerin müşterilerini kaybetmemesi veya müşterilerin ürünlerini satın almaktan vazgeçmemesi için ürünlerin fiyatlarını sabit tutup gramajda azaltmaya veya ürün boyutunda küçültmeye gidebilmektedirler (Imai & Watanabe, 2014, p. 86).

KDV Oyunu: Yiyecek içecek işletmelerin daha fazla kazanç ve daha az vergi ödemek için %10 KDV fatura kesmesi gerekirken %1 KDV fatura kesebilmektedir. Yapılan KDV oyunlarından dolayı haksız rekabet doğabilmekte ve devletin vergi

gelirlerinde azalma olabilmektedir. (Tutak, 2024). 26/4/2014 tarihli ve 28983 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği'nin bazı ibareleri değiştirilmiş ve yeni paragraflar eklenmiştir. Buna göre, hizmet işletmesi mahiyetindeki yerlerde imal edilen veya dışarıdan temin edilen gıda maddelerinin satışında %10 (alkollü içeceklerde %20) oranında KDV uygulanacaktır. Örneğin, bir kahveci kendi hazırladığı kahvelerin yanında başka bir işletmeden temin ettiği kekleri satıyorsa veya bir lokantada yemek yiyen müşteri tatlı alıyorsa, bu satışlarda %10 oranında KDV hesaplanacaktır. Telefonla veya internet üzerinden yapılan siparişlerde de aynı KDV oranı geçerlidir. Ruhsatı olmayan ancak fiilen yiyecek ve içecek hizmeti sunan işletmelerin satışlarında da %10 KDV uygulanır (Resmi Gazete, 2024).

Küsuratlı Fiyatlandırma: Küsuratlı fiyatlandırma, ürünün esas fiyatının bir miktar düşülerek satışa sunulması ile olmaktadır. Örneğin, 50 TL olan ürünün 49,99 veya 49,90 TL olarak satışa sunulmasıdır. Küsuratlı fiyatlandırma ile tüketiciler fiyatlandırmayı alt sınırdaki fiyatı algılayarak yanıltılmaktadır. Küsuratlı fiyatlandırma, özellikle fiyat ve etiket bilgilerini algılamada zorluk yaşayan tüketici grupları için etik açıdan sorgulanabilir olarak görülmektedir (Ay & Kahraman, 2010, s. 84; Selvi & Çavlak, 2022, s. 367). Yapılan araştırmalarda küsuratlı fiyatların aldattıcı olduğu görülmektedir (Uyar, 2018, s. 28). Ayrıca küsuratsız fiyatlandırma menülerde kalite imajını ortaya koyduğu gözlemlenmektedir (Hançer, Biçici & Tanrısevdi, 2007, s. 31).

Personel Davranışları

İşletmedeki ürünlerin personel tarafından tüketilmesi: Varinli'nin (2004, s. 49) otel çalışanları ile yaptığı araştırmada mini bardaki içeceklerin personel tarafından tüketilip müşteri hesabına yazılması, bardaki müşteri içeceklerin tüketilmesinin ve müşteri odalarındaki hediye meyveleri tüketilmesinin etik olmadığı sonucu çıkmıştır.

İşyeri ekipmanlarına zarar vermek: İşyerindeki ekipmanlara bilerek veya bilmeyerek zarar verip suçu müşteri veya diğer çalışma arkadaşlarına atmak. Varinli'nin (2004, s. 49) yaptığı araştırmada bir bardak veya tabak kırılmasının müşteriye atfetmenin etik ihlali olduğu sonucu çıkmıştır.

Müşteri tuvaletinin kullanılması: İşletme personelinin genel veya müşteri odalarının tuvaletlerini kullanması etik ihlallere sebebiyet verebilmektedir.

Personelin zaman ve kaynakları kötüye kullanımı: Personelin mesai saatleri içinde iş dışı konularda internetten gazete okuması, sık sık mesaiye geç gelmesi, izinsiz olarak mesai sonrasında iş yerine girmesi, sık sık rapor alması ve defalarca geç gelip erken çıkması gibi davranışlarının işyeri kurallarına uymaması nedeniyle iş akdinin feshedilmesine sebebiyet verebilmektedir (Gül Öztürk, 2022, s. 7).

Devamsızlık: Aşçı olarak çalışan personelin, işyeri hekimine muayene olmadan farklı sağlık kuruluşlarından sürekli olarak rapor alması ve bu davranışının

işyerindeki çalışma huzuru ve barışını olumsuz etkilemesi nedeniyle iş akdinin feshedilmesine sebebiyet verebilmektedir (Gül Öztürk, 2022, s. 7).

Tip-bahşişten dolayı ortaya çıkan olumsuzluklar: Yiyecek- içecek işletmelerinde personellerin daha fazla bahşiş alabilmek için iş arkadaşlarından daha fazla masa almaya çalışması ve tartışma ortamı doğması, alınan bahşişlerin bahşiş kutusuna atılmaması, bahşiş veren müşterilere öncelikli davranma ve fazla bahşiş almak için müşteriler ile gereğinden fazla iletişim kurma gibi olumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir (Varinli, 2004, s. 49; Akova & Çalık, 2013, ss. 5-9; Sarıca, 2020, s. 115).

Müşterinin hesabını yanlış alma: Personelin bilerek veya bilmeyerek müşterinin hesabını fazla veya az alması, müşteriye para üstünün eksik verildiğini fark etmesi ve iade için müşterinin geri gelmesini beklemesi, hesabı düşük döviz kurundan alma gibi etik dışı problem yaşanabilmektedir (Demir, 2009, s. 69).

İşletme kaynaklarını uygunsuz kullanma: İşletme personelinin iş çıkışında müşteri büfesinden yemek yemesi, personel yemekhanesinden hakkı olan porsiyon miktarından daha fazlasını alması ve işletmeye gelen tanıdıklarına işletmenin imkanlarından sunması (Varinli, 2004, s. 49) işletme kaynaklarını uygunsuz olarak kullanmaya örnek verilebilir.

Dedikodu ortamı oluşması: Personelin müşterilerin bilgilerini çalışma arkadaşlarına aktarması (Varinli, 2004, s. 49) veya personelin diğer personellere uygunsuz bilgi aktarması ile etik olmayan davranışlar ortaya çıkmaktadır. Karakaş & Aslan'ın (2022) yaptığı çalışmada dedikoduya maruz kalan personellerin olumsuz etkilendiği ortaya çıkmıştır.

Yanlış ekipman kullanımı: Personelin kasti zarar vermek masadıyla veya bilgi yetersizliğinden dolayı işletme ekipmanlarını uygunsuz şekilde kullanımıdır. Buz parçalamak için uygun olmayan blenderin frozen yapmak için kullanımı örnek olarak verilebilir.

Hırsızlık: Otel işletmelerinde çalışan hırsızlığı, işletme malzemelerine ve konuk odalarındaki eşyalarına yönelik olarak sıkça görülmektedir. Çalışanlar genellikle otelden yiyecek, alkollü ve alkolsüz içecekler, buklet malzemeleri gibi eşyaları ve ön büroda bulunan döviz çalma eğiliminde olabilmektedir. Çalışan hırsızlığı başkalarına özenme, düşük gelir düzeyi, maddi sıkıntı, heyecan arayışı, psikolojik rahatsızlık (kleptomani) veya ihtiyaçtan olabilmektedir (Yılmaz, Özgen & Hazarhun, 2021, s.139-142).

Müşteriden olduğundan fazla hesap istemek: Personelin müşterilerden yemediği veya içmediği ürünler için ekstra hesap çıkarmak şeklinde görülmektedir (Kincaid, Baloglu & Corsun, 2008 s. 471). Müşteriden olduğundan fazla hesap istemek, hem etik hem de yasal açıdan sorunlu bir davranıştır. Böyle bir durum, işletmenin güvenilirliğini zedeler ve müşteri sadakatini olumsuz etkiler. Aşırı hesap

istemek, müşterilerin memnuniyetsizliğine ve itibar kaybına yol açabilir. İşletmeler, dürüst ve şeffaf bir faturalandırma yaparak müşteri güvenini sağlamalı ve uzun vadede sadık bir müşteri kitlesi oluşturmaya çalışmalıdır.

Servis Sabotajı: Servis sabotajı, sabotaj eylemlerinin açıklığına (gizli vs. açık) ve sabotaj eylemlerinin normallğine (rutin vs. aralıklı) göre dört türe ayrılmaktadır. Çalışanların hizmet sabotajı eylemleri arasında, kendi eğlenceleri veya iş arkadaşlarını eğlendirmek amacıyla müşterilere şaka yapmak; şirketin kural ve düzenlemelerine uymada ihmalkar davranışlar; hizmet hızını çalışanların ruh haline veya kişisel ihtiyaçlarına göre ayarlamak; çalışanların müşteriyle ilgili düşmanlık, öfke veya hayal kırıklığını ifade etmeleri; hizmeti çalışanların ruh hali ve duygularına göre geciktirmek; müşterilere kasıtlı olarak uygunsuz yanıtlar vermek ve kaba müşterilere karşı intikam almak yer alır (Hwang, Yoo & Kim, 2021, p. 3). Ayrıca servis sabotajlarına örnek olarak personelin servis edilecek gıdayı bilerek vücut sıvıları ile (tükürük vb.) kirletmek verilebilir (Kincaid, Baloglu & Corsun, 2008 s. 471).

Çalışma esnasında yasaklı maddeler tüketmek veya satmak: Personelin çalışırken alkol tüketmesi, işe alkollü gelmesi, iş yerine uyuşturucu içip gelmesi, iş yerinde uyuşturucu kullanması veya satması örnek verilebilir (Şahin, 2011, s. 329; Hight & Park, 2018, p. 68; Sarıca, Güven ve Yılmaz, 2020a, s. 2721). Bu tür davranışlar, çalışanların iş güvenliğini tehlikeye atmakta ve işletmenin itibarına ciddi zarar vermektedir. Ayrıca, yasaklı maddelerin kullanımı veya satışı, hukuki yaptırımlara ve işletme ruhsatının iptaline neden olabilmektedir. İşletmeler, bu tür durumları önlemek için katı politikalar ve düzenli denetimler uygulamalıdır.

Tedarikçilerden rüşvet alma: Satın alma elemanlarının tedarikçilerden hediye veya rüşvet almasıdır (Ay & Kahraman, 2010, s. 68). Bu durum, tedarikçi seçiminde adaletsizlik yaratmakta ve işletmenin güvenilirliğini zedelemektedir. Ayrıca rüşvet alma yüzünden tedarikçilerden gelen ayıplı ürünler kabul edilebilmekte bunun sonucunda da işletmenin kalitesi zarar görebilmektedir.

İşletme sırlarını ifşa etmek: İşletmeye ait gizli bilgilerin 3. kişiler ile paylaşılmasıdır. (Çevik & Sarıpek, 2020, s. 3896). Sırların ifşa edilmesi rekabet gücünü ve marka değerini ciddi şekilde tehlikeye atmaktadır. Tarifler, tedarikçi bilgileri veya stratejik planlar gibi sırların sızdırılması, rakiplerin avantaj elde etmesine yol açarak işletmenin sürdürülebilirliğini tehdit eder. Çalışanların gizlilik anlaşmalarına sadık kalması ve bu tür bilgileri koruma sorumluluğuna sahip olması, işletmenin başarısı için kritik önem taşır.

İşletme

Nitelikli personel yetersizliği: İşletmelerin yetersiz nitelikli personel çalıştırmamasından dolayı personel sirkülasyonunun artmasına, diğer personellerin gereğinden fazla çalışmasına, personellerin birden fazla sorumluluk almasına, personelin fiziksel ve zihinsel yorgunluğuna, personel eksikliğini stajyer ile doldurarak kalitenin düşmesi ve sorumlu olarak mutfak personelinin tutulması,

yemeğin saatinde çıkmamasına, uygun miktarda ürün üretilmemesine, istenilen kalitede ürün üretilmemesine ve gıdaların sağlıklı koşullarda çıkmasına sebebiyet vermektedir (İlban & Kaşlı, 2009, s. 1278; Yalın Kaya & İlhan, 2018, s. 563-564; Türkay vd., 2018, s. 47). Yetersiz nitelikli personel çalıştırmak işletmeye, müşterilere ve işleme personeline olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Yetersiz ekipman eksikliği: İşletmedeki ekipman eksikliği HACCP sisteminin uygulanmasını zorlaştırmaya, çalışanın can ve mal güvenliğini koruyamamasına, işgücü yetersizliğine, zaman kaybına, hizmetlerin aksamasına ve gıdaya teması uygun ekipman olmaması halinde sağlık problemlerine sebebiyet verebilmektedir (İlhan, Gözükara & Aksu, 2017, s. 4; Türkay vd., 2018, s. 47; Gürbüz vd., 2023, s. 2688).

Diğer şirketler hakkında kötü propaganda yapmak: Daha fazla kazanç sağlamak adına gerçeği yansıtmayan olumsuz propaganda yaparak kendi şirketini ön plana çekmek için yapılan eylemlerdir. Yiyecek içecek işletmelerinde rakipleri karalamak, müşterilerin güvenini sarsabilmekte ve işletmenin profesyonellikten uzak olduğu izlenimini verebilmektedir. İşletmeler, dürüst ve kaliteli hizmet sunarak rekabet etmeli ve rakipleri hakkında olumsuz bilgi yaymaktan kaçınmalıdır. Bu yaklaşım, sektörde olumlu bir imaj yaratmanın ve uzun vadeli başarı sağlamanın en etkili yollarından birisidir.

Aldatıcı veya yanıltıcı reklam: Aldatıcı veya yanıltıcı reklamlar haksız rekabet ve bununla birlikte yoğun rekabeti getirdiği için etik bulunmamaktadır (Tunçsiper & İlhan, 2006, s. 235). Aldatıcı veya yanıltıcı reklam yapmak, müşterilere yanlış bilgi vererek onların güvenini zedeleyen ve işletmenin itibarını olumsuz etkileyen bir davranışlardan birisidir. Bu tür reklamlar, hukuki yaptırımlara ve müşteri kaybına yol açabilir. İşletmeler, dürüst ve doğru bilgilerle pazarlama yaparak müşterilere şeffaf ve güvenilir bir deneyim sunmalıdır.

Çalışanlara adil, yeterli ücret vermemek ve mesai ücretlerini ödememek: İşletmenin çalışanlara adil, yeterli ücret vermemesi ve mesai ücretlerini ödememesi personelin işletmeye zarar verecek davranışlarda bulunmasına, müşteri ve çalışma arkadaşlarına karşı olumsuz tutum takınmasına, tükenmişlik yaşamasına, müşteriler karşısında duyarsızlaşmasına, işletme verimini düşürmesine, iş tatminsizliğine, motivasyonun ve performansının düşmesine, iş yeri devamsızlığına, sürekli kurum doktoruna çıkmasına ve rapor almaya çalışmasına, işi bırakmasına hatta sektör değiştirmesine yol açabilmektedir (Baştürk, 2009, s. 19-35; İpar & Esmer, 2015, s. 478 ;Esen & Atay, 2023 s. 2830). Bu gibi sebeplerden dolayı genel olarak müşteri memnuniyetinin düşmesine, işletmenin, personelin ve müşterilerin birçok anlamda zarara uğramasına sebebiyet vermektedir.

Çalışan maaşların bir kısmını elden vermek: İşletmenin vergi kaçırmak veya maliyetleri azaltmak için personeline maaşının bir kısmını (örn. asgari ücret) banka

hesabına yatırıp bordro kestirip kalan maaşını elden nakit olarak kayıt dışı vermesi yapılan etik dışı davranışlardandır.

İş güvenliğine önem vermemek: İşletmenin iş güvenliğine önem vermemesi halinde iş gücü kaybına, çalışının fiziki ve manevi yönden olumsuz etkilenmesine, iş yeri kazalarından doğan tazminatların oluşmasına ve maliyet unsuru doğmasına sebebiyet vermektedir (Sormaz, Demirçivi & Yeşiltaş, 2014, s. 62).

Sendikal faaliyetlere karşı hoşgörülü olmamak: Çalışanın sendikalara katılma sebebi olarak yüksek ücret, daha iyi sosyal hak, iş güvenliği, iş güvencesi, adil davranış, itiraz hakkı, dayanışma duygusu ve sosyal imkanlar olarak görülmektedir (Kaya, 2012, s. 62). İşveren için sendikal faaliyetler olumsuz gibi görünmektedir. Ancak işçi için imtiyazlı olanaklar sağlandığı için işçi maddi ve manevi yönden mutlu olacak ileri vade de işverene fayda sağlayacaktır.

Gizli yöntemlerle çalışanı gözetlemek: Gizli kamera, ses kayıt cihazları vb. yöntemler ile işletme personellerinin izni ve haberi olmadan gözetlemek, çalışanların mahremiyetini ihlal eden ve işletme içinde güvensizlik yaratan etik dışı bir uygulamadır. Yiyecek içecek işletmelerinde bu tür gözetim yöntemleri, çalışanların motivasyonunu düşürebilir ve iş ortamında olumsuz bir atmosfer oluşturabilir. Ayrıca, gizli gözetim yasal sorunlara yol açabilmektedir. İşletmeler, çalışan performansını izlerken açık iletişim ve şeffaf yöntemler kullanarak çalışanların güvenini kazanmalıdır.

Liyakat sorunu: İş hakkında yeterli bilgi ve beceriye sahip olmayan personeli çalıştırmak, terfi yapılırken liyakat aramamak, işe alımlarda yetenek ve beceri öncelikli eleman almak yerine akraba, arkadaş ve tanıdığı öncelikli görmek yiyecek içecek sektöründe liyakat ile ilgili en çok karşılaşılan sorunlardır (Pelit vd., 2017, s. 60; Pelit vd., 2018, s. 67; Pelit & Gökçe, 2019, s. 30).

Mesleki yeterliliğine ve güvenilirliğine yönelik duygusal taciz ve onur kırıcı davranmak: İşletme sahibinin veya yöneticilerin astlarına karşı davranışlar çalışanlarda benlik duygusunun kaybına yol açabilmektedir (Yıldız, 2007, s. 43).

Cinsiyet ayrımcılığı yapmak: Yiyecek içecek sektöründe en çok karşılaşılan cinsiyet ayrımcılığı unsurlarına örnek olarak, kadın veya erkeklere çalışanlara yapılan pozitif veya negatif ayrımcılık yapmak, terfi verirken cinsiyetçi tavır takınmak, iş ilanı açılırken sadece kadın veya sadece erkek diye ilan açmak, ücretlerde pozitif veya negatif ayrımcılık yapmak, kadınların hamileliği bahane gösterilerek işten çıkarılması, kamu sektöründe işe alımlarda kadınlara sınırlı kontenjan konması, kadın çalışanların seyahatlere gönderilmemesi, ağır, zor veya riskli işlere kadınların verilmemesi, aile düzenini olumsuz etkileyecek yönetici pozisyonundaki işlere kadınların getirilmemesi, hizmet içi eğitimde yer verilmeme verilebilir (Çelik & Akar Şahingöz, 2018, ss. 372-378; Kaşka, 2022, ss. 52-59).

İrk ayrımcılığı yapmak: Yiyecek içecek sektöründe ırk ayrımcılığı kişinin ten rengine, doğum yerine, etnik yapısına vb. sebeplerden yapılabilmektedir.

Ayrımcılık sebebiyle işverenin işe alım süreçlerinde olumsuz geri dönüş yapmasına, farklı etnik gruba mensup olanların daha ağır ve zor şartlarda çalışmasına, daha az ücrete çalışmasına, kadroya geçişlerin zorlaşmasına ve terfi almanın zor olmasına sebebiyet verebilmektedir (Demir, 2011, s. 764; Güven & Gümüş Dönmez, 2023, s. 292).

Dini ayrımcılık yapmak: Yiyecek içecek sektöründe din ayrımcılığı işe alım süreçlerinde ve iş sürecinde gerçekleşebilmektedir. Çalışanlar, işverenin veya yönetici pozisyonundakiler tarafından ibadetlerinin engellemesine, kısıtlanmasına veya dışlanılmasıyla karşı karşıya gelebilmektedir (Yeşiltaş, Arslan & Temizkan, 2012, ss. 96-98; Güven & Gümüş Dönmez, 2023, s. 292).

Tesettürlü işçi çalıştırmamak: Bazı işverenlerin işe alım süreçlerinde kişinin fiziksel görünüşünü ön plana koyup tesettürlü olmasından dolayı işe alınmama şeklinde görülebilmektedir (Kabil, 2022, s. 79).

Tesettürlü işçi çalıştırmamak: Bazı işverenlerin işe alım süreçlerinde kişinin fiziksel görünüşünü ön plana koyup tesettürlü olmasından dolayı işe alınmama şeklinde görülebilmektedir (Kabil, 2022, s. 79). Ayrımcılık ve eşit istihdam fırsatları ilkesine aykırı bir uygulamadır. Yiyecek içecek işletmelerinde dini ya da kültürel gerekçelerle işçi alımında ayrımcılık yapmak, hem etik hem de yasal açıdan kabul edilemezdir. Bu tür bir tutum, işletmenin itibarına zarar verebilmektedir. İşletmeler, çalışanları işe alırken liyakat ve yetkinlik gibi objektif kriterlere odaklanmalı ve herkes için kapsayıcı bir çalışma ortamı sağlamalıdır

İş yeri ortamında cinsel taciz olaylarını önlememek-göz ardı etmek: Yiyecek içecek işletmelerinde en sık maruz kalınan etik olmayan davranışlardan birisi de cinsel tacizdir. Erkekler de kadınlar kadar olmasa da cinsel taciz olayına maruz kalabilmektedir (Smolensky & Kleiner, 2003, s. 62). Kadınlara yönelik cinsel taciz işletme çalışanları ya da müşteriler tarafından olabilmektedir (Bayram, 2019, s. 61). Dalkıranoglu & Çetinel'in (2008, s. 288) yaptıkları çalışmada anket katılımcılarına "İşletmenizde kadın astlarınıza yönelik gerçekleşebilecek bir "cinsel taciz" olayı karşısında davranışınız ne olur?" sorusu yöneltilmiştir. Erkek yöneticilerin %65,8'i yasal yollara başvuracağını, %18,4'ü tacizi gerçekleştiren kişiyi sözlü uyaracağını, %2,6'sı tacize uğrayan kişiyi sözlü uyaracağını, %13,2'si her ikisinin de iş akdini feshedeceğini belirtmiştir. Kadın yöneticilerin %77,8'i yasal yollara başvuracağını, %12,5'i tacizi gerçekleştiren kişiyi sözlü uyaracağını, %4,2'si tacize uğrayan kişiyi sözlü uyaracağını, %2,8'i her ikisinin de iş akdini feshedeceğini ve %2,8'i görmezden geleceğini bildirmiştir. Ayrıca yaşanan cinsel taciz olaylarından dolayı işçiler işi bırakabilmekte hatta sektör değiştirmek zorunda kalabilmektedir (Bayram, 2019, s. 61).

İslami otellerde helal sertifikasyonunun olmaması: İslami, Helal, Tesettürlü vb. isimli oteller İslami doktrinlere göre hizmet vermektedir. Ancak bazı oteller isimlerini ve konseptlerini bu tarzda düzenlemesine rağmen herhangi bir sertifikası

bulunmamaktadır. Yıldırım & Özbay'ın (2019, s. 341) helal turizmi hizmetini veren 63 otel ile yaptığı çalışmada otellerin %95'i helal gıda sunduklarını belirtirken %38'i helal mutfak sertifikasına sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumu bildiren işletme ise %4 oranındadır.

Müşteri

İstenmeden ortaya çıkan bir durumdan yararlanmaya çalışmak: İşletme çalışanları tarafından istenmeden ortaya çıkan bir durum tarafından müşterinin yararlanmasıdır. Örnek olarak yanlış hesap alınması sonucu müşterinin ses çıkarmaması veya fazla verilen para üstünün müşteri tarafından fark edilip alınması verilebilir (Tezbaşaran, 2019, s. 45).

İşletmeye ait ürünlere zarar vermek: Müşterinin bilerek veya yanlışlıkla işletmeye ait ürünlere zarar verdikten sonra işletme personeline herhangi bir şey söylemeden işletmeden uzaklaşması örnek verilebilir (Tezbaşaran, 2019, s. 45).

Başkası için rezerve edilmiş masalarda oturmaya ısrar etmek: İşletmeye gelen müşterilerin diğer müşteriler için rezerve edilmiş masalar için işletme personeli ile tartışması örnek verilebilir (Sarica, 2020, s. 31).

İşletme personeline kötü davranmak: Sarica, Güven & Yılmaz'ın (2020b, s. 31) yaptığı çalışmada en çok karşılaşın olumsuz müşteri davranışları garsonlara aşağılayıcı davranılması, kaba üslupta bulunulması ve küfür edilmesidir.

Sosyal medya tehditleri: Müşterilerin oluşan en ufak bir problemi telefon, kamera vb. aletler ile kayıt altına alıp olumsuz sosyal medya paylaşımı yapması veya yapacağını belirterek tehdit etmesi örnek verilebilir.

Diğer müşterileri rahatsız etme: İşletme içerisinde müşterilerin diğer müşterileri rahatsız edecek şekilde konuşması, gülmesi, dans etmesi (halay çekme vb.) işletmeye alkollü gelip diğer müşterileri rahatsız etmesi ve diğer müşterilere sarkıntılık etmesi örnek verilebilir (Sarica, 2020, s. 27).

İşletmeye ait ürünleri çalmak: Müşterilerin bilerek işletmeye ait ürünleri çalması örnek verilebilir (Güven & Çay, 2020, s. 56 Sarica, 2020, s. 27).

Para ödemedi hizmet kullanımı: İşletmeye gelen müşterilerin para ödemedi kaçması veya para ödememek için bahane bulması örnek olarak verilebilir (Sarica, Güven & Yılmaz, 2020b, s. 31).

Dini

Satılan ürünlerde standartlara uyulmaması: İşletmelerdeki ürünler helal etiketiyle üretiliyorsa veya satılıyorsa ise helal gıda standartlarına uyularak üretilmesi, koşer etiketiyle üretiliyorsa veya satılıyorsa ise koşer gıda standartlarına, yemekler vegan veya vejetaryen olarak belirtiliyorsa standartlarına uyularak üretilmesi ve servis edilmesi gerekmektedir.

Yemeğın içeri hakkında işletmenin doğru beyanda bulunmaması: Yiycek içecek işlemleri müşterinin dini veya yaşam biçimine uygun beslenme kapsamında istedikleri yemeği bilinçli bir şekilde vermesi gerekmektedir. Dini ve yaşam tazına uygun beslenme örneği Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 4: Dini veya yaşam biçimi kaynaklı gıda yasakları

İnanç ve Görüşler	Büyük ve Küçükbaş Hayvanlar	Domuz	Kümes Hayvanları	Deniz Ürünleri	Süt ve Süt Ürünleri	Alkol	
Budizm	Genel Olarak Vejetaryen Olmayı Tercih Ederler ve Etten Uzak Dururlar.					✓	✓
Bahaizm	✓	✓	✓	✓	✓	✗	
Protestan	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
Ortodoks	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
Hinduizm	✗	✗	✗	✗	✓	✗	
İslam	Helal Kesim	✗	Helal Kesim	✓	✓	✗	
Yahudilik	Kaşer ve Sütü Ürünler ile Karıştırılmama Şartıyla Tüketilebilir	✗	Kaşer ve Sütü Ürünler ile Karıştırılmama Şartıyla Tüketilebilir	Kabuklu Deniz Ürünleri Tüketilmez	✓	✓	
Mormonluk	✓	✓	✓	✓	✓	✗	
Katolik	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
Vejetaryen	✗	✗	Polo Vejetaryenler Tüketebilir	Pesko Vejetaryenler Tüketebilir	Lakto Vejetaryenler Tüketebilir	✓	
Vegan	✗	✗	✗	✗	✗	✓	

Kaynak: Varol, Seçim & Kara 2024

Tablo 4 incelendiğinde Budizm inancına sahip kişilerin et ve et ürünlerinden uzak durmayı tercih ettiklerini ancak süt ve süt ürünlerini ve alkol kullanabileceği görülmektedir. Bahaizm inancına sahip kişilerin büyük ve küçükbaş hayvan, domuz, kümes hayvanları, deniz ürünleri, süt ve süt ürünleri tüketilebilirken alkol yasaklı sayılmaktadır. Hristiyanlığın mezhebi olan Protestanlık, Katolik ve Ortodoks inancına göre her türlü gıda ürünü helal olarak kabul edilmektedir. Bir diğer Hristiyanlık mezhebi olan Mormonluk'ta ise alkol tüketimi yasaktır. Hinduizm kişilerin büyük ve küçükbaş hayvan, domuz, kümes hayvanları, deniz ürünleri, alkol tüketmesi yasak iken süt ve süt ürünlerinin tüketilmesi helaldir. İslamiyet'e göre büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, kümes hayvanları helal kesim şartıyla tüketilebilirken, deniz ürünlerinde, süt ve süt ürünlerinde bu şart aranmamaktadır. Ayrıca domuz eti ve ürünleri ve alkol tüketimi haram olarak görülmüştür. Yahudilik inancına göre büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ve kümes hayvanları kaşer (kaşerut) ve sütlü ürünler ile karıştırılmama şartıyla tüketilebilir olarak görülmektedir. Domuz ürünleri ve kabuklu deniz ürünleri tüketilmemektedir. Alkol ise kaşer olma şartıyla tüketilebilmektedir. Süt ürünleri ise et ve et ürünleri ile karıştırılmaması gerekmektedir. Vejetaryen görüşüne sahip kişiler büyükbaş ve küçükbaş hayvanları tüketmez iken, polo vejetaryenler kümes hayvanlarını, pesko vejetaryenler deniz ürünlerini, lakto vejetaryenler süt ve süt ürünlerini tüketebilmektedir. Tüm vejetaryen gruplar için alkol kısıtlaması bulunmamaktadır. Vegan görüşüne sahip olan kişiler herhangi bir hayvansal ürün kullanmaz iken alkol için herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Yiyecek içecek sektöründeki kişilerin dini etik ihlaller yapmaması için yukarıdaki bilgileri bilmesi gerekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yiyecek içecek sektöründe çeşitli etik ihlaller farklı sebeplerden olabilmektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere etik ihlaller kalite standartlarından, fiyat ile ilgili ihlallerden, işletme hatalarından, müşteri davranışlarından ve dini faktörlerden olabilmektedir. Yiyecek içecek sektöründeki ihlaller incelendiğinde çalışanların eğitimsizliğinden, kişisel hırslardan, kişilerin kendilerini ahlaksal olarak geliştirememesinden, işletmelerin daha fazla kazanma çabalaması sebeplerinden olduğu görülmektedir. Yiyecek içecek sektöründeki etik ihlallerinin azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması için yapılacak öneriler;

- Etik kuralları hakkındaki eğitimler kişinin eğitim hayatı boyunca sürekli verilmelidir,
- Üniversitelerde ilgili bölüm mevzuatlarında meslek ile ilgili etik kurallar ders olarak verilmelidir,
- Personeller tarafından yapılan etik ihlallerin önlenmesi adına işletmeler tarafından hizmet içi eğitim verilmelidir,
- İşletme ve fiyat ile ilgili etik ihlaller devlet tarafından caydırıcı cezalar verilerek daha büyük hataların önü kesilmelidir,
- İşletme çalışanlarına dini etik kurallar hakkında bilgilendirme yapılmalıdır,

- İşletmelerin menülerinde taahhüt ettiği standartlara (gramaj, malzeme çeşitliliği vb.) uygunluğu resmi makamlarca sıkça denetlenerek tüketici hakları korunmalıdır,
- İşletme, tüm çalışanlara yönelik açık bir etik kural seti oluşturmalı ve bu kuralların herkes tarafından bilinmesini sağlamalıdır. Örneğin, dürüstlük, adil ticaret ve müşteri mahremiyetine saygı gibi ilkeler bu kurallar arasında olmalıdır,
- Yöresel veya coğrafi işaretli yemeklerin orijinalliği korunup korunmadığı resmi makamlarca denetlenerek tüketici hakları korunmalıdır,
- Devletin uyguladığı KDV oranlarına uygun ürün satış yapılıp yapılmadığı ve satılan ürünler için fiş-faturla kesilip kesilmediği daha sık denetlenip vergi kaçakçılığına karşı önlemler alınmalıdır,
- Gıda tedarik zincirinde ürünlerin kaynağı ve işlenme süreçleri izlenebilir olmalıdır. Bu şekilde, gıda sahtekarlığı ve kalite ihlallerinin önüne geçilebileceği düşünülmektedir,
- Ucuz ve düşük kaliteli malzemeler kullanmak, kısa vadede maliyetleri azaltabilir ancak uzun vadede müşteri sadakatini ve işletme itibarını zedeleyebilmektedir. Tedarikçilerden temin edilen ürünlerin kalitesine dikkat edilmelidir,
- İşletmelerin liyakat esaslı eleman çalıştırması için resmi kurumlarca tavsiye ve teşvik verilebilir,
- Aldatıcı veya manipülatif reklamlara karşı resmi kurumların caydırıcı cezalar verip denetimleri arttırabilir,
- Müşterilerin şikayetlerini kolayca iletebilecekleri bir sistem kurulmalı ve bu şikayetler ciddiyle ele alınmalıdır. Müşterilerin olumsuz deneyimleri, işletmede var olan etik ihlalleri işaret edebilir şekilde olmalıdır. Şikayetlerin hızlı ve adil bir şekilde çözülmesi, işletmeye olan güveni arttırabilmektedir. Müşterilerin geri bildirimlerini dikkate almak, işletmenin gelişimine katkı önemli derecede katkı sağlayacağı düşünülmektedir,
- İş yerinde cinsiyet, ırk, din gibi faktörlere dayalı ayrımcılık veya tacize karşı sıfır tolerans politikası uygulanmalıdır. Her çalışanın eşit hak ve saygıya sahip olması önerilmektedir.

Yiyecek ve içecek işletmelerinde etik ilkelerin benimsenmesi ve uygulanması hem müşteri memnuniyetini artırmak hem de sektörün sürdürülebilirliğini sağlamak adına hayati bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda önerilen stratejilerin etkili bir şekilde hayata geçirilmesi, işletmelerin güvenilirliklerini pekiştirmelerine ve uzun vadeli başarılarına ulaşmalarına katkı sağlayacaktır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akova, O. & Çalık, İ. (2013). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Etik Algılamaları Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1.

Aldemir, T. (2023). Doğal Afetler Sonrası Afetzedelerin Beslenmesi: 2023 Kahramanmaraş Depremi Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10 (4), 686-701.

American Culinary Federation, (Tarih Yok). Code of Professional Ethics, <https://www.acfchefs.org/ACF/Resources/Downloads/Default>, (Erişim Tarihi:10/09/2024).

Ay, C. & Kahraman, A. (2010) “Fiyatlandırmada Etik”, Pazarlamada Etik Yaklaşımlar, Ed. Canan Ay, Burak Kartal ve Sinan Nardalı Ankara, Detay Yayıncılık.

Aydemir, D. A., Özen İ. A. & Buyruk. L., (2018). Artan Maliyetler Karşısında Otel Mutfaklarındaki Yeni Uygulamalar: Kapadokya Örneği. 4. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu.

Baltalı, B. (2019). Sous-vide pişirme tekniği temel aktörlerinin farklı turizm işletmeleri bağlamında değerlendirilmesi: İstanbul örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Barutçu, M. (2023), Eksik gramajlı ekmek satan fırına ceza!, <https://www.safakgazete.com/eksik-gramajli-ekmek-satan-firina-ceza>, (Erişim Tarihi:04/06/2024).

Baştürk, F. (2009). *Ücret Tatmini ile Ücret Yönetiminde Örgütsel Adalet Algısı Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bayram, A. T. (2019). Türk Turizm Alan Yazınında Kadınlar Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi Bibliometric Analysis Of Women Studies On Turkish Tourism Literature. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 8 (2), 55-77.

Bengül, S. & Güven, Ö. Z. (2019). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Fiziksel Ortam Kalitesi, Yiyecek Kalitesi ve Servis Kalitesinin Algılanan Değer, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Bağlılığı Üzerindeki Etkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (42), 375-406. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.657536>.

Bolat, T. (2002). HACCP Sistemi ve Bir Fast Food işletmesi Uygulaması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 63-83.

Bucak, T. (2011). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Iso 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi (Ggys): Bir Literatür Taraması. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (1), 1-20.

Canlı, Z. (2020), Konya'da hijyen koşullarına uymayan süt fabrikasına Bakanlıktan ceza, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/konyada-hijyen-kosullarina-uymayan-sut-fabrikasina-bakanlik-tan-ceza/2033259>, (Erişim Tarihi:05/06/2024).

Chow, I.H., Lau, V.P., Lo, T.W., Sha, Z. & Yun, H. (2007). Service Quality In Restaurant Operations In China: Decision- And Experiential-Oriented Perspectives. *International Journal of Hospitality Management*, 26 (3), 698–710.

Çelik, M. & Şahingöz, S. A. (2018). İş yaşamında cinsiyet ayrımcılığı: Kadın aşçılar örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6 (Special Issue 3), 370-383.

Çevik, S. & Sarıipek, S. (2020). Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü Önlisans Öğrencilerinin Turizm İşletmelerindeki Etik Problemlere Yönelik Algılamaları, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), 3887-3908.

Dalkıranoglu, T. & Çetinel, F. G. (2008). Konaklama işletmelerinde kadın ve erkek yöneticilerin cinsiyet ayrımcılığına karşı tutumlarının karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 277-297.

Demir, M. (2009). *Konaklama İşletmelerinde Duygusal Zeka, Örgütsel Sapma, Çalışma Yaşamı Kalitesi ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişkinin Analizi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Demir, M. (2011). İş Yaşamında Ayrımcılık: Turizm Sektörü Örneği, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 (1).

Doğdubay, M. & Karan, İ. (2015). Yiyecek-içecek işletmelerinde etik uygulamaların SWOT Analizi ile değerlendirilmesi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 3 (4), 24-32.

Erbaş, N. (2011). *Yiyecek içecek işletmelerinde çalışan personelin etik davranışlarının tespiti: Kayseri örneği*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Ercan, M. O. & Varol, E., (2021). Silivri İlçesinde Yer Alan Restoranların Tripadvisor Yorumlarının İçerik Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi. Uluslararası Turizmde Yükselen Eğilimler Kongresi.

Esen, O., Atay, H. (2023). Otel İşletmelerinde Çalışanların İş Yaşam Kalitesini Etkileyen Boyutlar: Kuşadası Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15 (4), 2823-2845.

Giritlioğlu, İ., İpar, M. S. & Sevinç, R. (2016). Osmanlı ve Türk mutfağına yönelik faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmelerinde müşteri şikayetlerinin incelenmesi: Antalya Bölgesi kapsamında bir araştırma. H. S. Fettahlioğlu & A. Afşar (Ed.), 3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic (27-30 Kasım 2016), Bildirileri İçinde (ss. 204-217). Adıyaman: Iksad Publications.

Gül Öztürk, D. (2022). Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları: Yargıtay Kararları Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 1-17.

Gündoğdu, E. (2021). *Etnik restoran yöneticilerinin karşılaştıkları sorunlar: Nevşehir ve İzmir illeri örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.

Gürbüz, S., Çelikel Güngör, A., Arık Yüksel, T., İflazoğlu, N. & Toprak, L. (2023). Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Haccp Sisteminin Uygulanmasının Önündeki Engeller: Mardin Örneği (Barriers to Implementation of HACCP System in Food and Beverage Enterprises: The Case of Mardin). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 7 (4), 2685–2700. <https://doi.org/10.21325/jotags.2019.494>

Güven, E. Ö. & Çay, A. (2020). Turizm İşletmelerinde Etik Dışı-Gayri Ahlaki Tüketici Davranışları. *Journal of Academic Perspective on Social Studies*, (1), 46-66.

Güven, Z., ve Dönmez, F. G. (2023). Ayrımcılık, Türleri, Nedenleri ve Sonuçları: Otel Çalışanlarının Bakış Açısıyla Bir İnceleme. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 20 (2), 288-307.

Hançer, M., Biçici, F. ve Tanrısevdi, A. (2007). Fiyat Sonu Yazım Stratejileri: Kafe ve Restoran Menü Fiyatlarının Öğrenci Algıları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Nitel Bir Çalışma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 21-32.

Hight, S. K. & Park, J. Y. (2018). Substance use for restaurant servers: Causes and effects. *International Journal of Hospitality Management*, 68, 68-79.

Hwang, J., Yoo, Y. & Kim, I. (2021). Dysfunctional Customer Behavior, Employee Service Sabotage, And Sustainability: Can Social Support Make A Difference?. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 18 (7), 3628.

Imai, S. & Watanabe, T. (2014). Product Downsizing and Hidden Price Increases: Evidence from Japan's Deflationary Period. *Asian Economic Policy Review*, 9 (1), 69-89.

İha.com.tr. (2013), Döner Salonlarına Denetim Isparta Belediyesi Zabıta Müdürlüğü Ekipleri Dönercilere Yönelik Hijyen ve Gramaj Denetimi Yaptı, <https://www.iha.com.tr/isparta-haberleri/-548523>, (Erişim Tarihi:04/06/2024).

İlban, M. O. & Kaşlı, M. (2009). Termal Turizmin Gelişmesini Etkileyen Sorunları Belirlemeye Yönelik Gönen'de Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9 (4).

İlhan, M. N., Gözükara, M. G. & Aksu, E. (2017). Turizm Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği ile İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 1-8.

İlsay, S. (2020). *Stratejik yönetim yaklaşımının menü planlamada uygulanabilirliği: Bir model önerisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İpar, M. S. & Esmer, Y. (2015). Turizm işletmelerinde etik uygulamaların önemi: kavramsal bir araştırma. 14. *Ulusal İşletmecilik Kongresi*, 474-479.

Josiam, B. M. & Monteiro, P. A. (2004). Tandoori tastes: Perceptions of Indian restaurants in America. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16 (1), 18-26.

Kabil, E. N. (2022). Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kadınların motivasyon ve verimliliği üzerindeki rolü: Mutfak departmanı çalışanları üzerine bir araştırma. *Journal of New Tourism Trends*, 3 (1), 70-85.

Karakaş, A. & Aslan, A. (2022). Yiyecek içecek işletmelerindeki işgörenlerin dedikodu ve söylentiye ilişkin görüşleri. *Turizmde Mimarlık ve Kültürel Miras II* içinde (ss. 208-2016). Detay Yayıncılık.

Kasar, H., Gokmen, S. & Çağlar, A. (2021). Farklı Pişirme Tekniklerinin Bazı Geleneksel Fırın Ürünlerinin Duyusal Kalitelerini Geliştirmede ve Besin Kayıplarını Azaltmada Kullanılabilirlikleri Üzerine Bir Araştırma. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (28), 70-74.

Kaşka, D. (2022). *Mutfak çalışanı kadınlara yönelik ön yargılar ve cinsiyet ayrımcılığı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

Kaya, İ. (2012). *Otel işletmelerinde çalışma yaşamının kalitesini etkileyen faktörlerin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Marmaris örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kincaid, C. S., Baloglu, S. & Corsun, D. (2008). Modeling ethics: The impact of management actions on restaurant workers' ethical optimism. *International Journal of hospitality management*, 27 (3), 470-477. Kozak, M. A. & Güçlü, H. (2006). *Turizmde Etik*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Liu, Y. & Jang, S. S. (2009). Perceptions of Chinese restaurants in the US: what affects customer satisfaction and behavioral intentions?. *International journal of hospitality management*, 28 (3), 338-348.

Muncy, J.A. & Vitell, S. J. (1992). "Consumer Ethics: An Investigation of the Ethical Beliefs of the Final Consumer", *Journal of Business Research*, 24, ss.297-311.

Ölmez, M. (2023). Gastronomik Sunum Teknikleri. Gastronomi ve Mutfak Sanatları Temel Kavramlar ve Güncel Konular, Ed. Akmeşe, Kadriye Alev, Eğitim Yayınevi, 239-264.

Özkanlı, O., Özer, A. & Uçuk, C. (2016). Ethics in gastronomy and culinary arts field, *Global Journal on Humanites & Social Sciences*, 3, 382-386

Pelit, E., Baytok, A., Soybalı, H. H. & Kılıç, İ. (2017). Nepotizm algısında demografik özelliklerin rolü: Otel işletmeleri işgörenleri üzerinde bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 45-63.

Pelit, E. & Gökçe, F. (2019). Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi Olarak İş Analizi ve Sorunlar: Kavramsal Bir Değerlendirme, *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 3(1):18-33.

Pelit, E., Baytok, A., Soybalı, H. H. & Kılıç, İ. (2018). Otel İşletmeleri İşgörenlerinin Nepotizm Algılarının Yöneticilerine Olan Güvene Etkisi: Afyonkarahisar'daki Beş Yıldızlı Otellerde Bir Uygulama. *Journal Of Recreation And Tourism Research*, 5 (1), 53-70.

Resmi Gazete (2024), Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (Seri No: 51), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/04/20240427-16.htm>, 04/07/2024 tarihinde erişilmiştir.

Saad Andaleeb, S. & Conway, C. (2006), "Customer satisfaction in the restaurant industry: an examination of the transaction-specific model", *Journal of Services Marketing*, 20 (1), 3-11. <https://doi.org/10.1108/08876040610646536>.

Sarıca, V. (2020). *Yiyecek içecek işletmelerinde gayri ahlaki (etik dışı) müşteri davranışları: Sakarya'da bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi.

Sarıca, V., Güven, E. Ö. & Yılmaz, A. (2020a). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Etik Dışı Müşteri Davranışlarına Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8 (4), 2703-2729.

Sarıca, V., Güven, E. Ö. & Yılmaz, A. (2020b). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Etik Dışı Müşteri Davranışlarının Yöneticiler Açısından İncelenmesi: Sakarya İlinde Bir Araştırma. *Journal of New Tourism Trends*, 1 (1), 22-39.

Selvi, M. S. & Cavlak, N. (2022). Tüketicilere Yönelik Etik Dışı Fiyatlama Uygulamaları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23 (2), 363-378.

Şahin, B. (2011). Seyahat Acentalarının Pazarlama Faaliyetlerinde Etik Karar Verme Süreci: İstanbul Örneği. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Smolensky, E. & Kleiner, B. H. (2003). How to prevent sexual harassment in the workplace. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 22 (2), 59.

Sormaz, Ü., Demirçivi, B. M. & Yeşiltaş, M. (2014). Dışarıya Yemek Hizmeti Veren (Catering) İşletmelerde Çalışanların İş Güvenliği Bilgilerinin Değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 61-76.

Susskind, A. M. & Chan, E. K. (2000). How restaurant features affect check averages: a study of the Toronto restaurant market. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 41 (6), 56-63.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2021). Gıda ve İçecek Sektörü Raporu 2021, <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sektor-raporlari/mu0111011413>, 10/09/2024 tarihinde erişilmiştir.

Tarım ve Orman Bakanlığı, (2024a), Taklit veya Tağşiş Yapılan Gıdalar, <https://guvenilirgida.tarimorman.gov.tr/gkd>, (Erişim Tarihi:11/10/2024).

Tarım ve Orman Bakanlığı, (2024b), Sağlığı Tehlikeye Düşürecek Gıdalar, <https://guvenilirgida.tarimorman.gov.tr/gkd>, (Erişim Tarihi:11/10/2024).

Taştan, H. & Kızılcık, O. (2017). Kahramanmaraş'ta Bulunan Yiyecek İçecek İşletmelerine Yönelik Tırpadvisor.Com'da Paylaşılan Şikâyetlerin Sınıflandırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (1), 270-284.

Tezbaşaran, E. (2019). *Turizm sektöründe tüketici etiği sorunsalı Muğla ilinde bir uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir Katip Celebi Üniversitesi.

Trthaber.com (2024), "81 ilde kafe ve restoranlara 'menü' denetimi", <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/81-ilde-kafe-ve-restoranlara-menu-denetimi-852031.html>, (Erişim Tarihi:26/06/2024).

Tunçsiper, B. & İlban, M. O. (2006). Turizm işletme belgeli otel işletmelerinin pazarlama sorunları: Balıkesir ilinde bir alan araştırması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 225-244.

Tutak, S. (2024). Gıdada KDV istismarını önleyecek düzenleme, ticarete haksız rekabetin de önüne geçecek, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/gidada-kdv-istismarini-onleyecek-duzenleme-ticarete-haksiz-rekabetin-de-onune-gececek/3205943>, (Erişim Tarihi:04/07/2024).

Türkay, O., Şengül, S., Şengül, B., Usta, S. (2018). Mutfak Çalışanları Gözünden Otel ve Lokantalarda Yiyecek Üretiminin Sorunları. In *Tourism Symposium Proceeding* (p. 42-52).

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, (2023). Gıda Sektörü Derleme Raporu 2023. <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2024/T%C3%BCrkiyeG%C4%B1daSekt%C3%B6rDerlemeRaporu.pdf>, (Erişim Tarihi:10/09/2024).

Türkmendağ, T., Erdem, B. & Akyürek, S. (2021). Güvenli Turizm Sertifikalı İşletmelerin Profilleri ve Sertifikaya Sahip Konaklama İşletmelerine Yönelik Çevrimiçi Misafir Yorumlarının Değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 455-476.

Uçuk, C. (2017). *Gastronomide tabak tasarım teknikleri ve yenilikçi sunum anlayışları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uyar, A. (2018). Satış geliştirme çabalarının tüketiciler açısından değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (C-IASOS Özel Sayısı), 22-35.

Varinli, İ. (2004). Hizmet İşletmelerinde Çalışanların Etik Olmayan Davranışlara İlişkin Değerlendirmeleri Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Ege Academic Review*, 4 (1), 44-53.

Varol, E., Seçim, Y. & Kara, H. H. (2024). Helal Gastronomi: İstanbul Örneklili Bir Araştırma. In: Gençler, K. & Yazıt, H. (eds.), *Gastronomi ve Mutfak Sanatları Üzerine Güncel Araştırmalar- I. Özgür Yayınları*. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub400.c183>.

Yalım Kaya, S. & İlhan, S. (2018). Toplu Yemek (Hazır Yemek) Sektöründe Yaşanan Problemler ve Çözüm Önerileri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (Ek.1), 553-581

Yeşiltaş, M., Arslan, Ö. E., & Temizkan, R. (2012). İşgören Seçiminde ve Örgüt İçi İş Yaşamında Siyasi Ayrımcılık: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 94-117.

Yıldırım, E., Mert, K. (2019) Etik Dışı Fiyatlandırma Uygulamaları Karşısında Tüketicilerin Düşünce ve Davranışlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11 (4), 2876-2892.

Yıldırım, T. & Özbay, G. (2019). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Helal Konseptli Otel İşletmelerinin Hizmet Kriterleri ve Helal Mutfak Belgelendirme Düzeylerine Yönelik Bir Araştırma. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3 (2), 324-345.

Yıldız, S. (2007). *İşyerinde istismar davranışlarının psiko-sosyal boyutu ve bir uygulama*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, Ş. (2015), “Eksik gramajdan 7 tesise 29 bin 174 TL para cezası”, <https://www.ozgurkocaeli.com.tr/haber/4383361/eksik-gramajdan-7-tesise-29-bin-174-tl-para-cezasi>, (Erişim Tarihi:04/06/2024).

Yılmaz, Ö. D., Göksu Özgen, I. & Hazarhun, E. (2021). Otellerde Konuk ve Çalışan Hırsızlığı: Nitel Bir Araştırma, *Turizm Akademik Dergisi*, 8 (1), 133-149.

Yücel, R. & Çiftci, G. E. (2012). İş görenin iş etiği tutum ve davranış algısı. *İş Ahlakı Dergisi*, 5 (9), 131-161.

Yayın Geliş Tarihi: 14.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 06.10.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1516206>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1538-1572
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DERGİCİLİK KONULU AKADEMİK ÇALIŞMALAR: BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Gökhan BAK*

Öz¹

Dergi hem geleneksel hem de yeni medya türleri arasında yer alan, yazılı olarak basıldığı gibi dijital ortamlarda da okuyucularıyla buluşan kitle iletişim aracıdır. Temel olarak gazetelerle aynı işleve sahip olan dergilerin yayıncılığı, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte dijitalleşme yoluna girse de günümüzde önemini halen korumaktadır. Bu araştırma dergicilik konulu akademik çalışmaların bibliyometrik profilini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemiyle WoS veri tabanı seçilmiştir. WoS veri tabanında “topic” bölümüne “magazine publishing” yazılarak tarama yapılmıştır. 98 akademik çalışmaya erişim sağlanmıştır. Birçok parametre açısından elde edilen veriler incelenmiş, içerik analizi ve bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. İlk çalışma 1980 yılında makale türünde ve en güncel çalışma ise 2024 yılında makale türünde ele alınmıştır. En fazla çalışma 2014 yılında yazılmıştır. 2005 yılından itibaren düzenli olarak akademik çalışmaların yazıldığı görülmüştür. En fazla atıf alan eser 2008 yılında yazılmış ve 110 atıf almıştır. Çalışmalar yoğunlukla makale türünde ve SSCI indeksinde kaleme alınmıştır. WoS kategorilerine göre en fazla iletişim kategorisinde ele alınan çalışmalar çok büyük oranda İngilizce yazılmıştır. En verimli ülke olarak Amerika yer almıştır. Bu sıralamayı İngiltere, Finlandiya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Türkiye takip etmiştir. Türkiye’den 4 çalışmanın yazıldığı görülmüştür. Türkçe kaleme alınan tek bir çalışma olduğu ve 2018 yılında yazıldığı belirlenmiştir. Kurumların, ülkelerin ve de yazarların ortak yazarlık analizleri yapılmıştır. Anahtar kelimelerin birlikte bulunma sıklığına bakıldığında; bağlantı gücü en yüksek anahtar kelimelerin “magazines” ile “magazine publishing” olduğu görülmüştür. Genel olarak ele alındığında, dergicilik konusunda birçok ülke ortak çalışma yapsa da bu konuda ilk çalışmaya çok geç başlandığı,

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Bak, G. (2024). Dergicilik konulu akademik çalışmalar: Bir bibliyometrik analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1538-1572.

*Dr., Bağımsız Araştırmacı, Adana/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0003-4520-0930,
gokhanbak2010@gmail.com

¹Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

daha fazla çalışma yapılarak konunun önemine vurgu yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dergi, Dergicilik, Bibliyometrik Analiz, İçerik Analizi, WoS Veri Tabanı.*

ACADEMIC STUDIES ON MAGAZINE PUBLISHING: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Abstract

Magazine is a mass communication tool that is among both traditional and new media types and meets its readers in print as well as in digital platforms. Publishing of magazines, which basically have the same function as newspapers, still maintains its importance today, even though it has entered the path of digitalization with the advancement of technology. This study was conducted to determine the bibliometric profile of academic studies on magazine publishing. The research was conducted using survey model. WoS database was selected by purposive sampling method. WoS database was searched by typing "magazine publishing" in the "topic" section. Access to 98 academic studies was accessed. The data, which consist of many parameters, were analyzed, and put through content analysis and bibliometric analysis. The first study was published in the form of an article in 1980 and the most recent study was published in the form of an article in 2024. The most studies were written in 2014. It has been observed that since 2005 academic studies have been written regularly. The most cited work was written in 2008 and received 110 citations. The studies were mostly written in the article type and have SSCI index. According to WoS categories, most of the studies were in the communication category, and were written in English language. America was ranked top as the most productive country. This ranking was followed by England, Finland, Australia, New Zealand and Türkiye. It has seen that four studies were written from Türkiye. It was determined that there was only one study written in Turkish and it was written in 2018. Co-authorship analysis of institutions, countries and authors was conducted. When the frequency of co-occurrence of keywords were analyzed, the keywords with the highest link strength were "magazines" and "magazine publishing". Overall, it has been concluded that although many countries carry out joint work on magazine publishing, the first study on this subject was started very late and the importance of the subject should be emphasized by further studies.

Keywords: *Magazine, Magazine Publishing, Bibliometric Analysis, Content Analysis, WoS Database.*

GİRİŞ

Medyanın işlevsel ve yapısal özelliklerinden ötürü gerek toplum gerekse kamuoyu üzerinde önemli ve geniş bir etkisi vardır. Demokratik toplumlarda medya dördüncü güç olarak isimlendirilir (Gezgin, 2002, s. 19). Medya kelimesi kitle iletişim araçları olarak da kullanılmaktadır. Bugün yaşadığımız dünya kitle iletişim araçlarının yapılandığı bir dünya halini almış, bir bakıma insanlara yaşam tarzı kazandırmıştır. Medya; kitap, dergi, radyo, televizyon, bilgisayar, gazete, telefon, telgraf gibi araçlarla bilginin kısa zamanda öğrenilmesini ve paylaşılmasını sağlamaktadır. Medyanın en temel görevi haber vermedir. Bu işlevinin dışında eğlendirme, boş zamanları değerlendirme, ikna ve eğitim aracı olma, gündem oluşturma gibi birçok işlevi bulunmaktadır (İlgaz Büyükbaykal, 2005, ss. 71-73). Kitle iletişim araçları kitle kültürünün oluşmasında önemli rol oynar. Bilgiyi, estetiği, mükemmelliği, güzelliği yakalamaktan ziyade para kazanmak amacıyla olan kitle iletişim araçları, popüler kültür öğelerini toplumda yayarak güçlenmelerine olanak tanımaktadır. Aynı zamanda ekonomik ve siyasi güç peşinde koşanlara bir statü sağlamaktadır (Gönenç, 2002, ss. 136-138). Teknolojinin geliştirici gücü ile birlikte zenginlik kazanması, haber edinme biçimlerinde yeni formlara dönüşebilmektedir. Bilgisayar ağlarının ve etkin iletişim altyapısının kullanıldığı yeni medya alanı bu çekiciliği ile günümüzde ön plana çıkmaktadır (Öztunç, 2020, s. 2827). Geleneksel medya; radyo, televizyonun yanı sıra gazete, dergi gibi basılı yayınları içinde barındıran iletişim araçlarıdır. Yeni medya ise internet ağlarının sayesinde dijital ortamlarda hedef kitleye ulaşabilen dijital medyayı ifade eder. Dijital gazetecilik, dijital dergicilik, sosyal medya ve diğer çevrim içi ortamlar yeni medya türleri arasında yer almaktadır. Geleneksel ve yeni medya temelde aynı işleve sahiptirler. Aralarındaki fark, yeni medya araçları kullanımında, dijital ortamlar sayesinde hedef kitleye ulaşılmasıdır. Geleneksel medya içerisinde en çok bilinen kitle iletişim araçları gazete ve dergilerdir. Dergi, içerisinde okuma metinleri barındıran, en az haftada bir en fazla üç ayda bir çıkacak şekilde düzenli bir yayın aralığına sahip olan, okurlarınca talep edilen veya parayla satın alınan, gazete gibi yayınlardan bağımsız olarak ciltli ve kapaklı olarak dağıtılan süreli bir yayındır. Marjinal dergiler, kurum dergileri, bilimsel dergiler, tüketici dergileri ve sektörel dergiler olarak ayrılırlar (Yapar Gönenç, 2006, ss. 8-9). Hedef kitleye hitap edecek şekilde dergilerin türü ve içerikleri değişmekte, teknolojiye ayak uydurmakta, fiziki ve dijital ortamlarda yayın hayatlarına devam etmektedirler.

Dergiler, toplumların bilgi edinmesini sağlayan, hayat şartlarını, buldukları ortamın siyasi, ekonomik gelişimini anlamalarına yardımcı olan yayın organlarıdır. Dergicilik Batı'da 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Türkiye'de dergicilik, matbaanın ülkeye geç gelişine bağlı olarak 19. yüzyılda başlamıştır (Yapar Gönenç, 2007, s. 64). Farklı okuyucu kitlesine göre şekillenen dergiler, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yayımlanmakta ve sayıları günden güne artmaktadır. Gazetecilik kadar uzun bir geçmişe sahip olsa da dergicilik Türkiye'de gerektiği kadar ilgi görmemektedir. Toplumumuzda okuma alışkanlığının gerekli seviyede olmaması ile dergi çıkaran kesimin derginin hitap ettiği toplumu göz ardı ederek yabancı

kaynaklardan etkilenmesi ve buna göre hareket etmesi bu ilgisizliğin temel nedenlerindedir (Büyükbaykal, 2013, s. 85). Günümüzde basılı ve elektronik olarak her iki şekilde de dergi yayımı yapılmaktadır. 1990'lı yıllar elektronik dergiciliğin dönüm noktası kabul edilmektedir. İnternetin yaygınlaşmasının yanı sıra birçok tarayıcının kullanılması, elektronik yayıncılığın gelişimine yol açmıştır (Besimoğlu, 2007, s. 19). Gelişen teknoloji ile birlikte, okuyucularına ulaşabilmek adına bazı dergiler dijital ortamlara kayarken bazı dergiler hem basılı hem de dijital ortamda varlıklarını devam ettirmektedirler. Dijital dergiciliğin avantajlarının yanı sıra dezavantajları da vardır. Avantajları olarak; kullanılabilirlik, yayılabilirlik, erişilebilirlik, maliyet, arşivleme, taranabilirlik, raporlama, çoklu ortam, istatistiklendirme, etkileşim şeklinde ele alınabilir. Dezavantajlarına bakıldığında; dinamik yapıda yer almasının ekstra maliyete ve ekstra zamana neden olması, dijital ortamların siber saldırıya uğrayıp çökme riskinin bulunması, dijital dergilerin göz yorması olarak sıralanabilir (Kazan, 2017, ss. 22-23).

Gazetecilik ve dergicilik temelde aynı işleve sahiptir. Her ikisi de haber ulaştırmak ve/veya bilgi aktarmak amacıyla yayımlanmaktadır. Fakat aralarında önemli teknik farklar bulunmaktadır (Tablo 1). Bu farklılıkları yayın aralığı, zaman, içerik, kapak-cilt ile dil farklılığı şeklinde özetlemek mümkündür (Yapar Gönenç, 2005, s. 25). Gazete ve dergi üretimindeki bu teknik farklar her iki türü amaç, süreç, işlev ve yapı açısından ayırtmaktadır. Bu bağlamda en dikkat çeken nokta dergide kalıcılık önemli iken gazetede hızlilik daha önemlidir.

Tablo 1: Gazetecilik ve Dergicilik Farklılıkları

S.No	Farklılıklar	İçeriği-Açıklamalar
1	Yayın Aralığı Farklılığı	Gazetelerde haberler yirmi dört saat içerisinde yetiştirilmek istenir. Gazeteler genelde günlük yayımlanmaktayken dergiler daha geniş zaman aralığında yayımlanmaktadır.
2	Zaman Farklılığı	Gazetecilikte zaman kavramı önemlidir. Habere erişim sağlandığında doğru zamanda paylaşımı gerekir. Dergicilikte zaman sorunu yoktur.
3	İçerik Farklılığı	Derginin tüketilme süresinin uzun olması nedeniyle içeriği hata kabul etmemektedir. Daha derinlemesine incelemeler ile dergi içeriği oluşturulmalıdır.
4	Kapak-Cilt Farklılığı	Dergiler kapağa sahiptir ve ciltlidir. Derginin kapağının tasarımı önemli bir yere sahiptir. Okuyucunun dergiyi eline aldığı ilk baktığı kapağı olduğundan tasarımına ayrı bir önem verilir.
5	Dil Farklılığı	Dergide sürükleyici ve akıcı dil kullanılırken, gazeteler rutin, kısa ve yalın bir dil ile yazılmaktadır.

Kaynak: Yapar Gönenç, A. (2005, s. 25)'ten uyarlanarak yazar tarafından 20.05.2024 tarihinde oluşturulmuştur.

Dergicilik konusunda literatürde birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda genel olarak dergiciliğin tarihsel gelişimi, önemi, kitle iletişim araçları içerisindeki rolü gibi genel konular ele alınmıştır. Yapılan bir araştırmada, dergiciliğin öneminin yanı sıra Türkiye'deki tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Araştırma sonucunda, dergiciliğin Türkiye'de üstlendiği görev vurgulanmış, yayın

politikalarındaki değişikliklere değinilmiştir (Yapar Gönenç, 2007). Yapılan diğer bir çalışmada, dergicilik ve gazetecilik arasındaki farklılıklar ele alınmıştır. Araştırma sonucunda, dergicilik ve gazetecilik arasında farklılıklar olsa da, bir gazetecinin temel gazetecilik ilkeleri gereği uyması gereken değerlerinin aynı olduğu ifade edilmiştir (Yapar Gönenç, 2005). Bu genel değerlendirmeler dergiciliğin başta gazetecilik olmak üzere diğer kitle iletişim araçları arasındaki farklılara değinmektedir.

Bu genel değerlendirmelerin dışında daha spesifik çalışmalar da mevcuttur. Örneğin bir çalışmada, “kadın dergilerinde kadın imgesinin kullanımı” incelenmiştir. Araştırma sonucunda, kadınlara yönelik dergilerin başarılı olması için kadının sömürülmeden imge olarak dergilerde yer alması gerektiği vurgulanmıştır (Yapar, 2000). 2001 yılında yapılan bir başka araştırmada, 19. yüzyıl çocuk dergiciliği ve eğitsel işlevleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, çocuk dergilerinin eğitsel birçok işleve sahip olduğu, çocuk dergilerinde çocukların ilgisini çekecek görsellerin kullanıldığı, eğitime ilişkin yazılar ve yorumların yanı sıra bilmece, çocuk oyunları, kitap tanıtımları, hikâye, masal içerikleriyle zenginleştirildiği görülmüştür (Şimşek, 2001). 2006 yılında yapılan başka bir çalışmada, Osmanlı Devleti’nde yayımlanmış ilk Türkçe çocuk gazetesi olan Mümeyyiz incelenmiştir. Gazetenin yayın politikasına, içinde bulunduğu dönemin şartlarına göre gazetenin nasıl şekillendiğine, şekil ve içerik yönünden nasıl hazırlandığına değinilen bu çalışma ile bir çocuk gazetesinin çocukların zihnen ve ruhen gelişimine katkıda bulunabileceği vurgulanmıştır (Ulusoy Nalcıoğlu, 2006). 2006 yılında yapılan bir araştırmada, Bursa’nın ilk sanat ve edebiyat dergisi olan Nilüfer dergisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda, 1886-1891 yıllarında yayımlanan derginin dini ve edebi metinlere yer verdiği, Osmanlı sınırları içerisinde birçok kentte ilgiyle okunduğu ifade edilmiştir (Sınar Çılgın, 2006). 2008 yılında yapılan bir çalışmada, dünya çapında beş ülkede yayımlanan uluslararası moda dergileri incelenmiştir. Elle, Harper’s Bazaar, Marie Claire ve Vogue dergileri örneklem kapsamında ele alınmıştır. Tüketici dergileri arasında yer alan moda dergilerinin kültürel bir yapıya sahip olduğu ifade edilmiştir (Moeran, 2008). Diğer bir araştırmada, Tanzimat Döneminde çıkarılan dergiler incelenmiştir. Araştırma sonucunda, Tanzimat dergilerinin önemli yayın organları oldukları, Türk edebiyatının birçok ünlü isimlerinin bu dergilerde yer aldıkları, dönemin siyaset adamları ve aydınlarının bu dergilerde edebiyatçı-yazar görevini üstlendikleri ele alınmıştır (Şen, 2009). Yapılan araştırmalara bakıldığında eğitim, edebiyat, siyaset, kültür-sanat, moda gibi sosyal yapıyı ilgilendiren alanların çeşitliliği göze çarpmaktadır. Görüldüğü üzere birçok araştırmada dergicilik olgusu spesifik konular etrafında ele alınmaktadır. Bu durum dergilerin yukarıda değinilen teknik farklılık ve/veya özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan dergiciliğin kendi içinde ne anlam ifade ettiğine yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin 2017 yılında yapılan bir araştırmada, Türk dergicilik sektöründe önemli yeri olan Şevket Rado’nun çıkarmış olduğu dergiler ve katkıları incelenmiştir. Araştırma sonucunda, Şevket Rado’nun yayımladığı Ses,

Hayat, Doğan Kardeş gibi dergilerin 1970'li yıllardaki Türk basınının magazinleşme olgusunun öncülüğünü yaptığı ve günümüzde bile yeri doldurulamaz nitelikte dergiler olduğu vurgulanmıştır (Ulusoy Nalcıoğlu & Yapar Gönenç, 2017). 2019 yılında yapılan bir çalışmada, elektronik dergicilik ve elektronik mizah dergileri incelenmiştir. Araştırma kapsamında üniversite öğrencilerinin elektronik dergiler ve basılı dergilere olan ilgileri, okuma süreleri, takip etme sıklıkları ve nedenleri anket aracılığıyla belirlenmek istenmiştir. Araştırma sonucunda, elektronik dergilere basılı dergilerden daha çok ilgi duydukları, elektronik ortamda ücretsiz içerikleri daha çok tercih ettikleri görülmüştür (Dumanlı Kürkçü, 2019). Yukarıdaki veriler dergiciliğin kitle iletişim aracı olarak hâlâ önemli bir işlevi ve rolü olduğunu göstermektedir.

Bütün bunların yanında, yapılan literatür taraması bu çalışmanın dikkat çekmek istediği bir eksikliği ortaya çıkarmıştır. Dergicilik konusunda hem içerik hem de metodolojik araştırmalar konusunda farklı yöntemler kullanılarak gerçekleştirilen çalışmaların yer aldığı fakat farklı değişkenler açısından ele alınarak hazırlanmış bir bibliyometrik analizle yapılan dergicilik konulu çalışmaya rastlanmadığı görülmüştür. Akademik çalışmalar içerisinde sıkça kullanılan bibliyometrik çalışmalar, araştırma konusuyla ilgili yapılan çalışmaların röntgenini çıkarmakta, gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutmakta, çalışmaların eğilimleri konusunda hem araştırmacılara hem de özel ilgi duyanlara bilgi vermektedir.

Bibliyometrik araştırmalara 1950'lerde başlanmıştır (Wallin, 2005). Türkiye'de ise bibliyometrik ilk çalışma A. Kemal Özinözü tarafından yapılmış ve 1990'lı yıllardan sonra Türkiye'de bibliyometrik araştırmalar giderek artan bir eğilim göstermiştir (Al, 2008). Bibliyometrik analiz, akademik çalışmaları farklı parametreler açısından inceler. Doküman analizi veya içerik analizinden farklı olarak, bir alandaki çalışmaların değişimlerini, dinamiklerini, gelişimleri, yeniliklerini ve de eğilimlerini ele alarak ortaya koyması bakımından oldukça işlevsel bir yapıya sahiptir (Karagöz & Şeref, 2019, s. 135). Bibliyometrik analiz sayesinde akademik çalışmaların yayın yeterlilikleri, niteliği, sayısı, indeks seçimi gibi kriterleri değerlendirilerek, bu çalışmalar ışığında gelecekteki bilim politikalarına yön verilmektedir (Alkan, 2014, s. 42).

Bibliyometrik araştırmalarda, farklı veri tabanlarından alınan verilerin haritalandırılması, görselleştirilmesi amacıyla birçok programdan istifade edilmektedir. Bu programlardan biri de VOSviewer yazılım aracıdır. Çalışmada verilerin haritalandırılması amacıyla VOSviewer paket programı kullanılmıştır. Verilerin elde edilmesinde Sobiad, YÖK Ulusal Tez Merkezi, PubMed, Proquest, Scopus ve Web of Science (WoS) veri tabanları tercih edilmektedir. En fazla rağbet gören veri tabanları ise Scopus ve WoS'tur (Kızıloğlu, 2022, s. 460). WoS veri tabanında literatür taraması sistematik bir şekilde gerçekleştirilmekte ve oldukça güvenilir veriler sağlamaktadır. WoS'un tercih edilmesinde bu özelliği ön plana çıkarmakta ve de etkili olmaktadır (Zupic & Čater, 2015). Bu bağlamda, çalışmada verilerin elde edilmesinde WoS veri tabanı seçilmiştir.

Birçok kavram, konu, bilim alanı üzerine bibliyometrik çalışmalar yapılmıştır. Farklı veri tabanları üzerinden alınan veriler, farklı değişkenler açısından ele alınarak, bibliyometrik profilleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda filtreleme yapılarak, gerek çalışma türüne (kitap, makale, tez, bildiri) gerekse tercih edilen indeksli dergi gibi tek bir yayın organı içeriklerine bibliyometrik analiz uygulanmaktadır. Bu çalışmalar günden güne artarak literatüre kazandırılmaktadır. Yapılan bir araştırmada, bir proje kapsamında 1923-1999 yılları arasında Türkiye’de yayımlanan dergiler incelenerek bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, en sık kullanılan kelime olarak “Türkiye” kelimesinin yer aldığı, en verimli ilk on yazarın sekizinin sosyal bilimci olduğu belirlenmiştir (PROJE NO: SOBAG-105K088, 2007). Bir araştırmada, African Journal of Library, Archives and Information Science (AJLAIS) adlı derginin 2000-2012 yılları arasında yayımlanan sayıları bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Araştırmada cilt başına düşen makale sayıları, konu alanları, makalelerin sayfa sayıları, atıfları ve makale türleri ele alınmıştır. Araştırma sonucunda, 13 yıllık dönem içerisinde 218 makale yayımlandığı, en fazla makalenin 2002 yılında (f:21) yazıldığı, büyük oranda tek yazarlı kaleme alındıkları, çoğunlukla 6-10 sayfa uzunluğunda yer aldıkları görülmüştür (Tella & Aisha Olabooye, 2014). 2020 yılında yapılan bir araştırmada, Scopus veri tabanında yer alan e-Spor kavramıyla ilgili akademik çalışmalar bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, e-Spor kavramıyla ilgili 83 akademik çalışma yapıldığı, en çok çalışma yapan ülkelerin Çin, İtalya ve Amerika olduğu, 2016 yılından itibaren çalışmalarda artış yaşandığı, büyük oranda İngilizce ve İtalyanca yazıldıkları belirlenmiştir (Büyükbaykal & İli, 2020). 2023 yılında yapılan bir araştırmada, empatik iletişim konulu akademik çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, WoS veri tabanında yer alan empatik iletişim konulu akademik çalışmaların en fazla 2022 yılında yapıldığı, yoğunlukla makale türünde kaleme alındığı, en verimli ülkenin Amerika olduğu, çalışmaların büyük oranda İngilizce yazıldığı ve en fazla SCI-Expanded indeksinde yer aldıkları görülmüştür (Kutlu, 2023).

Yapılan literatür taramasında dergicilik üzerine herhangi bir bibliyometrik araştırmaya rastlanmamıştır. Literatürdeki bu boşluğu doldurmak amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Tarama modeli, geçmişte veya günümüzde var olan bir durumu olduğu gibi betimleyen modeldir (Karasar, 2011). Çalışmada geçmişten günümüze (1980-2024 yılları arası) var olan durum betimlenmiştir. Veriler doküman incelemesiyle toplanmıştır. Doküman incelemesi, yazılı materyallerin çözümünde kullanılan, araştırılmak istenen konular ve olgular üzerinde bilgiye erişmeye yarayan bir araştırma tekniğidir (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 189). Araştırma kapsamında, WoS veri tabanından doküman incelemesi

yoluyla alınan veriler içerik analizi ve bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. “İçerik çözümlenmesi, iletişim içeriğinin, genellikle önceden belirlenmiş sınıflamalar (kategoriler) çerçevesinde sistematik olarak gerçekleştirilmesini sağlayan bir araştırma tekniğidir” (Geray, 2011, s. 151). Araştırmada, iletişim içeriği olarak veri tabanından elde edilen akademik çalışmalar önceden belirlenen kategoriler altında sistematik olarak ele alınmış ve yorumlanmıştır. İçerik analizinin yanı sıra akademik çalışmalar bibliyometrik analizle de incelenmiştir. Bilimsel araştırmalar, daha önceden belirlenen, yazar, yöntem, atıf, anahtar kelime gibi birçok farklı değişken açısından incelenmekte ve bibliyometrik analize tabi tutulmaktadır (Al & Coştur, 2007). Böylelikle belirli parametrelere göre ayrılan akademik çalışmaların halihazırdaki durumu belirlenmekte, gelecekte yapılacak çalışmalara ön ayak olmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dergicilik konulu akademik çalışmaların mevcut durumunun yanı sıra gelişimini, yeniliklerini ve de gelecekte olası eğilimlerini ortaya koymak amacıyla bu araştırma yapılmıştır. Başta iletişim bilimleri olmak üzere, konuya ilgi duyanlara yol gösterici ve literatürü tanınmasına yardımcı olması açısından önemli bir çalışmadır.

Araştırmanın Evren, Örneklem ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini tüm veri tabanlarında dergicilik konulu bilimsel araştırmalar, örneklemini ise WoS (WoS, 2024) veri tabanında 27.05.2024 tarihinde elde edilen dergicilik konulu bilimsel araştırmalar oluşturmaktadır. Güvenilirliği ve literatürü sistematik açıdan ele alması açısından WoS veri tabanı amaçlı örneklem kapsamında seçilmiştir. Elde edilen verilerin içeriği tek tek kontrol edilmemiş, doğru olduğu kabul edilmiş ve araştırmanın amacına uygun olduğu varsayılmıştır. Araştırma yalnızca WoS veri tabanından alınan verilerle sınırlandırılmıştır.

Dergicilik konulu bilimsel çalışmalarla ilgili araştırma soruları oluşturulmuştur. Aşağıda yer alan araştırma sorularına yanıtlar aranmıştır:

- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait en eski ve en güncel çalışma hangisidir?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmaların atıf dağılımı nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmaların türüne göre dağılımı nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmaların WoS kategorisine göre dağılımı nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmaların WoS indekslerine göre dağılımı nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmaların kurumlarına göre dağılımı nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmaların yazım diline göre dağılımı nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmaların ülkeye göre dağılımı nasıldır?

- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalarla ilgili Türkiye’de yapılan akademik çalışma bilgileri nelerdir?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Yazarların Ortak Yazarlık İlişkisini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Kurumların Ortak Yazarlık İlişkisini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Ülkelerin Ortak Yazarlık İlişkisini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Anahtar Kelimelerin Birlikte Bulunma İlişkisini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Belgelerin Karşılıklı Atıf Ağı Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Kaynakların Karşılıklı Atıf Ağı Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Yazarların Karşılıklı Atıf Ağı Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Kurumların Karşılıklı Atıf Ağı Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Ülkelerin Karşılıklı Atıf Ağı Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Belgelerin Bibliyografik İlişkisini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Kaynakların Bibliyografik İlişkisini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Yazarların Bibliyografik İlişkisini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Kurumların Bibliyografik İlişkisini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Ülkelerin Bibliyografik İlişkisini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Atıf Yapılan Referansların Birlikte Atıf İlişkilerini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Atıf Yapılan Kaynakların Birlikte Atıf İlişkilerini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?
- Dergicilik konulu bilimsel çalışmalara ait Atıf Yapılan Yazarların Birlikte Atıf İlişkilerini Gösteren Ağ Haritası nasıldır?

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

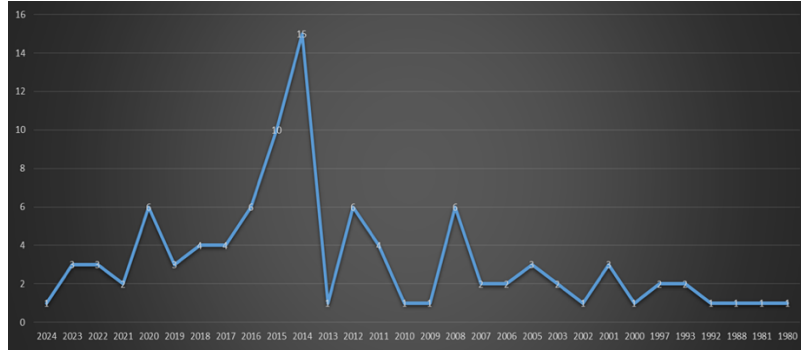
27.05.2024 tarihinde WoS veri tabanında yer alan “Topic” bölümüne “magazine publishing” kelimesi yazılarak, dergicilik konulu akademik çalışmalara erişim sağlanmıştır. Toplam 98 akademik çalışmanın yapıldığı görülmüştür (Resim 1).

Resim 1: Dergicilik Konulu Akademik Çalışmaların Sayısını Gösteren Ekran Görüntüsü-WoS

The screenshot displays the Web of Science interface. At the top, the Clarivate logo is visible on the left, and 'English' and 'Products' are on the right. Below the logo, 'Web of Science' and 'Search' are displayed. On the right side, there are 'Sign In' and 'Register' buttons. The main content area shows a search path: 'Search > Results for "magazine publi..." > Refine results for "magazin..." > Results for "magazine publishing" (Topic)'. Below this, it states '98 results from Web of Science Core Collection for:'. There are buttons for 'Analyze Results', 'Citation Report', and 'Create Alert'. A search bar contains the query '"magazine publishing" (Topic)'. Below the search bar, there are 'Add Keywords' and 'Quick add keywords' buttons, followed by a list of keywords: '+ MAGAZINE PUBLISHING', '+ MAGAZINES', '+ MAGAZINE', '+ DYNAMIC CAPABILITIES', and '+ PUBLISHING'. There are also 'Publications' and 'You may also like...' sections. A 'Refine results' section is visible, with a search bar for 'Search within results...'. Below this, there are 'Add To Marked List' and 'Export' buttons. The results are sorted by 'Relevance' and show '1 of 2' results. The first result is 'The Future of Digital Magazine Publishing' by Santos Silva, D.

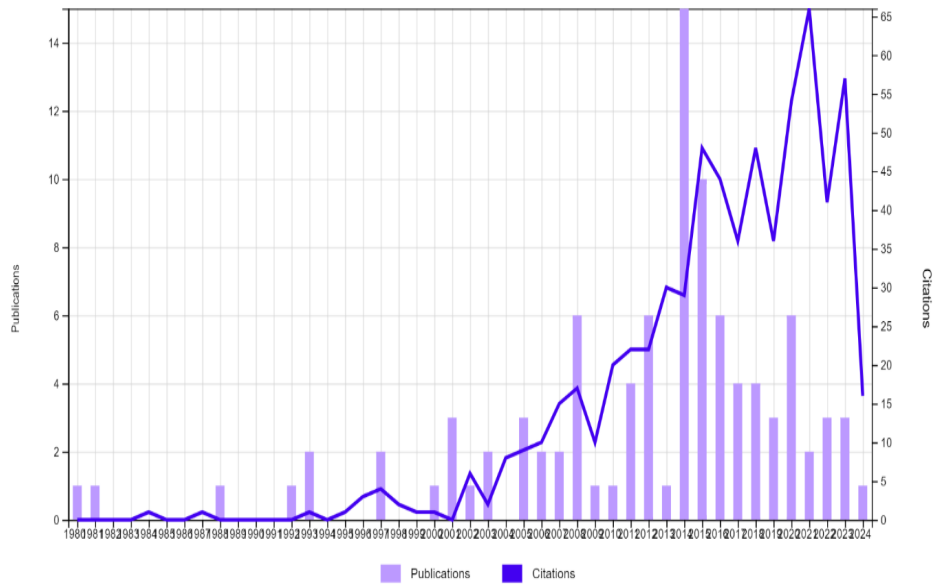
Araştırma kapsamında WoS veri tabanında yer alan dergicilik konulu akademik çalışmalara bakıldığında; ilk çalışmanın 1980 yılında makale türünde (Morehead, 1980) yazıldığı, en güncel çalışmanın ise 2024 yılında makale türünde (Roca-Vargas, 2024) kaleme alındığı görülmüştür.

Akademik çalışmaların yıllara göre dağılımı Grafik 1’de verilmiştir. En fazla akademik çalışmanın 2014 (f:15) ve 2015 (f:10) yıllarında yazıldıkları dikkati çekmektedir. 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1989, 1990, 1991, 1994, 1995, 1996, 1998, 1999 ve 2004 yıllarında konu ile ilgili akademik çalışma yazılmadığı, 2005 yılından itibaren günümüze değin ise her yıl düzenli olarak akademik çalışmaya yer verildiği sonucuna varılmıştır.

Grafik 1: Akademik Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Akademik çalışmalara yapılan atıflar incelendiğinde, en fazla atıf alan eserin 110 atıfla 2008 yılında yazılan bir makale olduğu sonucuna varılmıştır (Horppu vd., 2008). Bu eserin ardından, 90 atıf alan ve 2003 yılında yazılan makale (BarNir vd., 2003) ile 84 atıf alan ve 2002 yılında kaleme alınan makale (Ekinsmyth, 2002) en çok atıf alan eserler olarak yer almıştır.

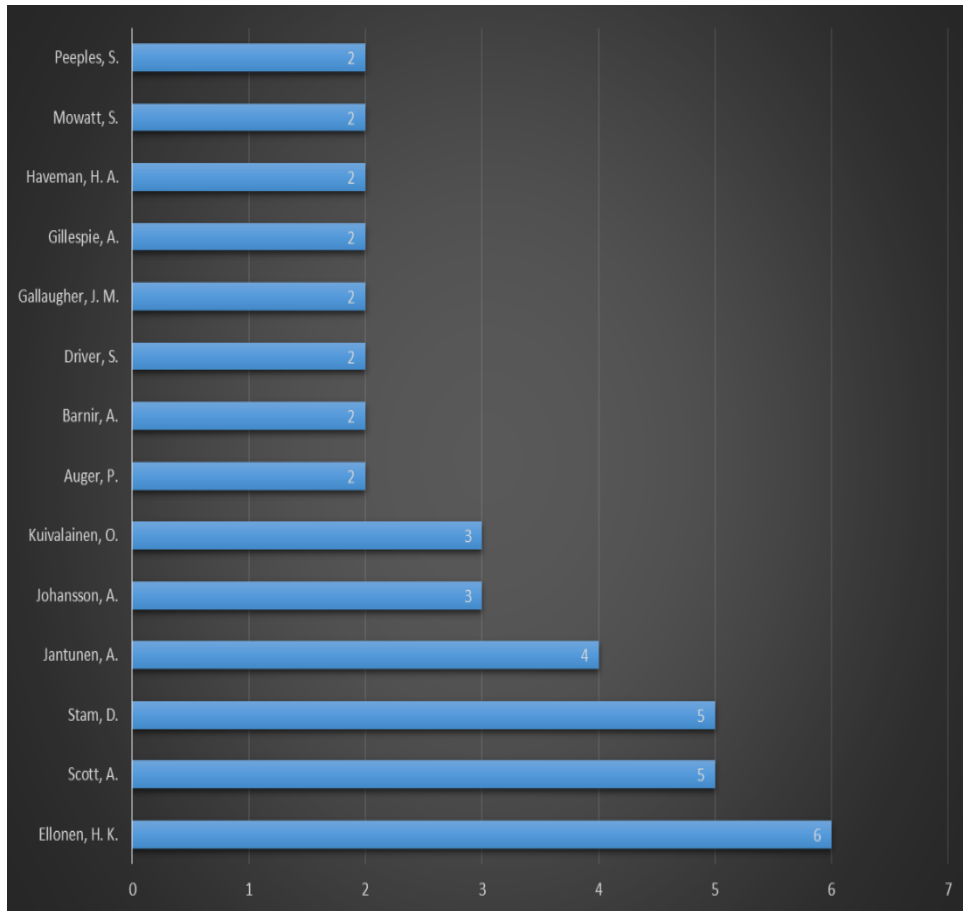
Grafik 2'deki bilgiler ışığında, akademik çalışmalara yapılan atıflar ve çalışmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında, en fazla atfın 2021 yılında (f:66) alındığı belirlenmiştir. 1980, 1981, 1982, 1983, 1985, 1986, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1994 ve 2001 yıllarında akademik çalışmalara hiç atıf yapılmadığı, 2002 yılından sonra ise her yıl düzenli olarak atıf aldıkları görülmüştür.

Grafik 2: Akademik Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı ve Atıf Durumu

Akademik çalışmaların türüne göre dağılımına bakıldığında; kitap, kitap bölümü, makale, bildiri, derleme makalesi, kitap incelemesi türünde çalışmaların olduğu, bu çalışmaların en fazla makale (f:61) türünde yazıldığı, bu sıralamayı kitap incelemesi (f:14) ve bildiri (f:11) türünün takip ettiği görülmüştür.

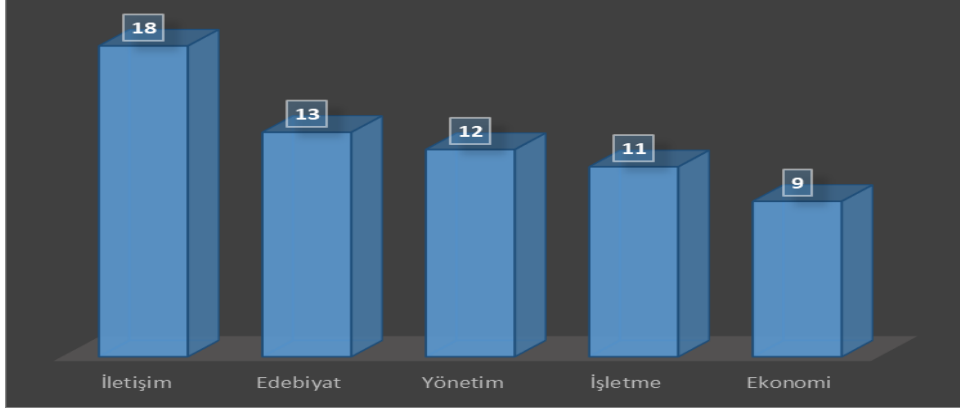
Akademik çalışmaları yazanlara göre dağılımı Grafik 3'te verilmiştir. Grafiğe göre, en fazla çalışması olan yazarların sırasıyla; Ellonen, H. K. (f:6), Scott, A. (f:5) ve Stam, D. (f:5) olduğu belirlenmiştir.

Grafik 3: Akademik Çalışmaların Yazarlara Göre Dağılımı (En Çok Çalışması Olan 14 Yazar)

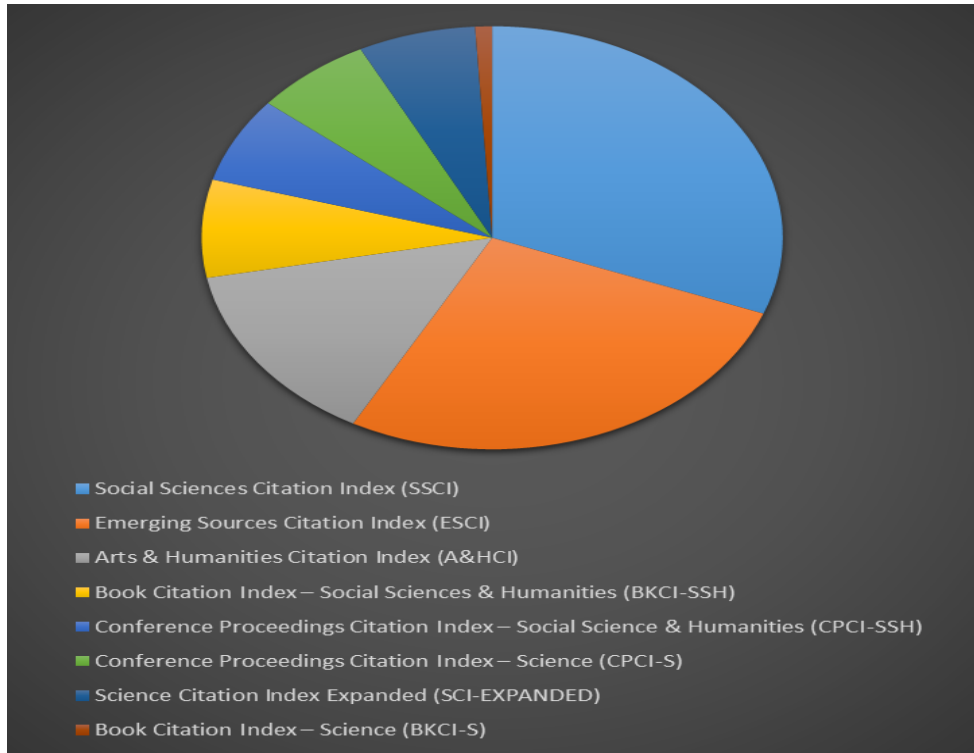
Araştırma kapsamında incelenen akademik çalışmalara bakıldığında, 25 farklı WoS kategorisine göre araştırmaların yapıldığı belirlenmiştir. Grafik 4'te akademik çalışmaların WoS kategorilere göre dağılımı verilmiştir. En fazla İletişim (f:18) kategorisinde yer aldıkları görülmüştür. İletişim kategorisini, edebiyat (f:13), yönetim (f:12), işletme (f:11) ve ekonomi (f:9) kategorilerinin takip ettiği sonucuna varılmıştır.

Grafik 4: Akademik Çalışmaların WoS kategorilerine Göre Dağılımı (İlk 5 kategori)

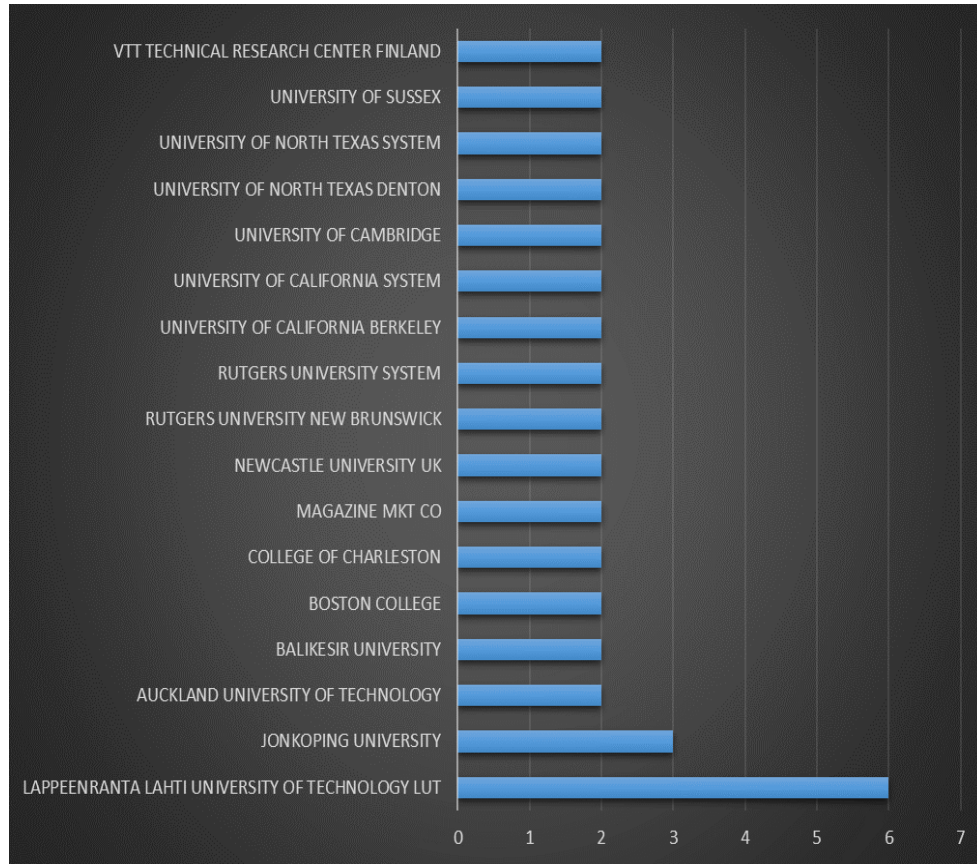
Akademik çalışmaların WoS indekslerine göre dağılımları Grafik 5'te verilmiştir. Grafığe göre, akademik çalışmaların sırasıyla en fazla Social Sciences Citation Index (SSCI), Emerging Sources Citation Index (ESCI) ve Arts & Humanities Citation Index (A&HCI) indekslerinde yazıldığı görülmüştür.

Grafik 5: Akademik Çalışmaların WoS İndekslerine Göre Dağılımı

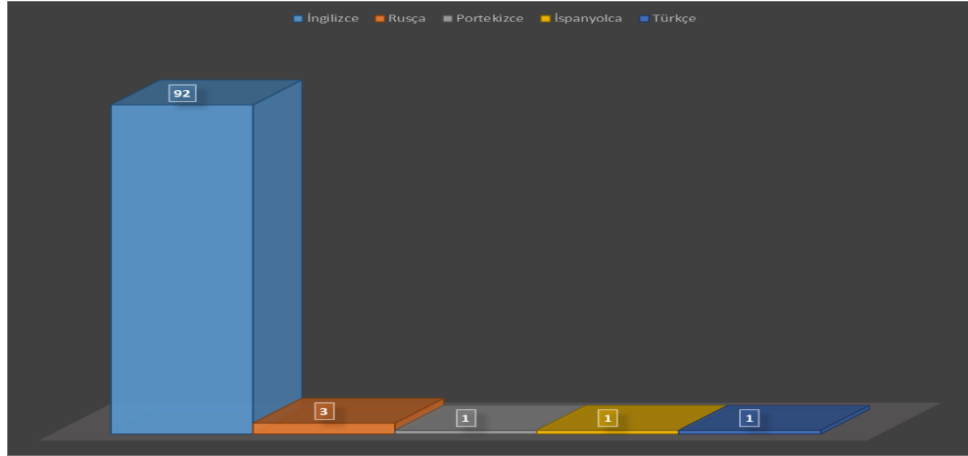

Akademik çalışmaları yazanların kurumlarına göre dağılımları incelendiğinde, en fazla çalışmanın yazıldığı kurumun Lappeenranta-Lahti University of Technology LUT/Lappeenranta Teknoloji Üniversitesi (f:6) olduğu görülmektedir (Grafik 6). Ardından Jonkoping University/ Jönköping Üniversitesi'nin geldiği dikkati çekmektedir. Ayrıca Türkiye'den Balıkesir Üniversitesi'nin (f:2) de en fazla çalışmaya sahip kurumlar arasında yer aldığı belirlenmiştir.

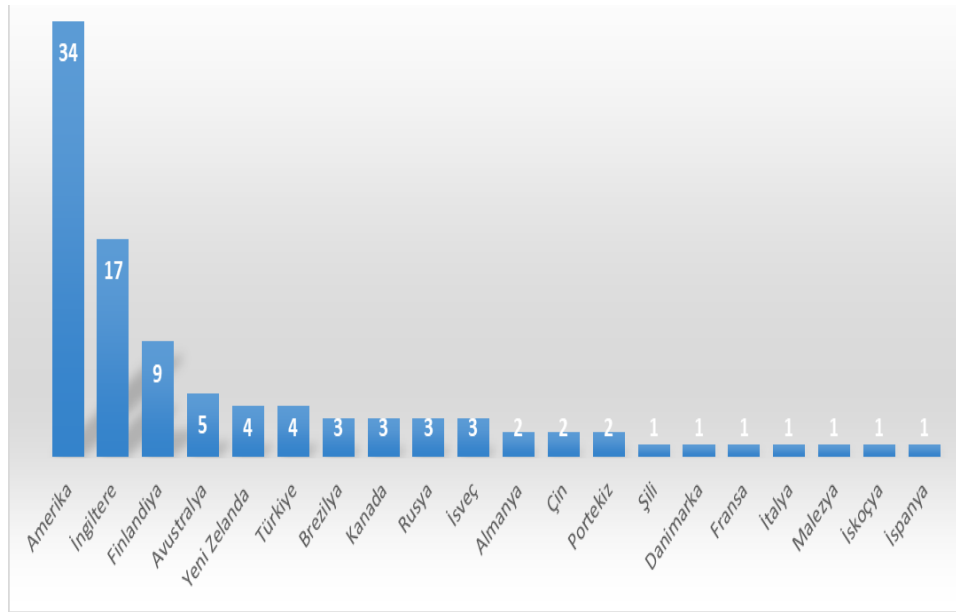
Grafik 6: Akademik Çalışmaların Kurumlara Göre Dağılımı (En Çok Çalışması Olan 17 Kurum)

Akademik çalışmaların yazım diline göre dağılımı Grafik 7'de verilmiştir. En fazla çalışmanın İngilizce (f:92) dilinde yazıldığı, bu sıralamayı da Rusçanın (f:3) takip ettiği görülmüştür. Ayrıca Portekizce, İspanyolca ve Türkçe dillerinde birer çalışma yapıldığı da belirlenmiştir. Türkçe kaleme alınan çalışmanın 2018 yılında yazıldığı, çalışma içeriğinde muhalif fikir ve sanat dergisi olan Hareket dergisinin 1939 yılında yayınlanan sayılarının din ve milliyetçilik açısından ele alındığı görülmüştür (İhtiyar, 2018).

Grafik 7: Akademik Çalışmaların Yazım Diline Göre Dağılımı

Akademik çalışmaların ülkelere göre dağılımına bakıldığında, en fazla çalışmanın Amerika'da (f:34) yapıldığı ve bu sıralamayı da; İngiltere (f:17), Finlandiya (f:9), Avustralya (f:5), Yeni Zelanda (f:4) ve Türkiye'nin (f:4) takip ettiği Grafik 8'de görülmektedir.

Grafik 8: Akademik Çalışmaların Ünelere Göre Dağılımı

Türkiye'de yapılan akademik çalışma bilgileri Tablo 2'de verilmiştir. İlk yapılan çalışmanın 2012 yılında yazıldığı ve 1 atıf aldığı belirlenmiştir (Şahin, 2012).

Ayrıca ilk çalışmayı kaleme alan yazarın 2014 yılında da bir çalışma yazdığı görülmüştür (Şahin, 2014). Böylelikle Türkiye’den yapılan akademik çalışmaların yarısını tek yazarın yazdığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca 2015 yılında yapılan bir bildiri metni (Kuyucu, 2015) ile 2018 yılında yazılan makale (İhtiyar, 2018) çalışmasının yer aldığı, 2018 yılında yazılan çalışmanın aynı zamanda Türkçe kaleme alınan tek çalışma olduğu ve 2012 yılında yazılan çalışma dışında başka hiçbir çalışmanın atıf almadığı/alıntılanmadığı ortaya konmuştur.

Tablo 2: Akademik Çalışma Bilgileri (Türkiye)

S. No	Yayın Yılı	Yazar Bilgileri	Çalışma Bilgileri
1	2012	Şahin, G. G.	Children's Literature, Children's Journalism and Magazine Publishing in Turkish Republic (the Period Between 1923-1940). <i>Procedia-Social and Behavioral Sciences</i> , 46, 1658-1663.
2	2014	Şahin, G.	An Investigation on the Mektepli Newspaper Published between the Years of 1932 and 1935 (Periodic Function- Publication- Closing down). <i>Procedia-Social and Behavioral Sciences</i> , 116, 5210-5214.
3	2015	Kuyucu, M.	The Change In Magazine Press In Turkey The Problematic Of Magazine Publishing In The Example Of Ses Magazine. F. Uslu (Ed.), <i>Proceedings of INTCESS15-2nd International Conference on Education and Social Sciences</i> , 2-4 February 2015, Istanbul, 448-463.
4	2018	İhtiyar, B.	Literary and Artistic Magazine Publishing in Turkey: The First Period Sample of Hareket Magazine. <i>Turkish Review of Communication Studies</i> , 31, 188-203.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler kullanılarak, VOSviewer yazılım aracı sayesinde ağ haritaları oluşturulmuştur. VOSviewer paket programı içerisinde verilerin kullanılmasıyla birlikte, seçilen analiz çeşidi ve analiz birimine göre farklı ağ haritaları elde edilmektedir. Bu bağlamda, “Ortak Yazarlık Analizi”, “Birlikte Bulunma Analizi”, “Atıf Analizi” ve “Bibliyografik İlişki Analizi” yapılması adına, farklı analiz çeşidi ve analiz birimleri tercih edilerek, farklı ağ haritaları oluşturulmuştur. Ağ haritaları oluşturulurken seçilen belge ve atıf miktarları belirtilmiştir.

Ortak Yazarlık Analizi

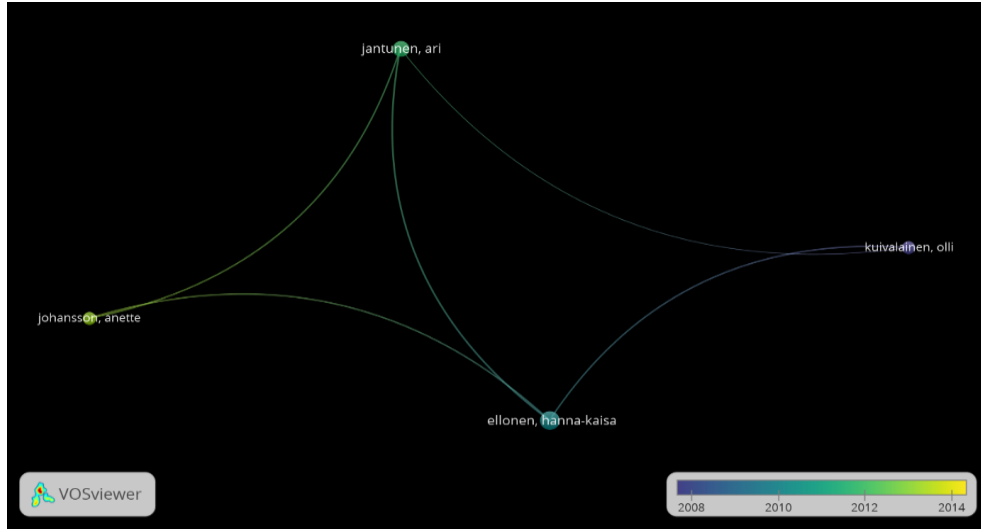
Yazarların, kurumların ve de ülkelerin ortak yazarlık analizi yapılmıştır.

Yazarların Ortak Yazarlık İlişki Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Yazarların Ortak Yazarlık İlişkisini Gösteren Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi ortak yazarlık ve analiz birimi yazarlar seçilmiştir. Bir yazarın en az 2 belgeye sahip olması ve de en az 2 atıf alması işaretlenmiştir. 129 yazarın 11’inin bu eşiği karşıladığı belirlenmiştir. 11 yazarın sadece 4’ünün birbirleriyle bağlantılı olduğu görülmüştür. En büyük bağlantı öge setinin harita üzerinde gösterilmesi adına yalnızca 4’ünün olduğu ağ haritasının oluşturulması sağlanmıştır (Şekil 1). Ortak yazarlık ilişkisi açısından toplam bağlantı gücü en yüksek yazarların; “Ellonen, Hanna-Kaisa”, “Jantunen,

Ari”, “Johansson, Anette” ile “Kuivalainen, Olli” olduğu Şekil 1’de göze çarpmaktadır.

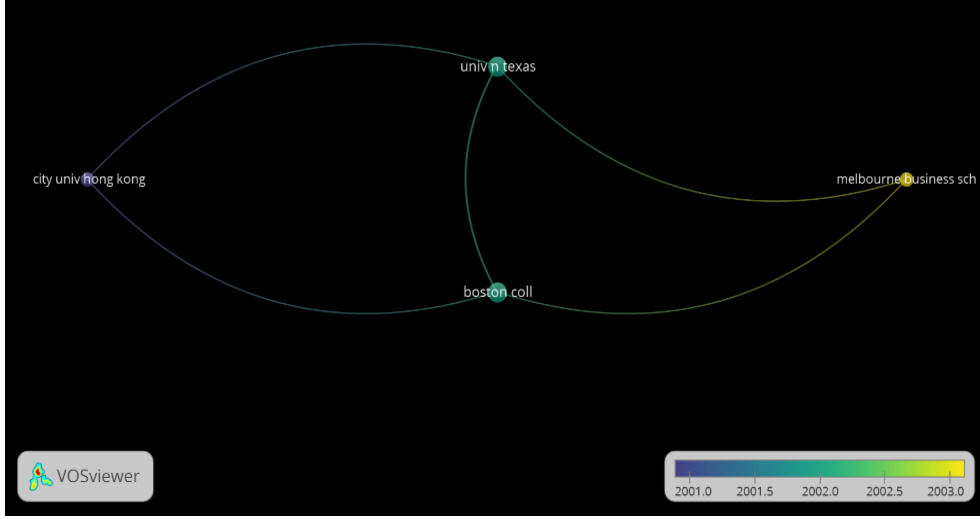
Şekil 1: Yazarların Ortak Yazarlık İlişisini Gösteren Ağ Haritası

Kurumların Ortak Yazarlık İlişki Analizi

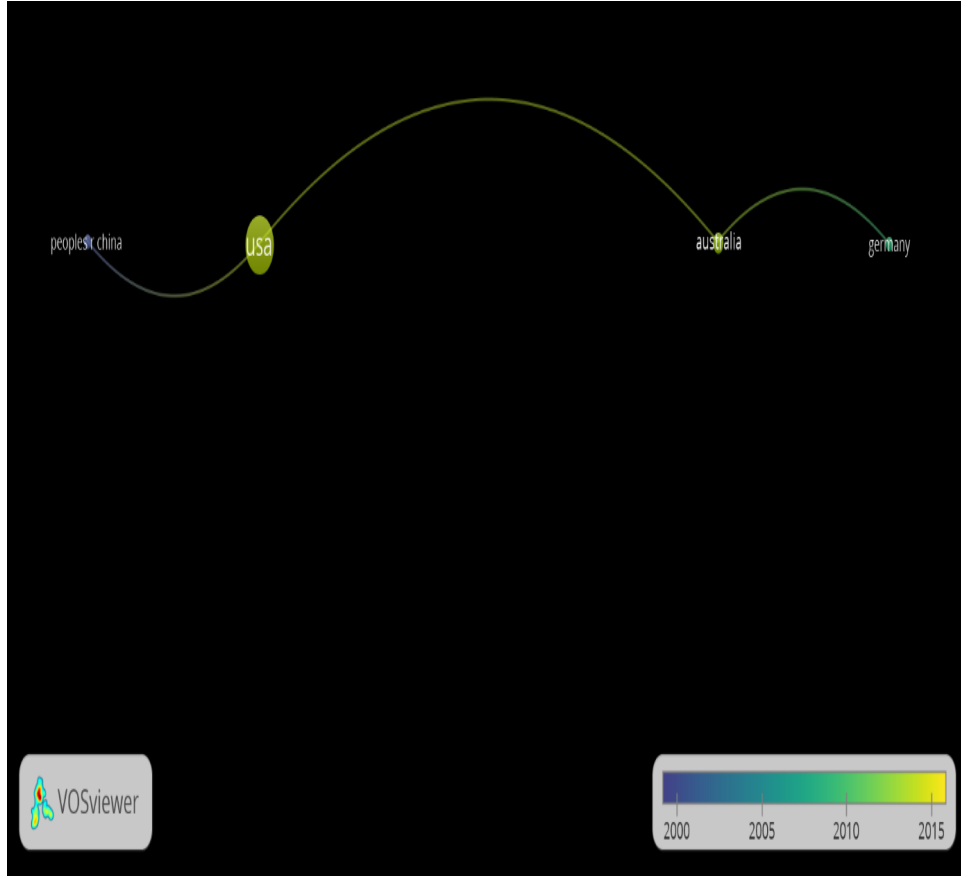
VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Kurumların Ortak Yazarlık İlişisini Gösteren Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi ortak yazarlık analiz birimi de kurumlar seçilmiştir. 91 kurumdan en az 1 belge ve en az 1 atıf kriterlerini karşılayan 41 kuruma erişilmiştir. Bu 41 kurum içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 4 kurumun ortak yazarlık ilişkilerini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 2). Ortak yazarlık ilişkisi açısından toplam bağlantı gücü en yüksek kurumun Boston College olduğu görülmüştür.

Şekil 2: Kurumların Ortak Yazarlık İlişkisini Gösteren Ağ Haritası

Ülkelerin Ortak Yazarlık İlişki Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Ülkelerin Ortak Yazarlık İlişkisini Gösteren Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi ortak yazarlık analiz birimi de ülkeler seçilmiştir. 20 ülkeden en az 1 belge ve en az 1 atıf kriterlerini karşılayan 14 ülkeye erişilmiştir. Bu 14 ülke içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 4 ülkenin ortak yazarlık ilişkilerini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 3). Ortak yazarlık ilişkisi açısından toplam bağlantı gücü en yüksek ülkelerin; Amerika, Avustralya, Almanya ve Çin olduğu belirlenmiştir.

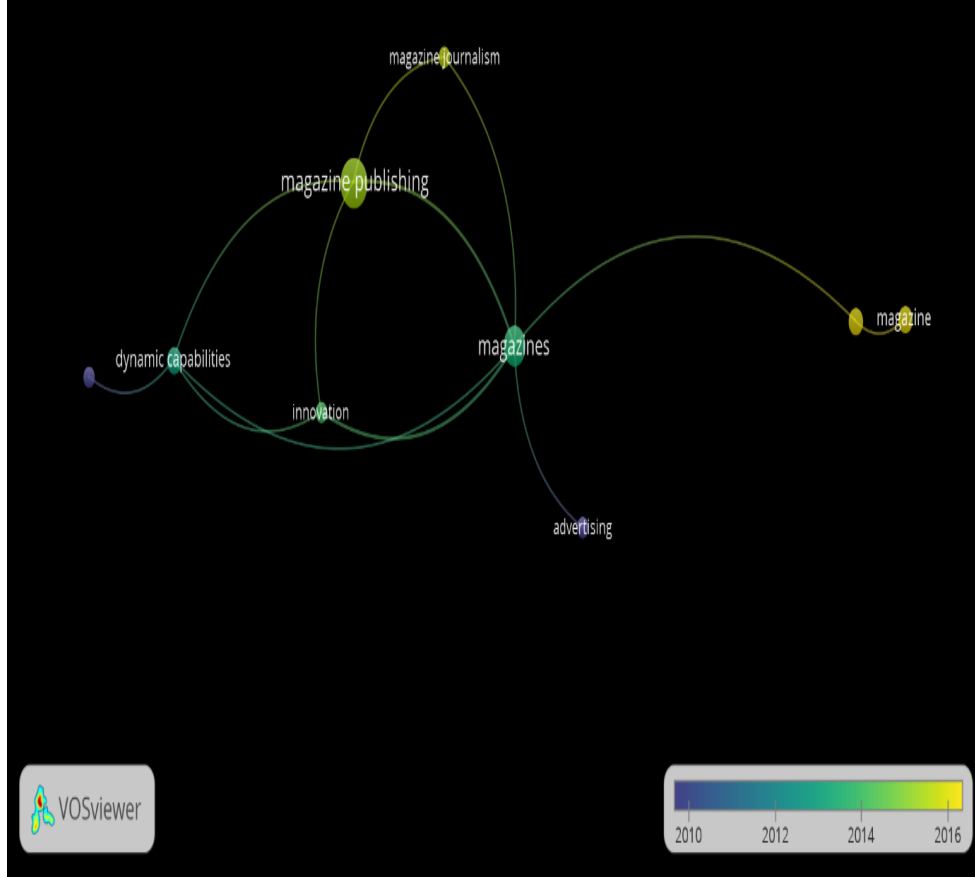
Şekil 3: Ülkelerin Ortak Yazarlık İlişkisini Gösteren Ağ Haritası**Birlikte Bulunma Analizi**

Anahtar kelimelerin birlikte bulunma analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimelerin Birlikte Bulunma Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Anahtar Kelimelerin Birlikte Bulunma Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi eş oluşum/birlikte bulunma analiz birimi de anahtar kelimeler seçilmiştir. 255 anahtar kelimedenden en az 2 kez birlikte bulunma kriterini karşılayan 13 anahtar kelimeye erişilmiştir. Bu anahtar kelimelerin içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 9 anahtar kelimenin birlikte bulunma ilişkisini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 4). Bağlantı gücü en yüksek anahtar kelimelerin; “magazines” ile “magazine publishing” olduğu görülmüştür.

Şekil 4: Anahtar Kelimelerin Birlikte Bulunma İlişkisini Gösteren Ağ Haritası

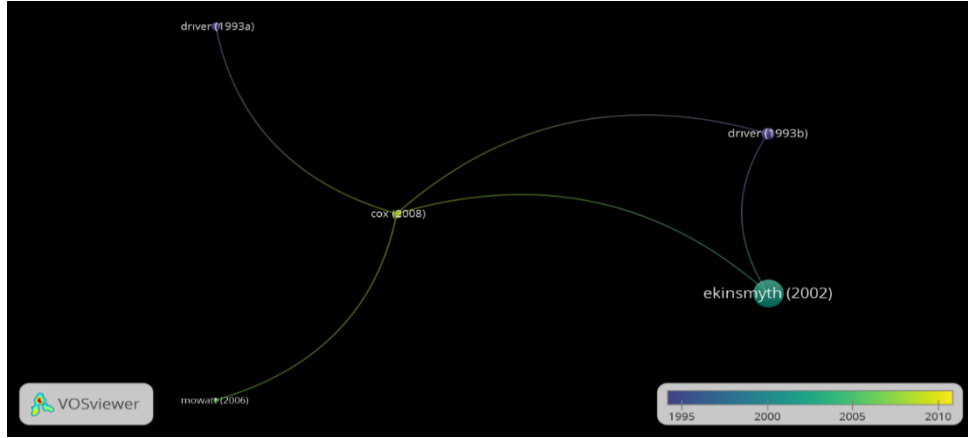
Atıf Analizi

Belgelerin, kaynakların, yazarların, kurumların ve ülkelerin karşılıklı atıf analizi yapılmıştır.

Belgelerin Karşılıklı Atıf Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Belgelerin Karşılıklı Atıf Ağı Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi atıf analiz birimi de belgeler seçilmiştir. 98 belgeden en az 2 atıf kriterini karşılayan 36 belgeye erişilmiştir. Bu 36 belge içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 5 belgenin atıf analizini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 5). Bağlantı gücü en yüksek atıf ağına sahip belgelerin; Cox (2008) ve Ekinsmyth (2002) olduğu belirlenmiştir.

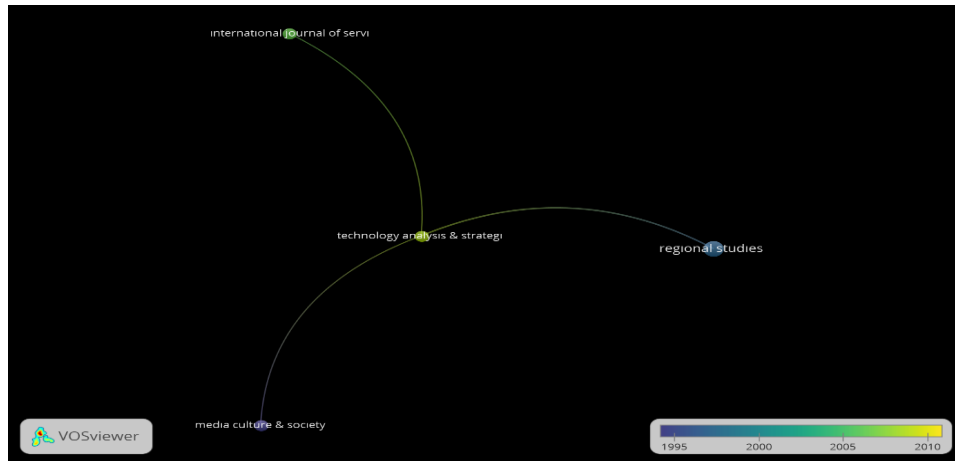
Şekil 5: Belgelerin Karşılıklı Atıf Ağı Haritası

Kaynakların Karşılıklı Atıf Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Kaynakların Karşılıklı Atıf Ağı Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi atıf analiz birimi de kaynaklar seçilmiştir. 84 kaynaktan en az 1 belge ve en az 1 atıf kriterlerini karşılayan 37 kaynağa erişilmiştir. Bu 37 kaynak içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 4 kaynağın karşılıklı atıf ağı haritası oluşturulmuştur (Şekil 6). Bağlantı gücü en yüksek atıf ağına sahip kaynakların; Technology Analysis & Strategic Management, Media Culture & Society, Regional Studies ile International Journal of Services Technology and Management olduğu görülmüştür.

Şekil 6: Kaynakların Karşılıklı Atıf Ağı Haritası

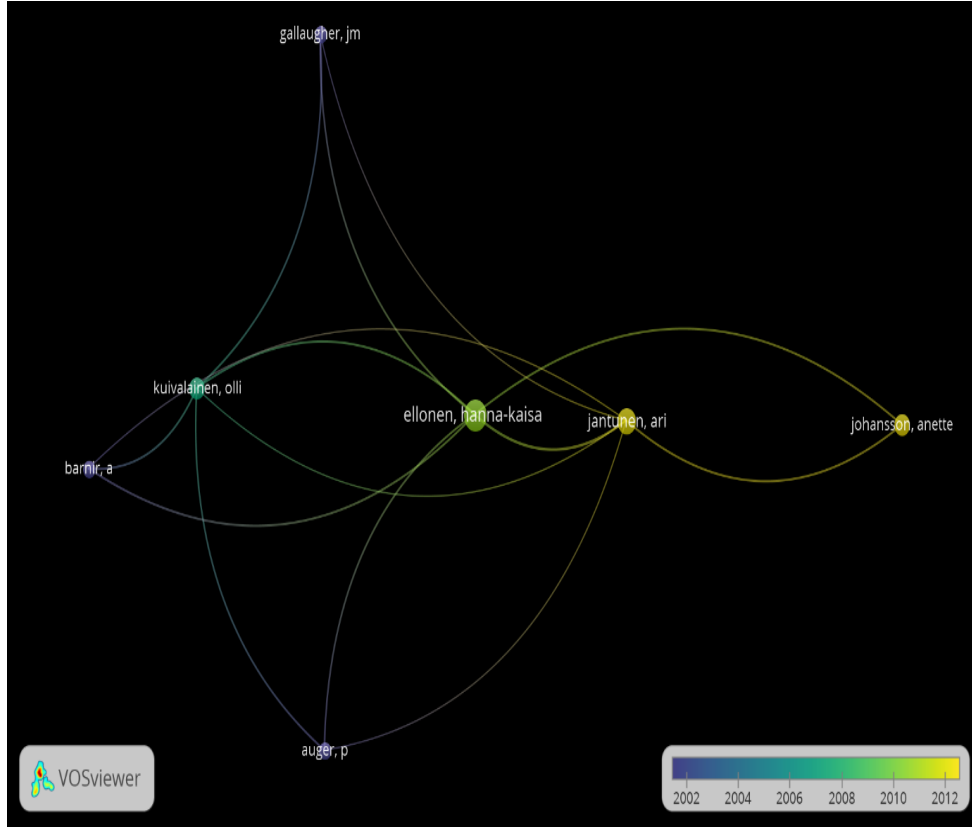

Yazarların Karşılıklı Atıf Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Yazarların Karşılıklı Atıf Ağı Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi atıf analiz birimi de yazarlar

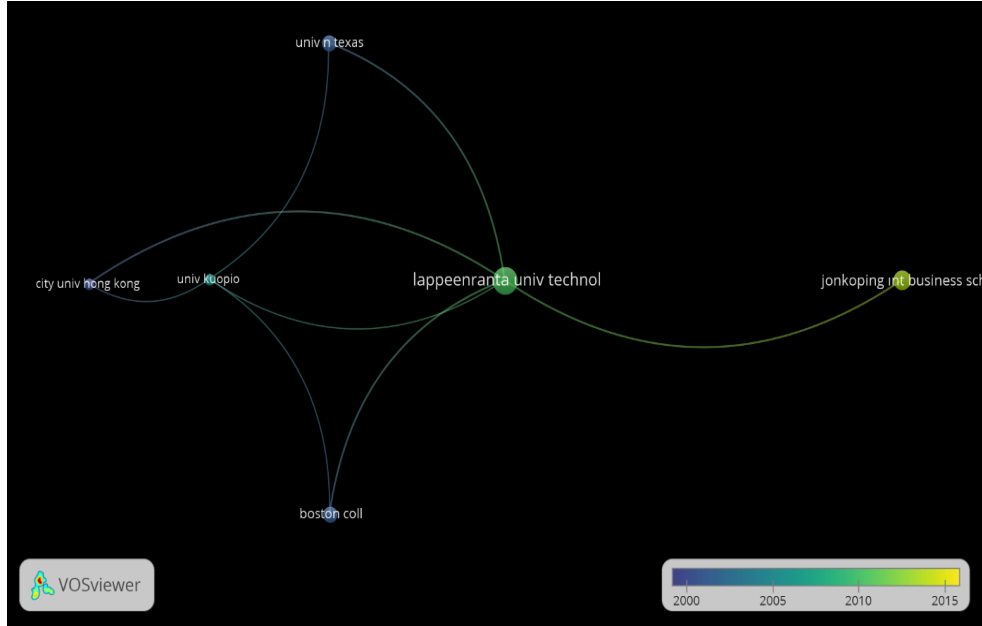
seçilmiştir. 129 yazardan en az 1 belge ve en az 1 atıf kriterlerini karşılayan 62 yazara erişilmiştir. Bu 62 yazar içerisinden de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 7 yazarın karşılıklı atıf ağı haritası oluşturulmuştur (Şekil 7). Bağlantı gücü en yüksek atıf ağına sahip yazarların; “Ellonen, Hanna-Kaise”, “Jantunen, Ari” ile “Kuivalainen, Olli” olduğu belirlenmiştir.

Şekil 7: Yazarların Karşılıklı Atıf Ağı Haritası

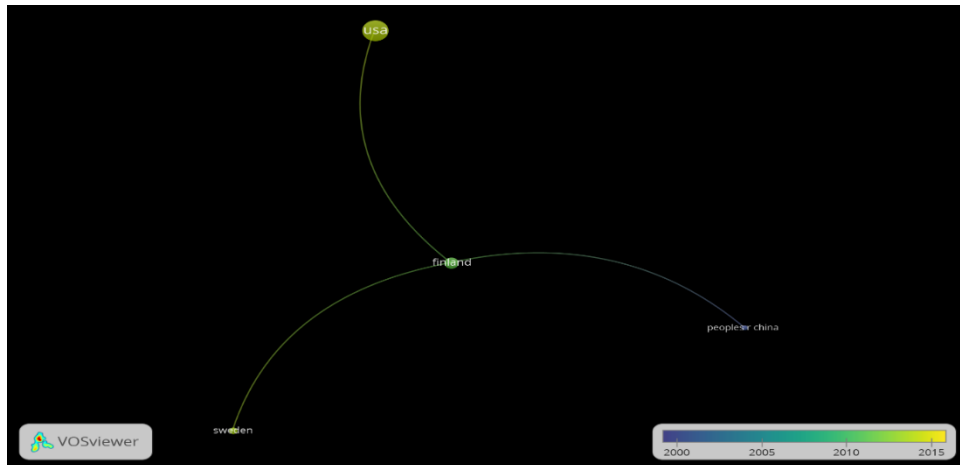

Kurumların Karşılıklı Atıf Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Kurumların Karşılıklı Atıf Ağı Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi atıf analiz birimi de kurumlar seçilmiştir. 91 kurumdan en az 1 belge ve en az 1 atıf kriterlerini karşılayan 41 kuruma erişilmiştir. Bu 41 kurum içerisinden de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 6 kurumun karşılıklı atıf ağı haritası oluşturulmuştur (Şekil 8). Bağlantı gücü en yüksek atıf ağına sahip kurumun Lappeenranta Teknoloji Üniversitesi olduğu görülmüştür.

Şekil 8: Kurumların Karşılıklı Atıf Ağı Haritası**Ülkelerin Karşılıklı Atıf Analizi**

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Ülkelerin Karşılıklı Atıf Ağı Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi atıf analiz birimi de kurumlar seçilmiştir. 20 ülkeden en az 1 belge ve en az 1 atıf kriterlerini karşılayan 14 ülkeye erişilmiştir. Bu 14 ülke içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 4 ülkenin karşılıklı atıf ağı haritası oluşturulmuştur (Şekil 9). Bağlantı gücü en yüksek atıf ağına sahip ülkelerin; Finlandiya, Amerika, İsveç ve Çin olduğu belirlenmiştir.

Şekil 9: Ülkelerin Karşılıklı Atıf Ağı Haritası

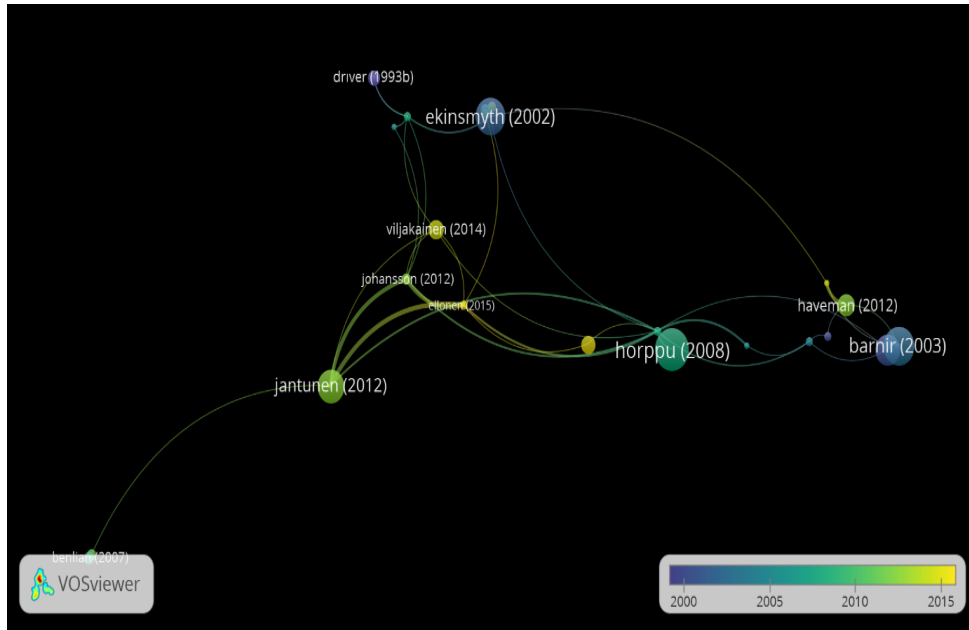
Bibliyografik İlişki Analizi

Belgelerin, kaynakların, yazarların, kurumların ve ülkelerin bibliyografik ilişki analizi yapılmıştır.

Belgelerin Bibliyografik İlişki Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Belgelerin Bibliyografik İlişisini Gösteren Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi bibliyografik eşleşme/bağlantı analiz birimi de belgeler seçilmiştir. 98 belgeden en az 1 atıf kriterlerini karşılayan 43 belgeye erişilmiştir. Bu 43 belge içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 24 belgenin bibliyografik ilişkilerini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 10). Bibliyografik ilişki açısından bağlantı gücü en yüksek belgelerin; Ellonen (2015), Jantunen (2012) ile Johansson (2012) olduğu görülmüştür.

Şekil 10: Belgelerin Bibliyografik İlişisini Gösteren Ağ Haritası

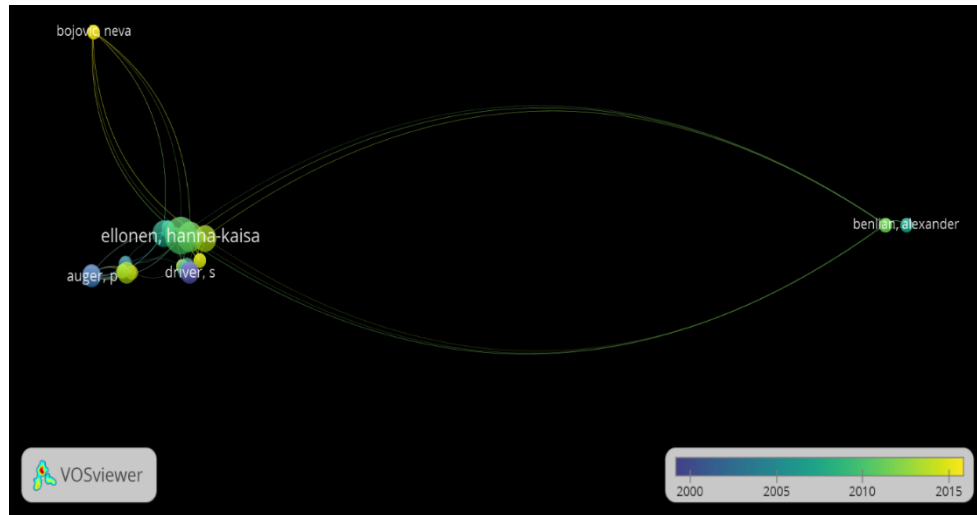
Kaynakların Bibliyografik İlişki Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Kaynakların Bibliyografik İlişisini Gösteren Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi bibliyografik eşleşme/bağlantı analiz birimi de kaynaklar seçilmiştir. 84 kaynaktan en az 1 belge ve en az 1 atıf kriterlerini karşılayan 37 kaynağa erişilmiştir. Bu 37 kaynak içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 21 kaynağın bibliyografik ilişkilerini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 11). Bibliyografik ilişki açısından bağlantı gücü en yüksek kaynağın International Journal of Innovation and Technology Management olduğu belirlenmiştir.

Şekil 11: Kaynakların Bibliyografik İlişisini Gösteren Ağ Haritası

Yazarların Bibliyografik İlişki Analizi

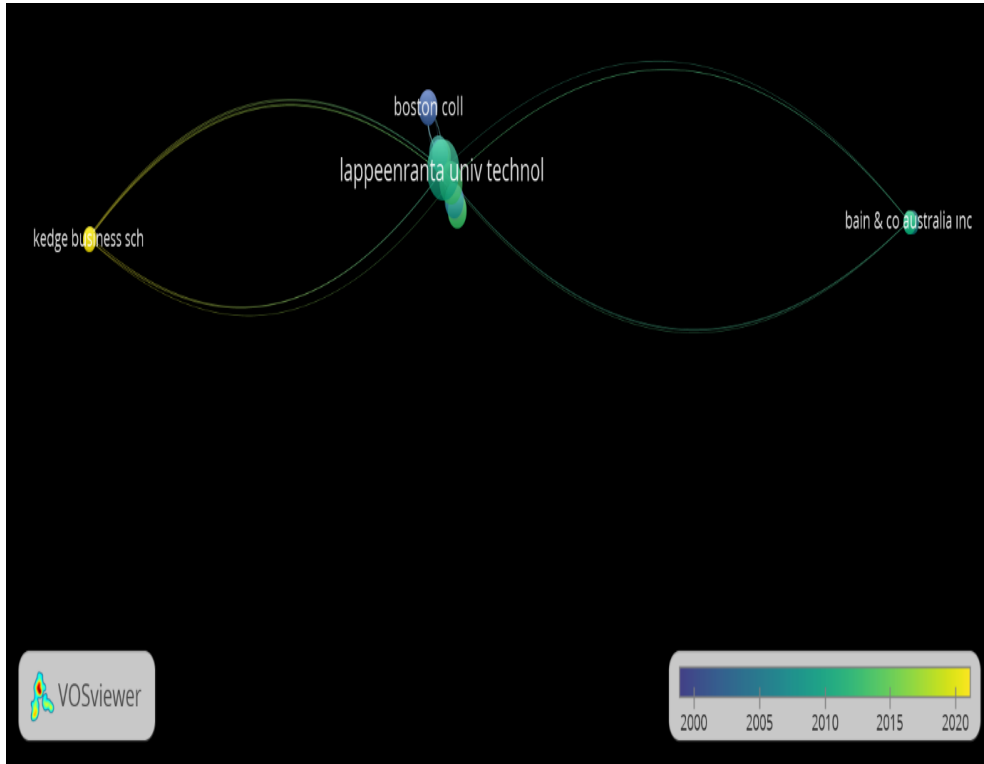
VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Yazarların Bibliyografik İlişisini Gösteren Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi bibliyografik eşleşme/bağlantı analiz birimi de yazarlar seçilmiştir. 129 yazardan en az 1 belge ve en az 1 atıf kriterlerini karşılayan 62 yazara erişilmiştir. Bu 62 yazar içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 33 yazarın bibliyografik ilişkilerini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 12). Bibliyografik ilişki açısından bağlantı gücü en yüksek yazarın “Ellonen, Hanna-Kaisa” olduğu görülmüştür.

Şekil 12: Yazarların Bibliyografik İlişisini Gösteren Ağ Haritası

Kurumların Bibliyografik İlişki Analizi

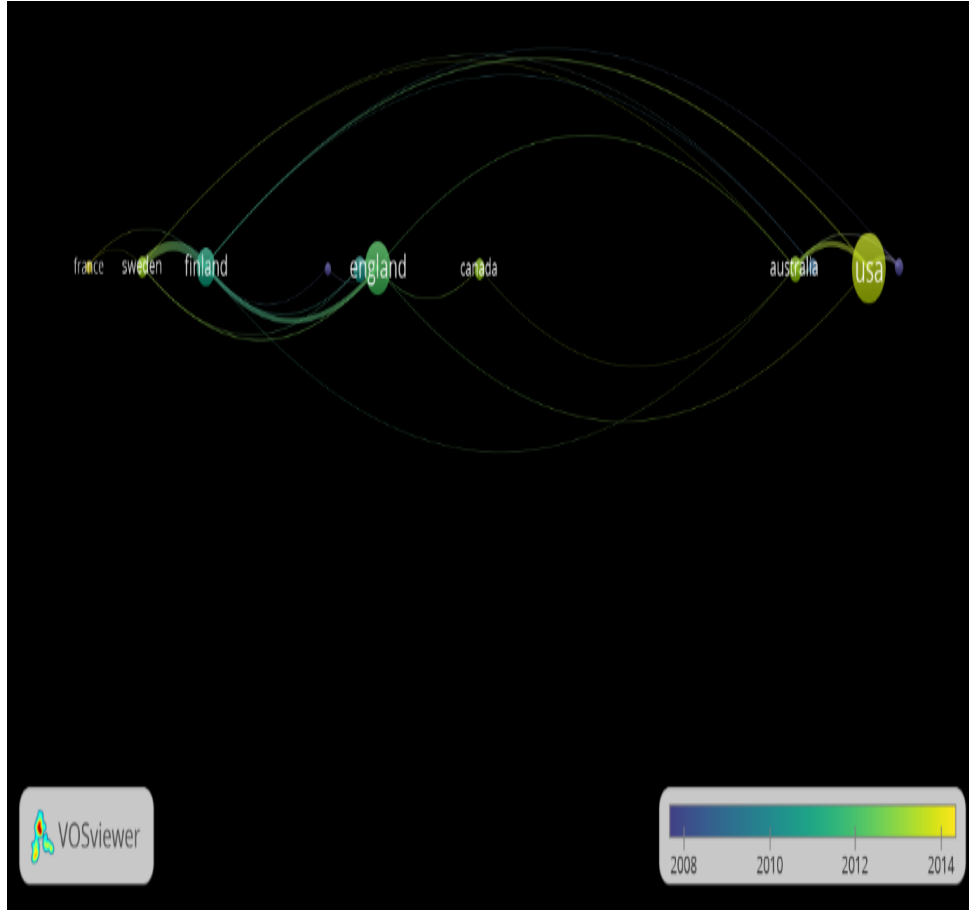
VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Kurumların Bibliyografik İlişisini Gösteren Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi bibliyografik eşleşme/bağlantı analiz birimi de kurumlar seçilmiştir. 129 kurumdan en az 1 belge ve en az 1 atıf kriterlerini karşılayan 62 kuruma erişilmiştir. Bu 62 kurum içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 33 kurumun bibliyografik ilişkilerini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 13). Bibliyografik ilişki açısından bağlantı gücü en yüksek kurumun Lappeenranta Teknoloji Üniversitesi olduğu belirlenmiştir.

Şekil 13: Kurumların Bibliyografik İlişisini Gösteren Ağ Haritası

Ülkelerin Bibliyografik İlişki Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Ülkelerin Bibliyografik İlişisini Gösteren Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi bibliyografik eşleşme/bağlantı analiz birimi de ülkeler seçilmiştir. 20 ülkenin en az 1 belge ve en az 1 atıf kriterlerini karşılayan 14 ülkeye erişilmiştir. Bu 14 ülke içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 11 ülkenin bibliyografik ilişkilerini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 14). Bibliyografik ilişki açısından bağlantı gücü en yüksek ülkelerin; Finlandiya, İsveç, Avustralya, Amerika ve İngiltere olduğu görülmüştür.

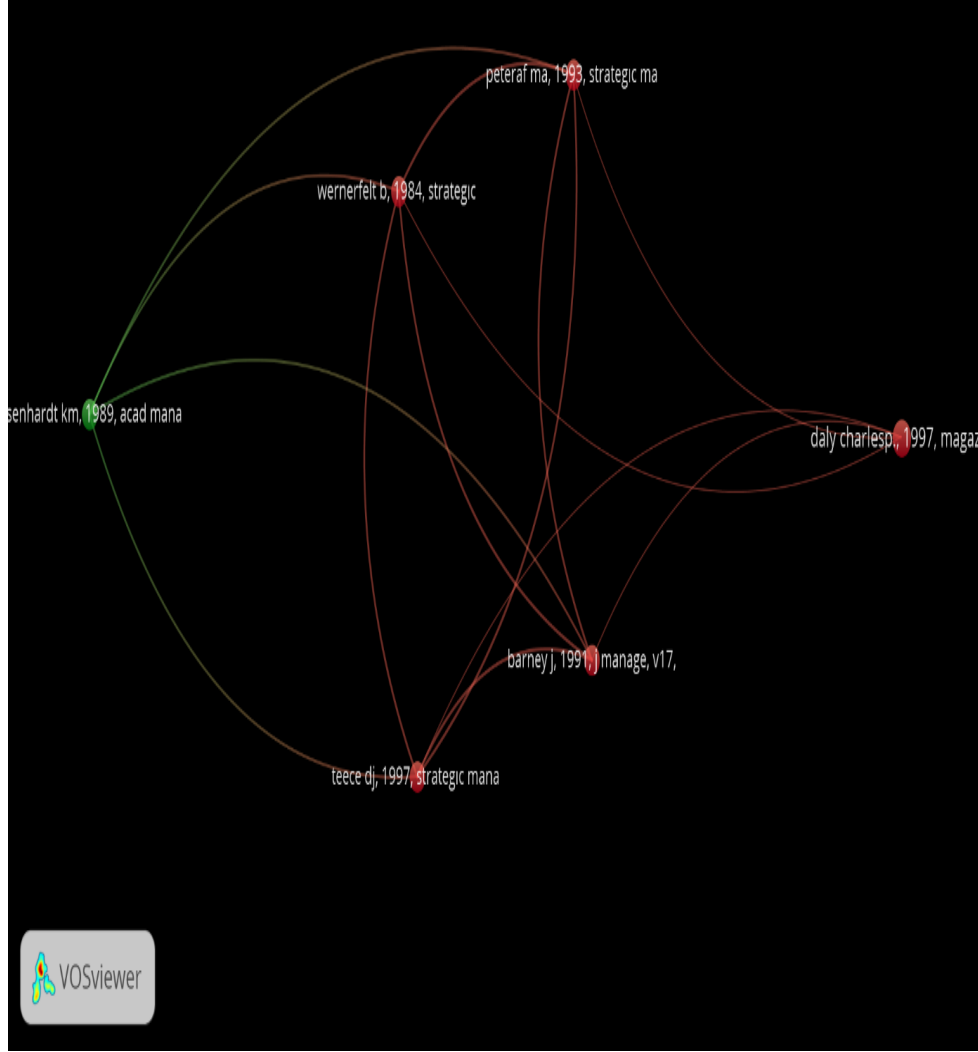
Şekil 14: Ülkelerin Bibliyografik İlişkisini Gösteren Ağ Haritası**Birlikte Atıf Analizi**

Atıf yapılan referansların, yazarların ve de kaynakların birlikte atıf analizi yapılmıştır.

Atıf Yapılan Referansların Birlikte Atıf Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Atıf Yapılan Referansların Birlikte Atıf İlişkilerini Gösteren Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi ortak atıf analiz birimi de atıf yapılan referanslar seçilmiştir. 2553 atıf yapılan referanstan en az 4 atıf kriterlerini karşılayan 8 referansa erişilmiştir. Bu 8 referans içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 6 referansın birlikte atıf ilişkilerini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 15). Birlikte atıf ilişkileri açısından bağlantı gücü en yüksek referansların; “Barney J., 1991”, “Peteraf M. A., 1993” ile “Teece D. J., 1997” olduğu belirlenmiştir.

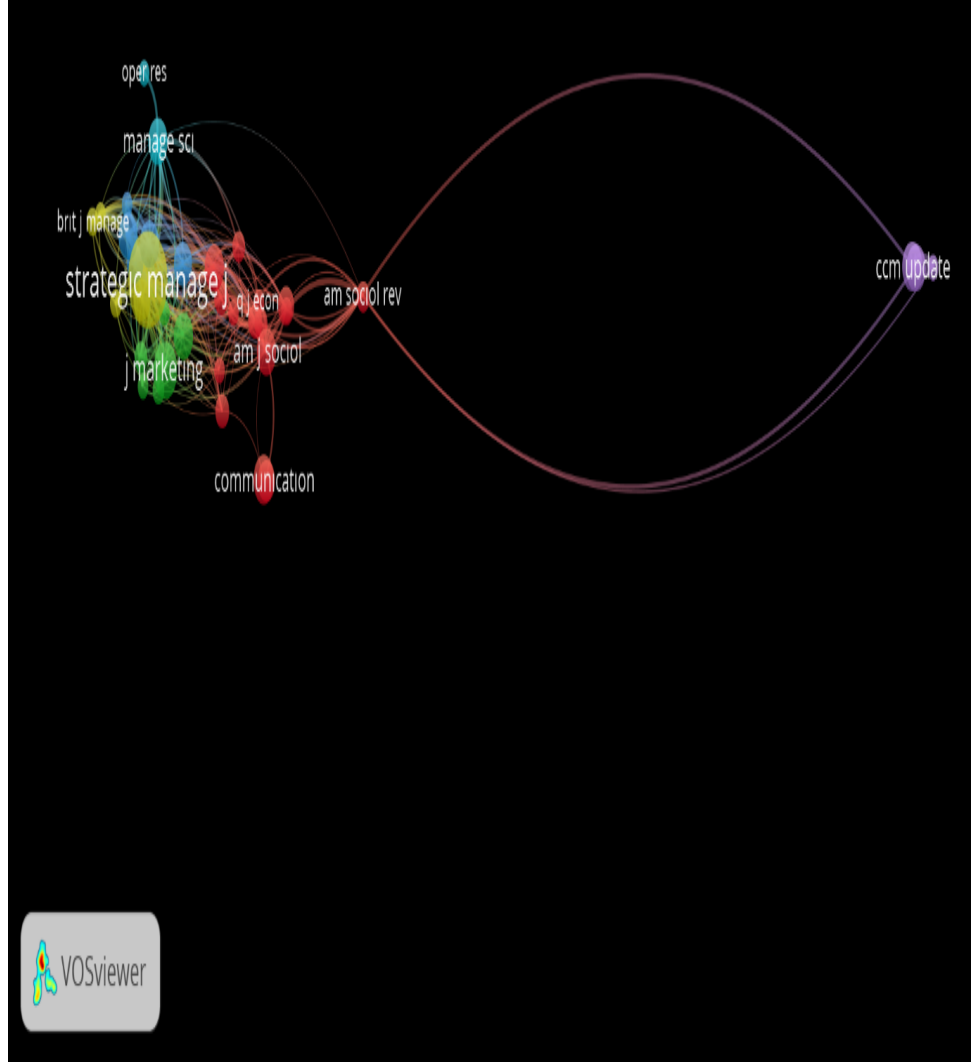
Şekil 15: Atıf Yapılan Referansların Birlikte Atıf İlişkilerini Gösteren Ağ Haritası

Atıf Yapılan Kaynakların Birlikte Atıf Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Atıf Yapılan Kaynakların Birlikte Atıf İlişkilerini Gösteren Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi ortak atıf analiz birimi de atıf yapılan kaynaklar seçilmiştir. 1832 atıf yapılan kaynaktan en az 5 atıf kriterlerini karşılayan 48 kaynağa erişilmiştir. Bu 48 kaynak içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 36 kaynağın birlikte atıf ilişkilerini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 16). Birlikte atıf ilişkileri açısından bağlantı gücü en yüksek kaynağın Strategic Management Journal olduğu görülmüştür.

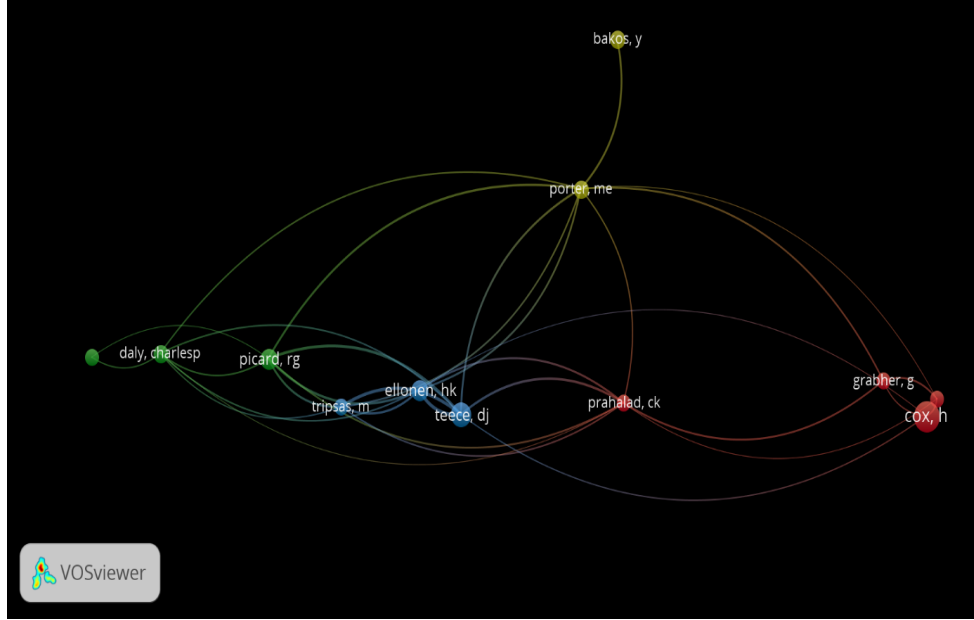
Şekil 16: Atıf Yapılan Kaynakların Birlikte Atıf İlişkilerini Gösteren Ağ Haritası

Atıf Yapılan Yazarların Birlikte Atıf Analizi

VOSviewer yazılım aracı yardımıyla, Atıf Yapılan Yazarların Birlikte Atıf İlişkilerini Gösteren Ağ Haritasının oluşturulması amacıyla, analiz çeşidi ortak atıf analiz birimi de atıf yapılan yazarlar seçilmiştir. 1874 atıf yapılan yazardan en az 5 atıf kriterlerini karşılayan 20 yazara erişilmiştir. Bu 20 yazar içerisinde de birbirleriyle bağlantılı olduğu tespit edilen 12 yazarın birlikte atıf ilişkilerini gösteren ağ haritası oluşturulmuştur (Şekil 17). Birlikte atıf ilişkileri açısından bağlantı gücü en yüksek yazarların; “Tece, D. J.”, “Ellonen, H. K.” ile “Porter, M. E.” olduğu belirlenmiştir.

Şekil 17: Atıf Yapılan Yazarların Birlikte Atıf İlişkilerini Gösteren Ağ Haritası

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bibliyometrik araştırmalar sayesinde geçmişten günümüze yapılan akademik çalışmaların yazarları, yazım dilleri, araştırma alanlarına göre dağılımları, türleri, indeksleri, atıfları, yazıldığı kurum, ülke bilgilerinin yanı sıra ortak yapılan çalışmaların içerikleri verilmektedir. Bu araştırmayla birlikte dergicilik konulu araştırmaların bibliyometrik profilinin ortaya konması amaçlanmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen WoS veri tabanında yer alan akademik çalışmalar belli parametreler doğrultusunda ele alınmış, ağ haritaları çıkarılmıştır. Çalışma, tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi ile elde edilen veriler içerik analizi ve bibliyometrik analiz ile çözümlenmiştir. Akademik çalışmalar; yıllara, atıf dağılımlarına, türlerine, WoS kategorilerine, WoS indekslerine, kurumlarına, yazım diline, ülkeye göre ayrılarak ele alınmıştır. En eski ve en güncel çalışmaların yanı sıra Türkiye’de yazılmış çalışmaların da bilgilerine yer verilmiştir. Ortak yazarlık, birlikte bulunma, atıf, bibliyografik ilişki ile birlikte atıf analizleri yapılmış ve ağ haritaları çıkarılmıştır.

Araştırma kapsamında ele alınan dergicilik konulu 98 çalışmanın ilki 1980 yılında, en günceli ise 2024 yılında yazılmıştır. En fazla çalışma 2014 yılında kaleme alınmıştır. 2005 yılından itibaren ise düzenli olarak her yıl akademik çalışma yazıldığı görülmüştür. En fazla atıf alan eser 2008 yılında yazılmış ve 110 atıf almıştır. Çalışmalar çok büyük oranda makale (f:61) türünde yazılmıştır. Bu

çalışmalardan en fazla çalışması olan Ellonen, H. K. toplamda 6 çalışma kaleme almıştır. WoS kategorileri içerisinde en fazla iletişim ve edebiyat kategorisinde çalışmalar yer almıştır. WoS indeksleri içerisinde ise büyük oranda SSCI indeksinde çalışmalar yapıldığı belirlenmiştir. Kurumlarına göre bakıldığında, Lappeenranta Teknoloji Üniversitesi'nin en fazla yayına sahip olduğu görülmüştür. Yazım diline göre İngilizce (f:92) yoğunluklu çalışmalar yapılmıştır. En fazla yayına sahip ülkenin Amerika olduğu, bu sıralamayı da İngiltere, Finlandiya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Türkiye'nin takip ettiği belirlenmiştir. Türkiye'den 4 çalışmanın yer aldığı, ilk çalışmanın ise 2012 yılında yazıldığı görülmüştür.

Ağ haritalarına bakıldığında yazarlar, kurumlar ve de ülkelerin ortak yazarlık yaptığı çalışmalar olduğu görülmüştür. Ortak yazarlık konusunda en verimli yani toplam bağlantı gücü en yüksek yazarın; Ellonen, H. K., kurumun; Boston College ve ülkenin ise Amerika olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimelerin birlikte bulunma analizlerine bakıldığında; araştırma konusu ile doğru orantılı olarak “magazines” ile “magazine publishing” yani “dergi” ile “dergicilik” kelimelerinin bağlantı gücü en yüksek kelimeler olduğu belirlenmiştir.

Belgelerin, kaynakların, yazarların, kurumların ve ülkelerin karşılıklı atıf analizleri yapılmıştır. Karşılıklı atıf analizi kapsamında, bağlantı gücü en yüksek belgenin; Cox (2008), kaynağın; Technology Analysis & Strategic Management, yazarın; Ellonen, H. K., kurumun; Lappeenranta Teknoloji Üniversitesi, ülkenin ise Finlandiya olduğu görülmüştür.

Belgelerin, kaynakların, yazarların, kurumların ve ülkelerin bibliyografik ilişki analizine de yer verilmiştir. Bibliyografik ilişki analizi kapsamında, bağlantı gücü en yüksek belgenin; Ellonen (2015), kaynağın; International Journal of Innovation and Technology Management, yazarın; Ellonen, H. K., kurumun; Lappeenranta Teknoloji Üniversitesi, ülkenin ise Finlandiya olduğu belirlenmiştir.

Atıf yapılan referansların, yazarların ve de kaynakların birlikte atıf analizleri yapılmıştır. Birlikte atıf analizi kapsamında, bağlantı gücü en yüksek referansın; “Barney J., 1991”, kaynağın; Strategic Management Journal ve yazarın “Teece, D. C.” olduğu görülmüştür.

Araştırma bulguları değerlendirildiğinde; çok bariz şekilde, Hellonen, H. K. adlı yazarın hem en fazla çalışmaya sahip olduğu hem de ortak yazarlık konusunda bağlantı gücü en yüksek yazar olarak yer aldığı göze çarpmaktadır. Aynı şekilde Lappeenranta Teknoloji Üniversitesi de, hem en çok çalışma yapan kurum olduğu hem de ortak çalışmalar konusunda bağlantı gücü en yüksek kurum olarak yer aldığı dikkati çekmektedir.

Genel olarak bakıldığında, Batı'da 17. yüzyılda başlayan dergicilik konusunda ilk çalışmanın 1980 yılında yapılması, bu konuda çalışmalara geç başladığının bir işaretidir. Dergicilik konusunda daha fazla çalışma yapılması

gerektiği görülmektedir. Araştırmada sadece WoS veri tabanından alınan verilerin kullanılması, araştırmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır. Diğer veri tabanlarındaki dergicilik konulu akademik araştırmalar da incelenerek, sonuçları değerlendirilmeli, kıyaslamalar yapılarak, önemine vurgu yapılmalıdır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Al, U. & Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 21 (2), 142-163.

Al, U. (2008). *Türkiye'nin bilimsel yayın politikası: Atıf dizinlerine dayalı bibliyometrik bir yaklaşım*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Alkan, G. (2014). Türkiye'de muhasebe alanında yapılan lisansüstü tez çalışmaları üzerine bir araştırma (1984-2012). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 61, 41-52.

Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 1, 99-120, <http://dx.doi.org/10.1177/014920639101700108>

BarNir, A., Gallagher, J. M. & Auger, P. (2003). Business process digitization, strategy, and the impact of firm age and size: The case of the magazine publishing industry. *Journal of Business Venturing*, 18 (6), 789-814.

Besimoğlu, C. (2007). *Akademisyenlerin elektronik dergi kullanımında disiplinler arasındaki farklar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Büyükbaykal, G. N. & İli, B. (2020). E-Spor kavramına yönelik araştırmaların bibliyometrik analizi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2), 572-583.

Büyükbaykal, G. N. (2013). Türkiye'de ve dünyada ekonomi dergiciliği. A. Yapar Gönenç (Ed.), *Dergicilik Üzerine* içinde (ss. 84-101), İstanbul: Koyu Kitap.

Cox, H. & Mowatt, S. (2008). Technological change and forms of innovation in consumer magazine publishing: a UK-based study. *Technology Analysis & Strategic Management*, 20 (4), 503-520.

Dumanlı Kürkçü, D. (2019). Elektronik dergicilik bağlamında elektronik mizah dergileri. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7 (1), 293-320.

Ekinsmyth, C. (2002). Project organization, embeddedness and risk in magazine publishing. *Regional Studies*, 36 (3), 229-243.

Ellonen, H.K; Jantunen, A & Johansson, A. (2015). The interplay of dominant logic and dynamic capabilities in innovation activities. *International Journal Of Innovation Management*, 19 (5), (15 pages).

Geray, H. (2011). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş: iletişim alanından örneklerle*. Ankara: Ezel Basın Yayın Dağıtım.

Gezgin, S. (2002). Medyanın toplumsal işlevi ve kamuoyu oluşumu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1 (12), 11-20.

Gönenç, E. Ö. (2002). Kitle kültürü ve kitle iletişimi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 13, 129-138.

Horppu, M., Kuivalainen, O., Tarkiainen, A. & Ellonen, H.-K. (2008). Online satisfaction, trust and loyalty, and the impact of the offline parent brand. *Journal of Product & Brand Management*, 17 (6), 403-413.

Ilgaz Büyükbaykal, C. (2005). Kitle iletişim araçları ve toplumsal yaşam. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 21, 71-75.

İhtiyar, B. (2018). Türkiye’de fikir sanat dergiciliği: İlk dönem Hareket dergisi örneği. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 31, 188-203.

Jantunen, A; Ellonen, H.K & Johansson, A. (2012). Beyond appearances - Do dynamic capabilities of innovative firms actually differ?. *European Management Journal*, 30 (2), 141-155.

Johansson, A; Ellonen, H.K & Jantunen, A. (2012) Magazine publishers embracing new media: exploring their capabilities and decision making logic. *Journal Of Media Business Studies*, 9 (2), 97-114.

Karagöz, B. & Şeref, İ. (2019). Yunus Emre ile ilgili araştırmaların bibliyometrik analizi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 27, 123-141.

Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.

Kazan, H. (2017). Avantajları ve dezavantajları ile dijital gazetecilik. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, 7 (1), 17 - 24.

Kızıloğlu, E. (2022). Kadın akademisyenler üzerine yapılan çalışmaların sistematik bir analizi: Scopus veri tabanı örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57 (1), 458-476.

Kutlu, M. K. (2023). WoS veri tabanında yer alan empatik iletişim konulu akademik çalışmaların bibliyometrik analizi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10 (96), 1300–1310.

Kuyucu, M. (2015). Türkiye’de değişen magazin basını SES dergisi örneğinde magazin yayıncılığı sorunsalı. F. Uslu (Ed.), *2nd International Conference on Education and Social Sciences/INTCESS15* (2-4 Şubat 2015)

Bildirileri içinde (ss. 448-463). İstanbul: International Organization Center of Academic Research/Ocerint.

Moeran, B. (2008). Economic and cultural production as structural paradox: The case of international fashion magazine publishing. *International Review of Sociology*, 18 (2), 267–281.

Morehead, J. (1980). The Pentagon's magazine publishing empire. *The Serials Librarian*, 5 (1), 7-12.

Öztunç, M. (2020). İnternet haberciliğinde koronavirüs salgınının sunum biçimi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (3), 2825-2840 .

Peteraf, M. A. (1993). The cornerstones of competitive advantage: a resource-based view. *Strategic Management Journal*, 14, 179-191.

Proje No: SOBAG-105K088 (2007). *Türkiye'nin bilimsel yayın haritası: Türkiye'de Dergicilik üzerine bibliyometrik bir araştırma.* <https://yunus.hacettepe.edu.tr/~umutal/publications/SOBAG-105K088.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2024).

Roca-Vargas, J. (2024). Editing enology journals: Interviews and case studies. *Grafica-Journal of Graphic Design*, 12 (23) , 75-82.

Sınar Çılın, A. (2006). Bursa'nın ilk edebiyat ve sanat dergisi: Nilüfer. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (10), 47-64.

Şahin, G. (2014). An investigation on the Mektepli newspaper published between the years of 1932 and 1935 (periodic function-publication-closing down). *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 5210-5214.

Şahin, G. G. (2012). Children's literature, children's journalism and magazine publishing in Turkish Republic (the period between 1923-1940). *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 1658-1663.

Şen, N. (2009). Tanzimat devri periyodikleri ve dergicilik. *Gazi Türkiyat*, 1 (5), 381-393.

Şimşek, H. (2001). XIX. yüzyıl çocuk dergiciliği ve eğitsel işlevleri üzerine. *Milli Eğitim Dergisi*, 151, 1-9.

Teece, D. J., Pisano, G. & Shuen, A. (1997) dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18, 509-533

Tella, A. & Aisha Olabooye, A. (2014). Bibliometric analysis of African Journal of library, archives and information science from 2000-2012. *Library Review*, 63 (4-5), 305-323.

Ulusoy Nalcıoğlu, B. & Yapar Gönenç, A. (2017). Şevket Rado'nun Türk dergicilik sektörüne katkıları. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (UHIVE)*, 14, 192-206.

Ulusoy Nalcıoğlu, B. (2006). *Mümeyyiz ilk Türkçe çocuk gazetesi (1869-1870)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Wallin, J. (2005). Bibliometric methods: Pitfalls and possibilities. *Basic And Clinical Pharmacology And Toxicology*, 97 (5), 261-275.

Web of Science (WoS) (2024). <https://www.webofscience.com/wos/woscc/basic-search>, (Erişim Tarihi: 27.05.2024).

Yapar Gönenç, A. (2005). Dergicilik ve gazetecilik arasındaki ayırım. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 22, 25-28.

Yapar Gönenç, A. (2006). *Türkiye’de ve Fransa’da dergicilik ve kadın dergileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Yapar Gönenç, A. (2007). Türkiye’de dergiciliğın tarihsel gelişimi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 29, 63-78.

Yapar, A. (2000). Kadın dergilerinde kadın imgesinin kullanımı. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9, 75-80.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Zupic, I. & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18 (3), 429-472.

Yayın Geliş Tarihi: 17.07.2024

Yayına Kabul Tarihi: 08.11.2024

Online Yayın Tarihi: 12.12.2024

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1518009>

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1573-1596

E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BİR UZMANLIK ALANI OLARAK TARIM HABERCİLİĞİ: GAZETELER VE HABER SİTELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*Ayşenur Akyazı**

Öz'

Küresel anlamda gıdaya erişimin giderek zorlaştığı günümüzde, tarım alanında yaşanan değişim, dönüşüm, gelişmeleri veya sorunları halka duyurmak için bir uzmanlık alanı olarak tarım haberciliği önem kazanmaktadır. Çalışma kapsamında doküman analizi yöntemi kullanılarak 07.09.2023-16.09.2023 tarihleri arasında 10 adet gazete ve 10 adet haber sitesinin yaşam, gündem, güncel, ekonomi ve diğer sekmeleri altında yer alan tarım haberlerine erişilmiştir. Ayrıca bu haberlerin ilgili medya kuruluşunun X (Twitter) hesabından paylaşılıp paylaşılmadığı bilgisine ve paylaşımların aldığı etkileşim sayılarına ulaşılmıştır. Çalışmada medya kuruluşlarının yanı sıra halkın bu tür haberlere verdiği önemin ortaya konulması amaçlanmıştır. Yapılan analiz ile insanlık için giderek çok daha fazla önemli hale gelmekte olan tarım haberlerine medya kuruluşlarının yok denecek kadar az yer verdiği, toplumun da gerekli ilgiyi göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

***Anahtar Kelimeler:** Tarım, Tarım Haberciliği, Sosyal Medya, Dijital Platformlar.*

AGRICULTURAL JOURNALISM AS A FIELD OF EXPERTISE: A RESEARCH ON NEWSPAPERS AND NEWS SITES

Abstract

In today's world where access to food is becoming increasingly difficult globally, agricultural journalism is gaining importance as a field of expertise to inform the public about the changes, transformations, developments or problems in the field of agriculture. Within the scope of the study, agricultural news in the life, agenda, current, economy and other tabs of 10 newspapers and 10 news sites were accessed between 07.09.2023 and 16.09.2023 by using the document analysis method. In addition, information on whether

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Akyazı, A. (2024). Bir uzmanlık alanı olarak tarım haberciliği: Gazeteler ve haber siteleri üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1573-1596.

* Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ORCID: 0000-0002-0009-2510, aysenurakyazi@aydin.edu.tr

¹ Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmektedir.

these news were shared on the relevant media organization's X (Twitter) account and the number of interactions the posts received were obtained. The aim of the study is to reveal the importance that the public as well as media organizations attach to such news. With the analysis, it has been concluded that media organizations give almost no coverage to agricultural news, which is becoming more and more important for humanity, and the society does not show the necessary interest.

Keywords: Agriculture, Agricultural Journalism, Social Media, Digital Platforms.

GİRİŞ

İnsanlığın en önemli buluşlarından biri olan tarımla birlikte bireylerin yaşam biçimlerinde büyük bir dönüşüm yaşanmış ve yerleşik hayata geçilmiştir. Bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayan tarım yaşamın sürdürülebilmesi için temel kaynaktır. Ayrıca diğer sektörlerle de yoğun bir ilişki içerisinde olan tarım sektörünün ülke ekonomisine de önemli katkısı bulunmaktadır.

Ağaçların kesilmesi, toprak erozyonu, yanlış kullanım, dengesiz gübre kullanımı gibi sebeplerle tarım alanları giderek bozulmakta ve azalmaktadır. Ayrıca küresel ısınmaya bağlı olarak ortaya çıkan iklim değişiklikleri de üretimin ve verimin azalmasında etkili olmaktadır. Bir taraftan tarım sektöründe bu tür olumsuzluklar yaşanırken diğer taraftan ise dünya nüfusu ve şehirleşmedeki artışla birlikte gıdaya olan talep de artmaktadır. Günümüzde iklim değişiklikleri, çevre kirliliği ve Covid 19 pandemi süreci gibi faktörlerin etkisiyle sıklıkla duymaya başladığımız gıda erişimi sorunu hem yerel hem de küresel anlamda tartışılmaya başlanmıştır.

“Sorunlarda karşımıza ilk olarak gıda güvensizliği ve gıdaya erişimde eşitsizlik çıkıyor. FAO 2020 verilerine göre 690 milyon kişi açlık çekiyor ve yetersiz besleniyor. Orta ve şiddetli seviyede gıda güvencesi çeken 2 milyar insan var. Sağlıklı bir beslenme diyetinin maliyetini karşılayanlar ise 3 milyar insan. COVID, açlık çekenlerde 83-132 milyon arası artışa neden oldu” (Bianet, 2021).

Kapitalist sistemin kendisini hissettirmesiyle birlikte sanayinin yükselme dönemi başlamıştır. Ekonominin ön plana çıktığı bu sürece paralel olarak medyada da sahiplik yapısı değişmiş ve kar elde etme beklentisi öne çıkmıştır. Dolayısıyla daha fazla okunacağı / izleneceği düşünülen siyaset, ekonomi, spor, vb. haberlere ağırlık verilmiş ve gazeteciler bu alanlarda uzmanlaşmaya başlamıştır.

Oysa ki tarımın azaldığı, gıdaya erişimin her geçen gün zorlaştığı, çiftçilerin sorunlarının arttığı günümüzde, yüklenmiş olduğu misyon gereği medyadan tarım sektörü ile ilgili haberlere daha fazla yer vermesi, konuya ilişkin bireylerin bilgi sahibi olmalarını sağlaması ve bireylerde farkındalık oluşturması beklenmektedir. Ancak genellikle tarımla ilgili doğru bilgileri halka ulaştıran, konuya ilişkin verileri analiz ederek yorumlayabilen ve tüm bunlara bağlı olarak da uzmanlık gerektiren

tarım haberciliği alanında uzmanlaşmamış, bilgiden ziyade fikir sahibi olan bireyler ne yazık ki çoğu kez bilgi kirliliği yaratmanın ötesine geçememektedir.

Bu çalışma giderek daha stratejik bir önem kazanmaya başlayan tarım sektörünü konu alan haberleri medyanın gündeme getirip getirmediğini, tarım sektörünün haberlere ne düzeyde/ne şekilde konu olduğunu ve toplumun bu haberlere göstermiş olduğu ilgiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

TARIM VE TARIM HABERCİLİĞİ

Tarım Kavramı

İnsanlığın en eski faaliyetlerinden biri olan tarımla birlikte toplumlar yerleşik hayata geçmiştir. Tarım, beslenme ve sağlıklı yaşam hakkı gibi temel insani hak alanlarını içeren ve ilgili ülkenin ekonomisinin belirlenmesinde etkili olan önemli unsurlardan biridir. Tarihsel süreç içerisinde insanlığın geçim kaynağını oluşturan tarım, sonrasında ticarileşerek farklı bir boyut kazanarak, savaşların ve ekonomik krizlerin temelini oluşturmuştur

Tarım kavramı ilk anda her ne kadar bitkisel üretimi çağırırsa da ormancılık, hayvancılık ve su ürünlerini de kapsamaktadır. Tarım; *“bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, kalite ve verimlerin yükseltilmesi, uygun koşullarda korunması, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanması, ziraat, kültür”* (Türk Dil Kurumu) olarak tanımlanırken, bir başka tanım da ise; *“insan besini olabilecek ve ekonomik değeri olan her türlü tarımsal-hayvansal ürünün bakım, besleme, yetiştirme, koruma ve mekanizasyon faaliyetlerinin tamamı ile durgun sular da veya özel alanlarda yapılan balıkçılık faaliyetlerinin tümüdür”* (Direk,2012, s.16) şeklinde ifade edilmektedir.

Bir toplumun adeta bel kemiği olan tarım, günümüzde tüm dünyada yaşanan iklim ve gıda krizi, pandemi süreci gibi ön plana çıkan faktörlerin de etkisiyle daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Ekonomik sistemin küreselleşmesi, artan rekabet ve hızlı değişen pazar koşulları (Doğan, vd.,2015, s.29), toplumların giderek artan gıda maddeleri taleplerinin karşılanması gerekliliği, tarıma dayalı sanayilerden milli gelir elde edilmesi, istihdama olan katkısı, biyolojik çeşitlilik ve ekolojik dengeye olan etkileri (Topal, 2010, s. 3), nedeniyle tarım, dünyada stratejik bir sektör haline gelmiştir ve ekonomide önemli bir yeri bulunmaktadır.

Tarım; bereketli Anadolu toprakları üzerinde kurulmuş olan ülkemizde de bu bağlamda önemli ve stratejik bir sektör olarak görülmektedir. Ankara Üniversitesi Rektörü Necdet Ünüvar, 2022 yılında yapılan Tarım Gazeteciliği Çalıştayı'nda konuya ilişkin olarak şunları söylemiştir:

“Türkiye, sadece bugün değil, yüzyıllardır Anadolu coğrafyası çok verimli topraklarıyla, güçlü tarımsal kaynaklarıyla ve güçlü tarımsal enstrümanlarıyla her zaman dünyanın önemli ülkeleri arasına girmiştir. Türkiye gerek kendi vatandaşına yetecek tarımsal istihdali gerekse insanlığa

katkı sağlayacak ve ülkemize de döviz kazandıracak çok önemli bir araca tarım açısından sahiptir” (Altın, 2022).

Tarım sektörü toplumların gelişmişlik düzeyinden toplumsal yaşamlarına kadar uzanan alanı etkilemektedir. Yalnızca gıda talebini karşılamakla sınırlı olmayıp aynı zamanda birçok alanın da girdi ihtiyacını karşılamaktadır. Tarımın ekonomiye olan başlıca katkılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Sanayi ve hizmet sektörüne iş gücü sağlaması, toplumun gıda ihtiyacını karşılaması, sanayi sektörüne hammadde sağlaması, dışa satım ile döviz kazandırması, kırsal kesimin kalkınmasının sağlanmasında önemli bir yere sahip olması ve reel büyüme üzerinde de etkisi bulunması (Kılavuz & Erdem, 2019, s.135).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke politikasında oldukça önemli bir yere sahip olan tarım sektörü yaşanan krizler, sanayi ve hizmet kollarının gelişmesi vb. faktörlerin etkisiyle zaman içerisinde zayıflama eğilimi göstermiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan verilere göre, tarım sektörü 2019 yılında %3.3, 2020 yılında %4.8 büyüme gösterirken; 2021 yılında yüzde 2.2 küçülmüş, 2022 yılında ise sadece %0,6 oranında artış göstermiştir (TÜİK, 2022). 2005-2019 yılları arasında tarım gelirleri açısından Avrupa’da birinci, dünyada yedinci ülke (AA; 2021) olarak nitelendirilen ülkemizin tarımsal gelirlerinin düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Şekil 1’de görüldüğü üzere 2023 yılında Türkiye Bankalar Birliği’nin (TBB) yayınladığı Tarım Raporu’nda yer alan Türkiye’nin 2013-2022 yılları arasındaki gayrisafi yurtiçi hasıla gelişimi tablosundaki veriler de bu durumu destekler niteliktedir.

Şekil 1: Türkiye’nin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Gelişimi (milyar TL, %)

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği. (Haziran 2023 Tarım Sektörü Raporu). s.12.https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8960/Tarim_Sektor_Raporu_130723.pdf.

Türkiye tarım alanında dünyada kendi kendine yeten ülkelerden biri iken günümüzdeki gerileyişinde özellikle neo-liberal politikalar belirleyici olmuştur. Bu durum, üretimin önüne engeller çıkarmaktadır. Çiftçi yaptığı üretimin karşılığında yeterli gelir elde edemediğinden için tekrar üretim yapmakta zorlanmaktadır.

“Tarımı ve kırsalı bekleyen en büyük tehlike, üreticilerin bu vasıflarını yitirerek tüketici konumuna geçmeleri. Bugün köylerde, kırsalda çiftçiler üretimden çekiliyor. Şehirdekiler gibi tüketici konumuna geçiyor. Türkiye ne yazık ki bu sürece girdi” (Yıldırım, 2020). Ülkemizde en kolay yetişen patates ve soğanın bile yurt dışından getirilmesi tarım sektörünün içine girdiği çıkmazı gözler önüne sermektedir (Ünal & Dağdaş, 2023, s.49). Tarımsal üretimin ve verimliliğin düşük seviyelerde olması sanayi sektörünün ihtiyacı olan girdilerin tedarikinde de sorunlara, maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır (Ağazade, 2018, s. 274).

Ülkemizde tarım öğreniminin 176. yıldönümü için yapılan törende açılış konuşmasını yapan Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dekanı Hasan Hüseyin Akar ülke ekonomisinde tarıma verilen önemin azalmasının sektörel zayıflamaya neden olduğunu belirterek şunları söylemiştir:

“Cumhuriyetin ilk 50 yılında ülke politikası olarak öne çıkan tarım üretiminde ziraat fakültelerini çok önem verilmiştir ve yüzdeler dilim olarak üniversite sınavlarında en yüksek puan alan öğrencilerin bu fakültelelere yerleştiği görülmektedir. Ancak zaman içinde ülkemiz ekonomisinde tarım önemi azalma göstermiştir. Tarım alanında kendi kendine yetebilen bir ülke olmamıza rağmen giderek tarımsal üretim azalmaya başlamış ve büyük potansiyeli olan tarım ürünlerinin bile dış pazarlardan temin edilmesine yol açmıştır” (Sonsöz, 2022).

Tarım gelirlerinin azalmasında her ne kadar iklim değişikliği sorunu en çok gündeme gelen konu olsa da tarım alanında pek çok sorun bulunmaktadır. Doğal Hayatı Koruma Vakfı'nın (WWF Türkiye) “Türkiye’de Tarım Topraklarının Dünü, Bugünü ve Geleceği” raporuna göre tarım arazilerindeki tahribat, çölleşme, tuzlanma ve erozyon tarımın en önemli sorunları arasındadır (WWF Rapor, 2022). Ayrıca tarım alanlarının bilinçsiz kullanımı, miras hukuku nedeniyle tarım arazilerinin parçalanarak küçülmesi ve verimliliğin düşmesi, tarım işletmelerinde uzmanlaşmanın yaygın olmaması, mazot, gübre gibi üretim maliyetlerindeki artış, plansız üretim sonucu ürünlerin elde kalması, devlet desteğinin denetimsiz dağıtılması, çiftçilerin modern üretim araçlarına sahip olamaması, hayvan hastalıkları ile mücadelede yetersizlik, çiftçilerin örgütlenememesi, araçların fiyatlarla oynaması, tarımsal kullanım alanlarının azlığı, uluslararası müdahaleler (Doğan vd., 2015: s. 39) ilk olarak akla gelen sorunlar arasında yer almaktadır.

Tarım konulu haberler, çiftçiler, siyasetçiler, bilim insanları, sivil toplum kuruluşları arasında bilgi alışverişine olanak sağlamaktadır. Dijitalleşmenin yarattığı bilgi bolluğu içerisinde doğru bilgiye ulaşma zorluğu tarım konulu haberlere olan ihtiyacı öne çıkarmaktadır. Tarım haberciliği ile tarım alanında güvenilir, bilimsel bilgilerin yayılması ve tarım alanına ilişkin konularda kamuoyu oluşturulması amaçlanmaktadır (Budak, 2023, s. 30). Bu noktada da medya ve daha özelinde de tarım haberciliği önem kazanmaktadır.

Tarım Haberciliği ve Tarım Temalı Haberciliğin Ortaya Çıkışına Genel Bir Bakış

Tarım haberciliği; “*tarladan sofraya veya çiftlikten çatala kadar uzanan tarım ve gıda sistemi hakkındaki haber ve bilgileri, yazı ve röportajları yayımlamanın yanı sıra bu alanda bilgiye dayalı analiz yapma üzerine odaklanan habercilik türüdür*” (Uğural, 2022). Aynı zamanda tarım haberciliği; tarım alandaki teknoloji ve yeniliklerin çiftçilerin arasında yaygınlaşmasını (Yaseen vd., 2019, s. 289) ve farklı sorunlarda çiftçileri çözüme yönlendirerek tarımda sürdürülebilirlik sağlamayı teşvik eden (Rust vd., 2021, s. 753) bir araçtır.

Tarımsal üretim ve tüketim, tarımsal yenilikler, beslenme ve gıda gibi konularda halkın doğru bilgiye ulaşabilmesini sağlamak hedeflenmektedir. Ayrıca çiftçilerin tarımsal üretime ilişkin kararlarında rehber vazifesi gören tarım haberciliği, çiftçilerin veya tarımda çalışanların sorunlarının gerekli mercilere aktarılmasında ve çözümünde de önemli yere sahiptir. Tarım haberciliği geleneksel bilgilendirme ve eğitim görevlerine ek olarak kaynakların kalkınma hedeflerine uygun olarak kullanımını sağlamak gibi bir sorumluluğu da yüklenmektedir.

Tarım haberciliği, toplumun sağlık ve refahını doğrudan etkileyen bir habercilik türüdür. Doğru ve zamanında iletilen tarımsal bilgiler; bireylerin tarımsal üretim ve tüketim alışkanlıklarının biçimlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle sosyal medya mecralarında tarım ve gıda konularında gerçeği yansıtmayan haber ve yorumların hızla yayılmasının önüne geçebilmek amacıyla tarım konusunda uzmanlaşmış kişilerin hazırlamış olduğu haberler önem kazanmaktadır. Konuya ilişkin olarak Tarım Gazetecileri ve Yazarları Derneği (TAGYAD) Başkanı İsmail Uğural şunları söylemektedir:

“Tarım gazeteciliği sadece iyi gazeteciliktir, başka bir deyişle, bir haber için doğru bilgi almak, gerçekleri kontrol etmek ve değerlendirmek, karşı görüşleri dengeli bir perspektife sokmak, bağımsızlığı ve nesnelliliği korurken hikâyeyi açık ve özlü bir şekilde yazmak... Bununla birlikte, tarım gazetecileri bilim, teknoloji, piyasalar, sağlık riskleri ve gıda sistemi için kamu politikası gibi alanlarda ek uzmanlık bilgisine ve ilgili kaynaklara sahip olmak, daha doğrusu bütün bu konularda yeterli ve gerekli bilgiye ulaşmak için ciddi çaba harcamak zorundadır” (Uğural, 2022).

Tarım haberciliğinin kökenleri ABD’de 1792 yılında yayınlanan Farmer’s Almanac ve 1819 yılında yayınlanan American Farmer dergilerine uzanmaktadır. Daha sonraki iki asırlık zaman içerisinde tarım haberciliği ilk zamanlarda üretici, yetiştirici ve kırsal bölgelerde yaşayanlar için bilgiler üretirken, artık daha geniş bir gruba, çevrim içi yayınlar aracılığıyla ulaşmaya başlamıştır (Irani & Doerfert, 2013, s. 6). Iowa Eyalet Üniversitesi’nin 1905 yılında ilk tarım gazeteciliği derslerini ve 1920 yılında tarım gazeteciliği alanında lisans düzeyinde eğitim veren ilk kurum olduğu bilinmektedir (Ergeç, 2022, s. 2704). Bu bağlamda da tarım haberciliğinde tarihsel süreç içerisinde ABD’nin (Amerika Birleşik Devletleri) baskın bir rolünün

olduğu görülmektedir. Öyle ki 1908 yılında ABD’de toplam tirajı 15 milyonu aşan 458 adet tarım gazetesi yayınlanmıştır. Sonraki süreçte ise ABD’de Ag Web, Farm Journal, Progressive Farmer, The Agriculture Magazine, Modern Farmer, Successful Farming, American Farm Bureau Federation, Ag Week, All Ag News; Avrupa’da EurActiv; gibi haber kuruluşları tarım alanı ile ilgili yayınlar yapmıştır. Tarım haberciliği konusunda diğer öne çıkan bir ülkede Hindistan’dır. Hindistan’da 1859 yılında tarımsal gazetecilik örgütlenmelerinin izlerine rastlanmakla birlikte The Times of India, The Hindu, The Business Line, United News of India gibi yayın organlarının 1970’li yıllardan itibaren çiftçilere tarımsal raporlar sunduğu belirtilmektedir (Budak, 2023, s.31).

Tarım haberciliği, kurumsal çerçevede ve küresel düzeyde çalışmalara ilk defa 1956 yılında Kanada’da kurulan Uluslararası Tarım Gazetecileri Federasyonu (IFAJ) ile başlamıştır. Ülkemizde ise 2012 yılında Ankara’da kurulan TAGYAD tarım, gıda ve ormancılık sektörüne yönelik ulusal bir dernek konumundadır (Uğural, 2022).

Tarım haberciliğinin ülkemizde de haber ve bilgilendirici nitelikteki içeriklerle ilk defa dergicilik alanında ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti’nde dönemin en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olan tarımla ilgili olarak 1880 yılında bir veteriner olan Mehmet Ali Bey ve arkadaşları tarafından ilk ziraat ve veterinerlik dergisi olan Vasıta-ı Servet çıkarılmaya başlanmıştır (Kadioğlu, 2004, s.39). Dergide çiftçilik, bahçe tarımı, bağcılık, bitki ve hayvan hastalıkları, arıcılık, büyük ve küçükbaş hayvancılık ile ilgili konularda yazılar yayımlanmıştır.

Takip eden yıllarda kimisi özel şahıslar tarafından kimisi de ilgili bakanlıklar tarafından olmak üzere; Ziraat Gazetesi, Ziraat Hayatı, Orman ve Maâdin ve Ziraat ve Baytar Mecmûası, Umûr-ı Nafia, Osmanlı Terakki-i Ziraat, Osmanlı Ticaret ve Ziraat Gazetesi, Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası, Felâhat, Resimli Çiftçi, Resimli Ziraat Gazetesi, İkramiyeli Ziraat Gazetesi, Toprak, Ziraat ve Sınat Tercüme-i Fünun Odaları Mecmuası, Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, Ekinci, Bağçevan, Çiftçiler Derneği Mecmuası, Yeni Ziraat Gazetesi gibi dergiler yayınlanmıştır (Demir, 2014, s. 385). 1980 lerden günümüze kadar ise Hasad, 4Mevsim, Türk Tarım Orman Dergisi, tarlasera, Agro World, Harman Time, Çiftlik, Tarım Türk Dergisi, Tarım Gündem gibi tematik dergiler yayınlanmıştır.

Kırsal kesimde yaşayanlara yönelik radyo yayınları ise, ilk olarak ziraatçi Ali Rıza Uluçam tarafından hazırlanan “Ziraat Takvimi Saati” adıyla 1941 yılında başlamıştır (Koç, 2012, s.80). Türk çiftçisinin durumu, mevsimin tarımsal özellikleri, sebze ve meyvecilik, tarla ziraatı, ekim-dikim gibi konularda bilgilere yer verilmiştir. Bölümlerden birinde de ceviz ağacıyla ilgili hurafeye değinilmiştir:

“Devletin iyi gören gözü imdada yetişti. İcra Vekilleri ceviz ağacı ihracını meneden bir kararname çıkardı. Ceviz kurtuldu. Halkımızda yanlış bir kanaat vardır; cevizi diken ölür derler, böyle değildir. Cevizi diken elbet bir

gün ölecektir. Fakat hem kendisi hem de çocukları ve onların çocukları meyvelerini yiyecek fayda görecektir” (Okur, 2019, s.109).

Takip eden dönemde Tarım Bakanlığı ile yapılan iş birliği sonucunda İstanbul Radyosunda Cemalettin Şenocak tarafından hazırlanarak yayınlanan genellikle hükümetin köy ve köylülerle ilgili çalışmalarının anlatıldığı Köyün Saati adlı program, 1959 yılında Günaydın, 1963 yılında Ocakbaşı, 1966 yılında ise Köy Odası isimli programlar yayınlanmaya başlanmıştır.

Televizyonda ise Köy Meydanı, Köy Kahvesi, Kadın Ana adlı programlar ilk yayınlanan tarım programları arasında yer almıştır. Yine 1980’li yıllardan sonra da Toprağın Sesi, Köyden Köye, Bizim Eller, Tarım Takvimi, Köyden Kentten, Sabahın Getirdikleri, Akşamın Getirdikleri, Köyümüz Kasabamız ve Köyümüzden Mektup Var, Gündoğarken, Tarım ve Geleceğimiz, Türk Tarımı ve AB gibi programlar yayınlanmıştır (Çavdar, 2009, s.580).

Günümüzde sadece tarım konusunda yayın yapan Çiftçi TV, Toprak TV, Bereket TV, TAGYAD TV, Tarım Toprak, Tarımdan Haber, Tarım Pusulası, Köyden Haber, Tarım Türk TV-Tarımsu TV, Agro TV, Köy TV gibi tematik televizyon kanalları da bulunmaktadır. Bir tarım ülkesi olarak, tarımın sürdürülebilir olmasında medyanın önemli bir rolü vardır. İyi ya da kötü uygulamaların haberleştirilmesi tarım sektörünün gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Tarım gazeteciliğinin gelişimine dair açıklamalarda bulunan TAGYAD Yönetim Kurulu Başkanı İsmail Uğural, tarım gazeteciliğinin dünyada ekonomi gazeteciliğinin dışına çıktığını, ayrı bir alana sahip olduğunu ve gazetecilikte yeni bir uzmanlık dalı olarak gelişim gösterdiğini belirterek şunları söylemiştir: “*Bütün arzumuz Türkiye’de de aynı gerçeklik doğrultusunda tarım gazeteciliğini doğru habercilik, bilgiye dayalı analiz, bilgi kirliliğinin dışında ve bilimsel bilgi üzerine inşa edilmiş hem bilgi hem fikir sahibi tarım gazetecilerinin mesleki faaliyet gösterdiği bir boyut yaratmaktır*” (Sonsöz, 2022).

Küresel olarak tarım haberciliği her geçen gün önem kazanmaktadır. Tarım haberciliğinde ajite edilmiş ve popülist biçimlerin aksine bilimsel bilgiye ve güncel verilere dayalı analizler ile desteklenen habercilik anlayışının ortaya konulması ve bu sayede toplumun bilinçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ancak yapılan bir araştırmada, medyada verilen haberlerde genellikle tarım alanında emek verenlere iç sayfalarda ve mağdur temsiliyle yer verildiği, haberlerde acıma duygusunun ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Görsellerde genellikle çadır, baraka, tarım işçisi, çocuk işçilerin kullanılmakta, tarım işçileri sıklıkla yoksullukla özdeşleştirilmiştir (Nuh, 2019, s.73).

Günümüzde tarım haberciliğinin nitelikli bir biçimde yapılmasının önünde; uzmanlaşma eksikliği, tarımın siyaset, ekonomi gibi konuların gerisinde kalması, ekonomi-politik yapının hükümet ve işletmelere yaklaşım onların söylemini meşrulaştırması, kırsal kesimde yaşayanların bilgi ve teknolojiye erişiminin sınırlı

olması, tarım haberlerinin bilimsel bir biçimde verilememesi gibi sorunlar bulunmaktadır (Budak, 2023, s. 34).

Dijital Platformlarda Tarım Haberciliği

Medya yüklendiği misyon gereği geniş kitlelere hitap edebilme gücüne sahiptir ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile toplum üzerindeki etkisini arttırmaktadır. Zaman ve mekân sınırını kaldıran internet ile birlikte habercilikte dönüşüm süreci başlarken, enformasyonun küresel düzeyde yayılma hızı artmıştır. Geleneksel habercilikten dijital haberciliğe geçiş ile birlikte haber üretim ve toplama pratiklerinden, iş yapış süreçlerine, haber merkezlerinin organizasyon yapısından haber içeriklerinin farklılaşmasına kadar bir değişim dalgası medyada yaşanmıştır. Ayrıca dijitalleşmeyle birlikte yazı, fotoğraf, animasyon, ses ve görüntü gibi unsurlar aynı ortamda verilebilmektedir. Bunun yanı sıra okuyucu haber tüketiminde etkileşimde bulunmaktadır. Haber içerisinde kullanılan hipermetinler ile okuyuculara etkileşimli bir okuma seçeneği sunulmaktadır. Yine dijitalleşme maliyetleri büyük oranda düşürmekte, sayfa sınırlamasını ortadan kaldırmaktadır. Okurların mobil cihaz kullanımlarının, internet ve sosyal ağlarda geçirdikleri zamanın artması da geleneksel medyanın dijitale doğru kaymasına ve bu alana yatırımlar yapılmasında etkili olmuştur.

İlave olarak dijital haberciliğin haberlerin hızlı bir şekilde okuyucuya ulaşması gibi önemli bir avantajı bulunurken, diğer yandan haberin editör onayından geçmeden yayınlanması gibi nedenlerle güvenilirliğin azalarak bilgi kirliliğinin ortaya çıkması gibi önemli bir dezavantajı da bulunmaktadır. Öte yandan haber sitesi kurmanın maliyetinin ucuz olması nedeniyle bireyler de dijital haberciliğe yönelmiştir. Doğal olarak bu durum çeşitli sorunlara yol açmaktadır.

Haberciliğin dijitalleşmesi tarım medyasını da etkilemiştir. Pek çok medya kuruluşu dijital mecralarda tarım haberciliğine ilişkin yayınlar yapmaktadır. Sadece geleneksel ana akım değil tematik tarım haberciliği yapan yayın kuruluşları da dijital mecralarda faaliyet göstermekte, haberlerini çevrim içi olarak yayınlamaktadır.

Dijital platformlarda yayın yapan Tarımdan Haber, Tarlasera, Gıda Hattı, Tarım Pusulası gibi tematik haber siteleri de bulunmaktadır. Bu haber siteleri de tarım, gıda, üretim teknikleri, hayvancılık ile ilgili içeriklerini okuyucularla buluşturmaktadır. Yine Türk Tarım Orman Dergisi, Türk Telekom'a ve Turkcell'e ait olan platformlarda bulunan "e-Dergi" ile "Dergilik" mobil uygulamalarında yayınlanmaktadır (Tarım ve Orman Dergisi, 2020).

Haberciliğin dijital olarak yapıldığı mecralardan biri de podcast yayınlarıdır. İnternet bağlantısı, bir mikrofon ve kayıt cihazı olan herkesin bireysel olarak yapabileceği bir yayıncılık olan podcast, ana akım medyada yer bulamayan haberleri ya da haberlere ilişkin gelişmeleri de takipçilerle paylaşmaya olanak sağlamaktadır. Örneğin son dönemlerde Fransa'da yaşanan çiftçi protestoları bu podcastlerin konularından biridir. Yine Çiftçi TV beğenilen içeriklerini podcast olarak sunmaktadır.

Sosyal medyada haber paylaşımı için önemli bir platformdur. Özellikle Facebook, X, Instagram gibi sosyal medya platformları, haberin paylaşıldığı haber siteleri ve forumlar ile haberlerin çok hızlı bir biçimde paylaşılması, haberin çok sayıda alıcıya ulaşması, habere yorumların yapılması, vb. faktörler geleneksel medya şirketlerinin sosyal medya platformlarını daha etkin olarak kullanmaya başlamalarında etkili olmuştur (Sucu, 2020, s. 44). Bilgi ve teknolojinin çiftçiye en kolay ve çabuk biçimde ulaşmasında sosyal medya platformları aracılık yaparak önemli bir görev üstlenmektedir. Tarım haberciliği yapan İrfan Donat bu konuya ilişkin olarak şunları söylemiştir:

“Aslında sosyal medya platformları için bir nevi, çiftçinin dijital tarım teknolojisi ve yeni bilgilerle ön tanışma ve buluşma sahnesi diyebiliriz. Gözlemlerimden yola çıkarak söyleyebilirim ki çiftçiler açısından Facebook hala en çok kullanılan ve paylaşım yapılan mecraların başında geliyor. Üreticiler Facebook gruplarında kendi konularında bilgi alışverişi sağlarken yorum ve görüşlerini de paylaşmayı ihmal etmiyor. Aslında bu tür sosyal medya mecraları sayesinde çiftçiler kendi köylerinin dışına çıkarak Türkiye'nin hatta dünyanın farklı bölgelerindeki çiftçilerle iletişime geçerek gelişmelerden daha hızlı şekilde haberdar olabiliyor” (Donat, 2020).

Çiftçiler ayrıca teknolojinin kullanımına, ürünün teknik donanımına ilişkin sorularını da işletmelerin sosyal medya hesaplarından sorarak cevap alabilmektedir ya da bu işletmelerden aldıkları ürünleri kullanırken çekilen fotoğraf/videolarını, deneyimlerini paylaşabilmektedir. Bu bağlamda sosyal medyanın çiftçinin geleneksel ve bilindik uygulamaların dışına çıkma süresini kısaltarak kafalarındaki soru işaretlerini gidermede yardımcı olduğunu söylemek mümkündür.

BULGULAR

Araştırma

Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Yapılan araştırmada giderek daha stratejik bir önem kazanmaya başlayan tarım sektörünü konu alan haberleri gazete ve haber sitelerinin gündeme getirip getirmediğini, tarım sektörünün haberlere ne düzeyde/ne şekilde konu olduğunu ve toplumun bu haberlere göstermiş olduğu ilgiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Ünal ve Dağdaş (2023) tarafından konuya ilişkin yapılmış olan çalışmada farklı ideolojilere sahip olan gazetelerin tarım haberlerine yaklaşımları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu çalışmada ise gazetelerin yanında haber sitelerinin tarım haberlerine yaklaşımı ele alınmıştır. Yine tarım haberciliğinin küresel düzeyde durumunu daha çok geleneksel medya düzeyinde inceleyen Budak (2023) tarafından yapılan çalışmadan ise; ülkemizde yayınlanan gazetelerin yanında haber sitelerinin tarım haberlerine yaklaşımlarını ele alması ve bu haberlerin kitlelere

daha etkin biçimde ulaşmasını sağlamak amacıyla X platformunu ne düzeyde aktif olarak kullandıklarını ortaya koymasıyla farklılık göstermektedir.

Bu araştırmada, önemli bir uzmanlık alanı olan tarım haberciliğinin medyada yeterli düzeyde temsil edilmediği hipotezinden hareket edilmiştir. Araştırmanın örneklemini Boomsocial sitesindeki veriler esas alınarak, X platformunda takipçi sayısı en fazla olan 10 adet gazete ve 10 adet haber sitesi oluşturmaktadır. 2013 yılında kullanıma açılan Boomsocial, markaların sosyal medyadaki varlıklarını takip ederek, karşılaştırmaya ve raporlamaya olanak sağlayan bir sosyal medya analiz platformudur. Araştırma kapsamında incelenen 10 adet gazete ve 10 adet haber sitesinin yayınladıkları tarım haberlerine erişilmiştir. Ayrıca bu haberlerin ilgili medya kuruluşunun X (Twitter) hesabından paylaşılıp paylaşılmadığı kontrol edilmiş ve yapılan paylaşımların aldığı etkileşim sayılarına ulaşılmıştır.

Araştırmada doküman analizi yöntemi ile veri toplanmıştır. Yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma türü olan doküman analizi (Kıral, 2020, s.175), elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet üzerinden erişimli) ve basılı materyallerin incelenmesi ve değerlendirilmesi için sistematik bir işlemdir (Bowen, 2009, s.27). Doküman analizi ile araştırma konusuna ilişkin diğer kişi veya kurumlar tarafından hazırlanmış, yazılmış veya oluşturulmuş yazı, belge, yapım veya kalıntılar toplanarak incelenmektedir (Sak, vd., 2021, s. 230). Nitel araştırmalar, parçalı durumdaki sosyal gerçekliklerin bütüncül ve eleştirel biçimde irdelenmesinde yol göstermektedir (Budak, 2023, s. 54). Çalışmada ayrıca içerik analizi tekniğinden faydalanılmıştır. Örnekleme oluşturan gazete ve haber siteleri tarafından, belirlenen tarih aralığında farklı kategorilerde yayınlanan tarım haberlerine ilişkin paylaşım sayılarının belirlenmesi için nicel çözümleme yapılmıştır. Nitel ve nicel araştırma yöntemiyle tasarlanan çalışmalarda kullanılan ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla iletişim çalışmalarında önem kazanan içerik analizi, “içeriğin çeşitli yönlerini sayarak ve/veya kodlayarak her türlü içeriği özetlemek için geliştirilen bir analiz tekniğidir” (Sallan & Nizam, 2021, s. 182). Bu teknik, “iletilerin açık olan içeriğinin nesnel ölçülebilir ve doğrulanabilir bir açıklamasını yapabilmek amacıyla kullanılmaktadır” (Metin & Ünal, 2022, s. 275). Sayısal verilerin toplanarak incelendiği nicel veri çözümlemesi ise, *mevcut durum ve olgular hakkında bilgi sahibi olmak için sayısal değerlerin objektif ve sistematik bir şekilde gözlemlenerek ölçüldüğü ve yapılan ölçümlerin tekrarlanabildiği süreci kapsamaktadır* (Garip, 2023, s. 4).

İnceleme konusu gazete ya da haber sitelerinin hiçbirinde tarım kategorisinin bulunmaması nedeniyle; yaşam, hayat, gündem, güncel, ekonomi ve diğer sekmeleri altında yer alan tarım haberlerine erişilmesi araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Bulgular

Tablo 1: X’de Gazetelerin Takipçi/Takip Ettiği Kişi veya Kurum Sayısı

Gazete Adı	X Takipçi Sayısı	X Takip Ettiği Kişi veya Kuruluş Sayısı
Habertürk	4.897.586	62
Hürriyet.com.tr	4.317.590	39
Sözcü	3.839.294	24
Cumhuriyet	3.571.188	10
milliyet.com.tr	2.581.289	23
Sabah	2.277.644	17
BirGün	2.117.527	16
Star	1.344.265	26
Yeni Şafak	1.106.314	37
Akşam	992.082	30

Kaynak: Boomsocial. (2023).

Tablo 1’ de görüldüğü gibi en fazla takipçisi olan gazete *Habertürk*’tür. Aynı zamanda *Habertürk*’ün takip ettiği kişi veya kuruluş sayısı da diğer gazetelerden fazladır. En az takipçisi olan gazete ise *Akşam Gazetesidir*. Takip ettiği kişi ya da kurum sayısı en az olan gazete ise *Cumhuriyet*’tir. Sosyal medyada fazla sayıda kişi ya da kuruluşu takip etmek haber kaynaklarının sayısını arttırmak, habere daha hızlı ulaşabilmeyi sağlamak gibi avantajlar sağlamaktadır. Bu bağlamda da *Habertürk*’ün sosyal medyanın avantajlarından diğer gazetelere göre daha fazla yararlandığı görülmektedir. Bu durum da takipçi sayısına yansımaktadır.

Tablo 2: X’de Haber Sitelerinin Takipçi/Takip Ettiği Kişi veya Kurum Sayısı

Haber Sitesinin Adı	X Takipçi Sayısı	X’de Takip Ettiği Kişi veya Kuruluş Sayısı
BBC News Türkçe	4.373.521	48
Odatv	2.010.902	10
T24	1.943.923	7
Diken	1.490.359	36
Haber 7	1.018.505	8
Sputnik Türkiye	1.008.018	15
soL Haber	900.147	13
duvaR	824.500	76
Kamudanhaber	766.088	350
Aykırı	709.817	12

Kaynak: Boomsocial. (2023).

Boomsocial sosyal medya ölçümleme sitesinden elde edilen veriler doğrultusunda X’de en fazla takipçisi olan 10 adet haber sitesi araştırma kapsamına alınmıştır. Tablo 2’de görüldüğü gibi en fazla takipçisi olan haber sitesi *BBC News Türkçe*’dir. Listede kendisinden sonra gelen *Odatv*’nin takipçi sayısınının 2 katından daha fazla takipçisi bulunmaktadır. Bu durumda etkili olabilecek önemli

faktörlerden birinin *BBC News Türkçe*'nin bazı yayınlarını indirilebilecek biçimde ya da podcast uygulaması şeklinde sunması olduğu düşünülmektedir. En fazla kişi veya kurumu takip eden ise kamu personeli haber sitesi olan *Kamudanhaber*'dir. Takip ettiği kişi veya kuruluş sayısının fazla olması habere erişim açısından her ne kadar avantaj sağlasa ve bu avantajlar etkin bir biçimde kullanılsa da takipçi sayısının düşük olmasının genel olarak kamuda çalışanlara hitap etmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. En az kişi veya kuruluşu takip eden haber sitesi *T24* tür. Ancak takipçi sayısı sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır. Bu durumun haber sitesinin muhalif yapısından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 3: Gazetelerin İnternet Sitelerinde Yayınlanan Tarım Haberi Sayısı ve Gazetelerin X Hesabından Paylaştıkları Tarım Haberi Sayısı (07.09.2023-16.09.2023)

Gazete Adı	Haber Sayısı	Haberlerin Verildiği	Yayımlandığı Kategori	Medya Kuruluşunun	Haberlerin Aldığı	Haberlerin Aldığı	Haberlerin Aldığı	Haberlerin Görüntülenme
Habertürk	14	2	yaşam (14)	-	-	-	-	-
hurriyet.com.tr	3	2	ekonomi(2), yaşam(1)	-	-	-	-	-
Sözcü	6	3	ekonomi(3), gündem (3)	6	182	200	668	187.000
Cumhuriyet	4	3	yaşam (2),	3	5	11	25	38.100
milliyet.com.tr	5	3	ekonomi (3), gündem (2)	1	-	1	3	6.382
Sabah	5	2	yaşam (3), ekonomi (1),	2	-	-	18	5.037
BirGün	4	4	güncel (3), ekonomi (1)	3	5	34	76	
Star	2	2	güncel (1), ekonomi(1)	1	-	-	6	5.755
Yeni Şafak	6	3	ekonomi (4), hayat (1),	5	8	32	233	25.518
Akşam	7	4	ekonomi (4), güncel (3)	3	-	-	6	2.092

Kaynak: Gazetelerin internet sayfaları ve Twitter Hesapları

Tablo 3'te yer alan 10 gazetede 10 gün içerisinde sadece 56 adet tarım haberi yayınlanmıştır ki bu haberlerin yaklaşık dörtte biri tarım sektörünün sorunlarını ya da bu sektörde yaşanan gelişim ve değişimleri yansıtmaktan uzaktır. En fazla takipçisi olan *Habertürk*'ün 10 günde yine en fazla sayıda (14 adet) tarım haberi yapan gazete olduğu görülmektedir. Ancak bu haberlerin hepsi "*Domates yetiştiriciliği ve püf noktaları: Domates yetiştiriciliği nasıl yapılır, kârlı mı?*" başlığı ya da bunun ceviz, keçiboynuzu, çilek, vb. ayrı versiyonlarını içeren başlıklarla yayınlanmıştır. Bu haberlerin hiçbirisi gazetenin X hesabından yayınlanmamıştır. X in daha çok anlık ve önem derecesi daha yüksek olan haberlerin paylaşıldığı bir mecra olmasının bu tür haberlerin paylaşılmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

Tarım haberlerinin verilme sıklığı ise oldukça düşüktür. Gün olarak en fazla *Akşam* ve *BirGün* gazetelerinin (4 gün) tarım haberi verdiği görülmektedir. Diğer gazeteler ise 10 günlük süreç içerisinde 2 ya da 3 gün tarım haberi yapmıştır. Ana akım medya içerisinde yer alan bu gazetelerin hem haber sayıları hem de haberi verdikleri gün sayısı oldukça yetersizdir. Basılı versiyonlarda yer sıkıntısı, artan maliyetler gibi sebepler öne sürülerek bazı haberler yayınlanmazken, bu sorunların ortadan kalktığı dijital ortamda insanlığın geleceği için böylesine önemli haberlerin yayınlanmaması, medyanın toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket etmediğini göstermektedir.

En az haber yapan gazetelerden birinin ise *Hürriyet Gazetesi*'nin (3 adet) olması dikkat çekmektedir. Hem basılı hem de dijital ortamda faaliyet gösteren takipçi sayısı da oldukça yüksek olan gazetenin tarım haberlerine gereken önemi vermediği görülmektedir. Bu haberlerin yine hiçbirisi gazetenin X hesabından paylaşılmamıştır. Örneğin *Hürriyet Gazetesinde* yayınlanan haberlerden bir tanesi “*Türkiye’de 27 milyon hektar tarım alanı 23 milyonun altına düştü! Gözümüz gibi korumalıyız*” başlığıyla yayınlanmıştır. Sosyal medya platformlarının geleneksel medyaya nazaran haberin yayılmasında ve kitlelere ulaşmasındaki hızının çok fazla olduğu bilinmektedir. Buna rağmen, toplumun bilinçlenmesini ve toplumda farkındalık oluşturulmasını sağlayacak böylesine önemli bir haberin X hesabından paylaşılması dikkat çekmektedir. *Habertürk* ve *Hürriyet Gazetesi* dışındaki gazetelerin internet sayfalarında yayınladığı haberlerin hepsini olmasa da bir kısmını X hesaplarından paylaştıkları ve bu platformu nispeten daha aktif kullandıkları görülmektedir.

Araştırmaya konu olan gazetelerin internet sayfalarının hiçbirinde tarım kategorisi bulunmamaktadır. Bu nedenle tarım haberleri farklı sekmeler altında verilmiştir. En fazla haberin yaşam/hayat (21 adet) ve ekonomi (21 adet) sekmeleri altında paylaşıldığı görülmektedir. Bu haberlerin tarım sektöründe yaşanan gelişme ya da sorunları yansıttığı görülmektedir. Örneğin *Sabah* gazetesi tarafından yaşam kategorisinde “*Verim ve fiyat üreticiye ‘fıstık’ gibi dedirtti*” başlıklı haber verilirken, *Sözcü* gazetesinde ekonomi sekmesi altında “*Küresel gıda fiyatları yeniden düştü, Türkiye’de ise 36 aydır aralıksız artıyor*” başlıklı haber yayınlanmıştır. Sonrasında ise sırasıyla gündem/güncel (13 adet) ve diğer (1 adet) sekmeleri altında tarım haberlerinin verildiği görülmektedir. Gündem/güncel sekmesi ve diğer sekmesi altında verilen haberlerinde tarım sektörüne ilişkin gelişme ve sorunları yansıttığı görülmektedir. Gündem/ güncel sekmesi altında yayınlanan haberlere “*Bakan Yumaklı Sabah’a konuştu: Fiyatları etkileyecek üretim sıkıntısı yok*” (*Sabah*), “*11 bin 160 dekar araziye sulayan göletlerde su seviyesi alarm veriyor*” (*milliyet.com.tr*) başlıklı haberler örnek olarak verilebilir. Belirtilen tarih aralığında diğer sekmesi altında verilen tek haber ise *Yeni Şafak* gazetesinde yayınlanan “*Ata tohumundan üretiyorlar: Hem kurutup hem de taze olarak satıyorlar*” başlıklı haberdir.

İnternet sayfasındaki tüm haberleri X hesabından yayınlayan tek gazete ise *Sözcü*'dür. Gündem ve ekonomi kategorilerinde paylaşılan “*Kilosu 1 liraya düşen kavun, hayvan yemi olsun diye hasat edilmiyor*”, “*Gübre fiyatları altınla yarışıyor*” balıklı haberlerin yine tarım sektöründeki sorunları yansıttığı görülmektedir. X hesabından paylaşılan bu haberlerin aldığı etkileşim sayıları da diğer gazetelerin paylaşımlarına aldıkları etkileşim sayısına oranla yüksektir. Haberlerin daha hızlı yayılabilmesi ve duyulabilmesi için tüm tarım haberlerinin gazetenin X hesabından paylaşılmasında gazetenin muhalif yapısının etkili olduğu öngörülmektedir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki insanlığı tehdit eden sorunlarla ilgili bu tür haberlerin almış olduğu etkileşim sayıları sıradan bir magazin, spor, vb. haberin aldığı etkileşim sayısının yanında yok denecek kadar azdır. Örneğin 13 Eylül 2024 tarihinde *Sabah* gazetesinin yayınlamış olduğu “*İneğine doğum hediyesi taktı*” başlıklı haber 2 yorum, 5 retweet, 42 beğeni almış ve 13.300 defa görüntülenmiştir. Yine 12 Eylül 2024 tarihinde *Hürriyet* gazetesinde verilen “*İş görüşmelerinde tuz-biber testi. Bunu yapanlar işe alınmıyor...*” başlıklı haber 3 beğeni almış 9.374 defa görüntülenmiştir.

Diğer gazetelerin X platformunda yapmış oldukları tarım haberlerine yapılan yorum sayılarının oldukça az olduğu görülmektedir. Retweet sayıları da düşük olmakla birlikte yapılan yorum sayılarına göre yüksektir. Beğeni sayılarının ise yorum ve retweet sayılarına göre yüksek olduğu görülmektedir. Genel olarak görüntülenme sayıları diğer etkileşimlere nazaran fazla sayıdadır. Ancak yine de bu haber paylaşımlarının takipçilerde farkındalık düzeyinde bir etki oluşturduğu öngörülmektedir.

Tablo 4: Haber Sitelerinde Yayınlanan Tarım Haberi Sayısı ve Haber Sitelerinin X Hesabından Paylaştıkları Tarım Haberi Sayısı (07.09.2023-16.09.2023)

Haber Sitesinin	Verilen Haber	Haberlerin Verildiği	Yayımlandığı Kategori	Medya Kuruluşunun	Haberlerin Aldığı	Haberlerin Aldığı RT	Haberlerin Aldığı	Haberlerin Görüntülenme
BBC News Türkçe	-	-	-	-	-	-	-	-
Odatv	3	4	güncel (2), ekonomi (1)	2	143	788	3.084	572.200
T24	2	2	gündem(1), ekonomi (1)	2	11	91	173	61.800
Diken	-	-	-	-	-	-	-	-
Haber 7	9	5	yaşam (1), güncel (2)	-	-	-	-	-
Sputnik Türkiye	1	1	ekonomi	-	-	-	-	-
soL Haber	1	1	ekonomi	1	1	3	4	4.280
duvaR	2	2	güncel (2)	2	2	8	10	19.462
Kamudanhaber	-	-	-	-	-	-	-	-
Aykırı	1	1	ekonomi	2	48	22	130	42.800

Kaynak: Haber sitelerinin internet sayfaları ve Twitter Hesapları

Tablo 4’te görüldüğü gibi araştırma kapsamında bulunan 10 günlük süre içerisinde 10 tane haber sitesi toplamda 19 adet tarım haberi yapılmıştır. Bu haberler de güncel, ekonomi, gündem, yaşam kategorileri altında yayınlanmıştır. Ana akım medyada yayınlanan haber sayısının yaklaşık üçte biri kadar haber yapılmıştır. Çoğu muhalif olarak tanınan bu haber sitelerinin tarım sektörünün içinde bulunduğu çıkmaz hakkında haber yapmamaları dikkat çekmektedir. Haberlerin veriliş sıklığı incelendiğinde 10 günlük süreç içerisinde en fazla sayıda tarım haberi yayınlayan *Haber 7*’nin bu haberleri 5 günde verdiği görülmektedir. Ancak “*Çiftçilere mazot ve gübre destek ödemeleri*”, “*Bakan Yumaklı: TİGEM, hububat hasadı rekoru kırdı*” başlıklarıyla tarım sektöründe yaşanan gelişmeleri haber yapmasına rağmen *Haber 7* sitesinin de bu haberlerin hiçbirini X hesabından paylaşmadığı görülmektedir.

Yine *Sputnik* de web sayfasında 1 adet haber yayınlamış ancak X hesabından haber yayınlamamıştır. Bu haber sitelerinin tarım haberlerinin hızla yayılması için X platformunun nimetlerini değerlendirmedeği görülmektedir.

En fazla takipçi sayısına sahip olan *BBC News Türkçe*’nin yanında *Diken* ve *kamudanhaber* siteleri de hiçbir tarım haberi yapmamıştır. Tıpkı en fazla takipçisi olan gazetelerin X platformundan paylaşım yapmamasına paralel olarak en fazla takipçisi olan haber sitesi olan *BBC News Türkçe* ve adı geçen diğer haber siteleri de X hesaplarından da ilgili tarih aralığında herhangi bir tarım haberi paylaşmamıştır. Ancak *kamudanhaber* sitesi ağırlıklı olarak kamu personeline ilişkin haberler yayınlamasıyla diğer haber sitelerinden ayrılmaktadır. Tarım haberlerini yayınlamaması temasına uygun haberleri tercih etmesinden kaynaklandığı öngörülmektedir. Adı geçen takipçi sayıları yüksek diğer haber sitelerinin tüm dünyayı tehdit eden gıda sorunu, tarım arazilerinin giderek azalması, vb. sorunları duyurması beklenirken, sosyal sorumluluklarını yeterli düzeyde yerine getirmediikleri görülmektedir.

T24 ve *soL* haber sitelerinin ise az sayıda haber yayınlamalarına rağmen tüm haberleri X platformunda paylaştıkları görülmektedir. *Aykırı* ise diğer gazete ve haber sitelerinden farklı olarak sitesinden sadece 1 adet tarım haberi paylaşırken X hesabından 2 adet tarım haberi paylaşmıştır. Takipçi sayısının yüksekliğine paralel olarak paylaşımlarına en fazla etkileşimi alan haber sitesi ise yayınladığı “*Çiftçi, tarımın durumu soğan örneğiyle gözler önüne serdi*”, “*Görüntüleri ortaya çıktı... Türk fıındığına darbe vuracak hamle*” gibi haberlerle *Odatv*’dir. Ayrıca *Odatv* aynı haberi ertesi gün tekrar vermiş başka bir gün de retweet etmiştir. Haberlerin tekrar edilmesi takipçilerinin farkındalık düzeylerinin artmasında ve konunun unutturulmamasında oldukça etkilidir.

Haber sitelerinde yayınlanan tarım haberlerinin en fazla ekonomi (10 adet) kategorisi altında yer aldığı görülmüştür. Ardından sırasıyla gündem (8 adet) ve yaşam (1 adet) kategorileri altında tarım haberleri paylaşılmıştır. Bu tür haberlerin ağırlıklı olarak ekonomi kategorisinin altında yer bulması, tarımın daha çok ekonomik-politik bir

sektör olarak konumlandırılmasından kaynaklandığı öngörülmektedir. Ayrıca incelenen haber sitelerinin konuya ilişkin paylaşmış olduğu haberlerin tarım sektöründe yaşanan sorunları yansıttığı görülmektedir. Örneğin; “30 yılda 4 milyon hektarın üzerinde arazi tarım dışına çıkarıldı”, “Dünyada gıda fiyatları son bir yılda yüzde 11,8 gerilerken, Türkiye’de yüzde 73,6 arttı” başlıklı haberler incelenen haber sitelerinin yayınladığı haberler arasında yer almaktadır.

Daha az sayıda tarım haberi paylaşımlarına rağmen (soL haber 1 adet, Odatv-T24- duvaR ve Aykırı 2’şer adet) diğerleri X platformundan paylaşan haber sitelerinin aldığı etkileşim sayılarının incelenen gazetelerin aldığı etkileşim sayılarından fazla olduğu görülmektedir. Bu durum haber sitelerinin bu platformda daha aktif ve etkili olduğunu göstermektedir. Yine haberlerin almış oldukları etkileşim sayılarından, bu haber sitelerinin takipçilerinin tarım haberlerine karşı daha duyarlı olduğu görülmektedir. Ancak 7 Eylül 2024 tarihinde Odatv tarafından X platformunda paylaşılan “Avrupa basını Melis Sözen’in bu pozlarını yazdı...” başlıklı tek bir haberin 202 yorum, 24 retweet, 349 beğeni ve 407.600 görüntülenme sayısına ulaşması, takipçilerin tarım haberlerine karşı yeterince duyarlı olmadığını göstermektedir.

Son zamanlarda tirajların düşmesi basın işletmelerinin faaliyetlerini sürdürmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle; kaybedilen okuyucuyu internet gazeteciliği faaliyetleri ile yeniden çekmek isteyen basın işletmelerinin okuyucunun ilgisini daha fazla çekebilecek siyaset, ekonomi, spor, vb. konularını içeren haberlere daha fazla önem verdikleri, daha az ilgi çekebilen tarım haberlerine ise sınırlı düzeyde yer verdikleri öngörülmektedir. Benzer biçimde haber siteleri de daha fazla takipçi kazanabilmek, daha fazla tıklanabilmek ve beğeni alabilmek için diğer haber türlerine nazaran tarım haberlerinden daha fazla yer vermektedir. Tarım haberlerinin almış olduğu etkileşim sayılarının yetersizliği bu haberlere okuyucunun ilgisinin düşük olmasının bir göstergesidir. Söz konusu ilgisizliğin ise okuyucuların tarım sektörünün giderek küçülmesinin yakın gelecekte insanlığın yaşamını tehdit edebilecek önemli bir sorun teşkil edeceğinin bilincinde olmamalarından kaynaklandığı öngörülmektedir.

SONUÇ

Tarım insanların yaşamını devam ettirebilmesi için vazgeçilmez bir faaliyet alanıdır. Ayrıca ülkenin iktisadi gelişimi için de önemli bir yere sahiptir. 2050 yılına kadar dünya nüfusunun 9 milyarı geçeceği, şehirleşme oranının yaklaşık %70'lere çıkacağı öngörüsü de tarımın stratejik önemini ortaya koymaktadır (Tarım Kredi Kooperatifi, 2020) Ülkemizde tarım sektörünün gelişebilmesi, üretimin artırılması ve tarımsal ürünlerin kalitesinin iyileştirilmesi için önemli unsurlardan biri de; çiftçilikle uğraşanların daha bilgili hale gelmesini sağlamak ve çiftçiyi teknolojiyi kendi arazisinde uygulayabilecek pozisyona getirebilmektir. Bu durum, çiftçilere

güncel bilginin verilmesini sağlayabilecek faktörlerden birisi olan tarım haberciliğini daha da önemli bir konuma yerleştirmektedir. Enformasyon çiftçiler için hayati öneme haiz bir kaynak olduğundan, gerekli enformasyona sahip olmayanlar ilgili diğer kaynakları da verimli bir şekilde kullanamazlar. Enformasyon gübrelemeden sulamaya, üretimden ve girdi kullanımında riskin azaltılmasına kadar tarımsal üretim üzerinde etkilidir (Özçatalbaş, 2014, s. 124).

Tarım haberciliği, farklı coğrafyalardaki tarım politikaları ve uygulamalarını, tarım sektörünün sorunlarını konu edindiğinden dolayı yerel ve küresel düzeyde önemli bir habercilik türüdür. Önümüzdeki yıllarda tarım haberciliğinin çevresel sürdürülebilirlik, sürdürülebilir tarım teknolojileri, tarımsal teknolojilerinin etik kullanılması vb. alanların öne çıkmasıyla daha da önem kazanacağı açıktır. Tarım habercilerinin hem topluma hem de çevreye önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bağlamda da haberlerini doğruluk ve tarafsızlık ilkeleri doğrultusunda hazırlamaları, bilimsel gerçekleri aktarmaları, tarım politikalarının toplum ve çevre üzerindeki etkilerini ortaya koymaları, tarımda kullanılan teknolojilerin etkilerini analiz etmeleri ve her türlü çıkar çatışmalarından uzak durmaları gerekmektedir. Aynı zamanda bilgiyi anlaşılır biçimde aktarmaları, bilimsel araştırmaların sonuçlarını toplumun anlayabileceği sade bir dille sunmaları beklenmektedir.

Özellikle yaşanan pandemi süreciyle birlikte toplumun dikkati gıdanın tedarik edilmesi, hijyeni ve sürekliliği konularına yönelmiştir. Bu durumun etkisiyle tarım ve gıda konuları medyanın gündeminde eskiye nazaran daha fazla yer bulmuş olsa da yetersizdir. Konusunda uzman tarım muhabiri veya yazarının sayıca az olması, ticari kaygılarla ekonomi, politika, spor gibi alanların daha önemli görülmesi ve gerekli ekipman ya da muhabirin başka haberlere gönderilmesi medyanın böylesine önemli bir alanı geri plana düşürmesinde etkili faktörler olduğu düşünülmektedir. Ajite edilmiş, popülist biçimlerde değil, bilimsel bilgiye ve güncel verilere dayalı analizler ile desteklenen habercilik anlayışı ile toplumun bilinçlendirilmesinin amaçlanması gerekmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen gazetelerin web sayfalarında yer verdiği tarıma ilişkin haberlerin sayısının oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Ayrıca gazete ve haber sitelerinin araştırma kapsamındaki tarih aralığında her gün düzenli olarak tarım haberi yayınlamadığı görülmüştür. En fazla takipçi sayısına sahip olan *Habertürk* ve *Hürriyet* gazetelerinin sitelerinde yayınlanan tarım haberleri X platformunda paylaşılmamıştır. Yine en fazla takipçi sayısına sahip olan *BBC News Türkçe* ile *Diken* ve *kamudanhaber* siteleri hiçbir tarım haberi yapmamıştır. Takipçi sayısı en fazla olan gazete ve haber sitelerinin (yazılı basının dezavantajlarına sahip olmamalarına rağmen), konuya yeterince önem vermediği, geri plana ittiği görülmektedir. Özellikle haber niteliğindeki bilgilerin sıklıkla paylaşıldığı bir platformda yer, maliyet vb. kısıtlar olmamasına rağmen bu haberlerin paylaşılmaması dikkat çekmektedir.

X platformunda paylaşılan haberlerin aldığı etkileşimler de yine sınırlı sayıdadır. Haberlere yapılan yorum, retweet, beğeni sayılarının azlığı dikkat çekmektedir. Bu durumda toplumun konu hakkında yeteri kadar bilinçli olmadığını gözler önüne sermektedir. Küresel açlık krizinin kendisini giderek daha fazla hissettirmeye başladığı günümüzde medya kuruluşlarından sosyal sorumluluk anlayışıyla hareket etmeleri beklenmektedir. Bu bağlamda medyanın tarım sektöründe yaşanan gelişmeleri, sorunları, vb. topluma duyurabilmek ve toplumu bilinçlendirebilmek için düzenli biçimde tarım haberlerine yer vermesi gerekmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen gazetelerin web sayfalarında ve haber sitelerinde tarım kategorisi bulunmamakta, tarım sektörüne ilişkin içerikler gündem, güncel, ekonomi, yaşam gibi kategoriler altında verilmektedir. Tüm dünyada oldukça önem verilen tarım sektörüne ilişkin haberlerin yayımlandığı tarım kategorisinin halen bulunmaması önemli bir eksikliklerdir. “*Tarım konusu, çok izlenen popüler ticari medya içerikleri arasında kendine yer bulmakta zorlanmaktadır. Ancak bu içerikleri talep eden bir kitlenin yanı sıra, tarımın artan önemi, kamuoyunda konunun doğru bir biçimde tartışılmasını gerektirmektedir*” (Oğur, 2022, s. 7).

Tarım sektöründe görülen daralma bireylerin yaşamını zora sokacak boyutlara ulaşmaktadır. Bu bağlamda da medyadan tarım sektörünün sorunlarını topluma, yönetenlere duyurması beklenmektedir. Ancak tarımsal ekim alanlarının azalması ve bu azalmanın sürmesi, tarım arazilerinin bilinçsiz kullanımı, üretim girdilerindeki (gübre, tarım makineleri, mazot, vb.) maliyet artışı, çiftçilerin modern üretim araçlarına ulaşamaması, hayvan hastalıkları ile mücadelenin yetersizliği, vb. sorunlara ilişkin haberlerle medyada karşılaşmak oldukça enderdir. Bu araştırma sonucunda elde edilen veriler de toplumda farkındalık oluşturmada önemli sorumlulukları olan medyanın, tarım haberlerine yeterince yer vermediğini desteklemektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup, katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ağazade, S. (2018). Türkiye tarım sektöründe emek verimliliği ve istihdam ilişkisinin incelenmesi. A. G. Saygın ve M. Saygın (Ed.). *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu (12-14 Nisan 2018) Bildirileri* içinde. (ss. 273-286). Şanlıurfa: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Akşam Gazetesi. <https://aksam.com.tr>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Akşam Gazetesi. <https://twitter.com/Aksam>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Altın, E. (2022). Tarım gazeteciliği branşı geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalı. <https://sonsoz.com.tr/haber/16059124/tarim-gazeteciligi-bransi-gelistirilmeli-ve-yayginlastirilmali>. (Erişim Tarihi:15.02.2023)

Anadolu Ajansı (2021). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-findik-kiraz-incir-kayisi-ayva-ve-hashas-uretiminde-dunyada-birinci-sirada/2277996#:~:text=Ankara,d%C3%BCnyada%207'nci%20s%C4%B1rada%20bulunuyor> (Erişim Tarihi:25.02.2024)

Aykırı. <https://www.aykiri.com.tr> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Aykırı. X (Twitter). <https://twitter.com/aykirimtr> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Bianet. (2021). <https://bianet.org/haber/iklim-haberlerinde-veri-iklim-davalari-iklim-krizi-ve-tarim-243361>. (Erişim Tarihi:17.05.2024)

BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

BBC News Türkçe. X (Twitter). <https://twitter.com/bbcturkce> . (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Birgün Gazetesi. <https://www.birgun.net> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Birgün Gazetesi. X (Twitter). https://twitter.com/BirGun_Gazetesi (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Boomsocial. (2023). <https://www.boomsocial.com/>. (Erişim Tarihi:07.09.2023)

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qalitative research method. *Qualitative Research Journal*. 9 (2). 27-40.

Budak, E. (2023). Tarım haberciliği: Küresel alan ve Türkiye'ye bir bakış. *Akdeniz İletişim*, 41, 27-46.

Cumhuriyet gazetesi. <https://www.cumhuriyet.com.tr>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Cumhuriyet Gazetesi. X (Twitter).<https://twitter.com/cumhuriyetgzt>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Çavdar, G. (2009). Tarımsal bilişim – Radyo ve televizyon. M.Akgül, E. Derman, U. Çağlayan, A. Özgüt (Ed.). *Akademik Bilişim'09 –Konferansı (11-13 Şubat 2009) Bildirileri* içinde (ss.577-587). Ankara: Nokta Matbaacılık.

Demir, K. (2014). Osmanlı'da ziraat gazeteciliğine bir bakış (1880-1923). *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(8). 385-401.

Diken. <https://www.diken.com.tr> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Diken. X (Twitter). <https://twitter.com/DikenComTr> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Direk, M. (2012). *Tarım tarihi ve deontoloji*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Doğan, Z., Arslan, S., & Berkman, A.N. (2015). Türkiye'de tarım sektörünün iktisadi gelişimi ve sorunları: Tarihsel bir bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1). 29-41.

Donat, İ. (2020). *Çiftçinin sosyal medya ile imtihanı*. <https://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/2270489-ciftcinin-sosyal-medya-ile-imtihanı> (Erişim Tarihi:23.05.2024)

DuvaR. <https://www.gazeteduvar.com.tr> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

DuvaR. X (Twitter). <https://twitter.com/gazeteduvar> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Ergeç, E. N. (2022). Tarım iletişim dersi; lisans müfredatı geliştirme önerisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9 (90), 2702-2710. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3410>

Garip, S. (2023). Sosyal bilimlerde nicel araştırma geleneği üzerine kuramsal bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Alan Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 1-19.

Habertürk. <https://www.haberturk.com> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Habertürk.X (Twitter). <https://twitter.com/Haberturk>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Haber7. <https://www.haber7.com> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Haber7. X (Twitter). <https://twitter.com/Haber7>(Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Hürriyet Gazetesi.<https://hurriyet.com.tr>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Hürriyet Gazetesi. X (Twitter). <https://twitter.com/Hurriyet>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Irani, T., & Doerfert, D. L. (2013). Preparing for the next 150 years of agricultural communications. *Journal of Applied Communications*, 97 (2). 6-13.

Kadıoğlu S. (2004). Ziraat ve sınaat tercüme-i fûnun odaları mecmuası üzerine bir inceleme. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2, 39-61.

Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi, *SUSBİD*, 15, 170-189.

Kamudanhaber. <https://kamudanhaber.net> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Kamudanhaber. X (Twitter). <https://twitter.com/kamudanhaber> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Kılavuz, E., & Erdem, İ. (2019). Dünyada tarım 4.0 uygulamaları ve Türk Tarımının dönüşümü, *Social Sciences (NWSASOS)*, 14 (4). 133-157.

Koç, N. (2012). Cumhuriyet'in ilk yıllarında radyo, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8 (15), 69-102.

Metin, O., & Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), 273-294.

Milliyet Gazetesi. <https://www.milliyet.com.tr>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Milliyet Gazetesi X (Twitter). <https://twitter.com/milliyet>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Nuh, H. (2019). *Mevsimlik tarım işçilerinin Türk yazılı basınında sunumu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Odatv. <https://www.odatv.com> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Odatv.X (Twitter). <https://twitter.com/odatv> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Oğur, O. (2022). Tarım haberlerinin yavaş medya kapsamında incelenmesi: Agro TV örneği. *Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 1-25.

Okur, A. (2019). *1927-1950 yılları arasında Türkiye'de radyo yayıncılığı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Özçatalbaş, O. (2014). Yeniliklerin yayılması, tarımsal yayım ve danışmanlık. M.Sayı, E. Oruç, H. Günel, H. (Ed.). *Agricultural extension and consultancy*. 121-137.

Rust, N. A., Jarvis, R. M., Reed, M. S., & Cooper, J. (2021). Framing of sustainable agricultural practices by the farming press and its effect on adoption. *Agriculture and Human Values*. 38 (3).753–765.

Sabah Gazetesi. <https://www.sabah.com.tr> . (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Sabah Gazetesi. X (Twitter). <https://twitter.com/sabah>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4 (1), 227-250.

Sallan Gül, S., & Kâhya Nizam, Ö. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42 (1), 181-198.

soLHaber. <https://haber.sol.org.tr>

soL Haber. X (Twitter). <https://twitter.com/solhaberportali>

Sonsöz, (2022), “Tarım gazeteciliği branşı geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalı”. <https://sonsoz.com.tr/haber/16059124/tarim-gazeteciligi-bransi-gelistirilmeli-ve-yayginlastirilmali>. (Erişim Tarihi:15.04.2024)

Sözcü Gazetesi. <https://sozcu.com.tr> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Sözcü Gazetesi. X (Twitter). <https://twitter.com/gazetesozcu> . (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Sputnik Türkiye. <https://anlatilaninotesi.com.tr>.

Sputnik Türkiye. X (Twitter). https://twitter.com/sputnik_tr

Star Gazetesi.<https://www.star.com.tr> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Star Gazetesi. X (Twitter). <https://twitter.com/stargazete> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).

Sucu, İ. (2020). İletişimde yeni medyanın getirdiği değişimler, gazetecilik ve haber iletişimde dönüşüm. S. Gezgin ve H. Çiftçi (Ed.). *Dijital çağda değişen gazete ve gazetecilik* içinde (ss. 39-67) <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2020/03/GAZETEC%C4%B0L%C4%B0K.pdf>. (Erişim Tarihi:15.04.2024)

Tarım Kredi Kooperatifi, (18.05.2020), <https://www.tarimkredi.org.tr/gundem/blog/tarim-icin-dijital-cozum/> (Erişim Tarihi:22.05.2024)

Tarım ve Orman Dergisi. (2020). *Dergimiz dijital platformlarda da yayında*, <http://www.turktarim.gov.tr/Haber/516/dergimiz-dijital-platformlarda-da-yayinda> (Erişim Tarihi:20.04.2024)

- Türk Dil Kurumu. (2024). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:26.09.2023)
- Topal, R.Ş. (2010). Tarım sektörünün topluma karşı sorumlulukları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 1-31.
- TÜİK. (2022). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim---Aralik,-2022-49664>. (ErişimTarihi:19.05.2024)
- Türkiye Bankalar Birliği. (Haziran 2023 Tarım Sektörü Raporu). s.12.https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8960/Tarim_Sektor_Raporu_130723.pdf. (ErişimTarihi:19.04.2024)
- T24. <https://www.t24.com.tr> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).
- T24. X(Twitter). <https://twitter.com/t24comtr> (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).
- Uğural, İ. (2022), *Tarım gazeteciliğinin artan önemi*. <https://www.kgk.org.tr/tarim-gazeteciliginin-artan-onemi/>. (ErişimTarihi:26.03.2024).
- Ünal, M.A., Dağtaş, E. (2023). Tarım haberciliği üzerine eleştirel ekonomi politik bir değerlendirme: Cumhuriyet, Dünya ve Sabah gazeteleri örnekleri, *Electronic Cumhuriyet Journal of Communication*, 5 (1), 48-63.
- WWFRapor (2022). <https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/surdurulebilirtarm.pdf>. (ErişimTarihi:28.05.2024).
- Yaseen, M., Karim, M., & Luqman, M. (2019). Role of gggricultural journalism in diffusion of farming technologies. *Journal of Agricultural Research*. 57 (4), 289–294.
- Yeni Şafak Gazetesi. <https://www.yenisafak.com> . (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).
- Yeni Şafak Gazetesi. X (Twitter). <https://twitter.com/yenisafak>. (Erişim Tarihi: 07.09.2023-16.09.2023).
- Yıldırım, A.E. (2020). *Üretme tüket: İthalat-siyaset-rant kıskacında tarım*. İstanbul: Sia Kitap.

Yayın Geliş Tarihi: 27.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 25.09.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1523496>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1597-1645
E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

İNFODEMİ OKURYAZARLIĞININ ÖNEMİ VE SALGIN İLETİŞİMİ YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ ÜZERİNE ARGÜMANTATİF BİR YAKLAŞIM

Sema ÇAĞLAYAN*

Nihal PAŞALI TAŞOĞLU**

Öz'

Yakın geçmiş, bir salgın sırasında ortaya çıkan, dijital ve fiziksel ortamlarda hızla yayılarak insanların ihtiyaç duyduğunda güvenilir bilgi kaynaklarına erişimini zorlaştıran, bazıları doğru, bazıları ise yanlış içeriklerden oluşan bilgi bolluğu olarak ifade edilen büyük bir infodemiye tanık olmuştur. Infodemiyle etkin bir şekilde mücadele edebilmek için bireylerin, sağlık okuryazarlığı, medya okuryazarlığı ve bilim okuryazarlığı gibi bir dizi yeterliliğe sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Belirtilen okuryazarlık becerilerini ve daha fazlasını içeren karma bir yeterlilik düzeyini ifade eden "infodemi okuryazarlığı" ise belirtilen bu gerekliliğe cevap verecek bütüncül bir kapsama sahiptir. Infodemi okuryazarlığı kavramı çok yenidir ve bu kavrama dair literatür henüz çeşitlenmemiştir. Bu nedenle bu çalışma infodemi okuryazarlığının önemini, temel aldığı diğer okuryazarlık yeterliliklerinin faydalarına yönelik geçmiş literatür bağlamında açıklamayı amaçlamaktadır; infodemi okuryazarlığının salgın yönetimi ve salgın iletişimi sürecine sunabileceği bireysel ve toplumsal katkıyı tartışmayı hedeflemektedir. Argümantatif araştırma metodunun uygulandığı çalışmada sonuç olarak, infodemi okuryazarlığının salgınları kontrol altına almada, sağlığın korunması ve geliştirilmesinde, salgın süreçlerinde psikolojik zorluklarla,

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çağlayan, S., Paşalı Taşoğlu, N. (2024). Infodemi okuryazarlığının önemi ve salgın iletişimi yönetimindeki rolü üzerine argümantatif bir yaklaşım. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1597-1645.

*Dr., Bir Kuruma Bağlı Değildir, ORCID: <https://orcid.org/000-0002-5715-8744>, semacaglayan@gmail.com

**Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ORCID: <https://orcid.org/000-0003-2985-5638>, nihal.pasali@kocaeli.edu.tr

¹ Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Bu çalışma, Sema Çağlayan'ın Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Nihal PAŞALI TAŞOĞLU danışmanlığında hazırladığı "Infodemi Okuryazarlığının Salgın İletişimi Yönetimindeki Rolü: Infodemi Okuryazarlığı Ölçek Geliştirme Çalışması" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

ayrımcılıkla ve damgalama ile mücadele etmede, bireysel ve sosyal dayanıklılığın geliştirilmesinde, bilgi düzensizliklerinden korunmada, doğru bilgi kaynaklarına ulaşmada, bilgiyi teyit etmede, sosyal mobilizasyon ve topluluk katılımının artırılmasında önemli roller üstlendiği çıkarımına varılmaktadır. Bu çalışma, literatüre yeni kazandırılan bir kavram olan infodemi okuryazarlığının önemini tartışan ilk çalışmadır. Infodemi okuryazarlığı ile ilgili gelecekte yapılacak olan çalışmalara temel sağlayacak olması bu makalenin önemini ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Infodemi, Infodemi Okuryazarlığı, Salgın Yönetimi, Salgın İletişimi.

THE IMPORTANCE OF INFODEMIC LITERACY AND AN ARGUMENTATIVE APPROACH ON ITS ROLE IN OUTBREAK COMMUNICATION MANAGEMENT

Abstract

Recent history has witnessed a major infodemic characterized by an overflow of information, some of which is accurate and some is false, that emerged during a pandemic and rapidly spread across digital and physical environments, making it difficult for people to access reliable sources of information when needed. To effectively combat infodemic, individuals need to have a range of competencies and skills such as health literacy, media literacy and science literacy. "Infodemic literacy", which refers to a mixed level of competence that includes different literacy skills, has a scope to respond to this requirement. The concept of infodemic literacy is very new, and the literature on this concept is still not diverse. Therefore, this study aims to explain the importance of infodemic literacy in the context of past literature on the benefits of other literacy competencies it is based on; it also seeks to discuss the individual and societal contributions that infodemic literacy can offer to epidemic management and communication processes. Applying the argumentative research method, the article concludes that infodemic literacy plays important roles in controlling outbreaks, protecting and promoting health, combating psychological difficulties, discrimination and stigmatization during outbreak processes, developing individual and social resilience, protecting against information irregularities, accessing accurate information sources, confirming information, increasing social mobilization and community participation. This study is the first to discuss the importance of infodemic literacy, a concept newly introduced to the literature. The significance and originality of this article are highlighted because it will serve as a foundation for future research on infodemic literacy.

Keywords: Infodemic, Infodemic Literacy, Outbreak Management, Outbreak Communication.

GİRİŞ

Bireyler, sağlık riskleri belirsiz olduğunda neyin bilinip bilinmediği hakkında bilgiye, sağlıklarını korumaya yardımcı olacak kararları formüle etmek için geçici rehberliğe ve iyi bilgilendirilmeye ihtiyaç duymaktadır (Broucke, 2020;

Reynolds vd., 2007, s.5). Salgın iletişimi, gerek duyulan bu yöndeki iletişim ihtiyaçlarının tespit edilip uygulanmasında öncülük edecek süreçleri kapsamlı bir şekilde ortaya koyup salgın yönetimine yardımcı olmaktadır. Fakat, bir salgın sırasında yayılan aşırı bilgi bolluğu olarak tanımlanan infodemi, salgın iletişimindeki bu önemli sürecin aksamasına yol açabilmekte, salgın süreçlerinde yetkililer tarafından paylaşılan ve hayati önem arz eden bilgiler ile güvenilir bilgi kaynaklarına erişimi kısıtlayabilmektedir. COVID-19 pandemisi sırasında da yaşanan bu durum bilgi ortamını daha karmaşık hale getirmiş ve bireyler bu bilgi ortamlarında yüksek düzeyde belirsizliğe yol açan çelişkili bilgilerle daha sık karşı karşıya kalmıştır (Vrdelja vd., 2021, s.1). Bu pandemi sırasında sağlıkla ilgili yayımlanan önemli miktarda bilgi ve komplo teorisi, ortalama bir kişi tarafından kolayca anlaşılacak veya çürütülecek kadar basit ve açık olmamıştır. Bu durum, krizi yönetmek için gereken halk sağlığı yaklaşımlarını engelleyen bir infodeminin gelişmesine yol açmıştır. Pandemi ve buna bağlı gelişen infodemi, halk sağlığında sosyal, psikolojik ve ekonomik zorluklar açısından dünya çapında etki yaratmıştır (Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021, s.3; Dash vd., 2021, s.1). Aşırı ve yanlış bilgi içeren infodemi ortamı, insanların fiziksel ve ruhsal sağlıklarını olumsuz etkilemiş, halk sağlığı önlemlerine uyumu zayıflatarak koruyucu ve önleyici müdahalelerin etkililiğini azaltmış ve ülkelerin pandemiye durdurma kabiliyetini tehlikeye atmıştır (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2020a).

Çok sayıda çalışma, infodeminin zararlarını azaltmaya karşı verilecek mücadelede bireylerin sağlık okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, bilim okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık gibi temel okuryazarlık yeterliliklerine sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır (Bas-Sarmiento vd., 2022; Biasio vd., 2021; Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021; Cheng & Nishikawa, 2022; Gangireddy vd., 2022; Okan vd., 2020, 2023; Świątkiewicz-Mośny vd., 2022). Bu okuryazarlık yeterlilikleri gereklidir fakat tek başlarına yeterli değildir; afet ve görsel okuryazarlık gibi bir dizi daha yeterliliğin bir karmasına aynı anda sahip olmayı gerektirmektedir. Infodemi okuryazarlığı ise bu gereklilikten yola çıkarak oluşturulmuş sağlık, medya, dijital, bilgi, bilim, afet okuryazarlıklarını kapsamına alan bütüncül bir yaklaşımdır. Dolayısıyla başta sağlık okuryazarı, medya okuryazarı ve bilim okuryazarı olabilmek için gereken yetkinlikleri bir araya getirmiştir. Bundan dolayı, adı geçen tüm bu okuryazarlık yeterliliklerinin ve daha fazlasının salgınlar ve infodemilerle mücadele için sunduğu yetkinlikleri kapsayan kıymetli bir çıktıdır (Çağlayan, 2023).

Bu çalışma, infodemi okuryazarlığının önemini ve salgın yönetimi ile salgın iletişimi sürecine sunabileceği bireysel ve toplumsal katkıyı tartışmayı amaçlamaktadır. Infodemi okuryazarlığının pandemi ve epidemilerdeki olumlu etkisi, kavramın yeni oluşu nedeniyle henüz keşfedilmemiş olsa da yüksek oranda bağlantılı olduğu diğer okuryazarlık yeterliliklerinin faydalarına yönelik geçmiş literatür, infodemi okuryazarlığının faydaları noktasında ne beklenmesi gerektiğine dair ipuçları sunabilir. Bu doğrultuda infodemi okuryazarlığının önemi ve salgın iletişimi yönetimindeki rolü, argümantatif araştırma metodu kullanılarak bağlantılı olduğu diğer okuryazarlık yeterliliklerinin önemi bağlamında açıklanmıştır.

SALGIN İLETİŞİMİ

Salgınlar, halk sağlığı için önemli acil durumlar arasında yer almaktadır (Şenol & Avcı, 2020, s.340). Salgınları kontrol etmeye yönelik önlemler arasında yalnızca ilgili hastalığın tanımlanması, aşuların geliştirilmesi ve uygun tedavilerin başlatılması yeterli olmamakta, riskler ve önlemler hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesi gerekmektedir (Brug vd., 2004). Bunu sağlamak, herhangi bir halk sağlığı sistemi için kritik öneme sahip olan iletişim (Thackeray vd., 2012) ve yapılandırılmış bir salgın iletişimi yönetimi ile mümkündür.

Salgın iletişimi (Reynolds ve diğerlerinin ifade ettiği şekliyle kriz ve acil durum risk iletişimi), bir sağlık krizi anında uzmanların, bireylerin, paydaşların veya tüm topluluğun, son derece kısıtlı zaman dilimleri içinde, kendi refahları hakkında mümkün olan en iyi kararları vermelerine yardımcı olmak için bilgi sağlama çabasıdır (Reynolds vd., 2007, s.6).

Ana hedefi toplulukları çevre ve sağlıkla ilgili riskler hakkında tartışmalara dahil ederek bu risklerin sonuçları ve bunlarla başa çıkma yaklaşımları hakkında kamuoyu anlayışı oluşturmak olan salgın iletişimi, sağlık ve davranışsal tutumların olası sonuçları hakkında farklı bir izleyici kitlesi ile kurulan sürekli bir iletişim sürecidir (European Centre for Disease Prevention and Control [ECDC], t.y.). Acil durumları kapsayan salgın iletişimi, toplumun geneline bilgi vermekten daha fazlasını ifade etmekte; ilgili kitlenin mesajları anlayıp kabul etmesini etkileyecek bir dizi faktörü anlayabilmeyi ve yönetebilmeyi gerekli kılmaktadır (Centers for Disease Control and Prevention [CDC], 2018, s.3). Bu doğrultuda iletişim, halk sağlığına yönelik tehdit edici etkisi olan salgın süreçlerinde, risk altındaki bireylerin sağlıklarını korumak ve hastalıkları önlemek için mümkün olan en iyi kararları vermelerini sağlamak adına ihtiyaç duydukları bilgileri sunmak amacıyla, risklerden etkilenen popülasyonlarla diyalog kurmak, onları dinlemek ve onlarla etkileşim kurmak için kullanılmaktadır (Ferraz, 2023; Pan American Health Organisation [PAHO] & DSÖ, 2016, s.4). Bu doğrultuda kamu bilincini artırmayı amaçlayan salgın iletişimi, aynı zamanda belirsiz bilgi ortamını yöneterek ihtiyaç duyulan hayati bilgileri topluma en hızlı ve anlaşılır şekilde sağlayıp sunabilme işlevi görmektedir. Bu nedenle DSÖ (2009, s.2), salgın iletişimi planının salgın yönetimi planlarına muhakkak dahil edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Yaşanan çeşitli epidemiler ve pandemiler, iletişim ihtiyaçlarının zaman içinde değiştiğini göstermiştir. Önceleri bulaş riskinin azaltılabilmesi için bireylerin hangi önlemleri alması gerektiğine dair tavsiyeleri içeren iletişim, zamanla aşılamanın önemi ve aşı güvenliği, salgın mücadelesinin etkinliği ve hesap verebilirlik gibi daha karmaşık süreçleri kapsamına alan profesyonel bir yönetim anlayışına dönüşmüştür; sağlık alanında davranış değişikliğine odaklanan salgın iletişimi, sağlığın teşviği ve geliştirilmesinin önemli bir parçası haline gelmiştir (Abraham, 2011, s.2).

İNFODEMİ OKURYAZARLIĞI

İnfodemi kavramı, bir salgın sırasında ortaya çıkan, hükümetlerde ve halk sağlığı müdahalelerinde kafa karışıklığına ve bunun neticesinde güvensizliğe yol açabilen, bir sorunun çözümünü zorlaştıran, dijital ve fiziksel ortamlarda yayılan, insanların ihtiyaç duyduğunda güvenilir bilgi kaynaklarına erişimini daha zor kılan sanal bir veri tsunamisi oluşturan, bazıları doğru, bazıları ise yanlış içeriklerden oluşan bilgi bolluğu anlamına gelmektedir (DSÖ, 2020b, 2020d, 2020e, 2020f, 2020g; Dutta vd., 2022; Sharma vd., 2022, s.4236; White vd., 2022, s.170; Zielinski, 2021). İnfodemi, tipik olarak sağlık ile ilişkili bir konu hakkında hem doğru hem de yanlış bilgilerin hızlı ve geniş kapsamlı bir şekilde yayılmasını ifade eden bilgi (info) ve pandemi (pandemic) kelimelerinin bir karışımını ifade etmektedir (Merriam-Webster, 2020). Bu terim ilk kez, siyaset bilimci David Rothkopf tarafından, 2003 yılı şiddetli akut solunum sendromu (SARS) salgını sırasında korku, spekülasyon ve söylenti ile karışan, modern bilgi teknolojileriyle dünya çapında hızla yayılan ve genişletilen birkaç gerçeğin ulusal ve uluslararası tepkiyi nasıl etkilediğini açıklamak için kullanılmıştır (Tomes, 2020, s.E1311).

İnfodemi, etkili bir halk sağlığı müdahalesi için zararlı olabilecek mezenformasyon¹, dezenformasyon², malenformasyon³ söylentiler ve komplo teorilerini içermektedir (Bheekhun vd., 2021). Davranışsal, çevresel, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkileşimleri ve bireyler üzerindeki etkileri ile karmaşık bir sistem içinde bulunan infodemi (White vd., 2022, s.170), karışıklığa ve sağlık yetkililerine karşı güvensizliğe yol açmaktadır (Magarini vd., 2021). Ayrıca insanların ihtiyaç duyduklarında güvenilir kaynaklara erişmesini zorlaştırmaktadır (DSÖ, 2021, s.1).

İnfodemi, mücadele edilmesi gereken bir halk sağlığı sorunudur (Gangireddy, 2022, s.1). Yapılan çok sayıda araştırmada infodemi ile etkin bir şekilde mücadele edebilmek için sağlık okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, bilim okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık gibi temel okuryazarlık yeterliliklerine sahip olmanın önemi vurgulanmaktadır (Bas-Sarmiento vd., 2022, ss.1,2; Biasio vd., 2021, s.1304; Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021, s.2; Cheng & Nishikawa, 2022, s.1526; Gangireddy vd., 2022; Okan vd., 2020, s.13; Okan vd., 2022; Świątkiewicz-Mośny vd., 2022, ss.1-2). Doğru veya yanlış, sahte ya da henüz kanıtlanmamış, kasten ya da sehven yayınlanmış bolca bilginin ve komplo teorisinin gezintide olduğu

¹ Hatalı bilgi anlamına gelen misenformasyon, yanlış, fakat başkalarına zarar verme niyeti taşımayan bilgileri ifade etmektedir. Bir bilginin yanlış olduğunu bilmeyen kişiler, kötü olmayan amaçlarla bu bilgiyi sosyal medya başta olmak üzere çeşitli mecralarda yayabilmektedir (DSÖ, 2020c; Tomes & Parry, 2022).

² Dezenformasyon, açıkça zarar vermek ve kasıtlı olarak yanıltmak amacıyla oluşturulup yayılan yalan veya yanlış bilgilerdir (DSÖ, 2020c; PAHO, 2020).

³ Aldatıcı amaçlarla sunulan malenformasyon, karşılığı olan bilgilerin kötü niyetle yayılmasıdır (Baines & Elliot, 2020, s. 12). Zarar vermek için paylaşılan gerçek bilgileri ifade etmektedir. Bu, bir kişiye veya bir kurumun itibarına kasten zarar vermek için yayılan özel veya açıklayıcı bilgileri içerir (DSÖ, 2020c; İnfodemi Eğitimi, t.y.).

infodeminin oldukça karmaşık ve zorlu doğasında pandemik hastalıktan korunmaya yönelik sağlık bilgisini arayıp bulmak ve onu yanlış bilgilerden ayırt edebilmek ileri düzey bir okuryazarlık yeterliliği gerektirmektedir. Değinilen okuryazarlık türlerinin infodeminin karmaşık yapısına karşı koymada tek başına yanıt verecek yeterlilikte olmadığı açıktır. Bu durum, infodeminin kendine has dinamiklerine yönelik yeni bir okuryazarlık yeterliliğinin gerekliliğini belirgin bir şekilde göstermektedir. Bu gereklilikten hareketle, sağlık okuryazarlığı, dijital sağlık okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, dijital okuryazarlık, bilgi ve bilim okuryazarlığının yanı sıra afet okuryazarlığı ve görsel okuryazarlık yeterliliklerinin bir sentezine sahip olan ve bu okuryazarlık türlerinin infodemi mücadelesine yönelik bireysel beceri ve yeterlilikleri öne çıkaracak ilgili unsurların bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş karma, özgün ve yeni bir okuryazarlık türü olarak konumlandırılan “infodemi okuryazarlığı” kavramı geliştirilmiştir (Çağlayan, 2023).

Bilgiye ulaşma, onu eleştirel bir şekilde değerlendirme, yorumlama ve kullanabilme gibi klasik okuryazarlık edimi boyutlarında kendine özgü birtakım yeterlilikleri gerekli kılan infodemi okuryazarlığını öngördüğü beceriler, açıklanan gereklilikler ve kurulan bağlamlardan hareketle şu şekilde tanımlamak mümkündür:

“İnfodemi okuryazarlığı, pandemi ya da epidemiler gibi acil sağlık durumlarının neden olduğu sağlık risklerinden korunmak ve önlem almak için bol miktarda yayınlanan doğru veya çelişkili bilgi karmaşası içinde ihtiyaç duyulan bilgiye geçerli kanallardan erişebilme; elde edilen bilgiyi eleştirel bir şekilde değerlendirip yorumlayabilme; doğru ve yanlış bilgileri ayırt etmenin yollarını bilerek bilginin geçerliliğini ve kaynağın güvenilirliğini teyit edebilme, zararlı bilgileri bildirme ve gerekli durumlarda faydalı amaçlarla bilgiyi uygun kanallardan paylaşabilme bilincini ve becerisini ifade etmektedir” (Çağlayan, 2023).

Pandemiler gibi büyük ölçekli salgınlara özgü gelişen infodemiye karşı koyabilmek için gereken yeterlilikleri ifade eden infodemi okuryazarlığı çok boyutludur ve birbirinden farklı alanlarda bilgi ve öngörü sahibi olmayı gerektirmektedir. Buna göre infodemi okuryazarlığı, çeşitli yeterlilikleri ifade eden on iki kapsama sahiptir. Bunlar; (1) sağlık konulu bilgiye ulaşma, anlama ve kullanma yeterliliği; (2) bilgi erişiminde etkin medya kullanımı; (3) doğrulama ve teyit; (4) bilinçli bilgi paylaşımı; (5) zararlı içerikleri bildirme; (6) geçerli ve güvenilir bilgi edinme; (7) kaynak güvenilirliğinin tespiti; (8) bilimsel bilgiyi anlayabilme; (9) dijital beceriler edinme; (10) görsel okuryazarlık yeterliliği; (11) afet okuryazarlığı yeterliliği ve (12) eleştirel yaklaşımdır. İnfodemi okuryazarlığı, yanlış, sahte, çarpıtılmış bilgilere karşı dayanıklılık oluşturmayı, yaşanan bilgi bolluğu içinde doğru ve geçerli bilgi kaynaklarına erişebilmeyi, bilginin ve bilgi kaynaklarının güvenilirliğini belirleyebilmeyi, böylelikle pandemi ve epidemiler gibi sağlık krizlerinde infodeminin olumsuz etkilerini azaltabilmeyi hedeflemektedir (Çağlayan, 2023).

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, yeni tanımlanan bir kavram olan infodemi okuryazarlığının önemini ve salgın yönetimi ile salgın iletişimi sürecine sunabileceği bireysel ve toplumsal katkısı, yüksek oranda bağlantılı olduğu diğer okuryazarlık yeterliliklerinin faydalarına yönelik geçmiş literatürden yararlanarak öne sürülen temel argümanlar bağlamında tartışmayı amaçlamaktadır. Böylelikle infodemi okuryazarlığının, salgın ve infodemi yönetimi süreçlerine yönelik yapılandırılacak politikaları destekleme potansiyeli olduğunun ortaya konulması hedeflenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, pratik tartışım biçiminde yapılandırılmış argümantasyon yaklaşımı benimsenmiştir. Habermas (2019, s. 45-46) argümantasyonu, “*tartışmalı geçerlilik iddialarını konu edinen ve bu iddiaları argümanlar yoluyla doğrulamaya çalışan konuşma türü*” olarak tanımlamaktadır. Pratik tartışım ise, “*bir eylem normunun, tarafsız bir biçimde haklı çıkarılabilir olup olmadığının varsayımsal olarak sınanabildiği ortam*” olarak tanımlar.

Argümantasyon, antik dönemlerden bu yana savları gerekçelendirmek için kullanılan, modern çağda ise ilk kez Toulmin (2003) tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınıp bir model ile açıklanan yöntemdir. Argümanın çeşitli bileşenlerini ve bu bileşenlerin nasıl bir araya geldiğini açıklayan Toulmin’in argümantasyon modeli, bir argümanın ikna edici bir şekilde yapılandırılabilmesi için kullanılan bir çerçevedir. Bu modele göre öncelikle argümanın ana görüşü ve iddiası olan tez ortaya atılır. Devamında tezi destekleyen somut veriler, örnekler ve/veya istatistikler sunulur ve bu kanıtların tezi neden desteklediği açıklanır. Gerek duyulduğunda çeşitli nitelikler ve tezin karşıt görüşlerine karşı sergilenen savunmalarla süreç tamamlanır. Bu bağlamda bu çalışma, Toulmin’in (2003) argümantasyon modelinden hareketle, Habermas’ın (2019) tanımladığı pratik tartışım biçimini esas alarak infodemi okuryazarlığının önemi ve salgın iletişimi sürecindeki rolüne dair örtük bir biçimde belirlenen tezleri temellendirmeye yönelik kanıt niteliğindeki argümanları ele almakta ve tartışmaktadır.

Bu çalışma, bir sistematik derleme çalışması olmamasına karşın, argümanların üretilmesi noktasında literatüre belli bir sistematik doğrultusunda başvurusu dolayısıyla PRISMA bildiri adımlarının (www.prisma-statement.org) bir kısmı örnek alınarak yapılandırılmıştır. Öncelikle çalışmanın temel amacı belirlenmiş ve metodolojinin devamında açıklanan kriterler doğrultusunda literatüre başvurulmuştur. Ardından temel tezler tespit edilmiş ve her bir tez, uygun örnek ve kanıtlar ile sunulan argümanlar dahilinde tartışılmıştır.

Literatür Tarama Süreci

Çalışmanın tezlerini belirlemek ve destekleyici kanıtları toplamak için literatüre başvurulmuştur. Arama PubMed, Web of Science Core Collection,

SCOPUS, Google Scholaer, TR Dizin ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) indeksleri ile veri tabanları üzerinden yayın tarihi sınırlaması olmaksızın yürütülmüştür.

İnfodemi okuryazarlığının temel aldığı yedi farklı okuryazarlık türü (Çağlayan, 2023) göz önünde bulundurularak bağlama uygun şu arama terimleri belirlenmiştir: “infodemic”, “infodemic and health literacy”, “infodemic and media literacy”, “infodemic and information literacy”, “infodemic and science literacy”, “infodemic and digital literacy”, “infodemic and visual literacy”, “infodemic and disaster literacy”. Bu aşamanın ardından belirlenen tezlerin tartışılması noktasında ise anahtar kelime sınırlaması olmaksızın, ilgili bağlam kapsamında literatüre başvurulmuştur.

Arama terimleri ile veri tabanlarından çağrılan makalelerin tam metinlerini indirmek için Zotero yazılımının otomatik indirme özelliğinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Temel Tezleri

Arama terimleri ile elde edilen makaleler bağlamında mevcut literatür, önceki çalışmalar ve bulgular incelenerek belirli temalar elde edilmiştir. Elde edilen temalar, çalışmanın ana tezleri olarak yapılandırılmış ve infodemi okuryazarlığının önemi ile salgın iletişimi yönetimindeki rolü bağlamında iki başlık altında tartışılmıştır.

İnfodemi okuryazarlığının önemine dair öne sürülen tezler:

- *İnfodemi okuryazarlığı, infodemi ile mücadele etmede önemlidir,*
- *İnfodemi okuryazarlığı, salgınların kontrol altına alınmasında önemlidir,*
- *İnfodemi okuryazarlığı halk sağlığının korunmasında ve geliştirilmesinde önemlidir,*
- *İnfodemi okuryazarlığı, salgın süreçlerinde yaşanan psikolojik zorluklarla mücadele etme noktasında önemlidir,*
- *İnfodemi okuryazarlığı, bireysel ve sosyal rezilyansın geliştirilmesi noktasında önemlidir.*

İnfodemi okuryazarlığının salgın iletişimi yönetimindeki rolüne dair öne sürülen tezler:

- *İnfodemi okuryazarlığının mezenformasyon, dezenformasyon, efsaneler, mitler ve komplo teorileri ile mücadele üzerinde rolü bulunmaktadır,*
- *İnfodemi okuryazarlığının doğru bilgi kaynaklarına ulaşma ve bilinçli medya kullanımı üzerinde rolü bulunmaktadır,*
- *İnfodemi okuryazarlığının bilgi doğrulama davranışı üzerinde rolü bulunmaktadır,*

- *İnfodemi okuryazarlığının damgalama ile mücadelede üzerindeki rolü bulunmaktadır;*
- *İnfodemi okuryazarlığının salgın süreçlerinde ayrımcılığı önleme üzerindeki rolü bulunmaktadır,*
- *İnfodemi okuryazarlığının sosyal mobilizasyon ve topluluk katılımının sağlanması üzerindeki rolü bulunmaktadır.*

İNFODEMİ OKURYAZARLIĞININ ÖNEMİ BAĞLAMINDA ÖNE SÜRÜLEN TEZLERİN TARTIŞILMASI

İnfodemi okuryazarlığı, sahip olduğu yeterlilikler kapsamında salgın öncesinde, salgın sırasında ve salgın sonrasında olmak üzere her aşamada, bireysel ve toplumsal düzeyde fayda sağlayabilecek potansiyele sahip olan yeni bir kavram olarak şekillenmektedir. Salgın ve infodemi yönetimi ile birlikte salgın iletişimi yönetimine de önemli katkılar sağlayabilecek olan infodemi okuryazarlığı, özellikle acil halk sağlığı gibi toplumla birlikte hareket edilmesinin gerektiği durumlarda kaçınılmaz olarak başvurulması gereken bir öneme sahiptir. İnfodeminin mevcut ve olası etkileri göz önünde bulundurulduğunda, özellikle bireysel düzeyde gerçekleştirilecek infodemi mücadelesinin bel kemiği olan okuryazarlık yeterliliklerini bir arada sunan infodemi okuryazarlığı, salgın ve infodemi mücadelesinde hayati öneme sahip çıktılar sunabilir.

İnfodemi Okuryazarlığının İnfodemi ile Mücadele Üzerindeki Önemi

İnfodeminin olumsuz etkileri, düşük sağlık okuryazarlığı düzeylerinin ve zayıf sağlık altyapısının bulunduğu düşük ve orta gelirli ülkelerde şiddetlenebilmektedir (Dash vd., 2021, s.1). Pandemilerin neden olduğu infodemilere acil yanıt vermek için yanlış bilgilere karşı bireysel bağımsızlığı geliştirmeye yönelik yaklaşımların acilen keşfedilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Gu & Feng, 2022, s.619). Bu yaklaşımlardan biri, bilim, medya, sağlık-dijital sağlık okuryazarlığı yeterliliklerini de içeren infodemi okuryazarlığı olabilir. Çeşitli dinamik ve değişkenlere sahip olan infodemi, tek bir yöntem ile ele alınıp çözümlenemeyecek düzeyde sosyo-kültürel farklılıklar ile bilgi üretim ve tüketim süreçlerini içerdiğinden, infodemiyle mücadele etmek çok boyutlu ve kapsamlı yöntemler gerektirmektedir. İnfodemi okuryazarlığı yeterliliğinin geliştirilmesi, çok yönlü ve karmaşık olan infodemi ile mücadeleyi bireysel boyutta destekleyecek en önemli kazanımlardan biridir.

İnfodemi durumu, bir salgın sırasında bireylerin sağlıklı ve koruyucu davranışları destekleyecek bilgi ve hizmetlere erişebilmesini, bunları anlayabilmesini, kullanabilmesini ve eleştirel bir şekilde değerlendirebilmesini gerektiren karmaşık bir bilgi ortamı yaratmaktadır. Bu nedenle, sağlık bilgilerini bulup anlayabilme, bu bilgileri değerlendirme ve günlük yaşamda sağlıkla ilgili alınan kararlar ve davranışlarda uygulama yeteneği olan sağlık okuryazarlığı, geçerli

ve geçersiz büyük miktarda bilginin bir arada hızla yayıldığı bir infodeminin eşlik ettiği mevcut pandemi sırasında büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda dijital sağlık okuryazarlığı, pandemi ve ilgili infodemi kapsamında web tabanlı bilgi ve sağlık hizmeti ortamlarında gezinmek için temel bir yeterlilik ve gereklilik haline gelmiştir (Dadaczynski vd., 2021, s.1; De Gani vd., 2022, s.13). Dijital sağlık okuryazarlığı becerilerini de kapsayan infodemi okuryazarlığı ise, salgın sırasında aranan bilgilerin, dijital platformlarda güvenilir bir şekilde elde edilmesini sağlayabilmek adına daha kapsayıcı bir beceri sunması bakımından önem arz etmektedir.

Pandemiyle mücadeledeki ana engellerden biri olan infodemi ile yüzleşmek için, salgın hastalık hakkında bilgi sahibi olmayı ve önleyici tedbirlerin uygulanmasını teşvik etmeyi sağlayan sağlık okuryazarlığı ile dijital sağlık okuryazarlığının topluma kazandırılması ve mevcut okuryazarlık düzeylerinin iyileştirilmesi önerilmektedir. Bu nedenle infodemiye yanıt vermek adına hedef popülasyonların sağlık okuryazarlığı seviyelerine yönelik kapsamlı bir çalışma yapılması gerektiği üzerinde durulmaktadır (Bas-Sarmiento vd., 2022, s.1-2; Biasio vd., 2021, s.1304; Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021, s.2; Cheng & Nishikawa, 2022, s.1526; Okan vd., 2020, s.13; Świątkiewicz-Mośny vd., 2022, s.1,2). Gerek duyulan bu çabayı sağlık okuryazarlığı ile birlikte infodemi okuryazarlığına yöneltmek hem infodemi hem de salgın süreçlerinde popülasyonların acil yanıt vermesini kolaylaştırmak adına daha kapsamlı olabilir; infodemi yönetimi sürecine daha sistemli ve bütüncül bir katkı sunabilir.

DSÖ'ye (2020c) göre infodemi yönetimi, sağlıkla ilgili riskleri azaltmak için “toplulukların endişelerini ve sorularını dinlemek”, “mevcut risklerin anlaşılmasını ve sağlık alanında uzman kişilerin tavsiyelerini teşvik etmek”, “yanlış bilgilere karşı dayanıklılık oluşturmak”, “toplulukları olumlu eylemlerde bulunmaya teşvik etmek ve güçlendirmek” olmak üzere temel olarak dört tür faaliyeti benimsemektedir. Belirtilen öneriler arasında yer alan yanlış bilgilere karşı dayanıklılık oluşturmak ve toplulukları olumlu eylemlerde bulunmaya teşvik etmek ve güçlendirmek, bireysel boyuttaki yeterliliklerle desteklenebilecek parametreleri oluşturmaktadır. Bu noktada eleştirel düşüncüyü destekleyerek bilgi farkındalığı yaratan, sayısız kanalla yayınlanan çok sayıda bilgi içinden doğru bilgiyi ayırt etme kapasitesini geliştiren ve bilinçli hareket ederek doğru yargıda bulunmayı kolaylaştırabilecek olan infodemi okuryazarlığı yeterliliğinin geliştirilmesi, infodemi mücadelesinde yanlış bilgilere karşı bireysel dayanıklılığı geliştirmede ve toplulukları doğru eylemlere yönlendirmede fayda sağlayabilir.

Sağlık ve dijital sağlık okuryazarlığı, çevrimiçi sağlık bilgilerinin ve hizmetlerle ilgili zorlukların üstesinden gelmek ve salgın hastalık hakkında çok miktarda farklı ve çelişkili bilgiyi içeren karmaşık bilgi ortamında gezinmek için önemlidir (Vrdelja vd., 2021, s.1). Ayrıca, medya ve bilgi okuryazarlığına yönelik bir müfredat ve yeterlilik çerçevesinin sunulması, infodemi ile mücadele için, bireylerin medya okuryazarı vatandaşlar olmaları yönünde bir anlayışın

geliştirilmesine yardımcı olabilir. Bu çerçevenin politika ve eğitim alanlarına dahil edilmesi, halkın ve özellikle baskın medya kullanıcılarının, halk sağlığı güvenliği için gerekli olan medya platformlarında sorumlu içerik paylaşımı yoluyla güvenilir bilgileri pekiştirmelerini sağlar (Toquero, 2023, s.132). Özellikle sosyal medya ortamında mevcut olan infodemiye yanıt olarak, şüpheli bilgileri doğrulamak ve güvenilir bilgi kaynakları aramak gibi başa çıkma stratejilerini teşvik etmek için rehberlik sağlanması da önemlidir. Sorumlu sosyal medya kullanımına ilişkin tavsiyeler, özellikle yaşlı yetişkinler için yapıcı bir sosyal medya ortamı oluşturmak adına gereklidir. Bireylerin yanlış bilgiyi ayırt etme ve reddetme konusunda güçlendirilmeleri ve doğrulanmamış bilgileri paylaşmaktan kaçınmaları sağlanıp yanlış bilginin yayılımı erken aşamalarda durdurulursa, infodemi hafifletilebilir (Wong vd., 2021). Bilgileri doğrulama ve yanlış bilgileri şikâyet edebilme yeterliliklerini sağlayan infodemi okuryazarlığı, bilinçli medya kullanımı ile infodemi mücadelesindeki bu önemli adıma dair ihtiyacı karşılayabilir.

İnfodemi ile mücadelede bireysel ve kurumsal sorumluluklar birlikte yer almaktadır. Bununla birlikte açık, anlaşılır ve güvenilir mesajlar üreterek infodemiye karşı koymanın sorumluluğu bireysel olmaktan çok ötedir. İnfodemiye başarılı bir şekilde yönetmenin anahtarı daha fazla bilgi üretmek değil, yanlış bilgilerin yayılmasını kolaylaştıran çevresel ve sosyal faktörleri ele almaktır (The Lancet, 2020, s.291). Bu doğrultuda infodemi okuryazarlığına yönelik yeterlilikleri topluma kazandırmak, infodeminin yayılmasını kolaylaştıran yanlış bilgileri ayırt edememe, sahte içeriklere inanma, bilgiyi doğrulamama, güvenilir kaynaklara ulaşamama gibi pek çok faktörün etkisini hafifleterek infodemi mücadelesinde önemli ve değerli bir yaklaşım olarak öne çıkabilir ve benimsenebilir.

İnfodemi Okuryazarlığının Salgınların Kontrol Altına Alınması Üzerindeki Önemi

COVID-19 pandemisi, bireylerin sağlık konulu bilgileri hızlı bir şekilde edinip davranışlarını bu sürece hızlı bir şekilde uyarlamasını gerekli kılmıştır (Liu & Xiao, 2021, s.3). Pandemi sırasında dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan ve sağlık okuryazarlığı düşük olan bireyler, sağlıkla ilgili bilgileri edinme, anlama ve kullanma konusunda mücadele etmiş; genel olarak sağlık bilgilerini değerlendirme ve kullanma konusunda sayısız zorlukla karşılaşmış, salgının seyrini hafifletmeye yönelik stratejilere göre hareket etmede ve aşılama ihtiyacı hakkındaki kritik sağlık bilgileriyle ilgilenmede sorunlar yaşamıştır (Feinberg vd., 2022, ss.2,8). Bu nedenle COVID-19 pandemisi, yetersiz sağlık okuryazarlığı olan bireyleri, sağlıkla ilgili önerileri doğru bir şekilde anlayamamaları ve uygulayamamaları nedeniyle daha olumsuz yönde etkilemiştir (Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021, s.3). Bu durum, bireyleri hızlı tepki gerektiren durumlara hazırlamak için her zamankinden daha önemli bir konuma yükselen sağlık okuryazarlığına olan talebi büyük ölçüde artırmış ve önemini daha da güçlendirerek vurgulamıştır (Liu & Xiao, 2021, s.3; Paakkari & Okan, 2020, s.E250).

Sınırlı sağlık okuryazarlığı, COVID-19 pandemisinin yayılımını gözle görülür şekilde ilerletmiştir (Sentell vd., 2020, s.3). Düşük düzeyde sağlık okuryazarlığına sahip olmak, özellikle bir pandemi ve infodemi gibi hızla değişen bir ortamda sağlık bilgileri ile hizmetlerini anlamak ve kullanmak için gerek duyulan bir dizi beceriye sahip olamamak anlamına gelmektedir (Feinberg vd., 2022, s.2). Düşük sağlık okuryazarlığına sahip kişiler daha düşük farkındalık ve koruyucu davranış sergilemekte ve bu durum pandemilerde risk boyutunun artmasına yol açmaktadır (Bas-Sarmiento vd., 2022, s.2). Bu grupta yer alan kişiler, sağlık hizmeti sunucularını bulmakta, tıbbi durumlarını ve geçmişlerini sağlık hizmeti sunucularıyla paylaşmakta, koruyucu sağlık hizmetlerini arayıp bulmakta, ilaçlarını nasıl kullanacaklarına dair yönergeleri anlamakta ve riskli davranışlar ile sağlık arasındaki bağlantıyı tanımakta zorlanmaktadır (Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021, s.3; McCaffery vd., 2020). Bundan dolayı sağlık okuryazarlığının salgınların kontrolünde önemli bir rol oynadığı ve salgın hastalıkla mücadelede herkese ulaşabilmek için halk sağlığı mesajlarında dikkate alınması gereken bir parametre olduğu vurgulanmıştır (Bas-Sarmiento vd., 2022, s.2). Salgın süreçlerinde temel sağlık bilgilerinin ve hizmetlerinin bulunmasına, anlaşılmasına ve kullanılmasına destek olan sağlık okuryazarlığı, aynı zamanda bireysel düzeyde hem salgınlara hem de infodemiye karşı mücadelede yardımcı olan kaynaklardan biridir (Świątkiewicz-Mośny vd., 2022, ss.1,2). Daha yüksek dijital sağlık okuryazarlığına sahip olan kişilerin salgın hastalık ile enfekte olma olasılığının daha düşük olduğu bilinmektedir (Meppelink, 2016; akt. Vrdeĵa, 2021, s.3). Dijital sağlık okuryazarlığının ve sağlıkla ilgili yanlış bilgilerin halkın salgın hastalığın yayılmasını azaltmak için el yıkama, maske takma ve fiziksel mesafeyi koruma gibi önlemler alma kararları üzerindeki etkisi doğrultusunda pandemilerin kontrolünde oynadığı rolü anlamak hayati öneme sahiptir (Chong vd., 2020, s.1).

Okan ve diğerlerinin (2022), sağlık okuryazarlığının popülasyonlarda COVID-19'u önlemek için mükemmel bir "sosyal aşı" olarak görülmesi gerektiği görüşüne karşılık bu çalışmada infodemi okuryazarlığının benzer hatta daha değerli bir etki yaratarak salgın yönetimini kolaylaştıracağı görüşü benimsenmektedir. Pandemilere büyük ölçekli infodemilerin eşlik ettiği durumlarda kapsamlı bir infodemi okuryazarlığı yeterliliğine sahip olmak, salgın hastalıkla mücadele için gerekli olan kavrayışı topluma kazandırabilir; yetkili merciler tarafından alınan önlemlerin benimsenmesi noktasında farkındalık yaratabilir, doğru bilgilere erişim noktasında bireyleri güçlendirmek suretiyle salgın hastalıklarla mücadele noktasında oldukça önemli olan toplum katılımını sağlayabilir. Yüksek sağlık riski içeren durumlarda toplumu güçlendirebilmek için iyi bir eleştirel okuryazarlık seviyesine ulaşılmasının esas olduğu hatırlandığında (Della Salda vd., 2022, s.110), infodemi okuryazarlığı, toplulukların farkındalığına destek sunarak salgınla mücadeleyi kolaylaştırabilir.

İnfodemi Okuryazarlığının Halk Sağlığının Korunması ve Geliştirilmesi Üzerindeki Önemi

Infodemi okuryazarlığının halk sağlığını koruma üzerindeki önemine değinmek önemlidir. Hastalıkların etkin şekilde teşhis ve tedavi edilmesi, her çağda en önemli değerler arasında yer almaya devam edecektir. Bununla birlikte, hastalıklara yakalanmadan önce gerekli önlemleri alarak sağlık ve iyilik halini korumaya yönelik önlemlerin önemi artmaya devam etmektedir (Yüksel vd., 2014, s.42). Bu noktada önemi artan yetkinliklerden biri de okuryazarlıktır. Yeterli sağlık okuryazarlığına sahip kişiler, diğer bireylere oranla sağlıklarını daha iyi yönetebilecek becerilere sahiptir. Bu durum, sağlık sonuçlarını iyileştirebilecek bilinçli kararları almalarına ve eyleme geçmelerine yardımcı olabilmektedir. Halk sağlığı açısından bakıldığında sağlık okuryazarlığı, halkın kendi sağlığı ile birlikte diğer sağlık hizmetlerinin de iyileştirilmesini sağlayarak gelişimi teşvik etmektedir (Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021, s.3; Feinberg vd., 2022, s.8). Gerçekleştirilen bir araştırmada düşük sağlık okuryazarlığı ve sınırlı eğitime sahip bireylerin, kuş gribi ve biyolojik terör kaynaklarına ilişkin yetersiz veya marjinal kavrayışa sahip oldukları bulunmuştur (Friedman vd., 2011, s.239). Bu bireylerin COVID-19 salgını sırasında da sağlığı koruyucu önlemler alma olasılığının önemli ölçüde daha düşük olduğu, bu durumun da halk sağlığını tehlikeye attığı görülmüştür (Su vd., 2022, s.2).

Sağlık okuryazarlığının yeterli düzeyde olması, salgın hastalık hakkında güvenilir bilgilerin tanımlanmasını kolaylaştırmakta, bilgiyi geliştirmekte ve koruyucu sağlık davranışlarının uygulanmasını sağlamaktadır (Bas-Sarmiento vd., 2022, s.2). COVID-19 sırasında yürütülen araştırmalar, sağlık okuryazarlığı yüksek kişilerin uygun önleyici tedbirler almaya ve aşı olmaya daha istekli olduğunu bulmuştur (Cheng & Nishikawa, 2022, s.1521). Bu bağlamda dijital sağlık okuryazarlığı, son zamanlarda, özellikle infodemi çağında koruyucu davranış, önleyici tedbirler ve COVID-19 politika ve tavsiyelerine bağlılık için sağlıklı kararlar vermenin bir yolu olarak önerilmiştir (Nguyen vd., 2021, s.1). Dijital sağlık okuryazarlığının etkisi hesaba katılmazsa, topluma doğru ve kaliteli bilgi sağlamanın optimal halk sağlığı sonuçlarını artırmak için muhtemelen yetersiz kalacağı öngörülmektedir (Chong vd., 2020, s.1). Kapsadığı önemli alanlardan biri sağlık okuryazarlığı olan infodemi okuryazarlığı becerileri, salgın süreçlerinde ve sonrasında sağlık farkındalığını önemli ölçüde artırarak yetkili kurumlarca alınan tedbir ve önlemlerin önemini kavranmasını ve uygulanmasını kolaylaştırabilir. Aynı zamanda birey ve toplumların koruyucu müdahalelere olan desteğini çoğaltma potansiyeli gösterebilir.

Halk sağlığını koruyucu yaklaşımlardan biri aşılardır. Aşılarla ilgili bilgiler oldukça karmaşıktır ve anlaşılabilirliği sağlık hizmetine özgü dili anlayabilmek gibi belirli birtakım becerileri gerektirmektedir (Biasio vd., 2021, s.1310). Bu gereklilik, infodemi okuryazarlığına vurgu yapmaktadır. Gerçekleştirilen bir araştırmada okuryazarlık düzeyi yüksek olan bölgelerin düşük olan bölgelere göre daha yüksek aşılama yaygınlığına sahip olduğu bulunmuştur (Feinberg vd., 2022, s.7). Salgınlar özelinde geliştirilen okuryazarlık yeterliliklerinin sağlığı koruyucu davranışları benimsemeye teşvik etme olasılığının da yüksek olduğu (Naveed vd.

2023, s.5) göz önünde bulundurulduğunda infodemi okuryazarlığının salgın hastalıklardan korunmak için ulusal ve uluslararası düzeyde alınan önlemlerin gereğini anlamada bireylere yardımcı olabileceğini, aşılar gibi önemli korunma yolları hakkında çıkarılan spekülasyonlar ve dezenformasyondan korunmada etkin bir rol alabileceğini ve dolaylı olarak toplum sağlığını destekleyebileceğini öngörmek mümkündür.

Infodemi okuryazarlığı, sağlığın geliştirilmesi sürecini de destekleyebilir. Sağlık sorunları hakkındaki bilgileri anlama ve uygulama becerileri, sağlık davranışları ve sağlık sonuçları üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilmektedir (Ishikawa & Kiuchi, 2010). İnsanlar sağlık bilgilerine erişemez ve anlayamazsa, harekete geçme veya davranışlarını değiştirme olasılıkları daha düşük olabilmektedir (Mani vd., 2021, s.423). Karmaşık sağlık bilgileriyle başa çıkmak, sağlık bilgilerini anlamak, özümsemek, kullanmak ve sağlık hizmeti sağlayıcılarıyla etkili bir şekilde iletişim kurabilmek için sağlık okuryazarlığına ihtiyaç duyulmaktadır (Choukou vd. 2022). Bu yeterliliği geliştirmek, bireylere salgınlar sırasında bulaşıcı hastalıklarla mücadele edebilme ve bir infodemi sırasında çok sayıda bilgi ile başa çıkabilme güveni kazandırmaktadır. Ayrıca eleştirel düşünmeyi artırma, sağlıklı davranışları teşvik etme ve riskli davranışları yönetmede daha bilinçli kararların alınmasına destek olmakta; sağlık hizmetleri etkileşimi ile sağlık iletişimini iyileştirme gibi farklı halk sağlığı kazanımlarına yardımcı olmaktadır (Okan vd., 2020, s.13). Aynı zamanda sağlık erişimindeki eşitsizliklerin azaltılmasına da katkı sunabilmekte (Feinberg vd., 2022, s.8); halk sağlığı kılavuzlarına aykırı karar ve politikalarla mücadeleye yardımcı olabilmektedir (Sentell vd., 2020, s.2). Bu etkiler, sağlık okuryazarlığı ve eleştirel yaklaşımı birlikte barındıran infodemi okuryazarlığı becerileri ile daha kapsamlı ve belirgin sonuçlar doğurabilir. Dijital sağlık okuryazarlığı ise pandemilerde uygulanan sokağa çıkma yasağında olduğu gibi, broşürler gibi geleneksel yollarla sağlık bilgilerine erişimin geçerliliğini yitirdiği durumlarda özellikle önemlidir. Doğrudan ve dolaylı olarak sağlığı etkileme potansiyeli olan dijital sağlık okuryazarlığının iyi düzeyde olması, daha iyi sağlık durumu, olumlu davranışlar ve artan sağlık bilgisi ile ilişkilidir (Choukou vd. 2022; Vrdeja, 2021, s.3). Bu doğrultuda teknolojiyi kullanabilme ve dijital platformlarda gezinebilme yeterliliklerini de kapsayan infodemi okuryazarlığı, hayati öneme sahip olan sağlık bilgilerinin yer aldığı güvenilir platformların araştırılıp bulunmasına yardımcı olarak sağlığın geliştirilmesini destekleyebilir. Ayrıca karmaşık sağlık bilgilerinin yaygın olduğu durumlarda bireyleri yönlendirmede etkin bir rol üstlenerek bireylerin sağlıksız seçimler yapmalarını önleyebilir ve özellikle salgın süreçlerinin ardından toplum sağlığının yeniden inşası sürecinde destekleyici olabilir. COVID-19 infodemisi, sağlıklı kalmak ve mevcut bilgileri kullanarak uygun önleyici tedbirleri almak için halk tarafından yönlendirilmesi gereken çok karmaşık bir sosyal ortam yaratmıştır (Chong vd., 2020, s.1). Böylesi bir ortamda sağlığın geliştirilmesi için gerekli olan bireysel becerilerin, sağlık konulu doğru bilgilere ve önlemlere erişimi kolaylaştıran, bilgi farkındalığı oluşturan, doğru bilgileri yanlış

bilgilerden ayırt etme yeterliliğini destekleyen infodemi okuryazarlığı sayesinde kazanılabilmesi mümkün olabilir.

İnfodemi Okuryazarlığının Salgın Süreçlerinde Psikolojik Zorluklarla Mücadele Üzerindeki Önemi

Büyük doğal afetlere maruz kalma konusunda yüksek risk altında bulunma, bireyleri ruh sağlığı sorunları açısından da yüksek risk altına sokmaktadır (Druss, 2020; Pollack vd., 2016, s.221). Doğal afetlerden biri olan salgınlar gibi halk sağlığı acil durumları hem bireylerin hem de toplulukların sağlığını, güvenliğini ve esenliğini etkileyebilmekte; bu etkiler, hastalığa yakalanan kişilerde bir dizi duygusal tepkiye yol açabilmektedir (Pfefferbaum & North, 2020, s.510). Önceki araştırmalar, salgınların bireysel düzeyde psikolojik rahatsızlığı olmayan kişilerde yeni psikiyatrik belirtilere neden olabileceğini, önceden psikolojik rahatsızlığı olanların durumunu kötüleştirebileceğini, hastalanma veya ölme korkusu ve kaygısının çaresizlik veya hasta olan diğer insanları suçlama gibi duygulara yol açabileceğini göstermiştir (Ho vd., 2020, s.2).

Sağlık/dijital sağlık okuryazarlığı yüksek olan kişilerin pandemi ile ilişkili stres karşısında daha yüksek refah ve öz yeterlilik sergilediği (Meppelink, 2016; akt. Vrdeja, 2021, s.3), salgın zamanlarında anksiyeteye, depresyona ve korkuya karşı daha dayanıklı oldukları belirtilmektedir (Nguyen vd., 2020, s.10). Vietnamlı üniversite öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada, COVID-19 ile ilgili çevrimiçi bilgi aramanın bireylerin öznel iyi oluşlarını önemli ölçüde artırdığı; dijital sağlık okuryazarlığının ise, çevrimiçi bilgi aramanın önemi ile öğrencilerin öznel iyi oluşları arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulunmuştur. Bu doğrultuda dijital sağlık okuryazarlığının, bilgi aramanın öneminin psikolojik iyi oluş üzerindeki olumlu etkisini artıran aracı bir faktör olarak vurgulanması gerektiği önerilmiştir (Nguyen vd., 2021, s.1). Ayrıca, bilgilerin eleştirel bir şekilde değerlendirilip yorumlanmasını teşvik ederek insanların kendilerini medyanın korku tellallığından ve yaygın olan infodemiden yeterince koruyabilmesi için medya okuryazarlığının gerekli olduğu belirtilmektedir (Ayani vd., 2021, s.3; Wong vd., 2021). Bu bağlamda, medya ve sağlık okuryazarlığı becerilerini içeren infodemi okuryazarlığı, salgın hastalıktan nasıl korunup önlem alınabileceği hakkındaki bilgiye erişememe ve anlayamama nedeniyle kaynaklanabilecek korku, kaygı ve panik durumunu bertaraf etmede yol gösterici olabilir. Bilgi ve bilim okuryazarlığı yeterliliğini de kapsayan infodemi okuryazarlığı, bireylerin, karmaşık olabilecek açıklamaları anlamlandırabilmelerine, dolayısıyla kafa karışıklığı nedeniyle oluşacak panik durumlarını yatıştırılmalarına yardım edebilir. Medya, içerdiği sayısız mezenformasyon ve dezenformasyon içeriği ile kaygı düzeyini artırmaktadır. Edinilen bilgilerin doğrulanmasına dair becerileri de içeren infodemi okuryazarlığı, edinilen bilgilerin teyit edilmesi suretiyle salgın süreçlerinde kaygı ile baş etmede dolaylı yoldan destek sunabilir.

İnfodemi Okuryazarlığının Bireysel ve Sosyal Rezilyansın Geliştirilmesi Üzerindeki Önemi

İnfodemi okuryazarlığının bireysel ve nihayetinde toplumsal rezilyansa nasıl katkı sunduğunu ve bu katkının pandemiler gibi büyük risk içeren kriz durumları ile mücadelede nasıl bir rol oynadığını anlayıp bunu yönetebilir hale gelmek, gelecekteki olası halk sağlığı acil durumları ve infodemilerle başa çıkmanın yollarını bulabilmek için umut verici bir yaklaşımdır. Rezilyans, büyük ölçekli salgınlardan etkisini değerlendirip onu yönetebilmek için kullanılan birçok boyuttan biridir (Massaro vd., 2018, s.1). Bir bireyin olumsuzluklara olumlu bir şekilde uyum sağlama yeteneği olarak tanımlanan rezilyans (Jackson vd., 2007, s.1), psikolojik veya fiziksel zorluklara rağmen zihinsel sağlığı koruma ya da yeniden kazanma becerisi olarak ifade edilmektedir (Herman vd., 2011, s.258; Kalisch vd., 2017). Diğer bir ifadeyle, bir bireyin veya sistemin, yeni ortama uyum sağlamak için gerekli stratejilere adapte olup gelişirken sergilediği değişimi özümleme kapasitesidir (Koomson vd., 2022, s.1152). Rezilyans, doğuştan gelen bir özellik değildir; bireylerin sonradan sahip olduğu fiziksel ve psikolojik özellikler olarak kabul edilmektedir (Heath vd., 2020, ss.1365-1366). Sosyal rezilyans ise afetlere hazırlanmak ve riski azaltmak için toplumsal dayanıklılığa odaklanmaktadır. Önceki çalışmalar, bireylerin, afetler ve salgınlar gibi stresli olaylar sırasında yeterli düzeyde rezilyans becerileri ile donatılmadıklarında, olumsuz zihinsel ve psikolojik sonuçlara maruz kalma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermiştir (Labrague, 2021, s.1894). Takip eden bulgular, bir salgının yol açtığı stresli durumlarda, psikolojik sıkıntı ile psikolojik rezilyans arasında negatif bir ilişki olduğunu doğrulamıştır (Jeanjivibool vd., 2022).

Afet ve sağlıkla ilgili acil durum risklerine karşı rezilyans oluşturmak adına verilebilecek yanıtlar arasında sağlıkla ilgili insani konularda bilgi paylaşımının artırılması ve bilimsel bulguların sunulması, sağlık sistemleri ile hazırlık ve müdahale yaklaşımlarının güçlendirilmesi yer almaktadır. Bu husus, salgını önleme ve tedavi sistemlerine ilişkin deneyimlerin, yeni aşı ve koruyucu ilaç gibi bilgilerin paylaşılmasını içermektedir (Djalante vd., 2020). Spesifik, güncel ve doğru sağlık bilgisinin salgın sürecinde stres, kaygı ve depresyon seviyelerini düşürdüğü belirlenmiştir (Wang vd., 2020, s.23). Bireysel düzeyde güvenilir bilgi kaynaklarının tanımlanmasını kolaylaştırmak için dijital sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi önerilmektedir. Dijital sağlık okuryazarlığı sayesinde doğru bilgi kaynaklarına yönelmek, infodemi nedeniyle artan psikolojik sıkıntıyı hafifletebilmekte ve önleyici tedbirler hakkında bilgi almaktan kaçınmaya yönelik uyumsuz eğilimi azaltabilmektedir. Böylelikle uzun vadede, güvenilir bilgi kaynaklarına erişimi olan ve aktif olarak bilgi arayan bireyler, belirsizliklerini yönetmek için daha rezilyant olabilmektedir (Xu vd., 2022; Ying & Cheng, 2021, s.4). Paylaşılan bilgilerin toplum düzeyinde olumlu eylemleri destekleyebilmesi için bireysel olarak doğru şekilde alınabilmesi çok önemlidir. Bunu sağlayabilmek için bireyleri doğru bilgiye yönlendirecek sağlık okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, bilgi ve bilim okuryazarlığı becerilerini içeren infodemi okuryazarlığı kapasitesi geliştirilerek dolaylı olarak rezilyansa katkı sunulabilir.

Rezilyans, toplumun kutuplaşması, popülist iletişim şekilleri, haberlere duyulan düşük güven seviyesi, zayıf kamu hizmeti medyası, parçalanmış ve daha az örtüşen kitleler ile yüksek sosyal medya kullanımı gibi siyasi ve ekonomik faktörlerden etkilenmektedir (Humprecht vd., 2020). Afetlerin ardından sosyal medyanın kullanımının artmasıyla birlikte sansürlü içeriklerin ve videoların yayılması, stres ve tehlike olasılığını artırabilmektedir. Bu şekildeki olumsuz medya kullanımı, daha fazla peritratmatik sıkıntı ve daha düşük rezilyans ile ilişkili bulunmuştur. Geleneksel medyaya yönelmek ise daha yüksek rezilyans ile ilişkilendirilmiştir (Levaot vd., 2022, ss.334-337). Bununla birlikte, profesyonel haber medyasına güvensizliğin yüksek olduğu toplumlarda, komplo teorilerine ve yanlış bilgilere karşı rezilyansın daha düşük olduğu belirtilmektedir (De Coninck vd., 2021, s.2). Bilgiye yaygın bir şekilde erişebilmek pandemiye karşı mücadelenin kritik bir bileşeni olsa da aynı zamanda mezenformasyon ve dezenformasyonun yayılması için de bir araç haline gelmiştir. Özellikle son pandemi döneminde yanlış bilgi, dezenformasyon ve sahte haberleri içeren infodemi, bilgi düzensizliklerine karşı daha dayanıklı bir toplumu gerekli kılmıştır (Gala vd., 2022, ss.572,573). Salgınlarda toplumun güçlendirilmesi, ancak etkili sağlık, medya ve bilim okuryazarlığı ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, infodemi okuryazarlığı bu süreci bütüncül olarak destekleyebilecek potansiyele sahiptir.

İNFODEMİ OKURYAZARLIĞININ SALGIN İLETİŞİMİ YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ BAĞLAMINDA ÖNE SÜRÜLEN TEZLERİN TARTIŞILMASI

Yakın tarihte yaşanan ölümcül COVID-19 pandemisi ve bu pandemiye eşlik eden tehlikeli bir infodemi, salgın ve salgın iletişimi yönetiminin planlı ve koordineli bir şekilde yönetilebilmesinin önemini yadsınamaz bir şekilde yeniden hatırlatmıştır. Mezenformasyon, dezenformasyon, malenformasyon, komplo teorileri, propaganda, hastalıkların teşhisi, tedavisi ve önlenmesine ilişkin kanıtlanmamış bilimsel iddialarla dolup taşan infodemi, COVID-19 pandemisi sürecinde güvenilir bilgilerin elde edilmesini, bulunmasını ve ayırt edilmesini zorlaştırmış, söylentilerin daha hızlı yayılmasına yol açarak etkili önleyici tedbirlerin uygulanmasını engellemiş, halk sağlığını riske atmıştır (Bin Naeem & Baulos, 2021; Rathore & Farooq, 2020; Zarocostas, 2020;).

İnfodeminin olumsuzluklarından en fazla etkilenen gruplar, toplumun en dezavantajlı olan kesimidir. DSÖ'ye (2020g, s.16) göre sağlık ve/veya dijital okuryazarlık yeterliliği düşük seviyede olanlar ile psikolojik olarak zayıf durumda olanlar, aynı zamanda yerel ve anlaşılır bilgiye erişimin kısıtlı olduğu bölgede yaşayanlar salgınlar gibi kriz durumlarında daha savunmasızdır ve dezenformasyona daha açıktır. Bilginin doğruluğunu ayırt etme kapasitesinden yoksun olmak, infodeminin yayılması için uygun bir ortamı kolaylıkla oluşturmaktadır. Bilginin yayılımını kontrol etmenin oldukça güç olduğu böylesi durumlarda okuryazarlık edimi gibi bireysel yeterliliklerin geliştirilmesinin önemi giderek daha fazla

vurgulanmakta; çağın ve yaşanan dinamiklerin öngördüğü ihtiyaçlara göre yeni okuryazarlık bağlamlarına sahip olmanın gerekliliği belirtilmektedir. Sørensen, (2023, s.80), günümüzde önemli olan unsurun, artık aşırı bilgi yüklemesinden ziyade özellikle sağlık ve esenliği koruma ve geliştirme çabalarındaki aşırı bilgi yüklemesinin modern yaşamlar üzerindeki etkisiyle nasıl başa çıkılacağı olduğunu belirtmekte; bu nedenle, dijital çağda güçlenme ve aktif bir yaşam için yeni okuryazarlıkların edinilmesinin bir ön koşul haline geldiğini ifade etmektedir. Bu bakımdan yeni ve bağlama özgü bir okuryazarlık türü olan infodemi okuryazarlığı, salgın sürecinde infodeminin birey ve toplumlar üzerinde yaratacağı olumsuz etkinin azaltılması ve salgınların etkin bir şekilde yönetilmesi için umut vaat etmektedir.

İnfodemi Okuryazarlığının Mezenformasyon, Dezenformasyon, Efsaneler, Mitler ve Kompo Teorileri ile Mücadele Üzerindeki Rolü

Bilgi, mezenformasyon/dezenformasyon ve halk sağlığı olguları, doğaları gereği iç içedir (DSÖ, 2021, s.3). Salgınlar sırasında mezenformasyon yayılımı Orta Çağ'da dahi meydana gelmiş olmasına rağmen internet ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla 21. yüzyılda daha da güçlenmiştir (Inoue vd., 2022; Zarocostas, 2020, s.676). Mezenformasyon, içerik üretimi arttıkça ve dağıtım yolları çoğaldıkça aynı hızda genişlemektedir. İnfodemi, bu süreci hızlandırmakta ve sürdürmektedir (PAHO, 2020).

Salgın anında yaşanan bireysel ve toplu panik dalgası, hastalığın neden kaynaklandığına dair yorum bolluğu ya da ahlaki tartışmaların yarattığı ortam içinde (Abraham, 2009, s.605) bireylerin sağlık bilgilerini doğru bir şekilde kavraması ve sağlıkla ilgili yanlış bilgileri dikkate almaması oldukça önemlidir. Fakat haber ve bilgilerin sayıca fazla, karmaşık ve teknik oluşu, yüksek eğitimli kişiler için dahi birtakım zorluklar yaratabilmektedir (Biasio vd., 2021, s.1310). Kaldı ki düşük sağlık okuryazarlığı nedeniyle pandemiden etkilenen popülasyonların yanlışlıkları fark edememesi ve sahte haberlerle aldatılmaya karşı yüksek savunmasızlıkları, sosyal medyanın da etkisiyle mezenformasyonun yayılmasına doğrudan katkıda bulunmaktadır. Böylesi bir durumda, bireylerin dezenformasyon ve yanlış bilgiyi tespit edebilmesi için güçlendirilmesi, güvenilir bilgilere dayalı kararlar alması, etkili ve anlaşılır sağlık bilgisinin sağlanması için sağlık okuryazarlığına yatırım yapılması ve desteklenmesi, her şeye rağmen mezenformasyon ve dezenformasyona karşı mücadelede en etkili stratejilerden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, internet en sık kullanılan bilgi kaynaklarından biri olduğu ve yüksek oranda mezenformasyon ve dezenformasyon riski taşıdığı için özellikle dijital araçların kullanımına yönelik becerilerin geliştirilmesinin önemli olduğunun altı çizilmektedir (Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021, ss.4,7; De Gani vd., 2022, s.13; Feinberg vd., 2022, s.8; Okan, 2020, s.15). Dijital okuryazarlık, bilgi/bilim okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı becerilerini de içeren kapsamlı bir infodemi okuryazarlığı yeterliliği, mezenformasyon ve dezenformasyonun fark edilebilmesi ve kasıtlı olarak yayınlanan dezenformasyonun gerektiğinde şikâyet edilerek bertaraf edilebilmesini sağlaması yönünden sağlık okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık yeterliliklerinin

ötesinde bir katkı sunarak yararlı olabilir. Bundan dolayı acil halk sağlığı durumlarında bilgi düzensizliklerinin olumsuz etkisini azaltarak salgın iletişimi kapsamında iletilen hayati bilgilerin alınma düzeyini artırmaya yardımcı olabilir.

Salgın süreçlerinde, dezenformasyon ve malenformasyona dahil olan diğer önemli bilgi düzensizlikleri komplo teorileri ve mitlerdir. Hastalık, bulaşma ve ölüm oranı, tedaviler, hastalığın kaynağı ve nedeni, virüsün kökeni, 5G teknolojisinin virüsü yaydığı, aşilar, ilaç şirketlerinin ürünlerini satmaya yönelik komplosu gibi konularda yayılan efsaneler, mitler ve komplo teorileri, özellikle COVID-19 salgınında internet ortamında bol miktarda bulunmuştur. Bu içerikler, yanlış olmalarına rağmen birçok kez doğru olarak kabul edilebilmiştir (Cheng & Nishikawa, 2022, s.1520; Islam vd., 2020, s.1621; Inoue vd., 2022; Kuzelewska & Tomaszuk, 2022, s.2374; Pennycook vd., 2020, s.771; Ullah vd., 2021, s.93). Toplumlar, hükümetler ve doktorlar gibi yetkililer tarafından paylaşılan bilgilerdeki boşlukları, şüphe ve endişeleri açıklıyor gibi görünen yetersiz fikirlerle tamamlama eğilimindedir. Yetersiz ifadelerin yarattığı bu durumla birlikte pandemi sürecindeki korku, belirsizlik ortamı ve infodemi de geçerli bilgilerin etkili bir şekilde yayılmasını engelleme potansiyeline sahip olan komplo teorilerinin yayılmasını kolaylaştırmıştır (Ferreira vd., 2021, s.114611; Kim & Kim, 2020, s.266; Kuzelewska & Tomaszuk, 2022, s.2374; van Mulukom vd., 2022). Komplo teorileri, kendilerini kararsız, endişeli ve güçsüz hisseden ve anlam arama eğiliminde olan insanlara daha fazla hitap etmektedir (Douglas, 2021). Aynı zamanda dijital sağlık okuryazarlığı ile ilgili deneyimlerden de etkilenmektedir (Pisl vd., 2021, s.5065). Komplo teorilerini etkileyen unsurlardan biri de medyadır. Sosyal medya, giderek daha fazla sahte haber ve komplo teorisi yaymaktadır. Bu nedenle ana akım medyadan kaçınma ve sosyal medyaya bağımlı olma, komplo teorilerine inancı artırabilmektedir (Dow vd., 2021; Kuzelewska & Tomaszuk, 2022, s.2374). Bulgular, gazete, televizyon ve radyo gibi geleneksel medyaya daha fazla maruz kalmanın komplo teorilerine inancı düşürdüğünü; dijital medyaya bağlı olmanın ise bu tür yanlış içeriklere inancı artırabildiğini göstermektedir (De Coninck vd., 2021).

Komplo teorilerine duyulan inanç, bireyleri sağlık açısından riskli seçimlere yöneltebilmekte; insanların aşılama niyetlerini önemli ölçüde azaltabilmekte; bireylerin salgın süreçlerinde hastalığın yayılmasını azaltmak için hükümetin tavsiyelerine uyma niyetleri üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Douglas, 2021; Oleksy vd., 2021; Tsamakidis vd., 2022, s.244; Zhang vd., 2023, s.100263).

İnsanların güvenilir bilgileri elde etme becerileri arttıkça komplo teorilerini reddetme eğilimleri de artmaktadır (Naveed vd. 2023, s.5). Bu durumu desteklemek için sunulan yaygın öneriler arasında sağlık okuryazarlığı, bilim okuryazarlığı, medya okuryazarlığı gibi okuryazarlık yeterlilikleri gelmektedir. Araştırmalar, halkın konuya özgü bilgi seviyesinin ve daha genelleştirilmiş bilimsel okuryazarlığın genellikle komplo teorilerinin olumsuz sonuçlarını azaltabileceğini göstermektedir (Landrum & Olshansky, 2019, s.193; Yang vd., 2021, s.1053). Sağlık/dijital sağlık okuryazarlığı da zihinsel sıkıntıdan kaçınmak ve refahı sürdürmek için çevrimiçi

kullanıcıların infodemi ve birlikte var olan komplo inançlarından kurtulmalarına yardımcı olmakta; komplo teorilerine duyulan inancı azaltmaktadır (Chen vd., 2022, s.1; Duplaga, 2022, s.8346; Pisl vd., 2021, s.5065). Bu bağlamda araştırmacılar, infodemi ile mücadelede, yanlış bilgileri ortaya çıkarabilecek mekanizmaların hayata geçirilmesinin ve toplumların okuryazarlık düzeylerini artırabilecek girişimlerin planlanmasının kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir (Karabela vd., 2021, s.1; Lo Moro vd., 2022, s.9). Bu doğrultuda infodemi okuryazarlığı, içerdığı bilgi, bilim ve medya okuryazarlığı yeterlilikleri sayesinde komplo teorilerinin hatalı savlarını anlayabilmede ve bu savları reddetmede kapsamlı bir yeterlilik düzeyi sunabilir. Aynı zamanda, haber doğrulama anlayışı ve becerileri sayesinde infodemi mücadelesinde bahsi geçen yanlış bilgileri ortaya çıkaracak bireysel yeterlilikleri destekleyici bir etki gösterebilir.

İnfodemi Okuryazarlığının Doğru Bilgi Kaynaklarına Ulaşma ve Bilinçli Medya Kullanımı Üzerindeki Rolü

Güvenilir bilgi ve bilgi kaynakları, salgın ile mücadelede sağlık bilincinin geliştirilmesi için hayati öneme sahiptir (Mheidly & Fares, 2020, s.410). Salgınlar gibi sağlık krizleri sırasında güvenilir bilgi kaynaklarına ve hizmetlere erişim sağlayabilmek; virüsün bulaşmasını ve yayılmasını önlemek ile halkın sağlığı teşvik edici ve salgını önleyici kararlara katılmasını sağlamak adına kritik hale gelmektedir (Bak vd., 2022; Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021, s.2).

Medya kanalları, pandemi sürecinde halkın doğru bilgileri, bilimsel gerçekleri, hükümet kararlarını ve genel halkın tepkilerini aradığı kanallar haline gelmektedir (Mheidly & Fares, 2020, s.411). Bu kanallarda yer alan medya içeriği, insanların hangi konular hakkında düşünecekleri ve hangilerini önemli olarak kabul ettikleri ile birlikte belirli bilgi ve sorunları nasıl algılayıp değerlendirdiklerini ve buna göre nasıl davranacaklarını etkileyebilmektedir (Schäfer vd., 2021). COVID-19 pandemisinde de birçok insan, sokağa çıkma yasağı ve uzaktan çalışma gibi evde kalma kısıtlamalarıyla birlikte salgın hastalık hakkında bilgi almak, kaygıyı azaltmak, algılanan sağlık tehditleri ve belirsizlik üzerinde kontrol elde etmek için başa çıkma stratejisi olarak bilgi arama davranışına yönelmiştir (Anwar vd., 2020; Cheng vd., 2020). Fakat infodemi, salgınlarda bilgiye sınırsız erişimin nasıl kafa karıştırabileceğini ve davranışları nasıl olumsuz yönde etkileyebileceğini göstermiştir (Briand vd., 2021, s.6010). Bilgi arayanları kime güvenip güvenmeyecekleri konusunda zor durumda bırakan mezenformasyon ve dezenformasyona yoğun olarak maruz kalınması ve aşırı bilgi yüklemesi (infobezite) nedeniyle insanların bilgiden bunalmaları durumunda bu başa çıkma stratejisi psikolojik sorunlara da yol açabilmekte, belirsizliği ve kaygıyı artırabilmekte, ruh sağlığı sorunlarını ağırlaştırabilmektedir (Sharma vd., 2022; Ying & Cheng, 2021, s.2). Salgın hastalıklar hakkındaki yanlış bilgiler genellikle sosyal medya araçlarından kaynaklanmakta ve diğer medyalar aracılığıyla yayılmaktadır (Inoue, 2022). Sosyal medya araçlarında kontrolsüz bir şekilde yayılan sağlık bilgilerinin bolluğu, toplumun doğru bilgileri belirlemesini zorlaştırmakta, ruh sağlığı

sorunlarına yol açmakta ve etkili halk sağlığı müdahalesini engelleyebilmektedir (Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021, s.2; Gao vd., 2020; Lacs, 2022).

Dijital ortamlar aracılığıyla bilgiye erişmek için, uygun arama terimlerini kullanarak mevcut çok sayıda bilgi arasından gerekli bilgiyi seçmek, içeriği anlamak ve analiz etmek gerekir. Bu süreç, iletişimsel ve eleştirel okuryazarlığı kullanır (Inoue, 2022). Okuryazarlık yeterliliği düşük olan bireyler çoğu zaman önemli detayları anlayamamakta, bunun sonucunda yanlış bilgi çok çabuk yayılmaktadır (Bak vd., 2022). Bu nedenle, medya araçlarının doğru bir şekilde kullanılabilmesi ve erişilen bilgilerin eleştirel olarak değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Hangi bilgi kaynaklarının güvenilir içerik sağladığını tespit edebilmek, salgın döneminde ayrıca önemlidir. Bu noktada infodemi okuryazarlığı, bilinçli medya kullanımını teşvik ederek çözüm sunan bir yaklaşım olarak önerilir. DSÖ (2020b) tarafından da ifade edildiği gibi infodemi ile mücadele etmek, bireyleri ve toplulukları doğru sağlık bilgilerine erişmeye yönlendirmek için uygun çabaların sergilenmesini gerektirmektedir. Infodemi okuryazarlığı bireylere doğru bilgiye güvenilir kaynaklardan erişme çabasını destekleyecek tamamlayıcı ve kapsayıcı yeterlilikleri kazandırabilir.

Bilginin belirsiz olduğu durumlarda bireylerin sıkıntı ve risk algıları daha da yükselebilmektedir (Taha vd., 2013, s.149). Ancak bu tür hoş olmayan duygular, kişinin sağlığının korunması için önleyici tedbirlere uyma motivasyonunu artırma işlevi de görebilmektedir (Ying & Cheng, 2021, s.4). Böyle bir motivasyonla bilgi arayışına giren bireyler, çeşitli bireysel ve teknolojik engellere takılabilmektedir. Bu engellere kapsamlı bir çözümü, ağ ortamında gezinme ve bilgi doğrulama yeterliliği kazandırabilecek olan infodemi okuryazarlığı eğitimi sağlayabilir.

Infodemi Okuryazarlığının Bilgi Doğrulama Davranışı Üzerindeki Rolü

Yeni medya çağında yanlış ve aldatıcı bilgiler ile haberler, sosyal medya üzerinden hem profesyonel içerik sağlayıcıları hem de kullanıcılar tarafından geniş ve hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Sosyal medya, bireylerin sağlıkla ilgili bilgi aramak için de giderek daha fazla kullandığı ortamlar haline gelmiştir. Sosyal medyada yer alan bilgilerin doğruluğu ise endişe verici bir konudur. Bu durum, verilerin doğruluğunun hızlı bir şekilde teyit edilmesi ve yanıltıcı bilgilerin geniş çapta yayılmasının önlenmesi ihtiyacını vurgulamaktadır (Adıyaman, 2022, s.1312; Çömlekçi, 2019, s.1550; Himelboim vd., 2019, s.608; Kesgin & Gül-Ünlü, 2021, s.36; Kim vd., 2014, s.171; Kiraz, 2020, s.9; Mheidly & Fares, 2020, s.410; Ünal & Taylan, 2017, s.81; Xiao, 2022).

Doğrulama hem kaynağın hem de içeriğin doğruluğu veya geçerliliğinin ustalıklarla belirlenmesi ve bilgiden emin olunması sürecini ifade etmektedir (Brandtzaeg vd., 2016, s.326; Xiao, 2022).

Önceki araştırmalar, sosyal medyada yalan bilgilerin kanıta dayalı bilgilerden daha fazla paylaşıldığını göstermiştir (Mheidly & Fares, 2020, s.411). Türkiye’de gerçekleştirilen bir araştırmada da toplumun yarısından fazlasının

bilgilerinin doğruluğunu kontrol etmediği tespit edilmiştir (Çömlekçi & Bozkanat, 2021, s.108). Filtrelenmemiş ve kontrolsüzce yayınlanan yanlış bilgiler ile bu bilgilere aşırı maruziyet, yanlış bilginin geniş ölçüde yayılması sorununu ve yanlış anlamaları beraberinde getirmektedir (Su vd., 2022, s.2). Doğrulanmamış bilgilerin paylaşılması, özellikle salgın sırasında yaygınlaşan mezenformasyonun önemli bir nedenini oluşturmuştur (Huang vd., 2022; Li vd., 2022). Bu içerikler, yanlış vaka sayıları ile yanlış kılavuzların yayınlanmasında, onaylanmamış tedavilerin ve ilaçların reklamının yapılmasında merkezi bir rol oynamıştır. Bu tür yanlış bilgilendirmeler, halkın sağlıkla ilgili kaygısının artmasına neden olmakta; kaosa, dolandırıcılığa, mali istismara ve korkuya yol açmaktadır (Mheidly & Fares, 2020, s.411; Taşdemir & Karadeniz, 202, s.59).

Medya okuryazarlığı ve teyit/doğrulama davranışı gibi bireyleri güçlendirmeye odaklanan çözümler, bu tür engellerden kaçınmanın bir yoludur (Akyüz vd., 2021, s.2816; Marecos vd., 2023, s.204). İnternet ve yeni medya ortamını kullananların edindiği bilgilere şüphe ile bakması, eleştirel bir şekilde yaklaşması ve kontrol mekanizmalarını kullanarak bu bilgilerin doğruluğunu belirleyebilmesine yönelik yeterlilikleri içeren yeni medya okuryazarlığını geliştirmeleri bu noktada önemlidir (Ünal & Taylan, 2017, s.97). Bu nedenle, medya uygulayıcılarına, akademisyenlere ve eğitimcilere, mezenformasyonu belirleme ve bunlarla mücadele etme konusunda bireyleri önemli becerilerle donatmak için medya okuryazarlığına daha fazla önem vermeleri tavsiye edilmektedir (Su vd., 2022, s.7).

Araştırmacılar, çevrimiçi yanlış bilgi miktarının %10 oranında azaltılması veya nüfusun en az %20'sinin sahte veya doğrulanmamış bilgileri paylaşmamaya teşvik edilmesiyle salgınların şiddetinin azaltılabileceğini tahmin etmektedir (Ying & Cheng, 2021, s.3). Bunu mümkün kılabilmek için bireylerin doğrulama davranışına yöneltmesi gerekmektedir. Fakat bunu başarabilmek, bilimsel bilgiye ulaşabilmek ve bu bilgiyi anlayabilmek gibi kapsamlı yeterlilikleri gerekli kıldığından, öngörüldüğünden daha zor olabilmektedir. Bireylerin yeterli düzeyde infodemi okuryazarlığı becerileri ile donatılması, özellikle büyük miktarda bilginin hızla yayıldığı bir durumda güvenilir sağlık önerilerini bulmak ve doğruluğunu teyit etmek için önemlidir. Bilimsel okuryazarlık, bilgi okuryazarlığı, sağlık okuryazarlığı, dijital okuryazarlık ve medya okuryazarlığı yeterliliklerini içeren infodemi okuryazarlığı sayesinde bilgilerin doğrulanmasına eğilim artabilir, karşılaşılan içeriklerin geçerliliği değerlendirilebilir, bilinçli bilgi paylaşımı desteklenebilir, güvenilir bilgiler faydalı çıktılar sağlayabilmek adına günlük yaşam pratikleri içinde faaliyete dökülebilir. Bu doğrultuda nüfusun infodemi okuryazarlığı yeterliliği kazanmaya teşvik edilmesi önemlidir.

İnfodemi Okuryazarlığının Damgalama ile Mücadeledeki Rolü

Salgın hastalığa yakalanma korkusu ve endişesi, sosyal damgalamaya neden olabilmektedir. COVID-19 pandemisinde de damgalama geniş ölçüde gözlenmiştir (Gronholm vd., 2021; Islam vd., 2020, s.1621; Villa vd, 2020, s.1450).

İtibarsızlaştırıcı bir özelliği ifade etmek için kullanılan damgalama (Goffman, 1986, s.3), kimi bireylerin sahip olduğu niteliklerin diğerleri tarafından onaylanmamasına veya bu niteliklerle ilgili olumsuz inançlara sahip olunmasına neden olmaktadır (Yılmaz vd., 2021, s.48). Sağlık alanında damgalama ise, bir hastalığa sahip kişi veya gruplara karşı itibarsızlaştırıcı ve ayrımcı tutumları belirtmektedir (Ertem, 2020, s.135). Bu anlamda damgalama, potansiyel hastalık kaynağı olarak algılanan ve sosyal yaşamda tehdit oluşturabilecek kişileri dışlayıcı sosyal bir süreçtir (Bhanot vd., 2020).

Damgalama, ciddi sonuçlar doğurabilmektedir. Damgalanmış kişiler, sosyal kaçınma veya reddedilme, zayıf sağlık arama davranışı ve fiziksel şiddete karşı savunmasız olmaktadır. Damgalanmaktan çekinen bireyler sağlık hizmetine başvurmayı geciktirebilmekte ya da hiç başvurmamakta, tıbbi tedaviyi reddedebilmekte, sağlık taramalarından kaçınabilmekte ve ayrımcılığa maruz kalmaktan çekindiği için hastalığını gizleyip inkâr edebilmektedir. Damgalamanın maliyeti, salgınlarla mücadele etmeyi de zorlaştırabilmektedir. Damgalanmaktan korkan enfekte bireyler, sağlık kuruluşuna başvurduklarında semptomlarını gizleyebilmektedir. Bu durum, sağlık çalışanlarının hastaları minimum kişisel koruyucu ekipmanla tedavi etmesine neden olmakta; neticesinde enfeksiyon kapma riskleri tetiklenebilmektedir. Damgalanma sonucunda bireysel düzeyde suçluluk, utanma, geleceğe yönelik endişeler gibi duygusal tepkiler gelişebilmekte; bireylerin kendilerine ve çevrelerine karşı yoğun öfke beslemesine ve zarar verme niyetine yönelik psikolojik sorunlar baş gösterebilmektedir (Bagcchi, 2020, s.782; Başterzi vd. 2020, s.420; Bhanot vd., 2020; Chopra & Arora, 2020, s.285; Ertem, 2020, s.135; Islam vd., 2020, s.162; Villa vd, 2020, s.1450).

İnfodemi, damgalamayı artırabilmektedir (Patel vd., 2020, s.188). Bazı gazetelerde yayınlanan uygunsuz yazılar nedeniyle hasta kişilerin damgalanmaya başladığı bilinmektedir (Anwar vd., 2020). Bu nedenle, kitle iletişim araçlarından destek alarak damgalamaya neden olabilecek söylentileri önlemek önemlidir (Gölbaşı & Metintaş, 2020, s.129). Dezenformasyonun ve mezenformasyonun yayılmasının kontrol altına alınması, yaygın olan yanlış bilgiler üzerinde doğruluk kontrollerinin yapılması ve halkın yanlış bilgiyi tüketme ve paylaşmanın kötü etkileri konusunda eğitilmesi, damgalamanın artışını önlemek için gereken çok yönlü stratejiler arasındadır (Chopra & Arora, 2020, s.285). Bu doğrultuda, sosyal damgalamayı hafifletmeye yönelik müdahalelere, sahte haberlere yönelik mücadele çabaları yardımcı olabilir (Villa vd., 2020, s.1452). İnfodemi okuryazarlığı, yanlış bilgi farkındalığı oluşturarak ve bilgilerin doğrulanmasını teşvik ederek damgalama ile mücadele sürecine destek olabilir.

Damgalama, okuryazarlık yeterliliklerinden etkilenmektedir. Bulaşıcı hastalıklar alanında bir hastalıkla ilgili daha yüksek okuryazarlık düzeyinin, salgın hastalıkla ilgili damgalamayı azaltmaya yardımcı olabileceği bildirilmektedir. Bu yönde gerçekleştirilen araştırmalarda sağlık okuryazarlığı düzeyi düşük olan katılımcıların damgalayıcı tutumlara sahip olma olasılıklarının daha yüksek olduğu

tespit edilmiştir (Feinberg vd., 2021, s.41; Jiang vd., 2021; Mistry vd., 2022). Damgalamanın niteliği, sağlık bilgisine ulaşabilmenin ötesinde bu bilginin doğru bir şekilde anlamlandırılıp bireysel ve toplumsal düzeyde doğru bir şekilde kullanılabilmesini zorunlu kılmaktadır. Eleştirel okuryazarlık yeterliliklerinden de beslenen infodemi okuryazarlığı, salgın hastalığın mahiyeti hakkında bireylerin daha kapsamlı bir kavrayışa sahip olmasına yardımcı olarak damgalamaya karşı bir tutumu destekleyebilir.

Bilgi eksikliği de damgalamaya neden olan önyargıların başlıca itici gücü olabilmektedir (Jiang vd., 2021). Bilimsellikten uzak olan bilgiler toplumda damgalamayı artırabilmektedir. Infodemi okuryazarlığı, eksik ve yanlış bilgilenme nedeniyle artacak damgalamayı azaltmada etkili olabilir. Medyada yer alan bilgilerin de bu süreci olumsuz yönde etkilememesi için edinilen bilgilerin doğrulanması ve eleştirel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle infodemi okuryazarlığına yönelik yeterlilikler, bir bütün halinde damgalama ile mücadele gerekli olan nitelikleri bireylere kazandırmaya yardımcı olabilir.

İnfodemi Okuryazarlığının Salgın Süreçlerinde Ayrımcılığı Önleme Üzerindeki Rolü

Ayrımcılık ve ötekileştirme, salgın süreçlerinde devamlı olarak yaşanan başlıca sorunlardan olmuştur (Devakumar vd., 2020). COVID-19 pandemisinde de ayrımcılık artmış ve zararlı bir sosyal sorun haline gelmiştir (Ong vd. 2022, s.843). Hastalar ve sağlık çalışanları, insanların enfeksiyon riski yüksek olanlarla fiziksel temastan korkması nedeniyle ayrımcılığın ilk hedefi olmuştur (de Guzman vd., 2022, s.397; Fujii vd., 2022, s.535). İlk vakanın Çin’de kaydedilmesi ve hastalığın bazı medyalarda “Çin Virüsü” diye ifade edilmesi dolayısıyla salgına Asyalı vatandaşların neden olduğuna yönelik inanış, Asyalılara karşı ayrımcılık ve şiddet olaylarını artırmıştır. Bu sebeple Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD), günde 100’ün üzerinde nefret suçu bildirilmiştir (Croucher vd., 2020). Pandemi sürecinde artan ayrımcılık, birçok kişinin gereksiz yere işten çıkarılmasına, psikolojik ve fiziksel şiddete yol açmıştır (Fan vd., 2022; Gao, 2022, s.472; Lee vd., 2022, s.899; Leigh vd., 2022, s.E539; L. Zhang vd., 2022; M. Zhang vd., 2022, s.590; Shi vd., 2022; Wong-Padoongpatt vd., 2022, s.109). Hatta Teksas’ta bir bölge sakininin Asyalı-Amerikalı bir aileyi öldürmeye teşebbüs etmesindeki gibi yaşamı tehdit eden boyutlara da erişmiştir (Melendez, 2020).

Salgın süreçlerindeki bilgi fazlalığı ve yayılan bilgilerin genellikle teknik oluşu, anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (Fujii vd., 2022, s.536). Ayrıca medya, salgın hastalığın kökeni hakkında hikayeler yayarak insanlar arasındaki önyargıları artırabilmektedir. Bu durum ırksal ve sosyoekonomik ayrımcılığın belirgin hale gelmesinde rol oynamaktadır (Anwar vd., 2020). Bununla birlikte, sosyal medyada yer alan bilgilere karşı algılanan güven düzeyinin de ayrımcılığı tetikleme riski barındırdığı belirlenmiştir. Yapılan bir araştırma, bireylerin, kullandıkları sosyal medya aracının adil olduğuna ve gerçek bilgileri yaydığına ne kadar çok inanırsa Asyalıların ABD için tehdit oluşturduğuna inanma olasılıklarının o kadar artacağını

ortaya koymuştur (Croucher vd., 2020). Bu durum, bireylerin, edindiği bilgilere eleştirel yaklaşma becerilerinin geliştirilmesine yönelik olan ihtiyacı belirgin şekilde artırmaktadır. Dolayısıyla bilgi ve medya okuryazarlığının önemine işaret etmektedir.

Virüsün kökeni ve korunma yolları hakkında yeterli bilgiye sahip olan bireylerin ayrımcılığı artırma potansiyeli olan söylentileri yayma olasılığı daha düşüktür (Sun vd., 2020). Bilgilendirici müdahaleler ile etkili iletişim, insanları faydalar ve yan etkiler gibi bilgileri eleştirel bir şekilde değerlendirmeye teşvik etmektedir. Fakat, bilgilerin güncel ve gelecekte de geçerli olup olmayacağı konusunda sürekli bir belirsizliğin olduğu infodemi sırasında yalnızca bilgi sağlamak, salgın hastalık ile ilgili ayrımcılığın üstesinden gelmeye yardımcı olmayacaktır. Sağlanan bilgilerin toplum tarafından ne kadar alımlandığı da önem arz etmektedir. Bu doğrultuda salgın süreçlerinde etkili müdahaleyi engelleyen ayrımcılık ile mücadelenin okuryazarlık becerileri ile desteklenmesinde fayda görülmektedir. Gerçekleştirilen bir araştırmada, salgın hastalığın önlenmesiyle ilgili bilgilere erişimin artmasıyla birlikte hastalara ve sağlık çalışanlarına yönelik ayrımcılığın giderek azaldığı görülmüştür. Bu nedenle özellikle sağlık okuryazarlığı, kanıtların sınırlı veya tartışmalı olduğu salgın ve infodemi sırasında hedef gruplara yönelik ayrımcılığı önlemek için önerilmektedir (Fujii vd., 2022, ss.535-536).

İfade edilen sorunlar ve çözümler doğrultusunda, bireylerin çeşitli medyalarda yer alan güvenilir bilimsel bilgileri seçme, bu bilgileri sorgulayıp değerlendirebilme kapasitesini artıracak düşünülen infodemi okuryazarlığı, ayrımcılık ile mücadelede çözüm üretecek uygulamalar arasında değerlendirilebilir. İnfodemi okuryazarı olan bireyler, yayınlanan belirsiz birçok bilgi arasından mevcut durumun neden kaynaklandığı ve sorunun çözümü hakkındaki güvenilir bilgileri bulup değerlendirebilir. Bu sayede belirsizliklerden ve cehaletten beslenen ayrımcılığın önüne geçmede önemli bir adım atılmış olabilir.

İnfodemi Okuryazarlığının Sosyal Mobilizasyon ve Topluluk Katılımı Üzerindeki Rolü

Sosyal mobilizasyon, büyük insan gruplarının ortak bir amaç üzerinde iş birliği yapmak için birleştiği bir olgu (Hong vd., 2021); resmî ve sivil gruplar arasında oluşan interaktif bir müzakeredir. Pandemiler gibi ciddi halk sağlığı krizlerinde çeşitli iletişim kampanyaları ve tanıtım faaliyetleri düzenleyerek toplumun ilgi ve bilgisini artırmayı hedefleyebilen, aynı zamanda salgının büyümesine yol açabilecek grupların aksiyonlarını kısıtlamayı (de-mobilizasyon) öngören sosyal mobilizasyon (Geçer, 2020, s.554), vatandaşların bilgiye erişimini kolaylaştırmak, koruyucu, önleyici ve dayanışmaya dayalı davranış önerilerini takip etmelerini mümkün kılmak ve sağlık okuryazarlığı yeterliliğine sahip bireysel eylemlerde bulunmalarını teşvik etmek için önemlidir (Okan vd., 2022).

Salgın sürecine müdahale edebilmek, infodemiye kontrol altına alabilmek, toplumu salgın hastalıkların bulaşması konusunda eğitmek ve halk sağlığı

hedeflerine ulaşabilmek için sosyal mobilizasyon ve toplum katılımı faaliyetleri yürütmek önemlidir (Levin-Zamir vd., 2021; PAHO & DSÖ, 2016, s.10; Parks & Lloyd, 2004). Belirsiz durumlarda vatandaşların bilgi ve becerilerini, sağlıklarını etkili bir şekilde korumak için harici dayatmalar olmadan kullandıkları, tüm aktörleri içeren bu katılımcı acil durum yaklaşımı, günümüz krizleriyle yüzleşmenin en karmaşık zorluklarından birini temsil etmektedir (Della Salda vd., 2022, s.111). Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF)'nin paydaşları ile birlikte Hindistan'da çocuk felcini ortadan kaldırmaya yönelik yürüttüğü sosyal mobilizasyon projesi, bu çabaya örnek teşkil etmektedir. Projede, devlet tarafından yürütülen çocuk aşılama hizmetlerini tanıtmaları, çocukların aşılama geçmişini takip etmeleri, planlanan aşılı olmayan çocukların aşılmasını teşvik etmeleri ve yerel kanaat önderlerini harekete geçirmeleri için eğitilen gönüllüler çeşitli yaklaşımlarla başarılı bir mobilizasyon süreci yürüterek aşılama bilincini ve güvenliğini, ev hijyenini, sanitasyonu, evde ishal hastalığı kontrolünü ve emzirmeyi teşvik etmişlerdir (Coates vd., 2013). Pakistan'da yürütülen bir başka mobilizasyon çalışması ise 30 milyon çocuğun tifo konjugat aşısı (TCV) ile bağışıklanması için kampanya yürüterek birey ve toplulukların motive edilmesine destek olmuştur. Ebola salgını sırasında Liberya'da yürütülen sosyal mobilizasyon çalışmaları da paydaşların toplum tabanlı faaliyetleri uygulamasını ve sağlığın teşviki ile davranış değişikliğini sağlamaya yönelik iletişim faaliyetleri için desteklerini kanalize etmesini sağlamış; Batı Afrika'da yürütülen çalışmalar ise sağlık sorununun anlaşılması ve salgının kontrol altına alınması için gerekli olan stratejileri, becerileri ve diğer kaynakları oluşturmak amacıyla toplum, dini liderler, gazeteciler, radyo istasyonları ve ortak kuruluşlarla stratejik ortaklıklara yatırım yapmanın önemini göstermiştir (UNICEF, t.y.).

COVID-19 salgını, gelecekteki sağlığın teşviki ve geliştirilmesine hazırlık stratejilerinde eşitlik ve güven oluşturmak için toplum katılımını ve sağlık okuryazarlığını yükseltme ihtiyacını yeniden doğrulamıştır (Corbin vd., 2021). Eleştirel sağlık okuryazarlığı yüksek topluluklar, karar vericileri etkilemek için yaşanmış sağlık deneyimlerini ortak anlayışlara çevirebilmekte ve toplu eylem yoluyla kendilerini en çok etkileyen sağlık sorunlarını ele alabilmektedir. Bu nedenle birey ve toplulukların, eleştirel sağlık okuryazarlığı yoluyla sosyal ve politik süreçlere dahil olma konusunda güçlendirilmesi önerilmektedir (Kyabaggu vd., 2022, s.2).

İçinde yaşadığımız çağ, topluluk katılımını büyük oranda dijital platformlara taşımıştır. Teknoloji, katılımı ve sosyal bağlılığı artırarak, fiziksel ve zihinsel sağlığı iyileştirerek ve eğitimin işlevselliğini koruyarak başa çıkma ve iyileşme kapasitelerini geliştirmiştir. COVID-19 pandemisi de dijital yöntemleri kullanarak araştırma yapma ve toplum katılımında bulunma ihtiyacını artırmıştır. Diğer taraftan bu durum, dijital teknolojilere sahiplik ile dijital okuryazarlığı yetersiz olan toplulukları olumsuz yönde etkilemiştir. Bu topluluklar, pandemi sırasında ve sonrasında araştırma ve topluluk katılımı girişimlerinden dışlanma riski altında kalmıştır (Drazich vd., 2021; Hassankhani vd., 2021; Plunk vd., 2022). Bu noktada

bireysel ve toplumsal düzeyde dijital okuryazarlık becerilerinin önemi ortaya çıkmıştır.

Sağlık okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık becerilerini kapsayan infodemi okuryazarlığına dair yeterlilikler, salgın anlarında sosyal mobilizasyon ve topluluk katılımı faaliyetlerinin önemini vurgulayarak, belirtilen zorluklarla mücadele edebilmek için değerli bir kazanım olabilir. Infodemi okuryazarlığı, salgın hastalık krizleriyle mücadele etmek için alınan önlemlerin gerekçesini idrak etmek ve bu önlemlere halkın katılımını sağlamak için bilinç oluşturmayı destekler. Bu sayede doğru bilgilendirme ile toplulukların güçlendirilmesine; dolaylı olarak salgınların kontrol altına alınabilmesine yardımcı olabilir.

SONUÇ

Ebola, SARS, COVID-19 gibi salgınlar, her toplumda ve herhangi bir zaman diliminde oluşarak toplum sağlığını tehdit etmektedir ve muhtemel yeni salgınlar, canlı yaşamını tehdit etmeye devam edecektir. Çağımızda yaşanan salgınlara, iletişim teknolojileri ve internetin sunduğu olanaklarla birlikte çeşitli iletişim sorunları da eşlik etmekte; karmaşa yaratan bu istikrarsız iletişim ortamı diğer faktörlerle birleşerek salgınları kontrol altına almayı zorlaştırmaktadır. Bu durum, salgın iletişimine yönelik yaklaşımlarının ciddiyetle ele alınmasını gerektirmektedir. Belirtilen yaklaşımlardan biri de salgın iletişimi ile salgın iletişiminin etkisini azaltarak toplum sağlığını tehlikeye atan infodemidir. Bu noktada, DSÖ (2020g, s.14), sorulması gereken asıl sorunun infodeminin yayılmasının ve gelecekte ortaya çıkacak sorunların nasıl sınırlandırılabilir olduğu olduğunu belirtmekte; bilginin nasıl yayıldığı, nasıl paylaşıldığı, sahte bilginin ne ölçüde çevrimiçi olduğu konusunda bilgi ve gözetimi gerekli kılan dezenformasyonun yayılmasını yavaşlatmak için tamamlayıcı yöntemlere ihtiyaç duyulacağını ifade etmektedir. Farklı okuryazarlık becerilerini içeren karma bir yeterlilik düzeyini ifade eden “infodemi okuryazarlığının” ise belirtilen bu ihtiyaca cevap verecek bir kapsama sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bu doğrultuda bu makale, infodemi okuryazarlığının önemini, kapsadığı diğer okuryazarlık yeterliliklerinin sağladığı faydalardan yola çıkarak açıklamayı amaçlamış; infodemi okuryazarlığının salgın yönetimi ve salgın iletişimi sürecine sunabileceği bireysel ve toplumsal katkıyı geniş kapsamlı olarak tartışmayı hedeflemiştir. Argümantatif araştırma metodunun uygulandığı çalışmada, infodemi okuryazarlığının önemine ve salgın iletişimi yönetimine sunabileceği katkılara dair temel tezler belirlenmiş ve çeşitli argümanlarla tartışılmıştır. Sonuç olarak, infodemi okuryazarlığının infodemi ile mücadelede, salgınları kontrol altına almada, halk sağlığının korunması ve geliştirilmesinde, salgın süreçlerinde yaşanan psikolojik zorluklarla, ayrımcılıkla ve damgalama ile mücadele etmede, bireysel ve sosyal rezilyansın geliştirilmesinde, bilgi düzensizliklerinden korunmada, doğru bilgi

kaynaklarına ulaşmada, bilgiyi teyit etmede, sosyal mobilizasyon ve topluluk katılımının artırılmasında önemli roller üstlendiği çıkarımına varılmıştır.

İnfodemiyle yüzleşmek ve ona karşı koyabilmek için bireylerin güçlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bunu sağlayabilmek adına önerilen esas yaklaşım, çeşitli okuryazarlık yeterliliklerinin bireylere kazandırılmasıdır (Dash vd., 2021; Gu & Feng, 2022; Okan vd., 2020; Vrdelja vd., 2021). Bu tartışma başta bilim, medya, sağlık-dijital sağlık okuryazarlığı yeterlilikleri olmak üzere çeşitli becerileri içeren infodemi okuryazarlığının, eleştirel düşüncüyü destekleyerek infodeminin olumsuz etkilerini azaltmada ve onunla mücadele etmede en önemli kazanımlardan biri olduğunu ortaya koymuştur.

Salgın hastalıklar, düşük sağlık okuryazarlığı olan toplumları daha fazla etkilemektedir (Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021; Sentell vd., 2020). Salgınları kontrol altına almada bireylerin sağlık bilgilerini anlaması ve gerekli önlemleri hızlıca uygulamaya koyması gerekmektedir (Liu & Xiao, 2021). Bu durum, aynı zamanda infodemi mücadelesi için de gereklidir. Çalışmada, infodemi okuryazarlığının geçerli sağlık bilgilerine ulaşma ve alınması gereken önlemleri uygulama noktasında sunabileceği kapsamlı katkı dolayısıyla salgın hastalıkların kontrol edilmesini kolaylaştıracağı görüşü sunulan argümanlarla tartışılmış ve toplulukların farkındalığına destek sunarak salgınla mücadeleyi kolaylaştırabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Halk sağlığının korunması ve geliştirilmesinde, toplumun sürece kendi iradeleri ile katılması önemlidir. Bunu sağlayabilmek, çeşitli okuryazarlık becerilerinin artışı ile kolaylaşmaktadır. İnfodemi okuryazarlığının kapsamında yer alan sağlık okuryazarlığının bireyleri koruyucu/önleyici tedbirler almaya ve aşı olmaya teşvik ettiği bilinmektedir (Cheng & Nishikawa, 2022; Nguyen vd., 2021). Bu bağlamda sağlık okuryazarlığı ile birlikte daha bir dizi yeterliliği kapsayan infodemi okuryazarlığının aşılardan gibi önemli korunma yolları hakkında çıkarılan spekülasyonlar ve dezenformasyondan korunmada etkin bir rol oynayabileceği, toplumun koruyucu önlemleri kabul etmesini sağlayabileceği ve sağlığın geliştirilmesine dolaylı yoldan destek sunabileceği, çalışmanın ulaştığı ana sonuçlardan biridir.

Salgın hastalıklar, bireylerde birtakım psikolojik zorluklara yol açabilmektedir (Druss, 2020; Ho vd., 2020; Pfefferbaum & North, 2020). Bu zorlukların üstesinden gelebilmek, salgın sürecine dair riskleri anlamaya ve bu riskleri yönetebilir olmaya dair bir kavrayışı gerektirmektedir. Bu çalışmada, medya ve sağlık okuryazarlığı becerilerini içeren infodemi okuryazarlığının, salgın hastalıklardan korunmaya dair bilgiye erişememe ve/veya anlayamama nedeniyle kaynaklanabilecek korku, kaygı ve panik durumunu bertaraf etmede yol gösterici olabileceği; bilgi ve bilim okuryazarlığı yeterliliğini kapsamı dolayısıyla bireylerin doğru bilgiyi elde edememesi sonucu oluşabilecek panik durumlarını yatıştırmasına yardım edebileceği; medyanın, içerdiği yanlış bilgi sebebiyle neden olduğu kaygı düzeyi artışını kontrol etmeyi kolaylaştırabileceği ve bilgilerin

doğrulanmasına dair becerileri içermesi dolayısıyla edinilen bilgilerin teyit edilmesi suretiyle kaygı ile baş etmeye dolaylı yoldan destek sunabileceği ortaya konulmuştur.

İnfodemi okuryazarlığının bireysel ve sosyal rezilyansın geliştirilmesine sunabileceği katkı, çalışmada tartışılan ana konulardandır. Bireylerin, afetler ve salgınlar gibi stresli olaylar sırasında yeterli düzeyde rezilyans becerileri ile donatılmadıklarında, olumsuz zihinsel ve psikolojik sonuçlara maruz kalma olasılıklarının yükselebileceği bilinmektedir (Jeamjitvibool vd., 2022; Labrague, 2021). Sağlıkla ilgili insani konularda bilgi paylaşımının artırılması ve bilimsel bulguların sunulması ise salgın süreçlerinde rezilyans oluşturmak adına önemlidir (Djalante vd., 2020; Wang vd., 2020). Paylaşılan bilgilerin doğru şekilde alınabilmesi de rezilyansın oluşabilmesi için gereklidir. Bu çalışma ile bireyleri doğru bilgiye yönlendirecek sağlık okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, bilgi ve bilim okuryazarlığı becerilerini içeren infodemi okuryazarlığı kapasitesinin geliştirilmesinin, rezilyansın geliştirilmesini sağlayabileceği görüşü benimsenmiş ve açıklanmıştır.

Salgın süreçlerinde bireylerin sağlık bilgilerini doğru bir şekilde kavraması ve yanlış bilgileri dikkate almaması önemlidir. Bu sürece infodemi eşlik ettiğinde, bireylerin geçerli ve güvenilir bilgilere erişmesi ve buna dayalı kararlar alması zorlaşmaktadır. Dijital okuryazarlık, bilgi/bilim okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı becerilerini içeren kapsamlı bir infodemi okuryazarlığı yeterliliği, yanlış bilgilerin ayırt edilebilmesini ve yanlış içeriklerin gerektiğinde şikâyet edilmesini sağlaması yönünden önemli bir katkı sunarak mezenformasyon, dezenformasyon ve komplo teorileri ile mücadelede yararlı olabilir. Böylelikle salgın sürecinde bilgi düzensizliklerinin olumsuz etkisini azaltarak salgın iletişimi kapsamında iletilen hayati bilgilerin alınma düzeyini artırmaya yardımcı olabilir.

Güvenilir bilgi kaynaklarına erişim sağlayabilmek, salgın hastalığın yayılımının önlenmesini ve halkın sağlığı teşvik edici kararlara katılmasını sağlamak adına kritiktir (Bak vd., 2022; Bin Naeem & Kamel Boulos, 2021). Fakat infodemi, salgınlarda bilgiye sınırsız erişimin nasıl kafa karışıklığa yol açabileceğini ve davranışları nasıl olumsuz yönde etkileyebileceğini göstermiştir (Briand vd., 2021). Güvenilir olmayan kaynaklar aracılığıyla yayılan dezenformasyon, bu süreci daha da kötüleştirmiştir. Bundan dolayı bilgiye erişmek için medya araçlarının doğru bir şekilde kullanılabilmesi, hangi bilgi kaynaklarının güvenilir içerik sağladığının tespit edilebilmesi ve erişilen bilgilerin eleştirel olarak değerlendirilebilmesi önem arz etmektedir. Bu noktada bu çalışmada, infodemi okuryazarlığının, bilinçli medya kullanımını teşvik ederek çözüm sunan bütüncül bir yaklaşım olacağı öne sürülmüş ve gerekçeleri açıklanmıştır.

Elde edilen bilgilere karşı eleştirel yaklaşmak ve bu bilgileri doğrulamaya yönelik bir alışkanlık edinmek, yanlış bilgilerin zarar verme potansiyelini düşürecek bireysel beceri ve yaklaşımlar arasında öne çıkmaktadır. İnfodemi okuryazarlığının kapsamında yer alan bu yaklaşım ile özellikle büyük miktarda bilginin hızla yayıldığı

bir durumda bireylerin güvenilir sağlık önerilerini bulması kolaylaşacaktır. Bu çalışmada savunulan görüşe göre infodemi okuryazarlığı sayesinde bilgilerin doğrulanmasına yönelik eğilim artabilir, karşılaşılan içeriklerin geçerliliği değerlendirilebilir ve bilinçli bilgi paylaşımı desteklenebilir.

Salgınlar, damgalamaya ve ayrımcılığa yol açabilen sıkıntılı süreçlerdir. Çeşitli söylemler ve komplo teorileri ile düşük okuryazarlık yeterliliği, damgalama ve ayrımcılığa neden olan ana etmenler arasındadır. Infodeminin de damgalamayı artırdığı bilinmektedir (Feinberg vd., 2021; Fujii vd., 2022; Gronholm vd., 2021; Patel vd., 2020). Infodemi okuryazarlığı, salgın hastalığın mahiyeti hakkında bireylerin daha kapsamlı bir kavrayışa sahip olmasına yardımcı olarak, yanlış bilgi farkındalığı oluşturarak ve bilgilerin doğrulanmasını teşvik ederek eksik ve yanlış bilgilenme nedeniyle artacak damgalama ve ayrımcılığı azaltmada etkili olabilir.

Infodemi okuryazarlığının öngörülen esas öneminin salgınlara hazırlık ve müdahale süreçlerinde belirginleşeceğini belirtmek gerekir. Infodemi okuryazarlığına dair elde edilen becerilerin etkisi teknik olarak bir infodemi durumunda anlaşılabilir olsa da bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen tartışma ile infodemi okuryazarlığına yönelik elde edilen kazanımların, infodemiye karşı bireylere direnç kazandırmada önemli olduğu rahatlıkla öngörülebilir.

Bu çalışma, infodemi okuryazarlığının, bu çağ toplumlarında yoğun olarak üretilip tüketilen ve sayısız araçla yayılan bilginin, özellikle salgın süreçlerinde tehdit oluşturmasının önüne geçebilecek bir potansiyele sahip olduğunu göstermiştir. Bu çalışmada ilk defa kapsamlı olarak tartışılan infodemi okuryazarlığı, infodemi mücadelesinin en temel başlangıç noktası ve günümüzün dijital dünyasında en temel becerilerden biri olarak kabul edilmeli ve toplumları infodemi karşısında güçlendirmek için önemli bir araç olarak kullanılmalıdır. Bu sayede bireyler çevrimiçi ve çevrimdışı kaynaklardan gelecek şüpheli bilgileri her koşulda doğrulayabilecek yeterliliğe sahip olacak, yaşamları boyunca dezenformasyona karşı bağımsızlık sağlayacak ve bilinçli kararlar almalarına yardımcı olacak değerli bir kazanıma sahip olacaklardır.

Infodeminin yayılmasını önlemenin nesnel zorluğu nedeniyle, infodemi okuryazarlığının güçlendirilmesi, ileri tarihli müdahaleler için bir odak noktası teşkil edebilir. Gelecekteki infodemilere hazırlanırken infodemi okuryazarlığını kapsam dahiline almak, aynı zamanda onun proaktif eylemlere dahil edilmesini sağlamak, infodeminin neden olacağı hasarların minimum düzeyde tutulabilmesini mümkün kılmak adına önemlidir. Bu nedenle infodemi okuryazarlığı yeterliliğini topluma kazandırmak, önemli ve değerli bir yaklaşım olarak öne çıkacak ve yayılacaktır.

Akademik ve yetkililerin dikkatine sunulan bu çalışma, infodemi okuryazarlığını geliştirmeye yönelik stratejilerin, salgın ve salgın iletişimi yönetiminin ayrılmaz bir parçası olarak bireylerin ve toplulukların güçlendirilmesi noktasında, ilgili politikalara muhakkak dahil edilmesini önerir. Bu politikalar dahilinde özellikle daha fazla risk altında bulunan savunmasız gruplara infodemi

okuryazarlığı eğitimlerinin verilmesi, mevcut eşitsizliklerden kaynaklanacak olumsuz durumların giderilmesine yönelik katkı sağlayabilir. Bu amaçla infodemi okuryazarlığının önemi tekrar vurgulanmalıdır.

Infodemi her kesimden insanı farklı düzeylerde de olsa etkileyebilmektedir. Bu nedenle infodemi okuryazarlığına dair beceriler, her yaş grubundan bireyler için önem teşkil etmekte ve yaşam boyu geliştirilebilir özellikler taşımaktadır. Bu doğrultuda koruyucu ve önleyici toplum sağlığı politikalarının önemli bir parçasını teşkil etmesi önerilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: İlk yazarın katkı oranı %60, ikinci yazarın katkı oranı %40'tır. Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Katkı: Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayımlanması için herhangi bir finansman sağlanmadığını belirtmektedir.

KAYNAKÇA

Abraham, T. (2009). Risk and outbreak communication: Lesson from alternative paradigms. *Bull World Health Organ*, 87, 604-607. <https://doi.org/10.2471/BLT.08.058149>.

Abraham, T. (2011). Lesson from the pandemic: The need for new tools for risk and outbreak communication. *Emerging Health Journal*, 4 (1), <https://doi.org/10.3402/ehj.v4i0.7160>.

Adıyaman, F. (2022). Hakikat ötesi çağda profesyonel bilgi doğrulayıcılığı kimliği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (3), 1312-1328. <https://doi.org/10.21547/jss.1059384>.

Akyüz, S.S., Gülnar, B., & Kazaz, M. (2021). Yeni medyada haber güvenilirliği sorunu: Üniversite öğrencilerinin sahte/yalan haberlere yönelik doğrulama reflexleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17 (36), 2816-2840. <https://doi.org/10.26466/opus.838464>.

Anwar, A., Malik, M., Raees, V., & Anwar, A. (2020). Role of mass media and public health communications in the COVID-19 pandemic. *Cureus*, 12 (9), <https://doi.org/10.7759/cureus.10453>.

Ayani, N., Matsuoka, T., Yamano, S., & Narumoto, J. (2021). Depression relapse during long-term remission due to media-amplified fear during the COVID-19 pandemic. *Case Reports in Psychiatry*, 2021, 5682611. <https://doi.org/10.1155/2021/5682611>.

Bagcchi, S. (2020). Stigma during the COVID-19 pandemic. *The Lancet Infectious Diseases*, 20 (7), 782. [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(20\)30498-9](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(20)30498-9).

Baines, D., & Elliot, R. J. R. (2020). Defining misinformation, disinformation and malinformation: An urgent need for clarity during the Covid-19 infodemic. *Discussion Papers*, 20 (6).

Bak, C.K., Krammer, J.Ø., Dadaczynski, K., Orkan, O., von Seelen, J., Prinds, C., Søbjerger, L.M., & Klakk, H. (2022). Digital health literacy and information-seeking behavior among university college students during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study from denmark. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (6). <https://doi.org/10.3390/ijerph19063676>.

Bas-Sarmiento, P., Lamas-Toranzo, M.J., Fernandez-Gutiérrez, M., & Pza-Méndez, M. (2022). Health literacy, misinformation, self-perceived risk and fear, and preventive measures related to COVID-19 in spanish university students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (22). <https://doi.org/10.3390/ijerph192215370>.

Başterzi, A.D., Cesur, E., Rengün Güvenç, H., Taşdelen, R., & Yılmaz, T. (2020). Covid-19 ve damgalanma. *TTB COVID-19 Pandemisi 6. Ay Değerlendirme Raporu*. <https://www.ttb.org.tr/745yi8s>, (Erişim Tarihi: 03.07.2022).

Bhanot, D., Singh, T., Verma, S.K., & Sharad, S. (2020). Stigma and discrimination during COVID-19 pandemic. *Frontiers in Public Health*, 8: 577018. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.577018>.

Bheekhun, Z., Lee, G., & Camporesi, S. (2021). Challenges of an 'infodemic': Separating fact from fiction in a pandemic. *International Emergency Nursing*, 57. <https://doi.org/10.1016/j.ienej.2021.101029>.

Biasio, L.R., Bonaccorsi, G., Lorini, C., & Pecorelli, S. (2021). Assessing COVID-19 vaccine literacy: A preliminary online survey. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 17 (5), 1304-1312. <https://doi.org/10.1080/21645515.2020.1829315>.

Bin Naem, S., & Kamel Boulos, M.N. (2021). COVID-19 Misinformation online and health literacy: A brief overview. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, 8091. <https://doi.org/10.3390/ijerph18158091>.

Brandtzaeg, P.B., Lüders, M., Spangenberg, J., Rath-Wiggins, L., & Følstad, A. (2016). Emerging journalistic verification practices concerning social media. *Journalism Practice*, 10 (3), 323-342. <https://doi.org/10.1080/17512786.2015.1020331>.

Briand, S.C., Cinell, M., Nguyen, T., Lewis, R., Prybylski, Valensise, C.M., Colizza, V., Tozzi, A.E., Perra, N., Baronchelli, A., Tizzoni, M., Zollo, F., Scala, A., Purnat, T., Czerniak, C., Kucharski, A.J., Zhou, A.T.L., & Quattrocioni, W. (2021). Infodemics: A new challenge for public health. *Cell*, 184 (25), 6010-6014. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2021.10.031>.

Broucke, S.V. (2020). Why health promotion matters to the COVID-19 pandemic, and vice versa. *Health Promotion International*, 35 (2), 181-186. <https://doi.org/10.1093/heapro/daaa042>.

Brug, J., Aro, A.R., Oenema, A., Zwart, O., Richardus, J.H., & Bishop, G.D. (2004). SARS risk perception, knowledge, precautions, and information sources, the netherlands. *Emerging Infectious Diseases*, 10 (8), 1486-1489. <https://doi.org/doi.org/10.3201/eid1008.040283>.

Centers for Disease Control and Prevention (2018). *CERC: Crisis + emergency risk communication – messages and audiences*. https://emergency.cdc.gov/cerc/ppt/CERC_Messages_and_Audiences.pdf, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Chen, S.C., Huy, L.D., Lin, C.Y., Lai, C.F., Nguyen, N.T.H., Hoang, N.Y., Nguyen, T.T.P., Loan T.D., Truong, N.L.T., Phan, T.N., & Duong, T.V. (2022). Association of digital health literacy with future anxiety as mediated by information satisfaction and fear of COVID-19: A pathway analysis among taiwanese students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 15617. <https://doi.org/10.3390/ijerph192315617>.

Cheng, C., Lau, Y.C., & Luk, J.W. (2020). Social capital–accrual, escape-from-self, and time-displacement effects of internet use during the COVID-19 stay-at-home period: Prospective, quantitative survey study. *Journal of Medical Internet Research*, 22 (12). <https://doi.org/10.2196/22740>.

Cheng, J.W., & Nishikawa, M. (2022). Effects of health literacy in the fight against the COVID-19 infodemic: The case of japan. *Health Communication*, 37 (12), 1520-1533. <https://doi.org/10.1080/10410236.2022.2065745>.

Chong, Y.Y., Cheng, H.Y., Chan, H.Y.L., Chien, W.T., & Wong, S.Y.S. (2020). COVID-19 pandemic, infodemic and the role of eHealth literacy. *International Journal of Nursing Studies*, 108 (2020). <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2020.103644>.

Chopra, K.K., & Arora, V. (2020). Covid-19 and social stigma: Role of scientific community. *Indian Journal of Tuberculosis*. 67 (3), 284-285. <https://doi.org/10.1016/j.ijtb.2020.07.012>.

Choukou, M.A., Sanchez-Ramirez, D.C., Pol, M., Uddin, M., Monnin, C., & Syed-Abdul, S. (2022). COVID-19 infodemic and digital health literacy in vulnerable populations: A scoping review. *Digital Health*, 8 (Jan-Dec 2022). <https://doi.org/10.1177/20552076221076927>.

Coates, E.A., Waisbord, S., Awale, J., Solomon, R., & Dey, R. (2013). Successful polio eradication in Uttar Pradesh, India: The pivotal contribution of the social mobilization network, an NGO/UNICEF collaboration.

<https://www.comminit.com/global/content/successful-polio-eradication-uttar-pradesh-india-pivotal-contribution-social-mobilizatio> (Erişim Tarihi: 04.09.2024).

Corbin, J.H., Oyene, U.E., Manoncourt, E., Onya, H., Kwamboka, M., Amuyunzu-Nyamongo, M., Sørensen, K., Mweemba, O., Barry, M.M., Munodawafa, D., Bayugo, Y.V., Huda, Q., Moran, T., Omoleke, S.A., Spencer-Walters, D., & Broucke, S.V. (2021). A health promotion approach to emergency management: Effective community engagement strategies from five cases. *Health Promotion International*, 36. <https://doi.org/10.1093/heapro/daab152>.

Croucher, S.M., Nguyen, T., & Rahmani, D. (2020). Prejudice toward asian americans in the COVID-19 pandemic: The effects of social media use in the united states. *Frontiers in Communication*, 5. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.00039>.

Çağlayan, S. (2023). *İnfodemi okuryazarlığının salgın iletişimi yönetimindeki rolü: İnfodemi okuryazarlığı ölçek geliştirme çalışması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Çömlekçi, M.F. (2019). Sosyal medyada dezenformasyon ve haber doğrulama platformlarının pratikleri. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7 (3), 1549 – 1563. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.583825>.

Çömlekçi, M.F. & Bozkanat, E. (2021). İnfodemide dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve teyit davranışları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41 (1), 103-125. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.1.0024>.

Dadaczynski, K., Okan, O., Messer, M., Leung, A.Y.M., Rosário, R., Darlington, E., & Rathmann, K. (2021). Digital health literacy and web-based information-seeking behaviors of university students in germany during the COVID-19 pandemic: Cross-sectional survey study. *Journal of Medical Internet Research*, 23 (1). <https://doi.org/10.2196/24097>.

Dash, S., Parray, A.A., Freitas, L.D., Mithu, I.H., Rahman, M., Ramasamy, A., & Kumar Pandya, A. (2021). Combating the COVID-19 infodemic: A three-level approach for low and middle-income countries. *BMJ Global Health*, 6. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2020-004671>.

De Coninck, D., Frissen, T., Matthijs, K., d'Haenens, L., Lits, G., Champagne-Poirier, O., Carignan, M., David, M.D., Pignard-Cheynel, N., Salerno, S., & Génereux, M. (2021). Beliefs in conspiracy theories and misinformation about COVID-19: comparative perspectives on the role of anxiety, depression and exposure to and trust in information sources. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.646394>.

De Gani, S.M., Berger, F.M.P., Guggiari, E., & Jaks, R. (2022). Relation of corona-specific health literacy to use of and trust in information sources during the

COVID-19 pandemic. *BMC Public Health*, 22 (1), 42. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-12271-w>.

de Guzman, A.B., de Castro, B.V., Laguilles-Villafuerte, S., Clemente-Faustino, J.A., Serrano, J.O., & Angcahan, D.Z. (2022). Portrait of filipino healthcare workers' discrimination experiences during the early part of the COVID-19 pandemic. *Journal of Medical Imaging and Radiation Science*, 53 (3), 396-403. <https://doi.org/10.1016/j.jmir.2022.06.001>.

Della Salda, A., Musa, R., Mereu, A., Sardu, C., & Contu, P. (2022). Literacy in the time of coronavirus: An italian perspective: value of literacy in the context of a pandemic. *Ann IG*, 34 (2), 109-121. <https://doi.org/10.7416/ai.2022.2473>.

Devakumar, D., Shannon, G., Bhopal, S.S., & Abubakar, I. (2020). Racism and discrimination in COVID-19 responses. *Lancet*, 395 (10231). [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30792-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30792-3).

Djalante, R., Shaw, R., & DeWit, A. (2020). Building resilience against biological hazards and pandemics: COVID-19 and its implications for the sendai framework. *Progress in Disaster Science*, 6. <https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2020.100080>.

Douglas, K.M. (2021). Are conspiracy theories harmless?. *The Spanish Journal of Psychology*, 24. <https://doi.org/10.1017/SJP.2021.10>.

Dow, B.J., Johnson, A.L., Wang, C.S., Whitson, J., & Menon, T. (2021). The COVID-19 pandemic and the search for structure: Social media and conspiracy theories. *Social and Personality Psychology Compass*, 15 (9). <https://doi.org/10.1111/spc3.12636>.

Drazich, B.F., Nyikadzino, Y., & Gleason, K.T. (2021). A program to improve digital access and literacy among community stakeholders: Cohort study. *JMIR Formative Research*, 5 (11). <https://doi.org/10.2196/30605>.

Druss, B.G. (2020). Addressing the COVID-19 pandemic in populations with serious mental illness. *JAMA Psychiatry*, 77 (9), 891-892. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2020.0894>.

Duplaga, M. (2022) The roles of health and e-health literacy, conspiracy beliefs and political sympathy in the adherence to preventive measures recommended during the pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (14), 8346. <https://doi.org/10.3390/ijerph19148346>.

Dutta, B., Peng, M.H., Chen, C.C., & Sun, S.L. (2022). Role of infodemics on social media in the development of people's readiness to follow COVID-19 preventive measures. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (3). <https://doi.org/10.3390/ijerph19031347>.

Dünya Sağlık Örgütü (2009). *Intercountry meeting on outbreak communication: The goal, strategies, controversies, evidence and experience, amman, jordan*, (March 2007/WHO-EM/CSR/024/E) https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/115987/who_em_csr_024_e_en.pdf?sequence=1, (Erişim Tarihi: 23.02.2022).

Dünya Sağlık Örgütü (2020a). *Managing the COVID-19 infodemic: Promoting healthy behaviours and mitigating the harm from misinformation and disinformation*. <https://www.who.int/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation>, (Erişim Tarihi: 07.07.2021).

Dünya Sağlık Örgütü (2020b), *Call for action: Managing the infodemic*. <https://www.who.int/news/item/11-12-2020-call-for-action-managing-the-infodemic>, (Erişim Tarihi: 06.07.2021).

Dünya Sağlık Örgütü (2020c). *Let's flatten the infodemic curve*. <https://www.who.int/news-room/spotlight/let-s-flatten-the-infodemic-curve>, (Erişim Tarihi: 06.07.2021).

Dünya Sağlık Örgütü (2020d). *Infodemic management*. <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management>, ((Erişim Tarihi: 15.07.2021).

Dünya Sağlık Örgütü (2020e). *Infodemic*. 7 Temmuz 2021 tarihinde https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1, (Erişim Tarihi: 07.07.2021).

Dünya Sağlık Örgütü (2020f). *Subject in focus: Providing timely and accurate information to dispel the infodemic*. (Coronavirus Disease 2019 (Covid-19) Situation Report – 86). https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200415-sitrep-86-covid-19.pdf?sfvrsn=c615ea20_6. (Erişim Tarihi: 07.07.2021).

Dünya Sağlık Örgütü (2020g). *An ad hoc WHO technical consultation managing the COVID-19 infodemic: Call for action, Geneva*. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/334287/9789240010314-eng.pdf?sequence=1>, (Erişim Tarihi: 07.07.2021).

Dünya Sağlık Örgütü (2021). *WHO public health research agenda for managing infodemics*. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/339192>, (Erişim Tarihi: 06.07.2021).

Ertem, M. (2020). Covid-19 pandemisi ve sosyal damgalama. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5 (2), s.135-138.

European Centre For Disease Prevention And Control (t.y.). Risk and outbreak communication. <https://www.ecdc.europa.eu/en/health-communication/risk-communication>, (19.02.2023).

Fan, C.A., Hara-Hubbard, K.K., Barrington, W.E., & Baquero, B. (2022). The experience of hate incidents across racial and ethnic groups during the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Public Health*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.982029>.

Feinberg, I.Z., Owen-Smith, A., O'Connor, M.H., Ogrodnick, M.M., Rothenberg, R., & Eriksen, M. (2021). Strengthening culturally competent health communication. *Health Security*, 19 (S1), S41-S49. <https://doi.org/10.1089/hs.2021.0048>.

Feinberg, I., Scott, J.Y., Holland, D.P., Lyn, R., Scott, L.C., Maloney, K.M., & Rothenberg, R. (2022). The relationship between health literacy and COVID-19 vaccination prevalence during a rapidly evolving pandemic and infodemic. *Vaccines*, 10. <https://doi.org/10.3390/vaccines10121989>.

Ferraz, S. (2023). *Risk communication and community engagement on for health emergencies: Pratical aspects*. <https://www.paho.org/en/documents/risk-communication-and-community-engagement-health-emergencies-practical-aspects-0>. (Erişim Tarihi: 25.02.2023).

Ferreira, S., Campos, C., Marinho, B., Rocha, S., Fonseca-Pedrero, E., & Rocha, N.B. (2021). What drives beliefs in COVID-19 conspiracy theories? The role of psychotic-like experiences and confinement-related factors. *Social Science & Medicine*, 292. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.114611>.

Friedman, D.B., Rose, I.D., & Koskan, A. (2011). Pilot assessment of an experiential disaster communication curriculum. *Disaster Prevention and Management*, 20 (3), 238-250. <https://doi.org/10.1108/09653561111141691>.

Fujii, D., Fujimura, M.S., Ong, K.I.C., & Jimba, M. (2022). Cutting the chain of discrimination during COVID-19 pandemic by health literacy. *JMA Journal*, 5 (4), 535-538. <https://doi.org/10.31662/jmaj.2022-0073>.

Gala, B., Islam, A., Gamage, R., & Kumar Agarwal, N. (2022). Health information crisis during COVID-19 in the south asian region: Challenges, experiences, resilience, and collaborative efforts. *Proceeding of the Association for Information Science and Technology*, 59 (1), 570-574. <https://doi.org/10.1002/pr2.629>.

Gangireddy, R., Chakraborty, S., Pakenham-Wals, N., Nagarajan, B., Krishan, P., McGuire, R., Vaghela, G., & Sriharan, A. (2022). Themes surrounding COVID-19 and its infodemic: Qualitative analysis of the COVID-19 discussion on the multidisciplinary helathcare information for all health forum. *JMIR Infodemiology*, 2 (1), e30167. <https://doi.org/10.2196/30167>.

Gao, J., Zheng, P., Jia, Y., Chen, H., Mao, Y., Chen, S., Wang, Y., Fu, H., & Dai, J. (2020). Mental health problems and social media exposure during COVID-19 outbreak. *PLOS One*, 15 (4), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231924>.

Gao, Z. (2022). Sinophobia during the Covid-19 pandemic: Identity, belonging, and international politics. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 56 (2), 472-490. <https://doi.org/10.1007/s12124-021-09659-z>.

Geçer, E. (2020), Salgın hastalıklar, kültürel psikoloji ve politika: Yerel bir yaklaşım. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29 (3), 550-567. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.750289>.

Goffman, E. (1986). *Stigma: Notes on the management of spoiled Identity*. London: Simon & Schuster.

Gölbaşı, S.D., & Metintaş, S. (2020). COVID-19 pandemisi ve infodemi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 2020 (COVID-19 Özel Sayısı), 126-137. <https://doi.org/10.35232/estudamhsd.797508>.

Gronholm, P.C., Nosé, M., van Brakel, W.H., Eaton, J., Ebenso, B., Fiekert, K., Milenova, M., Sunkel, C., Barbui, C., & Thornicroft, G. (2021). Reducing stigma and discrimination associated with COVID-19: Early stage pandemic rapid review and practical recommendations. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 30. <https://doi.org/10.1017/S2045796021000056>.

Gu, C., & Feng, Y. (2022). Influence of public engagement with science on scientific information literacy during the COVID-19 pandemic: Empirical evidence from collage students in china. *Science & Education*, 31 (619), 619-633. <https://doi.org/10.1007/s11191-021-00261-8>.

Habermas, J. (2019). *İletişimsel eylem kuramı*. (Çev. M. Tüzel). İstanbul: Alfa.

Hassankhani, M., Alidadi, M., Sharifi, A., & Azhdari, A. (2021). Smart city and crisis management: Lessons for the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (15). <https://doi.org/10.3390/ijerph18157736>.

Heath, C., Sommerfield, A., & von Ungern-Sternberg, B. S. (2020). Resilience strategies to manage psychological distress among healthcare workers during the COVID-19 pandemic: A narrative review. *Anaesthesia*, 75, 1364-1371. <https://doi.org/10.1111/anae.15180>.

Herrman, H., Stewart, D.E., Yuen, T., Diaz-Granadoz, N., Berger, E., & Jackson, B. (2011). What is resilience? *La Revue Canadienne de Psychiatrie*, 56 (5), 258-265. <https://doi.org/10.1177/070674371105600504>.

Himmelboim, I., Xiao, X., Lee, D.K.L., Wang, M.Y., & Borah, P. (2019). A social networks approach to understanding vaccine conversation on twitter: Network clusters, sentiment, and certainty in HPV social networks. *Health Communication*, 35 (5), 607-615. <https://doi.org/10.1080/10410236.2019.1573446>.

Ho, C.S., Cornelia, Y.C., & Roger C.H. (2020). Mental health strategies to combat the psychological impact of COVID-19 beyond paranoia and panic. *Annals of the Academy of Medicine*, 49 (1), 1-3. <https://doi.org/10.47102/annals-acadmedsg.202043>.

Hong, I., Rutherford, A., & Cebrian, M. (2021). Social mobilization and polarization can create volatility in COVID-19 pandemic control. *Applied Network Science*, 6 (1). <https://doi.org/10.1007/s41109-021-00356-9>.

Huang, Q., Lei, S., & Ni, B. (2022). Perceived information overload and unverified information sharing on wechat amid the COVID-19 pandemic: A moderated mediation model of anxiety and perceived herd. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.837820>.

Humprecht, E., Esser, F., & Aeist, P.W. (2020). Resilience to online disinformation: A framework for cross-national comparative research. *The International Journal of Press/Politics*, 25 (3). <https://doi.org/10.1177/1940161219900126>.

Inoue, M., Shimoura, K., Nagai-Tanima, M., & Aoyama, T. (2022). The relationship between information sources, health literacy, and COVID-19 knowledge in the COVID-19 infodemic: Cross-sectional online study in japan. *Journal of Medical Internet Research*, 24 (7), e38332. <https://doi.org/10.2196/38332>.

Ishikawa, H., & Kiuchi, T. (2010). Health literacy and health communication. *BioPsychosocial Medicine*, 4 (18). <https://doi.org/10.1186/1751-0759-4-18>.

Islam, S., Sarkar, T., Khan, A.H., Kamal, A.M., Hasan, S.M.M., Kabir, A., Yeasmin, D., Islam, M.A., Chowdhury, K.I.A., Anwar, K.Z., Chughtai, A.A., & Seale, H. (2020). COVID-19-related infodemic and its impact on public health: A global social media analysis. *American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 103 (4), 1621-1629. <https://doi.org/10.4269/ajtmh.20-0812>.

Infodemi Eğitimi (t.y.). Malenformasyon. <http://infodemiagitimi.org/infodemi-sozlugu>. (Erişim Tarihi: 19.10.2022).

Jackson, D., Firtko, A., & Edenborough, M. (2007). Personel resilience as a strategy for surviving and thriving in the face of workplace adversity: A literature review. *Journal of Advanced Nursing*, 60 (1), 1-9. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04412.x>.

Jeamjitvibool, T., Duangchan, C., Mousa, A., & Mahikul, W. (2022). The association between resilience and psychological distress during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (22), <https://doi.org/10.3390/ijerph192214854>.

Jiang, T., Zhou, X., Lin, L., Pan, Y., Zhong, Y., Wang, X., & Zhu, H. (2021). COVID-19-related stigma and its influencing factors: A nationwide cross-sectional study during the early stage of the pandemic in china. *BMJ Open*, 11 (8). <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2021-048983>.

Kalisch, R., Baker, D.G., Basten, U., Boks, M.P., Bonanno, G.A., Brummelman, E., Chmitorz, A., Fernández, G., Fiebach, C., Galatzer-Levy, I., Geuze, E., Groppa, S., Helmreich, I., Hendler, T., Hermans, E.J., Jovanovic, T., Kubiak, T., Lieb, K., Lutz, B., Müller, M., Murray, R.J., Nievergelt, C.M., Reif, A., Roelofs, K., Rutten, B.P.F., Sander, D., Schick, A., Tüscher, O., Diest, I.V., van Harmelen, A.L., Veer, I.M., Vermetten, E., Vinkers, C., Wager, T.D., Walter, H., Wessa, M., Wibral, M., & Kleim, B. (2017). The resilience framework as a strategy to combat stress-related disorders. *Nature Human Behaviour*, 1, 784–790. <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0200-8>.

Karabela, Ş.N., Coşkun, F., & Hoşgör, H. (2021). Investigation of the relationship between perceived causes of COVID-19, attitudes towards vaccine and level of trust in information sources from the perspective of infodemic: The case of turkey. *BMC Public Health*, 21 (1),1195. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11262-1>.

Kesgin, Y., & Ünlü, D.G. (2021). COVID-19 aşısı ve yalan haber: Aşılama öncesinde bireylerin yalan haber içeriklerini fark etme, takip etme ve teyit etme eğilimlerinin belirlenmesi. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 35, 32-55. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.914875>.

Kim, K.S., Sin, S.C.J., & Tsai, T. (2014). Individual differences in social media us efor information seeking. *The Journal of Academic Librarianship*, 40 (2), 171-178. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2014.03.001>.

Kim, S., & Kim, S. (2020). Searching for general model of conspiracy theories and its implication for public health policy: Analysis of the impacts of political, psychological, structural factors on conspiracy beliefs about the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (1), 266. <https://doi.org/10.3390/ijerph18010266>.

Kiraz, E. (2020). Sosyal medyada sahte haberlerin yayılmasında kullanıcı faktörü. *İNİF E-Dergi*, 5 (1), 9-24.

Koomson, I., Okumu, M., & Ansong, D. (2022). Introducing the disease outbreak resilience index (DORI) using the demographic and health surveys data from sub-saharan africa. *Social Indicators Research*, 162 (3), 1149-1175. <https://doi.org/10.1007/s11205-022-02881-1>.

Kuźelewska, E., & Tomaszuk, M. (2022). Rise of conspiracy theories in the pandemic times. *International Journal for the Semiotics of Law*, 35 (6), 2373-2389. <https://doi.org/10.1007/s11196-022-09910-9>.

Kyabaggu, R., Marshall, D., Ebuwei, P., & Ikenyei, U. (2022). Health literacy, equity, and communication in the COVID-19 era of misinformation: Emergence of health information professionals in infodemic management. *JMIR Infodemiology*, 2 (1), e35014. <https://doi.org/10.2196/35014>.

Labrague, L.J. (2021). Psychological resilience, coping behaviours and social support among health care workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review of quantitative studies. *Journal of Nursing Management*, 29 (7), 1893-1905. <https://doi.org/10.1111/jonm.13336>.

Lacsa, J.E.M. (2022). COVID-19 infodemic: The role of social media and other digital platforms. *Journal of Public Health*, 44 (2). <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdab247>.

Landrum, A.R., & Olshansky, A. (2019). The role of conspiracy mentality in denial of science and susceptibility to viral deception about science. *Politics and the Life Science*, 38 (2), 193-209. <https://doi.org/10.1017/pls.2019.9>.

Lee, Y.H., Liu, Z., Fatori, D., Bauermeister, J.R., Luh, R.A., Clark, C.R., Bauermeister, S., Brunoni, A.R., & Smoller, J.W. (2022). Association of everyday discrimination with depressive symptoms and suicidal ideation during the COVID-19 pandemic in the all of us research program. *JAMA Psychiatry*, 79 (9), 898-906. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2022.1973>.

Leigh, J.P., Moss, S.J., Tiifu, F., FitzGerald, E., Brundin-Mathers, R., Dodds, A., Brar, A., Moira de Grood, C., Stelfox, H.T., Fiest, K.M., & Ng-Kamstra, J. (2022). Lived experiences of asian Canadians encountering discrimination during the COVID-19 pandemic: A qualitative interview study. *CMAJ Open*, 10 (2), E539-E545. <https://doi.org/10.9778/cmajo.20220019>.

Levaot, Y., Greene, T., & Palgi, Y. (2022). The associations between media use, peritraumatic distress, anxiety and resilience during the COVID-19 pandemic. *Journal of Psychiatric Research*, 145, 334-338. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2020.11.018>.

Levin-Zamir, D., Sorensen, K., Su, T.T., Sentell, T., Rowlands, G., Messer, M., Pleasant, A., Nunes, L.S., Lev-Ari, S., & Okan, O. (2021). Health promotion preparedness for health crises- a 'must' or 'nice to have'? Case studies and global lessons learned from the COVID-19 pandemic. *Global Health Promotion*, 28 (2). <https://doi.org/10.1177/1757975921998639>.

Li, P., Chen, B., Deveaux, G., Luo, Y., Tao, W., Wen, L.W.J., & Zheng, Y. (2022). Cross-verification of COVID-19 information obtained from unofficial social media accounts and associated changes in health behaviors: Web-based questionnaire study among chinese netizens. *JMIR Public Health Surveillance*, 8 (5). <https://doi.org/10.2196/33577>.

Liu, T., & Xiao, X. (2021). A framework of AI-based approaches to improving eHealth literacy and combating infodemic. *Frontiers in Public Health*, 9. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.755808>.

Lo Moro, G., Scaioli, G., Bert, F., Zacchero, A.L., Minutiello, E., & Siliquini, R. (2022). Exploring the relationship between COVID-19 vaccine refusal and belief in fake news and conspiracy theories: A nationwide cross-sectional study in Italy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (15):9350. <https://doi.org/10.3390/ijerph19159350>.

Magarini, F.M., Pinelli, M., Sinisi, A., Ferrari, S., Fazio, G.L.D., & Galeazzi, G.M. (2021). Irrational beliefs about COVID-19: A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (19). <https://doi.org/10.3390/ijerph18199839>.

Mani, N.S., Ottosen, T., Fratta, M., & Yu, F. (2021). A health literacy analysis of the consumer-oriented COVID-19 information produced by ten state health departments. *Journal of Medical Library Association*, 109 (3), 422-431. <https://doi.org/10.5195/jmla.2021.1165>.

Marecos, J., Shattock, E., Bartlett, O., Goiana-da-Silva, F., Maheswaran, H., Ashrafian, H., & Darzi, A. (2023). Health misinformation and freedom of expression: Considerations for policymakers. *Health Economics, Policy and Law*, 18 (2), 204-217. <https://doi.org/10.1017/S1744133122000263>.

Massaro, E., Ganin, A., Perra, N., Linkov, I., & Vespignani, A. (2018). Resilience management during large-scale epidemic outbreaks. *Scientific Reports*, 8 (1). <https://doi.org/10.1038/s41598-018-19706-2>.

McCaffery, K.J., Dood, R.H., Cvejic, E., Ayre, J., Batcup, C., Isautier, J.M.J., Copp, T., Bonner, C., Pickles, K., Nickel, B., Dakin, T., Cornell, S., & Wolf, M.S. (2020). Health literacy and disparities in COVID-19-related knowledge, attitudes, beliefs and behaviours in Australia. *Public Health Research and Practice*, 30 (4). <https://doi.org/10.17061/phrp30342012>.

Melendez, P. (2020). Stabbing of Asian-American 2-year-old and her family was a virus-fueled hate crime: Feds. *The Daily Beast*. <https://www.thedailybeast.com/stabbing-of-asian-american-2-year-old-and-her-family-was-a-coronavirus-fueled-hate-crime-feds-say>, (Erişim Tarihi: 08.09.2024).

Merriam-Webster (2020). *Words we're watching: Infodemic*. <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/words-were-watching-infodemic-meaning>, (Erişim Tarihi: 08.07.2021).

Mheidly, N., & Fares, J. (2020). Leveraging media and health communication strategies to overcome the COVID-19 infodemic. *Journal of Public Health Policy*, 41 (4), 410-420. <https://doi.org/10.1057/s41271-020-00247-w>.

Mistry, S.K., Ali, A.R.M.M., Yadav, U.N., Huda, N., Rahman, M., Saha, M., Rahman, A., Lim, D., & Ghimire, S. (2022). Stigma toward people with COVID-19 among bangladeshi older adults. *Frontiers in Public Health*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.982095>.

Naveed, M.A., Shaukat, R., Asghar, A., & Rafique, G.M. (2023). How COVID-19 influences fear, protective behaviour, and conspiracy beliefs among university students in pakistan? *Journal of Academic Librarianship*, 49 (3). <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2023.102699>.

Nguyen, H.T., Do, B.N., Pham, K.M., Kim, G.B., Dam, H.T.B., Nguyen, T.T., Nguyen, T.T.P., Nguyen, Y.H., Sørensen, K., Pleasant, A., & Duong, T.W. (2020). Fear of COVID-19 scale-associations of its scores with health literacy and health-related behaviors among medical students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 7 (11). <https://doi.org/10.3390/ijerph17114164>.

Nguyen, L.H.T., Vo, M.T.H., Tran, L.T.M., Dadaczynski, K., Okan, O., Murray, L., & Vo, T.V. (2021). Digital health literacy about COVID-19 as a factor mediating the association between the importance of online information search and subjective well-being among university students in vietnam. *Frontiers in Digital Health*, 3. <https://doi.org/10.3389/fdgth.2021.739476>.

Okan, O., Bollweg, T.M., Berens, E.M., Hurrelmann, K., Bauer, U., & Schaeffer, D. (2020). Coronavirus-related health literacy: A cross-sectional study in adults during the COVID-19 infodemic in germany. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17 (15). <https://doi.org/10.3390/ijerph17155503>.

Okan, O., Messer, M., Levin-Zamir, D., Paakkari, L., & Sørensen, K. (2022). Health literacy as a social vaccine in the COVID-19 pandemic. *Health Promotion International*, Jan 12. <https://doi.org/10.1093/heapro/daab197>.

Okan, O., Messer, M., Levin-Zamir, D., Dadaczynski, K., Paakkari, L., Schaeffer, D., & Sørensen, K. (2023). Health literacy action framework for health emergencies and infodemics. *Information Services & Use*, 43 (2), 115-130. <https://doi.org/10.3233/ISU-230193>.

Oleksy, T., Wnuk, A., Gambin, M., & Łyś, A. (2021). Dynamic relationships between different types of conspiracy theories about COVID-19 and protective behaviour: A four-wave panel study in poland. *Social Science and Medicine*, 280. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.114028>.

Ong, L.Q., Klaiber, P., DeLongis, A., & Sin, N.L. (2022). Everyday discrimination, daily affect, and physical symptoms during the COVID-19 pandemic. *Health Psychology*, 41 (11), 843-852. <https://doi.org/10.1037/hea0001242>.

Paakkari, L., & Okan, O. (2020). COVID-19: Health literacy is an underestimated problem. *Comment*, 5 (5), E249-E250. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30086-4](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30086-4).

Pan American Health Organization, & World Health Organization (2016). *Risk communication in the age of zika: Risk communication, social mobilization, and community engagement in response to the zika virus, congenital zika syndrome, and other neurological disorders*. (WHO/ZIKV Weekly Report). <https://www3.paho.org/hq/dmdocuments/2016/2016-cha-risk-comm-age-zika.pdf>.

Pan American Health Organization (2020). Understanding the infodemic and misinformation in the fight against Covid-19. <https://iris.paho.org/handle/10665.2/52052>, (Erişim Tarihi: 05.07.2021).

Parks, W., & Lloyd, L. (2004). Planning social mobilization and communication for dengue fever prevention and control: A step-by-step guide. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42832/9241591072.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi: 10.04.2023).

Patel, M.P., Kute, V.B., & Agarwal, S. (2020). "infodemic" COVID 19: More pandemic than the virus. *Indian Journal of Nephrology*, 30 (3), 188-191. https://doi.org/10.4103/ijn.IJN_216_20.

Pennycook, G., McPhetres, J., Zhang, Y., Lu, J.G., & Rand, D.G. (2020). Fighting COVID-19 misinformation on social media: Experimental evidence for a scalable accuracy-nudge intervention. *Psychological Science*, 31 (7), 770-780. <https://doi.org/10.1177/0956797620939054>.

Pfefferbaum, B., & North, C.S. (2020). Mental health and the Covid-19 pandemic. *The New England Journal of Medicine*, 383 (6), 510-512. <https://doi.org/10.1056/NEJMp2008017>.

Pisl, V., Volavka, J., Chvojkova, E., Cechova, K., Kavalirova, G., & Vevera, J. (2021). Dissociation, cognitive reflection and health literacy have a modest effect on belief in conspiracy theories about COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (10), 5065. <https://doi.org/10.3390/ijerph18105065>.

Plunk, A.D., Carver, A., Minggia, C., Prasanna, K., Sheehan, B.E., Herman, M., Burwell, C.B., Moeller, F.G., Krist, A.H., McQueen-Gibson, E. (2022). Virtual engagement of under-resourced communities: Lessons learned during the COVID-19 pandemic for creating crisis-resistant research infrastructure. *Journal of Clinical and Translational Science*, 6 (1). <https://doi.org/10.1017/cts.2022.385>.

Pollack, A.A., Weiss, B., & Trung, L.T. (2016). Mental health, life functioning and risk factors among people exposed to frequent natural disasters and chronic poverty in vietnam. *BJPsych Open*, 2, 221-232. <https://doi.org/10.1192/bjpo.bp.115.002170>.

Prisma Statement (t.y.). PRISMA 2020 checklist. <https://www.prisma-statement.org/> (Erişim Tarihi: 04.09.2024).

Rathore, F.A., & Farooq, F. (2020). Information overload and infodemic in the COVID-19 pandemic. *The Journal of Pakistan Medical Association*, 70 (5), 162-165. <https://doi.org/10.5455/JPMA.38>.

Reynolds, B., Crawford, S., Deitch, S., DeFrancis, S., Garland, D., Hall, W., Marshall, S., Norwood, A., Schieber, R. (2007). *Crisis and emergency risk communication pandemic influenza*. <https://stacks.cdc.gov/view/cdc/7037>, (Erişim Tarihi: 25.02.2023).

Schäfer, M., Stark, B., Werner, A.M., Tibubos, A.N., Reichel, J.L., Pffirmann, D., Edelmann, D., Heller, S., Mülder, L.M., Rigotti, T., Letzel, S., & Dietz, P. (2021). Health information seeking among university students before and during the corona crisis-findings from germany. *Frontiers in Public Health*, 8. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.616603>.

Sentell, T., Vamos, S., & Okan, O. (2020). Interdisciplinary perspectives on health literacy research around the world: More important than ever in a time of COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17 (9): 3010. <https://doi.org/10.3390/ijerph17093010>.

Sharma, L.D., Joshi, K., Acharya, T.A., Dwivedi, M., & Sethy, G. (2022). Infodemics during era of COVID-19 pandemic: A review of literature. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 11 (8), 4236-4239. https://doi.org/10.4103/jfmpe.jfmpe_2446_21.

Sharma, R., Kumar, M., & Rohilla, K.K. (2022). COVID-19 infodemic: Evaluating information-seeking behaviour among healthcare workers during a pandemic. *Cureus*, 4 (1). <https://doi.org/10.7759/cureus.20910>.

Shi, L., Zhang, D., Martin, E., Chen, Z., Li, H., Han, W., Wen, M., Chen, L., Li, Y., Li, J., Chen, B., Ramos, A., King, K.M., Michaud, T., & Su, D. (2022). Racial discrimination, mental health and behavioral health during the COVID-19 pandemic: A national survey in the united states. *Journal of General Internal Medicine*, 37 (10). <https://doi.org/10.1007/s11606-022-07540-2>.

Sørensen, K. (2023). Smart health! Expanding the need for new literacies. Purnat, D., Nguyen, T., & Briand, S. (Eds.). *Managing infodemics in the 21st century*. (ss.71-83). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-27789-4>.

Su, Y., Lee, D.K., & Xiao, X. (2022). I enjoy thinking critically, and I'm in control: Examining the influences of media literacy factor on misperceptions amidst the COVID-19 infodemic. *Computers in Human Behavior*, 128 (2022), 10711. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.107111>.

Sun, Z., Cheng, X., Zhang, R., & Yang, B. (2020). Factors influencing rumour re-spreading in a public health crisis by the middle-aged and elderly

populations. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17 (18). <https://doi.org/10.3390/ijerph17186542>.

Świątkiewicz-Mośny, M., Prokop-Dorner, A., Ślusarczyk, M., Ożegalska-Lukasik, N., Piłat-Kobla, A., Zajac, J., & Bala, M.M. (2022). When peppa pig and confucius meet, joining forces on the battlefield of health literacy-a qualitative analysis of COVID-19 educational materials for children and adolescents from china, the USA, and europe. *Plos One*, 17 (12). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0278554>.

Şenol, Y., & Avcı, K. (2020). Salgın iletişiminde sosyal medyanın kullanımı. *Journal of Health Science and Medicine*, 3 (3), 340-348. <https://doi.org/10.32322/jhsm.725257>.

Taha, S.A., Matheson, K., & Anisman, H. (2013). H1N1 was not all that scary: Uncertainly and stressor appraisals predict anxiety related to a coming viral threat. *Stress Health*, 30, 149-157. <https://doi.org/10.1002/smi.2505>.

Taşdemir, E., & Karadeniz, B. (2021). COVID-19 pandemisi hakkında sosyal medyada üretilen yalan haberleri doğrulama platformları üzerinden okumak: Teyit.Org örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 11 (2), 59-83. <https://doi.org/10.53495/e-kiad.1021029>.

Thackeray, R., Neiger, B.L., Smith, A.K., & Wagenan, S.B.V. (2012). Adoption and use of social media among public health departments. *BMC Public Health*, 12, 242. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-242>.

The Lancet (2020). The truth is out there, somewhere. *The Lancet*, 396, 291. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31678-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31678-0).

Toker, H. (2016). Doğal afetler, iletişim ve medya. Toprak Karaman, Z. & Altay, A. (Der.). *Bütünleşik afet yönetimi* içinde, (ss. 248-277). İzmir: İlkem Yayınları.

Tomes, N. (2020). Managing the modern infodemic. *Canadian Medical Association Journal*, 192 (43), E1311-E1312. <https://doi.org/10.1503/cmaj.201905>.

Tomes, N., Parry, M. S. (2022). What are the historical roots of the COVID-19 infodemic? Lessons from the past. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

Toquero, C.M.D. (2023). Addressing infodemic through the comprehensive competency framework of media and information literacy. *Journal of Public Health*, 14 (45), 132-133. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdab412>.

Toulmin, S. E. (2003). *The uses of argument*. Cambridge University Press.

Tsamakis, K., Tsiptsios, D., Stubbs, B., Ma, R., Romano, E., Mueller, C., Ahmad, A., Triantafyllis, A.S., Tsitsas, G., & Dragioti, E. (2022). Summarising data and factors associated with COVID-19 related conspiracy theories in the first year

of the pandemic: A systematic review and narrative synthesis. *BMC Psychology*, 10 (1), 244. <https://doi.org/10.1186/s40359-022-00959-6>.

Ullah, I., Khan, K.S., Tahir, M.J., Ahmed, A., & Harapan, H. (2021). Myths and conspiracy theories on vaccines and COVID-19: Potential effect on global vaccine refusals. *Vacunas*, 22 (2), 93-97. <https://doi.org/10.1016/j.vacun.2021.01.001>.

UNICEF (t.y.). Social Mobilization: Enabling people to act on an important issue. <https://www.sbcguidance.org/do/social-mobilization> (Erişim Tarihi: 04.09.2024).

Ünal, R., & Taylan, A. (2017). Sağlık iletişimde yalan haber-yanlış enformasyon sorunu ve doğrulama platformları. *Atatürk İletişim Dergisi*, 14 (Sağlık İletişimi Özel Sayısı), 81-100.

van Mulukom, V., Pummerer, L.J., Alper, S., Bai, H., Čavojová, V., Farias, J., Kay, C.S., Lazarevic, L.B., Lobato, E.J.C., Marinthe, G., Banai, I.P., Šrol, J., & Žeželj, I. (2022). Antecedents and consequences of COVID-19 conspiracy beliefs: A systematic review. *Social Science and Medicine*, 301. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2022.114912>.

Villa, S., Jaramillo, E., Mangioni, D., Bandera, A., Gori, A., & Raviglione, M.C. (2020). Stigma at the time of the COVID-19 pandemic. *Clinical Microbiology and Infection*, 26 (11), 1450-1452. <https://doi.org/10.1016/j.cmi.2020.08.001>.

Vrdelja, M., Vrbovšek, S., Klopčič, V., Dadaczynski, K., & Okan, O. (2021). Facing the growing COVID-19 infodemic: Digital health literacy and information-seeking behaviour of university students in slovenia. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, 8507. <https://doi.org/10.3390/ijerph18168507>.

Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C., & Ho, R.C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in china. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17 (5). <https://doi.org/10.3390/ijerph17051729>.

White, B., Phuong, L., Roach, J., Teggelove, N., & Wallace, H. (2022). Pandemics, infodemics and health promotion. *Health Promotion Journal of Australia*, 34 (1), 169-172. <https://doi.org/10.1002/hpja.644>.

Wong, F.H.C., Liu, T., Leung, D.K.Y., Zhang, A.Y., Au, W.S.H., Kwok, W.W., Shum, A.K.Y., Wong, G.H.Y., & Lum, T.Y. (2021). Consuming information related to COVID-19 on social media among older adults and its association with anxiety, social trust in information, and COVID-safe behaviors: Cross-sectional telephone survey. *Journal of Medical Internet Research*, 23 (2). <https://doi.org/10.2196/26570>.

Wong-Padoongpatt, G., Barrita, A., & King, A. (2022). Perceived everyday discrimination explains internalized racism during the COVID-19 pandemic among asians. *Behavioral Medicine*, 48 (2), 109-119. <https://doi.org/10.1080/08964289.2021.2015277>.

Xiao, X. (2022). Not doomed: Examining the path from misinformation exposure to verification and correction in the context of COVID-19 pandemic. *Telematics and Informatics*, 74. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2022.101890>.

Xu, R.H., Shi, L.S.B., Xia, Y., & Wang, D. (2022). Associations among eHealth literacy, social support, individual resilience, and emotional status in primary care providers during the outbreak of the SARS-CoV-2 delta variant. *Digital Health*, 25. <https://doi.org/10.1177/20552076221089789>.

Yang, Z., Luo, X., & Jia, H. (2021). Is it all a conspiracy? Conspiracy theories and people's Attitude to COVID-19 vaccination. *Vaccines*, 9 (10), 1051. <https://doi.org/10.3390/vaccines9101051>.

Yılmaz, Y., Erdoğan, A., & Hocaoğlu, Ç. (2021). Covid 19 ve damgalama. *Kocaeli Medical Journal*, 1 (Özel Sayı), 47-55.

Ying, W., & Cheng, C. (2021). Public emotional and coping responses to the COVID-19 infodemic: A review and recommendations. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 455938. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.755938>.

Yüksel, E., Kaya, A.Y., Koçak, A., & Aydın, S. (2014). *Check up sağlık iletişimi*. Konya: Literatürk Academia.

Zarocostas, J. (2020). How to fight an infodemic. *Lancet*, 395 (10225), 676. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30461-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30461-X).

Zhang L., Cruz-Gonzalez, M., Lin, Z., Ouyang, X., Zhao, F., & Alegría, M. (2022). Association of everyday discrimination with health outcomes among asian and non-asian US older adults before and during the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Public Health*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.953155>.

Zhang, M., Gurung, A., Anglewicz, P., Baniya, K., Yun, K. (2022). Discrimination and stress among asian refugee populations during the COVID-19 pandemic: Evidence from bhutanese and burmese refugees in the USA. *Journal of Racial and Ethnic Health Disparities*, 9 (2), 589-597. <https://doi.org/10.1007/s40615-021-00992-y>.

Zhang, R., Yan, J., Jia, H., Luo, X., Lin, J., & Liu, Q. (2023). Nationalism, conspiracy theories and vaccine mandates: Exploring the statism determinants for attitudes to COVID-19 control in china. *Vaccine: X*, 13. <https://doi.org/10.1016/j.jvacx.2023.100263>.

Zielinski, C. (2021). Infodemics and infodemiology: A short history, a long future. *Revista Panamericana de Salud Publica*, 45. <https://doi.org/10.26633/RPSP.2021.40>.

Yayın Geliş Tarihi: 02.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 22.10.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1463314>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1646-1666
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ENFLASYON, ÇIKTI VE DÖVİZ KURU AÇIKLARININ FAİZE ETKİSİ: GENİŞLETİLMİŞ TAYLOR KURALI ÇERÇEVESİNDE ASİMETRİK İLİŞKİLERİN ANALİZİ

Serhat ALPAĞUT*

Öz¹

Bu çalışmada enflasyon, çıktı ve döviz kuru açıklarının faize etkisi, genişletilmiş Taylor kuralı çerçevesinde incelenmiştir. 2013Q1-2023Q4 dönemi verileriyle ve NARDL yöntemi kullanılarak Türkiye üzerine analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde ilk olarak enflasyon açığı ve döviz kuru açığı ile politika faizi arasında asimetrik ilişki tespit edilmiştir. İkinci olarak enflasyon, çıktı ve döviz kuru açığı ile faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü olarak uzun dönemde enflasyondaki artışların faizde artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Enflasyon açıkları ve çıktı açıkları faizi pozitif etkilerken döviz kuru açıkları faizi negatif etkilemektedir. Döviz kuru açıklarında pozitif ve negatif şokların faizi negatif etkilemesi Merkez Bankasının faizi belirlerken enflasyon ve çıktıyı dikkate aldığı fakat döviz kuru açıklarını dikkate almadığına işaret etmektedir. Bu husus Türkiye ekonomisinde genişletilmiş Taylor kuralının geçerliliğini sınırlamaktadır. TCMB'nin para politikalarının, döviz kuru dalgalanmalarının ve dışsal şokların etkilerine göre yeniden değerlendirilmesi, politikaların kurala dayalı gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Para Politikası, Enflasyon Açığı, Döviz Kuru Açığı, Çıktı Açığı, Faiz, Taylor Kuralı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Alpağut, S. (2024). Enflasyon, çıktı ve döviz kuru açıklarının faize etkisi: Genişletilmiş Taylor kuralı çerçevesinde asimetrik ilişkilerin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1646-1666.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eleşkirt MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID: 0000-0001-7326-4048, salpagut@agri.edu.tr.

¹ Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

THE EFFECTS OF INFLATION, OUTPUT AND EXCHANGE RATE GAPS ON INTEREST RATE: ANALYSIS OF ASYMMETRIC RELATIONSHIPS WITHIN THE FRAMEWORK OF THE AUGMENTED TAYLOR RULE

Abstract

This study examines the impact of inflation, output and exchange rate gaps on interest rates within the framework of the augmented Taylor rule. The analysis was carried out for Türkiye using the NARDL method and data for the period 2013Q1-2023Q4. In evaluating the results of the study, firstly, an asymmetric relationship was found between the inflation gap and the exchange rate gap and the policy rate. Secondly, it was found that there is a long-run relationship between inflation, output and exchange rate gaps and the interest rate. Third, in the long run, increases in inflation lead to increases in interest rates. Inflation and output gaps have a positive effect on interest rates, while exchange rate gaps have a negative effect. The fact that positive and negative shocks to exchange rate gaps negatively affect interest rates suggests that the central bank takes inflation and output into account when setting interest rates, but not exchange rate gaps. This issue limits the validity of the augmented Taylor rule in the Turkish economy. It is recommended that the CBRT's monetary policies be re-evaluated according to the effects of exchange rate fluctuations and external shocks, and that policies be implemented based on rules.

Keyword: Monetary Policy, Inflation Gap, Exchange Rate Gap, Output Gap, Interest Rate, Taylor Rule.

GİRİŞ

1990'lı yıllar para politikasının gelişimi için önemli bir dönemdir. Bu dönemde birçok ülke enflasyon olgusuna alışmış ve enflasyonu bir politika olarak hedeflerine eklemiştir. Merkez bankalarının faiz aracıyla piyasalara müdahalesinin enflasyona ve beklentilere etkisi hususu çokça araştırmaya konu olmuştur (Ball, 2000, s. 1). Bu dönemde Taylor'un 39. Carnegie-Rochester Kamu Politikası Konferansında ABD para politikasının belirli kurallara göre davrandığını iddia ettiği çalışmasını sunması iktisatçılar tarafından ilgiyle karşılanmıştır (Orphanides, 2003, s. 983). Taylor (1993), ABD ekonomisinde para politikasının basit bir kurala göre hareket ettiğini ifade etmiştir. Bu kural, faiz oranlarının enflasyon ve çıktıdaki sapmalara duyarlı olduğunu şeklindedir (Castro, 2011, s. 228). Kural, reel çıktı potansiyel çıktının altına düşerse (üzerine çıkarsa) ve enflasyon beklenen enflasyonun altında kalırsa (üzerine kalırsa) merkez bankalarının faiz oranını düşürmesi (yükseltmesi) gerektiğini ifade etmektedir (Taylor, 2019, s. 106).

Para politikasında düzenli ve belirli bir kuralın varlığı ekonomik birimlerin gelecekle ilgili tahminlerinde tutarlılığı artıracaktır. Ayrıca bilinen bir kuralın kullanılması, para politikasının gelecekteki gidişatına ilişkin belirsizliğin azaltılmasına ve dolayısıyla gereksiz makroekonomik istikrarsızlıkların önlenmesine yardımcı olacaktır (Gerlach & Schnabel, 2000, s. 165).

Svensson (1999, s. 608) para politikasının bu türden kurallı yapısını iki temel aktarım mekanizmasının varlığına dayandırmaktadır. Bunlar toplam talep ve beklenti kanalıdır. Faiz oranları gecikmeli olarak toplam talebi etkilemektedir. Talep ise gecikmeli olarak toplam arzı etkilemekte ve nihayetinde enflasyon etkilenmektedir. İkinci etki kanalı olan beklentiler, ekonomik birimlerin değişen faiz durumunda enflasyon beklentilerini değiştirmesine dayanmaktadır. Beklentilerdeki değişiklik ücret ve fiyat belirleme davranışları yoluyla gecikmeli olarak enflasyona yansımaktadır.

Taylor kuralı, enflasyon ve çıktının faizle ilişkisini kapalı bir ekonomide değerlendirmiştir. Taylor (2000), kuralın esnek döviz kuru sisteminde geçerliliğinin arttıracağını varsaymaktadır. Araştırmacılar bu varsayıma dayanarak sonraki çalışmalarda açık bir ekonomiyi temsilen döviz kuru açığı değişkenini modele ekleyerek genişletilmiş Taylor kuralı oluşturmuşlardır (Clarida vd., 1998; Ball, 2000; Svensson, 2000). Bununla birlikte Edwards (2007) ve Mishkin (2007) çalışmaları döviz kuru ile genişletmenin gelişmekte olan ülkelerde uygun olabileceği fakat gelişmiş ekonomilerde gerekli olmadığı ifade etmektedirler. Özellikle yakın dönemde araştırmacılar mal piyasası, para piyasası ve finansal piyasalardan farklı belirleyicileri kullanarak modeli genişletmektedir. Taylor (2021, s. 280), kuralların basit kalmasının daha verimli olacağını savunmaktadır. Taylor, merkez bankalarının fiyat istikrarı ve finansal istikrar sağlarken birçok araç kullandıkları ve yaptıkları işlerin oldukça komplike olduğunu belirtmektedir. Bu komplike iş bütününün basitleştirilmesi ve belirli basit kurallara indirgenmesinin hedeflere ulaşmada başarı sağlayacağını vurgulamaktadır (Taylor, 2021, ss. 271-272).

Taylor kuralının ABD dışında diğer ülkelerde de geçerli olup olmadığı, araştırmacıların uzun yıllardır gündeminde olan bir konudur. Judd ve Rudebusch (1998); Clarida vd. (1998); Kozicki (1999); Nelson (2003); Orphanides (2003)'in çalışmaları Taylor kuralının para politikası açısından uygun bir kural olduğu, geçerli olduğu ve ekonomik hedefler için takip edilmesi gerektiği sonucuna ulaşırken bazı çalışmalar ise Taylor kuralına bazı eleştiriler getirmiştir. Kuttner ve Posen (2004) enflasyon beklentilerinin hızla düştüğü durumda merkez bankalarının diğer durumlar sabitken faiz artırımlarını gerçekleştirmede zorluk yaşayacağına değinmektedir. Orphanides ve Wieland (2000) faiz oranlarının sıfıra yakın olduğu durumda çıktı, enflasyon açığı ve döviz açığı meydana geldiğinde durumun ne olacağını belirsiz olmasını eleştirmektedir. Daude vd. (2016), döviz kurlarını bir kurala bağlamanın gelişmiş ülkeler için mümkün olsa bile gelişmekte olan ülkelerde uygun olmadığını belirtmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin döviz kuru şoklarına açık olmaları ve finansal piyasalarının sığ olmasından dolayı bu ülkeler döviz kurlarına müdahaleye açık hale gelmektedir. Hendrickson (2012) ve Koenig (2012)'in çalışmaları Taylor kuralı yerine ekonomilerin milli gelir hedeflemelerinin faiz oranları üzerinde daha iyi belirleyici olduğunu dile getirmektedir. Tüm destekleyici ve eleştirici çalışmalara rağmen Taylor kuralı güncel olarak birçok çalışmanın konusu olmaktadır.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde farklı zaman diliminde farklı ekonometrik modeller ile konunun incelendiği görülmektedir. Fakat sonuçlar itibarıyla fikir birliği olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmalarda ilişkileri doğrusal olmayan yöntemlerle incelemenin azlığı dikkat çekmektedir. Literatürdeki bu açığı kapatması amacıyla doğrusal olmayan ARDL (NARDL) metoduyla değişkenlerin pozitif ve negatif şoklarının etkisi incelenmek istenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde konunun teorik açıklamasına yer verilecektir. Üçüncü bölümde literatür özeti sunulacaktır. Dördüncü bölümde çalışmada kullanılacak veriler tanıtılacak, uygulanacak metodoloji açıklanacak ve tahmin sonuçları verilecektir. Son bölümde ise sonuç ve değerlendirmeler paylaşılacaktır.

TEORİK ARKAPLAN

Taylor (1993) merkez bankalarının uyması gereken basit bir para politikası kuralını öne sürmektedir.

$$r_t = \pi_{t-k} + 0.5 \left[100 \cdot \frac{Y_t - Y^*_t}{Y^*_t} \right] + 0.5(\pi_t - 2) + 2 \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de ifade edilen basit Taylor kuralında, r_t , federal fon oranı; π_{t-k} , enflasyonun gecikmeli değerini; Y , reel GSYH; Y^* , reel GSYH trend değerini ifade etmektedir (Taylor, 1993, s. 202). Buna göre Taylor ABD ekonomisi için çıktı açığındaki bir birim artışa ve enflasyonun gecikmeli değerlerindeki artışa karşılık faiz oranlarının 0,5 oranında artırılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. İfade edilen 0,5 terimi sabit bir katsayı olmayıp enflasyon ve çıktı açığında oluşacak farka göre oransal değişim göstermektedir. Örneğin 2 birim çıktı açığı ve enflasyon artışına karşılık bir birim faiz artışını öngörmektedir.

Taylor (1993, s. 6) farklı direnç (robust) özelliklere sahip beş ayrı kural çalışması gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalarda çıktı ve enflasyon için farklı katsayılar elde etmiştir. İlk modelde enflasyon ve çıktı sırayla 3 ve 0,8, ikinci modelde 1,2 ve 1, üçüncü modelde 1,5 ve 0,5, dördüncü modelde 1,5 ve 1, son modelde 1,2 ve 0,06 şeklindedir. Her bir kuralda farklı katsayı değeri uygulanmış ve buna karşılık farklı faiz oranı artışı elde edilmiştir. Fakat ortak nokta hem enflasyon hem de çıktındaki artışların faiz oranında artışları öngörmesidir.

$$r = \pi + g(y - y^*) + h(\pi - \pi^*) + r^f \quad (2)$$

Taylor (1999, s. 323) ise ilk kuralda bazı değişikliklere gitmiştir. Eşitlik (2)'ye göre r , kısa dönem nominal faizleri; π , enflasyondaki yüzdesel değişimi, π^* , hedef/beklenen enflasyonu; y , çıktı düzeyini; y^* , ise potansiyel çıktı veya çıktı trendini; g , h , r^f , ise katsayıları ifade etmektedir. Birçok araştırmacı Taylor kuralının yeni halinin geçerliliğini sınımış ve kuralın özellikle ABD ekonomisi için geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

$$r = \pi + g(y - y^*) + h(\pi - \pi^*) + t(e - e^*) + r^f \quad (3)$$

Ball (2000) ve Svensson (2000)'un çalışmaları Taylor kuralının dışa kapalı bir ekonomiyi temsil ettiği ve açık bir ekonomi için döviz kurlarının modele dahil edilmesini önermiştir. Aynı dönemde Taylor (2000), kuralın esnek döviz kuru sisteminde geçerliliğinin artacağını belirtmiştir. Gerekçesi ise döviz kurundaki dalgalanmaların enflasyonun düşük ve istikrarlı bir hal almasını sağlamasıdır. Böylece eşitlik (3)'te belirtilen nihai model elde edilmiştir. Eşitlik (2) çıktı ve enflasyon açıklarının faize etkilerini ifade ederken; Eşitlik (3) çıktı, enflasyon ve döviz kuru açıklarının faize etkilerini ifade etmektedir.

LİTERATÜR

Enflasyon açığı, çıktı açığı ve döviz kuru açığı ile faiz arasındaki ilişkiyi Taylor kuralı çerçevesinde inceleyen çalışmalardan hazırlanan özet, Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'de, çalışmalarda kullanılan değişkenlerin faiz oranına etkisini gösteren katsayıların işaretleri pozitif (+) veya negatif (-) olacak şekilde sınıflandırılmıştır. Ayrıca istatistiki olarak anlamlı olan katsayı işaretinin üst indisine "s" ifadesi verilmiştir. Anlamsız olanlara ise herhangi bir ifade verilmemiştir.

Türkiye için yapılan çalışmaların sonuçları değerlendirildiğinde enflasyon açığının faiz oranlarına etkisi, Eroğlu ve Şeker (2022) ile Taş (2022)'ın çalışmaları haricinde, pozitif tespit edilmiştir. Çıktı açığının faiz üzerine etkisini Çağlayan (2005); Ongan (2004); Göğül ve Songur (2016); Bal vd. (2016); Göcen ve Bayhanay (2016); Altunöz (2019) ile Naimoğlu (2023)'ün çalışmaları negatif tespit etmişler diğer çalışmalar ise pozitif tespit etmişlerdir. Döviz kuru açığının faiz oranı üzerine etkisini Ongan (2004); Göğül ve Songur (2016); Aktemur ve Öztürk (2019); Eroğlu ve Şeker (2022); Taş (2022) ile Yalçın ve Çiftçi (2023)'nin çalışmaları negatif tespit etmişler diğer çalışmalar ise pozitif tespit etmişlerdir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Çalışmalar	Çalışma Kapsamı ve Dönemi	Analiz	Bulguların Özeti		
			Enflasyon Açığı	Çıktı Açığı	Döviz Kuru Açığı
Taylor (1993)	ABD (1984:01-1992:3)	EKK	(+) ^s	(+) ^s	
Judd ve Rudebusch (1998)	ABD (1970:Q1-1997:Q4)	EKK	(+) ^s	(+) ^s	
Clarida vd. (1998)	Almanya, Japonya, ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya (1979:4-1993:12)	GMM	(+) ^s	(+) ^s	(+) ^s
Kozicki (1999)	ABD (1983:Q1-1997:Q1)	EKK	(+) ^s	(+) ^s	
Taylor (1999)	ABD (1984:01-1992:3)	EKK	(+) ^s	(+) ^s	
Nelson (2003)	İngiltere (1972-1997)	EKK	(+) ^s	(+) ^s	
Orphanides (2003)	ABD (1969:Q1-1977:Q4)	GMM	(+) ^s	(+) ^s	

Ongan (2004)	Türkiye (1988:01-2003:03)	EKK	(+) ^s	(-)	(-) ^s
Çağlayan (2005)	Türkiye (1990:03-2022:12)	Multinomial Logit	(+) ^s	(-)	
Aklan ve Nargeleçekenler (2008)	Türkiye (2002:01-2006:12)	GMM	(+) ^s	(+) ^s	(+) ^s
Eschenhof (2009)	14 Avrupa Ülkesi (1979-1998)	Panel (FE-RE)	(+) ^s	(-) ^s	
Malik ve Ahmed (2010)	Pakistan (1973-2006)	ARDL	(+)	(-) ^s	(+) ^s
Albayrak ve Abdioğlu (2015)	Türkiye (2008:01-2014:03)	EKK	(+) ^s	(-), (+)	(+)
Gögül ve Songur (2016)	Türkiye (2006:1-2015:12)	ARDL	(+) ^s	(-)	(-) ^s
Bal vd. (2016)	Türkiye (2001:08-2016:06)	EKK	(+) ^s	(-)	(+)
Göcen ve Bayhanay (2016)	Türkiye (2005:01-2015:12)	EKK	(+) ^s	(-)	(+) ^s
Caporale vd. (2018)	Endonezya, Kuzey Kore, İsrail, Tayland, Türkiye (1997:06-2016:09)	N-ARDL	(+) ^s	(+) ^s	(+) ^s
Aguiar-Conraria vd. (2018)	ABD (1965:Q4-2017:Q2)	Wavelet	(+) ^s	(+) ^s	(+) ^s
Altunöz (2019)	Türkiye (2004:01-2016:10)	ARDL	(+) ^s	(-)	
Aktemur ve Öztürk (2019)	Türkiye (2006:01-2018:06)	EKK	(+) ^s	(+) ^s	(-) ^s
Coşar ve Köse (2019)	Türkiye (2002:02-2017:12)	Faktör Analizi	(+) ^s	(+) ^s	(+) ^s
Yalçınkaya ve Yazgan (2020)	Türkiye (2002Q1-2019Q2)	N-ARDL	(+) ^s	(+) ^s	(+) ^s
Emam (2021)	Mısır (2005:01-2019:12)	N-ARDL	(+) ^s	(+) ^s	(-) ^s
Carvalho vd. (2021)	ABD (1960Q1-2007Q4)	EKK-GMM	(+) ^s	(+) ^s	(+) ^s
Eroğlu ve Şeker (2022)	Türkiye (2006Q1-2021Q4)	ARDL	(-) ^s	(+) ^s	(-) ^s
Taş (2022)	Türkiye (2011:01-2022:05)	F-ARDL	(-) ^s	(+) ^s	(-) ^s
Bulut ve Tokathoğlu (2022)	Türkiye (2003:01-2021:10)	ARDL	(+) ^s	(+) ^s	(+) ^s
Mgadmi vd. (2022)	Tunus (2010Q1-2017Q4)	GMM	(+) ^s	(+) ^s	
Yalçın ve Çiftçi (2023)	Türkiye (2003:01-2022:08)	ARDL	(+) ^s	(+) ^s	(-) ^s
Naimoğlu (2023)	Türkiye (1990-2022)	FMOLS, DOLS	(+) ^s	(-) ^s	(+) ^s

BULGULAR

Bu bölümde öncelikle araştırmada kullanılacak veriler sunulacaktır. Sonrasında araştırmanın metodolojisi paylaşılacaktır. Son olarak ise analiz bulguları verilecektir.

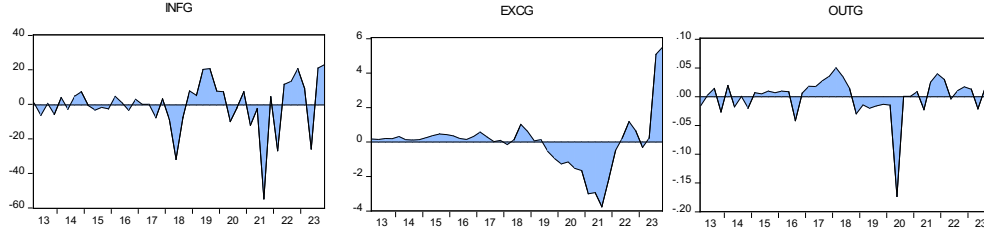
Çalışmada 2013Q1-2023Q4 dönemi çeyreklik verileri kullanılmıştır. Çalışmada 2013 yılının başlangıç olarak alınması veri kaynağında beklenen enflasyon verisinin bu tarih başlangıcı ile veriliyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Veri ve Hipotez

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişkenler	Açıklaması	Kaynağı
Faiz (INT)	Gösterge niteliğinde politika faizi olan bir haftalık repo borç verme faiz oranı ortalaması	
Beklenen Enflasyon	12 ay sonrasının yıllık TÜFE beklentisi yüzde değişim (aylık seri üç aylık ortalamalar şeklinde hazırlanmıştır)	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)
Gerçekleşen Enflasyon (INF)	Tüketici fiyat endeksi yüzde değişim (2003=100)	
Döviz Kuru	ABD doları satış fiyatı	
GSYH	Harcama yöntemiyle Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH), zincirlenmiş hacim sabit fiyatlar (2009=100)	Türkiye İstatistik Kurumu
Enflasyon Açığı (INFG)	Gerçekleşen enflasyon verisinden beklenen enflasyon verisinin çıkarılarak hazırlanmıştır.	
Çıktı Açığı (OUTG)	GSYH değişkenine HP filtresi uygulanarak hazırlanmıştır.	
Kur Açığı (EXCG)	Döviz Kuru değişkenine HP filtresi uygulanarak hazırlanmıştır.	Yazar tarafından hazırlanmıştır.
Pandemi (Dummy)	Covid 19 pandemisini temsilen 2020 ilk çeyreğinden sonra 1 değeri verilerek hazırlanmış seri	

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait bilgiler Tablo 2’de gösterilmiştir. Analize geçmeden önce veriler birtakım işlemlerden geçirilerek hazırlanmıştır. Öncelikle GSYH değişkeninin logaritması alınmıştır. Uygulama kısmında değişken adının başına *ln* ifadesi eklenmiştir. Diğer değişkenler yüzdeler olduğundan seviye değerleri ile işleme devam edilmiştir. Veriler çeyreklik olduklarından Seasonal and Trend Decomposition Using Loess (STL Decompozition) yöntemi ile mevsimselliklerinden arındırılmıştır. Yapılan işlemi ifade edebilmek amacıyla değişkenlerin sonuna *sa* ifadesi eklenmiştir. Sonrasında çıktı açığı ve döviz kuru açığını oluşturabilmek amacıyla verilere Hodrick-Prescott (HP) filtresi uygulanmıştır. Bu yöntemde verilerin fiili değerleri ile potansiyel (trend) değerleri farkları alınmaktadır. Sonrasında sıfır noktasına göre pozitif ve negatif değerler oluşturulmaktadır ve trendden arındırılmaktadır. Hazırlanmış olan serilerin nihai halleri Grafik 1’de verilmiştir.

Grafik 1: Hazırlanan Verilerin Nihai Durumları

Grafik 1’de sırayla enflasyon açığı, döviz kuru açığı ve çıktı açığı grafikleri verilmiştir. Her üç değişkenin yapılarında pozitif ve negatif değerler aldığı dönemler mevcuttur. Bu üç değişkenin ortak noktası Covid 19 pandemisi dönemi ve takip eden yıllar birlikte açık vermiş olmalarıdır. Üç değişken için ortak bu faktör kukla değişken olarak modele eklenmiştir.

Tablo 3: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	<i>INT</i>	<i>INF</i>	<i>INFG</i>	<i>OUTG</i>	<i>EXCG</i>
Ortalama	14.12	5.345	0.137	0.018	0.147
Maksimum	40.66	28.29	23.39	0.106	5.523
Minimum	6.666	0.500	-54.40	-0.191	-3.754
Standart Hata.	6.733	5.716	14.47	0.079	1.581
Gözlem Sayısı	44	44	44	44	44

Çalışmada beş değişken kullanılmıştır. Kullanılan değişkenler Eşitlik (4)’te “Genişletilmiş Taylor Kuralı”nda belirtilen değişkenlerdir. Her bir değişken için 44 gözlemden oluşan bir zaman serisi oluşturulmuştur. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te gösterilmiştir. *INT* değişkeni faizi ifade etmektedir. Minimum değeri (6.66) 2023Q2 dönemine aittir. En yüksek değeri (40.66) serinin son değeri olan 2023Q4 döneminde. Dönemde faiz ortalaması 14.12’dir. *INF* değişkeni gerçekleşen enflasyondur ve TÜFE endeksinde çeyreklik olarak yüzdesel artışları ifade etmektedir. Buna göre en düşük değer (0.50) 2015Q2 döneminde, en yüksek değer (28.92) ise 2021Q4 döneminde gerçekleşmiştir. Enflasyon artışlarının dönemde ortalaması 5.35’tir. *ENFG* değişkeni enflasyon açığını ifade etmektedir. En düşük değeri (-54.40) 2021Q3 döneminde, en yüksek değeri ise (23.39) 2023Q4 döneminde gerçekleşmiştir. Ortalaması ise 0.137’dir. *OUTG* değişkeni çıktı açığını temsil etmektedir. Değişkenin en düşük değeri (-0.191) 2020Q2 döneminde, en yüksek değerini ise (0.106) 2021Q4 döneminde gerçekleşmiştir. Değişkenin ortalaması ise 0.018’dir. *EXCG* değişkeni döviz kuru açığını temsil etmektedir. Değişkenin en düşük değeri (-3.754) 2021Q3 döneminde, en yüksek değerini ise (5.523) 2023Q4 döneminde gerçekleşmiştir. Değişkenin ortalaması ise 0.147’dir. Değişkenler arasında maksimum ve minimum değer arasındaki farkın en yüksek olduğu ve oynaklığın da en yüksek olduğu değişken *INFG* değişkenidir.

Metodoloji

Otoregresif ve gecikmesi dağıtılmış sınır testi (ARDL) bir eşbütünleşme testidir, Pesaran ve Shin (1998) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilmiştir. Test, bağımlı değişkenin gecikmelerini modele dahil ederek otoregresif bir yapı oluşturmaktadır. Aynı zamanda bağımsız değişkenlerin gecikmeleri de modele dahil edilerek gecikmesi dağıtılmış bir model oluşturulmaktadır. ARDL, otoregresif ve gecikmesi dağıtılmış olarak iki yapıyı birleştiren özel ve önemli bir eşbütünleşme tekniğidir. ARDL tekniği doğrusal ilişkileri incelemektedir. Bağımsız değişkenlerdeki artışlar sonucunda bağımlı değişkendeki değişimlerin seyrini araştırmaktadır. Shin vd. (2014), ARDL tekniğine pozitif ve negatif ayrıştırılmayı dahil ederek modeli genişletmişlerdir. Böylece bağımsız değişkenlerdeki pozitif ve negatif etkilerin bağımlı değişkende yaratacağı değişimleri de elde etme fırsatı doğmuştur.

$$y_t = \beta_0 + \beta_1^+ x_t^+ + \beta_2^- x_t^- + \mu_t, \quad \Delta x_t = v_t \quad (4)$$

Eşitlik (4)'te y_t , bağımlı değişkeni; x_t , bağımsız değişkeni ve μ hata terimini ifade etmektedir. Eşitlik (4)'te uzun dönem bir regresyon denkleminde bağımsız değişken pozitif ve negatif şoklar olarak ayrılmıştır ($x_t = x_0 + x_t^+ + x_t^-$). Böylece β katsayıları da pozitif ve negatif olarak işaret almaktadır. y_t değişkeni (I) mertebesinde durağanlığa sahip bir değişken iken x_t değişkeni I(0) veya I(1) mertebesinde durağanlığa sahip bir değişkendir.

$$x_t^+ = \sum_{j=1}^m \Delta x_j^+ = \sum_{j=1}^m \max(\Delta x_j, 0), \quad x_t^- = \sum_{j=1}^m \Delta x_j^- = \sum_{j=1}^m \min(\Delta x_j, 0) \quad (5)$$

Eşitlik (5), bağımsız bir değişken için pozitif ve negatif şokların nasıl hesaplandığını göstermektedir. Bağımsız değişkenin pozitif ve negatif toplamlarından elde edilen Δx 'lerin m gecikmeye kadar toplamındaki maksimum değer pozitif şoku temsil etmektedir. Yine Δx 'lerin m gecikmeye kadar toplamındaki minimum değer ise negatif şoku temsil etmektedir (Shin vd., 2014, s. 8).

$$\begin{aligned} \Delta y_t = \beta_0 + \delta y_{t-1} + \phi_1^+ x_{t-1}^+ + \phi_2^- x_{t-1}^- + \sum_{j=1}^d \Omega_1 \Delta y_{t-j} + \sum_{j=0}^c \Omega_2 x_{t-j}^+ \\ + \sum_{j=0}^k \Omega_3 x_{t-j}^- + \mu_t \end{aligned} \quad (6)$$

Eşitlik (6), NARDL modelinin genel formülasyonunu temsil etmektedir. Eşitlikte β_0 , sabit terimi; δ , otoregresif terimin katsayısını; ϕ_n , uzun dönem katsayıları; Ω_n , kısa dönem katsayıları temsil etmektedir. d, c ve k simgeleri değişkenlerin uygun gecikmelerini temsil etmektedir. Uzun dönem ilişkilerin tespitinde bağımsız değişkenlerin pozitif ve negatif etkilerine ait katsayıların birbirine ve sifıra eşit olduğunu varsayan temel hipotez ile eşbütünleşmenin varlığı sınanmaktadır.

$$Wald : \frac{\phi_1^+}{-\delta} = \frac{\phi_2^-}{-\delta} \quad (7)$$

Eşitlik (7)'de uzun dönem asimetrisinin varlığını sınamak için uzun dönem katsayıların pozitif ve negatif şoklarının birbirine eşit olduğunu sınanan bir Wald testi uygulaması gösterilmiştir (Shin vd., 2014, s. 12). Bahsedilen eşitlik reddedilebilirse uzun dönemli bir asimetrisinin varlığından söz edilebilmektedir.

$$Wald: \sum_{j=0}^c \Omega_2 = \sum_{j=0}^k \Omega_3 \quad (8)$$

Eşitlik (8)'de ise kısa dönem parametrelerinin pozitif etkilerin toplamı ile negatif etkilerin toplamının birbirine eşit olup olmadığını sınamak için Wald testi uygulanmaktadır. Bahsedilen eşitlik reddedilebilirse kısa dönemli bir asimetrisinin varlığından söz edilebilmektedir.

Ampirik Sonuçlar

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlığı sınanacaktır. İkinci olarak asimetri testi ile değişkenler için doğrusal olmayan ilişkilerin varlığı tespit edilecektir. Üçüncü olarak eş bütünleşmenin varlığı sınanacaktır. Dördüncü olarak uzun dönem katsayılar ve hata düzetme modeli sonuçları sunulacaktır.

Tablo 4: Birim Kök Testi Sonuçları

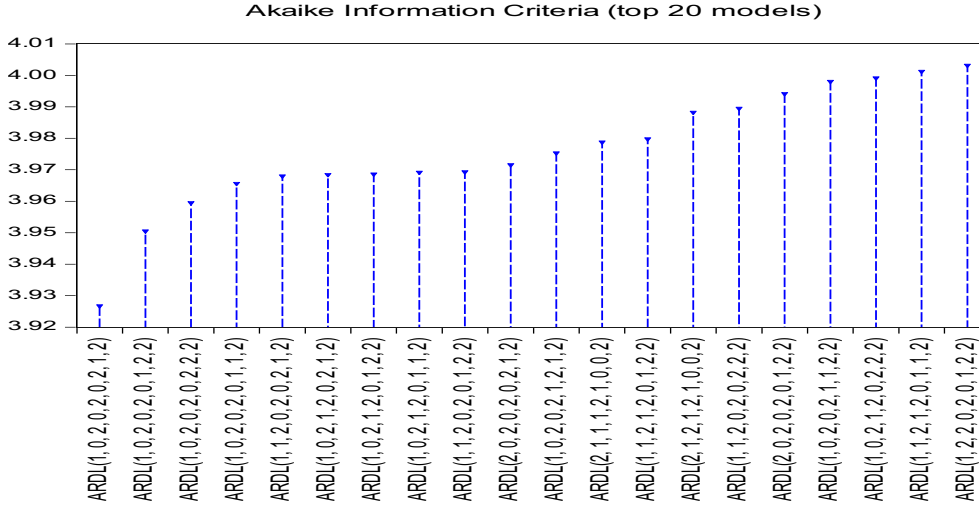
	ADF				PP				
	Seviye		Fark		Seviye		Fark		
	c	c+t	c	c+t	c	c+t	c	c+t	
<i>INT</i>	-1.49	0.31	-2.69 ^c	-2.61 ^b	-0.89	-0.83	-3.47 ^a	-3.78 ^b	I(1)
<i>INF</i>	-2.82 ^c	-4.17 ^b	-2.92 ^c	-2.78 ^a	-2.72 ^c	-4.11 ^b	21.02 ^a	23.41 ^a	I(0)
<i>INFG</i>	-4.39 ^a	-4.28 ^a	-11.81 ^a	-11.70 ^a	-5.62 ^a	-5.58 ^a	-19.32 ^a	-19.66 ^a	I(0)
<i>OUTG</i>	-2.69 ^c	-2.80	-18.19 ^a	-17.92 ^a	-7.82 ^a	-7.77 ^a	-13.42 ^a	-13.23 ^a	I(0)
<i>EXCG</i>	-2.50	-2.22	-4.56 ^a	-4.20 ^a	-0.78 ^c	-0.40	-5.07 ^a	-5.05 ^a	I(1)
Kritik Değerler	1%	-3.59	-4.18	-3.59	-4.19	-3.59	-4.18	-3.59	-4.19
	5%	-2.93	-3.51	-2.93	-3.52	-2.93	-3.51	-2.93	-3.52
	10%	-2.60	-3.18	-2.60	-3.19	-2.60	-3.18	-2.60	-3.19

Not: Tabloda ifade edilen a, b, c sembolleri sırayla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. c ifadesi sabit, c+t ifadesi ise sabit ve trendin birlikte olduğu test sonuçlarını ifade etmektedir.

Nonlinear ARDL testinin ön varsayımı Linear ARDL testininki ile aynıdır. Varsayım bağımlı değişkenin I(I) mertebesinde durağan olması ve açıklayıcı değişkenlerin ise sıralama fark etmeksizin I(0) ve I(I) mertebesinde durağan olmalarıdır. Önemli husus ise değişkenlerin I(II) mertebesinde durağan olmamasıdır. Bu ön şartları sağlamak üzere değişkenlere Augmented Dickey–Fuller (ADF) ve Phillips–Perron (PP) testleri uygulanmıştır. Her iki testin sonuçları benzerlik

göstermektedir. Tablo 4'e göre *INT* ve *EXCG* değişkenlerinin I(1) mertebesinde durağan olduğu, *INF*, *INFG* ve *EXCG* değişkenlerinin ise I(0) mertebesinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 2: Farklı Gecikme Uzunluğuna Sahip Modeller ve AIC değerleri

Eşbütünlük testi uygulamadan önce Akaike Information Criterion (AIC) seçilmiş ve maksimum gecikme değeri 2 alınmıştır. Daha yüksek gecikme değeri alınmamasının nedeni yüksek gecikmelerde otokorelasyon olmasıdır.

Grafik 2, modelde hangi optimum gecikme diziliminin uygun olduğunu göstermek amacıyla verilmiştir. En düşük bilgi kriterine sahip model seçilmektedir. Grafiğin dikey eksenini bilgi kriteri değerini, yatay eksen ise farklı optimal gecikmeye göre hazırlanmış modelleri göstermektedir. Buna göre ilk model olan NARDL (1, 0, 2, 0, 2, 0, 2, 1, 2) modeli uygundur.

Tablo 5: Değişkenlerin Optimal Gecikme Uzunlukları

Değişkenler	INT	INF	INFG ^{POS}	INFG ^{NEG}	EXCG ^{POS}	EXCG ^{NEG}	OUTG ^{POS}	OUTG ^{NEG}	Dum.
Optimal Gecikme Uzunlukları	1	0	2	0	2	0	2	1	2

$$\begin{aligned}
\Delta INT_t = & \beta_0 + \beta_1 INT_{t-1} + \beta_2 INF_{t-1} + \beta_3^+ INFG_{t-1}^+ + \beta_4^- INFG_{t-1}^- + \beta_5^+ EXCG_{t-1}^+ + \beta_6^- EXCG_{t-1}^- \\
& + \beta_7^+ OUTG_{t-1}^+ + \beta_8^- OUTG_{t-1}^- + \beta_9 Dummy_{t-1} + \sum_{j=1}^1 \beta_{10} \Delta INT_{t-j} + \sum_{j=1}^0 \beta_{11} INF_{t-j} \\
& + \sum_{j=1}^2 \beta_{12}^+ INFG_{t-j}^+ + \sum_{j=1}^0 \beta_{13}^- INFG_{t-j}^- + \sum_{j=1}^2 \beta_{14}^+ EXCG_{t-j}^+ + \sum_{j=1}^0 \beta_{15}^- EXCG_{t-j}^- \\
& + \sum_{j=1}^2 \beta_{16}^+ OUTG_{t-j}^+ + \sum_{j=1}^1 \beta_{17}^- OUTG_{t-j}^- + \sum_{j=1}^2 \beta_{18} Dummy_{t-j} + u_t
\end{aligned} \quad (9)$$

Eşitlik (9), NARDL modelinin formülasyonunu ifade etmektedir. Uzun dönem asimetrik ilişkiyi tespit edebilmek için, uzun dönem katsayılar kullanılmaktadır. Pozitif ve negatif işaretli uzun dönem katsayılar bağımlı değişkenin gecikmeli katsayısına negatif olarak oranlanmaktadır. Sonrasında elde edilen değerler ile bir eşitlik oluşturulmaktadır. Buna göre *INFG* değişkeninin uzun dönem asimetrisi için, “ $-\beta_3/\beta_1 = -\beta_4/\beta_1$ ” eşitliğine; *EXCG* değişkeninin uzun dönem asimetrisi için, “ $-\beta_5/\beta_1 = -\beta_6/\beta_1$ ” eşitliğine; *OUTG* değişkeninin uzun dönem asimetrisi için, “ $-\beta_7/\beta_1 = -\beta_8/\beta_1$ ” eşitliğine Wald testi uygulanarak sonuçlar belirlenmiştir. Sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

$$\begin{aligned} \Delta INT_t = & \sum_{j=1}^1 \beta_{10} \Delta INT_{t-j} + \sum_{j=1}^0 \beta_{11} INF_{t-j} + \sum_{j=1}^2 \beta_{12}^+ INFG_{t-j}^+ + \sum_{j=1}^0 \beta_{13}^- INFG_{t-j}^- + \sum_{j=1}^2 \beta_{14}^+ EXCG_{t-j}^+ \\ & + \sum_{j=1}^0 \beta_{15}^- EXCG_{t-j}^- + \sum_{j=1}^2 \beta_{16}^+ OUTG_{t-j}^+ + \sum_{j=1}^1 \beta_{17}^- OUTG_{t-j}^- + \sum_{j=1}^2 \beta_{18} Dummy_{t-j} \\ & + \lambda ECT_{t-1} + u_t \end{aligned} \quad (10)$$

Eşitlik (10) kısa dönem NARDL modelini göstermektedir. Optimal gecikme uzunlukları değişkenlerin üzerine yazılmıştır.

$$\sum_{j=1}^2 \beta_{13}^+ = \sum_{j=1}^0 \beta_{14}^- = 0, \quad \sum_{j=1}^2 \beta_{15}^+ = \sum_{j=1}^0 \beta_{16}^- = 0, \quad \sum_{j=1}^2 \beta_{17}^+ = \sum_{j=1}^1 \beta_{18}^- = 0, \quad (11)$$

Eşitlik (10)’dan hareketle Eşitlik (11) oluşturulmuştur. Eşitlik (11), sırayla *INFG*, *EXCG*, *OUTG* değişkenleri için kısa dönem asimetri hesaplama yöntemini göstermektedir. *INFG* ve *EXCG* değişkenlerinin negatif şokların gecikmeleri sıfır olduğundan bilgi alınamamaktadır. *OUTG* değişkeninde bilgi alınabilmesine rağmen bütünlük olabilmesi için kısa dönem asimetri verilmemesi tercih edilmiştir.

Tablo 6: Asimetri Testi Sonuçları

	Uzun dönem asimetri
<i>INFG</i>	6.07***
<i>EXCG</i>	3.20***
<i>OUTG</i>	0.67

Tablo 6’ya göre *INFG* ve *EXCG* değişkenleri için %1 anlamlılık düzeyinde asimetrik ilişkinin var olduğu, *OUTG* değişkeni için uzun dönem asimetrinin mevcut olmadığı söylenebilir.

Tablo 7: NARDL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

<i>F-Bounds</i>	13.71***	I(0)	I(1)
Kritik Değerler		1% ***	3.50
		5% **	2.61
			5.12
			3.86

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamak amacıyla eşbütünleşme testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir. Eşbütünleşmenin varlığı *F bound* testi ile ölçülmektedir. Eşitlik (12)’de verilen hipotezler

çerçevesinde, uzun dönem parametrelerin birbirine ve sifıra eşitliği test edilmekte ve F bound istatistiği elde edilmektedir. H_0 hipotezi “değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır” şeklindedir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığını kabul etmek için H_0 hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir.

$$\begin{aligned} H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3^+ = \beta_4^- = \beta_5^+ = \beta_6^- = \beta_7^+ = \beta_8^- = \beta_9 = 0 \\ H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3^+ \neq \beta_4^- \neq \beta_5^+ \neq \beta_6^- \neq \beta_7^+ \neq \beta_8^- \neq \beta_9 \neq 0 \end{aligned} \quad (12)$$

F bounds test istatistiğinin, üst bant olan I(I) tablo değerinden daha yüksek olması durumunda H_0 hipotez reddedilmektedir. Buna göre F bounds testinin 13.71 değeri %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşmenin var olduğunu ifade etmektedir.

Uzun dönem katsayılar ise eşitlik (9)'da ifade edilen uzun dönem parametrelerin bağımlı değişkenin birinci gecikmesi parametresine negatif olarak oranlanması ile elde edilmektedir. Örneğin *INF* değişkeni uzun dönem katsayısı $-\beta_2/\beta_1$, *INFG* değişkeni ise $-\beta_3/\beta_1$ şeklinde hesaplanmaktadır.

Tablo 8: Uzun Dönem Katsayılar

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t. istatistiği	Olasılık
<i>INF</i>	2,537 ^c	1,246	2,035	0,054
<i>INFG</i> sa ^{POS}	3,693 ^b	1,697	2,176	0,041
<i>INFG</i> sa ^{NEG}	1,138 ^b	0,486	2,339	0,029
ln <i>OUTG</i> sa ^{POS}	314,1 ^c	176,2	1,782	0,089
ln <i>OUTG</i> sa ^{NEG}	226,0.	168,5	1,341	0,194
<i>EXCG</i> sa ^{POS}	-59,54 ^b	26,94	-2,209	0,038
<i>EXCG</i> sa ^{NEG}	-20,18 ^b	7,745	2,605	0,016
<i>Dummy</i> _{Covid}	-116,8 ^b	45,47	-2,569	0,017

Not: Tabloda ifade edilen a, b, c sembolleri sırayla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 8, eş bütünleşme testi sonucunda elde edilen uzun dönemli ilişkide değişkenlere ait katsayı değerlerini ifade etmektedir. *INF* değişkeni katsayısı pozitif ve istatistiki olarak %10 önem düzeyine göre anlamlıdır. Bu durum enflasyondaki artışların faizi artırıcı etki oluşturduğunu göstermektedir. *INFG* değişkenindeki hem negatif hem de pozitif şokların etkisi %5 önem düzeyine göre istatistiki olarak anlamlı ve katsayı işareti pozitifdir. Bu durum enflasyon açığındaki artışların faize artırıcı etki yarattığını göstermektedir. *OUTG* değişkeninde sadece pozitif şoklar %10 önem düzeyine göre istatistiki olarak anlamlıdır, katsayı işareti pozitifdir. Bu durum çıktı açığında pozitif şokların faizi artırdığını göstermektedir. *EXCG* değişkeninde ise pozitif ve negatif şoklar %5 önem düzeyine göre istatistiki olarak anlamlıdır ve katsayı işareti her ikisinde de negatifdir. Bu sonuç döviz kuru açığında yaşanan hem pozitif hem de negatif şokların faiz üzerine azaltıcı etkisini ifade etmektedir. Son olarak *Dummy* değişkeni %5 önem düzeyine göre anlamlı ve negatif katsayıdır. Pandeminin faiz üzerine azaltıcı etki oluşturduğunu göstermektedir. Enflasyon, döviz kuru ve çıktı açıklarının faize etki gücü kıyaslandığında döviz kuru açıklarının daha güçlü etki ettiği söylenebilir. Çıktı açığının asimetric özellikleri bulunmadığından diğer açıklar kıyaslanmıştır. *EXCG* değişkeninin katsayısı *ENF* ve *ENFG* değişkenlerinin katsayısından daha yüksek olduğundan, diğer değişkenlere nazaran *EXCG*, faizin daha güçlü belirleyicisidir.

Tablo 9: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t. istatistiği	Olasılık
Sabit	3.722	0.730	5.092	0.000
Trend	1.180	0.096	12.23	0.000
$INFG sa^{POS}$	-0.079	0.024	-3.231	0.004
$INFG sa^{POS}(-1)$	0.097	0.030	3.203	0.004
$EXCG sa^{POS}$	3.048	0.361	8.438	0.000
$EXCG sa^{POS}(-1)$	-2.228	0.570	-3.907	0.000
$\ln OUTG sa^{POS}$	-39.31	6.423	-6.120	0.000
$\ln OUTG sa^{POS}(-1)$	12.55	4.537	2.767	0.011
$\ln OUTG sa^{NEG}$	-2.423	4.667	-0.519	0.609
Dummy	3.469	1.442	2.405	0.025
Dummy(-1)	-13.87	1.678	-8.267	0.000
ECT(-1)	-0.099	-0.007	-13.05	0.000

Tablo 9, kısa dönem sonuçlarını vermektedir. Hata düzeltme modelinin doğru olarak çalıştığına göstergesi hata düzeltme katsayısının (ECT) negatif olması ve istatistiksel olarak anlamlı olmasıdır. Tablo 9'a göre her iki koşul da gerçekleştiğinden dolayı hata düzeltme modelinin doğru çalıştığı söylenebilir. Hata düzeltme katsayısı hataların uzun dönemde ortadan kalktığını ifade etmektedir. 0.09 olan bu katsayı tek dönemde hataların yaklaşık % 10'unun düzeldiğini ifade etmektedir. Böylece kısa dönemdeki hataların yaklaşık on dönem süresinde düzeldiği sonucuna ulaşılmıştır. Katsayılar değerlendirildiğinde $INFG$ değişkeninin pozitif şoku bağımlı değişkeni negatif etkilerken bir gecikmeli değeri pozitif etkilemektedir. Bu durum enflasyon açığının faize kısa dönemli etkisinde kesin karar vermeyi güçleştirmektedir. Benzer durum diğer tüm değişkenler için de geçerlidir. Bu durumda hata düzeltme modeline göre kısa dönem değerlendirmeleri yapmak doğru sonuç vermeyebilir.

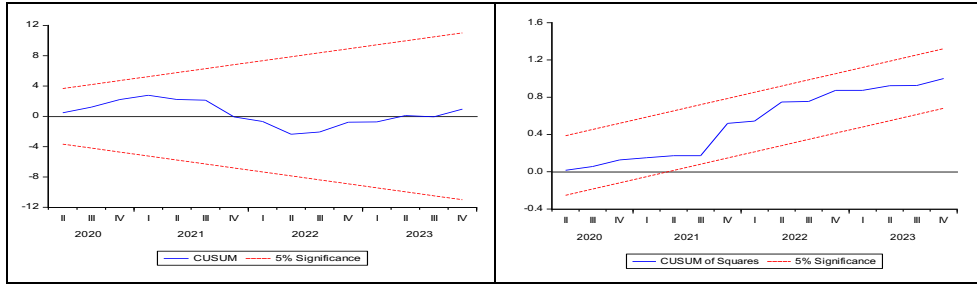
Tablo 10: Tanısal Testlerin Sonuçları

Tanısal testler	İst.	Olasılık	Sonuç
Breusch-Pagan-Godfrey: Heteroskedasite	15.55	0.68	Değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.
Breusch-Godfrey: Otokorelasyon	2.76	0.25	Otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır.
Jarque-Bera: Normallik	3.47	0.17	Normal dağılım mevcuttur.
Ramsey RESET	1.13	0.26	Modelde dışlanmış değişken bulunmamaktadır. Modelde spesifikasyon hatası yoktur.
Cusum ve Cusum ²			Modelde yapısal kırılma mevcut değildir.

Oluşturulan model ve uygulanan testlerin doğruluğunu sınamak gerekmektedir. Tablo 10, bu testleri ve sonuçlarını göstermektedir. Modelde dışlanmış bir değişken olup olmadığının sınanması Ramsey Reset testi ile gerçekleştirilmektedir. Ramsey testi temel hipotezi "modelde spesifikasyon hatası yoktur" yönündedir. Elde edilen test istatistiği olasılık değeri (0.26) ile temel hipotez kabul edilmiştir. Testin sonucu modelin doğru kurulduğu ve spesifikasyon hatasının yapılmadığı yönündedir. Otokorelasyon sorununun varlığı için uygulanan testin temel hipotezi "otokorelasyon yoktur" şeklindedir. Uygulanan test istatistiği

olasılığına (0.25) göre temel hipotez kabul edilmiştir. Buna göre otokorelasyon sorunu yoktur. Normal dağılımın testi temel hipotezi “normal dağılım mevcuttur” şeklindedir. Test istatistiği olasılık değerine (0.17) göre temel hipotez kabul edilmiştir. Normal dağılım mevcuttur. Değişen varyans testinin temel hipotezi “değişen varyans yoktur” şeklindedir. Test istatistiği olasılığına (0.68) göre temel hipotez kabul edilmiştir. Modelde değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.

Grafik 3: Cusum Testleri Sonuçları

Modelin tahmin edilen parametrelerinin zaman içinde istikrarlı kalıp kalmadığını değerlendirmek amacıyla CUSUM testleri uygulanmaktadır. CUSUM testleri, modelin tahmin edilen değerleri ile gerçek değeri arasındaki farkların kümülatif toplamını hesaplamaya dayanır. Eğer bu farklar belirli bir anlamlılık sınırını aşarsa, bu durum modelde bir parametre değişikliği olduğu anlamına gelmektedir. Grafik 3'e göre Cusum istatistikleri kırmızı renkle belirtilen anlamlılık sınırları içerisinde olduğundan modelin istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Para politikasının belirli kurallara göre hareket edip etmediği yönündeki tartışmalar Taylor kuralını güncel tutmaktadır. Genişletilmiş Taylor kuralı merkez bankalarının faiz oranlarını devamlı olarak çıktı açığı, enflasyon açığı ve döviz kuru açığına göre belirlediği varsayımı temeline dayanmaktadır. Bu kural bazı ülkelerde geçerli iken bazılarında ise bu kuralın geçerliliği bulunmamaktadır. Politikaların Taylor kuralına uyumluluğu bir başarı kriteri olmayıp sadece uzun dönemde faiz oranlarının bahsedilen değişkenlere otomatik olarak bağlanmasını ifade etmektedir.

Türkiye için 2013Q1-2023Q4 veri döneminde NARDL yöntemi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde ilk olarak enflasyon açığı ve döviz kuru açığı ile politika faizi arasında asimetric ilişkiler tespit edilmiştir. İkinci olarak enflasyon, çıktı ve döviz kuru açığı ile faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü olarak politika faizi üzerinde döviz kuru açıklarının etkisinin enflasyon ve enflasyon açığından daha güçlü olduğu tespit edilmiştir.

Uzun dönem katsayılar değerlendirildiğinde enflasyondaki artışın faizi pozitif etkilediği görülmektedir. Bu durum enflasyondaki artışlar neticesinde TCMB'nin faiz artışı yaptığını göstermektedir. Sonuç iktisadi teoriye uygundur. Literatürdeki birçok çalışma benzer sonuçlar elde etmiştir. İkinci sonuç enflasyon açıklarındaki hem pozitif hem negatif şoklar faizi pozitif etkilemektedir. Enflasyon açıklarındaki artış, gerçekleşen enflasyonun beklenen enflasyonun üzerine çıkmasıdır. Beklentilerin üzerinde gerçekleşen enflasyon yüksek bir toplam talep fazlalığından kaynaklanıyor olabilir. Böyle bir durumda Merkez bankaları toplam talebi düşürmek amacıyla faiz artışları ile müdahale edebilmektedir. Bu durum enflasyon açığı ile faiz arasında pozitif bir ilişki doğmasına neden olur. Literatürde çalışmaların çok büyük çoğunluğu enflasyon açığı ve faiz arasında pozitif ilişki tahmin etmişlerdir. Üçüncü sonuç çıktı açığındaki pozitif şoklar faizi pozitif etkilemektedir. Negatif şoklar istatistiki olarak anlamlı değildir. Taylor (1993); Judd ve Rudebusch (1998); Clarida vd. (1998); Kozicki (1999); Taylor (1999); Nelson (2003); Orphanides (2003) gibi öncü çalışmaların da çıktı açığı ve faiz arasında pozitif ilişki tespit ettiği görülmektedir. Çıktı açığının artması filli gelir seviyesinin potansiyel gelir seviyesi altında kalmasını ifade etmektedir. Böyle bir durumdaki pozitif şoklar açığın daha da atmasını sağlayarak enflasyonist baskılar oluşturabilir. Merkez bankaları enflasyonist baskı sürecinde faizler ile müdahale edebilmektedir. Böylece çıktı açığı ve faizler arasında pozitif bir ilişki oluşabilmektedir. Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda bu hususta fikir birliği mevcut değildir. Birçok çalışma pozitif ilişki tespit etmiş olsa da Ongan (2004); Çağlayan (2005); Gögül ve Songur (2016); Bal vd. (2016); Göcen ve Bayhanay (2016)'ın çalışmaları çıktı açığı ve faiz arasında negatif ilişki tahmin etmişlerdir. Dördüncü sonuç döviz kuru açıklarında hem pozitif hem negatif şoklar faizi negatif etkilemektedir. Döviz kuru açıkları ülkelerin döviz cinsi varlıklarına göre yükümlülüklerinin fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Döviz kuru açıklarındaki artış ile borçlanma maliyeti arttığından piyasa finansmanı dışında bütçe açıkları da makroekonomik durumu olumsuz etkilemektedir. Türkiye tarihsel olarak döviz kuru baskısı altında olan bir ülkedir. Döviz kurlarının enflasyona geçişkenliği nedeniyle döviz kuru açıklarındaki artış enflasyona neden olmaktadır. Merkez bankaları ise enflasyon karşısında faiz artıracığından döviz kuru açığı ve faiz arasında pozitif ilişki gerçekleşmesi beklenmektedir. Beklentiler pozitif ilişki öngörse de negatif yönlü ilişkiler de gerçekleşebilmektedir. Eğer döviz kuru açığı yüksekse ve faiz oranları da yüksekse bu durum ekonomik istikrarsızlık yaratacağından merkez bankaları döviz kuru açığına faiz artırımını ile tepki göstermeyecektir. Ayrıca yüksek faizler yerel parayı cazip hale getireceğinden yabancı fon girişi artabilir ve yurtiçi piyasada yerel paraya dönüş ile döviz talebi azalabilir ve döviz bazlı kredilerde azalma görülebilir. Bu durumlar döviz kuru açığını azaltıcı etki oluşturabilmektedir. Döviz kuru açığının faiz oranı üzerine etkisini Ongan (2004); Gögül ve Songur (2016); Aktemur ve Öztürk (2019); Eroğlu ve Şeker (2022); Taş (2022) ile Yalçın ve Çiftçi (2023)'nin çalışmaları negatif tespit etmişlerdir. Elde edilen sonuç literatürle uyumludur. Fakat döviz kurundaki pozitif ve negatif şokların faiz oranları üzerinde belirgin bir negatif

etki yaratması Taylor kuralının öngördüğü ilişkilere aykırı bir tablo çizmektedir. Döviz kuru açıklarında pozitif şoklar, yerel para biriminin değer kazanmasıyla birlikte, enflasyon üzerinde olumlu bir etki yaratmakta ve bu da TCMB'nin faiz oranlarını düşürmesine olanak tanımaktadır. Ancak, negatif şoklar, döviz kurunun değer kaybetmesiyle sonuçlanmakta ve bu durum, enflasyonist baskıları artırarak TCMB'nin faiz oranlarını artırma gerekliliğini doğurmaktadır. Bu süreçte gözlemlenen durum ise, faiz oranlarının beklenenin aksine, döviz kurundaki dalgalanmalardan olumsuz etkilenmesidir. Bu bulgular, genişletilmiş Taylor kuralının Türkiye'deki ekonomik dinamikleri yeterince yansıtamadığını göstermektedir. Özellikle, döviz kuru istikrarının sağlanamadığı dönemlerde, TCMB'nin faiz politikalarının döviz kuru şoklarından bağımsız olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, döviz kurundaki dalgalanmaların ve dışsal şokların etkileri, TCMB'nin para politikası kararlarını karmaşık hale getirmekte ve Taylor kuralının geçerliliğini sorgulatmaktadır. TCMB faiz belirlerken üretim ve fiyat istikrarını hedeflemekte fakat döviz kuru istikrarını hedeflememektedir.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinde döviz kurundaki pozitif ve negatif şokların faiz oranları üzerindeki olumsuz etkileri, genişletilmiş Taylor kuralının uygulanabilirliğini sınırlamakta ve bu durum, TCMB'nin para politikalarının daha esnek ve dinamik bir çerçevede ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Türkiye ekonomisinde döviz kuru dalgalanmalarının ve dışsal şokların etkilerinin daha iyi anlaşılması gerektiğini ve TCMB'nin para politikalarının bu dinamiklere göre yeniden değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Gelecekteki araştırmalar, bu karmaşık ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına ve TCMB'nin politika kararlarının daha etkili bir şekilde yönlendirilmesine katkı sağlayabilir.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aguiar-Conraria, L., Martins, M. M., & Soares, M. J. (2018). Estimating the Taylor rule in the time-frequency domain. *Journal of Macroeconomics*, 57, 122-137.

Aklan, N. A. A., & Nargeleçekenler, M. (2008). Taylor kuralı: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (02), 21-41.

Aktemur, O., & Öztürk, S. (2019). Taylor kuralının geçerliliği üzerine bir analiz: Türkiye uygulaması. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2019 (2), 116-127.

Albayrak, N., & Abdioğlu, Z. (2015). Geriye ve ileriye dönük para politikası reaksiyon fonksiyonlarının tahmini: Taylor Kuralı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (4), 141-163.

Altunöz, U. (2019). Faiz haddinin ekonominin gelir ve enflasyon seviyesine uyum sağlanabilirliği: Türkiye ekonomisi için Taylor kuralı analizi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 49-63.

Bal, H., Tanrıöver, B., & Erdoğan, E. (2016). Taylor kuralı kapsamında merkez bankası politika faiz oranlarının belirlenmesi: Stokastik trend yaklaşımı. *International Journal of Academic Values Studies*, 2 (6), 95-106.

Ball, L. M. (2000). Policy rules and external shocks. NBER Working Paper no. 7910 (September).

Bulut, E., & Tokatlıoğlu, İ. (2022). Türkiye ekonomisi için genişletilmiş Taylor kuralı analizi: ARDL sınır testi. *Fiscaoeconomia*, 6 (3), 976-1002.

Caporale, G. M., Helmi, M. H., Çatık, A. N., Ali, F. M., & Akdeniz, C. (2018). Monetary policy rules in emerging countries: Is there an augmented nonlinear Taylor rule?. *Economic Modelling*, 72, 306-319.

Carvalho, C., Nechio, F., & Tristao, T. (2021). Taylor rule estimation by OLS. *Journal of Monetary Economics*, 124, 140-154.

Castro, V. (2011). Can central banks' monetary policy be described by a linear (augmented) Taylor rule or by a nonlinear rule? *Journal of Financial Stability*, 7 (4), 228-246.

Clarida, R., Galı, J., & Gertler, M. (1998). Monetary policy rules in practice: Some international evidence. *European Economic Review*, 42 (6), 1033-1067.

Coşar, K., & Köse, C. (2019). Zamanla değişen parametrelili genişletilmiş Taylor kuralı: Türkiye için finansal istikrarın rolü. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 1-17.

Çağlayan, E. (2005). Türkiye'de Taylor kuralı'nın geçerliliğinin ekonometrik analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 379-392.

Daude, C., Yeyati, E. L., & Nagengast, A. J. (2016). On the effectiveness of exchange rate interventions in emerging markets. *Journal of International Money and Finance*, 64, 239-261.

Edwards, S. (2007). The relationship between exchange rates and inflation targeting revisited. *Central Banking, Analysis, and Economic Policies*, no. 11.

Emam, H. A. (2021). Interest rate setting in Egypt: a NARDL approach for estimating backward-looking monetary policy reaction function. *Applied Economics*, 53 (57), 6655-6669.

Eroğlu, İ., & Şeker, H. (2022). Kurala dayalı-ihiyari politika tartışmaları çerçevesinde Taylor kuralı: TCMB özelinde bir uygulama. *Öneri Dergisi*, 17 (58), 589-612.

Eschenhof, S. (2009). Standard Taylor rules revisited: A cross country study for European countries (No. 196). *Darmstadt Discussion Papers in Economics*. No:40391.

Gerlach, S., & Schnabel, G. (2000). The Taylor rule and interest rates in the EMU area. *Economics Letters*, 67 (2), 165-171.

Göcen, S., & Bayhanay, A. (2016). Türkiye’de uygulanan para politikalarının Taylor kuralı çerçevesinde değerlendirilmesi. *Social and Political Interactions*, 25 (1), 119-127.

Gögül, P. K., & Songur, M. (2016). Türkiye’de enflasyon hedefleme stratejisinde araç kural “Taylor kuralı” mı? 2006-2015. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 21-41.

Hendrickson, J. R. (2012). An overhaul of Federal Reserve doctrine: nominal income and the Great Moderation. *Journal of Macroeconomics*, 34 (2), 304-317.

Judd, J. P., & Rudebusch, G. D. (1998). Taylor's Rule and the Fed: 1970-1997. *Economic Review-Federal Reserve Bank of San Francisco*, 3-16.

Koenig, E. (2012) All in the family: the close connection between nominal-GDP targeting and the Taylor rule. Staff Papers No. 17. Federal Reserve Bank of Dallas

Kozicki, S. (1999). How useful are Taylor rules for monetary policy?. *Economic Review-Federal Reserve Bank of Kansas City*, 84, 5-34.

Kuttner, K. N., & Posen, A. S. (2004). The difficulty of discerning what’s too tight: Taylor rules and Japanese monetary policy. *The North American Journal of Economics and Finance*, 15 (1), 53-74.

Malik, W. S., & Ahmed, A. M. (2010). Taylor rule and the macroeconomic performance in Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 37-56.

Mgadmi, N., Chaouachi, S., Moussa, W., & Bejaoui, A. (2022). Does the Tunisian Central Bank follow an augmented nonlinear Taylor rule?. *SN Business & Economics*, 1 (1), 24.

Mishkin, F. S. (2007). *The dangers of exchange-rate pegging in emerging market countries*. Monetary Policy Strategy,

Naimoğlu, M. (2023). Assessing the applicability of the expanded Taylor Rule within an inflation targeting framework: Empirical evidence from Türkiye. *Balikesir University Journal of Social Sciences Institute*, 26 (50), 637-650.

Nelson, E. (2003). UK monetary policy 1972-97: a guide using Taylor rules. *Central Banking, Monetary Theory and Practice: Essays in Honour of Charles Goodhart*, 1, 195-216.

Ongan, T. H. (2004). Enflasyon hedeflemesi ve Taylor kuralı: Türkiye örneği. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (45), 1-12.

Orphanides, A. (2003). Historical monetary policy analysis and the Taylor rule. *Journal of Monetary Economics*, 50 (5), 983-1022.

Orphanides, A., & Wieland, V. (2000). Efficient monetary policy design near price stability. *Journal of the Japanese and International Economies*, 14 (4), 327-365.

Pesaran, H. H., & Shin, Y. (1998). Generalized impulse response analysis in linear multivariate models. *Economics Letters*, 58 (1), 17-29.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289-326.

Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. *Festschrift in honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications*, 281-314.

Svensson, L. E. (1999). Inflation targeting as a monetary policy rule. *Journal of Monetary Economics*, 43 (3), 607-654.

Svensson, L. E. (2000). Open-economy inflation targeting. *Journal of International Economics*, 50 (1), 155-183.

Taş, Ş. (2022). Genişletilmiş Taylor kuralının Türkiye ekonomisi için geçerliliğinin Fourier testler ile analizi. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 65-70.

Taylor, J. B. (1993). Discretion versus policy rules in practice. In *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 39, 195-214). North-Holland.

Taylor, J. B. (1999). A historical analysis of monetary policy rules. In *Monetary policy rules* (pp. 319-348). University of Chicago Press.

Taylor, J. B. (2000). Using monetary policy rules in emerging market economies. In *75th Anniversary Conference, "Stabilization and Monetary Policy: The International Experience"*, Bank of Mexico.

Taylor, J. B. (2019). Inflation targeting in high inflation emerging economies: Lessons about rules and instruments. *Journal of Applied Economics*, 22 (1), 103-116.

Taylor, J. B. (2021). Simple monetary rules: Many strengths and few weaknesses. *European Journal of Law and Economics*, 52 (2), 267-283.

Yalçın, H., & Çiftçi, N. (2023). Augmented Taylor rule analysis: The case of Türkiye. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 196-205.

Yalçınkaya, Ö., & Yazgan, Ş. (2020). Taylor Kuralı kapsamında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası para politikası tepkilerinin belirlenmesi: Doğrusal ve doğrusal olmayan zaman serisi analizi (2002: Q1-2019Q: 2). *Akdeniz İİBF Dergisi*, 20 (1), 35-65

Yayın Geliş Tarihi: 05.09.2024
Yayına Kabul Tarihi: 16.10.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1544347>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024, Sayfa: 1667-1695
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GAMIFICATION IN SUSTAINABILITY LEARNING IN BUSINESS EDUCATION

Özge ÖZGEN*

Banu DEMİREL**

*Abstract*¹

This study was conducted on gamification, sustainability learning, and business education dimensions. The main objective of this study is to synthesize the empirical evidence already available to gain a comprehensive understanding of how gamification can enhance sustainability learning in business education. Since integrating these three dimensions is a new and emerging area in the literature, early work in this field is expected to contribute significantly to future studies. According to the content analysis, the primary finding of the analyzed studies is that they mainly emphasize the cognitive engagement aspect. However, when the sustainability dimension is incorporated into gamification in business education, the games become excessively complex. Moreover, the studies examining cognitive outcomes need to adequately consider students' emotional states, and more attention is given to the behavior change associated with sustainability.

Keywords: *Gamification, Sustainability, Sustainable Development Goals, Business Education.*

İŞLETME EĞİTİMİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÖĞRENİMİNİN OYUNLAŞTIRMASI

Öz

Bu çalışma, oyunlaştırma, sürdürülebilirlik öğrenimi ve işletme eğitimi boyutlarında yapılmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, işletme eğitiminde sürdürülebilirlik

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Özgen, Ö., & Demirel, B. (2024). Gamification in sustainability learning in business education: Systematic review. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1667-1695.

*Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, ORCID: 0000-0002-1328-3658, ozge.ozgen@deu.edu.tr

** Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-2487-0313, banu.atrek@deu.edu.tr

¹ Bu makale etik kurul onayı gerektirmemektedir

öğrenimini geliştirmek için oyunlaştırmanın nasıl kullanılabileceğine dair kapsamlı bir anlayış kazanmak için halihazırda mevcut olan ampirik çalışmaları sentezlemektir. Bu üç boyutun entegrasyonu literatürde yeni ve gelişen bir alan olduğu için, bu alanda yapılan bu erken çalışmanın gelecekteki yeni çalışmalara önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yapılan içerik analizine göre, analiz edilen çalışmaların temel bulgusu, çoğunlukla bilişsel katılım yönünü vurgulamalarıdır. Bununla birlikte, işletme eğitiminde oyunlaştırmaya sürdürülebilirlik boyutu dahil edildiğinde, oyunlar aşırı derecede karmaşık hale gelmektedir. Dahası, bilişsel çıktıları inceleyen çalışmalar öğrencilerin duygusal durumlarını yeterince dikkate almamakta ve sürdürülebilirlikle ilişkili davranış değişikliğine yeterince önem vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Oyunlaştırma, Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, İşletme Eğitimi.

INTRODUCTION

Implementing innovative educational designs that use unconventional teaching tactics and platforms to convert passive learners into engaged stakeholders might be a positive move. Since the 1970s, there have been ongoing efforts to generate fresh views in education. (Sam et al., 2024; Anderson & Rivera Vargas, 2020). Gamification in education, particularly in higher education, has gained momentum in the last few years (Khaldi et al., 2023). The attention to gamification is mainly due to its ability to stimulate learners in learning, involvement, cooperation, and problem-solving (Saleem et al., 2022). Using gamification in education as a tool for teaching and learning encourages students to engage, learn, and think about more complex problems. This has a long-term impact on the knowledge and behavior of the students, as it is frequently affirmed that learning is related to motivation. (Adams & Du Preez, 2022; Čubela et al., 2023). From a pedagogical perspective, gamification (and serious games) promotes non-formal and informal learning experiences that can lead to motivation and knowledge (Dahalan et al., 2024). Increasing learners' motivation makes the learning experience more meaningful; learners commit to the learning process, and the learning experience becomes more sustainable (Sezgin et al., 2018). In particular, compared to traditional education, gamification enables signaling, permission, and motivation, often facilitating feelings of freedom and competence (Costello, 2020). Finally, from a cognitive approach, the intrinsic properties of games help better memorize, process, and reasoning of educational content (Yu et al., 2021). On the other hand, the most significant challenges of gamification in education include the high costs of the development of the gamified educational activity, the design and the selection of the most appropriate game mechanics, players losing interest in games quickly, and the assessment methods of the success of gamified systems (Ouariachi et al., 2020; Ng & Lo, 2022).

Sustainability is a current concern worldwide. Given the complexity of the concept of sustainability, with its environmental, social, and economic aspects,

researchers in different fields are looking for ways to explore this subject in an interconnected and active way. (Walsh et al., 2021). The development of innovative educational solutions is mainly encouraged by two fundamental objectives: the formation of the broader citizen for critical reflection on the complex implications of sustainability, who understands the complexity of these problems and is able to seek solutions for everyday life, and the training of the professional focused on the necessary skills for including the principles of sustainability in their fields of performance. (Alam, 2022; Gal & Gan, 2020; Caeiro et al., 2020). Numerous benefits and outcomes, both personal and academic, are being directly associated in studies with the gamification methodology put in place to create interest and motivate students while they learn about sustainability (Arufe Giráldez et al., 2022). Furthermore, Mahmud et al. (2020) verify that using gamification elements in sustainability education positively impacts the level of the objectives designed to be achieved by the end of a course or class. To date, studies have recognized the growing importance of the effects of using gamification in the educational context. Still, there is insufficient information on gamification, especially regarding sustainability education (Navarro-Espinosa et al., 2022). It is apparent that recruiting business students who possess the knowledge, values, and judgment specific to sustainability is fundamental in the education of future business leaders. Business students are acknowledged as crucial in furthering sustainability education and sustainability awareness and improving the sustainability operating strategies of businesses and organizations (Tasdemir & Gazo, 2020). In contrast, very little attention is given to addressing the key competencies needed for integrating sustainability at the basic levels of the core business education curriculum (Brundiers et al., 2021; Hermann & Bossle, 2020). Besides, sustainability education is in need of a clear understanding of gamification elements that will yield effective and long-lasting learning results (Tan & Nurul-Asna, 2023). Hence, this research seeks to consolidate existing empirical evidence in order to comprehensively understand how gamification can be applied to sustainability learning in business education. Therefore, the overall objective is to extract and condense concepts pertaining to the gamification of sustainability education as documented in the literature.

To understand the role of gamification in promoting sustainability within business education, this research aims to contribute to the existing knowledge on the gamification of sustainability learning in business education in three keyways. First, this work examines the game dynamics, mechanics, and components used in a teaching strategy with the goal of enhancing students' ability to make conscious decisions in their future careers, enabling them to contribute to a more sustainable society. Secondly, it discloses the main topics and outcomes discussed in the literature about sustainability in business education that adopts gamification. Finally, it reveals the challenges and benefits of deploying gamification in the field of sustainability in business education. The results and implications of this study are deemed valuable for sustainability educators seeking to include games, serious

games, or gamification into their programs, as well as for scholars interested in further investigating this field.

BACKGROUND OF THE RESEARCH

Gamification and Education

The gaming industry continues to grow at a rapid pace, highlighting the increasing appeal of games. At the same time, virtual environments are becoming increasingly relevant in non-entertainment contexts, including education, business, research, and everyday life. Although initially approached cautiously, companies and various organizations realized that gaming elements contributed to engaging activities normally considered boring (Briggs, 2021). This use of games or gaming elements in circumstances unrelated to games is called gamification. Gamification is based on game-like processes and is implemented by using game strategies that are effective in terms of use (Prasad, 2021). Achievement, through game processes, of serious objectives is directed at various aspects of life, such as health, education, economics, environment, social communication, and security (Jääskä et al., 2021; Sharifzadeh et al., 2020; Lamrani & Abdelwahed, 2020). Although gamification elements in the scenarios differ, the general goal is to develop dynamic reading and participation increase and learning in the environment (Luo, 2022). Gamification is a concept that is defined in many ways, with the main emphasis being either on the design elements and mechanics of games or on the act of gaming and the experiences it creates in serious situations (Krath et al., 2021). Lopez and Tucker (2019) define gamification as using game elements to enhance human motivation and achieve personal goals. According to Al-Azawi et al. (2016), gamification is the application of game design principles, mechanics, and mindset to non-game activities in order to inspire and engage people.

Educational gamification advocates for using game-like systems of rules, player experiences, and cultural roles to influence the behavior of learners (Al-Azawi et al., 2016). Gamification is intricately linked to two other concepts: serious games and game-based learning (GBL). Caponetto et al. (2014) and Sezgin et al. (2018) argue that although GBL and Gamification have similarities, they are also sufficiently unique. The first one refers to the use of games for educational objectives, while the second one pertains to the implementation of gaming mechanisms in worldwide educational activities. The distinction between GBL and gamification was often blurred, particularly when both approaches share similar objectives. Both GBL and gamification aim to address a problem, motivate participants, and enhance learning by using game-based concepts and strategies (Dahalan et al., 2024). GBL refers to the use of games as a means to improve the educational process (Saleem et al., 2022). Al-Azawi et al. (2016) claim that for years, educators have been using games as a teaching tool in the classroom. Nevertheless, gamification occurs completely apart from the gaming environment and enhances engagement in the learning process (Saleem et al., 2022; Yıldız & Kahraman, 2024).

Educational gamification advocates for using game-like systems of rules, player experiences, and cultural roles to influence the behavior of learners. It transforms every stage of the learning process into a game. It uses game mechanics and gaming elements to enhance the motivation and engagement of learners by incorporating them into current learning courses and material. Some examples of these elements include achievement badges, points, leaderboards, progress bars, and levels/quests (Al-Azawi et al., 2016; Landers et al., 2018). Although gamification incorporates elements like points, badges, and challenges from games, its objective is not to create a full-fledged game. The concept involves integrating game elements to incentivize learners to interact with the material and progress towards an objective (Kapp et al., 2014).

Games that prioritize educational purposes above amusement or enjoyment are generally referred to as serious games (De Freitas, 2006). Serious games for learning and education refer to games specifically designed to accomplish educational and learning goals in the real world. Players may acquire knowledge while engaging in gameplay and demonstrate their proficiency by successfully accomplishing the game's assignments. That is to say, meaningful games that include real-world concerns are incorporated into gaming platforms. Conversely, the aim of gamification in learning and education is to provide authentic settings that facilitate learning and problem-solving. It is operational in the physical world. However, it is appropriate to include serious games in the gamification of learning and education since serious games encompass a range of activities and processes that utilize game mechanics to address learning and educational challenges (Kim et al., 2018).

Game and Gamification Types

Researchers have categorized games from many perspectives in recent years. Aarseth et al. (2003) proposed five overarching categories and 13 distinct aspects. The five meta-categories are space, time, player structure, control, and rules. The 13 dimensions consist of perspectives, topography, environment, pace, representation, teleology, player structure, mutability, solvability, determinism, topological rules, time-based rules, and objective-based rules. Vossen (2004) outlined three categorization criteria for classifying games: competitive/noncompetitive, interactive/noninteractive, and physical/non-physical. Tang (2019) categorized electronic games into four distinct groups based on the specific skill techniques required to play them. These categories include problem-solving games, decision-making games, multi-task processing games, and management games.

There is currently no universally agreed upon categorization and the categorization of educational games (Zhan et al., 2024). In their study, Xue et al. (2015) categorized educational games into many genres, including role-play, puzzle, strategy, simulation, adventure, and action games. Kim et al. (2018) suggest that within the realm of gamification, there are many game genres that are intimately interconnected, including war games, simulation games, serious games, and alternative reality games.

Kapp et al. (2014) propose two distinct categories of gamification: structural gamification and content gamification. Structural gamification incorporates game design features into educational material to motivate learners without modifying the original learning content. Creating a successful system may be accomplished by implementing defined objectives, incentives for accomplishments, a structured advancement system, recognition of status, stimulating challenges, and constructive feedback (Garone & Nesteriuk, 2019). Content gamification is the application of elements, mechanics, and game thinking to make the content more game-like. This category incorporates game elements such as story, challenge, curiosity, mystery, and characters to captivate the learner, resulting in a partial reorganization of the original educational materials to align with the gamified learning setting (Fernando & Premadasa, 2024).

Frameworks of Gamification for Education

The Mechanics-Dynamics-Aesthetics (MDA) framework proposed by Hunicke et al. (2004) aims to connect game design and development, game criticism, and technical game research. MDA framework involves the following design components:

- The *game's mechanics include the specific components* incorporated into a game. The behaviors that the user is permitted to engage in and the control mechanisms of the game are determined by mechanics through the use of data and algorithms. (i.e., in Monopoly, the mechanics consist of dice, mortgage, title deed, and imprisonment (Kim et al., 2018)).
- *Dynamics* refers to the way in which the mechanics of a system, including player inputs and other outputs, interact. It is the observable behaviors that players exhibit while playing a game. (i.e., Acquiring property ownership may constitute one of the dynamics of Monopoly, Forming an alliance in real-time strategy games (Kim et al., 2018)).
- *Aesthetics* refers to the ideal emotional reactions of the player as a response to engaging in the game system.

Järvinen (2008) suggested a threefold categorization of game components, namely systemic (components and environments), compound (ruleset, game mechanic, theme, interface, and information), and behavioral (players and contexts). For example, in Star Wars Chess, components are the Star Wars film characters, and the rule set specifies the arrangement and movement of the components. The game mechanics allow players to control game components. The game environment is the chess board, where the theme is the war between "empire" and "rebel" forces. A mouse or keyboard serves as the interface via which players execute the game mechanics to interact with the intangible virtual characters shown on the screen.

Werbach and Hunter (2012) established a more comprehensive framework that comprises three components:

- *Mechanics*: these are the fundamental processes that generate player action and engagement. An item of mechanics is associated with one or more items of dynamics. (Resource acquisition, chance, competition, cooperation, challenges, feedback, rewards, and victory)
- *Dynamics*: the most abstract level in the pyramid, which pertains to implicit elements that are not directly involved in the game but must be managed and represent the overall landscape of the experience. (Aspects: restrictions, emotions, narrative, progression, and relationships)
- *Components* are the elements that are more practical and specific in a game. The principles are generated by the interaction of components. (points, leaderboards, achievements/badges, levels, story/theme, clear goals, feedback, rewards, progress, challenge, avatar, social interaction, virtual goods, unlockable content, social graph, ranking, teams, real prizes, streak counter)

Kim et al. (2018) propose an integrative gamification framework based on the previous research comprising four dimensions: *story*, *dynamics* (i.e., captivation, challenge, competition, completion, control, relaxation, etc.) Kim et al. (2018) adopt the Playful Experience framework of Korhonen et al. (2009)), *mechanics* (i.e., rewards like points, levels, badges, leaderboards, status, etc.), and *technology* (i.e., hardware like wearable devices and augmented reality; software like gamification platform)

Gamification in Sustainability Learning in Business Education

The transition to a sustainable world is strongly influenced by the abilities of students and the knowledge they have of this dominant field of study (Wamsler, 2020). Business students with a foundation in and capacity for sustainable practice and knowledge are of strategic value to employers and can contribute in practical and intellectual ways to the much-needed transformation of prevailing business models and practices (Rzemieniak & Wawer, 2021). The integration of sustainability concepts into business curricula also offers considerable reputational advantage to business schools that take education for sustainability seriously (Bagley et al., 2020). Integrating gamification in sustainability education draws from various conceptual underpinnings. Gamification has been recognized as an effective educational tool for engaging students by immersing them in complex situations, allowing active decision-making, and providing a safe environment for experimentation and reflection on actions (Despeisse, 2018). This is particularly relevant in sustainability education, where students need to develop skills such as systemic thinking, innovation, and decision-making in uncertain conditions (González-Salamanca et al., 2020).

The use of gamification in sustainability education has several advantages that may greatly increase knowledge acquisition. Research has shown that incorporating game-like elements into educational settings can improve engagement,

motivation, and learning outcomes (Zhang, 2024; Kaya & Özkan, 2024). Gamification has been effectively employed in sustainability education within business schools, offering students an immersive experience in complex decision-making processes. For instance, the board game "Factory Heroes" has been utilized as an educational tool to engage students in addressing the challenges of implementing sustainability in manufacturing. This game provides a stimulating learning environment for students to participate in sustainable manufacturing and experience the associated challenges actively. Additionally, a study on ESG (Environmental, Social, and Governance) education demonstrated a significant improvement in exam scores among students in the gamified group, highlighting the effectiveness of incorporating game-like elements into educational settings. The study also elucidated the psychological processes involved in gamified learning environments, affirming the potential of gamification as an effective pedagogical tool in higher education (Despeisse, 2018). Furthermore, gamification has been linked to the principles of Self-Determination Theory and active learning, indicating its potential to drive behavioral change and application within the context of sustainability education (Botte et al., 2020).

Implementing gamification in sustainability education in business schools comes with several challenges that need to be addressed. Designing effective gamified systems requires careful consideration of the learning objectives, game mechanics, and the integration of sustainability concepts (Hsieh, 2020). This is crucial to ensure that the gamified elements align with the curriculum and effectively engage students in learning about sustainability. Additionally, integrating gamified systems with the assessment processes poses a challenge as educators need to develop methods to evaluate students' performance and understanding within the gamified environment (Despeisse, 2018). Furthermore, resource constraints within the business school environment, such as limited access to technology and time constraints, can hinder the successful implementation of gamification in sustainability education.

METHODOLOGY

In order to provide a comprehensive assessment and compile and synthesize the results of extant empirical research on gamification in sustainability learning in business education, the study used the Systematic Literature Review (SLR) approach. Data were gathered using the SLR methodological steps (planning, conducting, and reporting) of Tranfield et al. (2003), Becheikh et al. (2006), and Karaçam (2013) to provide the best evidence in a repeatable procedure. The PRISMA 2020 expanded checklist is used to ensure the present SLR's methodological rigor. The methodological components of the review were assessed in great depth by using this checklist, which also contributed to the transparent adherence to recognized principles. In the planning phase, the research questions

were formulated, the research protocol and screening criteria were determined, the research protocol was used to extract data, and the content was analyzed in the second methodological step. In the final step of SLR, the findings were reported.

Planning the Review

The paper focused on the following six major research questions in order to establish and drive the course of the systematic review:

RQ1. What are the primary bibliometric attributes of the chosen studies? The objective of this research topic is to determine the number of publications published within a certain timeframe, together with the year of publication and the locations where these studies have been published.

RQ 1.1 What is the frequency distribution of the chosen studies based on their years of publication?

RQ 1.2 What geographic regions are being addressed?

R.Q. 2. What methodological aspects are present in the chosen studies? This research topic seeks to examine the theoretical foundation of the studies, the specific aspects of the methodologies used, such as the types of research and data gathering methods utilized, and the unit of analysis focused on for data extraction.

RQ 2.1 Which theories are mentioned in the studies?

RQ 2.2 Which research design and data collection method are used to conduct the studies?

RQ 2.3 Which unit of analysis is used?

RQ3. Which business fields and sustainable development goals have been discussed in the context of gamification in the literature?

RQ4. Which gamification mechanics, dynamics, and components are used in the field of sustainability in business education?

RQ5. How does gamification change student responses/motivations/emotions in the sustainability field in business education?

RQ6. What are the challenges and benefits of deploying gamification in the field of sustainability in business education?

Conducting the Review

This methodological step initially involved identifying keywords and search terms, which is based on the research questions, literature review, and discussions of the researchers. Four main terms were identified: "Sustainability," "gamification," "education," and "business." In order to guarantee that all relevant studies were included, they were supplemented by a range of related keywords. The identified terms were merged using the Boolean operators 'odds ratio (OR)' and 'AND.' An example of a search word combination is "sustainability" AND "gamification" AND

"education" AND "business". A comprehensive description of the search terms utilized is provided in Table 1.

Table 1: Keywords and Search Strings

Sustainability	Gamification	Education	Business
"sustainable behavior" or "pro-environmental behavior" or "sustainability" or "climate" or "equality" or "energy" or "environmentalism"	"gamified application" or "gamified approach" or "gamified system" or "game-based approach" or "gamification"	"education" or "course" or "sustainability education"	"business" or "management"
Search Strings Example	("sustainable behavior" or "pro-environmental behavior" or "sustainability" or "climate" or "equality" or "energy" or "environmentalism") AND ("gamified application" or "gamified approach" or "gamified system" or "game-based approach" or "gamification") AND ("education" or "course" or "sustainability education") AND ("business" or "management")		

Table 2: Exclusion Criterion

Exclusion Criterion
Conference papers and other non-peer-reviewed publications
Studies focusing on gamification in sustainability learning but not within the framework of higher education in business schools
Non-English papers
Non-empirical studies
Studies with no full-text

Since the ISI Web of Science and Scopus include some of the greatest archives of business research and are often utilized in literature reviews (Lu et al., 2024; Chauhan et al., 2022), they were chosen as the research sources. Three inclusion criteria were specified in an attempt to identify papers that are qualified for further investigation: The papers should (1) address gamification in sustainability learning within the framework of business schools; (2) be published as studies in peer-reviewed journals or published as books and book chapters in English; and (3) be an empirical study using primary and/or secondary data. The search was performed in July 2024. No time limit is defined within the review scope.

The incongruent studies were eliminated, and the pertinent ones were shortlisted using the inclusion and exclusion criteria (see Table 2). The evaluation of the studies that meet the predetermined criteria for inclusion and exclusion in the review is carried out separately by the two authors to minimize subjectivity and increase validity. When the two authors disagreed on the assessment findings, they discussed the discrepancies.

By exhaustively scanning WoS and Scopus databases with all conceivable combinations, a sample of 187 studies was obtained, as seen in Table 3. There were 166 papers left after duplicates were eliminated. Subsequently, the titles and

abstracts of the remaining papers were examined based on the predefined criteria for inclusion. Consequently, 90 papers were removed since they were either review studies, proceeding papers, or early access papers. The full texts of all potentially relevant studies (n=76) were further evaluated to determine their alignment with the research questions. Papers that were irrelevant to gamification in sustainability learning in the context of business schools were removed, yielding a sample of 19 studies.

Table 3: Identification and Screening Process

Identification	Records identified through database searching		
	Scopus: 98	Total: 187	WoS: 89
Screening	Total duplicate records: 21		
	Records to be screened: 166		
	Review study records: 15		
	Proceeding paper records: 70		
	Early access records: 5		
	Studies not within the scope of gamification in sustainability learning in business schools: 57		
	Total records after screening: 19		

Following the process of screening for inclusion, researchers acquired the full texts of papers to be assessed for quality. Hence, a comprehensive evaluation of quality was conducted on the remaining 19 papers. Seven quality evaluation criteria of Kassab et al. (2020) were used. Following the assessment, all 19 papers were found to be eligible for further review, indicating that they satisfied the quality requirements.

Consequently, a database of 19 research studies was established using Microsoft Excel, and the coding protocol was prepared. The database was populated with the title, keywords, institution, year of publication, geographic focus, research method, theoretical background, outcome(s) of the study, business education fields, sustainability education fields, software tools for gamification, game type, gamification elements/components, dynamics of gamification, mechanics of gamification, effects of gamification in the learning environment (Learning engagement, academic achievement, motivation of learners), learners' mood/emotional states, challenges and benefits gathered from each study. Data was analyzed and synthesized using Excel. The authors analyzed and categorized each paper separately. A comprehensive discussion was conducted to address inconsistencies in the codings, and the coding protocol was amended until complete consensus was achieved.

Reporting

The findings are provided after analyzing and synthesizing all the studies. Hence, the next part will outline and present the fundamental aspects of the research as well as the primary concerns pertaining to gamification in sustainability learning within the framework of business schools.

FINDINGS

Research Profiling

This study retrieved 19 studies on gamification in sustainable business education from 10 different journals through Scopus and Web of Science without specifying any timeframe. Studies at the intersection of gamification, business education, and sustainability dimensions started in 2019, and between 2019 and 2024, 1 study was published in 2019, 4 in 2020, 6 in 2021, 3 in 2022, 3 in 2023, and 2 in 2024, respectively. While five studies did not specify where the research was conducted, ten were conducted in European countries, two in Australia, 1 study in Korea, and 1 study in the USA. In addition, most of the studies had a single-country focus, while two studies had a multi-country focus. Additionally, keywords of the studies were analyzed and the term that appears the most frequently is "Gamification", "Serious Game", "Game-based Learning", "Higher Education", "Education", "Sustainability", "Sustainable Development Goals".

In the systematic review, 7 of the studies followed a qualitative research methodology, while 4 followed a quantitative methodology. Eight studies used mixed methods. The most commonly used data collection tools are case studies (n=10), surveys (n=8), and face-to-face interviews (n=5). During this systematic review, it was found that students were the most focused unit of analysis (n=12), and except for 1 study (Master students), all other studies were conducted on undergraduate students. Five studies targeted professionals, while two were conducted on students and professionals. There is only one study focusing on academics.

Theoretical Perspectives

The majority of studies did not go into detail about the theoretical model they were based on, even though a small proportion of them (n=5, 26%) built an underlying theory model to illustrate the rationale behind adopting gamification in sustainable business education.

In this study, when the theoretical models used by the studies are analyzed, it is seen that only five studies used eight different theories. Manshoven and Gillabel (2021) use the *Self-Determination Theory (SDT)*, which emphasizes that fulfilling basic human needs promotes personal growth. This theory distinguishes between extrinsic and intrinsic motivation. The selection of game features should be chosen

in order to satisfy the psychological needs of autonomy, competence, and relatedness, as stated in SDT, in order to promote learning motives through gamification effectively. The same study also utilizes *Flow Theory (F.T.)*, focusing on individuals' ability to achieve high concentration in tasks. Constructivist *Learning Theory (CLT)* suggests learning occurs through active, experience-based engagement. Ouariachi et al. (2020) apply the *Octalysis Framework*, which explains human behavior through eight core impulses. Whittaker et al. (2021) explore the *Hierarchy-of-effects Framework* and *Behavioral Learning Hierarchy*, theorizing that serious games follow a "do–learn–feel" process. Gawel, Strykowski, and Madias (2022) differentiate between *Value Creation* and *Value Destruction Approaches*, examining the correlation between sustainability and financial performance. Lastly, Maskeliunas et al. (2020) apply the *Technology Acceptance Model (TAM)* and *Technology-Enhanced Training Effectiveness Model (TETEM)* to assess users' acceptance of gamification and its impacts on training effectiveness. The theories used in the systematic review are presented below (See Table 4).

In the "gamification in education" literature, SDT and Cognitive evaluation theory (CET) as a sub-title of self-determination theory (Deci and Ryan, 1985), Self Efficacy Theory (SET) (Bandura, 1977), Goal Setting Theory (GST) (Locke et al., 1968), F.T. (Csikszentmihalyi, 1990) are the most common theories mentioned. Among these theories, SET, which is defined as a person's opinion or conviction regarding their capacity to carry out specific duties (Bandura, 1977), and GST, which claims that people will be motivated to strive towards goals (Locke, 1968), are not mentioned in gamification literature related to sustainability education.

Table 4: The Theories Focused in the Studies

Authors and Year	Theoretical Background	Description of Theory
Manshoven, S. and Gillabel, J. (2021)	Self Determination Theory (SDT)	The fulfillment of basic human needs described in the SDT is a source of personal growth and well-being. According to SDT, learners' motivation can also be classified as 1) Extrinsic motivation is the act of engaging in an activity with the intention of achieving a certain outcome, such as obtaining a high grade. 2) Intrinsic motivation pertains to engaging in an activity due to its inherent attractiveness or enjoyment, and it is associated with three factors: autonomy, relationships, and competence.
	Flow Theory (F.T.)	According to F.T., individuals can achieve a high level of focus and delight while playing a game that is demanding enough to keep them from becoming bored but manageable enough to avoid frustration.
	Constructivist Learning Theory (CLT)	Constructivism principally suggests that learning occurs through active learning based on experiences.
Ouariachi T., Li C. Y. and Elving W.J.L. (2020)	Octalysis Framework	The Octalysis framework is founded on eight fundamental core impulses that elucidate the underlying purpose behind all human behavior: The concepts of Epic Meaning and Calling, Development and Accomplishment,

		Empowerment of Creativity and Feedback, Ownership and Possession, and Social Influence are being discussed.
Whittaker, L; Russell-Bennett, R; Mulcahy, R. (2021)	Hierarchy-of-effects framework & Behavioral learning hierarchy	In this study, it is theorized that serious games align with the “do–learn–feel” hierarchy.
Gawel, A., Strykowski, S. and Madias, K. (2022)	Value Creation Approach and Value Destruction Approach	Regarding the correlation between sustainability and financial performance, the value-creation approach posits that companies that implement environmental strategies are exposed to lower risks in terms of performance. On the other hand, the value-destruction approach suggests that companies that pursue sustainable strategies, such as reducing production, may overlook profitability.
Maskeliunas, R, et al. (2020)	Technology Acceptance Model (TAM)	TAM investigates the factors affecting users' acceptance of gamification using online platforms. These factors are perceived usefulness, perceived ease of use, attitude towards use, intention to use, and perceived enjoyment.
	Technology-Enhanced Training Effectiveness Model (TETEM)	TETEM investigates the use of virtual worlds in corporate training, but subsequently, it is adopted to assess the impacts of gamification. The model assesses individuals' familiarity with games, opinions on learning via games, the positive or negative emotional response to having control, and the positive or negative emotional response to gamification.

Thematic Analysis

An analysis of the business areas considered in the studies reveals that twelve studies are in management, four in marketing, and two in entrepreneurship. Compared to the majority of studies based on a single business area, only three studies provided a perspective focusing on multiple business functions. When the Sustainable Development Goals (SDGs) of the studies are examined, eight studies address SDGs as general sustainability; 7 studies concentrate on SDG13 (Climate Change); 3 studies on SDG 7 (Affordable and Clean Energy). SDGs 5 (Gender Equality), 10 (Reduced Inequalities), 16 (Peace, Justice, and Strong Institutions), and 17 (Partnership for the Goals) were not included in any study.

In the systematic review, it is seen that 15 studies focused on content gamification, and 1 study was conducted within the scope of structural gamification. In addition, 1 of the 15 studies dealt with an outdoor game, and 1 study dealt with a board game. In this context, it can be said that most of the studies focus on content gamification in online settings. Regarding game components implemented in gamified environments in sustainability education of business schools, it is revealed that points (n=6), challenge (n=6), feedback (n=6), rewards (n=5), achievements/badges (n=5), teams (n=4) are the components most frequently used. Analysis of the gamification dynamics shows that the games utilized in the studies mostly employ the dynamics of progression (n=5), narrative (n=4), and emotions

(n=4). Competition (n=6), challenge (n=5), and rewards (n=5) are the most common mechanics of gamification.

When the outcomes of studies were assessed, the main outcomes can be grouped into three categories as follows: (1) outcomes related to game content & context (cognitive and affective learning outcomes, game design, didactic elements of game etc.); (2) outcomes related to the effects of using gamification to teach sustainability in business education/training (attitude toward sustainability, awareness about sustainability, sustainability knowledge, game effectiveness, soft skills, user-engagement, learners' experience, behavior change etc.); (3) outcomes related to using technological advancements (the challenges of using technological tools and techniques in teaching sustainability, attitude toward technology etc.). 14 studies analyze learning engagement and focus on the positive impact of gamification in teaching sustainable business education on learners' engagement. However, though academic achievement is mentioned in the literature as a result of game-based learning (Zeybek & Saygı, 2024), only five studies specifically address academic achievement (Table 5).

Table 5: Outcome(s) of the Studies

AUTHORS and YEAR	Outcome(s) of the Studies		
		Learning Engagement	Academic Achievement
Shah, Z. et al. (2022)	<ul style="list-style-type: none"> • Awareness about sustainability in education, • The difficulties associated with using technical instruments and procedures in the instruction of sustainability. 	-	-
McGowan, N., López-Serrano, A. and Burgos, D. (2023)	<ul style="list-style-type: none"> • Soft skills and technical knowledge in the context of sustainability and gamification 	+	-
Gómez-Ruiz, M.L., Morales-Yago, F.J. and de Lázaro-Torres, M.L. (2021)	<ul style="list-style-type: none"> • Learning outcomes • Attitude toward the technologies used • Didactic utility of the gamification 	+	-
Santos-Villalba, M.J. et al. (2020)	<ul style="list-style-type: none"> • Attitude toward sustainability 	-	-
Zimmermannova, J. et al. (2021)	<ul style="list-style-type: none"> • Ability to enhance student s engagement 	+	-
Manshoven, S. and Gillabel, J. (2021)	<ul style="list-style-type: none"> • Cognitive learning outcomes 	+	-
Park, S. and Kim, S. (2023)	<ul style="list-style-type: none"> • The understanding and motivation for the gamification- • Learners' intrinsic motivation, self-determination, and self-efficacy 	+	-
Ouariachi T., Li C.-Y. and Elving W.J.L. (2020)	<ul style="list-style-type: none"> • Game design 	+	-

Dahdouh-Guebas, F et al. (2022)	<ul style="list-style-type: none"> ● Game design ● Feedback about game 	-	-
Jääskä, E., Aaltonen, K. and Kujala, J. (2021)	<ul style="list-style-type: none"> ● Learning outcomes ● Learning experience ● Attitudes toward gamified learning ● General satisfaction with the instructional techniques, resources, and acquisition of knowledge. 	+	-
Whittaker, L., Russell-Bennett, R. and Mulcahy, R. (2021)	<ul style="list-style-type: none"> ● Sustainability knowledge ● Value-in-behavior ● Sustainable behavioral intention 	+	-
Gawel, A., Strykowski, S. and Madias, K. (2022)	<ul style="list-style-type: none"> ● The dilemma between productivity and sustainability 	+	+
Donath, L., Mircea, G. and Rozman, T. (2020)	<ul style="list-style-type: none"> ● Sustainability knowledge ● Sustainability skills (Entrepreneurial skills, Digital competencies, Practical skills in Education for Sustainable Development, ● Course design 	+	+
Cravinho J. et al. (2023)	<ul style="list-style-type: none"> ● User-engagement experience ● Energy literacy ● Behavior change 	+	+
Fischer, S., Göhlich, M. and Schmitt, J. (2024)	<ul style="list-style-type: none"> ● Didactical elements for a business simulation game (Implementation, game elements, participation, and consolidation) 	+	+
Maskeliunas, R. et al. (2020)	<ul style="list-style-type: none"> ● The effectiveness of the game in teaching 	-	-
Garcia, D.A., Groppi, D. and Tavakoli, S. (2021)	<ul style="list-style-type: none"> ● Feedback about game 	+	-
Gatti L., Ulrich M. and Seele P. (2019)	<ul style="list-style-type: none"> ● Cognitive and affective learning outcomes 	+	+
Runnerstrom M.G., Denaro K. and DiVincenzo J. (2024)	<ul style="list-style-type: none"> ● Students' climate change knowledge, environmental concern, and connection to nature. 	-	-

According to the systematic analysis, only 11 of the studies mentioned emotions. While seven studies evaluated only positive emotions, one study analyzed negative emotions. Three studies addressed both positive and negative emotions. Among positive emotions, "like" (n=5) and "joy/fun" (n=5) are the most frequently mentioned, while "frustration" is the most common negative emotion addressed in the studies. Studies have shown that for many people, "cognitive challenge" is the cause of frustration (Fischer et al., 2024; Gatti et al., 2019).

The main challenges and benefits of implementing gamification on sustainability in business education were elaborated and presented in Table 6. According to the analysis, the main benefits can be summarized as improving engagement, both cognitive and emotional, increasing motivation of learners, more favorable user experience which includes fun and inspiration, comprehensive exchange of knowledge and experience in team collaboration, providing opportunity for interdisciplinary learning, generating new way of thinking, rising sustainability awareness, supporting soft skills such as creative intelligence, causing behavioral change on sustainability and finally ensuring students' employability through all these benefits. After discussing the benefits of gamification from the perspective of students, the study on a limited number of instructors identifies promoting teacher competencies and increasing the number of better skilled staff as the main benefits. However, implementing gamification on sustainability in business education also has several challenges. First, game design can be one of the challenges. Especially oversimplified content of the game, which has a lack of real-life connection, game design not being sufficiently inclusive and unbiased, imperfect game appeal and usability, or design which does not reflect real-life sustainability concerns can be main challenges based on game design. On the other hand, balancing students' positive and negative emotions can be a concern since students can live a huge disappointment when the game doesn't turn out the way they want it to, or students' discussions in a team or among teams can have a hectic, stressful learning environment. Applying sustainable logic to business logic makes simulation much more complex. In a way, this means real-world relevance, which is actually desirable. On the other hand, it is also an important challenge because it requires students to have prior knowledge and makes it difficult to understand.

Table 6: Challenges and Benefits of Implementing Gamification on Sustainability in Business Education

AUTHORS and YEAR	CHALLENGES OF IMPLEMENTING GAMIFICATION ON SUSTAINABILITY IN BUSINESS EDUCATION	BENEFITS OF IMPLEMENTING GAMIFICATION ON SUSTAINABILITY IN BUSINESS EDUCATION
Shah, Z. et al. (2022)	The lack of the necessary training and understanding of basic sustainability principles of instructors	
McGowan, N., López-Serrano, A. and Burgos, D. (2023)	<p>Created an educational game that has the potential to oversimplify intricate ideas and circumstances, leading to false information and a failure to accurately represent the complexity of real-life scenarios.</p> <p>The lack of inclusivity and impartiality in the games</p>	<p>Enhancing an individual's interpersonal abilities, such as effective communication, innovative thinking, and cooperative capabilities.</p> <p>Increasing student engagement.</p> <p>Enhancing the employability of higher-education students while simultaneously increasing knowledge of environmental challenges.</p>

Gómez-Ruiz, M.L., Morales-Yago, F.J. and de Lázaro-Torres, M.L. (2021)		Promoting teaching competencies
Zimmermannova, J. et al. (2021)	Engaged in intense and passionate debates and anxiety-inducing negotiations within or between teams. Great disappointment when the game doesn't turn out the way students want it to	Ability to enhance student's engagement.
Manshoven, S. and Gillabel, J. (2021)	Seeing the game as intricate, labor-intensive, and lacking the necessary gravitas for academic pursuits. Criticisms of (over) simplifications and the game's lack of real-world connectivity	Creating an engaging learning environment, more specifically, positive cognitive and affective involvement
Park, S. and Kim, S. (2023)		Exceeding the effectiveness of conventional teaching methods in fostering learners' intrinsic motivation, self-determination, and self-efficacy
Ouariachi T., Li C.-Y. and Elving W.J.L. (2020)	The challenge is in achieving equilibrium between favorable and unfavorable emotions, as well as external and internal incentives inside the gameplay.	Delivering engagement that encompasses cognitive, emotional, and behavioral aspects.
Jääskä, E., Aaltonen, K. and Kujala, J. (2021)		The opportunity to use theoretical concepts in practical situations within a humorous, thrilling, and motivating environment. Collaboration among team members
Whittaker, L., Russell-Bennett, R. and Mulcahy, R. (2021)	Difficulty to make a true design that reflects real-life sustainability concerns Difficulty in planning the level of difficulty (low, medium, hard) as well as progressively harder levels and manipulating the magnitude or types of rewards provided	The higher-tiered reward-based game mechanics (badges and trophies) were found to be influential in enhancing sustainability knowledge and value-in-behavior compared to the lower-tier reward of points and meaningful game mechanics of educational messages. Giving rewards to the players is an effective approach to reinforcing knowledge communicated in a serious game.
Gawel, A., Strykowski, S. and Madias, K. (2022)	Integrating sustainable principles into corporate operations increases the complexity of the simulation. This accurately mirrors real-world challenges, but it also presents a greater difficulty for students to comprehend. The task involves the integration of all facets of business and sustainability into a single virtual game. Students must possess a profound comprehension of both sustainability and the business area to effectively apply their	The cross- and interdisciplinary learning of students

	knowledge to their business judgments in the virtual game.	
Cravinho J. et al. (2023)	Design's appeal and usability	Promoting and fostering user engagement Providing an improved user experience Promoting energy literacy and creating sustainability awareness
Fischer, S., Göhlich, M. and Schmitt, J. (2024)	The time and resources required to play the game are required. Triggered negative emotions such as frustration because of cognitive challenge	Promising tools to motivate individuals and promote behavior change in different areas Enables a more comprehensive exchange of knowledge and experience via especially heterogeneous team
Maskeliunas, R. et al. (2020)	It is necessary to use a distinct set of strategies in order to create games for a different academic program, particularly one that is taken by students who are not digitally inclined. There is a potential danger that gamification might have a detrimental psychological effect on behavior, as some students may become too fixated on obtaining rewards rather than engaging with the educational process itself.	Motivating for better understanding and learning
Garcia, D.A., Groppi, D. and Tavakoli, S. (2021)	There is a need for continuous updates to the training content according to new technologies and tools.	More skilled personnel
Gatti L., Ulrich M. and Seele P. (2019)	Triggering negative emotions such as frustration due to the limited group size and cognitive challenge	Generating not only cognitive engagement but also emotional involvement (affective engagement) Influencing the way of thinking about business and management, i.e., thinking in new ways

DISCUSSION AND CONCLUSION

The study achieved its overall objectives with a systematic review methodology and answered specific research questions on the gamification of sustainability learning in business education. In particular, the study has provided several important takeaways. First, studies on the triangle of gamification, business education, and sustainability are centered in Europe. One of the reasons for this is that gamification requires a detailed design and implementation process, so it is usually projected, and the studies published are the outputs of E.U. projects. Although there is a theoretical background of literature related to gamification; unfortunately, theoretical support in the studies analyzed around sustainability in business education is limited. In order to further develop this field, it is recommended

that more projects on gamification in the field of sustainability in business education be conducted and that the projects be designed more comprehensively based on the theoretical background to measure the learning experience within the scope of gamification, some of which will be presented in this study. Particularly geographically, studies could be focused outside the European region and in more developing countries to disseminate the positive outcomes of gamification (i.e., engagement of students), increase sustainability knowledge and awareness, and create socio-economic impact (i.e., better-quality business education and increasing employability) in these developing geographies.

Major studies concentrate on the single business field, mainly management, since multi-business-field concentration complicates the game design. Designing more comprehensive games that reflect real life can be a suggestion in this sense, but it is important not to lose comprehensibility for students. When sustainable development goals are underlined in the studies analyzed; unfortunately, the first thing that comes to mind most often is "the goal of climate change" (SDG 13). However, SDG 5 (Gender Equality) and SDG 10 (Reduced Inequalities), which are important for decent work conditions, were not mentioned in the studies. Therefore, it can be suggested that games can be designed through different SDGs to train managers and leaders, especially those with sustainability priorities.

While components such as competition, rewarding, and giving feedback are used in the selection of game mechanics, design, and components, there are no studies on the effects of these elements individually. In addition, these components may lead to different learning outcomes in different cultures. Therefore, it may be recommended for future studies to investigate how the relationships between game mechanics, design, element selection and learning outcomes change according to different cultural dimensions.

According to the completed systematic review, most of the outcomes are cognitive, such as cognitive learning engagement. Although 11 studies have mentioned emotions, the concepts of affective engagement and types of emotions have not been addressed comprehensively. However, the learning process is an emotional process as well as a cognitive one (Thomas & Baral, 2023). Especially addressing negative emotions such as stress, anger, and shame caused by the consequences of competition or not winning the game can fill an important gap in literature.

The main benefits of studies analyzed can be classified under four groups: Cognitive benefits, such as the exchange of knowledge, generating a new way of thinking, and rising sustainability awareness; affective benefits, such as fun and inspiration; motivational benefits, such as increasing motivation of learners; and finally, behavioral benefits such as causing behavioral change on sustainability. While cognitive and motivational benefits have been heavily emphasized in the literature, affective and behavioral benefits have been relatively less analyzed. From

this perspective, future studies could specifically address the affective and behavioral benefits of using gamification in sustainability learning in business education.

Last but not least, the analyzed challenges of using gamification can open new routes for future studies in sustainability and business education contexts. Game design-related challenges provide an opportunity to design games based on mechanics, design, components, and aesthetic elements and to measure their effectiveness. These game dimensions can be associated with cognitive, affective, motivational, and behavioral outcomes of implementing gamification by future researchers. Additionally, balancing students' positive and negative emotions can be a vital concern, so, during the gameplay, the triggered emotions need to be elaborated. Designed games become significantly more sophisticated when sustainable logic is applied to business logic. Even if games that better reflect the real world are preferred, the complex game design should not exceed students' comprehension and knowledge levels.

The main goal of this study was to comprehend how gamification has been applied to sustainability learning in business education by outlining potential research directions. However, there are limitations to consider. First, it can be said that some studies were excluded because they were written in other languages and indexed in different databases. Gamification in sustainability learning in business education is an emerging field. Moreover, data collection in this domain relies directly on the game's design or the execution of an existing game. These factors pave the way for the scarcity of empirical research in this field. Performing this systematic review within the initial stages of the literature will aid in advancing the field by guiding future research on sustainability, business education, and gamification. Further research may focus on behavioral benefits resulting from gamification strategies. Research should investigate how gamified educational experiences translate into real-world behaviors regarding sustainability and how these behaviors can be effectively evaluated. Moreover, the specific design elements and mechanics contributing to effective learning outcomes in gamified settings could be explored, and best practices for creating comprehensive games that balance complexity and students' comprehension can be identified.

Author's Contribution and Declaration of Conflict of Interest: The authors do not declare any conflict of interest and contributed equally to the study.

REFERENCES

Aarseth, E., Smedstad, S. M., & Sunnanå, L. (2003). A multi-dimensional typology of games. In M. Copier & J. Raessens (Eds.), *Proceedings of Level Up Conference* (48-53). Utrecht, Netherlands: Utrecht University & Digital Games Research Association.

Adams, S.P., Du Preez, R. (2022). Supporting Student Engagement Through the Gamification of Learning Activities: A Design-Based Research Approach. *Tech Know Learn*, 27, 119–138. <https://doi.org/10.1007/s10758-021-09500-x>

Alam, A. (2022). Mapping a sustainable future through conceptualization of transformative learning framework, education for sustainable development, critical reflection, and responsible citizenship: An exploration of pedagogies for twenty-first century learning. *ECS Transactions*, 107 (1), 9827-9840. <https://doi.org/10.1149/10701.9827ecst>

Al-Azawi, R., Al-Faliti, F., & Al-Blushi, M. (2016). Educational gamification vs. game based learning: Comparative study. *International journal of innovation, management and technology*, 7 (4), 132-136. <https://doi.org/10.18178/ijimt.2016.7.4.659>

Anderson, T., & Rivera Vargas, P. (2020). A critical look at educational technology from a distance education perspective. *Digital Education Review*, 37, 208-229. <https://doi.org/10.1344/der.2020.37.208-229>

Arufe Giráldez, V., Sanmiguel-Rodríguez, A., Ramos Álvarez, O., & Navarro-Patón, R. (2022). Can gamification influence the academic performance of students?. *Sustainability*, 14 (9), 5115. <https://doi.org/10.3390/su14095115>

Bagley, C. E., Sulkowski, A. J., Nelson, J. S., Waddock, S., & Shrivastava, P. (2020). A path to developing more insightful business school graduates: A systems-based, experimental approach to integrating law, strategy, and sustainability. *Academy of Management Learning & Education*, 19 (4), 541-568. <https://doi.org/10.5465/amle.2018.0036>

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84 (2), 191 - 215.

Becheikh, N., Landry, R., & Amara, N. (2006). Lessons from innovation empirical studies in the manufacturing sector: A systematic review of the literature from 1993 - 2003. *Technovation*, 26 (5-6), 644 - 664. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2005.06.016>

Botte, B., Bakkes, S., & Veltkamp, R. (2020). Motivation in gamification: constructing a correlation between gamification achievements and self-determination theory. In *Games and Learning Alliance: 9th International Conference*, GALA 2020, Laval, France, December 9–10, 2020, Proceedings 9 (pp. 157-166). Springer International Publishing

Briggs C. (2021) *Gamification of leadership training methods: Utilizing modern gaming culture to train effective leaders in corporate and non-profit settings*. [Order No. 29396299]. University of the Cumberlands. <https://www.proquest.com/dissertations-theses/gamification-leadership-training-methods/docview/2721269515/se-2?accountid=10527>

Brundiers, K., Barth, M., Cebrián, G., Cohen, M., Diaz, L., Doucette-Remington, S., ... & Zint, M. (2021). Key competencies in sustainability in higher education—toward an agreed-upon reference framework. *Sustainability Science*, *16*, 13-29. <https://doi.org/10.1007/s11625-020-00838-2>

Caeiro, S., Sandoval Hamón, L. A., Martins, R., & Bayas Aldaz, C. E. (2020). Sustainability assessment and benchmarking in higher education institutions—A critical reflection. *Sustainability*, *12* (2), 543. <https://doi.org/10.3390/su12020543>

Caponetto, I., Earp, J., & Ott, M. (2014, October). Gamification and education: A literature review. In *European conference on games based learning. 1*, (50-57). Academic Conferences International Limited.

Cravinho, J., Lucas, R., Brito, M., Albuquerque, D. P., Mithoowani, U., & Mateus, N. M. (2023). Energy gamification: design and development of a user interface tool to upgrade social experience and energy literacy. *Open Research Europe*, *2*. <https://doi.org/10.12688/openreseurope.15158.2>

Chauhan, C., Kaur, P., Arrawatia, R., Ractham, P., & Dhir, A. (2022). Supply chain collaboration and sustainable development goals (SDGs). Teamwork makes achieving SDGs dream work. *Journal of Business Research*, *147*, 290-307. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.03.044>

Costello, R. (Ed.). (2020). *Gamification Strategies for Retention, Motivation, and Engagement in Higher Education: Emerging Research and Opportunities: Emerging Research and Opportunities*. IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-2079-6>

Čubela, D., Rossner, A., & Neis, P. (2023). Using Problem-Based Learning and Gamification as a Catalyst for Student Engagement in Data-Driven Engineering Education: A Report. *Education Sciences*, *13* (12), 1223. <https://doi.org/10.3390/educsci13121223>

Dahalan, F., Alias, N., & Shaharom, M. S. N. (2024). Gamification and game based learning for vocational education and training: A systematic literature review. *Education and Information Technologies*, *29* (2), 1279-1317. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11548-w>

Dahdouh-Guebas, F., Mafaziya Nijamdeen, T. W. G. F., Hüge, J., Dahdouh-Guebas, Y., Di Nitto, D., Hamza, A. J., ... & Ratsimbazafy, H. A. (2022). The Mangal Play: a serious game to experience multi-stakeholder decision-making in complex mangrove social-ecological systems. *Frontiers in Marine Science*, *9*, 909793. <https://doi.org/10.3389/fmars.2022.909793>

De Freitas, S. I. (2006). Using games and simulations for supporting learning. *Learning, media and technology*, *31* (4), 343-358. <https://doi.org/10.1080/17439880601021967>

Deci, E.L. and Ryan, R.M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior (Perspectives in Social Psychology). New York, United States of America: Plenum Press

Despeisse, M. (2018). Teaching sustainability leadership in manufacturing: a reflection on the educational benefits of the board game Factory Heroes. *Procedia CIRP*, 69, 621-626. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2017.11.130>

Donath, L., Mircea, G., & Rozman, T. (2020). E-learning platforms as leverage for education for sustainable development. *European Journal of Sustainable Development*, 9 (2), 1. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n2p1>

Fernando, P. A., & Premadasa, H. S. (2024). Use of gamification and game-based learning in educating Generation Alpha. *Educational Technology & Society*, 27 (2), 114-132. <https://www.jstor.org/stable/48766166>

Fischer, S., Göhlich, M., & Schmitt, J. (2024, March). Adapting to climate change through play? Didactically effective elements of a business simulation game. In *Frontiers in Education*. 9, (1303107). Frontiers Media S.A. <https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1303107>

Gal, A., & Gan, D. (2020). Transformative sustainability education in higher education: Activating environmental understanding and active citizenship among professional studies learners. *Journal of Transformative Education*, 18 (4), 271-292. <https://doi.org/10.1177/1541344620932310>

Garcia, D. A., Groppi, D., & Tavakoli, S. (2021). Developing and testing a new tool to foster wind energy sector industrial skills. *Journal of cleaner production*, 282, 124549. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124549>

Garone, P., & Nesteriuk, S. (2019). Gamification and learning: A comparative study of design frameworks. In Digital Human Modeling and Applications in Health, Safety, Ergonomics and Risk Management. Healthcare Applications: 10th International Conference, DHM 2019, Held as Part of the 21st HCI International Conference, HCII 2019, Orlando, FL, USA, July 26–31, 2019, Proceedings, Part II 21 (pp. 473-487). Springer International Publishing.

Gatti, L., Ulrich, M., & Seele, P. (2019). Education for sustainable development through business simulation games: An exploratory study of sustainability gamification and its effects on students' learning outcomes. *Journal of Cleaner Production*, 207, 667-678. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.09.130>

Gawel, A., Strykowski, S., & Madias, K. (2022). Implementing sustainability into virtual simulation games in business higher education. *Education Sciences*, 12 (9), 599. <https://doi.org/10.3390/educsci12090599>

Gómez-Ruiz, M. L., Morales-Yago, F. J., & de Lázaro-Torres, M. L. (2021). Outdoor education, the enhancement, and sustainability of cultural heritage: medieval Madrid. *Sustainability*, 13 (3), 1106. <https://doi.org/10.3390/su13031106>

González-Salamanca, J. C., Agudelo, O. L., & Salinas, J. (2020). Key competences, education for sustainable development and strategies for the development of 21st century skills. A systematic literature review. *Sustainability*, 12 (24), 10366. <https://doi.org/10.3390/su122410366>

Hermann, R. R., & Bossle, M. B. (2020). Bringing an entrepreneurial focus to sustainability education: A teaching framework based on content analysis. *Journal of Cleaner Production*, 246, 119038. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119038>

Hsieh, H. C. L. (2020). Integration of environmental sustainability issues into the “game design theory and practice” design course. *Sustainability*, 12 (16), 6334. <https://doi.org/10.3390/su12166334>

Hunicke, R., LeBlanc, M., & Zubek, R. (2004). MDA: A formal approach to game design and game research. In D. Fu & J. Orkin (Eds.) *Proceedings of the challenges in Game A.I. Workshop, nineteenth national conference on artificial intelligence*, San Jose, California (p. 4). Menlo Park, CA: AAAI Press.

Jääskä, E., Aaltonen, K., & Kujala, J. (2021). Game-based learning in project sustainability management education. *Sustainability*, 13 (15), 8204. <https://doi.org/10.3390/su13158204>

Järvinen, A. (2008). *Games without frontiers: Theories and methods for game studies and design*. Tampere University Press.

Karaçam, Z. (2013). Sistematik derleme metodolojisi: Sistematik derleme hazırlamak için bir rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (1), 26-33. <https://dergipark.org.tr/en/pub/deuhfed/issue/46815/587078>

Kaya, A. B., & Özkan, A. T. (2024). Tıp Eğitiminde Oyunlaştırma ve Motivasyon. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 130-135. <https://doi.org/10.53493/avrasyasbd.1322263>

Kapp, K., Blair, L., & Mesch, R. (2014). *The Gamification of learning and instruction*. Fieldbook. John Wiley & Sons.

Kassab, M., DeFranco, J., Laplante, P. (2020) A systematic literature review on Internet of things in education: Benefits and challenges. *Journal of Computer Assisted Learning*, 36, 115–127. <https://doi.org/10.1111/jcal.12383>

Kim, S., Song, K., Lockee, B. & Burton, J. (2018). *Gamification in Learning and Education: Enjoy Learning Like Gaming*. Cham, Switzerland: Springer International Publishing AG.

Khaldi, A., Bouzidi, R., & Nader, F. (2023). Gamification of e-learning in higher education: a systematic literature review. *Smart Learning Environments*, 10 (1), 10. <https://doi.org/10.1186/s40561-023-00227-z>

Korhonen, H., Montola, M., & Arrasvunori, J. (2009). Understanding playful user experience through digital games. In A. Guenand (Ed.), Proceedings of the 4th International Conference on Designing Pleasurable Products and Interfaces, DPPI 2009 (274–285). Compiègne, France: ACM Press.

Krath, J., Schürmann, L., & Von Korfflesch, H. F. (2021). Revealing the theoretical basis of gamification: A systematic review and analysis of theory in research on gamification, serious games and game-based learning. *Computers in Human Behavior*, 125, 106963. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.106963>

Lamrani, R., & Abdelwahed, E. H. (2020). Game-based learning and gamification to improve skills in early years education. *Computer Science and Information Systems*, 17 (1), 339-356. <https://doi.org/10.2298/CSIS190511043L>

Landers, R. N., Auer, E. M., Collmus, A. B., & Armstrong, M. B. (2018). Gamification science, its history and future: definitions and a research agenda. *Simulation & Gaming*, 49 (3), 315–337. <https://doi.org/10.1177/1046878118774385>

Locke, E. A. (1968). Toward a theory of task motivation and incentives. *Organizational behavior and human performance*, 3 (2), 157-189. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(68\)90004-4](https://doi.org/10.1016/0030-5073(68)90004-4)

Lopez, C. E., & Tucker, C. S. (2019). The effects of player type on performance: A gamification case study. *Computers in Human Behavior*, 91, 333–345. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.10.005>

Luo, Z. (2022). Gamification for educational purposes: What are the factors contributing to varied effectiveness?. *Education and Information Technologies*, 27 (1), 891-915. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10642-9>

Lu, H., Zhao, G., & Liu, S. (2024). Integrating circular economy and Industry 4.0 for sustainable supply chain management: A dynamic capability view. *Production Planning & Control*, 35 (2), 170-186. <https://doi.org/10.1080/09537287.2022.2063198>

Mahmud, S. N. D., Husnin, H., & Tuan Soh, T. M. (2020). Teaching presence in online gamified education for sustainability learning. *Sustainability*, 12 (9), 3801. <https://doi.org/10.3390/su12093801>

Manshoven, S., & Gillabel, J. (2021). Learning through play: a serious game as a tool to support circular economy education and business model innovation. *Sustainability*, 13 (23), 13277. <https://doi.org/10.3390/su132313277>

Maskeliūnas, R., Kulikajėvas, A., Blažauskas, T., Damaševičius, R., & Swacha, J. (2020). An interactive, serious mobile game that supports learning

programming in JavaScript in the context of eco-friendly city management. *Computers*, 9 (4), 102. <https://doi.org/10.3390/computers9040102>

McGowan, N., López-Serrano, A., & Burgos, D. (2023). Serious Games and Soft Skills in Higher Education: A Case Study of the Design of Compete! *Electronics*, 12 (6), 1432. <https://doi.org/10.3390/electronics12061432>

Navarro-Espinosa, J. A., Vaquero-Abellán, M., Perea-Moreno, A. J., Pedrós-Pérez, G., Martínez-Jiménez, M. D. P., & Aparicio-Martínez, P. (2022). Gamification is a promoting tool of motivation for creating sustainable higher education institutions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19 (5), 2599. <https://doi.org/10.3390/ijerph19052599>

Ng, L. K., & Lo, C. K. (2022). Flipped classroom and gamification approach: Its impact on performance and academic commitment on sustainable learning in education. *Sustainability*, 14 (9), 5428. <https://doi.org/10.3390/su14095428>

Ouariachi, T., Li, C. Y., & Elving, W. J. (2020). Gamification approaches for education and engagement on pro-environmental behaviors: Searching for best practices. *Sustainability*, 12 (11), 4565. <https://doi.org/10.3390/su12114565>

Park, S., & Kim, S. (2023). The Avaritia: Entrepreneurship Practice to Understand the Problem of Information Control through Gamification. *Sustainability*, 15 (8), 6738. <https://doi.org/10.3390/su15086738>

Prasad, K. (2021). Gamification and its Applications. *Journal of Business Strategy, Finance and Management*, 2 (2).

Runnerstrom, M. G., Denaro, K., & DiVincenzo, J. (2024). Exploring the Impact of Gamified Role-Playing on Climate Change Knowledge and Nature Relatedness: Evidence from an Online Undergraduate Course on Environmental Health. *Sustainability*, 16 (11), 4484. <https://doi.org/10.3390/su16114484>

Rzemieniak, M., & Wawer, M. (2021). Employer branding in the context of the company's sustainable development strategy from the perspective of gender diversity of generation Z. *Sustainability*, 13 (2), 828. <https://doi.org/10.3390/su13020828>

Saleem, A. N., Noori, N. M., & Ozdamli, F. (2022). Gamification applications in E-learning: A literature review. *Technology, Knowledge and Learning*, 27 (1), 139-159. <https://doi.org/10.1007/s10758-020-09487-x>

Santos-Villalba, M. J., Leiva Olivencia, J. J., Navas-Parejo, M. R., & Benítez-Márquez, M. D. (2020). Higher education students' assessments towards gamification and sustainability: A case study. *Sustainability*, 12 (20), 8513. <https://doi.org/10.3390/su12208513>

Sam, R., Jamil, H. B., & Md Zain, A. N. (2024). Cambodia's higher education development in historical perspectives (1863-2012). Available at SSRN 4850855. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4850855>

Sezgin, S., Bozkurt, A., Yılmaz, E. A., & Van Der Linden, N. (2018). Oyunlaştırma, eğitim ve kuramsal yaklaşımlar: Öğrenme süreçlerinde motivasyon, adanmışlık ve sürdürülebilirlik. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (45), 169-189. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.339909>

Shah, Z., Kennedy-Clark, S., Xie, Y., Rahim, M. S., Mahdavi, M., & Levula, A. (2022). Teacher views on teaching sustainability in higher education institutes in Australia. *Sustainability*, 14 (14), 8431. <https://doi.org/10.3390/su14148431>

Sharifzadeh, N., Kharrazi, H., Nazari, E., Tabesh, H., Edalati Khodabandeh, M., Heidari, S., & Tara, M. (2020). Health education serious games targeting health care providers, patients, and public health users: scoping review. *JMIR serious games*, 8 (1), e13459. <https://doi.org/10.2196/13459>

Tan, C. K., & Nurul-Asna, H. (2023). Serious games for environmental education. *Integrative Conservation*, 2 (1), 19-42. <https://doi.org/10.1002/inc3.18>

Tang, H. D. (2019). Research on the classification of video games based on educational perspective. *China Educational Technology & Equipment*, 7, 60–62+67.

Tasdemir, C., & Gazo, R. (2020). Integrating sustainability into higher education curriculum through a transdisciplinary perspective. *Journal of Cleaner Production*, 265, 121759. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121759>

Thomas, N. J., & Baral, R. (2023). Mechanism of gamification: Role of flow in the behavioral and emotional pathways of engagement in management education. *The International Journal of Management Education*, 21 (1), 100718. <https://doi.org/10.1016/j.ijme.2022.100718>

Tranfield, D., Denyer, D., & Smart, P. (2003). Towards a methodology for developing evidence-informed management knowledge by means of systematic review. *British Journal of Management*, 14 (3), 207-222. <https://doi.org/10.1016/j.ijme.2022.100718>

Vossen, D. P. (2004). The nature and classification of games. *AVANTE-ONTARIO*, 10 (1), 53–68.

Walsh, Z., Böhme, J., & Wamsler, C. (2021). Towards a relational paradigm in sustainability research, practice, and education. *Ambio*, 50, 74-84. <https://doi.org/10.1007/s13280-020-01322-y>

Wamsler, C. (2020). Education for sustainability: Fostering a more conscious society and transformation towards sustainability. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 21 (1), 112-130. <https://doi.org/10.1108/IJSHE-04-2019-0152>

Werbach, K., & Hunter, D. (2012). *For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business*. Wharton Digital Press.

Whittaker, L., Russell-Bennett, R., & Mulcahy, R. (2021). Reward-based or meaningful gaming? A field study on game mechanics and serious games for sustainability. *Psychology & Marketing*, 38 (6), 981-1000. <https://doi.org/10.1002/mar.21476>

Xue, J., Qi, Z. G., & Lv, F. (2015). A review of the current situation of domestic education games. *Educational Information Technology*, 3 (24), 53–55.

Yıldız, B., & Kahraman, Ü. G. (2024). Yönetim Bilişim Sistemleri Öğrencilerinin Oyunlaştırmaya Yönelik Algısının Belirlenmesi. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 23-34. <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1447245>

Yu, Z., Gao, M., & Wang, L. (2021). The effect of educational games on learning outcomes, student motivation, engagement and satisfaction. *Journal of Educational Computing Research*, 59 (3), 522-546. <https://doi.org/10.1177/0735633120969214>

Zeybek, N., & Saygı, E. (2024). Gamification in education: Why, where, when, and how?—A systematic review. *Games and Culture*, 19 (2), 237-264. <https://doi.org/10.1177/15554120231158625>

Zhan, Z., Tong, Y., Lan, X., & Zhong, B. (2024). A systematic literature review of game-based learning in Artificial Intelligence education. *Interactive Learning Environments*, 32 (3), 1137-1158. <https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2115077>

Zhang, F. (2024). Enhancing ESG learning outcomes through gamification: An experimental study. *Plos one*, 19 (5), e0303259. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0303259>

Zimmermannova, J., Redecker, A. P., Mensik, M., & Juergens, C. (2021). Geospatial data analysis and economic evaluation of companies for sustainable business development—an interdisciplinary teaching approach. *Sustainability*, 13 (20), 11245. <https://doi.org/10.3390/su132011245>

Yayın Geliş Tarihi: 09.08.2024
Yayına Kabul Tarihi: 24.09.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1530968>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1696-1729
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ANNE BEKÇİLİĞİ İLE ERGEN UYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİ: BABA KATILIMININ ARACI ROLÜ

Melisa EBEOĞLU DUMAN*

Türkan YILMAZ IRMAK**

Öz¹

Bu araştırmanın amacı, anne bekçiliği boyutları (teşvik, engel ve kontrol) ile ergen uyumu arasındaki ilişkide babanın algıladığı ve ergenin algıladığı baba katılımının aracı rolünü incelemektir. Çalışma kapsamında ergen uyumu değişkeni; sosyal beceri, öznel iyi oluş, duygu düzenleme ve evlatlık inancı değişkenleri ile oluşturulmuştur. Çalışmanın örneklemini 10-14 yaş aralığındaki 783 ergen ($Yaş_{ort.} = 11.99$, $S = 1.20$) ile anne ve babaları oluşturmuştur. Gerçekleştirilen Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) analizi sonuçlarına göre, kabul edilen model, anne bekçiliği boyutlarının ergen uyumunu doğrudan yordamadığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra annenin teşvik edici ile kontrol edici bekçiliği, babanın algıladığı katılımdan ergenin algıladığı katılıma giden yol aracılığıyla ergen uyumunu yordarken, annenin engelleyici bekçiliği yalnızca ergenin algıladığı baba katılımı yolu üzerinden ergen uyumunu yordamıştır. Elde edilen sonuçlar genel olarak, artan baba katılımı ve sonuç olarak daha iyi ergen uyumunun, annenin teşvik edici bekçiliği ile olumlu, engelleyici ve kontrol edici bekçiliği ile olumsuz yönde ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Ulaşılan sonuçlar alanyazın çerçevesinde tartışılmış olup, ergen uyumunu desteklemeye yönelik gerçekleştirilecek müdahale programlarına yol gösterici olabilir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, Anne Bekçiliği, Baba Katılımı, Sosyo-Duygusal Gelişim.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ebeoğlu Duman, M., & Yılmaz Irmak, T. (2024). Anne bekçiliği ile ergen uyumu arasındaki ilişki: baba katılımının aracı rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1696-1729.

* Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Samsun Türkiye, ORCID: 0000-0001-8893-1237, melisaebeglu@gmail.com

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümü, İzmir Türkiye, ORCID: 0000-0003-0777-7595, turkan.yilmaz.irmak@ege.edu.tr

¹Çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yaptığı doktora tezinden üretilmiş, 21. Ulusal Psikoloji Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunulmuştur. Araştırma için, 30.10.2018 tarih ve E.20571172 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MATERNAL GATEKEEPING AND ADOLESCENT ADJUSTMENT: THE MEDIATING ROLE OF FATHER INVOLVEMENT

Abstract

The purpose of this research was to examine the mediating role of perceived father involvement by both fathers and adolescents in the relationship between dimensions of maternal gatekeeping (encouragement, discouragement, and control) and adolescent adjustment. In the study, adolescent adjustment was constructed with the variables such as social skills, emotion regulation, subjective well-being, and the filial piety. The sample consisted of 783 adolescents aged between 10 and 14 ($M_{Age} = 11.99$, $SD = 1.20$) along with their mothers and fathers. According to the results of the Structural Equation Modeling (SEM) analysis, the accepted model revealed that the maternal gatekeeping dimensions did not directly predicted adolescent adjustment. Furthermore, while maternal encouraging and controlling gatekeeping predicted adolescent adjustment through the path from fathers' perceived involvement to adolescents' perceived father involvement, maternal discouraging gatekeeping only predicted through perceived father involvement by adolescents. Overall, the findings indicate that increased father involvement, and consequently better adolescent adjustment, were positively associated with maternal encouraging gatekeeping and negatively associated with her discouraging and controlling gatekeeping. The results were discussed within the framework of existing literature and may guide intervention programs aimed at supporting adolescent adjustment.

Keywords: *Adolescence, Maternal Gatekeeping, Father Involvement, Socio-Emotional Development.*

GİRİŞ

Ebeveynlik, gelişim psikolojisi alanında önemli bir araştırma konusudur (Tamis-LeMonda vd., 2004). Bu alandaki çalışmalar genellikle anne-çocuk ilişkisine odaklanmış olsa da son yıllarda babaların ebeveynliği üzerine yapılan araştırmaların sayısında artış olmuş ve babaların çocuk ve ergen gelişimi üzerinde önemli katkıları olduğu kabul edilmiştir. Annelerin çocuğa temel bakım sağlayan kişi olduğu görüşü pek çok alanda etkisini sürdürse de babaların çocukların hayatına dahil olmasının olumlu etkileri olduğu ve bunun yaşam boyu devam ettiği bilinmektedir. İki ebeveyninden de bakım ve sevgi gören çocuk ve ergenlerin gelişimsel sonuçlarının daha iyi olduğu bilinmesine rağmen (Makusha & Richter, 2016), bazı araştırmacılar özellikle ergenlik dönemindeki bireylerin uyumları üzerinde babanın daha güçlü bir etkisi olduğunu vurgulamıştır (ör., Flouri & Buchanan, 2003). Artan baba katılımı çalışmalarıyla birlikte araştırmacılar, anne ve babaların birbirlerinin ebeveynlik süreçlerini nasıl etkilediğini keşfetmeye yönelmişlerdir. Bu faktörlerden biri, annenin babanın ebeveynliği ve çocuğuyla olan ilişkisi üzerindeki etkisini ifade eden anne bekçiliğidir.

Anne Bekçiliği ve Etkileri

Anne bekçiliği, Puhlman & Pasley (2013) tarafından “annenin, çocuğunun babası üzerinde kolaylaştırıcı, kısıtlayıcı veya kontrollü yöntemler ile babanın çocuk bakımına katılımını ve çocukla ilişkisini düzenli, uygun ve tutarlı duruma getirme davranışları” olarak tanımlanmaktadır. Araştırmacılara göre anne bekçiliğinin teşvik, engel ve kontrol olarak sınıflandırılan üç boyutu mevcuttur. Bu boyutlardan teşvik, annelerin, eşlerine baba-çocuk etkileşimi üzerine destekleyici davranışlarda bulunarak baba katılımına geniş alan yaratması olarak ele alınmaktadır. Engel boyutu ise annelerin eşlerinin çocuklarıyla etkileşimini ve ilgilenmesini kısıtlayarak baba katılımını engellemesi olarak kavramsallaştırılır. Kontrol boyutu, annenin çocukla ilgili konularda karar alma gücünü elinde bulundurması ve eşlerinin çocukla ilişkisini denetlemesini ifade etmektedir. Alanyazında, anne bekçiliğinin baba katılımı üzerindeki etkilerine odaklanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışma sonuçları, annenin çocuğa yönelik aşırı koruyucu eğiliminin (Gaertner vd., 2007) veya engelleyici yönde bekçilik yapmasının (Dyer vd., 2011; Karabulut, 2017; Tu vd., 2014) baba katılımı ile olumsuz ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, baba katılımının en düşük olduğu zamanın, annenin engelleyici davranışları olduğu zaman olduğu vurgulanmaktadır (Nkwake, 2009). Buna karşılık, annenin babayı cesaretlendirici veya teşvik edici yönde bekçilik yaptığı durumlarda babaların çocuğun yaşamına katılımının arttığı belirtilmektedir (Fagan & Cherson, 2017; Zvara vd., 2013).

Alanyazında anne bekçiliğinin genellikle baba katılımı üzerindeki etkilerine odaklanılmış olsa da, anne bekçiliğinin çocuklar üzerinde de etkileri bulunmaktadır (Austin vd., 2013; Meteyer & Perry-Jenkins, 2010). Ancak bekçilik davranışlarının çocuk ve ergen sonuçlarıyla ilişkisi sınırlı sayıda çalışmada incelenmiş ve bu çalışmalarda da sıklıkla baba katılımının düzenleyici veya aracı rolü ele alınmıştır. Örneğin, lise öğrencileri ile babalarından oluşan örnekleme yapılan bir çalışmada, özellikle annenin düşük düzeyde bekçilik uyguladığı zaman, baba katılımı ve ergenlerin saldırgan davranışları arasında tespit edilen olumsuz ilişki daha güçlü bulunmuştur (Karabulut, 2017). Akgöz-Aktaş (2017) ise 4-6 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerle gerçekleştirdiği çalışmada, baba katılımının, annelerin teşvik edici ve engelleyici bekçiliği ile çocuğun içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış davranış problemleri arasındaki ilişkide aracı olduğunu göstermiştir. Çocuğu anaokuluna devam eden (3-6 yaş) ebeveynlerle yapılan güncel bir çalışmada ise annenin teşvik edici bekçilik davranışlarının artmasının, baba katılımını artırdığı ve bunun da çocuklarının sosyal biliş, akran ilişkileri, sosyal duygu ve bağımsızlık gibi sosyo-duygusal gelişim özelliklerini olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (Wang vd., 2021). Bu çalışma sonuçlarından hareketle, anne bekçiliğinin, baba katılımı aracılığıyla olumsuz davranışları önleme veya azaltmanın yanı sıra çocuk ve ergenlerin sosyo-duygusal gelişimlerini ve iyi oluşlarını desteklemede de önemli bir rolü olduğu söylenebilir.

Baba Katılımı ve Etkileri

Lamb'in (1975) "çocuk gelişimine unutulmuş katkıda bulunanlar" kavramı, çocukların geleceğini şekillendirmede annelerin yanı sıra babalardan da gelen yakınlık ve ilginin önemli olduğunu vurgulamaktadır. İlerleyen yıllarda Lamb ve diğerleri (1985), baba katılımını üç bileşenle kavramsallaştırmışlardır. Bunlardan "sorumluluk" bileşeni, çocuğun bakımı ve yanı sıra sağlıklı gelişimi ile mutluluğu için kaynakların organize edilmesi ve bu konularla ilgili kararlara babaların katılmasını içermektedir. "Etkileşim" bileşeni, çocuğun temel bakımına katılımı ve çocukla bire bir aktivitelerde bulunmayı kapsamaktadır. "Ulaşılabilirlik" bileşeni ise çocuklarla görünür bir etkileşimde bulunulmasa bile, babanın fiziksel olarak çocuk için mevcut olması veya ulaşılabilir olmasına karşılık gelmektedir. Özetle, Lamb ve diğerlerine (1985) göre baba katılımı; babanın çocukları ile doğrudan etkileşim içerisinde olması, çocukları için ulaşılabilir olması ve çocuğun bakımı ve sağlıklı gelişimi için gereken tüm sorumlulukları üstlenmesidir. Baba katılımının bu üç bileşen üzerinden kavramsallaştırılması yaygın olsa da katılım ölçümünün çocuğun gelişim dönemine göre değişebileceği göz ardı edilmemelidir. Örneğin, okul öncesi dönemde baba katılımı daha çok temel bakım, keyfi meşguliyet veya ilgi gibi boyutlarda değerlendirilirken (Akgöz-Aktaş, 2017), ergenlik döneminde babanın duygusal katılımını değerlendirmek ön plana çıkmaktadır (Karabulut, 2017). Bunların yanı sıra alanyazında baba katılımının çocuğa daha fazla uyarıcı sağlayarak fiziksel, bilişsel ve sosyo-duygusal gelişimi desteklediği ve çocukların gelişimindeki olumsuz sonuçları önleme veya azaltmada etkili olduğu da tutarlı bir şekilde vurgulanmaktadır (Lamb, 1977; Sarkadi vd., 2008).

Ebeveynlerin, çocuklarının arkadaş edinmelerini ve grup etkinliklerine katılmalarını teşvik ederek onlar için sosyal ortamlar yaratma, duygularını ve düşüncelerini ifade etmelerini destekleme ve duygusal ihtiyaçlarını karşılama gibi sorumlulukları vardır (Kuzucu, 2011). Ebeveynlerin çocuklar üzerinde etkili olma yöntemleri farklılık gösterse de babaların, çocuklarının sosyalleşmesi, kendilerini ifade edebilmesi ve duygularını düzenleyebilmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Feldman vd., 2013). Yapılan birçok çalışmada, baba katılımının ergenlerin sosyal açıdan inisiyatif alabilme becerisini (Stolz vd., 2005), akranlarıyla olan ilişkilerini olumlu yönde etkilediği (Updegraff vd., 2001) ve ergenleri akran zorbalığından koruduğu (Montero-Montero vd., 2020) bulunmuştur. Ayrıca alanyazında ergenlerin babalarına karşı olumsuz duygular (ör., düşmanlık) beslemelerinin, sosyal davranışları üzerinde olumsuz etkileri olduğu ve bunun akran kabulünde azalmayı öngördüğü belirtilmektedir (Paley vd., 2000).

Babanın çocuğun hayatına katılımı, çocuğun sosyal gelişiminin yanı sıra duygusal gelişimini de olumlu yönde etkilemektedir. Babaların çocuk bakımıyla ilgilenmesi ve onlarla daha fazla vakit geçirmesi, çocuklarının güvenli bağlanma geliştirme olasılığını artırmaktadır (Williams & Kelly, 2005). Yakın çevredeki bireylerle kurulan bağların ve iletişimin, duygu düzenleme üzerinde de etkili olduğu bilinmektedir (Fuendeling, 1998). Bu nedenle, babaların çocuklarının duygu

düzenleme yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olarak duygusal gelişimlerine katkıda bulunduğu düşünölmektedir (Hazen vd., 2010). Araştırmalar, artan baba katılımının çocuklarının duygu düzenleme becerileri üzerinde olumlu bir etkisi bulunduğunu sıkça vurgulamaktadır (Bocknek vd., 2014; Lang vd., 2014). Ayrıca ergenlik döneminde babalarıyla yakın bir ilişkisi olan ergenlerin daha az duygusal sıkıntı yaşadıkları dikkat çekmektedir (ör., Kocayörük, 2012). Türkiye’de ergenlerle gerçekteştirilen bazı tez çalışmalarında da babaların duygusal katılımı (Ebeoğlu, 2021) ile kabul edici ve destekleyici olumlu davranışlarının (Gümüşten, 2020) ergenlerin işlevsel duygu düzenleme becerilerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gelişim sürecinde ebeveynlerin çocuklarının psikolojik iyi oluşları üzerinde önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Olumlu ebeveyn-çocuk ilişkileri ve baba katılımı, çocuk ve ergenlerin benlik saygısına (Ling vd., 2020; Su vd., 2017), öznel iyi oluşuna (Özdemir, 2012) ve yaşam doyumuna (Kuzucu & Özdemir, 2013) katkı sağlamaktadır. Kuzucu & Özdemir’in (2013) bulguları, baba katılımındaki artışın ergenlerin benlik saygısı ve yaşam doyumunu artırmanın yanı sıra babanın duygusal katılımının, ergenlerin psikolojik iyi oluşu üzerinde anne katılımından daha büyük bir katkısını olduğuna işaret etmiştir. Diğer çalışmalarda da benzer olarak, babanın ergenle olan olumlu ilişkisinin veya yüksek baba katılımının, ergenlerin yaşam doyumunu ve iyi oluşunu desteklemede (Flouri & Buchanan, 2003) anneden bağımsız olarak güçlü bir etkisi olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca baba katılımı ile ergenlerin algıladıkları mutluluk arasında olumlu ilişkiler olduğu ve babalarıyla sıcak ve yakın ilişkiler kuran ergenlerin daha olumlu duygulara sahip oldukları da belirtilmektedir (Flouri, 2005).

Alanyazında güncel olarak ele alınan konulardan biri, ebeveynlerin çocukların evlatlık inançları (filial piety) üzerindeki etkisidir. Evlatlık inancı, Konfüçyüs öğretilerinden doğan ve çocukların uygun evlatlık davranışlarını ifade eden bir kavramdır (Yeh & Bedford, 2003). Sınırlı sayıdaki araştırma, evlatlık inancının aile uyumu (Cheung vd., 1994) ve yetişkin çocukların ebeveynlerine bağlılığı (Cicirelli, 1983) ile olumlu, ancak çocukların bilişsel esnekliği ve eleştirel düşünmeleri ile olumsuz bir ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir (Ho, 1994). Evlatlık inancının hem olumlu hem de olumsuz sonuçlarla ilişkili olması, bu kavramın iki boyutlu olabileceğini ve “otoriter evlatlık inancı” ve “karşılıklı evlatlık inancı” olarak ayrılması gerektiğini düşöndürmüştür. Otoriter evlatlık inancı, bireyin kendi isteklerini bastırarak yaşça büyük olan ebeveynlerini yüceltmesi anlamına gelirken, karşılıklı evlatlık inancı, ebeveynler ile sevgi ve saygı ilişkisi içerisinde bulunmayı ve aileye destek olmayı kapsamaktadır (Yeh, 2003). Ancak ölkemizde bu kavramı değerlendiren ölçeğin ortaokul örnekleminde yapılan Türkçe uyarlama çalışmasında, evlatlık inancının tek boyutlu bir yapı olarak ortaya çıktığı saptanmıştır. Ayrıca bahsi geçen çalışmada evlatlık inancının, kontrollü ve özerk düzenleme ile olumlu yönde ilişkili olduğu ve bu düzenleme türlerinin de ergenlerin daha fazla ve farklı çalışmaya niyetlerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Tığrak, 2017).

Bu sonuç, kültürümüzde evlatlık inancının görece olumlu özelliklerle ilişkili olabileceğine işaret etmiştir. Dolayısıyla kavramın, ebeveynlere itaati destekleyen ama aynı zamanda sevgi ve aileye bağlılığı içeren kuramsal arka planı (Ho, 1994) ve Türk aile yapısının özerk-ilişkisel yapısı (Kağıtçıbaşı, 2007) göz önüne alındığında, baba katılımının ergenlerin evlatlık inançları ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Nitekim, alanyazında ergenlerin anne-babalarından algıladıkları sıcaklık ve desteğin (Huang & Yeh, 2013) ve baba katılımının (Nainee vd., 2016) ergenlerin karşılıklı evlatlık inancı ile olumlu yönde ilişkili olduğu belirtilmektedir.

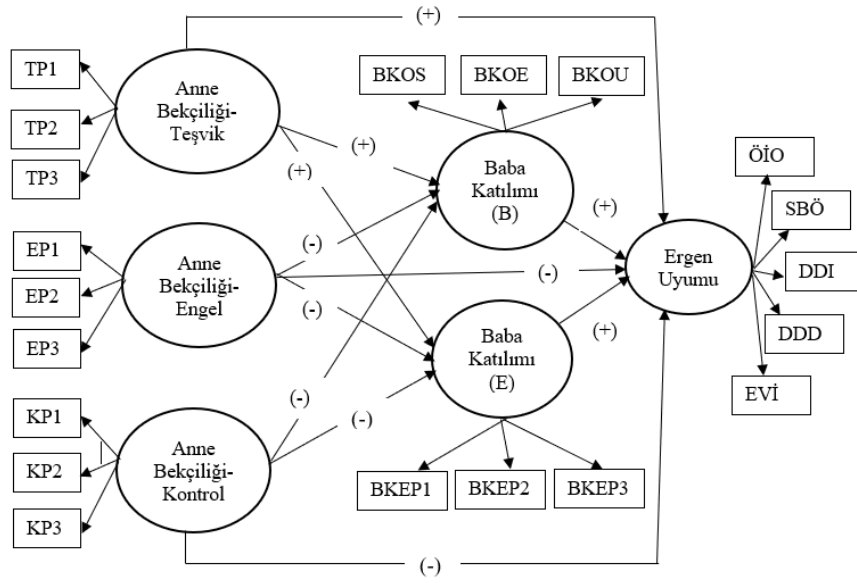
Özetle, günümüzde çocuklarının hayatına daha fazla katılım gösteren babaların, birçok alanda çocuklarının gelişimlerine katkı sağladıkları görülmektedir. Baba katılımının yanı sıra anne bekçiliğinin de hem baba katılımı üzerinde hem de baba katılımı aracılığıyla dolaylı olarak çocukların gelişimi üzerinde etkisi olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla ortak ebeveynlik rolü içerisinde olan babaların katılımı ve bunun ergen gelişimi üzerindeki etkileri için anne babaların birbirlerinin ebeveynlik süreçlerini etkileyen faktörlere odaklanmak önemlidir. Ancak alanyazında ilgili değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren sınırlı sayıda ampirik kanıt bulunmaktadır. Bu kanıtlar da ağırlıklı olarak okul öncesi dönem çocuğa sahip ebeveyn örnekleminden elde edilmiştir. Bu nedenle, mevcut araştırmada özellikle ergenlik dönemindeki baba katılımı ve anne bekçiliğinin nasıl bir örüntü izlediğinin anlaşılmasına odaklanılmıştır. Ayrıca alanyazında ergenlik dönemindeki baba katılımının annenin katılımından daha güçlü etkilere sahip olabileceği belirtildiğinden (ör., Flouri & Buchanan, 2003) bu argüman da mevcut araştırmanın örneklemine belirleyici olmuştur. Araştırmada ergenlik döneminin seçilmesinin bir diğer nedeni ise bu yaş döneminde ebeveyn-ergen ilişkisi nitelik açısından değişim gösterse de ergenlerin ebeveynleriyle yakın ilişkilerini devam ettirmesi ve ailelerin de hala çocuklarının yaşamında önemli bir yere sahip olmasıdır. Aynı zamanda, ergenlerin müdahale çalışmalarında da geç kalınmadan hedeflenebilecek bir grup olmalarıdır.

Mevcut Çalışma

Bu araştırmanın amacı, anne bekçiliği boyutları (teşvik, engel ve kontrol) ile ergen uyumu arasındaki ilişkide babanın algıladığı ve ergenin algıladığı baba katılımının aracı rolüne ilişkin önerilen modelin sınanmasıdır. Model, aile sistemleri perspektifinden hareketle, annenin olumlu ve olumsuz yöndeki bekçiliğinin baba katılımı üzerinde etkisinin bulunduğunu gösteren (Fagan & Cherson, 2017; Puhlman & Pasley, 2013) ve aktif baba katılımının da ergenlerin sosyo-duygusal gelişimine katkı sağladığını belirten (Cabrera & Mitchell, 2009; Flouri & Buchanan, 2002; Kuzucu & Özdemir, 2013) alanyazın çerçevesinde oluşturulmuştur. Araştırmacılar annenin engelleyici veya kontrol edici bekçilik türlerinde olduğu gibi kapı-kapatıcı (gate-closing) bekçilik davranışlarının baba katılımını azaltan (örn., Gaertner vd., 2007; Zvara vd., 2013), teşvik edici bekçilikteki gibi kapı-açıcı (gate-opening) bekçilik davranışlarının ise baba katılımını arttıran (örn., Pekel Uludağlı, 2024; Wang vd., 2021) faktörler olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle mevcut çalışmada

annenın teşvik edici, engelleyici ve kontrol edici bekkçiliği ile ergen uyumu (sosyal beceri, öznel iyi oluş, duygu düzenleme ve evlatlık inancı) arasındaki ilişkide babanın algıladığı ve ergenin algıladığı baba katılımının aracı etkileri YEM kullanılarak anlaşılmaya çalışılmıştır (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Hipotez Edilen Model

Not: TP1: Teşvik parsel 1; TP2: Teşvik parsel 2; TP3: Teşvik parsel 3; EP1: Engel parsel 1; EP2: Engel parsel 2; EP3: Engel parsel 3; KP1: Kontrol parsel 1; KP2: Kontrol parsel 2; KP3: Kontrol parsel 3; BKOS: Sorumluluk; BKOE: Etkileşim; BKOU: Ulaşılabilirlik; BKEP1: Baba katılımı-ergen parsel 1; BKEP2: Baba katılımı-ergen parsel 2; BKEP3: Baba katılımı-ergen parsel 3; ÖİÖ: Öznel iyi oluş; SBE: Sosyal beceriler; DDI: Duygu düzenleme-İşsel işlevsel; DDD: Duygu düzenleme-Dışsal işlevsel; EVİ: Evlatlık inancı)

YÖNTEM

Araştırmanın modeli ilişkisel tarama modelidir (Karasar, 2005). Çalışmada çok değişkenli, kesitsel bir desen kullanılmıştır.

Örneklem

Bu çalışmanın hedef popülasyonu, Ankara’da yaşayan ortaokul öğrencileri (10-14 yaş) ve ebeveynlerini kapsamaktadır. Buna göre katılımcılar, Türk İstatistik Kurumu’nun, ilçelere göre gelişim düzeyleri ve bu ilçelerde yaşayan vatandaşların eğitim düzeylerini gösteren verilerine dayanarak, Ankara’nın altı merkez ilçesindeki düşük, orta ve yüksek sosyoekonomik statüde (SES) yer alan 25 ortaokul arasından tabakalı rastgele örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Minimum örneklem

büyüklüğü için N: q kuralı (tahmin edilen parametre oranı 20:1) kullanılarak (Jackson, 2003) ulaşılması hedeflenen örneklem sayısı en az 560 anne-baba-ergen üçlüsü olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında katılımcılara ulaşmak adına ebeveynlere bilgilendirilmiş onam formları ile ölçek bataryalarını içeren toplam 4955 zarf gönderilmiş olmasına rağmen, bunların yaklaşık beşte biri (1015) geri dönmüştür. Dahil etme kriterlerimize uygun olmayan (ebeveynlerin gençlerin biyolojik ebeveynleri olması, evli olmaları, birlikte yaşamaları, engelli veya psikiyatrik bir rahatsızlığı olan çocuğa sahip olmamaları ve ana dil olarak Türkçe konuşmaları) katılımcılar da dışlandıktan sonra (bkz. İstatistiksel Analiz) nihai örneklem 783 anne-baba-ergen üçlüsünden (2.349 katılımcı) oluşmuştur. Tablo 1’de ebeveynlere, Tablo 2’de ise ergenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

Tablo 1. Ebeveynlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

	Anne	Baba
Yaş		
Ortalama (SS); Ranj	38.92 (5.30); 26-56	43.00 (5.40); 31-63
Eğitim Durumu		
İlköğretim	288 (% 36.8)	225 (% 28.7)
Lise	281 (% 35.9)	271 (% 34.6)
Üniversite ve Lisansüstü	207 (% 26.4)	287 (% 36.7)
Çalışma Durumu		
Çalışıyor	243 (% 31.0)	749 (% 95.7)
Çalışmıyor	540 (% 69.0)	34 (% 4.3)
Çalışılan Gün Sayısı		
Hafta içi 5 gün	166 (% 21.2)	285 (% 36.4)
Hafta sonu da en az 1gün	64 (% 8.2)	395 (% 50.4)
Belirtilmemiş/Çalışmıyor	553 (% 70.6)	103 (% 13.2)
Günde Çalışma Saati		
8 saatten az	118 (% 15.1)	162 (% 20.7)
8-9 saat	79 (% 10.1)	292 (% 37.3)
10 saatten fazla	32 (% 4.0)	230 (% 29.4)
Belirtilmemiş/Çalışmıyor	554 (% 70.8)	99 (% 12.6)
Algılanan SED		
Ortanın altı		216 (% 27.6)
Orta		432 (% 55.2)
Ortanın üstü		118 (% 15.0)
Evlilik Süresi		
Ortalama (SS); Ranj	17.26 (4.61); 11-34	
Çocuk Sayısı		

1	76 (% 9.7)
2	436 (% 55.7)
3	199 (% 25.4)
4	60 (% 7.7)
5	11 (% 1.4)
10	1 (% 0.1)

Tablo 2. Ergenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Ergen
Yaş	
Ortalama (SS); Ranj	11.99 (1.20); 10-14
Cinsiyet	
Kadın	426 (% 54.4)
Erkek	357 (% 45.6)
Sınıf Düzeyi	
5. Sınıf	165 (% 21.1)
6. Sınıf	216 (% 27.6)
7. Sınıf	250 (% 31.9)
8. Sınıf	152 (% 19.4)
Algılanan Ekonomik Durum	
Çok İyi	141 (% 18.0)
İyi	389 (% 49.7)
Orta	219 (% 28.0)
Kötü	19 (% 2.4)
Çok Kötü	1 (% 0.1)
Belirtilmemiş	14 % 1.8)

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında annelerden, babalardan ve çocuklarından (ergenlerden) ölçüm alınmak üzere üç ayrı ölçek bataryası kullanılmıştır. İzleyen bölümde çalışma kapsamında kullanılan veri toplama araçları tanıtılmıştır.

Babalardan alınan ölçümler

Kişisel bilgi formu

Babalara ait sosyo-demografik bilgilerin tespiti amacıyla bu çalışma kapsamında hazırlanan formda; babaların yaşı, medeni durumu, eğitim seviyesi, mesleği, gelir durumu, çalışma durumu, günlük çalışma süresi, birlikte yaşadığı kişiler ve psikiyatrik bir rahatsızlığının olup olmadığı gibi bilgiler yer almaktadır.

Baba katılımı ölçeği

Yılmazçetin (2003) tarafından, babaların çocuklarının yaşamlarına katılımlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilen ölçek, baba katılımını Lamb ve diğerlerinin (1985) kavramsallaştırdığı boyutlara göre ele almaktadır. İki bölümden oluşan bu ölçeğin ilk bölümünde sosyo-demografik özellikler değerlendirilebilmekle birlikte, bu çalışmada ölçeğin sadece baba katılımını 3 boyut ile değerlendiren ikinci bölümü kullanılmıştır. İkinci bölümde, toplam 27 madde bulunmaktadır. Ölçeğin maddelerine “Çocuğunuzla okulu ve dersleri hakkında konuşmak”, “Beraber bir yerlere gitmek (yemeğe, gezmeye vb.)” ifadeleri örnek olarak verilebilir. Ölçeğin alt boyutları sorumluluk, etkileşim ve ulaşılabilirliktir. 5’li likert tipi derecelendirme ile değerlendirilen ölçekten elde edilen yüksek puanlar, babaların çocuklarının yaşamına daha fazla dahil olduğuna işaret etmektedir. 9-14 yaş grubundaki çocukları olan babalarla yapılan başka bir çalışmada, ölçeğin Cronbach Alfa değerleri sırasıyla .72, .83 ve .62 olarak bulunmuştur. Toplam baba katılımı için bu değer .86 olarak bulunmuştur (Duran, 2010). Bu çalışmada ise bu değerler, sorumluluk için .78, etkileşim için .88, ulaşılabilirlik için .75 ve ölçeğin tümü için .91 olarak hesaplanmıştır.

Annelerden alınan ölçümler

Kişisel bilgi formu

Annelere ait sosyo-demografik bilgilerin tespiti amacıyla bu çalışma kapsamında hazırlanan formda; annelerin yaşı, medeni durumu, eğitim seviyesi, mesleği, gelir durumu, çalışma durumu, günlük çalışma süresi, birlikte yaşadığı kişiler, psikiyatrik bir rahatsızlığının olup olmadığı ve çocuklarının yaş ve cinsiyetleri gibi bilgiler yer almaktadır.

Anne bekçiliği ölçeği-Anne formu

Annelerin kapı bekçiliği düzeylerini ölçmek amacıyla Puhlman & Pasley (2017) tarafından geliştirilen ölçek üç alt boyut (teşvik, engel ve kontrol) ile 42 maddeden oluşmaktadır. Teşvik boyutu, annelerin babayı destekleyici ve cesaretlendirici bekçilik davranışlarına ilişkin olumlu maddeler içermektedir. Engel boyutu ise annelerin babanın çocuğuyla etkileşimini kısıtlayıcı bekçilik davranışlarına ilişkin olumsuz maddeleri içerirken, kontrol boyutu annelerin babanın çocuğu ile etkileşimini denetlemesine ve aile içinde karar alma mekanizmalarının gücüne ilişkin maddeleri kapsamaktadır. “Eşim ve çocuğumun birlikte aktiviteler yapmaları için onlara ön ayak olurum.”, “Eğer eşimin hoşlanmadığım bir şey yaptığını görürsem, eşimin çocukla etkileşimini engellerim.”, “Eşimin çocukla geçirdiği zamanı denetlerim.” maddeleri ölçeğin maddelerine örnektir. 6’lı likert tipi

ile değerlendirilen ölçekteki her alt boyuttan elde edilen puanlar yükseldikçe, annelerin o boyuttaki beklılik davranışları artmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Akgöz-Aktaş & Aydın (2020) tarafından, okul öncesi dönemde çocukları olan anne örnekleminde gerçekleştirilmiştir. Türkçe uyarlama çalışmasında, orijinal ölçekteki 42 maddeden ancak 29 maddenin iyi düzeyde çalıştığı belirlenmiş ve Cronbach Alfa değerleri teşvik için .81, engel için .66 ve kontrol için .74 olarak saptanmıştır (Akgöz-Aktaş & Aydın, 2020).

Puhlman (2013), her yeni bir örnekleme ölçekteki maddelerin işlerliğinin yeniden analiz edilmesinin faydalı olacağını belirttiği için mevcut çalışmada, ölçeğin önceden belirlenmiş olan faktör yapısını ve maddelerin işlerliğini test etmek amacıyla orijinal ölçekte yer alan 42 madde üzerinden birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Orijinal ölçeğin Türkçeye çevrilmiş maddeleri, ilk uyarlama çalışmasını gerçekleştiren yazarlardan elde edilmiş olup, bu çalışmada çeviri-geri çeviri yöntemi kullanılmamıştır. Mevcut araştırmada yapılan DFA sonucunda madde faktör yükleri kabul edilebilir sınırların (.40) altında olan 12 madde çıkarılmıştır. Ölçekte kalan 30 madde ile (teşvik için 13 madde, engel için 9 madde ve kontrol için 8 madde) tekrarlanan DFA, tüm maddeler için anlamlı *t* değerleri ve kabul edilebilir model-veri uyum indeksleri [$\chi^2/df=2.97$, $p=0.00$, CFI=.93, IFI=.93, NFI=.90, NNFI=.93, GFI=.90, RMSEA=.050 (RMSEA için %90 güven aralığı (CI)=0.047: 0.053), SRMR=.069] göstermiştir. Ergen çocuğa sahip olan anneler için geçerlik ve güvenilirlik çalışması yeniden yapılan bu ölçeğin nihai halinin 30 maddeden oluştuğu ve Cronbach Alfa iç tutarlık katsayılarının ise teşvik edici beklılik için .82, engelleyici beklılik için .70 ve kontrol edici beklılik için .76 olduğu saptanmıştır.

Ergenlerden alınan ölçümler

Kişisel bilgi formu

Ergenlere ait sosyo-demografik bilgilerin tespiti amacıyla bu çalışma kapsamında hazırlanan formda; ergenin cinsiyetine, yaşına, algıladığı sosyo-ekonomik düzeye ve akademik not ortalamasına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Ergen öznel iyi oluş ölçeği

Eryılmaz tarafından 2009 yılında ergenlerin algıladığı öznel iyi oluşu değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş olan bu ölçek, 15 maddeden oluşmaktadır. Dört alt boyutu bulunan ölçeğin alt boyutları şu şekildedir: Aile ilişkilerinde doyum, olumlu duygular, yaşam doyumunu ve önemli diğerleri ile ilişkide doyum. “Ailem beni sever.”, “Arkadaşlarımla beraber vakit geçiririm.” ifadeleri ölçeğin maddelerine örnektir. Ölçek 4'lü likert tipi ile değerlendirilmekte olup ergenlerin ölçekten elde ettiği yüksek puanlar, öznel iyi oluşlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin tümü için hesaplanan Cronbach Alfa değerinin .86 olduğu, alt boyutlar için de bu değerlerin .66 ile .83 arasında değiştiiği saptanmıştır. Test tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .83 olarak bulunmuştur (Eryılmaz, 2009). Bu araştırmada ise Cronbach

Alfa iç tutarlık katsayıları “aile ile ilişkilerde doyum” boyutu için .85, “yaşam doyumunu” boyutu için .81, “önemli diğerleri ile ilişkide doyum” boyutu için .77, “olumlu duygular” boyutu için .78 ve ölçeğin tamamı için .90 olarak hesaplanmıştır.

Ergenler için duygu düzenleme ölçeği

Ergenlerin duygu düzenleme stratejilerini belirlemek amacıyla Phillips & Power (2007) tarafından geliştirilen bu ölçek 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte duygu düzenleme yöntemleri; içsel-işlevsel, dışsal-işlevsel, içsel-işlevsel olmayan ve dışsal-işlevsel olmayan duygu düzenleme şeklinde dört boyut üzerinden ele alınmaktadır. Türkçeye uyarlaması Duy ve Yıldız tarafından 2014 yılında gerçekleştirilmiş olup, ölçek orijinalinde olduğu gibi 4 faktörlü yapı olarak doğrulanmıştır. 5’li likert tipi (1: Hiçbir zaman; 5: Her zaman) ile değerlendirilen ölçekten alt boyutlara yönelik ayrı toplam puan alınmakta ve ilgili boyutlardan alınan puanlar arttıkça ergenlerin ilgili boyuttaki duygu düzenleme stratejisini daha sık kullandığı belirtilmektedir. Uyarlama çalışmasında Cronbach Alfa değerlerinin, ölçeğin alt boyutları için .57 ile .76 arasında farklılaştığı bulunmuştur (Duy & Yıldız, 2014). Ölçekte “Başıma olumsuz bir olay geldiğinde” yönergesini takiben “Bir dahaki sefere neyi daha iyi yapabileceğimi düşünürüm.”, “Arkadaşlarımdan veya ailemden sarılmak, elimi tutmak gibi bedensel yakınlık ararım.” gibi maddeler yer almaktadır. Mevcut araştırma kapsamında, ölçeğin bazı maddelerinin Milli Eğitim Müdürlüğü’nce uygun bulunmaması sebebiyle çalışmada duygu düzenleme boyutlarından sadece içsel işlevsel ve dışsal işlevsel alt boyutlar kullanılabilmiş ve bu boyutlar için Cronbach Alfa değerleri ise sırasıyla .78 ve .56 olarak hesaplanmıştır.

Sosyal beceri ölçeği

Sosyal Beceri Ölçeği Kocayörük (2000) tarafından geliştirilmiş olup, ilköğretim öğrencilerinin sosyal becerilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Tek boyut ve toplam 20 maddeden oluşan ölçek 4’lü likert tipi derecelendirme (1: Hiç; 4: Tamamen) ile puanlanmaktadır. Ölçekten elde edilebilecek puanlar 20 ile 80 puan arasında değişmektedir. “Grup içinde yapılacak faaliyetlere ilişkin önerilerde bulunurum.”, “Sınıfa yeni gelen bir arkadaşın yanına gidip onunla tanışırım.” ölçeğin maddelerindedir. Alınan puanların yüksekliği, öğrencilerin sosyal beceri davranışlarını göstermedeki yeterliliğine karşılık gelmektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri .75 olarak saptanmış olup (Kocayörük, 2000), mevcut çalışmada bu değer .83 olarak hesaplanmıştır.

Evlatlık inancı ölçeği

Yeh (2003) tarafından çocuk ve ergenlerin evlatlık inançlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilen bu ölçeğin, karşılıklı evlatlık inancı ve otoriter evlatlık inancı olmak üzere iki alt boyutu ve toplam 16 maddesi mevcuttur. Evlatlık İnancı Ölçeği’nin uyarlama çalışması Sayıl’ın (2013) yürütücülüğünü yaptığı TÜBİTAK Projesi (Proje No: SOBAG 113K208) kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Uyarlama çalışmasında katılımcıların yaşına uygun olmayacağı dūřınılen 5 madde ölçekten çıkarılmış ve yerine kùltürümüze uygun olacağı dūřınılen 2 madde eklenerek 13 madde ile açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda 4 maddenin daha ölçekten çıkarılmasına karar verilmiş ve faktör analizi yinelenmiştir. KMO değeri .90 olarak saptanan nihai ölçeğin tek boyut ve 9 maddeden oluştuğu belirlenmiştir. Ölçek maddelerine “Kararlarımı alırken anne babamın ne dūřüneceđini dikkate almak.”, “Anne babamı gururlandırmak için başarılı olmak.” örnek olarak verilebilir. 6’lı likert tipi (1: Son derece nemsiz; 6: Son derece önemli) ile değerlendirilen ölçekte yùksek puanlar, ergenlerin evlatlık inançlarının yùksek olduğunu göstermektedir. Uyarlanan leđin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .80 olarak saptanmış olup (Tığrak, 2017), bu değer mevcut araştırmada ise .81 olarak hesaplanmıştır.

Baba katılım leği-ocuk formu

Finley & Schwartz (2004) tarafından babanın çocuğa sağladığı duygusal katılımını değerlendirmek amacıyla geliştirilen ölçeğin Tùrkeye uyarlaması Kuzucu & zdemir (2013) tarafından yapılmıştır. Ölçek, tek faktör ve toplam 9 maddeden oluşmakta olup, 5’li likert tipi ile değerlendirilmektedir. “Desteđine gereksinim duyduğunda baban sana bu desteği sağlar mı?”, “Baban seninle birlikte etkinliklere katılır mı?” soruları ölçek maddelerine örnek olarak verilebilir. Ölçekten elde edilen yùksek puanlar, çocukların, babalarının hayatlarına katılımlarını yùksek olarak algıladığına ve baba-ocuk ilişkisinin olumlu olduğunu dūřündùđüne karşılık gelmektedir. Yapılan uyarlama çalışmasında Cronbach Alfa gùvenirlik katsayısı .88 olarak belirlenmiştir (Kuzucu & zdemir, 2013). Bu çalışmada ise bu değer .81 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

Bu araştırma, Ege Ùniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan (30.10.2018 tarih, E.20571172 sayılı karar) ve Ankara İI Milli Eğitim Mùdùrlùđü’nden alınan izin ile gerçekleştirilmiştir. Gereklili izinlerin alınmasının ardından Ankara’nın 6 merkez ilçelerindeki belirlenen ortaokullar ile iletişime geçilerek anne ve babalara ulaştırılacak anketlere ve đrenci uygulanmalarına yönelik planlamalar yapılmıştır. Ortaokulların her sınıf dùzeyi (5.sınıf-8.sınıf) için seçkisiz olarak ikişer řube seçilmiş olup, ilgili sınıflardaki öğrencilere ilk olarak ebeveynlerine gtùrmeleri için bilgilendirilmiş onam formları (hem kendileri hem çocukları için) ile gnùllù katılım göstermeyi kabul etmeleri halinde anne ve babalarının dolduracağı anketlerin olduğu zarflar dağıtılmıştır. Ebeveynlere gönderilen zarfların sonraki hafta kapalı bir şekilde yine öğrenciler aracılığıyla okula teslim etmeleri istenmiştir. Okullarda toplanan formlar, araştırmacı tarafından geri alınarak incelenmiş, ardından ise çalışmaya katılmayı hem kendileri hem de çocukları için kabul eden ebeveynlerin çocuklarına ölçekler eş zamanlı olarak tek oturumda okulların yùksek kapasiteli salonlarında uygulanmıştır. Öğrencilerin lekleri doldurmaları ortalama 40 dakika sùrmüřtir.

İstatistiksel Analiz

Veri girişine ilişkin kontroller yapıldıktan sonra araştırmanın dışlama kriterlerine yönelik veri temizliği gerçekleştirilmiştir. Dahil olma ve dışlama kriterleri doğrultusunda (ebeveynlerin gençlerin biyolojik ebeveynleri olmaması, evli olmamaları, birlikte yaşamamaları, engelli veya psikiyatrik bir rahatsızlığı olan çocuğa sahip olmaları ve ana dil olarak Türkçe konuşmamaları) ulaşılan 1015 anne-baba-ergen üçlüsünden 95 anne-baba-ergen üçlüsü çıkarılmıştır. Ayrıca ebeveyn ölçeklerinde anne ve babaların birbiri yerine doldurduğu tespit edilen ve gelişi güzel doldurulan 49 verinin de çıkartılmasıyla veri setinde 862 anne-baba-çocuk üçlüsü kalmıştır. Ardından, veri setindeki kayıp veriler incelenmiş ve kayıp veri oranının %15'in altında olmasından (Roth, 1994) ve kayıp verilerin rastgele olmasından dolayı ölçeklerde boş bırakılan maddelere ortalama değer atanmıştır. Daha sonra, veri setindeki uç değerler incelenmiş olup, Z puan aralıklarına uymadığı (Field, 2009) belirlenen 79 uç değer veri setinden çıkarılmıştır. Kalan 783 anne-baba-ergen üçlüsünden oluşan verinin normal dağılım gösterip göstermediği ise değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin incelenmesi yoluyla değerlendirilmiştir. Normal dağılım gösterdiği tespit edilen veri setinde analizler SPSS 22.00 ve LISREL 8.8 programlarıyla yapılmıştır. Analizlerde ilk olarak hipotez edilen modelde yer alan gösterge değişkenler arasındaki ilişkiler, korelasyon analizi ile incelenmiştir. Ardından, anne bekçiliği boyutları (teşvik, engel ve kontrol) ile ergen uyumu arasındaki ilişkide babanın algıladığı ve ergenin algıladığı baba katılımının aracı rolünü araştırmak için yapısal eşitlik modellemesi gerçekleştirilmiştir. Yapısal eşitlik modeline yönelik analizler için ise şu uyum ve hata istatistikleri kullanılmıştır: $\chi^2/df < 3$, GFI, CFI, NFI, NNFI veya IFI $\geq .95$ ve RMSEA veya SRMR $< .08$ (Hu & Bentler, 1999; Kline, 2016). Son olarak, model karşılaştırması için ki-kare (χ^2) fark testi kullanılmıştır (Kline, 2016).

BULGULAR**Değişkenler Arasındaki İlişkiler**

Test edilmesi planlanan modelde yer alan gösterge değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu analizi ile incelenmiştir. Anne bekçiliği, babanın algıladığı baba katılımı, ergenin algıladığı baba katılımı ve ergen uyumu olarak kavramsallaştırılan sosyal beceri, öznel iyi oluş, duygu düzenleme ve evlatlık inancı değişkenleri arasındaki korelasyonlara ilişkin sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
-------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

1.Baba Katılımı-Sorumluluk (B)	1												
2.Baba Katılımı-Etkileşim (B)	.59***	1											
3.Baba Katılımı-Ulaşılabilirlik (B)	.43***	.62***	1										
4.Baba Katılımı (E)	.18***	.26***	.16***	1									
5.Anne Bekçiliği-Teşvik (A)	.31***	.26***	.16***	.16***	1								
6.Anne Bekçiliği-Engel (A)	-.14***	-.15***	-.08*	-.22***	-.16***	1							
7.Anne Bekçiliği-Kontrol (A)	-.03	-.09**	-.05	-.17***	.04	.56***	1						
8.Evlathk İnancı (E)	.13***	.15***	.10**	.48***	.09*	-.09*	-.10**	1					
9.Sosyal Beceri (E)	.13***	.18***	.09**	.45***	.12**	-.07	-.05	.53***	1				
10.Duygu Düz.-İçsel (E)	.08*	.13***	.10**	.36***	.05	-.04	-.01	.45***	.56***	1			
11.Duygu Düz.-Dışsal (E)	.06	.13***	.04	.33***	.06	-.12**	-.08*	.36***	.49***	.40***	1		
12.Öznel İyi Oluş (E)	.09*	.17***	.16***	.42***	.05	-.08*	-.01	.46***	.44***	.34***	.33***	1	

Not:*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$; B: Ölçüm babalardan alınmıştır; E: Ölçüm ergenlerden alınmıştır; A: Ölçüm annelerden alınmıştır.

Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM)

Araştırmada anne bekçiliği ile ergen uyumu arasında baba katılımının aracılık ilişkisi için önerilen model Şekil 1’de sunulmuş idi. YEM’in analiz aşamasında, ilk olarak altı gizli değişken (anne bekçiliği-teşvik, anne bekçiliği-engel, anne bekçiliği-kontrol, babanın algıladığı baba katılımı, ergenin algıladığı baba katılımı, ergen uyumu) ile 20 göstergedan oluşturulan ilk ölçüm modeli sınanmıştır. Örtük değişkenler (babanın algıladığı baba katılımı ve ergen uyumu hariç), madde parselleme kullanılarak oluşturulmuştur. Örtük değişkenlerden babanın algıladığı baba katılımı için ölçek alt boyutlarından faydalanılmış, ergen uyumu örtük değişkeni için öznel iyi oluş, sosyal beceri, evlathk inancı, içsel-işlevsel ve dışsal-işlevsel duygu düzenleme değişkenleri göstergeler olarak belirlenmiştir.

Analiz sonucunda, birinci ölçüm modelinin veriye iyi uyum sağladığı görölmüştür [$\chi^2(155, N= 783)= 350.50$ $p < .001$, $\chi^2/df= 2.26$, CFI= .98, NFI= .96,

NNFI= .97, IFI= .98, GFI= .96, AGFI= .94, RMSEA= .040 (% 90 (GA alt sınır= 0.035; GA üst sınır= 0.046), SRMR= .037]. Düzeltme indeksleri doğrultusunda, ergen uyumu örtük değişkeninin göstergelerinden içsel-işlevsel duygu düzenleme ile sosyal beceri değişkeninin hata varyansları ilişkilendirilmiş olup ikinci ölçüm modeli test edilmiştir. İkinci ölçüm modelinin ise veriye daha iyi uyum sağladığı saptanmıştır (χ^2 (154, $N= 783$)= 334.76 $p < .001$, $\chi^2/df= 2.17$, CFI= .98, NFI= .96, NNFI= .97, IFI= .98, GFI= .96, AGFI= .94, RMSEA= .039 [% 90 (GA alt sınır= 0.033; GA üst sınır= 0.044), SRMR= .036]. İkinci ölçüm modeline ilişkin detaylı istatistikler Tablo 4'te ve standardize çözümleme değerleri Şekil 2'de sunulmuştur.

Tablo 4. İkinci Ölçüm Modelinin Faktör Yükleri, Standart Hata ve t Değerleri ile Açıkladıkları Varyanslar

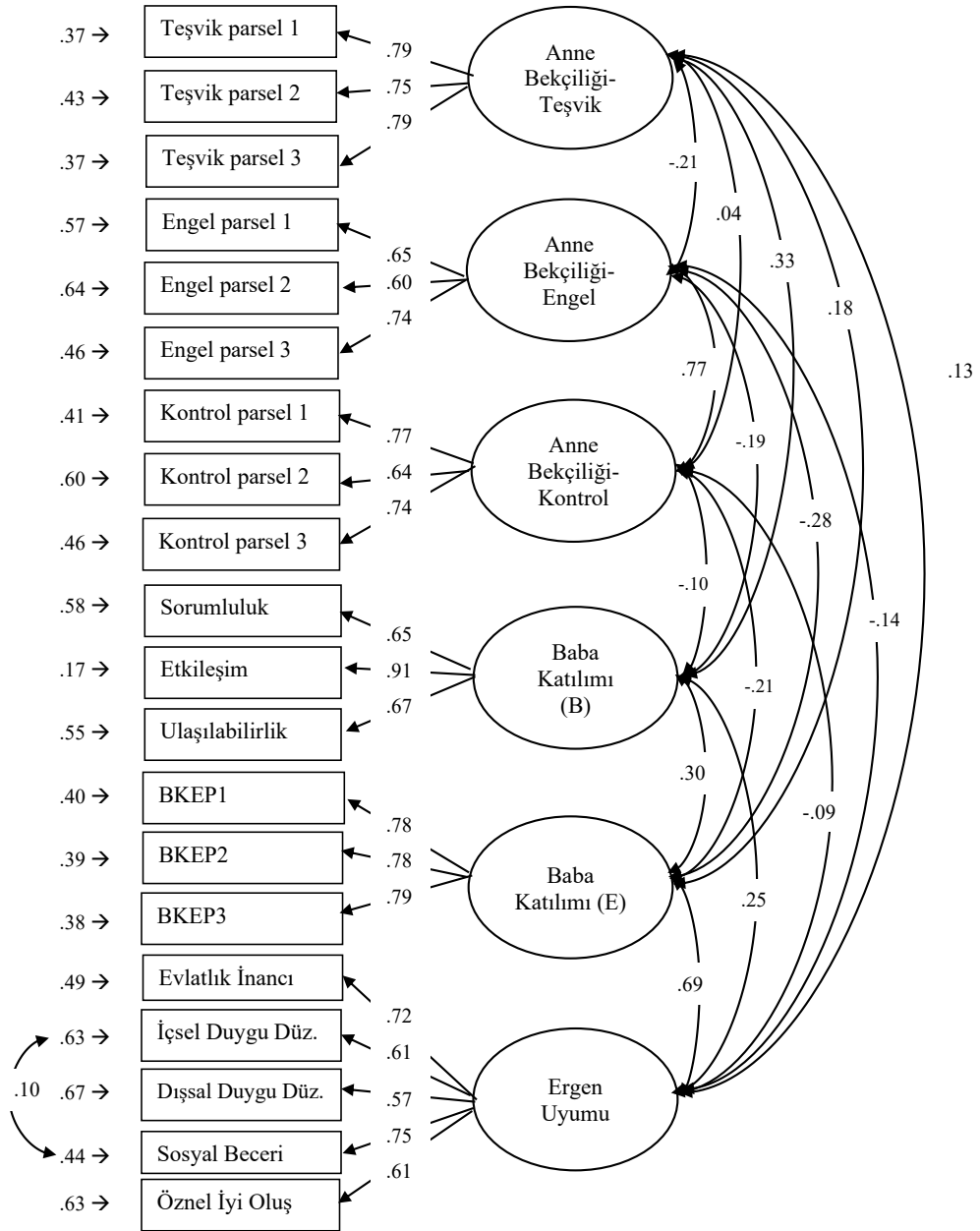
Değişkenler	Standardize Edilmemiş Faktör Yükleri	SH	t	Standardize Faktör Yükleri	R ²
Anne Bekçiliği-Teşvik					
Teşvik parsel 1	1.00	0.81	12.13	.79	.63
Teşvik parsel 2	0.64	0.03	19.39	.75	.57
Teşvik parsel 3	0.79	0.04	19.88	.79	.63
Anne Bekçiliği-Engel					
Engel parsel 1	1.00	0.46	15.44	.65	.43
Engel parsel 2	0.66	0.05	13.19	.60	.36
Engel parsel 3	1.16	0.08	14.91	.74	.54
Anne Bekçiliği-Kontrol					
Kontrol parsel 1	1.00	0.27	12.42	.77	.59
Kontrol parsel 2	1.25	0.08	15.62	.64	.40
Kontrol parsel 3	1.24	0.07	17.46	.74	.54
Baba Katılımı (B)					
Sorumluluk	1.00	1.02	16.29	.65	.42
Etkileşim	2.24	0.14	16.12	.91	.83
Ulaşılabilirlik	0.95	16.12	15.86	.67	.45
Baba Katılımı (E)					
Ergen algısı parsel 1	1.00	0.06	13.97	.78	.60
Ergen algısı parsel 2	1.24	0.06	20.50	.78	.61
Ergen algısı parsel 3	1.43	0.07	20.71	.79	.62
Ergen Uyumu					
Evlalık inancı	1.00	0.70	14.76	.72	.51
Duygu düzenleme-İçsel işlevsel	0.56	0.04	14.21	.61	.37
Duygu düzenleme-Dışsal işlevsel	0.59	0.04	13.95	.57	.33

Ebeoğlu Duman, M., Yılmaz Irmak, T. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 4

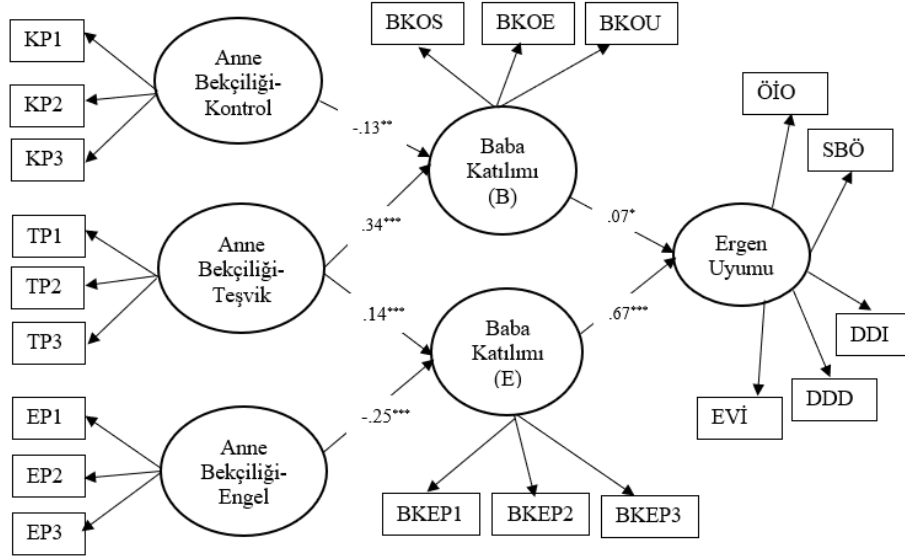
Sosyal beceriler	1.90	0.11	17.09	.75	.56
Öznel iyi oluş	1.31	0.09	14.83	.61	.37

Not: *SH*= Standart hata

Şekil 2. İkinci ölçüm modeli için standardize çözümleme değerleri

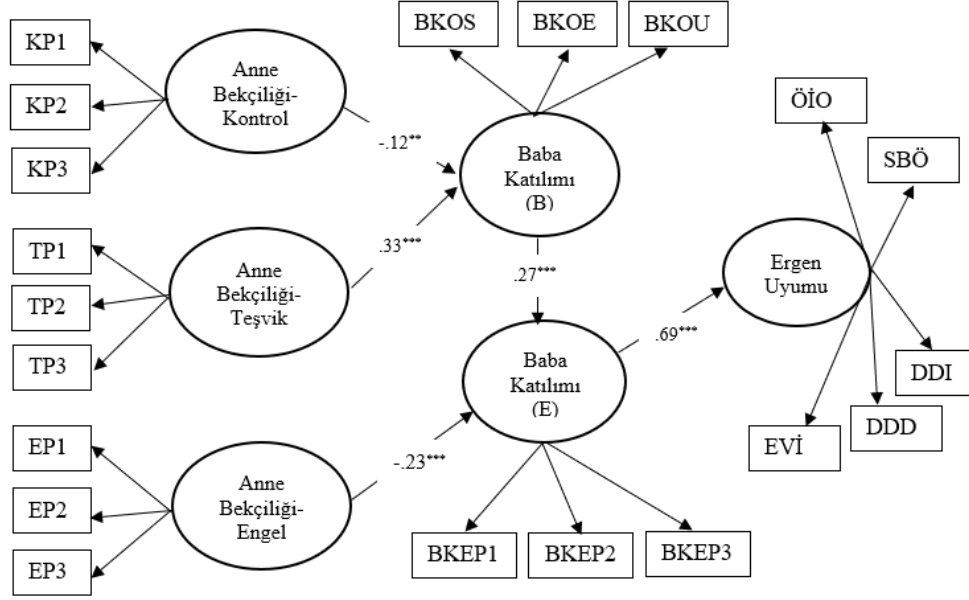
Şekil 3. İkinci yapısal modele ilişkin standardize çözümlene değerleri

Not: TP1: Teşvik parsel 1; TP2: Teşvik parsel 2; TP3: Teşvik parsel 3; EP1: Engel parsel 1; EP2: Engel parsel 2; EP3: Engel parsel 3; KP1: Kontrol parsel 1; KP2: Kontrol parsel 2; KP3: Kontrol parsel 3; BKOS: Sorumluluk; BKOE: Etkileşim; BKOU: Ulaşılabilirlik; BKEP1: Baba katılımı-ergen parsel 1; BKEP2: Baba katılımı-ergen parsel 2; BKEP3: Baba katılımı-ergen parsel 3; ÖİÖ: Öznel iyi oluş; SBE: Sosyal beceriler; DDI: Duygu düzenleme-İçsel işlevsel; DDD: Duygu düzenleme-Dışsal işlevsel; EVİ: Evlatlık inancı.

Ölçüm modelinin ardından birinci yapısal model test edilmiştir. Analiz sonucunda, modelin veriye iyi düzeyde uyum sağladığı bulunmuştur [χ^2 (155, $N=783$)= 366.34 $p < .001$, $\chi^2/df= 2.36$, CFI= .98, NFI= .96, NNFI= .97, IFI= .98, GFI= .96, AGFI= .94, RMSEA= .042 (% 90 (GA alt sınır = 0.036; GA üst sınır = 0.047), SRMR= .045]. Test edilen yapısal modelde annenin teşvik edici bekçiliğinden ergen uyumuna; annenin engelleyici bekçiliğinden babanın algıladığı baba katılımı ve ergen uyumuna; annenin kontrol edici bekçiliğinden ergenin algıladığı baba katılımı ve ergen uyumuna giden yolların istatistiksel açıdan anlamsız olduğu saptanmıştır. Anlamsız olan bu yolların modelden çıkarılmasının ardından ikinci yapısal model sınanmış (bkz. Şekil 3) ve bu modelin veriye daha iyi uyum sağladığı görülmüştür (χ^2 (160, $N=783$)= 375.96 $p < .001$, $\chi^2/df= 2.35$, CFI= .97, NFI= .96, NNFI= .97, IFI= .97, GFI= .95, AGFI= .94, RMSEA= .042 [% 90 (GA alt sınır= 0.036; GA üst sınır= 0.047), SRMR= .047].

Şekil 4. Dördüncü yapısal modele ilişkin standardize çözümlene değerleri

Not: TP1: Teşvik parcel 1; TP2: Teşvik parcel 2; TP3: Teşvik parcel 3; EP1: Engel parcel 1; EP2: Engel parcel 2; EP3: Engel parcel 3; KP1: Kontrol parcel 1; KP2: Kontrol parcel 2; KP3: Kontrol parcel 3; BKOS: Sorumluluk; BKOE: Etkileşim; BKOU: Ulaşılabilirlik; BKEP1: Baba katılımı-ergen parcel 1; BKEP2: Baba katılımı-ergen parcel 2; BKEP3: Baba katılımı-ergen parcel 3; ÖİÖ: Öznel iyi oluş; SBE: Sosyal beceriler; DDI: İçsel-işlevsel duygu düzenleme; DDD: Dışsal-işlevsel duygu düzenleme; EVİ: Evlatlık inancı)

Analiz sonuçlarında babanın algıladığı katılımdan, ergenin algıladığı katılım arasına bir yol eklenmesinin önerildiği dikkat çekmiştir. Kuramsal açıdan da uygun olduğu düşünülen bu düzeltmenin yapılarak ikinci yapısal modele alternatif olarak farklı bir yapısal modelin (üçüncü yapısal model) sınanmasına ve modellerin ki-kare fark testi ile karşılaştırılmasına karar verilmiştir. Önerilen yol eklenerek test edilen yapısal model sonucunda, modelin veri ile iyi uyum sağladığı saptanmıştır [χ^2 (159, $N=783$) = 342.41 $p < .001$, $\chi^2/df = 2.15$, CFI = .98, NFI = .96, NNFI = .97, IFI = .98, GFI = .96, AGFI = .94, RMSEA = .038 (% 90 (GA alt sınır = 0.033; GA üst sınır = 0.044), SRMR = .037]. Test edilen alternatif yapısal modelde annenin teşvik edici bekkçiliğinden ergenin algıladığı baba katılımına; babanın algıladığı baba katılımından ergen uyumuna giden yol katsayılarının anlamsız olduğu görülmüştür. Anlamsız olan bu yolların modelden çıkarılmasının ardından dördüncü yapısal model sınanmış ve bu modelin üçüncü yapısal modele göre veriye daha iyi uyum sağladığı görülmüştür [χ^2 (161, $N=783$) = 343.85 $p < .001$, $\chi^2/df = 2.14$, CFI = .98, NFI = .96, NNFI = .97, IFI = .98, GFI = .96, AGFI = .95, RMSEA = .038 [% 90 (GA alt sınır = 0.033; GA üst sınır = 0.044), SRMR = .038].

Son olarak, hipotez edilen ikinci yapısal model ile buna alternatif olarak düzeltme indeksleri doğrultusunda test edilen modele alternatif olarak oluşturulan

dördüncü yapısal modelden hangisinin veriye daha iyi uyum sağladığını incelemek amacıyla ki-kare fark testi gerçekleştirilmiştir. Ki-kare fark testinde ise iki model arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır ($\chi^2=32.11$, $sd=1$, $p<.05$). Bu durumda hem ki-kare değeri daha düşük olan hem de uyum iyiliği değerleri daha iyi olan alternatif (dördüncü) yapısal modelin kabul edilmesine karar verilmiştir (bkz. Şekil 4).

Tablo 5. Dördüncü Yapısal Model (Nihai Model) İçin Doğrudan, Dolaylı ve Toplam Etkiler

	Standardize Beta değeri	Standardize edilmemiş Beta değeri	SH	t
Doğrudan Etkiler				
Bağımsız Değişkenlerin Diğer Değişkenler Üzerindeki Doğrudan Etkisi (Gamma)				
Anne Bekçiliği-Kontrol →Baba Katılımı (B)	-0.12	-0.19	0.07	-2.91**
Anne Bekçiliği-Teşvik → Baba Katılımı (B)	0.33	0.29	0.04	7.41***
Anne Bekçiliği-Engel → Baba Katılımı (E)	-0.23	-0.12	0.02	-5.11***
Diğer Değişkenlerin Birbiri Üzerindeki Doğrudan Etkisi (Beta)				
Baba Katılımı (B) → Baba Katılımı (E)	0.27	0.09	0.01	6.30***
Baba Katılımı (E) → Ergen Uyumu	0.69	3.71	0.26	14.41***
Dolaylı Etkiler				
Bağımsız Değişkenlerin Diğer Değişkenler Üzerindeki Dolaylı Etkisi (KSI on ETA)				
Anne Bekçiliği-Kontrol →Baba Katılımı (E)	-0.03	-0.02	0.01	-2.69**
Anne Bekçiliği-Kontrol →Ergen Uyumu	-0.02	-0.06	0.02	-2.67**
Anne Bekçiliği-Teşvik →Baba Katılımı (E)	0.09	0.03	0.01	5.07***
Anne Bekçiliği-Teşvik →Ergen Uyumu	0.06	0.10	0.02	4.91***
Anne Bekçiliği-Engel →Ergen Uyumu	-0.16	-0.43	0.09	-4.95***
Diğer Değişkenlerin Birbiri Üzerindeki				

Dolaylı Etkisi (ETA on ETA)				
Baba Katılımı (B) → Ergen Uyumu	0.19	0.33	0.06	6.01***
Toplam Etkiler				
Bağımsız Değişkenlerin Diğer Değişkenler Üzerindeki Toplam Etkisi (KSI on ETA)				
Anne Bekçiliği-Kontrol →Baba Katılımı (B)	-0.12	-0.19	0.07	-2.91**
Anne Bekçiliği-Kontrol →Baba Katılımı (E)	-0.03	-0.02	0.01	-2.69**
Anne Bekçiliği-Kontrol →Ergen Uyumu	-0.02	-0.06	0.02	-2.67**
Anne Bekçiliği-Teşvik →Baba Katılımı (B)	0.33	0.29	0.04	7.41***
Anne Bekçiliği-Teşvik →Baba Katılımı (E)	0.09	0.03	0.01	5.07***
Anne Bekçiliği-Teşvik →Ergen Uyumu	0.06	0.10	0.02	4.91***
Anne Bekçiliği-Engel → Baba Katılımı (E)	-0.23	-0.12	0.02	-5.11***
Anne Bekçiliği-Engel →Ergen Uyumu	-0.16	-0.43	0.09	-4.95***
Diğer Değişkenlerin Birbiri Üzerindeki Toplam Etkisi (ETA on ETA)				
Baba Katılımı (B) → Baba Katılımı (E)	0.27	0.09	0.01	6.30***
Baba Katılımı (B) → Ergen Uyumu	0.19	0.33	0.06	6.01***
Baba Katılımı (E) → Ergen Uyumu	0.69	3.71	0.26	14.41***

Not: ** $p < .01$; *** $p < .001$; SH = standart hata

Kabul edilen nihai modelde anne bekçiliğinin teşvik edici boyutunun, babanın algıladığı baba katılımını olumlu yönde yordadığı saptanmıştır ($t = 7.41$, $p < .001$). Annenin kontrol edici bekçiliğinin babanın algıladığı baba katılımını ($t = -2.91$, $p < .01$), annenin engelleyici bekçiliğinin ise ergenin algıladığı baba katılımını olumsuz yönde ($t = -5.11$, $p < .001$) yordadığı görülmüştür. Yanı sıra, babanın algıladığı baba katılımının ergenin algıladığı baba katılımını ($t = 6.30$, $p < .001$) ve ergenin algıladığı baba katılımının da ergenin uyumunu olumlu yönde yordadığı görülmüştür ($t = 14.41$, $p < .001$). Sınanan model ile ergen uyumunun %48'i açıklanmıştır. Dolaylı etkilerin anlamlılığının değerlendirilmesinde ise LISREL programının hesapladığı t değerlerinden faydalanılmış olup, tüm dolaylı etkilerin anlamlı olduğu belirlenmiştir (bkz. Tablo 5).

TARTIŞMA

Araştırmanın amacı, anne bekciliği boyutları (teşvik, engel ve kontrol) ile ergen uyumu arasındaki ilişkide babanın ve ergenin algıladığı baba katılımının aracı rollerine ilişkin önerilen modelin sınanmasıdır. Bulgular, önerilen modelin veriye iyi uyum sağladığını ve anne bekciliği ile baba katılımının ergen uyumunu açıklayabileceğini ortaya koymuştur. Hipotez edilen modelde, babanın algıladığı katılımdan ergenin algıladığı katılıma giden doğrudan bir yol bulunmamakta idi; ancak, alternatif modelde bu yol eklenmiş ve bu yolun eklenmesiyle kabul edilen modelin veriye daha iyi uyum sağladığı belirlenmiştir. Kabul edilen nihai modelde, annenin teşvik edici ile kontrol edici bekciliği, babanın algıladığı katılımdan ergenin algıladığı katılıma giden yol aracılığıyla ergen uyumunu yordarken, annenin engelleyici bekciliği yalnızca ergenin algıladığı baba katılımı yolu üzerinden ergen uyumunu yordamıştır. Modelde, annenin tüm bekcilik boyutlarının ve baba tarafından algılanan katılımın ergen uyumunu doğrudan yordamadığı görölmüştür.

Annenin olumlu bekcilik olarak ele alınan teşvik edici davranışlarının, babanın algıladığı katılımı doğrudan ve olumlu yönde yorduyor olmasının, annelerin bu teşvik edici davranışlarının, babalara çocuklarıyla etkileşimi için bir alan açmasından kaynaklanabileceği düşünölmektedir (Puhlman & Pasley, 2013). Bu sonuç, annenin babayı teşvik edici şekilde olumlu yönde bekcilik yaptığı durumlarda babaların çocuğun yaşamına dahil olmasının arttığını gösteren diğer araştırmalarla uyumludur (ör., Fagan & Cherson, 2017; Zvara vd., 2013). Annelerin eşlerini çocuklarıyla bire bir zaman geçirme konusunda cesaretlendirmesi, eşlerinin ebeveynlik ile ilgili görevlere katılım çabasını desteklemesi ve eşlerine aile ile ilgili sorumluluklar ve ebeveynlik konusunda olumlu geri bildirimler vermesi neticesinde baba katılımının artıyor olması şaşırtıcı değildir. Çünkü; annenin babayı teşvik etmesinin, çocuklar için uyumlu bir aile ortamı ve yakın baba-çocuk ilişkisi yaratmasından ve bunun da çocuklarının gelişimlerini desteklemesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir (Wang vd., 2021).

Annenin kontrol edici bekciliğinin, babanın algıladığı baba katılımını doğrudan ve olumsuz yönde yorduyor olmasının, ebeveynliği daha çok kendi alanı olarak gören annelerin, hâkim oldukları bu alanda güç kaybetmek istememesine bağlı olarak baba-çocuk etkileşimini denetlemesinden kaynaklandığı düşünölmektedir (Adamson vd., 2007; Allen & Daly, 2007). Bu çalışmada, annelerin büyük çoğunluğunun ücretli bir işte çalışmadığı bulgusu da göz önünde bulundurulursa, çocukla daha fazla ilgilenmek durumunda kalan annelerin çocukla ilgili kararlarda daha fazla söz sahibi olmaları gerektiğini düşünerek kontrol edici bekcilik davranışlarında bulunmuş olmaları muhtemeldir. Annenin, eşinin çocukla yapmak istediklerini kontrol etmesi ve çocukla geçirdiği zamanı denetlemesi de babanın bundan rahatsızlık duymasına ve kendisini çocukla olan etkileşiminden geri çekerek katılımlarının azalmasına yol açmış olabilir. Ayrıca, kontrol edici bekciliğin, annenin çocukla ilgili kararlarda lider pozisyonuna sahip olması ile ilgili boyutu da kapsadığı göz önünde bulundurulursa, kontrol edici bekciliğe maruz kalan babaların, çocuğunun eğitimi ve sağlıklı gelişimi için yapılan planlamalara daha az katılmış

olması da beklendiktir. Nitekim mevcut sonuç, annelerin çocuk bakımını ve ebeveynliği eşlerinden daha iyi yaptıklarını düşünerek koruyucu bir eğilime sahip olmalarının baba katılımını azalttığını gösteren pek çok araştırma sonucuyla tutarlıdır (ör., Gaertner vd., 2007; Gaunt & Pinho, 2017; Tu vd., 2014).

Annenin engelleyici bekçiliğinin, ergenin algıladığı baba katılımını doğrudan ve olumsuz yönde yordamasının, annelerin, eşlerine sınırlar koyarak baba-çocuk ilişkisini kısıtlamasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Puhlman & Pasley, 2013). Özellikle yoğun duyguların deneyimlendiği ergenlik döneminde, olumsuz duygulara yol açacak türde engelleyici bekçilik gibi davranışlara maruz kalınması, ergenlerin, etkileşimin dışında kalan babalardan algıladıkları duygusal katılımın azalmasına yol açmış olabilir. Dahası, annenin, eşinin çocukla geçirdiği zamanı bölmesi veya eşinin, kendisinin onaylamadığı bir davranışta bulunduğu zaman çocuğun babası ile etkileşimini engellemesi durumunda, annelerin eşlerinin ebeveynliği ile ilgili verdiği olumsuz geri bildirimler ve babasının yaptığı yanlışlar hakkındaki düşüncelerini çocuğa söylemesi neticesinde de ergenin babasından algıladığı katılımın düşük olması beklendik bir sonuçtur. Bu bulgu, annenin engelleyici bekçiliği ile baba katılımı arasında olumsuz yönde ilişki olduğunu gösteren alanyazındaki diğer çalışmalar (ör., Dyer vd., 2011; Ebeoğlu, 2021; Nkwake, 2009) ile tutarlıdır.

Modelde dikkat çeken sonuçlardan biri; teşvik edici ve kontrol edici bekçiliğin doğrudan babanın algıladığı katılımı yorduyor iken, engelleyici bekçiliğin ergenin algıladığı baba katılımını doğrudan yordamasıdır. Bunun da teşvik ve kontrol boyutlarının daha çok babaya yönelik davranışları kapsamasından, engel boyutunun ise baba-ergen etkileşimine yönelik davranışları içermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Diğer bir deyişle, teşvik edici bekçilikte annelerin babayı destekleyici davranışlarda bulunmasını takiben baba katılımına alan açılıyor veya kontrol edici bekçilikte annelerin babanın çocukla yapmak istediklerini kontrol etmesinden duyulan rahatsızlığı takiben baba katılımı alanı kısıtlanıyor iken engelleyici bekçilikte doğrudan baba ile çocuğu arasındaki etkileşime müdahale söz konusudur. Ayrıca ergenler, daha çok babaya yönelik olan annenin teşvik veya kontrol edici bekçilik davranışlarının farkında olmamış olabilir. Bundan dolayı da bu bekçilik boyutları, doğrudan ergenin algıladığı katılımdansa önce babanın algıladığı baba katılımını etkilemiş olabilir. Bunun aksine, engelleyici bekçiliğin, çocuğun babayla etkileşimini sekteye uğratan bir boyut olmasından ve babanın yanı sıra çocuğun da farkında olarak deneyimlediği bir süreç olmasından dolayı annelerin engelleyici bekçiliği arttığı zaman ergenlerin babalarından algıladığı katılım doğrudan azalıyor olabilir. Karabulut'un (2017) çalışmasında annenin engelleyici yöndeki bekçiliğinin, ergenin babadan algıladığı duygusal katılımı olumsuz yönde yordamış olmasının da mevcut sonucu desteklediği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, babanın algıladığı baba katılımının ergenin algıladığı katılım üzerinden ergen uyumunu etkilediği görülmüştür. Her ne kadar babanın katılım algısı ile çocuğun baba katılımı algısının farklılaşabileceği alanyazında belirtilse de

(Finley & Schwartz, 2004), ergenin yüksek katılım algılayabilmesi için öncelikle babanın katılım göstermesi gerektiği düşünülmektedir. Çocuklarıyla ilgilenen ve onlarla yakın ilişki içerisinde olan babaların bu davranışlarının çocukları tarafından fark edilmesi, ergenlerin algıladıkları katılımı artırmış olabilir. Dolayısıyla, babanın katılımı arttıkça, ergenin algıladığı baba katılımının da artması şaşırtıcı değildir. Babanın katılım algısının sadece ergenin algısı üzerinden ergen uyumunu yordamasının ise bireylerin algılarının kendi deneyimleri üzerinde daha fazla etkili olmasından (Harter, Whitesell, & Kowalski, 1992) kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca alanyazında babanın çocuğu üzerindeki etkisi için en önemli faktörün de çocuğun babanın katılımına ilişkin algısı olduğu belirtilmektedir (Finley & Schwartz, 2004). Bundan dolayı ergen uyumu, babanın algıladığı baba katılımdan ziyade ergenin algıladığı baba katılımı tarafından doğrudan yordanmış olabilir.

Çalışmadan elde edilen diğer bir sonuç, ergenin algıladığı baba katılımının, sosyal beceri, öznel iyi oluş, duygu düzenleme ve evlatlık inancı değişkenleriyle kavramsallaştırılmış olan ergen uyumunu doğrudan ve olumlu yönde yordadığıdır. Mevcut bulgu, yüksek baba katılımının ergenlerde olumlu özelliklerle ilişkili olduğunu gösteren pek çok araştırma ile paralellik göstermektedir (Gümüşten, 2020; Huang vd., 2017; Kuzucu & Özdemir, 2013; Su vd., 2017; Updegraff vd., 2001). Babaların çocuğuyla ilgilenmesinin, zaman geçirmesinin ve çocuğunun ihtiyacı olduğu zaman fiziksel ve duygusal açıdan ulaşılabilir olmasının, ergenlerin sosyo-duygusal gelişimlerini ve iyi oluşlarını olumlu yönde etkilemesi beklendik bir bulgudur (Aldous & Mulligan, 2002). Çünkü babalar aktif katılım ile ergen çocuklarının hem diğer kişilerle yakınlık kurmasını desteklemiş hem de duygu düzenleme stratejilerine katkı sağlamış olabilir. Ayrıca ergenlik döneminde değişen duygularla başa çıkmaya çalışan çocukları için aile içerisinde güvenli bir duygusal ortamın oluşmasına zemin hazırlayarak ihtiyaç halinde babalarının yanlarında olacağına dair inanç geliştirmelerine de katkı sağlamış olabilir (Bariola vd., 2011; Cassidy, 1994). Dahası, babalarından aktif katılım algılayan ergenlerin, hem sevdikleri insanlarla beraber olduklarını düşünmesinden hem de babalarıyla kurdukları duygusal yakınlıktan memnuniyet duymasından dolayı daha yüksek öznel iyi oluşa sahip oldukları düşünülmektedir. Baba katılımının ergenlerin evlatlık inançları üzerindeki etkisi konusunda sınırlı sayıda çalışma bulunmasına rağmen, mevcut çalışmanın sonuçları, çocukların ebeveynlerinden algıladıkları sıcaklık (Huang & Yeh, 2013), destekleyici ebeveynlik (Chen vd., 2016) ve baba katılımı (Nainee vd., 2016) ile evlatlık inançları arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu gösteren önceki çalışmalarla uyumlu görünmektedir. Eğitimlerine ve sağlıklı gelişimlerine katkıda bulunan, çocuklarıyla etkileşimde bulunan ve ihtiyaç duyulduğunda her açıdan erişilebilir olan babaların ergen çocuklarının da bu yüksek katılımı algılayarak ailesini üzecek davranışlardan kaçınması ve ailesine minnet duyması muhtemeldir. Özetle, babaların çocuklarına çevreyi keşfetmeleri için uyarıcı sağlayarak ve aralarındaki ilişkiyi güçlendirerek ergenlerin uyumunu desteklediği söylenebilir (Caldera, 2004).

Son olarak, mevcut araştırmada anne bekçiliği boyutlarından hiçbirinin ergen uyumunu doğrudan yordamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazında, anne bekçiliği ile çocuklarına ait çıktılar arasındaki ilişkide babanın rolünü açıklamaya yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilkinde, annenin olumlu tutumları, çocuk bakımının her iki ebeveyn arasında daha adil bir şekilde bölünmesine yol açarak baba katılımının artmasına ve böylelikle, artan baba katılımının da çocuklarının gelişimine fayda sağladığı öne sürülmektedir (Meteyer & Perry-Jenkins, 2010). Diğer bir açıklama ise çocuğun, ailede veya toplumda kendisine sunulan psikolojik ve sosyal kaynaklardan elde ettiği fayda olarak tanımlanan sosyal sermaye çerçevesinde ele alınmaktadır. Nitekim bu teoriyi savunan araştırmacılar, annenin olumlu bekçilik davranışı sergilemesinin çocukların babalarının ortamındaki kaynaklardan yararlanmasına olanak sağladığını, olumsuz bekçiliğinin ise çocukların babanın çevresindeki bu kaynaklardan yararlanamayarak gelişimlerinin olumsuz yönde etkilenmesine yol açtığını savunmaktadır (Austin vd., 2013). Her iki açıklama da esasında anne bekçiliğinin dolaylı etki yarattığına işaret etmektedir. Sonuçta, bekçilik kavramı da annelerin, babaların ebeveynliği üzerindeki etkisini ifade eden bir kavram olduğu için doğrudan ergen çocuklarını etkilemektense önce baba katılımını etkilemiş olabilir. Öte yandan, bahsedilen değişkenleri bir model içinde aynı anda test eden bir çalışma olmamasına rağmen, bazı çalışmalarda tanımlanan aracılık ilişkileri bizim bulgularımız ile örtüşmektedir. Örneğin bu çalışmadaki sonuçların, Wang ve diğerlerinin (2021) annenin olumlu bekçiliği ile çocuğun sosyo-duygusal gelişimi arasında baba katılımının tam aracı olduğunu gösteren çalışma ile tutarlı olduğu söylenebilir. Ayrıca uyum değişkenleri olarak farklı değişkenler ele alınmış olsa da Akgöz-Aktaş'ın (2017) çalışmasında baba katılımının anne bekçiliği ile çocuğun içe ve dışa yönelim problem davranışları arasında aracı olduğunu tespit ettiği çalışması ile de benzerlik taşımaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde babaların çocuklarının hayatına katılmak için istek ve çabalarının arttığı, çocuklarıyla daha fazla ilgilendikleri ve çocuk yetiştirme sürecinde eşleriyle birlikte daha fazla birlikte ebeveynlik (co-parenting) davranışında buldukları görülmektedir. Baba katılımının önemine dair farkındalığın da artmış olmasına rağmen, baba katılımına yönelik çalışmalarda ergenlik dönemine kıyasla bebeklik ve çocukluk dönemlerine ağırlık verildiği dikkat çekmektedir. Ancak nitelik açısından ergenlik döneminde bazı değişiklikler olmakla beraber bu dönemde de ebeveyn ve çocukları arasındaki yakın ilişkiler devam etmektedir. Gerçekten de bu alandaki çalışmalar, yüksek düzeyde baba katılımının ergen gelişimini olumlu yönde etkileyebileceğini tutarlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, anne bekçiliğinin doğrudan olmasa bile baba katılımı aracılığıyla dolaylı olarak ergen gelişimi üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu çalışmada da görüldüğu üzere, özellikle annenin bekçilik davranışlarından teşvik

ediciliğini artırıp engelleyici ve kontrol ediciliğini azaltarak artan baba katılımı ile ergenlerin gelişimsel özelliklerine katkı sağlayabilmek mümkündür.

Bu çalışmanın belirgin katkısı, ergen çocukları olan ebeveynlerde anne bekçiliğinin ergen uyumu ile ilişkisinde babanın ve ergenin algıladığı baba katılımının aracılık rolünü araştıran öncü bir çalışma olmasının altında yatmaktadır. Görece az çalışılan ergenlik dönemindeki anne bekçiliği ve baba katılımının ergen uyumu üzerindeki etkilerini görmek açısından bu çalışma oldukça önemlidir. Nitekim, bu çalışmadan elde edilen bulguların, baba katılımını artırmayı ve ergen uyumunu desteklemeyi amaçlayan müdahale programlarına ışık tutacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, baba katılımının çoklu kaynaklardan ölçülerek ve anne bekçiliğinin hem olumlu hem olumsuz yönünü ele alarak ilgili değişkenler arası ilişkilerin ortaya çıkarılmış olmasının, gelecekteki araştırmalara yön vermesi beklenmektedir. Ayrıca farklı SES'teki ergenler ve ebeveynlerinden oluşan nispeten yüksek örneklem büyüklüğü, veri çeşitliliği açısından bu çalışmanın bir diğer güçlü yönü olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, mevcut araştırmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Özellikle araştırmanın yalnızca Ankara ilinde gerçekleştirilmiş olması, örnekleme temel alınan dışlama ölçütleri ile çalışmanın iç geçerliği artırılmak istense de homojen bir örneklem profili ile çalışılması, araştırmanın dış geçerliğini kısıtlayarak bulguların genellenmesinin önüne geçmiş olabilir. Dolayısıyla araştırma bulgularının örneklem özellikleri dikkate alınarak yorumlanması önerilmektedir. Araştırmanın diğer bir sınırlılığı ise çalışmada ergenlerden ve ebeveynlerinden elde edilen ölçümler öz-bildirime dayalı olduğu için katılımcıların bildirimlerinin doğru olduğu varsayılarak bazı sonuçlara ulaşılmış olmasıdır. Son olarak araştırmanın kesitsel desende planlanması da çalışmanın başka bir sınırlılığıdır.

Annenin babaya yönelik olumlu bekçilik davranışlarının ve baba katılımının ergenler üzerinde olumlu sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, bu araştırma hattını devam ettirmek önemlidir. Aktarılan sınırlılıklar doğrultusunda gelecek araştırmalarda, farklı gelişim dönemlerinde çocuğu olan ve farklı aile yapısında bulunan ebeveynlerin katılım örüntülerinin incelenmesi önerilebilir. Dahası, gelecekte yapılacak boylamsal çalışmalar ile anne bekçiliği ve baba katılımının gelişim dönemleri içerisindeki değişimin görülmesine olanak sağlanabilir. Son olarak ise ebeveynlerin ve toplumun babaların önemi konusunda bilinçlendirilmesi ile bu alanda yapılacak olan önleyici müdahale programlarına babaların dahil edilmesine halen daha ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir. Etik kurul ve MEB izninden yöntem bölümünde bahsedilmiştir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: 1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır. Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Adamsons, K., O'Brien, M., & Pasley, K. (2007). An ecological approach to father involvement in biological and stepfather families. *Fathering, 5* (2), 129-147. <https://doi.org/10.3149/fth.0502.129>

Akgöz-Aktaş, G. (2017). *Baba katılımı ve çocuk uyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi: Anne bekçiliği ve evlilik uyumunun etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Akgöz-Aktaş & Aydın, A. (2020). Anne bekçiliği ölçeği anne formunun Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları, 23* (45), 63-77. <https://doi.org/10.31828/tpy1301996120200131m000018>

Aldous, J. & Mulligan, G. M. (2002). Fathers' child care and children's behavior problems: A longitudinal study. *Journal of Family Issues, 23* (5), 624-647. <https://doi.org/10.1177/0192513X02023005003>

Allen, S. M. & Daly, K. J. (2007). The effects of father involvement: An updated research summary of the evidence. Centre for Families, Work & Well-Being, University of Guelph.

Austin, W. G., Pruett, M. K., Kirkpatrick, H. D., Flens, J. R., & Gould, J. W. (2013). Parental gatekeeping and child custody/child access evaluation: Part I: Conceptual framework, research, and application. *Family Court Review, 51* (3), 485-501. <https://doi.org/10.1111/fcre.12045>

Bariola, E., Gullone, E., & Hughes, E. K. (2011). Child and adolescent emotion regulation: The role of parental emotion regulation and expression. *Clinical Child and Family Psychology Review, 14* (2), 198-212. <https://doi.org/10.1007/s10567-011-0092-5>

Bocknek, E. L., Brophy-Herb, H. E., Fitzgerald, H. E., Schiffman, R. F., & Vogel, C. (2014). Stability of biological father presence as a proxy for family stability: Cross-racial associations with the longitudinal development of emotion regulation in toddlerhood. *Infant Mental Health Journal, 35* (4), 309-321. <https://doi.org/10.1002/imhj.21454>

Cabrera, N. & Mitchell, S. (2009). An exploratory study of fathers' parenting stress and toddlers' social development in low-income African American families. *Fathering, 7* (3), 201-225. <https://doi.org/10.3149/fth.0703.201>

Caldera, Y. M. (2004). Paternal involvement and infant-father attachment: A Q-set study. *Fathering, 2* (2), 191-210. <https://doi.org/10.3149/fth.0202.191>

Cassidy, J. (1994). Emotion regulation: Influences of attachment relationships. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59 (2-3), 228-249. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.1994.tb01287.x>

Chen, W. W., Wu, C. W., & Yeh, K. H. (2016). How parenting and filial piety influence happiness, parent-child relationships and quality of family life in Taiwanese adult children. *Journal of Family Studies*, 22 (1), 80-96. <http://doi.org/10.1080/13229400.2015.1027154>

Cheung, C. K., Lee, J. J., & Chan, C. M. (1994). Explicating filial piety in relation to family cohesion. *Journal of Social Behavior & Personality*, 9 (3), 565-580.

Cicirelli, V. G. (1983). Adult children's attachment and helping behavior to elderly parents: A path model. *Journal of Marriage and the Family*, 45 (4), 815-825. <https://doi.org/10.2307/351794>

Duran, A. (2010). *Erkeksi rollerin baba katılımı ile ilişkisinin araştırılması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Duy, B. & Yıldız, M. A. (2014). Ergenler için Duygu Düzenleme Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5 (41), 23-35.

Dyer, K., Roby, J. L., Mupedziswa, R., & Day, R. (2011). Father involvement in Botswana: How adolescents perceive father presence and support. *Families in Society*, 92 (4), 426-431. <http://dx.doi.org/10.1606/1044-3894.4168>

Ebeoğlu, M. (2021). *Ergenlik döneminde baba katılımının incelenmesi: Ekolojik sistemler kuramı perspektifi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Eryılmaz, A. (2009). Ergen öznel iyi oluş ölçeğinin geliştirilmesi. *Journal of Turkish Educational Sciences*, 7 (4), 975-989.

Fagan, J. & Cherson, M. (2017). Maternal gatekeeping: The associations among facilitation, encouragement, and low-income fathers' engagement with young children. *Journal of Family Issues*, 38 (5), 633-653. <https://doi.org/10.1177/0192513X15578007>

Feldman, R., Bamberger, E., & Kanat-Maymon, Y. (2013). Parent-specific reciprocity from infancy to adolescence shapes children's social competence and dialogical skills. *Attachment & Human Development*, 15 (4), 407-423. <https://doi.org/10.1080/14616734.2013.782650>

Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*, London: UK.

Finley, G. E. & Schwartz, S. J. (2004). The father involvement and nurturant Fathering scales: Retrospective measures for adolescent and adult

children. *Educational and Psychological Measurement*, 64 (1), 143-164. <https://doi.org/10.1177/0013164403258453>

Flouri, E. (2005). Father's involvement and psychological adjustment in Indian and White British secondary school age children. *Child and Adolescent Mental Health*, 10 (1), 32-39. <https://doi.org/10.1111/j.1475-3588.2005.00114.x>

Flouri, E. & Buchanan, A. (2002). What predicts good relationships with parents in adolescence and partners in adult life: Findings from the 1958 British birth cohort. *Journal of Family Psychology*, 16 (2), 186-198. <https://doi/10.1037/0893-3200.16.2.186>

Flouri, E. & Buchanan, A. (2003). The role of father involvement and mother involvement in adolescents' psychological well-being. *British Journal of Social Work*, 33 (3), 399-406. <http://dx.doi.org/10.1093/bjsw/33.3.399>

Fuendeling, J. M. (1998). Affect regulation as a stylistic process within adult attachment. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15 (3), 291-322. <https://doi.org/10.1177/0265407598153001>

Gaertner, B. M., Spinrad, T. L., Eisenberg, N., & Greving, K. A. (2007). Parental childrearing attitudes as correlates of father involvement during infancy. *Journal of Marriage and Family*, 69 (4), 962-976. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00424.x>

Gaunt, R. & Pinho, M. (2017). Do sexist mothers change more diapers? Ambivalent sexism, maternal gatekeeping, and the division of childcare. *Sex Roles*, 79(3), 176-189. <https://doi.org/10.1007/s11199-017-0864-6>

Gümüştən, D. (2020). *Ebeveyn davranışları, mahremiyet ihlali ve ergenin psikolojik uyumu arasındaki ilişkilerin kendini belirleme kuramı çerçevesinde incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Harter, S., Whitesell, N. R., & Kowalski, P. (1992). Individual differences in the effects of educational transitions on young adolescent's perceptions of competence and motivational orientation. *American Educational Research Journal*, 29 (4), 777-807. <https://doi.org/10.3102/00028312029004777>

Hazen, N. L., McFarland, L., Jacobvitz, D., & Boyd-Soisson, E. (2010). Fathers' frightening behaviours and sensitivity with infants: Relations with fathers' attachment representations, father-infant attachment, and children's later outcomes. *Early Child Development and Care*, 180 (1-2), 51-69. <https://doi.org/10.1080/03004430903414703>

Ho, D. Y. F. (1994). Filial piety, authoritarian moralism, and cognitive conservatism in Chinese societies. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 120 (3), 349-365.

Hu, L. T. & Bentler, P. M. (1999) Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Struct Equation Modeling*, 6 (1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>

Huang, S.-J. & Yeh, K.-H. (2013). The effect of perceived parenting styles on adolescents' dual filial belief: A mediational analysis. *Indigenous Psychological Research in Chinese Societies*, 39, 119–164.

Huang, J., Kim, Y., Sherraden, M., & Clancy, M. (2017). Unmarried mothers and children's social-emotional development: The role of child development accounts. *Journal of Child and Family Studies*, 26 (1), 234-247. <https://doi.org/10.1007/s10826-016-0551-1>

Jackson, D. L. (2003). Revisiting sample size and number of parameter estimates: Some support for the N: q hypothesis. *Structural Equation Modeling*, 10 (1), 128-141. https://doi.org/10.1207/S15328007SEM1001_6

Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Family, self, and human development across cultures: Theory and applications* (2nd ed.). London: Lawrence Erlbaum Associates.

Karabulut, H. (2017). *Ergenlerin saldırgan davranışları, baba katılımı ve baba katılımının yordayıcıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.

Kocayörük, A. (2000). *İlköğretim öğrencilerinin sosyal becerilerini geliştirmede dramanın etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kocayörük, E. (2012). Öz-belirleme kuramı açısından ergenlerin anne baba algısı ile duyuşsal iyi oluşları arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (37), 24-37.

Kuzucu, Y. (2011). Değişen babalık rolü ve çocuk gelişimine etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (35), 79-91.

Kuzucu, Y. & Özdemir, Y. (2013). Predicting adolescent mental health in terms of mother and father involvement. *Education and Science*, 38 (168), 96-112.

Lamb, M. E. (1975). Fathers: Forgotten contributors to child development, *Human Development*, 18, 245- 266. <https://doi.org/10.1159/000271493>

Lamb, M. E. (1977). Fathers-infant and mother infant interaction in the first year of life. *Child Development*, 48, 167-181. <https://doi.org/10.2307/1128896>

Lamb, M. E., Pleck, J. H., Charnov, E. L., & Levine, J. A. (1985). Paternal behavior in humans. *American Zoologist*, 25, 883-894. <http://dx.doi.org/10.1093/icb/25.3.883>

Lang, S. N., Schoppe-Sullivan, S. J., Kotila, L. E., Feng, X., Kamp Dush, C. M., & Johnson, S. C. (2014). Relations between fathers' and mothers' infant engagement patterns in dual-earner families and toddler competence. *Journal of Family Issues*, 35 (8), 1107-1127. <https://doi.org/10.1177%2F0192513X14522243>

Ling, M. T. W. L., Chen, H. F., & Chiu, K. C. N. (2020). Parental warmth and involvement and the self-esteem of young people in Hong Kong. *Child Indicators Research*, 13 (3), 801-817. <https://doi.org/10.1007/s12187-019-09645-3>

Makusha, T. & Richter, L. (2016). Gatekeeping and its impact on father involvement among black South Africans in rural Kwazulu-Natal. *Culture, Health & Sexuality*, 18 (3), 308-320. <https://doi.org/10.1080/13691058.2015.1083122>

Meteyer, K. & Perry-Jenkins, M. (2010). Father involvement among working-class, dual-earner couples. *Fathering*, 8 (3), 379-403. <https://doi.org/10.3149/fth.0803.379>

Montero-Montero, D., López-Martínez, P., Martínez-Ferrer, B., & Moreno-Ruiz, D. (2020). Parenting dimensions and adolescent peer aggression: A gendered analysis. *Sustainability*, 12 (16), 6522. <https://doi.org/10.3390/su12166522>

Nainee, S., Aun, T. S., & Seng, T. C. (2016). Role of Reciprocal filial piety in the relationship between parental involvement and filial behavior among Malaysian adolescents. *Journal of Techno Social*, 8 (2), 25-32.

Nkwake, A. (2009). Maternal employment and fatherhood: What influences paternal involvement in child-care work in Uganda? *Gender & Development*, 17 (2), 255-267. <https://doi.org/10.1080/13552070903009726>

Özdemir, Y. (2012). Ergenlerin öznel iyi oluşunun demografik değişkenler, ana-baba kontrolü ve ana-baba kabul/ilgisi açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 37 (165), 20-33.

Paley, B., Conger, R. D., & Harold, G. T. (2000). Parents' affect, adolescent cognitive representations, and adolescent social development. *Journal of Marriage and Family*, 62 (3), 761-776. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.00761.x>

Pekel-Uludağlı, N. (2024). The role of the father involvement in child development: the relationships with maternal, paternal, and child characteristics. *Current Psychology*, 43 (5), 4085-4097. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04649-3>

Phillips, K. F. V. & Power, M. J. (2007). A new self-report measure of emotion regulation in adolescents: The regulation of emotions

questionnaire. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 14 (2), 145-156. <http://dx.doi.org/10.1002/cpp.523>

Puhlman, D. J. & Pasley, K. (2013). Rethinking maternal gatekeeping. *Journal of Family Theory & Review*, 5 (3), 176-193. <https://doi.org/10.1111/jftr.12016>

Puhlman, D. J. & Pasley, K. (2017). The maternal gatekeeping scale: Constructing a measure. *Family Relations*, 66 (5), 824-838. <https://doi.org/10.1111/fare.12287>

Roth, P. L. (1994). Missing data: A conceptual review for applied psychologists. *Personnel Psychology*, 47 (3), 537-560. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1994.tb01736.x>

Sarkadi, A., Kristiansson, R., Oberklaid, F., & Bremberg, S. (2008). Fathers' involvement and children's developmental outcomes: A systematic review of longitudinal studies. *Acta Paediatrica*, 97 (2), 153-158. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.2007.00572.x>

Sayıl, M. (2013). Ana baba ergen ilişkilerinde kontrol, özerklik ve çatışmanın sosyal alan kuramı ve sosyal değişim bağlamında incelenmesi: Ebeveyn ve ergen açısından sonuçlar (Proje No: 113K208). TÜBİTAK - SOBAG.

Su, L. P., Kubricht, B., & Miller, R. (2017). The influence of father involvement in adolescents' overall development in Taiwan. *Journal of Adolescence*, 59, 35-44. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.05.010>

Stolz, H. E., Barber, B. K., & Olsen, J. A. (2005). Toward disentangling fathering and mothering: An assessment of relative importance. *Journal of Marriage and Family*, 67 (4), 1076-1092. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2005.00195.x>

Tamis-LeMonda, C. S., Shannon, J. D., Cabrera, N. J., & Lamb, M. E. (2004). Fathers and mothers at play with their 2-and 3-year-olds: Contributions to language and cognitive development. *Child Development*, 75 (6), 1806-1820. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00818.x>

Tığrak, A. (2017). *Anneden algılanan kontrolün ergenin psikososyal işlevselliği ile ilişkisinde tepkiselliğin ve evlatlık inancının rolü* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Tu, Y. C., Chang, J. C., & Kao, T. F. (2014). A study on the relationships between maternal gatekeeping and paternal involvement in Taiwan. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 122, 319-328. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1347>

Updegraff, K. A., McHale, S. M., Crouter, A. C., & Kupanoff, K. (2001). Parents' involvement in adolescents' peer relationships: A comparison of mothers'

and fathers' roles. *Journal of Marriage and Family*, 63 (3), 655-668.
<https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00655.x>

Wang, X., Yu, Y., Zhu, R., & Ji, Z. (2021). Linking maternal gatekeeping to child outcomes in dual-earner families in China: The mediating role of father involvement. *Early Child Development and Care*, 191 (2), 187-197.
<https://doi.org/10.1080/03004430.2019.1611568>

Williams, S. K. & Kelly, F. D. (2005). Relationships among involvement, attachment, and behavioral problems in adolescence: Examining father's influence. *The Journal of Early Adolescence*, 25 (2), 168-196.
<https://doi.org/10.1177%2F0272431604274178>

Yeh, K-H. (2003). The beneficial and harmful effects of filial piety: An integrative analysis. K.-S. Yang, K.-K. Hwang, P. B. Pedersen ve I. Daibo (Ed.), *Progress in Asian social psychology: Conceptual and empirical contributions* içinde (s. 67-82). Westport, US: Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group.

Yeh, K. H. & Bedford, O. (2003). A test of the dual filial piety model. *Asian Journal of Social Psychology*, 6 (3), 215-228. <http://dx.doi.org/10.1046/j.1467-839X.2003.00122.x>

Yılmazçetin, C. (2003). *Babanın katılımı ve ergen öncesi çocukların davranışsal problemleri arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Zvara, B. J., Schoppe-Sullivan, S. J., & Dush, C. K. (2013). Fathers' involvement in child health care: Associations with prenatal involvement, parents' beliefs, and maternal gatekeeping. *Family Relations*, 62 (4), 649-661.
<https://doi.org/10.1111/fare.12023>

Yayın Geliş Tarihi: 29.11.2023
Yayına Kabul Tarihi: 26.11.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1397624>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024, Sayfa: 1730-1754
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GENÇ YETİŞKİNLERİN RETROSPEKTİF BABA ALGILARI İLE ROMANTİK İLİŞKİ DOYUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİDE DUYGU DÜZENLEMENİN ARACI ROLÜ

Fazilet Eda YILMAZ OLCAY*

Makbule KALI SOYER**

Öz'

Bu araştırmanın amacı, genç yetişkinlerin romantik ilişki doyumlarını yordamada, retrospektif baba algıları ve duygu düzenleme becerilerinin incelenmesidir. Genç yetişkinlerin romantik ilişki doyumunu yordamak için bağımsız değişken olarak retrospektif baba algısı ve aracı değişken olarak duygu düzenleme becerisi incelenmiştir. Araştırmanın modeli çok faktörlü karmaşık yordayıcı kolerasyonel desendir. Araştırmanın çalışma grubu 21-35 yaş aralığında bulunan 392 genç yetişkinden oluşmaktadır. Araştırmada katılımcılara Kişisel Bilgi Formu, Baba Katılım Ölçeği, Baba Duygusal Yakınlık Ölçeği, Baba Bakım Verme ve Bağlanma Stilleri Ölçeği, Duygu Stilleri Ölçeği ve İlişki Doyumu Ölçeği uygulanmıştır. Araştırmada verilerin analizi AMOS Programı kullanılarak Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile yapılmıştır. Yapılan YEM analizi sonucunda retrospektif baba algısı ile romantik ilişki doyumunu arasında, duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisinin aracı rolüne dair modelin uyum indekslerinin iyi olduğu görülmüştür. Araştırma bulgularına göre, retrospektif baba algısının, romantik ilişki doyumunu üzerinde doğrudan etkisinin anlamlı olduğu ($\beta=.23$), retrospektif baba algısının, becerisi üzerinde doğrudan etkisinin anlamlı olduğu ($\beta=.24$) ve duygu düzenleme/ duyguları ayarlama becerisinin romantik ilişki doyumunu

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yılmaz Olcay, F. & Kalı Soyer, M. (2024). Genç yetişkinlerin retrospektif baba algıları ile romantik ilişki doyumları arasındaki ilişkide duygu düzenlemenin aracı rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1730-1754.

*Dr. Psikolog, Maltepe Üniversitesi Psikoloji Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-0524-2792, fazileteda@hotmail.com

**Doç. Dr. Öğretim Görevlisi Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-9031-5721, makbulesoyer@marmara.edu.tr

¹ Araştırma için Maltepe Üniversitesi Etik Komisyonu 02.07.2021 tarih ve 19 sayılı toplantısı 2021/19-08 karar sayısı ile Etik Kurul onayı alınmıştır.

² Araştırma Fazilet Eda YILMAZ OLCAY'ın "Genç yetişkinlerin romantik ilişki kalitelerini yordamada, retrospektif baba algıları ve duygu düzenleme stillerinin incelenmesi: Bağlanma kuramı perspektifinden bir araştırma" isimli Doktora Tezinden türetilmiştir.

üzerinde doğrudan etkisinin anlamlı olduğu ($\beta=.32$) tespit edilmiştir. Araştırmada son olarak becerisinin retrospektif baba algısı ve romantik ilişki doyumu üzerinde kısmi aracılık etkisi olduğu ($\beta=.059$) sonucu elde edilmiştir. Sonuçlar alanyazındaki araştırmalar ve kuramsal bilgilerle karşılaştırılarak tartışılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, uygulayıcı ve araştırmacılara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Genç Yetişkin, Bağlanma, Duygu düzenleme, Retrospektif Baba Algısı, Romantik İlişki Doyumu.

THE INSTRUMENTAL ROLE OF EMOTIONAL REGULATION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN YOUNG ADULTS' RETROSPECTIVE PERCEPTIONS OF FATHER AND THE QUALITY OF ROMANTIC RELATIONSHIP

Abstract

This study aims to examine retrospectively father perceptions and emotion regulation style in predicting the romantic relationship quality of young adults. In the study, to predict the romantic relationship quality of young adults, retrospective father perception as an independent variable and emotion regulation style as a mediating variable were examined, and a model of the research is the multi-factor complex predictive correlational design. The study group of the research consists of 392 young adults between the ages of 21-35. The Personal Information Form, Father Participation Scale, Father Emotional Intimacy Scale, Father Care, Attachment Styles Scale, Emotion Styles Scale, and Relationship Satisfaction Scale were applied to the participants to test the research model. The data analysis in the research was made with Structural Equation Modeling (SEM) using the AMOS Program. As a result of the SEM analysis, it was determined that the fit indexes of the model on the mediating role of the ability to regulate emotions between the retrospective father perception and the quality of the romantic relationship were well. According to the research findings, retrospective father perception has a significant direct effect on romantic relationship quality ($\beta=.23$), also has a significant direct effect on emotion regulation ability ($\beta=.24$), and emotion regulation skill has a significant direct effect on romantic relationship quality ($\beta=.32$). Finally, it was concluded that the emotion regulation skills have a partial mediation effect ($\beta=.059$) on retrospective father perception and romantic relationship quality. The results were discussed and compared in line with the studies in the literature and theoretical information, and suggestions were made for practitioners and researchers according to the findings.

Keywords: Young Adult, Attachment, Emotion Regulation, Retrospective Perception of Father, Romantic Relationship Quality.

GİRİŞ

Erikson, insan gelişimini sekiz kritik dönemde ele almaktadır. Genç yetişkinliği bu sekiz dönemin altıncısı olarak tanımlayan Erikson bu evreyi “yakınlığa karşı yalıtılmışlık” dönemi olarak adlandırır. 18-35 yaş aralığını kapsayan

genç yetişkinlik döneminde bireyin en önemli gelişimsel görevi yakın ilişki yaşantılarıdır (Erikson, 2018). Birey bu dönemde gelişimsel olarak çevresindeki insanlarla ilişki kurmak için hazırdır. Sevgi, dostluk ve romantik ilişkiler bu dönemde daha da önem kazanır. Erikson'a göre genç yetişkinlik ilişkiler kurularak yakınlık ve bağlılık ihtiyaçlarının karşılandığı bir dönem olmakla beraber, yakınlık kurulmadığı zaman ise yalnızlığın hissedildiği bir dönemdir (Baltacıoğlu, 2016; Erikson, 1968; Plotnik, 2009).

Genç yetişkinlerin en önemli gelişimsel görevlerinden olan romantik ilişkiler söz konusu olduğunda alanyazında çok kullanılan ve en sık karşımıza çıkan kuramın bağlanma kuramı olduğu görülmektedir. Ebeveynlerle kurulan geçmiş ilişkileri ve bu ilişkilerin bireyin gelecek yaşamına yansımalarını açıklayan kuram, genç yetişkinlerin bireysel farklılıklarının ve işlevselliğinin anlaşılması için de çerçeve sunmaktadır (Bowlby, 1982; Mikulincer & Shaver, 2007). Kuramda bağlanma kavramının “bireyin yaşamı boyunca başka bir insana karşı yakınlık arama, anlamlı ilişkiler ve duygusal bağlar geliştirme yeteneği” olarak tanımlanması yakın ilişkileri ve romantik ilişkileri anlamak için sıklıkla kullanılmasında önemli bir faktördür (Bowlby, 1980; Cochran, 2018; Hepper & Carnelley, 2012). Bağlanma kuramına göre geçmişte birincil bakım veren ebeveynler ile yaşanan deneyimler içselleştirilerek içsel çalışan modeller oluşturulur. Birey, geçmişte oluşturduğu bu içsel çalışan modeller aracılığıyla aynı zamanda bağlanma stillerini ve gelecekte kuracağı ilişki sisteminin temelini oluşturur (Mikulincer & Shaver, 2007). Bowlby (1980), çocukluk döneminde oluşan bu içsel çalışma modellerinin çok fazla değişime uğramadan yetişkinlikte de sürdürüldüğünü söylemektedir. Bireyin kendine ve başkalarına ilişkin inançlarından oluşan içsel çalışan modeller, onların yetişkinlik döneminde kurdukları romantik ilişkilerin şekillenmesinde de kritik bir öneme sahiptir (Collins & Read, 1990; Hazan ve Shaver, 1994; Hazan & Zeifman, 1994; Mikulincer & Shaver, 2019). Bu açıdan romantik ilişkilerin doyumuna etki eden faktörleri değerlendirmeye yönelik bir model sunmak için tasarlanmış bu araştırma, bağlanma kuramı perspektifi temel alınarak yürütülmüştür.

Alanyazındaki araştırmalar incelendiğinde, genç yetişkinlik döneminde romantik ilişkilerle en çok ilişkilendirilen değişkenlerin bağlanma stilleri, ebeveynlerle geçmişte kurulan ilişkinin niteliği, çocukluk yaralanmaları, algılanan ebeveynlik stilleri gibi ebeveynlerle ilişkileri temel alan değişkenler olduğu görülmektedir (Cohn, vd., 1992; Feeney & Collins 2019; Gizir, 2012; Towler & Stuhlmacher, 2013). Bu değişkenler ebeveynlerle çocuklukta kurulan ilişkinin romantik ilişkilerdeki önemini ve ana-babalık davranışlarının gelecek nesillerin şekillendirilmesi üzerindeki etkisini göstermektedir. Ancak, çocuğun ebeveyniyle kurduğu ilişkiyi inceleyen araştırmaların çoğu ebeveyn olarak sadece anneyi ele alıp değerlendirmektedir (Bahadır, 2006; Beckmeyer & Cromwell, 2019; Ducharme, Doyle & Markiewicz, 2002; Maccoby & Martin, 1983; Paquette, vd. 2000; Terzi, 2014; Tutarel, Kışlak & Çavuşoğlu, 2006; Uyar, 2019). Oysa Reaburn (2015), babalar ve çocukların birbirleri üzerindeki etkilerini göz ardı etmenin bireyin

gelişimi hakkında eksik bir bakış açısı yarattığını söylemektedir. Bu görmezden gelişi ilk sorgulayanlardan olan Lamb (2004) ise çalışmalarında çocukların annelerine bağlandıkları gibi babalarına da bağlandıklarını ortaya koymuştur. Daha sonra yapılan çalışmalarda anneye bağlanmanın yanı sıra, babaya bağlanmanın yarattığı etkiler de tespit edilmeye başlanmıştır (Bretherton, 2014; Freeman & Almond, 2010; Wiseman, Maysel & Sharabany, 2006). Ancak, alanyazındaki bu araştırmalarda babayla bağlanma konusunda çoğunlukla ergenlik dönemine kadar olan sürece (Bronte-Tinkew & Moore-Carrano, 2006) odaklanıldığı, konuyla ilgili genç yetişkinlik ve yetişkinlik dönemini inceleyen çalışmaların ise diğer dönemlere göre az sayıda olduğu dikkat çekmektedir (Amato, 1994; Aquilino, 1997; Schwartz & Finley, 2006). Ayrıca, yapılan araştırmaların çoğunda yaygın olarak çocuğun babasıyla ilişkisinin bulunduğu gelişim dönemindeki etkilerin incelendiği, baba-çocuk ilişkisinin gelecek yaşamdaki sonuçlarına yer verilmediği de görülmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında genç yetişkinlik, baba-çocuk ilişkisinin sonuçlarının ortaya koyulması ve bu ilişkinin romantik ilişkilere etkisinin irdelenmesi açısından diğer gelişim dönemlerinin gerisinde bir dönem olarak görülmektedir (Erkut, Szalacha & Coll, 2005; Lamb, 2004). Oysa baba-çocuk ilişkisi yaşam boyu iz bırakan, doğrudan etkileşimde bulunulmayan yetişkinlik gibi yaşam dönemlerinde bile kişinin hayatında etkili olan bir ilişkidir. Genç yetişkinler, içinde buldukları dönemde doğrudan babalarıyla etkileşimde bulunmasalar bile ilişkilerini ve kişiliklerini şekillendirmede bu ilişkinin etkisindedirler (Akdağ, 2017; Karre, 2010; Yörük, 2011). Bu araştırma genç yetişkinlik dönemini incelerken bugünü anlamada, geçmişin etkilerini araştırmanın önemli olduğu gerekçesiyle retrospektif modelde tasarlanmıştır.

Araştırmanın bağımlı değişkeni olan romantik ilişkilerin doyumunu anlamada etkili olduğu düşünülen "retrospektif baba algısı", bireyin dünyaya geldiği andan itibaren babayla kurduğu ilişki sonucunda yıllar içinde şekillenen bir kavramdır. Bağlanma kuramına göre bireyin baba algısı, bağlanma süreçleri üzerinden kurulan duygulanımsal bağ aracılığı ile oluşmaktadır. Bu bağ birçok araştırmada babanın çocuğun hayatına katılım şekli, babanın ilişkide duygusal ve fiziksel olarak var olma durumu ve babanın çocuğa karşı tutumlarıyla değerlendirilmektedir (Collins & Read, 1990; Hazan & Shaver, 1987). Araştırma da babaya dair yıllar içinde birçok faktörden etkilenecek oluşan baba algısını tek bir değişkenle ölçmenin yeterli olmayacağı gerekçesiyle, üç farklı değişken kullanılarak bu algı daha kapsamlı bir bakış açısıyla incelemiştir. Bu amaçla öncelikle, alanyazındaki bireylerin retrospektif baba algılarını yapılandırmalarında etkili olan faktörleri inceleyen birçok babalık araştırması gözden geçirilmiştir. (Collins & Feeney, 2000; Finley, 1998; Finley & Schwartz, 2010). Bu tarama çalışması sonucunda baba-çocuk ilişkisini değerlendiren araştırmalarda en çok incelenen kavramların; "baba katılımı, babayla bağlanma, baba ebeveynlik stilleri, besleyici babalık, baba varlığı ve baba duyarlılığı" olduğu görülmüştür (Duran, 2019; Galovan, vd., 2014; Karadeniz, 2019; Peterson, 2007; Wessels & Lesch, 2014). Tüm bu değerlendirmeler sonucunda geçmişe dönük baba algısı kavramını (retrospektif

baba algısı) ölçmek için literatürde en sık kullanılan üç değişken belirlenmiştir. Belirlenen bu değişkenler üzerinden baba ile kurulan geçmiş ilişkiye odaklanarak, romantik ilişkilerin doyumunu incelenmiştir. Geçmişte baba ile kurulan ilişkide kazanılan deneyimler ile bugünkü romantik ilişki doyumunu arasında köprü niteliğindeki bağlantıda duygu düzenleme/ duyguları ayarlama becerisinin bir aracılık özelliği olup olmaması önemli görülmüştür. Baba ile kurulan ilişki bir yandan çocuğun duygu düzenleme stilini biçimlendirirken diğer yandan genç yetişkinlikteki romantik ilişki doyumunu de etkilemektedir. Bu açıdan bu üç değişken arasındaki ilişkileri incelemek her yaş grubu açısından önemli görülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, genç yetişkinlerin romantik ilişki doyumlarını yordamada, retrospektif baba algıları ve duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

1. Genç yetişkinlerde retrospektif baba algısı romantik ilişki doyumunu anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
2. Retrospektif baba algısı duygu düzenleme becerisini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
3. Duygu düzenleme becerisi Romantik ilişki doyumunu anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
4. Retrospektif baba algısı ile romantik ilişki doyumunu arasındaki ilişkide duyguları düzenlemenin aracılık rolü var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli/Deseni

Bu araştırma genç yetişkinlerin romantik ilişki doyumlarını yordamada, retrospektif baba algıları ve duygu düzenleme becerilerinin incelenmesi amacıyla hizmet eden korelasyonel araştırma modellerinden biri olan yordayıcı korelasyonel araştırma modelinde tasarlanmıştır. Bu modelde, değişkenlerin birinden yola çıkılarak diğerleri yordlanır. Bu araştırma hem doğrudan hem dolaylı ilişkileri test etmeye yönelik olduğu için karmaşık yordayıcı korelasyonel desen kullanılmıştır. (Büyüköztürk vd., 2008, s. 193).

Araştırmanın bağımlı değişkeni olan romantik ilişki doyumunu yordamak için bağımsız değişken olarak retrospektif baba algısı ve aracı değişken olarak duyguları düzenleme değişkeni incelenmiştir. Araştırmada, ilgili değişkenlerle genç yetişkinlik döneminde romantik ilişki doyumunu yordayan bir model geliştirilip, yapısal eşitlik modeli (YEM) ile test edilmiştir. YEM bir veya birden çok bağımsız değişken ile bağımlı değişkenler arasındaki ilişkileri nedensel ve ilişkisel bir model içinde değerlendiren çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir (Byrne, 2001). Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ve kuramsal modellerin

sınanmasında kullanılan, YEM gözlenen ve gözlenemeyen değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin sınanmasında kullanılır. YEM'in sonuçlarını değerlendirmek için yolların anlamlılığına ve uyum iyiliği indekslerine bakılır (Çokluk, Şekercioğlu & Büyüköztürk, 2012; Karagöz, 2012).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu genç yetişkin olma, romantik ilişki yaşıyor olma ya da geçmişte yaşamış olma ve gönüllü olma kriterleri doğrultusunda, uygun örneklem yöntemiyle seçilen 392 (%65 kadın; %35 erkek; toplam \bar{X} = 32,5 yaş) ulaşılabilir genç yetişkin üzerinden çevrimiçi formlar aracılığıyla toplanmıştır. Katılımcıların %50,5'si (198) MEB'e bağlı öğretmen iken, %33,2'si (130) özel şirket çalışanı ve %16,3'ü (64) üniversite öğrencisidir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, genç yetişkinleri bağımsız değişken olarak belirlenen "Retrospektif Baba Algısı" üç bileşenli bir yapı üzerinden değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Retrospektif Baba Algısını oluşturan bileşenlerden ilki olan baba katılımı, "Baba Katılım Ölçeği" kullanılarak ölçülürken, babaya duyulan yakınlık için "Baba Duygusal Yakınlık Ölçeği" kullanılmıştır. Üçüncü bileşeni olan babayla bağlanma ise "Baba Bakım Verme ve Bağlanma Stilleri Ölçeği" kullanılarak ölçülmüştür. Ayrıca, araştırmanın aracı değişkeni olan duygu düzenleme/duyguları ayarlama stillerini ölçmek için "Duygu Stilleri Anketi" kullanılmıştır. Son olarak araştırmanın bağımlı değişkeni olan yakın ilişki doyumu "İlişki Doyumu Ölçeği" kullanılarak ölçümlenmiştir.

Baba Katılım Ölçeği (BKÖ)

Araştırmada, genç yetişkinlerin 0-16 yaşları kapsayan çocukluk ve ergenlik çağındayken hayatlarının farklı alanlarına babalarının katılım düzeylerini değerlendirmek amacıyla Finley & Schwartz (2010) tarafından geliştirilen "Baba Katılım Ölçeği" kullanılmıştır. Baba Katılım Ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışması Duran (2019) tarafından yapılmıştır. Uyarlama sonucunda ölçeğin iki boyut ve 16 maddede doğrulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu ölçekte toplam puan üzerinden alınan en yüksek puan 80 ve en düşük puan 16'dır. Ölçeğin güvenirlik çalışması doğrultusunda hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .90 olarak bildirilmiştir. Bu araştırma verileri üzerinde iç tutarlık güvenirlik katsayısı ise $\alpha=.95$ olarak hesaplanmıştır.

Baba Duygusal Yakınlık Ölçeği (BDYÖ)

Finley (1998) tarafından geliştirilmiş dokuz maddeden oluşan ölçek tek faktörlü bir yapıya sahiptir (Finley, 1998; Williams & Finley, 1997). Ölçek Türkçeye ilk olarak Kuzucu ve Özdemir (2013) tarafından ergenlerden oluşan bir örneklem üzerinden uyarlanmıştır. Ölçeğin Uyarlama çalışmasında ölçek, orijinal ölçekte olduğu gibi tek faktörlü bir yapı göstermiştir. Duran (2019) ise, araştırmasında ölçeği genç yetişkinler için yeniden uyarlamıştır. Uyarlama sonucunda ölçeğin tek boyut

ve 9 maddede doğrulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ölçekte toplam puan üzerinden değerlendirme yapılmakta ve ölçekten alınan puanlar en yüksek 45, en düşük 9 puan arasında değişmektedir. Ölçeğin güvenirlik çalışması doğrultusunda hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .89 olarak bildirilmiştir Bu araştırma kapsamında toplanan veriler doğrultusunda ölçeğin güvenirlik katsayısı ise $\alpha=.94$ olarak hesaplanmıştır.

Baba Bakım Verme ve Bağlanma Stilleri Ölçeği (BBSÖ)

Hazan ve Shaver, (1986) tarafından geliştirilmiş ölçeğin ilk formu ebeveynlerin belirli bir bağlanma stiliyle ilişkili bakım verme tarzlarını tanımlayan her biri bir alt boyutu gösteren 3 paragraf ve 9'lu Likert bir yapıda oluşturulmuştur. Ölçek Collins ve Read (1990) tarafından her bir paragraftaki 3'er cümle 9 madde olacak şekilde düzenlenerek, 3 boyutlu, 5'li Likert tipi bir ölçek olarak yeniden uyarlanmıştır. Ölçeğin Yılmaz-Olcay ve Soyer, (2022) tarafından yapılan Türkçeye uyarlama sürecinde ölçeğin üç boyut ve 9 maddede doğrulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Alt ölçeklerin her birinden alınan yüksek puanlar, kişinin algıladığı baba bakım verme ve bağlanma stilini yansıtmaktadır. Ölçeğin güvenirlik çalışması doğrultusunda hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı sıcaklık alt boyutu için .87, reddedici alt boyutu için .70 ve tutarsız alt boyutu için .76 olarak bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda ölçeğin test-tekrar test güvenilirliği ise .89 olarak hesaplanmıştır.

Duygu Stilleri Ölçeği (DSÖ)

Duygu stillerini değerlendirmek için Hofmann & Kashdan (2010) tarafından geliştirilen bu ölçekte 20 madde, 5'li Likert tipi bir değerlendirme ve üç faktörlü bir yapı bulunmaktadır. Türkçeye uyarlaması Öz- Soysal ve Bakalım (2021) tarafından gerçekleştirilen ölçek için yapılan faktör analizi sonucunda orijinal ölçekteki gibi 3 faktörün ve 19 maddenin doğrulandığı görülmüştür. Alt ölçeklerin her birinden alınan yüksek puanlar, kişinin duygu stilini yansıtmaktadır. Ölçeğin, Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı Gizleme alt ölçeği için .79, Ayarlama alt ölçeği için .76, Dayanma alt ölçeği için .72 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada duygu düzenleme için ölçeğin duygu ayarlama alt boyutu kullanılmıştır. Bu araştırma kapsamında toplanan veriler doğrultusunda ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı ayarlama alt boyutu için .80 olarak hesaplanmıştır.

İlişki Doymu Ölçeği (İDÖ(A16))

Romantik ilişkilerdeki memnuniyeti ve doymu ölçmek amacıyla Hendrick (1988)'in geliştirdiği, ilişki doymu ölçeği 7'li Likert tipte ve 7 maddelik tek boyutlu bir ölçektir. Ölçek Curun (2001) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeğin uyarlama çalışmasında orijinal ölçekteki gibi ölçeğin 7 maddeli ve tek faktörlü bir yapı gösterdiği rapor edilmiştir. Ölçekten alınan yüksek puanlar kişinin ilişki doyumunun yüksek olduğunu göstermektedir. Uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach Alfa katsayısını .86 olarak hesaplamıştır. Bu araştırma kapsamında

toplanan veriler doğrultusunda ölçek puanlarının Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı ise .94 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler pandemi döneminde olunması sebebiyle araştırmacı tarafından hazırlanmış çevrimiçi form aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin toplanma sürecine başlarken öncelikle olası çalışma grubuna yönelik kurumsal e-postalar ve sosyal medya platformları kullanılarak katılımcılara araştırma linki gönderilmiştir. Ayrıca araştırma veri bataryası kurumsal e-posta adreslerine Word eklentisi olarak da gönderilmiştir. Veri toplama formunda öncelikle bir bilgilendirme metni sunulmuştur. Bilgilendirmeyi takiben gönüllülük ve onam metinleri sunularak katılımcılardan bu metni onaylamaları istenmiştir. Onayı alınan katılımcıların veri toplama araçlarını nasıl yanıtlayacakları her ölçeğin giriş kısmındaki bilgi metinleri ile açıklanmıştır. Her bir uygulama yaklaşık olarak 20 dakikalık bir sürede tamamlanmaktadır. Verilerin toplanma süreci yaklaşık 4 aylık bir zamana yayılmıştır. Bu süre içinde veri toplama araçlarına 406 kişi dönüt vermiştir. Toplam 14 kişiye ait veriler veri setinden çıkarılarak geriye kalan 392 kişiye ait veriler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada, romantik ilişki doyumu modelini test etmek için YEM analizleri yapılmıştır. YEM analizine geçmeden önce kullanılan her bir ölçme aracının güvenilirlik değerleri incelenmiş ve ölçme modelleri test edilmiştir. Model kurmanın gereklerinden biri olan değişkenler arası ilişkiler Pearson Momentler Çarpımı Katsayısı ile incelenmiş ve bütün değişkenlerin birbiriyle düşük düzeyde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenerek raporlanmıştır. Kurulan model bağlamında doğrudan ve dolaylı etkilerin test edilmesi, yol analizi ile gerçekleştirilmiştir. Dolaylı etkinin anlamlılığını belirlemek için ise bootstrapping analizi gerçekleştirilmiştir. En son aşamada ise ölçme araçlarının ölçme modelleri doğrulandıktan sonra araştırmada incelenecek hipotetik modelin ölçme modeli de test edilmiş ve değerlerin kabul edilebilir olduğu belirlenmiştir.

Araştırma Etiği

Etik onayı Maltepe Üniversitesi Rektörlüğü'nden 02.07.2021 tarihli, oturum sayısı 2021/19 ve alınan karar sayısı 2021\19-08 olan araştırmanın tüm aşamalarında etik kurallara uyulmuştur. Veri toplama sürecinde araştırmacı tarafından genç yetişkinlere uygulama ile ilgili gerekli açıklamalar yapılarak gönüllülüğe dayalı olarak veriler toplanmış ve araştırmaya dâhil edilmiştir.

BULGULAR

Verilerin analizinde öncelikle YEM analizinin ön koşulu olan değişkenler arası ilişkiler incelenmiş sonra hipotez model ve ölçüm modeli sunulmuştur. Daha sonra Retrospektif baba algısı, duygu düzenleme ve romantik ilişki doyumu değişkenleri arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla YEM analizi geliştirilerek test edilmiştir. Ardından modelde önerilen modifikasyon indeksleri incelenmiş ve

yapılmıştır. Son olarak da modele ilişkin doğrudan, dolaylı ve toplam etkilere ait parametrelere bakılmıştır.

YEM Analizinin Önkoşulu Değişkenler Arası İlişkilerin İncelenmesi

Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiler Pearson Momentler Çarpımı Katsayısı ile incelenmiş ve bütün değişkenlerin birbiriyle düşük düzeyde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilere dair bilgiler aşağıda Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Değişkenler Arasındaki İlişkiye Yönelik Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayıları

Değişkenler									
Retrospektif Baba Algısı	1. Duygusal destek								
	2. Araçsal destek	863**							
	3. Yakınlık	881**	864**						
	4. Sıcak/sorumlu	849**	816**	909**					
	5. Soğuk/reddedici	,661**	,616**	,702**	,688**				
	6. Tutarsız/karsız	,696**	,641**	,704**	,727**	807**			
Duygu düzenleme	7. Duygu Ayarlama	344**	290**	297**	259**	,108*	,120*		
İlişki doyumu	8. İlişki doyumu	241**	180**	227**	172**	,228**	,198**	217**	

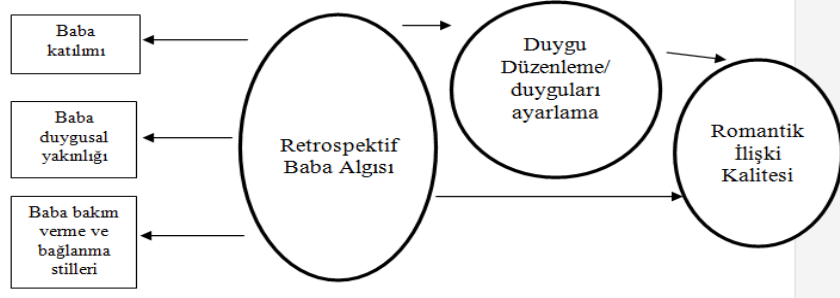
* $p < .05$; ** $p < .01$

Tablo 1'de görüleceği üzere romantik ilişki doyumu puanları duygusal destek ($r=.24$), araçsal destek ($r=.18$), baba yakınlığı ($r=.23$), sıcak-sorumlu ($r=.17$), soğuk-reddedici ($r=-.23$), tutarsız-karsız ($r=-.20$) ve duygu düzenleme/ duyguları ayarlama ($r=.22$) puanları ile istatistiksel açıdan anlamlı ilişki göstermektedir ($p < .05$).

Hipotez Model

Modele göre retrospektif baba algısı ve duygu düzenleme/duyguları ayarlama, romantik ilişki doyumunu doğrudan yordamaktadır ve retrospektif baba algısı ve romantik ilişki doyumu arasında duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisinin aracı rolü bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Hipotez Model

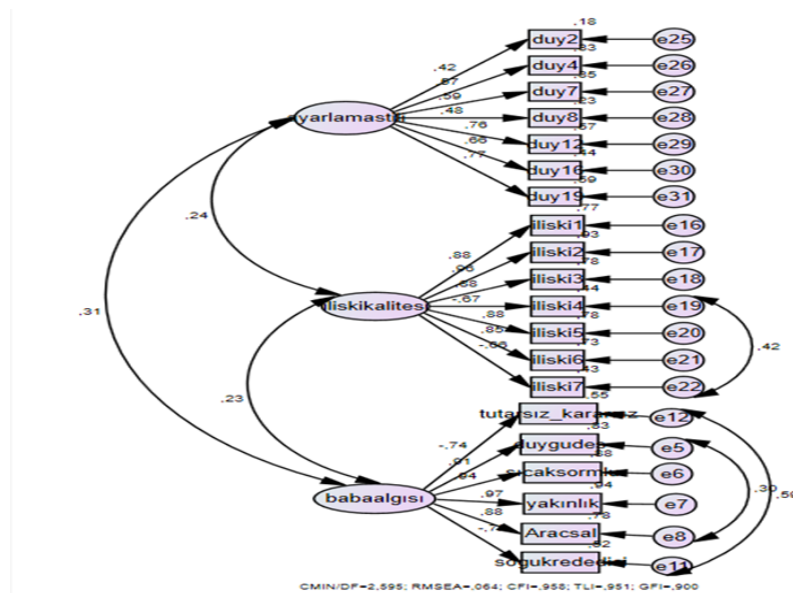

Şekil 1'e bakıldığında değişkenler arasındaki tek yönlü okların doğrudan etkileri belirttiği görülmektedir. Ayrıca, retrospektif baba algısı ve duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisinin romantik ilişki doyumu üzerinde doğrudan etkisi olduğu ve retrospektif baba algısının ve romantik ilişki doyumu üzerinde duygu düzenleme/duyguları ayarlama yoluyla dolaylı etkisinin varsayıldığı görülmektedir.

Ölçüm Modeli

Değişkenler arasındaki yapısal ilişki test edilmeden önce değişkenlere ait ölçüm modelleri test edilmiş ve test edilen ölçüm modeli Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Ölçüm Modeline İlişkin Standartize Edilmiş Yol Katsayıları

Şekil 2’de görüldüğü üzere ölçüm modeline ilişkin faktör yüklerinin Duygu düzenleme/duyguları ayarlama değişkeninde .42 ile .77; retrospektif baba algısı değişkeninde -.74 ile .97 ve romantik ilişki doyumu değişkeninde ise -.66 ile .96 arasında değişmektedir. Test maddelerinin ölçüm analizlerinde faktör yükü açısından kabul edilebilir değerin .40’ın üzerinde olması ideal olarak kabul edilmektedir (Hair vd., 2010). Yapılan ölçüm analizleri sonucunda elde edilen madde faktör yüklerinin 40’dan yüksek olması nedeniyle analizden çıkarılan bir madde olmamıştır. Ölçüm modelinde retrospektif baba algısı değişkeninde tutarsız-kararsız ile soğuk-reddedici; duygusal destek ile araçsal destek gözlenen değişkenlerin hata varyansları arasında; romantik ilişki doyumu değişkeninde 4. ve 7. maddelerin hata varyansları arasında modifikasyon yapılmıştır. Düzeltilmiş modele ait uyum indekslerinin ($\chi^2/df= 2,59$, RMSEA= ,064, CFI= 958, TLI= ,951, SRMR=,055) yeterli ve kabul edilebilir düzeyde oldukları görülmektedir (Çokluk, Şekercioğlu & Büyükoztürk, 2012).

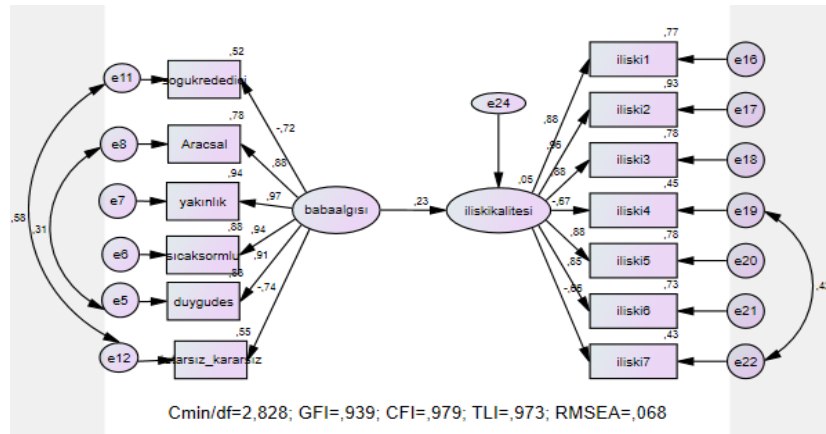
Yapısal Modelin Test Edilmesine Yönelik Bulgular

YEM analizinde retrospektif baba algısı, duygu düzenleme/duyguları ayarlama ve romantik ilişki doyumu değişkenleri arasında kurulan yapısal ilişki modeli test edilmiştir. Bununla birlikte yapısal ilişki modelinde retrospektif baba algısı ile romantik ilişki doyumu değişkenleri arasındaki ilişkide duygu düzenleme/duyguları ayarlama değişkeninin aracılık rolü de değerlendirilmiştir.

Romantik ilişki doyumu modelinde değişkenler arasındaki doğrudan etkiye yönelik bulgular

Bu bölümde ilk olarak araştırmanın hipotez modelindeki doğrudan ilişkilerden olan retrospektif baba algısının romantik ilişki doyumu üzerinde doğrudan etkisi değerlendirilmiştir (bkz. Şekil 3).

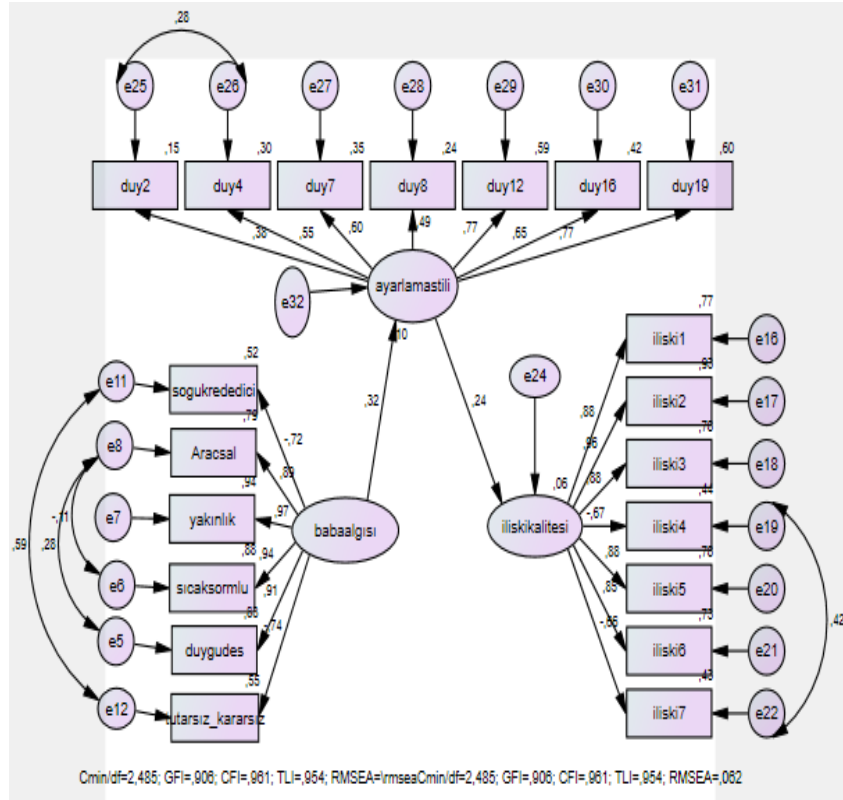
Şekil 3. Retrospektif Baba Algısı ile Romantik İlişki Doyumu Arasındaki Doğrudan İlişki

Model uyum indekslerine göre retrospektif baba algısı ile romantik ilişki doyumu arasındaki doğrudan ilişkiye dair modelin uyumlu olduğu görülmüştür (χ^2/df : 2.83, RMSEA: .068, GFI: .939, TLI: .973, CFI: .979, SRMR: .053).

Araştırmanın hipotez modelindeki doğrudan ilişkilerden ikincisi ve üçüncüsü ise, Retrospektif baba algısı ile duygu düzenleme/ duyguları ayarlama becerisi, duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisi ile romantik ilişki doyumu arasındaki doğrudan ilişkidir. Aşağıdaki şekilde bu ilişkilerin doğrudan etkisi değerlendirilmiştir.

Şekil 4. Retrospektif Baba Algısı ile Duyguları Düzenleme, Duygu Düzenleme İle Romantik İlişki Doymu Arasındaki Doğrudan İlişki

Tablo 2. Değişkenler Arasındaki Basit Etkilere İlişkin Sonuçlar

Basit(Doğrudan) Etki	B	Sh	t	p	R ²
Baba algısı→İlişki Doyumu	.23	.011	4.34	.000	.05
Baba algısı→Duy. Düzenleme	.32	.004	4,54	.000	.10
D.Düzenleme →İlişki doyumu	.24	.227	3.82	.000	.06

Uyum İndeksleri:

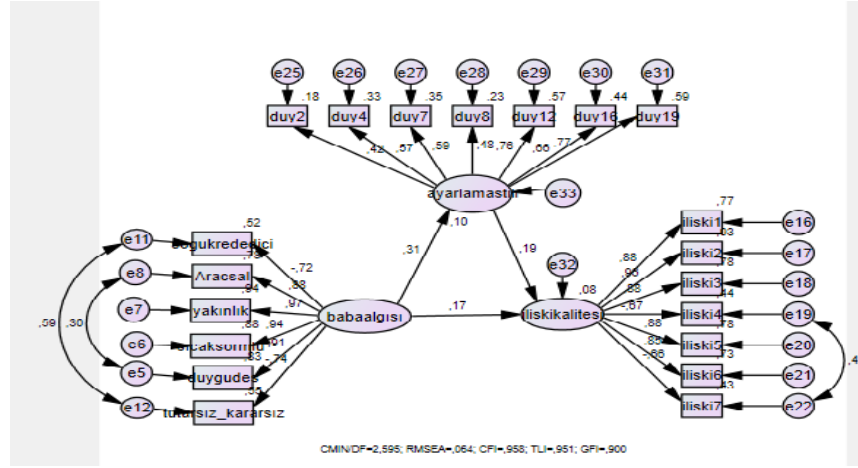
χ^2/df : 2.48, RMSEA: .062 , GFI: .906 , TLI: .954, CFI: .961,SRMR : .054

Tablo 2'de görüldüğü üzere bağımsız değişkenin aracı değişken ($\beta = .32$; $t = 4.54$) ve bağımlı değişken ($\beta = .23$; $t = 4.34$) üzerindeki basit etkisinin anlamlı düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Aynı zamanda aracı değişkenin bağımlı değişken üzerindeki basit etkisinin anlamlı düzeyde olduğu görülmüştür ($\beta = .24$; $t = 3.82$). Bulgular incelendiğinde Baron ve Kenny'nin (1986) aracılık modeli için öne sürdüğü üç koşulun da karşılandığı görülmüştür. Bir sonraki adımda ise aracı değişken modele dâhil edilmiş ve test edilen model Şekil 5'de gösterilmiştir.

Romantik ilişki doyumu modelinde duygu düzenleme becerisinin aracılık etkisine yönelik bulgular

Bu bölümde araştırmanın hipotez modelindeki retrospektif baba algısı ile romantik ilişkiler doyumu değişkenleri arasındaki ilişkide duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisi değişkeninin aracılık rolü değerlendirilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Retrospektif Baba Algısı ile Romantik İlişkiler Doyumu Arasındaki Duygu Düzenlemenin Aracı Rolüne İlişkin Test Edilen Model

Şekil 5'de görüldüğü üzere model uyum indekslerine göre retrospektif baba algısı ile romantik ilişki doyumu arasındaki duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerilerinin aracı rolüne dair model uyumlu bulunmuştur (χ^2/df : 2.59, RMSEA: .064, GFI: .900, TLI: .951, CFI: .958, SRMR:.055). Değişkenler arasındaki dolaylı etkiye dair bilgiler aşağıdaki Tablo 3'de özetlenmiştir.

Tablo 3. Retrospektif Baba Algısının Romantik İlişkiler Doymu Üzerindeki Etkisinde Duygu Düzenleme Becerisinin Aracı Rolüne İlişkin Sonuçlar

Doğrudan Etki	B	Sh	t	pp.	R ²
Baba algısı → Duygu Düzenleme	.31	.004	4.68	.000	.10
Baba algısı → İlişki Doymu	.17	.011	3.13	.002	.08
Duygu Düzenleme → İlişki doymu	.19	.199	3.07	.002	
Dolaylı Etki	B	Sh	Güven Aralığı		
Baba algısı → Duygu Düzenleme → İlişki doymu	.059	.024	(.028 / .112)	.0005	

Uyum İndeksleri:

χ^2/df : 2.59 , RMSEA: .064 , GFI: .900 , TLI: .951, CFI:.958,SRMR : .055

Tablo 3'te görüldüğü üzere test edilen modelin uyum değerlerinin (χ^2/df : 2.59 , RMSEA: .064, GFI: .900, TLI: .951, CFI: .958, SRMR :.055) iyi düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Aracı değişken modele dahil edilmeden yapılan yol analizinde retrospektif baba algısının romantik ilişki doymuna basit etkisinin $\beta=.23$ düzeyinde gerçekleşmiştir. Duygu düzenleme/duyguları ayarlama değişkeninin aracı değişken olarak modele dâhil edildiğinde retrospektif baba algısının romantik ilişki doymu üzerindeki doğrudan etkisinin azaldığı ve $\beta=.17$ düzeyine gerilediği

görülmüştür. Modelde retrospektif baba algısı ile duygu düzenleme/duyguları ayarlama değişkenlerinin birlikte romantik ilişki doyumu değişkeninin toplam varyansının %8’lik bir kısmının açıklandığı; retrospektif baba algısının ise duygu düzenleme/duyguları ayarlama değişkeninin toplam varyansının %10’luk bir kısmını açıkladığı tespit edilmiştir.

Duygu düzenleme değişkeninin aracı rolünün anlamlı olup olmadığını belirlemek için ise bootstrapping analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre retrospektif baba algısı değişkeninin duygu düzenleme/duyguları ayarlama değişkeni üzerinden, romantik ilişki doyumu üzerindeki dolaylı etkisinin .059 olduğu görülmüştür. %95 güven aralığında, dolaylı etkinin tahmin (.028 ile .112) aralığında 0’ın yer almadığı görülmüştür. Bu aralıkta 0 (sıfır) bulunmayışı dolaylı etkinin anlamlı olduğu ve duygu düzenleme/duyguları ayarlama değişkeninin kısmi aracı rolü bulunduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Shrout & Bolger, 2002).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada oluşturulan “İlişki Doyumu Modeli”nin test edilmesi sonucunda genç yetişkinlerin retrospektif baba algılarının olumlu olmasının, romantik ilişki kalitelerini arttıracığı saptanmıştır. Ayrıca modeldeki en yüksek düzeydeki ilişkinin, retrospektif baba algısı ile duygu düzenleme/duyguları ayarlama arasındaki orta düzey pozitif yönlü ilişki olduğu görülmüştür. Yani, genç yetişkinlerin retrospektif baba algılarının olumlu olmasının, duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisini kazanmalarında etkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Modeldeki son doğrudan ilişki olan duygu düzenleme/duyguları ayarlama ile ilişki doyumu arasında ise pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç romantik ilişkilerde duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisini kullanmanın, romantik ilişki doyumunu yükselttiğini göstermektedir. Son olarak modelde duygu düzenleme becerisine dair aracılık analizi yapılmış, yani dolaylı etkiler değerlendirilmiştir. Modelde yapılan aracılık analizi incelendiğinde duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisinin, retrospektif baba algısı ile romantik ilişki doyumu arasındaki ilişkide aracılık etkisi istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ve kısmi aracılık etkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu sonuca göre retrospektif baba algısı duygu düzenleme/duyguları ayarlama aracılığıyla romantik ilişki doyumunu pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Yani olumlu retrospektif baba algısına sahip olmanın, duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisi kazanmayla, romantik ilişki doyumunu arttırdığı görülmüştür. Bu bulgulardan hareketle oluşturulan modelde görgül araştırmalar ve kuramsal çerçeve doğrultusunda olması gerektiği düşünülen doğrudan ve dolaylı ilişkilerin doğrulandığı görülmüştür.

Romantik ilişki doyumu modelinde değişkenler arasındaki doğrudan etkiye yönelik bulguların tartışılması üç doğrudan ilişki ve bir aracılık ilişkisi üzerinden yürütülmüştür. Test edilen romantik ilişki doyumu modelinde ilk olarak *retrospektif baba algısının romantik ilişki doyumu üzerinde doğrudan etkisi* olduğu sonucu elde

edilmiştir. Başka bir deyişle yaşamlarının ilk on altı yılı düşündüğünde, baba katılımını yüksek olarak algılayan, babasını duygusal olarak yakın algılayan ve babasıyla güvenli bağlanma ilişkisi kuran genç yetişkinlerin romantik ilişki kalitelerinin daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Elde edilen bu sonuç alanyazındaki diğer araştırma bulgularına paralel olarak, geçmişte babayla kurulan ilişkinin ve babaya dair oluşturulan algının bireyin gelecekteki romantik ilişkilerini etkilediğini (Hazan & Shaver, 1987) göstermektedir. Bu çalışmada olduğu gibi alanyazında özellikle babalık davranışlarının çocukların gelecekteki romantik ilişkilerini etkilediğini ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Akbay, 2015; Collins & Read, 1990; Finley & Shwartz, 2007; Smallbone & Dodds, 2000).

Modeldeki ikinci ve en güçlü doğrudan etkisinin ise *retrospektif baba algısının duygu düzenleme/duyguları ayarlama üzerindeki doğrudan etkisi* olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuç, geçmişte babayla kurulan ilişkinin ve babaya dair oluşturulan olumlu algının bireyin olumlu duygu düzenleme becerileri geliştirmesine katkısı olduğunu göstermektedir. Bu araştırmada duygu düzenleme becerileri çoklu değişkenlerden oluşturulmuş retrospektif baba algısı üzerinden ve babanın çocuk üzerinde yarattığı etkiye odaklanılarak araştırılmıştır. Böylece duygu düzenleme kavramı, baba katılımı, baba duygusal yakınlığı ve baba bakım verme, bağlanma stillerini de kapsayan geniş bir babalık kavramı perspektiften ele alınarak daha geniş bir çerçeveden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme çalışması sonucunda ise bağlanma kuramının yeni yorumlamalarında da ortaya konan (Freeman, Newland & Coly, 2010; Paquette, 2004) babayla kurulan ilişkinin, çocuk üzerinde yarattığı olumlu duygu düzenleme becerisi geliştirme etkisi tespit edilmiştir. Literatürde bu araştırma sonucu ile benzerlik gösteren, çocuklarını annelerden daha fazla risk almaya yönlendiren, zorlukların üstesinden gelmesi için cesaretlendiren ve onların tanıdık olmayan durumlarla baş etmesini sağlayan babaların çocuklarının duygu düzenleme süreçlerinde etkili rol oynadığı sonucuna ulaşan araştırmalar bulunmaktadır (Amato, 1994; Biller, 1993; Easterbrooks & Goldberg, 1990; Labrell, 1996; Radin, 1981).

Yapılan analiz sonucunda, modeldeki son doğrudan ilişki olan genç yetişkinlerin *duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisinin, romantik ilişki doyumunu anlamlı bir şekilde yordadığı bulgusuna ulaşılmıştır*. Elde edilen bu sonuç, olumlu duygu düzenleme becerilerinden olan duygu düzenleme/duyguları ayarlama becerisine sahip olmanın, genç yetişkinlerin romantik ilişki doyumlarını arttıracaklarını doğrulamaktadır. Bu sonuçtan anlaşıldığı üzere romantik ilişkiler söz konusu olduğunda, çiftlerin olumlu duygu düzenleme becerilerini kullanmasının, romantik ilişki doyumunu arttırdığı görülmektedir. Bu araştırma literatürdeki az sayıda bulunan, romantik ilişkilerde eşlerin olumlu duygu düzenleme ile ilişki doyumunu arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarla benzer sonuçlara sahiptir (Collins & Read, 1990; Kobak & Hazan, 1991; Simpson, 1990).

Son olarak Romantik ilişki doyumunu modelinde *duygu düzenleme/duyguları ayarlamanın, retrospektif baba algısı ile romantik ilişki doyumunu arasında aracılık*

etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ve duyguları ayarlamının bu ilişkide kısmi aracılık etkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Alanyazında duygu düzenleme becerilerinin gelişiminin babayla kurulan ilişkiden etkilendiğini söyleyen ve duygu düzenleme becerisinin ilişki doyumu üzerindeki etkisini ortaya koyan az sayıda çalışma bulunmaktadır (Avila, Cabral & Matos, 2011; Flouri & Buchanan, 2002). Bu araştırma bulguları daha önce bu konuda yapılan araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir.

Alanyazında incelendiğinde konuyla ilgili çalışmaların daha çok "ebeveynle ilişkiler-duygu düzenleme" ve "duygu düzenleme-romantik ilişkiler" şeklinde iki grupta değerlendirilip ele alan araştırmalar olduğu görülmektedir. Bu gruptan ilki olan ebeveynle ilişkiler-duygu düzenleme becerileri üzerine yapılan bazı çalışmalarda erken dönemde anne ve babaların, çocukları ile kurdukları olumlu ilişkinin onların olumlu duygu düzenleme stili geliştirmeleri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Altan, 2006; Akman, 2019; Diener ve Mangelsdorf, 1999; Gelgör, 2016; Kogan 1997; Labrell, 1996). İkinci gruptaki çalışmalarda ise, duygu düzenleme-romantik ilişkileri bir arada değerlendiren çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu araştırmalarda duygu düzenleme becerilerinin romantik ilişki doyumu üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Baş, 2021; Collins & Read, 1990; Kobak & Hazan, 1991; Mirgain & Cordova, 2007; Rıza, 2016; Simpson, 1990).

Tüm bu sonuçlar bir arada ele alınıp değerlendirildiğinde, genç yetişkinlerin geçmişte babayla ilişkisi sonucunda oluşturduğu baba algısının etkisiyle ilişkilerinde kullanacağı duygu düzenleme becerisini benimsediği ve benimsediği duygu düzenleme becerileri üzerinden romantik ilişkilerindeki kaliteyi etkilediği söylenebilir. Bu sonuç bize, duygu düzenlenmenin yaşamdaki karar ve davranışlarda etkili olmakla kalmayıp, romantik ilişki ve bu ilişkilerin doyumunu de etkilediğini göstermektedir.

Bu araştırmada romantik ilişki doyumu modeli test edilirken ebeveyn olarak yalnızca baba değerlendirilmiş ve retrospektif baba algısının etkileri ortaya konulmuştur. Bu amaçla araştırma kapsamında retrospektif baba algısı kavramı oluşturulmuştur. Bu kavram üç farklı değişkeni için de barındırmaktadır. Ancak baba algısı daha farklı ve daha çok sayıda değişkenle ele alınabilecek oldukça geniş bir kavramdır. Gelecekteki çalışmalarda geriye dönük baba-çocuk ilişkisi araştırılırken daha farklı değişkenleri de bu kapsama dâhil edip, birlikte ele alınmanın bu çalışmaya ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmanın yöntemine bakıldığında araştırmanın nicel bir çalışma olduğu görülmektedir. Konunun derinliği ve bireysel farklılıkların önemi dikkate alındığında bundan sonraki araştırmalarda karma yöntem kullanılabilir. Özellikle baba algısı ve romantik ilişkiler açısından yetişkinlik sonuçları gibi araştırmalarda oldukça yeni olan bu tür konuların nitel boyutunun incelenmesinin ve karma yöntem araştırmalarının artmasının konuyla ilgili literatüre daha fazla katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmada aracı değişken olarak olumlu bir duygu düzenleme stili olan duygu düzenleme/ duyguları ayarlama becerisinin romantik ilişki doyumu modelindeki aracılık etkisine bakılmıştır. Gelecekteki araştırmalarda, olumlu ve olumsuz duygu düzenleme stillerinin ikisini birden modele dâhil edilerek, farklı sonuçlar birlikte değerlendirilebilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

Akbay, S., E. (2015). *Anne babaya bağlanma ile romantik yakınlık ve otantik benlik arasındaki ilişkilerde bağlanma stillerinin aracı rolünün incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Akdağ, C. (2017). *Genç yetişkin bireylerin anne-babalarıyla kurdukları ilişki örüntüsünün romantik ilişkilerindeki kaygı ve kaçınma düzeylerini yordama gücü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Akman, H. (2019). *11-14 yaş çocukların duygu düzenleme güçlüklerinin anne-baba duygu düzenleme güçlüğü ve ebeveynin duygusal erişilebilirliği ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Altan, Ö. (2006). *The effects of maternal socialization and temperament on children's emotion regulation*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Amato, P.R. (1994). Father-child relations, mother-child relations, and offspring psychological well-being in early adulthood. *Journal of Marriage and The Family*, 56, 1031-1042. <https://doi.org/10.2307/353611> (Erişim Tarihi:05/07/2022).

Aquilino, W. S. (1997). From Adolescent to young adult: a prospective study of parentchild relations during the transition to adulthood. *Journal of Marriage and the Family*, 59 (3), 670-686. <https://doi.org/10.2307/353953> (Erişim Tarihi:25/07/2022).

Avila, M., Cabral, J., & Matos, P. M. (2011). Parental attachment and romantic relationships in emerging adults: The role of emotional regulation processes. *Family Science*, 2 (1), 13-23. <https://doi.org/10.1080/19424620.2011.593342> (Erişim Tarihi:20/07/2022).

Bahadır, Ş. (2006). *Romantik ilişkilerde bağlanma stilleri, çatışma çözme stratejileri ve olumsuz duygu durumunu düzenleme arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Baltacıoğlu, S. (2016). *Genç yetişkinlerin bağlanma stillerinin, yakın ilişkilerindeki psikolojik eğilimlerinin ve ilişki inançlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Baron, M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (6), 1173-1182.

Baş, B. (2021). *Geç ergenlerde ebeveyn tutumları, bilişsel duygu düzenleme tarzları ve ilişki doyumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Beckmeyer, J. J. & Cromwell, S. (2019). Romantic relationship status and emerging adult well-being: accounting for romantic relationship interest. *Emerging Adulthood*, 7 (4), 304-308. <https://doi.org/10.1177/2167696818772653> (Erişim Tarihi:02/10/2021).

Biller, H. B. (1993). *Fathers and families: Paternal factors in child development*. CT: Auburn House.

Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Vol. 3. Loss: Sadness and depression*. Basic Books.

Bowlby, j. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment* (2nd ed.). Basic books. (original ed. 1969).

Bretherton, I. (2014). Fathers in attachment theory and research: A review. *Early Child Development and Care*, 180 (1-2), 9-23. <https://doi.org/10.1080/03004430903414661> (Erişim Tarihi:21/10/2022).

Bronte-Tinkew, J., Moore, K. A., & Carrano, J. (2006). The Father-Child Relationship, Parenting Styles, and Adolescent Risk Behaviors in Intact Families. *Journal of Family Issues*, 27 (6), 850–881. <https://doi.org/10.1177/0192513X05285296> (Erişim Tarihi:12/11/2022).

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (11.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Byrne, B.M. (2001). Structural equation modeling with AMOS, EQS, and LISREL: Comparative approaches to testing for the factorial validity of a measuring instrument. *International Journal of Testing*, 1 (1), 5586.

Cochran, E. (2018). *Effects of attachment in young adults*. (Masters Thesis). McKendree University.

Cohn, D. A., Cowan, P. A., Cowan, C. P., & Pearson, J. (1992). Mothers' and fathers' working models of childhood attachment relationships, parenting styles,

and child behavior. *Development and psychopathology*, 4 (3), 417-431. <https://doi.org/10.1017/S0954579400000870> (Erişim Tarihi:24/07/2022).

Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 644–663. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.4.644> (Erişim Tarihi: 17/08/2022).

Collins, N. L., & Feeney, B. C. (2000). A safe haven: An attachment theory perspective on support seeking and caregiving in intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78 (6), 1053-1073. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.6.1053> (Erişim Tarihi:26/09/2022).

Curun, F. (2001). *The effects of sexism and sex role orientation on romantic relationship satisfaction*. (Master's thesis). Middle East Technical University, Ankara.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. (2.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Diener, M. L., & Mangelsdorf, S. C. (1999). Behavioral strategies for emotion regulation in toddlers: Associations with maternal involvement and emotional expressions. *Infant Behavior and Development*, 22 (4), 569-583. [https://doi.org/10.1016/S0163-6383\(00\)00012-6](https://doi.org/10.1016/S0163-6383(00)00012-6) (Erişim Tarihi:01/06/2022).

Ducharme, J., Doyle, A. B. & Markiewicz, D. (2002). Attachment security with mother and father: Association with adolescents' reports of interpersonal behavior with parents and peers. *Journal of Social and Personal Relationships*, 19, 203–231. <https://doi.org/10.1177/0265407502192003> (Erişim Tarihi:27/07/2022).

Duran, Ö. S., (2019). *Üniversite öğrencilerinin baba katılım algısı ile öznel iyi oluşu arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Easterbrooks, M. A. & Goldberg, W. A. (1990). Toddler development in the family: Impact of father involvement and parenting characteristics. *Child development*, 740-752. <https://doi.org/10.2307/1130126> (Erişim Tarihi:18/10/2022).

Erkut, S., Szalacha, L. A., & Coll, C. G. (2005). A framework for studying minority youths' transitions to fatherhood: the case of puertorican adolescents. *Adolescence*, 40 (160). link.gale.com/apps/doc/A140145101/AONE?u=anon~5abc2d2b&sid=googleScholar&xid=f96675b2

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. Norton.

Erikson, E. H. (2018). *İnsan yaşamının sekiz evresi*. Ankara: Okyanus yayınları.

Feeney, B. C., & Collins, N. L. (2019). The importance of relational support for attachment and exploration needs. *Current Opinion in Psychology*, 25, 182-186. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.11.011> (Erişim Tarihi:11/03/2022).

Finley, G. E. (1998). Parental age and parenting quality as perceived by late adolescents. *The Journal of genetic psychology*, 159 (4), 505-506. <https://doi.org/10.1080/00221329809596167> (Erişim Tarihi:23/11/2022).

Finley, G. E., & Schwartz, S. J. (2007). Father involvement and long-term young adult outcomes: The differential contributions of divorce and gender. *Family Court Review*, 45 (4), 573-587. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2007.00172.x> (Erişim Tarihi16/04/2022).

Finley, G. E.,& Schwartz, S. J. (2010). The divided world of the child: divorce and longterm psychosocial adjustment. *Family Court Review*, 48 (3), 516-527. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2010.01326.x> (Erişim Tarihi:02/03/2022).

Flouri, E.,& Buchanan, A. (2002). What predicts good relationships with parents in adolescence and partners in adult life: Findings from the 1958 British birth cohort. *Journal of Family Psychology*, 16 (2), 186–198. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.16.2.186> (Erişim Tarihi:08/11/2022).

Freeman, H., Newland, L. A., & Coyl, D. D. (2010). New directions in father attachment. *Early Child Development and Care*, 180 (1-2), 1-8. <https://doi.org/10.1080/03004430903415080> (Erişim Tarihi:01/08/2022).

Galovan, A. M., Holmes, E. K., Schramm, D. G., & Lee, T. R. (2014). Father involvement, father–child relationship quality, and satisfaction with family work: Actor and partner influences on marital quality. *Journal of Family Issues*, 35 (13), 1846-1867. <https://doi.org/10.1177/0192513X13479948> (Erişim Tarihi: 15/06/2022).

Gelgör, F.Z. (2016). *Anne, baba ve çocuk tarafından algılanan ebeveyn kabul-red ve kontrolünün çocuğun duygu düzenleme becerisi ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gizir, C. A. (2012). İlişki inançları ölçeği'nin uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 8 (2), 35-45.

Hair, J. F. J., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis*. Seventh Edition Prentice Hall.

Hazan, C. & Shaver, P. (1994). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological Inquiry*, 3 (5), 1-22. <https://doi.org/10.1207/s15327965pli05011> (Erişim Tarihi:24/12/2022).

Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Parental caregiving style. Unpublished questionnaire.

Hazan, C., & Zeifman, D. (1994). Sex and the psychological tether. In K. Bartholomew & D. Perlman (Eds.), *Attachment processes in adulthood* (pp. 151–178). Jessica Kingsley Publishers.

Hendrick, S. S. (1988). A generic measure of relationship satisfaction. *Journal of Marriage and the Family*, 93-98.

Hepper, E. G. & Carnelley, K. B. (2012). Attachment and romantic relationships: the role of models of self and other. In M. Paludi (Ed.), *The psychology of love* (Vol. 1, pp. 133-154). CA: Praeger.

Hofmann, S. G., & Kashdan, T. B. (2010). The affective style questionnaire: Development and psychometric properties. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 32 (2), 255–263. <https://doi.org/10.1007/s10862-009-9142-4> (Erişim Tarihi:25/07/2022).

Karadeniz, G. (2019). *Genç yetişkin erkeklerin algıladıkları baba tutumları ile bireyleşme arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın düzenleyici rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karagöz, S., (2012). SPSS 22 Uygulamalı Biyoistatistik. Ankara: Nobel Yayınevi.

Karre, J. K. (2015). Fathering behavior and emerging adult romantic relationship quality: Individual and constellations of behavior. *Journal of Adult Development*, 22 (3), 148-158. <https://doi.org/10.1007/s10804-015-9208-3> (Erişim Tarihi:28/07/2022).

Kobak, R. R. & Hazan, C. (1991). Attachment in marriage: Effects of security and accuracy of working models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60 (6), 861. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.6.861> (Erişim Tarihi: 12/09/2022).

Kogan, N. P., (1997). *Attachment and emotion regulation in mothers and infants*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Yale University

Kuzucu, Y., & Özdemir, Y. (2013). Ergen ruh sağlığının anne ve baba katılımı açısından yordanması. *Eğitim ve Bilim*, 38 (168), 96-112.

Labrell, F. (1996). Paternal play with toddlers: Recreation and creation. *European Journal of Psychology of Education*, 11 (1), 43–54. <https://doi.org/10.1007/BF03172935> (Erişim Tarihi:16/05/2022).

Lamb, M. E. (2004). The history of research on father involvement: An overview. *Marriage ve family review*, 29 (2-3), 23-42. https://doi.org/10.1300/J002v29n02_03 (Erişim Tarihi:04/09/2022).

Maccoby, E. E & Martin, J.A. (1983). Socialization İn The Context Of The Family: Parent-Child İnteraction. Handbook Of Child Psychology (4th Edition). *Socialization, personality, and social Deveolpment*. Wiley.

Mikulincer, M.,& Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: structure, dynamics, and change*. Guilford Press.

Mikulincer, M.,& Shaver, P. R. (2019). Attachment, caregiving, and parenting. in *pathways and barriers to parenthood* (pp. 305-319). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-24864-2_18 (Erişim Tarihi:24/07/2022).

Mirgain, S. A., & Cordova, J. V. (2007). Emotion skills and marital health: The association between observed and self-reported emotion skills, intimacy, and marital satisfaction. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 26 (9), 983. <https://doi.org/10.1521/jscp.2007.26.9.983> (Erişim Tarihi:28/06/2022).

Öz-Soysal, F. S., & Bakalım, O. (2021). Duygu stilleri anketi'nin beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerde geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11 (1), 49-55.

Paquette, D., Bolté, C., Turcotte, G., Dubeau, D., & Bouchard, C. (2000). A new typology of fathering: Defining and associated variables. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice*, 9 (4), 213-230. [https://doi.org/10.1002/1522-7219\(200012\)9:4<213::AID-ICD233>3.0.CO;2-0](https://doi.org/10.1002/1522-7219(200012)9:4<213::AID-ICD233>3.0.CO;2-0) (Erişim Tarihi:15/10/2022).

Paquette, D. (2004). Theorizing the father-child relationship: Mechanisms and developmental outcomes. *Human development*, 47 (4), 193-219. <https://doi.org/10.1159/000078723> (Erişim Tarihi:12/07/2022).

Petersen, C. C. (2007). *Father involvement, nurturant fathering, and the psychological well-being of young adult daughters*. Utah State University.

Plotnik, R., (2009). *Psikolojiye giriş*. T.Geniş (Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Radin, N. (1981). The role of the father in cognitive, academic, and intellectual development. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (Rev. ed., pp. 379- 428). Wiley.

Reaburn, P. (2015). *Baba Olmak*. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.

Rıza, S. Ö. (2016). *Evli bireylerin bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin psikolojik iyi oluşları ve evlilik doyumları ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Schwartz, S.J.,& Finley, G.E. (2006). Father involvement, nurturant fathering, and young adult psychosocial functioning: Differences among adoptive,

adoptive stepfather, and nonadoptive stepfamilies. *Journal of Family Issues*, 27 (5), 712-731. <https://doi.org/10.1177/0192513X05284003> (Erişim Tarihi:19/05/2022).

Shrout, P. E., & Bolger, N. (2002). Mediation in experimental and nonexperimental studies: new procedures and recommendations. *Psychological methods*, 7 (4), 422. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.7.4.422>(Erişim Tarihi:05/09/2022).

Simpson, J. A. (1990). Influence of attachment styles on romantic relationships. *Journal of personality and social psychology*, 59 (5), 971.

Smallbone, S. W., & Dadds, M. R. (2000). Attachment and coercive sexual behavior. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 12 (1), 3-15. <https://doi.org/10.1023/A:1009555619323> (Erişim Tarihi:16/07/2022).

Terzi, S. (2014). Romantik ilişkilerde bağlanma yaralanmalarına yol açan olaylar: nitel bir çalışma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12 (2), 99-108.

Towler, A. J. & Stuhlmacher, A. F. (2013). Attachment styles, relationship satisfaction, and well-being in working women. *The Journal of social psychology*, 153(3), 279-298. <https://doi.org/10.1080/00224545.2012.735282> (Erişim Tarihi:14/09/2022).

Tutarel-Kışlak, Ş. & Çavuşoğlu, Ş. (2006). Evlilik uyumu, bağlanma biçimleri, yüklemeler ve benlik saygısı arasındaki ilişkiler. *Aile ve Toplum Dergisi*, 3 (9), 61-68.

Uyar, M. (2019). *Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerini yordamada bağlanma tarzları ve bilişsel duygu düzenlemenin rolünün incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Wessels, S., & Lesch, E. (2014). Young adult South African daughters' perceptions of paternal involvement and nurturance. *Interpersona: An International Journal on Personal Relationships*, 8 (2), 128-143. <https://doi.org/10.5964/ijpr.v8i2.145> (Erişim Tarihi:03/10/2022).

Williams, S. M., & Finley, G. E. (1997). Father contact and perceived affective quality of fathering in Trinidad. *Revista Interamericana de Psicología*, 31 (2), 315-319.

Wiseman, H., Maysseless, O., & Sharabany, R. (2006). Why are they lonely? Perceived quality of early relationships with parents, attachment, personality predispositions and loneliness in first-year university students. *Personality and individual differences*, 40 (2), 237-248. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.05.015> (Erişim Tarihi:22/05/2022).

Yılmaz-Olcay, F. E., & Soyer, M. K. (2022). Baba Bakım Verme ve Bağlanma Stilleri Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *Turkish Studies-Social Sciences, 17* (6).

Yörükan, T. (2011). *Bağlanma ve sonraki yaşlarda görülen etkileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 24.09.2024
Yayına Kabul Tarihi: 01.11.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1554853>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1755-1768
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BİR ÜNİVERSİTE HASTANESİNDE ÇALIŞAN GERİBİLDİRİMLERİNİN ÇALIŞANLARIN İLGİLİ DEĞİŞKENLERİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nevzat DEVEBAKAN*

Hanife SARIÇAM**

Neslihan SARI***

Hazel BAĞCI****

Öz'

Bu çalışma bir üniversite hastanesinde çalışan geribildirimlerinin çalışanın yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, çalışma yılı, mesleği gibi değişkenlere göre incelenmesi amacıyla planlanmıştır. Çalışma retrospektif tanımlayıcı bir araştırmadır. Katılımcı sağlık çalışanlarının %65,2'si kadındır. Katılımcıların yaş grupları dağılımı incelendiğinde büyük bir çoğunluğunun 30 yaş altı (%32,0), en az ise 50 ve üstü (% 13,4) yaş grubunda olduğu görülmektedir. Katılımcıların en fazla (% 86,2) lisans düzeyinde olduğu ve hizmet sınıfı olarak en fazla (% 74,2) sağlık hizmetleri grubunda oldukları görülmektedir. Kurulda çalışma süresine bakıldığında ise en fazla 1-5 yıl arası (% 35,1), en az ise 26 yıl ve üstü (% 13,8) mesleki deneyime sahip katılımcının olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada sağlık

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Devebakan, N., Sariçam, H., Sarı N. & Bağcı, H.(2024). Bir üniversite hastanesinde çalışan geribildirimlerinin çalışanların ilgili değişkenleri açısından değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1755-1768.

*Doç. Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı, İzmir. ORCID: 0000-0002-8444-7066, nevzatd@deu.edu.tr

**Uzm.,Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi, İzmir. ORCID: 0009-0005-4049-2155, hanifesa.09@gmail.com

***Dr,Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi, İzmir. ORCID: ORCID: 0000-0002-2873-5995, nslnsr050@gmail.com

****Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi, İzmir. ORCID: 0000-0003-1563-1959, hazelbagci@hotmail.com

¹Bu çalışma için Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'na başvurulmuş ve 27.02.2024 tarih E-87347630-659-924483 sayılı karar ile çalışmanın etik kurul onayı alınmıştır.

çalışanlarının yaşının, hizmet sınıfının ve kurumda çalışma süresinin iş doyumu üzerinde anlamlı bir farklılık yarattığı, çalışanların eğitim düzeylerinin ise iş doyumu üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı saptanmıştır.

***Anahtar kelimeler:** Sağlık Çalışanları, İş memnuniyeti, Sağlık Hizmetleri, Sağlıkta Kalite Standartları, Hastane.*

EVALUATION OF EMPLOYEE FEEDBACK IN A UNIVERSITY HOSPITAL IN TERMS OF RELATED VARIABLES OF EMPLOYEES

Abstract

This study was planned to investigate employee feedback in a university hospital according to variables such as age, gender, educational status, years of employment, and occupation .The study is retrospective descriptive research.65.2% of the participant healthcare workers were female. When the distribution of the age groups of the participants is examined, it is seen that the majority of the participants are under the age of 30 (32.0%) and the least age group is 50 and over (13.4%). It is seen that most of the participants (86.2%) have a bachelor's degree and most of them (74.2%) are in the health services group in terms of service classification. Regarding the duration of working in the organization, it is observed that most of the participants have a professional experience of 1-5 years (35.1%) and the least of the participants have a professional experience of 26 years or more (13.8%).In this study, it was found that the age, service classification and length of service in the organization created a significant difference on job satisfaction, while the educational level of the employees did not have any significant difference on job satisfaction

***Keywords:** Healthcare Employees, Job Satisfaction, Health Services, Health Quality Standards, Hospital.*

GİRİŞ

Sağlık hizmetleri kavramı, sağlık sektörünün merkezinde bulunan ve kamu ile özel kurum ve kuruluşlar tarafından üretilen, sağlık iş gücü tarafından sunulan mal ve hizmetlerden oluşan bütünü ifade etmektedir. Sağlık hizmetleri; çevre sağlığı, tıp eğitimi, medikal araç ve gereç üretimi, ana ve çocuk sağlığı, aile planlaması, ilaç üretimi gibi sağlıklı bireylerin sağlıklarının korunmasını, hastaların tedavi edilmesini ve bireylerin yaşam kalitesinin sağlık yönünden artırılmasını amaçlayan hizmetleri içermektedir (Leonardi, 2018). Dünya Sağlık Örgütü'nün Ana Sözleşmesinde de benzer bir tanım yer almaktadır. Sözleşmenin 2.maddesinin (c) fıkrasına göre sağlık hizmetleri; insan sağlığına zarar veren değişik ve çok çeşitli etkenlerin yok edilebilmesi (preventivemedicine), hastalıklara tanı konulması için hasta muayenesi ve gerektiğinde tedavi (curativemedicine), bedensel, akılsal yeteneklerin yitme ve azalma durumunda bu yeteneklere yeniden kavuşturma

konusunda tıbbi bakım (rehabilitation, readaptation) çalışmalarının tümü şeklinde tanımlanmıştır (World Health Organization, 2003).

Çalışan memnuniyeti ve iş tatmini kavramı, ilk kez 1920'lerde gündeme gelmiştir. Bu dönemde, farklı ücretlendirme sistemlerinin geliştirilmesi ile çalışan memnuniyetinin artırılmasına çalışılmıştır. Ancak, çalışan memnuniyetinin önemi esas olarak 1930-1940'lı yıllarda neoklasik yaklaşım ile anlaşılmıştır. Bu yaklaşım ile çalışanların işe yönelik tutumlarının işin niteliği üzerindeki etkisi kabul edilmiştir. Diğer taraftan 1970-1980'li yıllarda ise toplam kalite yönetimi anlayışının ve sistem yaklaşımının yaygınlaşmasıyla, çalışan memnuniyetini etkileyen faktörler daha kapsamlı bir şekilde incelenmiştir (Judge vd., 2020).

1930 yılında yapılan Hawthorne çalışmaları işe yönelik tutumların performans üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yapılmıştır (Ariani, 2015). Çalışanların iş ortamında mutlu olmaları çalışma barışı ve işletme verimliliğine olumlu katkı sağlayacaktır. Nitekim bazı çalışmalar mutlu bir çalışanın üretken bir çalışan olduğu ortaya çıkmıştır (Saari & Judge, 2004).

Sağlık hizmeti sunan örgütler, işlevsel ve yapısal açıdan en karmaşık örgütler arasında yer almaktadır (Aslan vd., 2007). Son yıllarda, sağlık hizmeti sunumunda memnuniyet kavramı giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Özer & Çakıl, 2007). Kurum ve kuruluşlarda çalışanların motivasyonlarının ve memnuniyetlerinin korunması ve bu duyguların yüksek seviyede tutulması hem kurum hem de çalışan açısından büyük bir önem taşımaktadır. Mesleki doyum, her iş alanı için geçerli olmakla birlikte, sağlık hizmetlerinin insana odaklanması ve bu nedenle daha fazla dikkat ve hassasiyet gerektirmesi nedeniyle, sağlık çalışanlarında mesleki memnuniyet daha da önem arz etmektedir (Aydın & Kutlu, 2001). Memnuniyet duygusu, çalışanın başarısını ve dolayısıyla kurumun başarısını doğrudan etkileyen bir faktör olup, aynı zamanda müşteri memnuniyetini de beraberinde getirecektir.

Çalışan memnuniyeti, çalışanların örgüt içerisindeki arzularının ve ihtiyaçlarının karşılanması ile işlerinden ve çalışma koşullarından duydukları memnuniyeti ifade eden bir kavramdır (Sageer vd., 2012). Çalışanların işlerinden memnuniyet duyması, örgütlerin performansını ve başarısını önemli ölçüde etkileyen bir faktördür; bu durum, çalışanların işlerine değer verdiklerini ve genel anlamda işlerini sevdiklerini ortaya koymaktadır (Doğan & Karataş, 2011). Bu bağlamda, çalışanların işlerinden memnuniyet duymaları, örgütün amaç ve hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırarak örgütsel etkililik ve başarının artmasını sağlayabilir (Doğan & Karataş, 2011; Sageer vd., 2012). Örgütlerde sürekliliğin sağlanabilmesi açısından, işini sahiplenen ve seven çalışanların bulunması oldukça önemlidir (Doğan & Karataş, 2011). Çalışan memnuniyeti artırıldığında, çalışanların örgüte olan bağlılıkları ve üretkenlikleri de artmaktadır (Hunter & Tietjen, 1997).

Çalışan memnuniyetinin olmaması çalışanın devamsızlığı, tükenmişlik, işten ayrılma ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkileri bulunmaktadır (Lu vd., 2012).

Roelen ve arkadaşları tarafından yürütülen prospektif bir kohort çalışmasında, çalışanların hastalık nedeni ile işe gelmeme durumu, düşük iş tatmini düzeyi ile ilişkili olduğu saptanmıştır (Roelen vd., 2013).

Chen ve arkadaşlarının Tayvan'da yaptıkları ve hemşirelerin çalışmada memnuniyetinin kurumda kalma niyeti üzerindeki etkisini incelemek için yaptıkları kesitsel bir çalışmada; memnuniyetin kurumda kalma niyeti üzerinde doğrudan etkili olduğunu saptamışlardır. İlgili çalışmada ayrıca iş tatmininin kurumda kalma niyeti üzerindeki dolaylı etkisine aracılık eden “örgüt temelli benlik saygısı” anlamlı bulunmuştur (Chen vd., 2016)

Bu çalışma bir üniversite hastanesinde çalışan geribildirimlerinin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışma yılı, meslek gibi değişkenlere göre incelenmesi amacıyla planlanmıştır.

Çalışma kapsamında yanıt aranan araştırma hipotezleri aşağıda belirtilmiştir:

H₁: Çalışan memnuniyeti çalışanların yaşı açısından farklılaşmaktadır.

H₂: Çalışan memnuniyeti çalışanların eğitim düzeyi açısından farklılaşmaktadır.

H₃: Çalışan memnuniyeti çalışanların hizmet sınıfları açısından farklılaşmaktadır.

H₄: Çalışan memnuniyeti çalışanların hastanede çalışma süresi açısından farklılaşmaktadır.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada çalışan kayıtlarından yola çıkarak belli bir noktadan geçmişe doğru mevcut veriler incelendiği için, deneysel olmayan araştırma tasarımlarından retrospektif tasarım kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Erdoğan vd., 2021).

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma evrenini; İzmir ilinde bulunan bir üniversite hastanesinde 2020-2023 yılları arasında çalışan tüm sağlık çalışanları oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemini; anket uygulamasını kabul eden sağlık çalışanları oluşturmuştur (n: 2992).

Veri Toplama Aracı

Sağlıkta Kalite Standartlarının gereği Türkiye’de bulunan hastanelerde hizmet kalitesini arttırmak ve çalışan memnuniyetini belirlemek amacıyla yapılan çalışan memnuniyet anketleri uygulaması, 2019 yılı itibariyle “Anket Uygulama Rehberi Versiyon 2”ye göre yapılmaktadır. Sağlıkta Kalite Standartları (SKS)-Anket Uygulama Rehberi Sağlıkta Kalite, Akreditasyon ve Çalışan Hakları Daire Başkanlığı tarafından hazırlanarak 10.03.2019 tarih ve E.18 sayılı makam onayı ile yürürlüğe girmiştir. Söz konusu rehber “Çalışan Geri Bildirim Anketi” ve “Hasta Deneyimi Anketleri” ile anket uygulama ilkelerini kapsamaktadır. Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan çalışan geri bildirim anketi 21 soruyu içeren 5’li Likert tipi ölçek formunda hazırlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2019).

Veri Toplama Süreci

Araştırmada kullanılan anket DEU Hastanesi Hastane Yönetim Bilgi Sistemi (HBYS) üzerinden sağlık çalışanlarına internet üzerinden uygulanmış ve sonuçlar Sistem Analiz birimine aktarılmıştır. Araştırma verileri, 1 Ocak 2020 ile 31 Aralık 2023 tarihleri arasında kapsamaktadır. Çalışan geribildirim anketlerinin retrospektif olarak analiz edilebilmesi için DEU Hastanesi Başhekimliğinden yazılı izin alınmıştır. Çalışmanın etik açıdan değerlendirilmesi için ise “Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu’na başvurulmuş ve 27.02.2024 tarih E-87347630-659-924483sayılı karar ile çalışmanın etik kurul onayı alınmıştır.

Verilerin İstatistiksel Değerlendirmesi

Araştırmadan elde edilen veriler, SPSS 29 (Statistical Package of Social Science) programı kullanılarak analiz edilmiştir. İstatistiksel olarak anlamlılık $p < .05$ düzeyinde kabul edilmiştir. Çalışan geribildirim anketinin güvenilirlik analizi için SPSS paket programında güvenilirlik analizi yapılmış ve Cronbach’s Alpha katsayısı 0,95 olarak hesaplanmıştır. Ölçüm ile belirtilen tanımlayıcı değişkenler için ortalama, ortanca, en düşük ve en yüksek değer; sayım ile belirtilen değişkenler için de sayı ve yüzdeler kullanılmıştır. Karşılaştırmalarda ikili karşılaştırmalar için “T-testi”, gruplu değişkenlerin karşılaştırılması için ise “Tek yönlü varyans analizi (One-way Anova)” testleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya en fazla katılımın % 45,4 ile 2020 yılında olduğu görülmektedir. Sağlık çalışanlarının %34,8’i erkek ve % 65,2’si kadındır. Yaş grupları dağılımı incelendiğinde ise sağlık çalışanlarının büyük bir çoğunluğunun 30 yaş altı (%32,0) olduğu, en az ise 50 ve üstü (% 13,4) yaş grubunda olduğu görülmektedir. Eğitim durumuna göre en fazla (% 86,2) lisans düzeyinde olduğu, meslek olarak en fazla (% 74,2) ile sağlık hizmetleri grubunda

oldukları görülmektedir. Kuruluşta çalışma süresine göre en fazla 1-5 yıl arası (% 35,1), en az ise 25 yıl ve üstü (% 13,8) oluşturmaktadır.

Tablo 1. Çalışmaya Katılan Çalışanlara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Yıl	n=2992	%
2020	1357	45,4
2021	742	24,8
2022	432	14,4
2023	461	15,4
Cinsiyet		
Kadın	1950	65,2
Erkek	1042	34,8
Yaş aralığı		
30 ve altı	957	32
31-39	790	26,4
40-49	843	28,2
50 ve üstü	402	13,4
Eğitim durumu		
Lise ve altı	222	7,4
Lisans	2578	86,2
Lisansüstü	192	6,4
Meslek		
Sağlık Hizmetleri Grubu	2221	4,2
İdari Hizmetler Grubu	267	8,9
Yardımcı Sağlık Hizmetleri Grubu	468	15,6
Teknik Hizmetler Grubu	36	1,2
DEÜ Hastanesinde Çalışma Süresi		
1-5 Yıl	1050	35,1
6-15 Yıl	728	24,3
16-25Yıl	801	26,8
26 Yıl ve üstü	413	13,8

H₁: Çalışan memnuniyeti yaş değişkeni açısından farklılaşmaktadır.

Çalışan memnuniyetinin yaş değişkeni açısından farklılığı için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Buna göre çalışan memnuniyeti yaş değişkeni açısından farklılık gösterdiğinden (F: 22,196; p=0,00) H₁ hipotezi (çalışan memnuniyeti yaş değişkeni açısından farklılaşmaktadır) kabul edilmiştir.

Tablo 2. Çalışan Memnuniyetinin Yaş Değişkeni Açısından Farklılığı İçin Varyans Analizi

	Kareler Top.	Ser. Der.	Ort. Kare	F	p
Gruplar Arası	20665,217	3	6888,406	22,196	,001*
Gruplar İçi	927314,301	2988	310,346		
Toplam	947979,517	2991			

*p<0.05

Farklılığın hangi alt değişkenden kaynaklandığının tespit edilmesi için post-hoc test (Bonferroni) yapılmıştır. Buna göre 30-39 yaş grubundaki katılımcıların 30 ve altı yaş grubuna göre daha yüksek memnuniyet düzeyinde oldukları, benzer şekilde 40-49 yaş grubunda olan çalışanların da 30 ve altı ile 30-39 yaş gruplarına göre daha memnun oldukları, yine 50 yaş ve üstü yaş grubunda bulunan çalışanların 30 ve altı ile 30-39 yaş grubunda bulunan çalışanlara göre daha memnun oldukları görülmektedir.

Tablo 3. Yaş Değişkeni Açısından Çalışan Memnuniyeti İçin Çoklu Karşılaştırmalar

Yaş Grubu 1	Yaş Grubu 2	Ortalama Fark	Stant. Hata	p
30-39	30 altı	2,50368	,84684	,019*
40-49	30 altı	5,37938	,83213	,000*
	30-39	2,87570	,87235	,006*
50 ve üstü	30 altı	7,21710	1,04704	,000*
	30-39	4,71341	1,07928	,000*

*p<0.05

H₂: Çalışan memnuniyeti çalışanların eğitim düzeyi açısından farklılaşmaktadır.

Çalışan memnuniyetinin eğitim düzeyi değişkeni açısından farklılığı için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Buna göre çalışan memnuniyeti eğitim düzeyi açısından farklılık göstermediğinden (F: 2,776; p=0,062) H₂ hipotezi (Çalışan memnuniyeti eğitim düzeyi açısından farklılaşmamaktadır) reddedilmiştir.

Tablo 4. Çalışan Memnuniyetinin Eğitim Düzeyi Açısından Farklılığı İçin Varyans Analizi

	Kareler Top.	Ser. Der.	Ort. Kare	F	p
Gruplar Arası	1757,359	2	878,680	2,776	0,062
Gruplar İçi	946222,158	2989	316,568		
Toplam	947979,517	2991			

*p<0.05

H₃: Çalışan memnuniyeti çalışanların hizmet sınıfları açısından farklılaşmaktadır.

Çalışan memnuniyetinin çalışanların hizmet sınıfları açısından farklılığı için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Buna göre çalışan memnuniyeti hizmet sınıfları değişkeni açısından farklılık gösterdiğinden (F: 3,951; p=0,08) H₃ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Çalışan Memnuniyetinin Hizmet Sınıfları Açısından Farklılığı İçin Varyans Analizi

	Kareler Top.	Ser. Der.	Ort. Kare	F	p
Gruplar Arası	3745,463	3	1248,488	3,951	,008*
Gruplar İçi	944234,054	2988	316,009		
Toplam	947979,517	2991			

*p<0.05

Farklılığın hangi alt değişkenden kaynaklandığının tespit edilmesi için post-hoc test (Bonferroni) yapılmıştır. Buna göre yardımcı sağlık hizmetleri ve idari hizmetler grubundaki katılımcıların sağlık hizmetleri ve teknik hizmetler grubuna göre daha yüksek memnuniyet düzeyinde oldukları görülmektedir.

Tablo 6. Hizmet Sınıfları Açısından Çalışan Memnuniyeti İçin Çoklu Karşılaştırmalar

Hizmet Sınıfları 1	Hizmet Sınıfları 2	Ortalama Fark	St. Hata	p
Yardımcı sağlık hizmetleri	Sağlık hizmetleri	2,74933	,90417	,014*

*p<0.05

H₄: Çalışan memnuniyeti çalışanların hastanede çalışma süresi açısından farklılaşmaktadır.

Çalışan memnuniyetinin çalışanların hastanede çalışma süresi açısından farklılığı için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Buna göre çalışan memnuniyeti hastanede çalışma süresi değişkeni açısından farklılık gösterdiğinden (F:16,554; p=0,00) H₄ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. Çalışma Süresi Açısından Çalışan Memnuniyeti İçin Çoklu Karşılaştırmalar

	Kareler Top.	Ser. Der.	Ort. Kare	F	p
Gruplar Arası	15498,517	3	5166,172	16,554	,000*
Gruplar İçi	932481,000	2988	312,075		
Toplam	947979,517	2991			

*p<0.05

Farklılığın hangi alt değişkenden kaynaklandığının tespit edilmesi için post-hoc test (Bonferroni) yapılmıştır. Buna göre çalışma süresi 16-25 yıl olan katılımcıların, çalışma süresi 1-5 yıl olanlara göre daha yüksek memnuniyet düzeyinde oldukları, benzer şekilde 16-25 yıl ile 25 ve üstü çalışanların 6-15 yıl çalışanlara göre daha memnun oldukları görülmektedir.

Tablo 8. Çalışma Süresi Açısından Çalışan Memnuniyeti İçin Çoklu Karşılaştırmalar

Çalışma Süresi 1	Çalışma Süresi 2	Ortalama Fark	St.Hata	p
1-5	16-25	3,60035	,90459	,000*
	25 ve üstü	3,85970	1,08826	,002*
6-15	16-25	3,60035	,90459	,000*
	25 ve üstü	3,85970	1,08826	,002*

*p<0.05

TARTIŞMA

Son yıllarda sağlık kurumlarında verimlilik kriterleri doğrultusunda çalışanların memnuniyet oranlarını ve motivasyonlarını artırıcı çalışmaların yapıp yapılmadığı denetlenmektedir. Bu doğrultuda sağlık çalışanları için memnuniyet anketleri yapılmakta, şikâyet ve geribildirimleri yönetim tarafından değerlendirilerek gerekli durumlarda iyileştirme çalışmaları başlatılmaktadır (Sağlık Bakanlığı 2018). Sağlık çalışanlarının iş doyumunun artması onlardan hizmet alan hastaların da tatminlerinin artmasına olumlu katkı sağlamaktadır. Nitekim Türkiye’de yapılan bir çalışmada sağlık çalışanlarının memnuniyetinin hasta memnuniyetini olumlu yönde etkilediği ve artmasına neden olduğu saptanmıştır (Yılmaz & Karakuş, 2023). Konu ile ilgili yapılan başka bir çalışmada sağlık çalışanlarının memnuniyetinin hizmet kalitesi ve hasta memnuniyeti ile pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur. İlgili çalışmada, çalışan memnuniyetine yüksek düzeyde katkı sağlayan faktörlerin meslektaşların desteği, çalışma ortamı ve koşullarının iyi olması ve ödüllendirme olduğu saptanmıştır (Chaulagain, 2012). Sağlık kurumlarında güvenli bir çalışma ortamının oluşturulması ve çalışan memnuniyetinin artırılması konusunda liderler önemli bir rol oynamaktadır. Sağlık kurumlarındaki yöneticilerin sergilediği olumlu liderlik davranışlarının artması, çalışanların performansı, iş doyumunu ve hizmet kalitesi üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Yönetimsel süreçler ve politikalar, etkili liderlik davranışlarıyla sağlık ortamına yeni bir perspektif kazandırmakta, bu da sağlık kurumlarında kaliteyi artırarak hem hastalar hem de çalışanlar için faydalı ortamların oluşmasını sağlamaktadır (Özdemir, 2019).

Çalışmamızda, kadınların memnuniyet oranının erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. Ancak Havle ve arkadaşları tarafından konu ile ilgili yapılan bir çalışmada; erkeklerin iş doyumunu puan ortalamasının kadın çalışanlarınkinden daha yüksek bulunmuştur (Havle vd., 2008). Bu bulgular, cinsiyetin farklı araştırmalarda iş doyumunu etkileme durumunun değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu farklılığın, örneklem özelliklerinden veya çalışılan yerinin farklılıklarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Çalışmamızda 50 yaş üstü katılımcıların memnuniyet oranının diğer yaş gruplarına göre memnuniyet oranının daha yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca benzer şekilde bir çalışmada katılımcıların yaş ortalamasının artmasıyla, iş doyumunun da arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Kaya & Oğuzöncül, 2016). Bu sonucun çalışanın yaşının artması ile mesleki deneyimin/iş doyumlarının da arttığı şeklinde düşünülmektedir.

Kurumda 1-5 arası çalışanların 16-25 ve 25 yıl ve üzeri çalışanlara göre daha az iş doyumuna sahip oldukları görülmektedir. Bu durumda kurumda çalışma süresinin uzamasının iş doyumunu üzerinde olumlu etki sağladığı söylenebilir. Konu ile ilgili yapılan benzer bir çalışmada, çalışma yılı arttıkça iş doyum düzeylerinin de arttığı belirtilmiştir (Golbasi vd., 2008). Benzer şekilde Çevik ve Korkmaz tarafından Türkiye’de yapılan bir araştırmada çalışanların yaşının artması ile iş

doyumlarının da arttığı saptanmıştır (Çevik & Korkmaz, 2014). Ancak, konuya ilişkin diğer bazı çalışmalarda, çalışma yılı ile iş doyumunu arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı gözlemlenmiştir (Çiçekli vd., 2020; Rao & Malik, 2012).

Çalışmamızda idari hizmetler ve yardımcı sağlık hizmetlerinde çalışanların memnuniyet düzeyinin sağlık hizmetleri ve teknik hizmetlerde çalışanlara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuç idari hizmetler ve yardımcı sağlık hizmetlerinde çalışanların sağlık hizmetleri grubundaki katılımcılara nazaran sağlık hizmetleri süreçleri ve hastalar ile daha az doğrudan etkileşimde bulunması ile açıklanabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık çalışanlarının memnuniyet düzeyini olumsuz etkileyen değişkenlere karşı gerekli önlemlerin alınmasının, hizmet kalitesinin artmasında olumlu etkisi olacaktır. Çalışanların kurumdaki beklentilerinin ve isteklerinin değişken olduğu düşünülürse, çalışan memnuniyeti düzenli olarak ölçülerek elde edilen sonuçlara göre düzeltici ve önleyici faaliyetlerin oluşturulması önerilmektedir. Çalışma sonuçlarının memnuniyet düzeyini etkileyen değişkenleri belirlemek ve birbirleri ile ilişkisini ortaya koymak açısından ileriki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sağlık personeli memnuniyet anketlerinde ön plana çıkan ve çalışanların önemsendiği konulardan birisi de sağlık çalışanlarının profesyonelleşme ve mesleki saygınlıklarının artırılmasına yönelik beklentileridir. Bu anlamda profesyonelleşme ve mesleki saygınlığın artırılması amacıyla, sağlık çalışanlarına uzmanlaşma süreçlerinde destek sağlanmalı ve uzmanlık alanları, görev, yetki ve sorumlulukları net bir şekilde tanımlanmalıdır. Bu hedefe ulaşmak amacıyla hem eğitim fırsatları sunulmalı hem de uzman kadro olanakları geliştirilmeli ve iyileştirilmelidir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı sunmuştur ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

Ariani, D. W. (2015). Employee satisfaction and service quality: Is there relations. *International Journal of Business Research And Management*, 6 (3), 33-44.

Aslan Ş., Özata M. & Mete M., (2007). Sağlık Kuruluşlarında Toplam Kalite Yönetimine Ulaşmada İç Müşteri Memnuniyeti: Dr. Faruk Sükan Doğum ve Çocuk Hastanesi Örneği. V. Ulusal Sağlık Kuruluşları Yönetimi Kongresi. Antalya

Aydın R. & Kutlu Y. (2001). Hemşirelerde İş Doyumu ve Kişilerarası Çatışma Eğilimi İle Olan İlişisini Belirleme, Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 5 (2), 37-45.

Chaulagain, N., & Khadka, D. K. (2012). Factors influencing job satisfaction among healthcare professionals at Tilganga eye centre, Kathmandu, Nepal. International Journal of Scientific & Technology Research, 1 (11), 32-36.

Chen, M. F., Ho, C. H., Lin, C. F., Chung, M. H., Chao, W. C., Chou, H. L., & Li, C. K. (2016). Organisation-based self-esteem mediates the effects of social support and job satisfaction on intention to stay in nurses. Journal of nursing management, 24 (1), 88-96. <https://doi.org/10.1111/jonm.12276>

Çevik, N.K.& Korkmaz, O. (2014). Türkiye’de yaşam doyumu ve iş doyumu arasındaki ilişkinin iki değişkenli sıralı probit model analizi, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 7 (1), 126-145.

Çiçekli, N., Doğruyol, A. & Ayan, M., (2020). Yoğun bakım hemşirelerinin iş doyumu düzeylerinin belirlenmesi, Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi, 22 (1-3), 43-52.

Doğan, S. & Karataş, A. (2011). Örgütsel Etiğin Çalışan Memnuniyetine Etkisi Üzerine Bir Araştırma, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (37), 1-40.

Erdoğan, S., Nahcivan, N., Esin, M.N., Seçginli, S., & Coşansu, G. (2021). Hemşirelikte Araştırma: Süreç, Uygulama Kritik. Nobel Tıp Kitabevleri, 4. Baskı, İstanbul.

Golbasi, Z., Kelleci, M. & Dogan, S. (2008) Relationships between coping strategies, individual characteristics, and job satisfaction in a sample of hospital nurses: Cross-Sectional Questionnaire Survey. International Journal of Nursing Studies, 45, 1800-1806. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2008.06.009>

Havle, N., İnem, M.C., Yener, F. & Gümüş, H (2008). İstanbul’da çalışan psikiyatristlerde tükenmişlik, iş doyumu ve bunların çeşitli değişkenlerle ilişkisi. Düşünen Adam Dergisi, 21 (1-4), 4-13.

Hunter, W. & Tietyen, D. (1997). Business to Business Marketing: Creating a Community of Customers, Lincolnwood-Illinois, McGraw-Hill Professional.

Judge, T. A., Zhang, S. C., & Glerum, D. R. (2020). Job satisfaction. Essentials of job attitudes and other workplace psychological constructs, (Edited By Valerie I. Sessa, Nathan A. Bowling) Routledge Publishing, NY, 207-241.

Kaya F., Oğuzöncül, A.F., (2016). Birinci Basamak Sağlık Çalışanlarında İş Doyumu ve Etkileyen Faktörler. *Dicle Tıp Dergisi*; 43 (2), 248-255. <https://doi.org/10.5798/diclemedj.0921.2016.02.0675>

Leonardi, F. (2018). The definition of health: towards new perspectives. *International Journal of Health Services*, 48 (4), 735-748. <https://doi.org/10.1177/0020731418782653>

Lu, H., Barriball, K. L., Zhang, X., & While, A. E. (2012). Job satisfaction among hospital nurses revisited: a systematic review. *International Journal of Nursing Studies*, 49 (8), 1017-1038. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2011.11.009>

Özdemir, Ç., Hamide, N., Çakır, R., Küçükali, R. (2019). Sağlık yöneticilerinin liderlik özellikleri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13 (19), 2892 2907. <https://doi.org/10.26466/opus.555047>

Özer A. & Çakıl E., (2007). Sağlık Hizmetlerinde Hasta Memnuniyetini Etkileyen Faktörler. *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 5, 140-143.

Rao T.K. & Malik, S. (2012). Job Satisfaction among Nurses: A Comparative Study of Nurses Employed in Government and Private Hospitals. *Biz and Bytes.J of Appld Mngement and Comp Scenc*, 1 (1), 1-22.

Roelen, C. A. M., Magerøy, N., Van Rhenen, W., Groothoff, J. W., Van der Klink, J. J. L., Pallesen, S., ... & Moen, B. E. (2013). Low job satisfaction does not identify nurses at risk of future sickness absence: results from a Norwegian cohortstudy. *International Journal of NursingS tudies*, 50 (3), 366-373. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2012.09.012>

Saari, L. M., & Judge, T. A. (2004). Employeeattitudesandjobsatisfaction. *Human Resource Management*, 43 (4), 395-407.

Sageer, A., Rafat, S., & Agarwal, P. (2012). Identification of variablesaffectingemployeesatisfactionandtheirimpact on theorganization. *IOSR Journal of businessandmanagement*, 5 (1), 32-39. <https://doi.org/10.1016/j.jhqr.2023.08.003>

Sağlık Bakanlığı (2018). Hastane Verimlilik Yerinde Değerlendirme Rehberi. (<https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/23217,c295aacad71e460db0d9405fdaab6961pdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 04.07.2024

Sağlık Bakanlığı (2019). Sağlıkta Kalite Standartları Anket Uygulama Rehberi. T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sağlıkta Verimlilik, Kalite ve Akreditasyon Dairesi Başkanlığı. <https://shgmkalitedb.saglik.gov.tr/TR,13444/guncel-rehberler.html>, Erişim Tarihi: 03.07.2024

World Health Organization. (2003). Quality and accreditation in healthcare services: a global review, <https://iris.who.int/handle/10665/68410>, Erişim Tarihi: 14.8.2024

Yılmaz, F. K., & Karakuş, S. (2023). The relationship between healthcare workers' satisfaction level and patients' satisfaction: Results of a path analysis model. *Journal of Healthcare Quality Research*, 38 (6), 338-345.

Araştırma Makalesi

**KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMA TASARIMININ SOSYOLOJİ
ALANINDA KULLANIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

Osman METİN*

Betül ÇİÇEK**

Öz'

Bu çalışmanın temel amacı, karma yöntem araştırma tasarımını kullanarak sosyoloji alanında hazırlanmış doktora tezleri üzerinde uygulama ve teknikleri açısından bir değerlendirme yapmaktır. Son yıllarda bilimsel araştırmalarda nitel ve nicel yöntemlerin yanı sıra karma yöntemlerin kullanımı da artış göstermiştir. Karma yöntemler, nitel ve nicel araştırma yaklaşımlarını bir araya getirerek sundukları çeşitli avantajlar nedeniyle giderek daha fazla tercih edilmektedir. Ancak, henüz diğer yöntemler kadar yaygın olarak kullanılmıyor olması ve kesin standartlara sahip olmaması nedeniyle, karma yöntemlerin uygulanmasında çeşitli farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışmada, amaca uygun olarak örneklem oluşturmak için sosyoloji alanından karma yöntem kullanmış on doktora tezi, nitel araştırma tekniklerinden içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Böylelikle, sosyoloji alanında karma araştırma yöntemlerinin nasıl uygulandığına yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, karma araştırma yöntemlerinin uygulanmasında henüz geniş bir birliktelik sağlanmadığını göstermektedir. Bunun sebeplerinden biri, karma yöntemin sosyal bilimlerde henüz yaygınlaşmaya başlaması ve nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanılmasının, bir çalışmayı karma yöntem olarak sınıflandırmak için yeterli olarak görülmesidir.

Anahtar kavramlar: *Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Nitel Araştırma, Nicel Araştırma, Karma Araştırma, Karma Yöntem, Sosyoloji.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Metin, O., & Çiçek, B. (2024). Karma yöntem araştırma tasarımının sosyoloji alanında kullanımı üzerine bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1769-1790.

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-0888-1485, ometin@aku.edu.tr

**Doktorant, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-8067-1119, betulcicek1994@gmail.com

¹ Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmektedir.

AN EVALUATION OF THE USE OF MIXED METHOD RESEARCH DESIGN IN SOCIOLOGY

Abstract

The main purpose of this study is to make an evaluation of doctoral dissertations in the field of sociology using mixed methods research design in terms of its application and techniques. In recent years, the use of mixed methods as well as qualitative and quantitative methods in scientific research has increased. Mixed methods are increasingly preferred because of the various advantages they offer by combining qualitative and quantitative research approaches. However, because mixed methods are not yet as widely used as other methods and do not have precise standards, there may be various differences in the application of mixed methods. In this study, ten doctoral dissertations in the field of sociology that used mixed methods were evaluated using content analysis, one of the qualitative research techniques, to create a purposeful sample. In this way, an assessment was made of the use of mixed methods in the field of sociology. The results obtained show that there is not yet a broad unity in the application of mixed research methods. One of the reasons for this is that the mixed method has just started to become widespread in the social sciences, and the use of qualitative and quantitative research methods together is considered sufficient to classify a study as a mixed method.

Keywords: *Scientific Research Methods, Qualitative Research, Quantitative Research, Mixed Research, Mixed Method, Sociology.*

GİRİŞ

Gerçekleştirilen her bir bilimsel araştırma yönteminin arka planında felsefi bir yaklaşım bulunmaktadır. Bu felsefi yaklaşım araştırma yöntemini ve yöntem boyunca kullanılan teknikleri belirlemede yol göstermektedir. Dolayısıyla ilk etapta doğrudan görülmeyen felsefi arka planı bilmek, hem bir araştırmada kullanılan yöntemi hem de gerçekleştirilen çalışma ile arasındaki ilişkiyi anlamak açısından önemlidir.

Nitel araştırmalarda, sosyal ya da beşeri bir probleme bireylerin veya grupların atfettiği anlamları keşfetme ve anlamaya dayalı bir yaklaşım söz konusudur. Bu anlamda nitel araştırma yöntemlerinin felsefi arka planında yorumsamacı ve yapılandırmacı yaklaşımlar bulunmaktadır. Dolayısıyla çok katmanlı bir anlama, sosyal ve tarihsel yapıyı ortaya çıkarma ve gerektiğinde bir kuram oluşturma söz konusudur. Nicel araştırmalarda, nitel araştırmaların aksine değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyerek nesnel kuramları test etme amaçlanmaktadır. Bu nedenle nedensellik, genelleme, deneysel gözlem ve ölçümlerle birlikte kuram doğrulama amaçlanır. Bu doğrultuda nicel araştırmaların arka planında pozitivist felsefe bulunmaktadır. Karma yöntemlerde ise felsefi varsayımları ve kuramsal çerçeveleri içeren farklı araştırma desenlerinin kullanılmasını, nitel ve nicel verilerin toplanmasını ve bu iki veri türünün

bütünleştirmesini kapsayan bir yaklaşım amaçlandığı için pragmatik bir felsefi arka plan bulunmaktadır. Bu yöntemde ise eylemlerin sonuçları analiz edilir, problem merkeze alınır ve çoğulcu bir yaklaşım kullanılarak gerçek dünyanın deneyimlerine odaklanılır (Creswell, 2017a, s. 4-6; Creswell & Creswell, 2021, s. 3-10). Pragmatik bir felsefenin arka planda bulunmasının en önemli nedenlerinden biri de en doğru ve en kapsamlı sonuca ulaşma isteğidir.

Bilimsel araştırmalarda kullanılan nitel, nicel ve karma yöntemler, ilk kullanıldıkları halleri ile kalmamış, kullanıldığı süre boyunca araştırma yapan bilim insanları tarafından değiştirilmiş, dönüştürülmüş ve geliştirilmiştir. Sosyal bilimlerde yapılan çalışmalarda yirminci yüzyılın ortalarına değin, pozitivist felsefenin ağırlığından kaynaklı olarak nicel araştırma yöntemleri hâkim olmuştur. Ancak aynı yüzyılın ikinci yarısında nitel araştırma yöntemlerine ilgi artmış ve sonrasında ise karma yöntem araştırma desenleri geliştirilmiştir (Creswell, 2017a, s. 4). Bu çalışmada karma yöntem ve arka planı başlığında nitel ve nicel araştırma yöntemlerine değinilmektedir. Nitekim, iyi bir karma yöntem araştırma deseninin gerçekleştirilmesi, bu iki araştırma metoduna hâkim olmaktan geçmektedir.

Neden Böyle Bir Çalışmaya İhtiyaç Duyuldu?

Sosyal bilimlerde bilimsel araştırma yöntemlerinin kullanımı sürekli olarak gelişmekte ve değişmektedir. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin avantajlarını birleştirerek daha kapsamlı sonuçlar sunan karma yöntem araştırmaları da bu alanda giderek yaygınlaşmaktadır. Ancak, karma yöntemlerin sosyal bilimlerde kullanımı henüz yaygınlaşmış ve standartlaşmış bir yapı kazanmamıştır. Karma yöntemlerin avantajlarının daha etkin bir şekilde kullanılabilmesi için çalışmanın sınırlılıkları çerçevesinde sadece sosyoloji alanında yapılan doktora tezlerinin bu perspektiften değerlendirilmesi başlığa ve amaca uygun olacaktır. Bu çalışmaya, karma yöntemin sunduğu avantajları ve eksiklikleri belirleyerek bu alanda daha geniş bir perspektif sunma gereksiniminden dolayı ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir.

Sosyal Bilimlerde Karma Yöntemlerin Kullanımıyla İlgili Eksikler

Karma yöntem araştırmalarında, nitel ve nicel verilerin toplanması ve entegre, kombine edilmesi gerekmektedir. Ancak bu entegrasyonun ve kombinasyonun nasıl gerçekleştirileceğine dair standartlaşmış bir yaklaşım bulunmamaktadır. Bu eksikliğin farklı araştırmacılar arasında uygulama farklılıklarına ve sonuçların yorumlanmasında uyumsuzluklara yol açabileceği düşünülmektedir. Karma yöntem araştırma deseninin sosyal bilimlerde nasıl uygulanması gerektiği konusunda bir uzlaşının olmayışı, yöntemlerin uygun kullanımında boşluklara sebep olmaktadır. Ayrıca, karma yöntem araştırma desenlerinin kullanıldığı çalışmalarda, nitel ve nicel yöntemlerin nasıl entegre ve kombine edileceği konusunda yeterli bilgi ve rehberlik eksikliği de bulunduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın Amacı ve Makalede İzlenen Yol

Bu çalışmanın amacı, sosyoloji alanında yapılan karma yöntem araştırma desenli doktora tezlerini, uygulamaları ve teknikleri açısından değerlendirmektir. Araştırmada, sosyoloji alanında karma yöntem araştırmalarını kullanan doktora tezleri evren olarak alınmış ve oluşturulan örneklem içerik analizi ile incelenmiştir. Bu inceleme ile karma yöntemlerin sosyoloji alanında nasıl kullanıldığını anlamak ve bu yöntemlerin uygulanmasındaki farklılıkları ve eksiklikleri ortaya koymak amaçlanmaktadır. Araştırmada izlenen yol şunları içermektedir:

- Sosyoloji alanında son on yılda karma yöntem araştırma desenini kullanmış on doktora tezinin çalışmanın amacına (eksiklik ve farklılıkları ortaya çıkarmak) uygun olarak belirlenerek örneklemin oluşturulması.
- Bu doktora tezlerinin içerik analizinin yapılması.
- Elde edilen sonuçlarla, karma yöntem araştırmalarının avantajlarının ve karma yöntemin uygulanmasındaki hataların tespit edilerek ortaya konulması.

Bu çalışmada metodolojik olarak nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analizine başvurulmuştur. İçerik analizi tekniğinin çeşitli türleri bulunmaktadır. Frekans analizi, kategorisel analiz, değerlendirici analiz, olumsuzluk ya da ilişki analizi en çok başvurulan içerik analizi türlerindedir (Bilgin, 2006, s. 18-25). Bu çalışmada ise elde edilen verinin analizine uygun olan değerlendirici analiz tekniği kullanılmıştır.

Bir başka bakış açısına göre; içerik analizi, belgeleri veya metinleri incelerken hem nitel hem de nicel olmak üzere iki şekilde uygulanabilir. Nicel içerik analizinde, metin içerisinden belirli kavramlar ve temalar önceden belirlenen kategorilere ve kodlara göre sınıflandırılır. Nitel içerik analizinde ise, metni daha derinlemesine anlamak için "nedir?", "neden?" ve "nasıl?" gibi sorulara cevap aranır. Bu yaklaşım, metinde açıkça belirtilmeyen alt anlamları, bağlamları ve ortaya çıkarmayı hedefler (Metin & Ünal, 2022, s. 275). Bu değerlendirmeye göre ise bu çalışmanın içerik analizinde hem öncesinden belirlenmiş belli kod arayışlarından dolayı hem de tez metinlerinde karma yönetime yönelik bir anlam aranmasından dolayı nitel ve nicel bir içerik analizi yapıldığı söylenebilir.

Bu şekilde, karma yöntem araştırmalarının sosyoloji alanındaki mevcut durumu değerlendirilerek, sosyal bilimlerde çalışan araştırmacılara daha kapsamlı bir anlayış sunulma fırsatının ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

KARMA YÖNTEM ve ARKA PLANI

Karma yöntemin şekillenmesinde nitel ve nicel desenlerin belirgin ağırlığı olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda kısaca bu desenlerden bahsederek metodolojik olarak ne tür kısıtlıklarının olduğunu açığa çıkarmanın karma yönetime

neden ihtiyaç duyulduğunun anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Nitel ve nicel araştırma yöntemleri, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan iki temel araştırma yöntemidir. Her ikisi de belirli felsefi temeller üzerine inşa edilmiştir ve kendine özgü avantajları ve sınırlılıkları vardır.

Nitel araştırma yöntemleri, anlama ve yorumlamaya dayalı olarak sosyal ve beşerî problemlerin derinlemesine incelenmesine odaklanır. Bu yöntem, sosyal olguları bağlam içinde anlamayı hedefler ve bu nedenle çok katmanlı bir anlama, sosyal ve tarihsel yapıyı ortaya çıkarma veya gerektiğinde bir kuram oluşturma amacı taşır. Nitel araştırmalarda yorumsamacı ve yapılandırmacı yaklaşımlar önem taşır. Kuş'un anlatımıyla; nitel araştırma yöntemleri, olayları, davranışları ve olguları kendi bağlamları içinde anlamaya ve yorumlamaya odaklanır. Bu yaklaşım, araştırılan konunun toplumsal anlamını, bütünsel bir perspektifle değerlendirilmesini sağlar, böylece daha derinlemesine ve bağlamla uyumlu bir anlayış ortaya çıkar (2012, s. 83). Nitel araştırmanın tarihsel arka planına bakıldığında, bu yöntemin 20. yüzyılın ortalarına doğru daha fazla kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Nitel araştırma, derinlemesine bakış açısı sunarak, katılımcıların dünyayı nasıl gördüklerini anlamaya çalışır (Merriam, 2018, s. 5). Nitel araştırma türleri arasında fenomenoloji, etnografi, gömülü teori, vaka çalışması ve öyküsel analiz bulunur. Bu yöntemin sınırlılıklarına gelince öncelikli olarak işleyişi gereği oldukça sınırlı bir örneklem ile çalışıldığını belirtmekte fayda var. Küçük, olasılıklı olmayan amaçlı bir örneklem, lokal bir konu ve örnek bir olay vb. üzerinden sınırlı bir çerçevede daha derinlemesine ve anlam çıkarmaya yönelik bir yöntemde genelleme yapılması beklenmemektedir. Yapı fail dikotomisi bağlamında yapının ve dolayısıyla daha üst bir bakışın, genellenmenin mümkün olmadığı bilinmektedir.

Nicel araştırma yöntemleri, değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyerek nesnel kuramları test etmeye odaklanır (Neuman, 2017, s. 237). Pozitivist felsefeye dayanan bu yöntemler, nedensellik, indirgemecilik, deneysel gözlem ve ölçümlerle birlikte kuram doğrulama amacı güder. Nicel araştırmalar, genellikle ölçülebilir veriler üzerinden araştırma yapar. Bu yöntemlerde, belirli ölçümlerle veri toplanması ve bu verilerin analizi önemli yer tutar. Nicel araştırma türleri arasında tarama ve deneysel çalışmalara rastlanır. Nicel araştırmalarda araştırmacılar genellikle hipotezler kurarak bunları doğrulamaya veya yanlışlamaya çalışır. Olasılıklı, daha büyük örneklemeler üzerinden değişkenler arasında nedensellik ilişkisi kurulması ve sonuçların genellenebilir olması hedeflenir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 105-108). Bu yöntemin işleyişi bakımından yadsıdığı, küçük gruplar ve olaylardaki anlamlardır. Bütünlükçe ve genellemeye dayalı değerlendirmelerle eylemin biricikliği yadsınmaktadır. Toplumun bir yapı gibi düşünmek gerekir. Beraberinde yapının alt birimleri olarak toplumsal kurumlar ve işlevleri şeklinde makro anlayışa dayanmaktadır.

Nitel ve nicel araştırma yöntemleri, sosyal bilimlerde farklı amaçlara hizmet eden temel yaklaşımlardır. Her iki yöntemin de kendine özgü güçlü ve zayıf

yanları bulunur. Bu iki yöntemin bir araya getirilerek kullanılması, sosyal bilimlerde karma yöntem araştırma deseninin doğmasında belirleyici olmuştur. Çünkü toplumsal/sosyal gerçeklikleri anlamak ve açıklayabilmek için madalyonun her iki yüzünü de dikkate almak daha doğru ve gerçeklikle örtüşen oldukça anlamlı sonuçlar elde etmeyi sağlayacaktır.

Daha önceki zamanlarda nitel araştırma yöntemleri ile nicel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı ancak 'karma araştırma yöntemleri' adı altında tanımlanmadığı görülmektedir. Çalışmaların büyük bir kısmının 80'lerin ortalarından itibaren görülmeye başlanan karma yöntem yaklaşımı nispeten yeni bir alandır. Buna karşın kökenleri daha gerilere dayanmaktadır. Örneğin 1959'da Campbell ve Fisk psikolojik bir çalışma yaparken edindikleri nicel verilere ek olarak nitel ölçümlere de yer vermişlerdir. Bu girişimleri, diğer araştırmaları da çoklu yöntem kullanmaları yönünde teşvik etmiştir (Sieber, 1973'ten akt. Creswell, 2017a, s. 14). Bununla birlikte "1990'ların başında karma yöntemlerle nicel ve nitel veriler arasında sistematik uyum arayışına doğru yönelinmiş ve farklı türdeki araştırma desenlerini birlikte kullanma fikri ortaya çıkmıştır." (Creswell, 2017a, s. 15). Daha sonraki süreçte 80'li ve 90'lı yıllarda birbirinden bağımsız olarak çeşitli ülkelerde (İngiltere, ABD, Kanada) gerçekleştirilen karma yöntem araştırmasının kavramsallaştırılması üzerine çeşitli çalışmalar görülmektedir (Toraman, 2021, s. 5).

Karma araştırma yöntemleri, "tek bir veri kaynağının yetersiz olduğu, sonuçların açıklanması gerektiği, araştırma bulgularının genelleştirilmesi gerektiği, birinci yöntemi geliştirmek için ikinci bir yöntemin gerektiği, kuramsal bir duruşun kullanılması gerektiği ve genel bir araştırma amacının en iyi şekilde birden fazla aşama veya proje ile ele alınabildiği" yöntemlerdir (Creswell & Clark, 2015, s. 9). Dolayısıyla diğer araştırma yöntemlerinde olduğu gibi karma yöntemlerde de en temel amaç çalışmayı olabildiğince doğru bir yöntemle gerçekleştirmek ve olabildiğince en doğru sonuca ulaşmaktır. Nitel araştırma yöntemleri ile nicel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanılmasının temel nedeni, bilimsel çalışmalarda kullanılan mevcut yöntemlerin sonuca ulaşmada yetersiz kalması veya daha doğru bir sonuca ulaşma çabasıdır. Genel anlamda karma yöntem, "araştırmacı veya araştırma ekibinin, anlama ve doğrulamanın genişliği derinliği amacıyla nitel ve nicel araştırma yaklaşımların bileşenlerini (...) birleştirdikleri bir araştırma türüdür." (Johnson vd. 2007'den akt. Creswell & Clark, 2015, s. 4).

Kendi içinde çeşitli türleri bulunan karma araştırma yöntemlerinin ön kabulleri "tüm yöntemlerin ön yargı ve eksiklikler içerdiği, nicel ve nitel verilerin birleşimiyle her bir veri grubunun eksikliklerinin giderilebileceği fikrine dayandırılmıştır." Bu nedenle karma yöntemli çalışmalarda nitel ve nicel yöntemlerin ve bu yöntemlerle elde edilen verilerin birleştirilmesi ve bütünleştirilmesi söz konusudur (Creswell, 2017a, s. 14).

Karma yöntemlerin odaklandığı bir diğer konu ise nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin içerdiği dezavantajları aşarak her bir yöntemin avantajlarından azami bir şekilde faydalanmaktır. Buna göre nitel ve nicel araştırmaların bazı avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Örneğin nitel araştırmalar, kısıtlı sayıda katılımcının detaylı bakış açılarını sunmak, görüşlerini ortaya koymak, kendi deneyimlerinin kendi özel bağlamları etrafında anlaşılmasını sağlamak gibi avantajlarının yanında, sınırlı bir genellenebilirliğe sahip olmak, sayısal anlamda zayıf veriler sunmak, küçük ölçekli olmak, sübjektif özellikte olmak ve araştırmacının deneyimlerini sınırlandırmak gibi dezavantajları bulunmaktadır. Nicel araştırmalarda ise geniş kitlelere erişim ve bu kitleler üzerinden elde edilen verilerden verimli analizler yapmak, veriler arasında ilişkiler bulmak, muhtemel neden-sonuç ilişkileri irdelenmek ve genellenebilir sonuçlar çıkarmak gibi avantajlarının yanında yalın ve kuru bir yöntem olmak, katılımcıların durumları ve ilişkileri hakkında sınırlı bilgiler sunmak ve büyük oranda araştırmacı odaklı olmak gibi dezavantajları bulunmaktadır (Creswell, 2017b, s. 5). Görüldüğü gibi her bir araştırma tasarımının kendi içinde çeşitli avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu anlamda karma yöntemlere başvurulması ve bu yöntemleri bir arada kullanmak kaydıyla, avantajlarından faydalanmak ve dezavantajlarını en aza indirmek anlaşılabilir bir durumdur. Ancak karma yöntemler rastgele bir yöntem olmasından ziyade belli tür ve teknikleri bulunan bir araştırma yöntemidir. Kendi içinde çeşitli türleri bulunan karma yöntem desenlerine bir sonraki başlıkta değinilecektir.

KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMA DESENLERİ

Karma yöntem araştırma desenlerinin üç ana ve üç gelişmiş yöntemi bulunmaktadır. Yöntemin temel desenleri, açılımlı, keşfedici ve yakınsayan türdendir. Bu üç temel deseninin yanında gelişmiş olan yöntemleri ise dönüştürücü, iç-içe ve çok aşamalı türdendir.

Yakınsayan Paralel Karma Yöntemler

“Araştırma problemine ilişkin kapsamlı bir analiz yapılmasına zemin oluşturması için, araştırmacının nitel ve nicel veriyi birleştirdiği ya da kaynaştırdığı karma yöntemler deseni şeklindedir. Bu desende araştırmacı genellikle her iki veri türünü yaklaşık olarak aynı zaman diliminde toplar ve sonrasında elde ettiği bu bilgileri genel sonuçları yorumlarken bütünleştirir. Bu desende, çelişkiler ya da birbirleriyle uyumsuz bulgular açıklanır veya daha ayrıntılı bir şekilde irdelenir.” (Creswell, 2017a, s. 15; Creswell & Creswell, 2021, s. 15). Bu karma yöntem tekniğinde dikkat edilmesi gereken husus, isminden de anlaşılacağı üzere araştırmacının yaptığı çalışmanın başından sonuna değin her iki araştırma yöntemine de aynı anda başvuruyor olmasıdır. Bu yöntemin görsel ifadesi aşağıda verilmiştir.

Şekil 1: Yakınsayan Paralel Karma Yöntemler

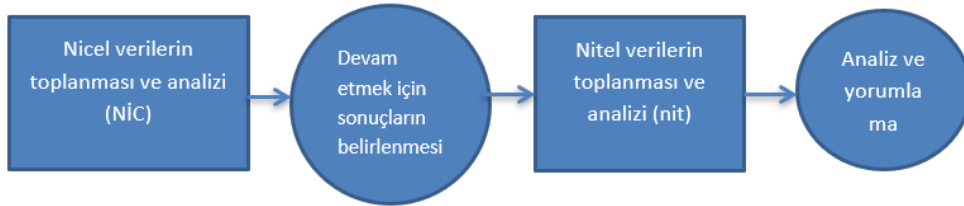

Kaynak: Creswell, J. W. (2017).

Açıklayıcı (Açımlayıcı) Sıralı Karma Yöntem

“Araştırmacının ilk olarak nicel çalışmayı yürütüp sonuçları analiz etmesi, sonrasında bu sonuçları nitel araştırma ile daha detaylı bir şekilde açıklamak için tekrar yapılandırmasını içeren bir desendir. Başlangıçtaki nicel veri sonuçları, sonrasında nitel verilerle açıklandığı için açıklayıcı olarak nitelendirilmektedir. İlk nicel aşamayı bir nitel aşama takip ettiği için de sıralı olarak adlandırılmaktadır.” Bu desen “nicel eğilimin güçlü olduğu alanlarda yaygın olmakla birlikte (proje nicel araştırma ile başladığı için), çalışmanın her aşamasındaki örneklem büyüklüğünün eşit olmaması ve daha ayrıntılı incelemeler yapmak için kullanılacak nicel sonuçları belirlemede zorluklar ortaya çıkarması gibi dezavantajları bulunmaktadır.” (Creswell, 2017a, s. 15-16). Bu yöntemin görsel ifadesi aşağıdaki gibidir.

Şekil 2: Açıklayıcı (Açımlayıcı) Sıralı Karma Yöntem

Kaynak: Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2021).

Keşfedici Sıralı Karma Yöntemler

Açımlayıcı sıralı desende yapılan sıranın aksine bu yöntemde “araştırmacı bir nitel araştırma ile başlar ve katılımcıların bakış açılarını keşfeder. Daha sonra veri analizi gerçekleştirilir ve elde edilen bilgiler ikinci basamakta, yani nicel aşamayı oluşturmada kullanılır. Nitel aşama, inceleme altındaki örnekleme en uygun ölçme aracını yapılandırma, takip eden nicel aşamada kullanılmak üzere uygun araçların belirlenmesinde ya da devam çalışması olarak yapılacak bir nicel araştırmada incelenmesi gereken değişkenleri belirlemek amacıyla kullanılabilir.”

Bu desene özgü zorluklar, kullanılacak nitel bulguların uygunluğu ve araştırmanın her iki aşaması için örneklem seçimi gibi konulara dayanmaktadır (Creswell, 2017a, s. 16; Creswell ve Creswell, 2021, s. 15). Bu yöntemin görsel ifadesi aşağıda verilmiştir (Creswell, 2017a, s. 220).

Şekil 3: Keşfedici Sıralı Karma Yöntemler

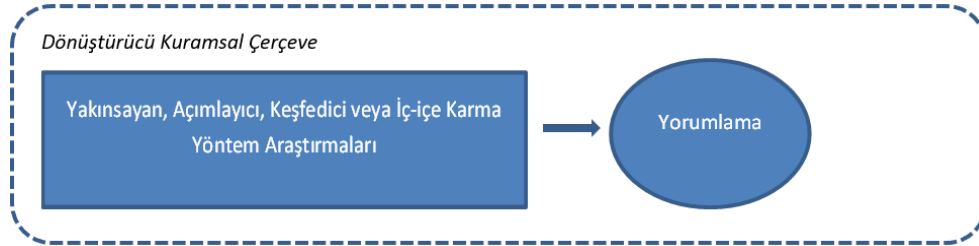
Kaynak: Creswell, J. W. (2017).

Açımlayıcı sıralı karma yöntem deseninin tersine çevrilmiş hali olan bu yöntemde ise öncelikli olarak nitel araştırma ile başlanır ve nicel araştırma ile devam edilir. “Keşfedici sıralı karma yöntemler, araştırmacının nitel verileri keşfetmekle başladığı daha sonra ise bu bulguları nicel araştırma boyutunda kullandığı bir desendir.” Tıpkı açımlayıcı sıralı karma yöntem deseninde olduğu gibi ikinci aşamadaki veri tabanı “başlangıç veri tabanı bulguları üzerine kurulur. Bu stratejinin amacı, özel evren için daha iyi ölçme yöntemlerini geliştirmek ve birkaç bireyden (nicel boyutta) toplanan verilerin evrene genellenip genellenemeyeceğini görmektir.” (Creswell, 2017a, s. 225).

Yukarıda değinilen karma yöntemler, temel karma araştırma desenleridir. Bu desenler haricinde daha karmaşık ve ileri düzey olan üç tür karma araştırma yöntemi bulunmaktadır. Bahsi geçen temel karma yöntemlerin haricinde kullanılan diğer karma yöntem desenleri ise aşağıdaki gibidir.

Dönüştürücü Karma Yöntemler Deseni

Karma araştırmalardaki dönüştürücü desen, araştırmada herhangi bir yöntemin bir diğerine dönüştürülmesi ile devam eden araştırma desenidir. Buna göre her iki yöntemi de içeren kapsayıcı bir perspektiftir. “Bu şekildeki bir çalışmada veriler, biri diğerinin üzerine yapılacak şekilde aşamalı olarak sıralandırılabilir ya da birleştirilebilir.” (Creswell, 2017a, s. 243). Bu yöntem feminist, ırkçı ve engelli gibi dezavantajlı gruplar üzerinden yapılan çalışmalarda kullanılmaktadır. Bahsi geçen yöntemin görseli aşağıdaki gibidir.

Şekil 4: Dönüştürücü Karma Yöntemler Deseni

Kaynak: Creswell, J. W. (2017).

İç-içe Karma Yöntemler Deseni

Bu araştırma deseni, “verilerin ya birleşik ya da sıralı olarak kullanımını içerir, fakat ana fikir; ya nicel ya da nitel verinin daha geniş bir desen içerisinde yerleşik olması (örn. bir deney) ve bu veri kaynaklarının desenin tümü üzerinde destekleyici bir rolünün olmasıdır.” (Creswell, 2017a, s. 245). Bahsi geçen yöntemin görseli aşağıdaki gibidir.

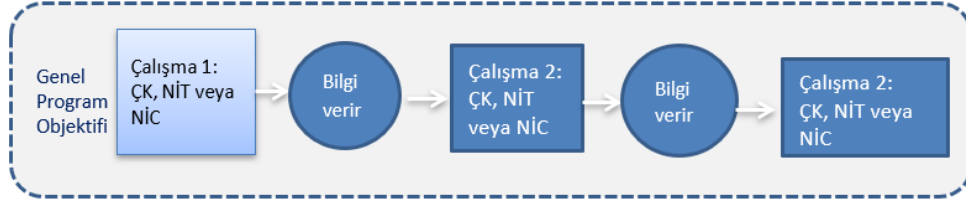
Şekil 5: İç-içe Karma Yöntemler Deseni

Kaynak: Creswell, J. W. (2017).

İç-içe karma yöntemler bir veya daha fazla sayıda veri türünün bir arada bulunduğu desen türüdür. “Örneğin, deneysel bir çalışmada araştırmacı nitel veri toplayabilir. Araştırmacı deneysel çalışma sırasında (yakınsayan) veya deneysel çalışma başlamadan önce (sıralı) veya deneysel çalışma tamamlandıktan sonra (sıralı) veri toplar.” (Creswell, 2017a, s. 228). Bununla birlikte araştırmacı diğer karma yöntem desenlerinde de olduğu gibi, kullandığı veri toplama tekniklerinin sıralamasında özgürdür.

Çok Aşamalı Karma Yöntemler Deseni

Bu araştırma deseni, “program uygulamaları ve değerlendirme alanlarında yaygın olan bir desendir. Bu gelişmiş desende, programın uzun vadeli bir amacını en iyi şekilde anlamak için, süreçte eş zamanlı ve sıralı stratejiler koordineli biçimde kullanılmaktadır.” (Creswell, 2017a, s. 16). Bahsi geçen yöntemin görseli aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 6: Çok Aşamalı Karma Yöntemler Deseni

Kaynak: Creswell, J. W. (2017).

Bu desen araştırmacının birçok karma yöntem projesini, bazen karma yöntemde yakınsayan veya sıralı yaklaşımları, bazense nitel ve nicel çalışmaları uzun dönem araştırmalarda çoklu projelerde yaygın olarak kabul edilen objektiflere yoğunlaşarak kullandığı bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bu çalışmalarda, proje genelde çoklu periyodik bir zamana yayılmaktadır. Bu yöntemin kullanıldığı projeler nicel, nitel ve karma yöntem araştırmaları arasında gidip gelebilir (Creswell, 2017a, s. 228).

KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMA DESENİ İLE GERÇEKLEŞTİRİLEN DOKTORA TEZLERİNİN YÖNTEM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bütün bilimsel araştırmaların kendi içinde sınırlılıkları ve sınırlandırmaları vardır. Yapılan araştırmalarda belli bir tarih-dönem aralığı, belli bir yaş aralığı, meslek veya gelir grupları gibi araştırma alanlarının sınırlandırıldığı görülebilir. Bu doğrultuda bu incelemede karma yöntemin yaygın olarak kullanılabilmesi disiplin olan sosyolojide yapılmış doktora tezleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Karma yöntem elbette diğer disiplinlerde de başvurulabilecek bir yöntemdir fakat burada sınırlandırma ve sınırlılık tercihleri bu şekilde yapılmıştır. Çalışmanın evrenini Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi veri tabanında bulunan, sosyoloji alanında karma yöntemle gerçekleştirilen doktora tezleri oluşturmaktadır. Evrenin doktora tezleri ile sınırlandırılmasının nedeni, bu seviyede uzmanlık çalışmalarının diğer araştırmalara göre daha kapsamlı olması ve bilim metodolojisi açısından uygulanma tarzının daha detaylı veri sunmasından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda son on yılda sosyoloji disiplini karma yöntem ile gerçekleştirilen ve eksiklik ve farklılıkları ortaya koyacağına kanaat edilen on adet doktora tezi amaçlı örneklem kapsamında seçilip, yöntem açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Tez isimleri ve yazarlarının isimleri herhangi bir ihtilafı önlemek ve çıkar çatışması yaşamamak için bu çalışma içerisinde verilmemiştir. Tezler 1'den 10'a kadar sıralanarak numaralandırılmış olup DT(tez numarası)-(tezin yayımlanma yılı) şeklinde isimlendirilmiştir. (Örn. DT5-2020). Ayrıca tezlerden yapılan doğrudan alıntılar italik yazı biçiminde verilmiştir. Elde edilen veriler ise içerik analizi tekniği ile değerlendirilmiştir.

KARMA YÖNTEM KULLANAN ARAŞTIRMALARDAN BEKLENENLER

Elde edilen bulguları değerlendirme ve kritik etmeye geçmeden önce karma yöntemlerde dikkat edilmesi gereken bazı hususlara değinmekte fayda var. Öncelikle karma araştırma desenlerinin kullanıldığı bir çalışmada kullanılan metod açıkça belirtilmelidir. İkincisi araştırmacının bu yöntem için kullandığı tanım ve o yöntemi kullanma şekli birbiriyle örtüşmelidir. Üçüncüsü, karma bir yöntemde kullanılan nitel ve nicel verilerin entegrasyonu yani birleştirilmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmayı gerçekleştiren araştırmacı bu entegrasyonu neden, nasıl ve hangi sıralamaya göre uyguladığını açıklayabilmelidir. Dördüncüsü, araştırmacının, karma yöntemler araştırma deseninin çalışmasında kullanma nedeni ve bu yöntemin çalışmaya olan katkısına vurgu yapması da beklenmektedir (Toraman, 2021, s. 1). Ayrıca karma yöntemle yapılan çalışmaların başlığında “*karma yöntemler araştırması* ifadesinin veya karma yöntemler araştırmasını temsil ettiği düşünülen anahtar kavramlardan birinin bulunması” da önerilmektedir (Toraman, 2021, s. 11).

Karma araştırma yöntemiyle yapılan çalışmalarda beş tür gerekçe bulunmaktadır. Buna göre **üçgenleme (triangulation)** denilen gerekçelendirmede, esas olan kullanılan nitel ve nicel yöntemlerin birbirine yakın veya tutarlı sonuçlar verip vermeyeceği test edilmektedir. **Tamamlayıcılık (complementarity)** olarak adlandırılan gerekçelendirmede kullanılan bir yöntemden elde edilen verilerin detaylandırılması ve açıklığa kavuşturulması söz konusudur. Böylece çalışmanın eksik yönlerinin tamamlanması amaçlanmaktadır. **Gelişim (development)** olarak adlandırılan gerekçelendirmede ise bir yöntemden elde edilen verilerin geliştirilmesi amacı güdülmektedir. Buna göre ilk aşamada elde edilen bulgular, araştırmanın sonraki sürecini şekillendirmede kullanılır. Bir diğer gerekçelendirme olan ve **başlangıç (initiation)** olarak adlandırılan gerekçelendirmede amaç çalışmada kullanılan ilk yöntemden ayrı olarak farklı bir yöntemin kullanılması durumunda oluşabilecek yeni hipotezler ve araştırma sorularına ulaşmak ve yeni fikirler edinebilmektir. Diğer bir ifadeyle araştırma sorularını yeniden düzenlemek için her iki yöntemden elde edilen verilerin birbiriyle çeliştiği veya ayrıldığı noktaları ortaya koymak ve bu verileri çalışma için kullanmak amaçlanmaktadır. Son gerekçe olan **genişletme (expansion)**'da ise temel amaç çalışmanın farklı bileşenleri için farklı yöntemlerin kullanılması ve araştırma sınırlarının genişletilmesi hedeflenmektedir (Baki & Gökçek, 2012, s. 4).

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, karma yöntem kullanmaya hangi aşamada karar verildiğidir. Bu çalışmanın başında mı yoksa çalışmanın başında mı verilmiş bir karar olduğu önemlidir. Dolayısıyla çalışmada bu noktaya da değinilmelidir. Çünkü önceden belirlenmiş bir araştırmada, kullanılan sabit desenler araştırmanın tüm aşamalarında yol gösterici bir görev görür. Ancak süreç içinde gelişen desenleri de kullanmak mümkündür. Bu desenlerin mantığında araştırma boyunca yol kat edildikçe toplanan verilerden yola çıkarak plan yapılır ve bir sonraki adımlar belirlenir (Creswell & Plano, 2018'den akt. Toraman, 2021, s. 15).

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışma için ulaşılan bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, çalışmaların birden çok yöntemi kullanmak kaydıyla karma yöntemlere başvurduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmada da vurgulandığı gibi farklı türden yöntemlerin bir arada kullanılmış olması çalışmanın karma yöntemle gerçekleştirilmiş olması için yeterli değildir. Nitekim karma yöntemlerin kendine has bir usulü bulunmaktadır. Bu usullere dikkat edilmediği takdirde tam bir karma araştırma çalışması yapılmış olmamaktadır. Çalışmanın bu kısmında erişilen doktora tezleri sırasıyla ele alındığında aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Doktora tezlerinden (DT1-2019) sanayileşme ve kentleşme süreçlerini sanayisi gelişmekte olan bir ilçe üzerinden ele alan bir çalışmadır. Bu çalışmada karma yöntem araştırma deseninin kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu çalışmada karma yöntemin kullanılmasının temel amacı, *“alandan gözlem ve görüşme yoluyla elde edilen nitel veriler, nicel verilerin daha sağlıklı yorumlanabilmesi amacıyla kullanılmıştır”* (s. 7) ifadesi ile belirtilmiştir. Ancak burada hangi karma yöntem deseninin kullanıldığı açıkça belirtilmemiştir. Burada vurgulanması gereken yöntemin, açıklayıcı karma desen olduğu anlaşılıyorsa da çalışmada da bunun açıkça vurgulanması gerekmektedir. Çalışmada her iki yöntemin kullanımı hakkında *“elde edilen nitel veriler nicel verilerin ardından görüşmecilerin ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak bütünlük sağlayacak şekilde sunulmaya çalışılmıştır”* (s. 30), ifadesi ile verilerin birbirini tamamlar şekilde analiz edildiği ve bütünlük içinde sunulmaya çalışıldığı görülmektedir. Nitekim Creswell’in de ifade ettiği üzere karma yöntem araştırmalarında *“çalışmanın genel amacı, çalışmanın nicel ve nitel aşamaları hakkında bilgi ve araştırma problemini incelemek amacıyla her iki yöntemin (aşamanın) niçin beraber kullanıldığına gerekçesi”* ile birlikte belirtilmelidir (2017a, s. 132).

DT2-2020 kodlu doktora tezinde, bu amaç açıkça belirtilmiştir. Buna göre Türkiye’nin büyük bir ilinde yaşayan insanların terör korkusunu ve risk algısını ele alan bu çalışmada nitel ve nicel verilerin birbiriyle ilişkilendirilerek ve birbirini tamamladığı vurgusuyla aktarılmaya çalışılmıştır. Nitekim yazar, bu çalışmada terörün ortaya çıkardığı korku ve risklerin, rakamla (nicel verilerle) ifade edilecek kadar yüzeysel konular olmamaları sebebiyle, nicel araştırma yöntemlerinin yanında nitel araştırma yöntemini de kullanarak karma araştırma yöntemini kullandığını gerekçelendirerek ifade etmiştir (s. 61). Yine bu çalışmada karma yöntem hakkında genel bir bilgi verildikten sonra bu çalışmada *“iç içe karma desen, bir diğer adıyla gömülü (embedded) desen benimsenmiştir”* ifadesiyle çalışmanın araştırma deseni de belirtilmiştir. Bu yöntem ise *“araştırmanın temelde nicel olarak tasarlandığı ancak küçük bir örneklem grubuyla görüşme yapılarak nitel verilerle nicel verilerin desteklenmeye”* (s. 61-62) çalışıldığı bir yöntem deseni olarak ortaya konulmuştur. Bu çalışmada elde edilen verilerin de yöntem desenine uygun bir şekilde analiz edildiği ve birbirine entegre edildiği görülmektedir.

DT3-2020 kodlu doktora tezinde dijital eşitsizlik konusu bireylerin medya tüketim pratikleri üzerinden ele alınmıştır. Bu çalışmada karma yöntemin kullanım gerekçesi detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Çalışmada, karma araştırma yönteminin çalışma için haiz olduğu öneme ve neden bu yöntemden yararlanıldığına da değinilmiştir (s. 64). Çalışmada elde edilen nitel verilerin, nicel verilerin gizli kalan yönlerini görünür kıldığı ve bu nedenle açımlayıcı karma desenin kullanıldığı (s. 66) da ifade edilmiştir. Ayrıca yazar, nitel ve nicel yöntemlerin güçlü yönlerinin karma araştırma yöntemlerinde kullanılmasının ayrıntılı bilgiye erişmede kolaylık sağladığını belirtmiştir. Yazarın, “*özellikle bir çalışmanın sonuçlarının, araştırma sorusunu açıklamaya yetmediği durumlarda*” karma yöntemle başvurarak (s. 64) nicel araştırma ile elde edilen bilgilerin detaylandırılması için nitel araştırmaya yöneldiğini anlamaktayız. Nitekim yazar “*bir yöntemin zayıf taraflarının, bir diğer yöntemle giderilebileceği*”ni de belirtmekte (s. 65) ve çalışmada “*açımlayıcı sıralı desen*”in benimsendiğini de açıkça ifade etmektedir (s. 66). Buna ek olarak DT3-2020 kodlu çalışmada her iki veri türüne de eşit oranda ağırlık verildiği ifade edilmiştir (s. 66). Görüldüğü gibi bu çalışmada karma araştırma yöntemlerinde dikkat edilmesi gereken hususlara dikkat edildiği görülmektedir.

DT4-2020 olarak kodlanan doktora tezinde engelli bireylerin sosyal dışlanmaları konu edilmiştir. Bu çalışmada karma araştırma desenlerinden yakınsayan paralel desen kullanıldığı açıkça belirtilmiştir. Bu çalışmada ayrı ayrı elde edilen veriler daha sonra birleştirilerek yorumlanmıştır. Çalışmada karma araştırma yönteminin kullanılma nedenleri temellendirilmiştir. Örneğin, karma araştırma modelinin avantajlarından faydalanmak ve engelli bireylerin engellilik deneyimleri, katılımcıların “*kendi bakışlarıyla*” ortaya konmak istendiği için karma yöntemle başvurulduğunu anlamaktayız. “*Çalışmada sosyal dışlanmanın çok boyutlu olmasının*” karma yöntemi gerekli kıldığına değinilmiştir. Çünkü yazara göre “*engellilik ve sosyal dışlanma gibi hassas konularda, tek bir yöntemle zengin ve farklı verilerin güvenilir bir şekilde elde edilmesi mümkün değildir.*” (s. 68). Bu nedenle hem nitel ölçme araçları hem de nicel ölçme araçlarının bulunduğu karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada 117. sayfada “*daha güvenilir bilgiler elde etmek için*” bu yöntemle başvurulduğu da vurgulanmaktadır. Çalışmada her iki yöntemin güçlü yönlerinden yararlanılabilecek zayıf yönleri izole edilebilecektir. Çalışmada bu iki yöntemin, her ne kadar farklı tekniklere sahip olsalar da birbirini tamamladıklarına da değinilmiştir. Dolayısıyla burada ismen belirtilmemiş olsa da tamamlayıcılık gerekçesinin kast edildiğini ifade edebiliriz. Ancak daha önce de değinildiği gibi karma yöntemli araştırmalarda yöntemin kullanılma gerekçesi açıkça ifade edilmelidir.

DT4-2020 kodlu çalışmada karma araştırma yöntemlerinden yakınsayan paralel desenin kullanıldığı belirtilmiştir ve bu desenin sıralamasına dikkat edilerek yöntemler aynı aşamada yani eş zamanlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Yakınsayan paralel desen, her iki yöntemi de eşit derecede önceleyen bir desendir ve analiz sürecinde bu aşamaları birbirinden ayrı tutmaktadır. Bu doktora tezinde bu noktaya dikkat edilmiştir. Böylece ayrı ayrı elde edilen veriler yorumlama

aşamasında birleştirilmiştir. Ayrıca bu çalışmada kullanılan yöntemin aşamaları bir çizelge halinde de sunulmuştur ki bu karma yöntemlerde kolaylık sağlayan bir araçtır.

DT5-2013 kodlu doktora tezi etnosantrizmin ve ötekileştirmenin, siyasi eğilimlere olan etkisini inceleyen bir çalışmadır. Bu çalışmada karma araştırma yöntemi kullanmanın gerekçesi olarak ele alınan konunun “*görelî, spekülâtif, soyut, olgusal ve yorumlayıcı yöntemleri*” eş zamanlı bir şekilde kullanmayı gerekli kılmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu çalışmada karma yöntem aşamaları şöyle ifade edilmiştir: “*önce nicel, ardından nitel sorular, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla, görüşmecilere eş zamanlı yöneltilmiş ve veriler eşzamanlı toplanmıştır. Böylece kapalı uçlu survey soruları, hakim olan duygu, düşünce ve kanaatler arasında güçlü ve zayıf olan değişkenin görülmesine ve hipotezler ortaya konulmasına olanak sağlamıştır.*” (s. 223) Çalışmada karma yöntem araştırma deseninin kullanılmasının nedeni ise şöyle belirtilmiştir: “*çalışmada elde edilen nicel verilerin nitel verilerle; nitel verileri de nicel verilerle netleştirmek ve test etmek; (...) paradoksları tespit ederek eleştirel analizlerde bulunmak, nicel ve nitel verilerle geniş bir evreni derinlemesine araştırmak yoluyla zengin detaylara ulaşmak ve ayrıntılı analizler yapmak; (...) girift bir olgu hakkında daha doğru ve kesin tespitlerde bulunmak; sonuçların genellenebilirliğini arttırmak; böylece nitel ve nicel araştırmanın yararlarından optimal düzeyde faydalanmak...*” (s. 222-223). Bu çalışmada karma yöntem kullanma gerekçesi; nicel verilerin yanı sıra nitel verileri de dikkate alarak bu konuda keşifler yapmak ve konuyu derinlemesine anlamaya çalışmak olarak belirtilmiştir. Çalışmada nitel ve nicel verilerin analizleri sırasında birbirine entegre edildiği görülmektedir.

DT6-2019 kodlu doktora tezi aynı dili konuşamama ve ötekileştirilme konularının yabancılaşma ekseninde ele alındığı bir çalışmadır. Diğer doktora tezlerinin aksine bu doktora tezinin başlığında karma yöntem kullanıldığı açıkça belirtilmiştir. Bu ise doktora tezlerinde dikkat edilmesi gereken hususların başında gelmektedir (Creswell & Plano Clark, 2018’akt. Toraman, 2021, s. 11). Başlığında karma araştırma yönteminin kullanıldığını belirten bu çalışmada uygulanan karma yöntem deseninin adı, sırası veya gerekçesi tam olarak belirtilmemiştir. Uygulama kısmında ayrı başlıklar altında ele alınan nitel ve nicel verilerin değerlendirilmesi sonuç kısmında da ayrı başlıklar altında gerçekleştirilmiştir. Yani bu çalışmada uygulanan karma yöntemin farklı verilerinin entegrasyonunun doğru bir şekilde gerçekleştirilmediği görülmektedir. Daha ziyade çalışma boyunca iki ayrı araştırma yönteminin aynı konu üzerinde nasıl uygulandığı görülmektedir.

DT7-2021 kodlu çalışma, mekânsal dönüşüm ve kentsel ayrışma konulu bir doktora tezidir. Bu çalışmada “karma yöntem deseni olan keşfedici sıralı desen” kullanıldığı açıkça ifade edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan karma yöntemin gerekçesi ise bu iki yöntemin zayıf yönlerinin aşılmasını amaçlamak ve karma yöntem kullanımının en önemli nedeni olarak da “*kent mekanının dönüşümü ve kentsel ayrışma*” olgusunun karmaşık ve çok boyutlu olması olarak ifade edilmiştir (s. 137). Ayrıca bu çalışmada karma yöntem kullanılmasının bir sonucu olarak bu

yöntemin daha önce aynı konuda kullanılmamış olması nedeniyle çalışmaya özgünlük kattığı da belirtilmiştir. Bu minvalden açıklamalar karma yöntemli çalışmalar için önemlidir. Araştırmada karma araştırma yöntemlerinin kullanılmasının, çoklu araştırma yöntemlerini (hem niceliksel hem de niteliksel anlamda) desteklediği, bütüncül ve kavramsal bakış açısını geliştirmesine katkı sağladığı da ifade edilmiştir. Bu anlamda yazar, çalışmasında, nitel araştırma tekniklerinin “*derinlik ve ayrıntı*” gibi yönlerinden; nicel araştırma yöntemlerinin de “*temsiliyet ve güvenilirliği*” sağlayabilmesi gibi özelliklerinden yararlandığını belirtmiştir. Araştırmada karma yöntem deseni olan keşfedici sıralı karma araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışmada bunun vurgulanması verilerin toplanması ve analiz sürecinde belirleyici olmuştur. Dolayısıyla çalışmada “*nitel bir aşama ile başlayıp nitel sonuçların genellenip genelleymeyeceğini test etmek amacıyla nicel bir aşama ile devam*” edilmiştir. Vurgulanan keşfedici sıralı desenin elde edilen bulguların birbirini desteklediğine de değinilmiştir (s. 137). Ayrıca bu çalışmada nitel yönleme ağırlık verildiği belirtilmekle birlikte çalışmanın bir tür çizelgesi de verilmiştir (s. 138-139). Çalışmada çizelgenin belirtilmesinin çalışma açısından birçok katkısı bulunmaktadır. Bu anlamda DT7-2021 kodlu çalışmada karma araştırma yönteminin doğru bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

DT8-2021 kodlu doktora tezinde mavi yakalı ve beyaz yakalı emekliliğin kuşaklar sosyolojisi bağlamında karşılaştırması yapılmıştır. Bu çalışmada karma yöneme başvurma nedeni olarak, farklı araştırma yöntemlerinin birbirini desteklemesi gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu nedenle bu çalışmadaki karma yöntem kullanımının gerekçesi olarak nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birbirini desteklemeleri amaçlanmıştır. Bu çalışmada da diğer birkaç doktora tezinde olduğu gibi karma yöntem kullanmanın bir gerekçesi olarak nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin avantajlarına değinilmiştir. Ayrıca çalışmada kullanılan desen de açıkça belirtilmiştir: “*Bu çalışmada başvuru karma yöntem çeşidi, açıklayıcı desendir. Bu bağlamda mavi yakalı ve beyaz yakalı emeklilerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri ve tutum-kanaat tercihlerine ilişkin nicel veriler toplanmış, elde edilen verilerin anlamlandırılması amacıyla nitel verilerden yararlanılmıştır.*” (s. 90). Ayrıca çalışmada analizler birleştirilmiş ve birbirine entegre edilebilmiştir.

DT9-2021 kodlu doktora tezinde sanal sosyal ağlar ve bu alanda görülen aidiyetler ele alınmıştır. Bu çalışmada karma yöntem araştırma deseni kullanmasının gerekçesi, nitel araştırmanın yapılan nicel araştırmaları açıklığa kavuşturması olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla açıklayıcı sıralı karma yöntem deseni kullanıldığı vurgulanmışsa da doğrudan adlandırılmamıştır. Çalışmanın sonuç kısmında da elde edilen bulgular bir arada ve nitel verilerin nicel verileri destekleyecek şekilde ele alınmıştır. Dolayısıyla karma yöntemin doğru bir şekilde uygulandığı ifade edebilir.

Son olarak DT10-2017 olarak kodlanan doktora tezinde yaşlı ayrımcılığı konusu ele alınmıştır. Bu çalışmada da açıklayıcı sıralı karma yöntem deseni kullanılmıştır ve kullanılan yöntem açıkça belirtilmiştir. Bu tür çalışmalarda önce

nicel veriler toplanır daha sonra bu nicel verileri destekleyecek nitel veriler toplanır. Bu çalışmada karma desen kullanılmasının nedeni, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinden elde edilen verilerin birbirini tamamlayacağı düşüncesidir. Yazar, çalışmasında karma desenli araştırmaların amacını “nitel ve nicel verilerin birleşimiyle her bir veri grubunun eksikliklerini giderebilmek” olarak tanımlamaktadır (s. 10). Ayrıca araştırmacı bu çalışmada, karma desen kullanılmasının bir diğer nedeni olarak her bir veri grubundan elde ettiği verilerin birbirini desteklemesi olarak tanımlamaktadır ki “böylece araştırmacı yaptığı araştırmanın verilerini güçlü ve geçerli” (s. 11) bir hale getirmeyi amaçlamıştır. Sonuç kısmında araştırmacı, her bir veri grubunu ayrı ayrı ele almakla birlikte nitel bulguların nicel bulguları desteklediğini göstermek için başvurduğu karma yöntemi doğru bir şekilde kullanmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, sosyoloji alanında karma yöntem araştırma desenleri kullanılarak hazırlanmış doktora tezlerinin incelenmesi üzerine kurulmuştur. Çalışmanın temel amacı, karma yöntem araştırma desenlerinde kullanılan teknik ve metodolojilerin nasıl uygulandığını ve bu uygulamalardaki tutarlılıkları ve farklılıkları ortaya koymaktır. Bu kapsamda, son on yılda sosyoloji alanında yazılmış karma yöntem araştırma deseni içeren on adet doktora tezi detaylı bir şekilde incelenmiştir. İncelemeler sonucu elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir. Kullanılan karma yöntem araştırma desenlerinin nasıl ele alındığına yönelik detaylar şu şekilde sıralanabilir:

DT1-2019: Araştırmada kullanılan karma yöntem deseni açıkça belirtilmemiştir, ancak açıklayıcı karma desenin kullanıldığına işaret eden ipuçları bulunmaktadır.

DT2-2020: Bu çalışmada "iç içe karma desen" veya diğer adıyla "gömülü (embedded) desen" kullanılmıştır. Bu desene göre, araştırmanın nicel olarak tasarlandığı ve küçük bir nitel örneklem grubuyla desteklendiği belirtilmiştir.

DT3-2020: Araştırmada açıklayıcı karma desenin kullanıldığı belirtilmiştir. Bu desen, nitel verilerle nicel verilerin bir arada değerlendirildiği ve nicel verilerin ayrıntılarının nitel verilerle desteklendiği bir yapı sunar.

DT4-2020: Bu tezde yakınsayan paralel desen kullanıldığı belirtilmiştir. Araştırmada nitel ve nicel veriler ayrı ayrı toplanıp daha sonra birleştirilerek yorumlanmıştır.

DT5-2013: Çalışmada belirgin bir karma yöntem deseni adı geçmemiş, ancak nicel ve nitel verilerin eş zamanlı toplandığı ve analiz edildiği belirtilmiştir, bu durum yakınsayan paralel desene işaret ediyor olabilir.

DT6-2019: Başlıkta karma yöntem kullanıldığı açıkça belirtilmiştir fakat tezde karma yöntem deseninin adı geçmemektedir. Çalışmada nitel ve nicel veriler ayrı başlıklar altında değerlendirilmiş, bu da entegrasyonun tam olarak gerçekleşmediğine işaret eder.

DT7-2021: Keşfedici sıralı desenin kullanıldığı belirtilmiştir. Bu desende nitel aşama ile başlanıp, sonuçların genelleştirilip genellenemeyeceğini test etmek amacıyla nicel aşama ile devam edilmiştir.

DT8-2021: Açıklayıcı sıralı desenin kullanıldığı belirtilmiştir. Bu desende önce nicel veriler toplanmış ve sonrasında nitel verilerle bu bilgilerin anlamlandırılması sağlanmıştır.

DT9-2021: Araştırma deseni olarak açıklayıcı sıralı desen kullanıldığı ifade edilmiş olup bu konuda daha fazla detay verilmemiştir. Ancak veri analizinde karma yöntemden doğru bir şekilde yararlanılmıştır.

DT10-2017: Açıklayıcı sıralı karma yöntem deseni kullanılmıştır, burada önce nicel veriler toplanmış ve ardından bu verileri destekleyecek nitel veriler elde edilmiştir.

Tezlerde kullanılan karma yöntem desenleri, genellikle karmaşık sosyal olguları anlamak için nitel ve nicel verilerin birlikte kullanılmasının önemini vurgulamaktadır. Çoğu tezde, açıklayıcı sıralı ve keşfedici sıralı desenler tercih edilmişken, bazı tezlerde desenin adı açıkça belirtilmemiştir ancak uygulamalardan desene dair ipuçları elde edilmiştir. En belirgin farklılık, her tezin kendi araştırma sorularına ve metodolojik tercihlerine göre desen seçiminde çeşitlilik göstermesidir.

Yöntemin kullanılma gerekçesiyle ilgili belirtilen detaylar şöyle sıralanabilir:

DT1-2019: Karma yöntemin kullanılmasının temel amacı, nitel verilerin nicel verilerin daha sağlıklı yorumlanabilmesi amacıyla kullanılması olarak ifade edilmiştir. Ancak, hangi karma yöntem deseninin kullanıldığı açıkça belirtilmemiştir.

DT2-2020: Yazar, terörün ortaya çıkardığı korku ve risklerin rakamla ifade edilebilecek kadar yüzeysel olmasını istemediği için nitel verilere de yer verdiğini belirterek karma yöntem kullanma gerekçesini belirtmiştir.

DT3-2020: Karma yöntemin kullanılma gerekçesi, nitel verilerin, nicel verilerin gizli kalan yönlerini görünür kılmaları olarak belirtilmiştir.

DT4-2020: Karma yöntem kullanma gerekçesi, engelli bireylerin deneyimlerinin hem nitel hem de nicel ölçüm araçlarıyla derinlemesine anlaşılabilmesi için yapıldığı belirtilmiştir.

DT5-2013: Karma yöntem kullanmanın gerekçesi olarak, ele alınan konunun karmaşık doğası ve bu karmaşıklığın sadece bir yöntemle anlaşılamayacak olması gösterilmiştir.

DT6-2019: Başlıkta açıkça karma yöntem kullanıldığı belirtilmiş ancak detaylı bir gerekçe sunulmamıştır.

DT7-2021: Bu tezde karma yöntem deseni olan keşfedici sıralı desen kullanılmış ve gerekçe olarak "kent mekanının dönüşümü ve kentsel ayrışma" olgusunun karmaşık ve çok boyutlu doğası ifade edilmiştir.

DT8-2021: Yöntemin kullanılma gerekçesi, farklı araştırma yöntemlerinin birbirini desteklemesi ihtiyacı olarak belirtilmiştir.

DT9-2021: Yöntemin kullanılma gerekçesi olarak, nicel araştırmaların nitel araştırmalarla açıklığa kavuşturulması gerekliliği ifade edilmiştir.

DT10-2017: Karma yöntem deseni kullanılmasının nedeni, nitel ve nicel verilerin birbirini tamamlayıcı doğası ve verilerin güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmak olarak belirtilmiştir.

Karma yöntemlerin kullanılma gerekçeleri genellikle araştırmanın karmaşık doğası ve tek bir yöntemle anlaşılamayacak derinlikte olmasıyla ilgilidir. Tüm tezler, nitel ve nicel verilerin birbirini tamamlayıcı özelliklerini vurgulamaktadır. Ortak noktaları, karma yöntemlerin kullanılarak daha kapsamlı ve derinlemesine bir analiz yapma amacı taşımalarıdır. Farklılıklar ise, her tezin kendi özel bağlamına ve araştırma sorularına yönelik gerekçelerinde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: Kullanılan Karma Yöntem Araştırma Desenlerinin Nasıl Ele Alındığına Yönelik Detaylar

Tez Kodu	Karma Yöntem Deseni	Uygulama Şekli	Yöntemin Kullanılma Gerekçesi
DT1-2019	Belirtilmemiş	Nitel veriler, nicel verilerin daha sağlıklı yorumlanabilmesi amacıyla kullanılmıştır.	Hangi karma yöntem deseninin kullanıldığı açıkça belirtilmemiştir.
DT2-2020	İç içe karma desen (gömülü)	Temelde nicel olarak tasarlanmış, küçük bir nitel örneklem grubuyla desteklenmiştir.	Terör korkusu ve risk algısının karmaşık yapısı nedeniyle nitel verilere ihtiyaç duyulmuştur.
DT3-2020	Açımlayıcı karma desen	Nitel veriler, nicel verilerin gizli kalan yönlerini görünür kılmıştır.	Nicel verilerin detaylandırılması ve anlamlandırılması için nitel verilere başvurulmuştur.
DT4-2020	Yakınsayan paralel desen	Nitel ve nicel veriler ayrı ayrı toplanıp birleştirilerek yorumlanmıştır.	Engelli bireylerin deneyimlerinin derinlemesine anlaşılabilmesi için karma yöntem gerekli görülmüştür.
DT5-2013	Belirtilmemiş	Nicel ve nitel veriler eş zamanlı toplanıp analiz edilmiştir.	Etnosantrizm ve ötekileştirmenin siyasi eğilimlere etkisi gibi karmaşık konuların ele alınmasında karma yönteme ihtiyaç duyulmuştur.
DT6-2019	Belirtilmemiş	Nitel ve nicel veriler ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.	Çalışmanın başında karma yöntem kullanımı belirtilmiş ancak detaylandırılmamıştır.
DT7-2021	Keşfedici sıralı desen	Nitel aşama ile başlanmış, sonuçların geliştirilmesi için nicel aşama ile devam edilmiştir.	Kent mekanının dönüşümü ve kentsel ayrışma gibi karmaşık konuların çok boyutlu doğası nedeniyle karma yöntem gerekli görülmüştür.
DT8-2021	Açıklayıcı sıralı desen	Önce nicel veriler toplanmış, ardından nitel verilerle anlamlandırılmıştır.	Farklı araştırma yöntemlerinin birbirini desteklemesi ihtiyacı vurgulanmıştır.
DT9-2021	Açıklayıcı sıralı desen	Nicel verilerin ardından nitel verilerle desteklenmiştir.	Nicel araştırmaların nitel araştırmalarla açıklığa kavuşturulması gerekliliği ifade edilmiştir.
DT10-2017	Açımlayıcı sıralı desen	Önce nicel veriler toplanmış, ardından nitel verilerle desteklenmiştir.	Nitel ve nicel verilerin birbirini tamamlayıcı doğası ve verilerin güvenilirliğini ve geçerliliğini artırma isteği belirtilmiştir.

Karma Yöntemlerin Uygulama Biçimleri

İncelenen tezler, karma yöntem araştırmalarının sosyoloji alanında çeşitli şekillerde kullanıldığını göstermektedir. Bu tezlerde nicel ve nitel verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması süreçlerinde çeşitli yaklaşımlar benimsenmiştir. Ancak, bu uygulamalar arasında genel bir standardın olmaması dikkat çekicidir. Her araştırmacı kendi metodolojisini oluşturmuş gibi görünmekte, bu da farklı çalışmalarda metodolojik yaklaşımların karşılaştırılabilirliğini zorlaştırmaktadır.

Eksiklikler ve Farklılıklar

Tezlerin değerlendirilmesi sonucunda, karma yöntem araştırmalarının uygulanmasında bazı önemli eksikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Özellikle, nitel ve nicel verilerin entegrasyonu konusunda açık ve tutarlı bir metodoloji eksikliği göze çarpmaktadır. Araştırmacıların, nitel ve nicel verileri nasıl bir araya getirecekleri, bu verileri hangi aşamalarda ve ne şekilde bütünleştirecekleri konusunda net bir yol haritası izlememeleri, elde edilen sonuçların bütünlüğünü ve tutarlılığını olumsuz etkileyebilir. Bu durum, araştırma sonuçlarının güvenilirliğini ve genellenabilirliğini zayıflatmakta, böylece çalışmanın bilimsel katkısını sınırlamaktadır.

Buna ek olarak, bazı tezlerde karma yöntem araştırmalarının felsefi temelleri ve teorik çerçevesinin yeterince açıklanmadığı görülmüştür. Karma yöntemlerin dayandığı pragmatik felsefe ve bu yöntemin ontolojik ve epistemolojik varsayımları genellikle göz ardı edilmektedir. Araştırmacıların, kullandıkları yöntemlerin arka planındaki felsefi ve teorik yaklaşımları detaylandırmamaları, çalışmanın metodolojik sağlamlığını zayıflatmakta ve okuyucunun araştırmayı derinlemesine anlamasını engellemektedir. Bu eksiklik, karma yöntem araştırmalarının neden ve nasıl kullanıldığına yönelik net bir resim sunulmasını zorlaştırmaktadır.

Karma yöntem uygulamalarının bu tür eksikliklere sahip olmasının bir nedeni, araştırmacıların hem nicel hem de nitel yöntemlere yeterince hâkim olmamasından kaynaklanabilir. İki farklı metodolojiyi bir arada kullanmak, her birinin teorik ve pratik yönlerini derinlemesine bilmeyi gerektirir. Ancak araştırmacılar genellikle bir yönteme daha fazla odaklanmakta ve diğer yöntemi yüzeysel bir şekilde ele almaktadır. Bu durum, veri toplama, analiz ve yorumlama süreçlerinde metodolojik hatalara yol açabilir ve araştırmanın temel amacına ulaşmasını engelleyebilir. Nihayetinde, elde edilen bulguların güvenilirliği ve geçerliliği zedelenebilir, bu da çalışmanın bilimsel değerini düşürür.

Metodolojik hatalar ve eksiklikler, bilimsel araştırmaların kalitesini düşüren unsurlardır. Bilimsel bir çalışmanın sağlam temellere oturması, kullanılan yöntemlerin doğru, tutarlı ve uluslararası standartlara uygun olmasına bağlıdır. Metodolojik sorunlar, elde edilen verilerin analizini ve yorumlanmasını olumsuz etkileyerek çalışmanın genel geçerliliğini ve güvenilirliğini sorgulanır hâle getirir. Bu nedenle, araştırmacıların metodolojik bilgi ve becerilerini geliştirmeleri, karma

yöntemleri doğru ve etkili bir şekilde uygulamaları büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, öğretim kurumlarının da araştırma yöntemleri eğitimine daha fazla önem vererek bu eksikliklerin giderilmesine katkı sağlaması gerekmektedir.

Öneriler ve Gelecek Araştırmalar İçin Yol Haritası

Karma yöntem araştırmalarının daha etkin kullanılabilmesi için, öncelikle nitel ve nicel yöntemlerin entegrasyonu konusunda daha net rehberlere ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırmacıların, kullanacakları karma yöntem desenlerini ve bu desenlerin araştırma sorularına nasıl hizmet ettiğini açıkça belirtmeleri önem taşımaktadır. Ayrıca, sosyoloji alanında karma yöntemlerin -sosyal gerçekliğin daha iyi görülebilmesi amacıyla- daha çok kullanılması ve standartlaşması için akademik çalışmalar ve eğitim programlarında bu yöntemlere daha fazla yer verilmesi önerilmektedir. Gelecek araştırmalar, karma yöntem araştırmalarının metodolojik tutarlılığını artıracak ve farklı disiplinlerdeki uygulamaları birbirine yaklaştıracak çalışmalar yapmalıdır. Sosyoloji alanında yapılan bu çalışmanın sonuçlarının sosyal bilimlerin farklı alanlarında yapılacak çalışmalara ışık tutması beklenmektedir.

Türkiye'de sosyoloji öğretimindeki bazı eksiklikler, bu tür metodolojik problemlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunabilmektedir. Öğretim programlarının karma yöntemlere yeterince odaklanmaması veya uygulamalı deneyim fırsatlarının sınırlı olması, araştırmacıların bu alanda yetersiz kalmasına neden olabilmektedir. Bu durum, araştırmaların özgün sonuçlar üretmesini ve yeni tezler ortaya koymasını engelleyebilmektedir. Araştırmaların özgün sonuçlara ulaşması ve güçlü tezler ortaya koyabilmesi için metodolojik açıdan sağlam olması şarttır. Karma yöntemlerin doğru ve etkili bir şekilde uygulanması, araştırmaların kalitesini ve bilimsel katkısını artıracaktır. Bu nedenle, sosyoloji öğretiminde metodolojik becerilerin geliştirilmesi ve araştırmacıların bu alanda desteklenmesi büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, karma yöntem araştırmalarının sosyoloji alanındaki uygulamalarını kapsamlı bir şekilde inceleyerek, bu alandaki mevcut uygulamaların güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymuştur. Karma yöntem araştırmalarının daha etkin kullanılabilmesi için metodolojik standartların geliştirilmesi ve kullanılan tekniklerin daha açık ve belirgin bir şekilde ifade edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarların çalışmaya katkısı birinci yazar %60, ikinci yazar %40 şeklindedir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Baki, A., ve Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (42), 1-21.

Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi teknikleri ve örnek çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Creswell, J. W. (2017a). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. 3. Baskı, (S. B. Demir, Çev). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.

Creswell, J. W. (2017b). *Karma yöntem araştırmalarına giriş*. (M. Sözbilir, Çev). Ankara: Pegem Akademi.

Creswell, J. W., ve Clark, V. L. (2015). *Karma yöntem araştırmaları (tasarımı ve yürütülmesi)* (2. Baskı), Ankara: Anı Yayıncılık.

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2021). *Araştırma tasarımı (nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kuş, E. (2012). *Nitel-nicel araştırma teknikleri* (4. Baskı), Ankara: Anı Yayıncılık.

Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (3. Baskı). (S. Turan, Çev). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Metin, O., ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2). <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227356>

Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal araştırma yöntemleri*. (S. Özge, Çev), Ankara: Yayınodası Yayınları.

Toraman, S. (2021). Karma yöntemler araştırması: kısa tarihi, tanımı, bakış açıları ve temel kavramlar. *Nitel Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1). <https://doi.org/10.47105/nsb.847688>

Yayın Geliş Tarihi: 30.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 30.09.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1524777>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1791-1817
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BİRİNCİ TBMM DÖNEMİ'NDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN YASAMA FAALİYETLERİ VE TBMM'DE ÖRNEKLERLE BUNA İLİŞKİN YAŞANAN MEŞRUIYET TARTIŞMALARI

*Hasan KENDİRCİ**

Öz¹

Kurtuluş Savaşı sürecinde, 12 Ocak 1920'de açılan son Osmanlı Mebusan Meclisi 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle çalışamaz hale gelmiş ve Padişah Vahdettin tarafından 11 Nisan 1920'de feshedilmiştir. İstanbul yönetimi feshedilen parlamentonun yerine yenisini açmak yerine 1876 Anayasası'nın, parlamentonun toplanmadığı zamanlara mahsus olarak hükümete verdiği geçici kanun yapma yetkisini kullanma yoluna gitmiştir. Hükümetlere verilmiş olan geçici yasama yetkisi işgal İstanbul'daki hükümetler eliyle kalıcı hale getirilerek parlamentoya gereksinim duyulmayacak biçimde kullanılmıştır. Bu yetkiyi kullanan hükümetler siyasal, ekonomik ve sosyal içerikli yüzlerce geçici kanun çıkarmışlardır. Meclis-i Mebusan'ın olmadığı bir ortamda 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılacak olan TBMM ise temsil yetkisini İstanbul'dan bağımsız bir şekilde üstlenerek idareyi aşama aşama ele geçirmeye başlamıştır. TBMM bir yandan da çalışmalarına başladığı ilk günlerden itibaren yeni rejime geçişi mümkün kılacak bir meşruiyet zemini oluşturmaya çalışmıştır. Bu arayış doğrultusunda İstanbul hükümetlerinin, geçici kanun düzenlemelerini de kapsayan her türlü tasarrufunu yok sayma yoluna gitmiştir. Bu konuyla ilgili çıkaracağı kanunda İstanbul'un işgali dolayısıyla buradaki siyasi iradenin artık bağımsız olmadığını bu nedenle işgalin başlangıcı olan 16 Mart 1920 tarihinden itibaren gerçekleştirdiği her türlü tasarrufun yok sayılacağını belirtmiştir. TBMM, uzun tartışmalardan sonra kararlaştırdığı 16 Mart 1920 tarihini, saltanatın kaldırıldığı günlerde Osmanlı Devleti'nin bitiş noktası olarak da işaretlemiştir. Çalışmamızın amacı buraya kadar özetlediğimiz süreci hukukî ve tarihsel yönleriyle ayrıntılı olarak değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: *Meclis-i Mebusan, Muvakkat Kanun, Kanun-u Esasî, Kurtuluş Savaşı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasası.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kendirci, H. (2024). Birinci TBMM Dönemi'nde İstanbul Hükümetlerinin yasama faaliyetleri ve TBMM'de örneklerle buna ilişkin yaşanan meşruiyet tartışmaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1791-1817.

*Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, ORCID ID: 0000-0002-6079-8937, hkendirci@mersin.edu.tr,

¹ Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

**LEGITIMACY DEBATES REGARDING THE LEGISLATIVE
ACTIVITIES OF THE ISTANBUL GOVERNMENTS AND RELATED
EXAMPLES IN THE FIRST PERIOD OF THE GRAND NATIONAL
ASSEMBLY OF TURKEY (TBMM)**

Abstract

During the War of Independence, the last Ottoman Chamber of Deputies, which was inaugurated on 12 January 1920, ceased to function after the occupation of Istanbul on 16 March 1920 and was abolished by Sultan Vahdettin on 11 April 1920. Instead of setting up a new parliament to replace the abolished one, the Istanbul administration preferred to use the temporary legislative powers granted to the government by the Constitution of 1876 for periods when parliament could not be convened. The temporary legislative power conferred to the governments was turned into a permanent power by the governments in occupied Istanbul and used in such a way that there was no need for a parliament. Governments have enacted hundreds of temporary political, economic and social laws using this power. The Grand National Assembly of Turkey (TBMM), which was established in Ankara on 23 April 1920 in the absence of a Chamber of Deputies, assumed the representative authority independent of Istanbul and gradually began to take over the administration. From its earliest days, the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) was also concerned with the building of a legitimacy base for the transition to the new regime. In line with this pursuit, it has decided to ignore all the acts of the governments in Istanbul, including the temporary law regulations. In a law passed on this issue, it declared that due to the occupation of Istanbul, the political will here was no longer independent and therefore any kind of action taken by it since 16 March 1920, the beginning of the occupation, would be ignored. After long deliberations, the Turkish Grand National Assembly decided to mark 16 March 1920, which coincided with the abolition of the Sultanate, as the end of the Ottoman Empire. The aim of our study is to provide a detailed assessment of the process that has been summarised so far in terms of its legal and historical aspects.

Keywords: *Ottoman Chamber of Deputies, Temporary Law, Constitution of the Ottoman, War of Independence, Grand National Assembly of Turkey, Constitution of 1921.*

GİRİŞ

Türk Kurtuluş Savaşı iki yönden ilerlemiş bir mücadeledir. Bir taraftan işgalci güçlere karşı bağımsızlık savaşı verilirken bir taraftan da mücadelenin merkezi haline gelen Ankara'daki devrimci idare ile İstanbul'daki eski rejim arasında yetki çatışması yaşanmıştır. Çekişmenin yetki savaşları bölümü özellikle 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılması ve bu meclisin Anadolu'nun kontrolünü ele geçirerek yeni bir rejimin temellerini atmaya başlaması ile beraber daha görünür hale gelmiştir (Turan, 1992, ss. 136-138).

TBMM'nin açılmasından birkaç ay önce, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da dördüncü ve son Osmanlı Mebusan Meclisi (OMM) toplanarak çalışmalarına

başlamıştı. OMM'nin toplanması Heyet-i Temsiliye'nin Ali Rıza Paşa Hükümeti ile gerçekleştirdiği Amasya Görüşmesi'nde (20-22 Ekim 1919) elde ettiği önemli kazanımlardan biriydi (Akşin, 1992, ss. 41-43). Ali Rıza Paşa Hükümeti üzerinden İstanbul'daki yönetim ile Heyet-i Temsiliye'nin ilişkisinde yaşanan yumuşama ve toplanan OMM'nin 28 Ocak 1920'de ulusal menfaatlere uygun olarak Misak-ı Milli Beyannamesi'ni kabul etmesi işgalci İtilaf Devletleri'nin dikkatini ve tepkisini çekmiştir. Oluşan gergin atmosfer sonucunda Ali Rıza Paşa Hükümeti istifa etmiş, yerini 8 Mart 1920'de Salih Paşa Hükümeti almıştır. Bu yeni hükümet de Anadolu ile ilişkileri sürdürme eğilimi sergilemekteydi (Akşin, 1992, ss. 370-384; Demirel, 2017, s. 70).

Hükümet değişikliğinden sonra ise İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmişlerdir. İşgalin gerçekleştiği gün OMM binasını basan İngiliz askerleri aralarında Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf (Karakol) gibi isimlerin de olduğu bazı mebusları tutuklamış ve Malta'ya sürmüştür (Akşin, 1992, ss. 414-415; Demirel, 2017, s. 70). Bu gelişmeler üzerine OMM 18 Mart 1920'de aldığı bir kararla çalışmalarını daha güvenli koşulların oluşacağı belirsiz bir tarihe ertelemiştir.²

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa Meclis-i Mebusan'ın bu kararından sonra Ankara'da "olağanüstü yetkilere sahip" bir meclis toplanması için çalışmalarına başlamış ve 23 Nisan 1920'de Birinci TBMM'yi açmıştır (Atatürk, 1999, ss. 215-216). Aslında Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da açılan meclisi "meclis-i müessesan" yani "kurucu meclis" sıfatıyla açmak istiyordu. Ancak Kâzım Karabekir'in bu ismin yaratacağı olumsuz etkilere dikkat çekmesi üzerine "olağanüstü yetkilere sahip" ifadesine başvurmuştur. Oysa Mustafa Kemal Paşa açılacak olan yeni meclis eliyle, İstanbul'un işgali ile beraber sona erdiğini düşündüğü eski rejimin yerine yenisini kurmak istiyordu. Eski rejimin kurum ve kuralları ile bunun yürümesi doğal olarak mümkün değildi (Çoker, 1994, s. 26; Güneş, 1985, ss. 43-45).

Adı "kurucu meclis" olmasa da TBMM'nin çalışma dinamikleri, Mustafa Kemal Paşa'nın yön vermesiyle bu sığata uygun şekillenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihli önergesi yeni rejimin bel kemiğini oluşturmaktaydı. Bu önerge İstanbul'un işgal altında olması nedeniyle buradaki idarenin özgür olmadığı bu nedenle TBMM üyelerinden oluşan bir hükümet kurmanın zorunlu olduğu tezini ileri sürüyordu. Böylece TBMM bir yandan yasama yetkisini kullanırken öbür yandan yürütme erkini de elinde tutuyor ve idari gücü kendisinde topluyordu. Padişah, Meclis-i Ayan gibi unsurların olmadığı bir atmosferde ortaya konulan yeni hükümet modeli eski rejimden oldukça farklı bir karaktere sahipti.

² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1, C. 1, İçtimâ-ı Fevkalade, Yirmidördüncü İnikad 18 Mart 1336 (1920), ss. 496-497, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd04icf01c001/mmbd04icf01c001ink024.pdf>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.*

Mustafa Kemal Paşa 1927’de okuduğu Nutuk’ta o günlerde beliren bu yeni rejimin açık bir şekilde cumhuriyet olduğunu belirtmiştir (Demirel, 2017, s. 104). TBMM’nin 7 Haziran 1920’de kabul ettiği bir kanunla İstanbul’daki idarenin 16 Mart 1920 tarihinden sonraki icraatını “keenlemyekün”³ kabul etmesi yani yok sayması da yukarıda özetlediğimiz yeni durumu pekiştirmiştir. (Akin, 2001, ss. 99-102; 16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren, 1337).

Ancak İstanbul’daki eski rejim açısından ne Anadolu’daki bağımsızlık savaşı ne TBMM’nin açılması idari akış açısından bir değişiklik yaratmıştır. Buradaki rejim de Anadolu hareketini yok sayarak işleyişini sürdürmüştür. 8 Mart 1920’de kurulan Salih Paşa Hükümeti 2 Nisan 1920’ye kadar çalışabilmişti. Mütareke Dönemi’nde Ahmet İzzet Paşa ve Ahmet Tevfik Paşa kabinelerinden sonra üç tane hükümet kurmuş olan Damat Ferit Paşa bu istifadan sonra 5 Nisan 1920’de dördüncü hükümetini kurmuştur. Bu hükümetin görev süresi 30 Temmuz 1920 itibarıyla sona ermiş 31 Temmuz 1920’de, 17 Ekim 1920’ye kadar çalışacak olan beşinci Damat Ferit Paşa hükümeti işbaşı yapmıştır. Böylece Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükümetlerinin Anadolu’ya karşı izledikleri ılımlı politika dördüncü ve beşinci Damat Ferit Paşa hükümetleri eliyle yeniden çatışmacı bir hal almıştır (Akşin, 2010, ss. 3-34, 197, 241-255). Birinci TBMM’nin ilk çalışma devresi Damat Ferit Paşa’nın dördüncü ve beşinci hükümetleri dönemine denk gelmiştir. Beşinci Damat Ferit Paşa Hükümeti’nden sonra kurulan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti son İstanbul hükümeti olup 21 Ekim 1920’de kurulmuş ve saltanatın kaldırılmasına kadar çalışmıştır. Bu hükümet, TBMM Hükümeti ile uzlaşma çabası içerisinde olmuştur. Ancak yönetim ikiliğinin ortadan kaldırılması ve ulusal birliğin sağlanması için TBMM Sevr’in Wilson ilkelerine uygun olarak yeniden düzenlenmesini istiyordu. Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti ise Sevr’i Ankara Hükümeti ile beraber onaylamak ve bu yolla onu ılımlı bir çizgiye çekmek istemiştir (Çetin, 2015, ss. 388, 396-400). Ancak tüm görüşme ve çabalara rağmen İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında bir eşgüdüm sağlanamamış, ikili yönetim yapısı saltanatın kaldırılmasına kadar devam etmiştir (Çetin, 2015, ss. 396-416).

³ “Keenlemyekün” tabiri bir hukuksal işlemin tesisinde gerekli unsurların oluşmaması sebebiyle söz konusu işlemin hiç gerçekleşmemiş kabul edilmesi durumunu ifade eder. Örneğin bir hukuksal işlemde “irade” unsuru sağlıklı bir şekilde oluşmamış ise o işlem hiç gerçekleşmemiş demektir. Bir kişiye zorla belge imzalatıldığında kişinin iradesi dışında bir durum gerçekleştiği için atılan imza yok hükmündedir (Zevkliler, 1989, ss. 30-31). Arapça olan bu sözcüğün Türkçe karşılığı olarak günümüzde “yok hükmünde sayma” ifadesinin de kullanıldığı görülmektedir (Zülfikar, 2016, s. 38). Hukuk metinlerinde, Arapça “batıl” sözcüğünden türemiş olan “butlan” terimi de “keenlemyekün” yani “yok hükmünde sayma” ifadesinin yerine kullanılmaktadır (Yılmaz, 1986, s. 125, 401; Zülfikar, 1989, ss. 41-42).

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değineceğimiz üzere TBMM’nin İstanbul hükümetlerinin faaliyetlerine ilişkin aldığı keenlemyekün kararında dayandığı temel fikir İstanbul’daki idarenin işgal sebebiyle özgür iradesi ile hareket etmediği görüşüdür.

Meclis-i Mebusan'ın 18 Mart 1920 tarihinde çalışmalarını erteleme kararı almış olması ve Padişah Vahdettin'in 11 Nisan 1920'de yayınladığı irade-i seniyye ile Meclis-i Mebusan'ı feshetmesi nedeniyle İstanbul'da bir yasama boşluğu oluşmuştur. Ancak İstanbul'daki eski rejimin temsilcileri bunun da yolunu bulmuşlardır. Kanun-u Esasi'nin 36. maddesinin Meclis-i Mebusan'ın toplantı halinde olmadığı zamanlara mahsus olarak hükümete verdiği "muvakkat kanun" yani "geçici kanun" yapma yetkisini kullanan Damat Ferit Paşa ve Ahmet Tevfik Paşa hükümetleri kararnameler yayınlamak yoluyla adeta yasama organı gibi çalışmışlardır (Meclis-i Mebusan'ın Feshi Hakkında, 1338/1336; Erdem, 1982, s. 6). Bu yol padişah açısından da denetlenmesi zor bir meclis eliyle yürütülecek yasama faaliyetleri yerine tercih edilmeye değer görülmüştür. Bu nedenle zaman zaman toplanması gündeme gelmiş olsa da İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın yeniden tesis edilmesi için ciddi bir girişim gözlenmemiştir (Çetin, 2015, s. 392, 400).

İstanbul yönetimi Kanun-u Esasî'de belirtilen usullere uygun olarak yayınladığı kararname, irade-i seniyye gibi hukuksal metinler yoluyla kendisi açısından oluşan yasama boşluğunu doldurma yoluna gitmiştir. İstanbul'un işgalinden sonra padişahın ve İstanbul hükümetlerinin imzasını taşıyan 400'ü aşkın kanunî düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelere ait metinler o dönemde rutin işleyiş doğrultusunda *Takvim-i Vekayi*'de yayımlandığı gibi 1927'de *Düstur*'un ikinci tertibinde ayrı bir cilt olarak da yayınlanmıştır.⁴ TBMM'yi kuran ve "keenlemyekün" kararını alan iradenin hala kendisinin egemen olduğu Erken Cumhuriyet yıllarında yok sayma kararı aldığı kanun metinlerini yayınlaması da ayrıca dikkat çekici bir detaydır.

Millî Mücadele'nin lider kadrosunun kuruluş ve kurtuluş sürecini hukukî zeminden yürütme hassasiyetleri dikkate alındığında iki ayrı idarenin de yasama faaliyetleri ve buna ilişkin karşılıklı yok sayma refleksi daha dikkat çekici olmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmamızda İstanbul'daki eski rejimin Birinci TBMM'nin açılışından saltanatın kaldırıldığı döneme kadarki hukukî tasarrufları incelenecektir. Bu tasarrufların hangi anayasal esaslara dayandırıldığı, hangi konulara ilişkin oldukları, belli konularda yığılmalar olup olmadığı, TBMM'de bunlara ilişkin ne tür tartışmaların ve yasal düzenlemelerin yapıldığı, yeni rejimin "keenlemyekün" saydığı düzenlemeleri daha sonra neden kanun külliyatına dahil ettiği cevap arayacağımız sorular olacaktır. Bu sorular ekseninde ulaştığımız bilgilerin Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecini daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı düşünülmektedir.

⁴ Bkz. *Düstur – Tertib-i Sani, C. 12 (25 Cemâziyelâhir 1338 – 14 Rebülevvel 1341) (16 Mart 1336 – 4 Teşrinisani 1338)*, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1927.

KANUN-U ESASÎ'YE GÖRE MECLİS-İ MEBUSAN'IN YOKLUĞUNDA YASAMA FAALİYETİ

İstanbul'un işgalinden sonra, 11 Nisan 1920'de Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi bu kurumun tarihinde ilk defa yaşadığı bir olay değildi. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin dinamik siyasi ortamında Meclis-i Mebusan'ın faaliyetlerinin olağan tatil süreçleri dışında fesihler nedeniyle kesildiği daha önce de görülmüştü. Kanun-u Esasî padişaha parlamentoyu feshetme yetkisini, zaman zaman yapılan anayasa değişikliklerine rağmen hep tanımıştır (Gazel, 2022, ss. 71-73). Bu doğrultuda OMM farklı siyasal gerekçelerle gerçekleşen fesih işlemleri nedeniyle; 18 Ocak 1912 – 18 Nisan 1912 arasında üç ay, 5 Ağustos 1912 – 14 Mayıs 1914 arasında yirmi bir ay, 21 Aralık 1918 – 12 Ocak 1920 arasında bir yıl kapalı kalmıştır (Gazel, 2022, ss. 87-94).

Meclis-i Mebusan'ın yasama faaliyetini yerine getirmediği olağan tatil süreleri de zaman zaman eleştirilere konu olacak düzeyde uzun bulunmuştur. 1909 anayasa değişikliği görüşmelerinde İstanbul Mebusu Hallaçyan Efendi meclisin neredeyse yılın yarısında tatil olmasından şikâyet etmiştir. Şikâyetinin asıl sebebi ise meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda yasama gücünün hükümetin eline geçiyor olmasıydı.⁵

Gerek işgal öncesi gerekse işgal sonrası dönemde yasama organının bulunmadığı bir ortamda yürütme mekanizmasını oluşturan padişah ve bakanlar kurulu Kanun-u Esasî'nin kendilerine tanıdığı muvakkat kanun yapma yetkisini sıklıkla kullanmışlardır. Üstelik kanunun ismindeki "muvakkat" kelimesinin aksine bazen meclis tarafından çıkarılan yasalardan daha uzun süre uygulanan muvakkat kanunlar bulunmaktadır. Hükümet eliyle çıkarılan muvakkat kanunlar meclis tarafından aksi bir karar alınmadığı müddetçe geçerli olmaya devam ediyorlardı. Buradaki "muvakkat" ifadesinin aslında kanuna değil yasama yetkisinin hükümet eliyle geçici olarak kullanılmasına gönderme olduğu da hukukçuların dikkat çektiği bir konudur (İba & Bakırcı, 2021, s. 276). Bazı geçici kanunların 2000'li yıllara kadar uygulandığı dikkate alınacak olursa durum daha netlik kazanmış olur (İba & Bakırcı, 2021, s. 276; Örsten Esirgen, 2017, ss. 99-299).

Meşrutiyet Dönemi yasama hayatı parlamentonun fesih ve tatiller nedeniyle sıklıkla devre dışı kalmasından dolayı çok verimli olmamıştır (Tunaya, 2004, s. 17). Hatta Tarık Zafer Tunaya bu verimsizliğin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından istenilen ve tasarlanan bir durum olduğunu söyleyerek cemiyetin muvakkat kanunlar yoluyla yasama gücünü elinde bulundurmuş olduğuna dikkat çeker. Bu sayede iktidar partisi "istediği kanunları istediği çabuklukla çıkartmış"tır (Tunaya, 2004, s. 30). Enver Paşa'ya atfedilen "yok kanun, yap kanun" sözü bu anlayışın eseridir (Tunaya, 2007, s. 466). Bu nedenle kurulması arzu edilmiş olan güçler ayrılığına dayalı bir sistem gerçekte var olamamış, meclisin üstünlüğü

⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1325 (M. 5 Mayıs 1909), Devre: I, İçtima Senesi: I, C. III, 67. İnikat, s. 243'ten aktaran: Örsten Esirgen, 2022, s. 482.*

yerine yürütme mekanizmasının kendisine tanınan istisnai yasama yetkisini süreklileştirerek kullandığı bir siyasi tablo ortaya çıkmıştır (Örsten Esirgen, 2022, s. 481; Tunaya, 1998, s. 41). Meşrutiyet Dönemi'nde olağan yasama akışı içerisinde çıkarılan yasaların sayısı 1500 iken 1908-1918 arasında 1061, 1918-1922 arasında ise 621 tane kanun-u muvakkat çıkarılmış olması bu durumu doğrular niteliktedir (Örsten Esirgen, 2017, s. 79).

Kanun-u Esasî meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda yürütmeye bütçe konusunda da bazı yetkiler tanımıştır. Örneğin 101. maddede meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda olağanüstü koşulların bütçe dışı harcama yapmasını zorunlu kıldığı durumlarda padişah onayı ve meclisin açılmasından sonra ilgili yasal düzenlemenin meclise sunulması şartı ile buna izin vermiştir. 102. maddede ise bütçe düzenlemelerinin bir yıla sınırlı olduğundan bahsedilerek eğer feshedilen bir meclis olur da yeni bütçeyi yapmadan dağıtılmışsa ne yapılacağını belirlemiştir. Buna göre bakanlar kurulu padişahın onayı ile bir önceki yılın bütçesini düzenleyeceği “kararname” ile bir yıla kadar uzatabilecekti (Erdem, 1982, s. 12).

Anayasanın 102. maddesinde geçen “kararname” tabiri bazen “muvakkat kanun” yerine de kullanılıyordu (Şahin, 2021, s. 461). Hatta Meclis-i Mebusan'da “muvakkat kanun” ifadesinin kullanımını uygun bulmayan yaklaşımlara da rastlanıyordu. Meclis-i Mebusan'ın üçüncü dönem çalışmalarında konu gündeme geldiğinde Meclis Başkanı ve Bursa Mebusu Adil Bey (1869-1935) ⁶ “muvakkat kanun”un “sakat bir tabir” olduğunu belirterek onun yerine “kanun hüküm ve kuvvetinde olan kararnameler” denilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. ⁷ Yani muvakkat kanunlar ile kararnameler arasında bir ayırım var gibi gözükse de aslında ikisinin de mahiyeti aynıdır. İkisi de parlamentonun olmadığı zamanlarda yürütme erki tarafından yapılan düzenlemeleri ifade etmekteydi. Kararname tabirinin kullanımı da özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru giderek yaygınlaşırken muvakkat kanun ifadesi giderek daha az kullanılır olmuştur. Bunda muvakkat kanun isminin eski İttihat ve Terakki dönemini hatırlatıyor olmasının etkisi olmalıdır (Şahin, 2021, s. 462).

Meşrutiyet Dönemi'ni ilgilendiren bu genel çerçeve dışında meclisin iradesi dışındaki yasama faaliyetleri olarak nizamnamelerden ve “irade-i seniyye”lerden de söz etmek mümkündür. Kanun-u Esasî'nin 7. maddesi devlet kurumlarının işleyişine ilişkin nizamnameler düzenlenmesini padişahın kutsal hakları arasında saymıştır (Erdem, 1982, s. 3). Terim olarak “padişah emri” anlamına gelen irade-i seniyye yoluyla hüküm koyma geleneği de saltanatın

⁶ Özgeçmiş bilgileri için bkz.: Güneş, 1998, ss. 207-208.

⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima Senesi: 3, C. 1, Onüçüncü İnikad (3 Kânunuevvel 1332), s. 149*, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic03c001/mmbd03ic03c001ink013.pdf>, Erişim Tarihi: 10.01.2024.

kaldırıldığı günlere kadar devam etmiştir (Kütükoğlu, İrade-i Seniyye). Hatta Tunaya, İttihatçıların etkili oldukları dönemlerde padişah iradelerini de kendi politikaları doğrultusunda kullandıklarını ileri sürmüştür (Tunaya, 2007, s. 468).

İSTANBUL’UN İŞGALİNDEN SONRA MECLİS-İ MEBUSAN’IN KAPANMASI VE İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN YASAMA ROLÜNÜ ÜSTLENMESİ

İstanbul’un işgale uğramasından sonra Meclis-i Mebusan 18 Mart 1920’de çalışmalarını ertelemiş, padişah Vahdettin de yayınladığı bir irade ile meclisi feshederek tamamen devre dışı bırakmıştı. Fesih kararından sonra yeni bir meclisin açılacağı konusunda herhangi bir emare bulunmuyordu. Bu karar daha çok Ankara’da açılacak olan TBMM’yi engellemeye yönelik taktiksel bir özelliğe sahipti.

Ankara’da TBMM açıldıktan sonra şekillenen yeni rejim ile İstanbul hükümetleri arasında bir meşruiyet tartışması da başlamıştır. Özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri Ankara’daki yönetimi anayasa ve şeriata aykırı bularak ortadan kaldırmaya çalışmış, TBMM rejimi de İstanbul’daki idareyi işgalcilerin baskısı altında olduğu gerekçesiyle meşruiyetini kaybetmiş saymıştır (Akandere & Polat, 2011, ss. 41-92, 127-145; Akşin, 2002, ss. 91-92; Akşin, 2010, ss. 3-34, 197, 241-255). Ancak yine de Osmanlı siyasal kurumları saltanatın kaldırılacağı 1922’ye varlıklarını sürdürmüşlerdir.

İstanbul hükümetleri işgal koşullarında ve parlamentosuz bir ortamda normal anayasal düzenin devam ettiğini var sayarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Parlamentonun yokluğunda başvurulmuş anayasa maddelerine dayanarak yasama rolünü de üstlenmiş ve ileride göreceğimiz üzere TBMM’nin yok sayma kararı aldığı yüzlerce düzenleme yapmışlardır.

Söz konusu düzenlemeler ya “kararname” ya da “irade-i seniyye” şeklinde yapılmışlardır. Kararname sözcüğü daha önce de değindiğimiz gibi aslında muvakkat kanun tabirinin yerine kullanılmıştır. Kararname metinlerinin sonlarında, Meclis-i Umumi toplandığında söz konusu kararnamenin kanunlaştırmak üzere meclise teklif sunulmasından bahsedilmiştir. 23 Nisan 1336 (1920) tarihli “Divan-ı Harbî Örfilerin Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Kararname” veya 24 Nisan 1336 (1920) tarihli “Sulh Konferansına Gidecek Osmanlı Heyetinin Mesarifi İçin 1336 Maliye Bütçesine 200.000 lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kararname” gibi örneklerde görüleceği üzere kararname metinlerinde bütün bakanların imzası vardır. Kararname metinlerinin sonlarında “Meclis-i Umumi’nin ictimanda kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu kararnamenin mevki-i mer’iyete vaz’ını irade eyledim” cümlesiyle padişah onayı da bulunmaktadır (Düstur, 1927, ss. 52-53). Bazı kararnameler 36. maddeyle ilişkili iken yani muvakkat kanun kategorisine giriyorken bazıları da 102. madde kapsamında gerçekleştirilen bütçelerin sürelerinin uzatılması veya ilave bütçe düzenlemeleri şeklindedir. 22 Nisan 1336

(1920) tarihli “1336 Senesi Mart ve Nisan Aylarına Mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu'nun Mayıs ile Ağustos Aylarında da Temdiden Tatbiki Hakkında Kararname” veya 24 Nisan 1336 (1920) tarihli “Sulh Konferansına Gidecek Osmanlı Heyetinin Mesarifi İçin 1336 Maliye Bütçesine 200.000 lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kararname” bu tür düzenlemelere örnek olarak gösterilebilir (Düstur, 1927, s. 49, 52).

İrade-i seniyyelerde ise Şura-i Devlet ve Heyet-i Vükela onayı hep vurgulanmıştır. Örneğin 27 Mart 1336 (1920) tarihli “Kütahya Şehrinin Elektrikle Tenviri ve Kuvve-i Elektrikiyenin Sanayi-i Muhtelifede İstimali İmtiyaz Mukavele ve Şartnamesi (20 Nisan 1336) ve Ol Babda İrade-i Seniyye”de “şehir-i mezkurede müteşekkil umur-u ticariye ve sanaiye ve elektrikiye ve nakliye şirketi namına itasına Şura-i Devlet ve Meclis-i Vükela kararıyla ruhsat verilmiştir” ifadesi kullanılmıştır (Düstur, 1927, s. 8). Bazen de, 31 Mart 1336 (1920) tarihli “İzmir Göztepe Tramvay Şirketi Tarife-i Muaddilesi ve Ol Babda İrade-i Seniyye” örneğinde olduğu üzere sadece Meclis-i Vükela'nın onayına göndermede bulunulmuştur (Düstur, 1927, s. 38). Bazı örneklerde ise her iki unsurun onayına ihtiyaç duyulmamıştır. Örneğin Meclis-i Mebusan'ı fesheden 11 Nisan 1336 (1920) tarihli irade-i seniyyede padişahın isminden başka sadece sadrazam Damat Ferit Paşa'nın imzası vardır (Düstur, 1927, ss. 38-39).

BİRİNCİ TBMM DÖNEMİNDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN YAPTIĞI DÜZENLEMELER

İstanbul'un işgalinden sonraki süreçte Meclis-i Umumi'nin yasama faaliyetleri üzerindeki etkisinin tam olarak kaybolduğu noktayı tespit etmek için *Düstur*'da yer verilen kanun, muvakkat kanun ve kararnamelerin meclise sevki ile ilgili bilgilere bakmak yeterlidir. Meclisin aktif olduğu zamanlarda söz konusu düzenlemelerin Meclis-i Mebusan'a ve Meclis-i Ayan'a sevk edildikleri ve kanunlaştığı tarihler de kanun metninin altında belirtilmiştir. Bu anlamda Meclis-i Mebusan'ın adının geçtiği son kanun örneği 27 Mart 1336 (1920) tarihli “Meclis-i Mebusan Reisi ile Azalarına Verilecek Tazminat Hakkında Kanun”dur. Bu kanunun dipnotunda verilen bilgilerde “teklif-i kanuni: 9 Şubat 1336”, “müzakere ve kabul: 11 Mart 1336” yazmaktadır. 27 Mart'ta padişahın onayından geçen bu kanun 29 Mart 1336 (1920) tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanmıştır (Düstur, 1927, s. 5). Yine 27 Mart 1336 (1920) tarihli “Duhan Anbar Ücuratının Muvakkaten Tezyidi Hakkında Nizamname” ise Meclis-i Ayan'ın adını son kez gördüğümüz yasal düzenlemedir. Nizamname metnine dipnot olarak Meclis-i Ayan'a tevdi edildiği tarih 15 Mart 1336 olarak belirtilirken “müzakere ve kabul: 25 Mart 1336” bilgisine yer verilmiştir (Düstur, 1927, s. 6). Bundan sonraki düzenlemelerde parlamentoya sevk tarihleri bilgisine rastlanmamaktadır.

Parlamentonun devre dışı kalmasından saltanatın kaldırılmasına kadar geçen zaman zarfında İstanbul'daki eski idare tarafından, sonradan açılacağı var

sayılan Meclis-i Umumi'ye kanunlaşması teklif edilmek üzere 353 adet kanun hükmünde kararname yayınlanmıştır. Bu kararnamelerin 237 tanesi genel siyasi ve idari işlerle ilgili iken 116 tanesi ise çeşitli devlet kurumlarına ait bütçelerin sürelerinin uzatılması, ödeneklerinin artırılması veya geçici bütçe yapılmasına ilişkindir. Aynı dönemde yayınlanan 38 irade-i seniyyenin 36 tanesi genel idareye ilişkin iken 2 tanesi ise bütçe uzatımı veya artırımı ile ilgilidir. Yine aynı dönemde 25 adet nizamname de padişahın imzası ile yayınlanmıştır (Düstur, 1927).

İSTANBUL HÜKÜMETLERİ İLE TBMM ARASINDA YAŞANAN YETKİ ÇATIŞMASINA İLİŞKİN ÖRNEKLER

İstanbul'un işgal edildiği dönemde İstanbul yönetimi tarafından gerçekleştirilen düzenlemeler arasında dikkat çeken birçok başlığa rastlanmaktadır. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan düştüğü ve İttihatçılığın adeta suç sayıldığı bir iklim oluşunca bu örgütün geçmişteki rakipleri bir hesaplaşma çabasına girişmişlerdir. Özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde bu konuda daha belirgin bir tavır var olduğu görülmektedir. Çıkarılan bazı kararnameler yoluyla kurulan Divan-ı Harbî Örfî'lerde Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı sorumlularının yargılanmasına çalışılmıştır (Düstur, 1927, s. 51, 189). Ancak bu yargılamaların giderek bir iç siyasi hesaplaşmaya dönüştüğü de bilinmektedir (Akın, 2014, s. 114).

Kuvva-yı Milliye'ye karşı meydana getirilen Kuvva-yı İnzibatiye'nin⁸ kuruluşuna ilişkin düzenlemeler de Damat Ferit Paşa hükümetleri dönemine denk gelmektedir (Düstur, 1927, s. 41, 47, 56, 115). Yine aynı hükümet döneminde İstanbul'un Anadolu üzerinde kaybettiği otoritesini yeniden tesis için "Anadolu'da Fevkalade Bir Müfettiş-i Umumilik İhdası Hakkında Kararname"⁹ ve buna ilişkin bir dizi düzenleme yayınlanmıştır (Düstur, 1927, s. 64, 76, 82, 336).

⁸ Diğer adı "Hilafet Ordusu" olan Kuvva-yı İnzibatiye, Kuvva-yı Milliye ordusunu dağıtmak için İngilizlerin yönlendirmesiyle dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından 18 Nisan 1920'de kurulmuştur. İzmit'te konuşlanmış olan bu kuvvetler TBMM ordusu ve Kuvva-yı Milliye güçleri karşısında aldıkları yenilgiler sonucunda 25 Haziran 1920'de dağıtılmıştır (Başabaş Dirier, 2021, s. 678, 968).

⁹ TBMM'nin açılmasıyla beraber Anadolu'da kontrolü kaybetmeye başladığını gören Damat Ferit Paşa Hükümeti kontrolü yeniden ele geçirmek için 28 Nisan 1920'de yayınladığı bir kararname ile doğrudan sadarete bağlı olarak Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği'ni kurma yoluna gitmiştir. Hükümet adına hareket edecek olan bu müfettişlik kontrolü sağlamak için sivil ve askeri manada tam yetkili sayılmıştır. Kuvva-yı İnzibatiye ile organik bağı da bulunan müfettişliğin amacı asayışı sağlamaktan ziyade TBMM'nin etkisine son vermektir. Müfettiş-i Umumiliğe getirilen Müşir Zeki Paşa'nın TBMM Hükümeti'nin idaresini bitirmeye yönelik diplomatik ve siyasi çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Arslan, 1995, ss. 443-450). Müfettişlik 3 Teşrinisani 1336 tarihli bir kararname ile ilga edilmiştir (Düstur – Tertib-i Sani, C. 12, s. 336).

İstanbul yönetimi tarafından yapılan düzenlemeler arasında Anadolu'da beliren yeni rejim ile yaşanan meşruiyet savaşlarının farklı yüzlerini yansıtan örneklere rastlanmaktadır. Örneği Damat Ferit Paşa hükümetleri birçok Kuvva-yı Milliyeci ismi görevlerinden azlederek bürokrasideki ulusalcı damarı yok etmeye çalışmıştır (Akandere & Polat, 2011, ss. 17-39). Bu uygulama Kuvva-yı Milliye'ye yapılacak yardımların önünü kesmeye dönük olmanın dışında bu hareketi destekleyen isimleri sosyal ve ekonomik açıdan yıpratıcı bir nitelik de taşımaktadır. Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde buna benzer başka uygulamalara da rastlanmıştır. Ankara Hükümeti ile Damat Ferit Paşa hükümetleri arasında yaşanan ve Sina Akşin'in "iç savaş" olarak adlandırdığı çekişmede ekonomik unsurların da devreye sokulduğu görülmektedir (Akşin, 2010, s. 3). Örneğin vatana hizmet nedeniyle maaş bağlanmasına veya geçmişte aynı kalemden maaş bağlanmış olanların maaşlarının kesilmesine ilişkin düzenlemeler paradigma değişimini ve çatışmasını yansıtan somut veriler içerirler.

Damat Ferit Paşa hükümetleri tarafından çıkarılan bazı kararnameler yolu ile çeşitli isimlere ve ailelerine maaş bağlandığı görülmektedir. 27 Mayıs 1336 (1920) tarihli "Hadisat-ı Siyasiye-i Dahiliyeden Dolayı Vefat Eden Bazı Zevat Ailelerine Hizmet-i Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kararname" bu konuda yapılmış dikkat çekici düzenlemelerden biridir (Düstur, 1927, s. 92). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal iktidara ilişkin rolünün sona erdiği ve tabanının Anadolu'daki milli mücadele içerisinde etkin olduğu bir dönemde¹⁰ bu düzenleme İstanbul'daki yönetim ile Anadolu arasındaki çekişmenin sadece bir güç savaşını değil aynı zamanda geçmişi de kapsayan hesaplaşmaları temsil ettiğini gösterir. Kararnamenin birinci maddesinde "gerek Bâb-ı Âli Hadisesi'nde¹¹ şehit edilen gerek Mahmut Şevket Paşa vakasında¹² salben idam olunanlarla muhalefet-i fikriye ve icthadiyelerinden dolayı duçar-ı taarruz olarak vefat eden" altı şahsın ailesine maaş bağlandığı belirtilmiştir. Bu kapsamda eski Harbiye Nazırı Nazım Paşa, eski sadrazam Hayrettin Paşa, eski sadaret yaverlerinden mülazım-ı evvel Nafiz Bey, eski Düyun-u Umumiye pul ve tetkik memuru Mehmet Zeki Efendi, gazeteci Ahmet Samim Bey¹³ ve Miralay Fuat Bey'in ailelerine maaş bağlanmıştır (Hadisat-

¹⁰ Bkz. Zürcher, 2003, ss. 113-117.

¹¹ İttihatçıların 23 Ocak 1913'te gerçekleştirdikleri Bâb-ı Âli Baskını sırasında çok sayıda kişi öldürülmüştür. Bazı İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifleri de baskından sonra sürgün cezası ile cezalandırılmışlardır (Küçük, "Bâb-ı Âli Baskını", <https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini>, Erişim Tarihi: 16.09.2024).

¹² Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te bir suikastla öldürülmesi olayı kastedilmektedir. Bu suikast dolayısıyla yapılan yargılamalar sonucunda birçok kişi idam veya kürek cezasına çarptırılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu suikastı siyasi bir fırsat olarak görmüş ve kendisine muhalif olan iki yüzü aşkın kişiyi de Sinop'a sürmüştür (Göl, 2021, ss. 1, 347-349).

¹³ 9 Haziran 1910'da gerçekleştirilen bir suikast sonucu öldürülen Ahmet Samim İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif tavrıyla tanınıyordu. Gerek bu durum gerekse cemiyetin

1 Siyasiye-i Dahiliyeden, 1336). Mahmut Şevket Paşa suikasti dolayısıyla idam edilmiş olan Muhib Bey'in ailesine de aynı hükümet tarafından çıkarılan 29 Eylül 1336 (1920) tarihli bir kararname ile maaş bağlanmıştır (Düstur, 1927, s. 282).

Yine beşinci Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 10 Teşrinievvel 1336 (1920) tarihli bir kararnamede ise daha genel bir yaklaşımla meşrutiyetin ilanından sonra idare tarafından siyasi sebeplerle sürgün ve hapis cezasına çarptırıldığı tespit edilenlerin, haklarında Divan-ı Harp tarafından verilmiş bir hüküm yok ise sürgünde veya hapiste geçirdikleri sürenin emekliliklerinin hesaplanmasında dikkate alınacağı söyleniyordu (Düstur, 1927, s. 321).

Meşrutiyet yıllarının iktidar partisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif *Cemiyet-i Hafiye*¹⁴ adlı örgütle ilişkisi olduğu için sürgün cezası almış olan Mustafa Nafiz Efendi'ye de dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından 29 Haziran 1336 (1920)'de çıkarılan bir kararname ile hizmet-i vataniye tertibinden maaş bağlanmıştır (Düstur, 1927, s. 109, 281).

Kuvva-yı Milliye aleyhindeki tutumuyla bilinen Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in öldürülmesi¹⁵ nedeniyle eşine ve çocuğuna emekli maaşı haricinde bir aylık bağlanması dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 6 Mayıs 1336 tarihli bir kararname ile kararlaştırılmıştır (Düstur, 1927, s. 73).

“Kuvva-yı İnzibatiye meyanında Bandırma'ya sevk olunup bağiler tarafından şehit edilen jandarma mülazımlarından Kutbettin Efendi'nin” oğluna da dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 27 Haziran 1336 (1920) tarihli bir kararname ile vatana hizmet tertibinden maaş bağlandığı söylenmiştir (Düstur, 1927, ss. 105-106). Bu kanun metninde geçen “bağı”, “bağy” sözcüğünden türemiştir. “Bağy” ise “meşrû devlet başkanına silâhla karşı koyma, isyan etme anlamında bir fıkıh terimi”¹⁶ olup İstanbul'daki yönetimin Anadolu direnişine bakış açısının olumsuzluğunu yansıtan bir başka örnektir. Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye ait ve 11 Nisan 1920'de *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan bir fetvada Kuvva-yı Milliye hareketi “Kuvva-yı Bağıyye” olarak nitelendirilmiştir. Böylece şeyhülislam bu ifadeyle Kuvva-yı Milliye'ye

cinayetinin üzerine gitmemesi İttihatçıların bu suikastla ilişkilendirilmelerine yol açmıştır (Ateş, 2018, ss. 97-98).

¹⁴ Örgüt hakkında bkz. Yiğit, 2014, ss. 110-111.

¹⁵ Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey, yönettiği bölgede yoğun bir şekilde Kuvva-yı Milliye karşıtı faaliyetlerde bulunmuştur. 4 Ekim 1919'da bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bu olay idare ettiği bölgede bir karışıklık yaratsa da Ali Fuat Paşa durumu kontrol altına almıştır. Kuvva-yı Milliye ise bu suikastı üstlenmemiş tam aksine kınamıştır. İstanbul'dan görevlendirilen müfettişler de Kuvva-yı Milliye'nin suikastla ilişkisi olamadığı görüşünü paylaşmışlardır (Koşlu, 2010, ss. 434-440, 442, 446-447).

¹⁶ Bkz. “Bağy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagyi> Erişim Tarihi: 13.02.2024.

katılanları dinin “ulü'l-emre” itaat etme emrine uymayıp isyan eden kişiler olarak yansıtmak istemiştir (Akandere & Polat, 2011, ss. 128-129).

Çekişmenin bir yüzü de daha önceden bağlanmış olan maaşların kesilmesi şeklindedir. Dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 15 Haziran 1336 (1920) tarihli “Menafi-i Aliye-i Vataniye Hilafına Fiil ve Hareketlerinden Dolayı Malta'da Mevkuf Bulunanların Maaşlarının Kat'ı ve Muhtac-ı Muavenet Ailelerine Maaş Tahsisi Hakkında Kararname” metninde işgal yıllarında İngilizlerin Malta'ya sürdüğü kişilere bağlanmış olan emeklilik dahil her türlü maaşın kesileceği belirtilmiştir. Eğer ailelerinin yardıma ihtiyacı var ise “Muhtacın Nizamnamesi”ndeki şartlara göre maaş bağlanması da aynı düzenleme ile hüküm altına alınmıştır (Düstur, 1927, s. 98). Millî Mücadele yıllarında İngilizlerin Malta'ya sürdüğü isimlerin ya İttihat ve Terakki ile ilişkisi olan ya da Anadolu'daki direnişe destek verenler oldukları¹⁷ düşünüldüğünde ekonomik yaptırımların devam eden psikolojik savaşta önemli bir araç olduğunu bir kere daha görmek mümkündür.

Yine dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 6 Temmuz 1336 (1920) tarihli bir kararname ile on bir kişiye ve ailelerine vatana hizmet tertibinden verilen maaşların kesildiği belirtilmiştir. Kendisinin veya ailesinin maaşları kesilen kişilerin listesine bakıldığında aralarında meşrutiyet döneminin en etkili isimlerinin de yer aldığı görülür. Reşit Nasır Paşa, Mithat Paşazade Ali Haydar Bey, Merhum Niyazi Bey¹⁸ Zevcesi Feride Hanım, Merhum Niyazi Bey Hemşiresi Latife Hanım, Merhum Niyazi Bey Mahdumu Mithat Bey, Merhum Niyazi Bey Mahdumu Süleyman Saim Bey, Suud Abdulaziz Efendi vekillerinden Suud Efendi, Sadr-ı Esbak Merhum Mahmut Şevket Paşa Zevcesi Dilşad Hanım, Mülazım-ı Evvel Atıf Bey,¹⁹ Üçüncü Ordu Kumandanı İsmail Hakkı Paşa Validesi Habibe Hanım ve Siroz Mebus-u Sabıkı Derviş Bey ailesi maaşları kesilen kişilerdir (Düstur, 1927, ss. 116-118).

Sonradan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti tarafından yapılan 28 Nisan 1337 (1921) tarihli bir düzenleme ile Malta sürgünlerinin maaşlarını kesen 15 Haziran 1336 (1920) tarihli kararname ilga edilmiş, yine aynı hükümet tarafından düzenlenen 8 Kanunusani 1338 (1922) tarihli bir kararname ile de maaşları kesilenlerin maaşlarının ödenmeye devam edileceği belirtilmiştir (Düstur, 1927, s. 421, 547). Tevfik Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 27 Şubat 1338 (1922) tarihli bir karnamede daha önce Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından “hizmet-i

¹⁷ Bkz. Akın, 2014, ss. 88-95.

¹⁸ Kastedilen Niyazi Bey, II. Abdülhamit'e karşı isyan çıkararak askerleriyle birlikte dağa çıkan ve İkinci Meşrutiyet'in ilanında kritik bir rol oynamış olan Resneli Niyazi Bey'dir (Girit, 2017, s. 34, 50).

¹⁹ Atıf Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedailerinden olup İkinci Meşrutiyetin ilanı öncesinde yaşanan süreçte Resneli Niyazi Bey'in isyanını bastırmak üzere görevlendirilmiş olan Şemsi Paşa'yı öldürmüştür (Ünlü, 2019, s. 51).

vataniye tertibinden” maaş bağlananların maaşlarının kesileceği belirtilmekteydi. Bu kapsamda maaşları kesilen isimler şunlardır: Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey’in oğlu Ekrem ve eşi Şem’iye Hanım, Damat Salih Paşa’nın²⁰ kız kardeşi Behiye Hanım, sadaret yaverlerinden mülazım Nafız Bey’in ailesi, Mehmet Zeki Bey’in eşi Bahriye Hanım, Ahmet Samim Bey’in ailesi, Miralay Fuat Bey’in ailesi, Harbiye Müsteşarı Miralay Ethem Paşa’nın ailesi, jandarma mülazımlarından Kutbettin Efendi’nin oğlu Mehmet Haldun Efendi, Muhib Bey’in annesi Emine Mevedet Hanım.

Bütün bu mali çerçeveye ek olarak bu dönemde İstanbul hükümetlerinin yaptığı düzenlemeler arasında beş kat ile sekiz kat arasında gerçekleştirilen vergi zamlarından da bahsetmek mümkündür (Düster, 1927, s. 73, 365, 372, 410, 552, 574, 626, 664).

TBMM’NİN BAKIŞ AÇISI

Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni rejime geçiş konusunda süreci mümkün olduğu kadarıyla Osmanlı kurum ve yasalarına bağlılık sergileyerek yürütmeye özen göstermiştir. Bizzat TBMM’nin çalışma usullerinden Kanun-u Esasî’nin durumuna kadar birçok örnekten bu durum izlenebilir. Örneğin Mebusan Meclisi iç tüzüğünün gerekli görülen değişikliklerin yapılması suretiyle TBMM’de de uygulanmasına ilişkin TBMM kararı bu konuda dikkati çekmektedir. 1927 tarihli yeni iç tüzük yürürlüğe girene kadar Mebusan Meclisi iç tüzüğü TBMM’de çeşitli değişiklikler yapılarak uygulanmıştır. Yine 1921 Anayasası yapılırken 1876 Anayasası ve 1877 tarihli Osmanlı Meclisi iç tüzüğünün çizdiği kanun yapma çerçevesi dikkate alınmıştır (Tekin & İba, 2020, ss. 9-10).

TBMM’de Mustafa Kemal Paşa’nın da dahil olduğu birçok mebus zaman zaman Kanun-u Esasî’yi tanımadıklarını söyleseler de bazı uygulamaların yanlışlığı veya doğruluğunu belirtirken Kanun-u Esasî’yi ölçüt aldıkları görülür (Akin, 2001, s. 198; Tanör, 2014, s. 246; Tunaya, 2003, ss. 104-105). Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabul edildiği 20 Ocak 1921 tarihli TBMM toplantısında Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığı değerlendirmelerde bu anayasa metnine bağlılık vurgusu dikkatleri çeker: “kavanini mevcude yerine yenisi konulmadıkça diğerleri caridir. Binaenaleyh öteden beri mevcut ve meri olan Kanunu Esasi mevadı münderecesinden herhangi birinin yerine diğer bir madde konulmadıkça veyahut heyeti umumiyesinin yerine yeni bir Kanunu Esasi kitabı vazedilmedikçe ahkamı bakidir.”²¹ Bu konuşma 1924 Anayasası’na kadar devam edecek olan çift anayasalı bir dönemin genel çerçevesini çiziyordu.

²⁰ Mahmut Şevket Paşa’yı öldüren suikastçılarla irtibatlı olduğu için bu olay kapsamında yapılan yargılamalarda idam edilmişti (Göl, “a.g.m.”, ss. 340-348).

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima Senesi 1, Cilt 7, İçtima 135, 20.01.1337, ss. 321-339’dan aktaran: Tekin & İba, “a.g.m.”, s. 15.

Kanun-u Esasî konusunda zaman zaman rastlanan çelişkili tavra benzer bir durum İstanbul'un işgalinden sonra İstanbul hükümetlerinin gerçekleştirdiği düzenlemeler konusunda da yaşanmıştır. Aşağıda yer verilen tartışmalardan izleneceği üzere TBMM söz konusu düzenlemeleri yok saydığını belirtmiştir. Buna karşılık erken cumhuriyet döneminde ise bu düzenlemeleri *Düstur*'un ayrı bir cildinde²² toplayarak kanun külliyatında yer vermiştir. Kendi çağının “en kapsamlı hukuk reformu”nu yapan ve bu adımlarıyla hukuk alanında eski rejimden tam kopuşu gerçekleştiren yeni bir yönetimin yok saydığı kanun metinlerine hukuk külliyatında yer vermesi ilginç bir tablo meydana getirmiştir (Hudson, 1927, s. 8; Starr & Pool, 1974, s. 534). Bu durumda yok sayma refleksinin o döneme mahsus bir meşruiyet çatışmasının geçici bir aşamasını meydana getirmiş olmasından söz etmek de mümkün olabilmektedir.

Kurtuluş Savaşı sürecinde İstanbul'daki eski rejimin temsilcileri bir yandan Anadolu üzerinde kaybettikleri otoriteyi yeniden sağlayabilmek için çaba verirken bir yandan da Ankara'da beliren yeni rejim ile meşruiyet savaşına girişmişti. Kuvva-yı İnzibatiye'nin kurulması, Anadolu'da fevkalade bir müfettişlik kurulması, Malta sürgünlerinin maaşlarının kesilmesi ve fetvalar yoluyla yeni iktidar odağının karalanması İstanbul'un bu tür faaliyetlerin birer örneğidir.

İstanbul'daki eski rejimin meşru bulmadığı Ankara'daki yeni idare de İstanbul yönetimini ve eylemlerini yok sayma yoluna gitmiş ve meşru saymayacağını ilan etmiştir. Özellikle İstanbul hükümetlerinin parlamentonun olmadığı bir ortamda adeta yasama organı gibi davranarak gerçekleştirdiği yüzlerce düzenlemenin geçerliliği TBMM'de uzun süren tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmaların izlenmesi yeni rejimin inşası sürecinde yaşanan zihniyet kırılmalarını yakalamak açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

TBMM'de, İstanbul hükümetlerine ait hukukî tasarrufların yok sayılmasına ilişkin ilk teklif 29 Nisan 1920 tarihinde dile getirilmiştir. Aydın Mebusu Cami (Baykut) Bey (1877-1949)²³ ve İstanbul Mebusu Doktor Adnan (Adıvar) Bey'in (1881-1955)²⁴ verdikleri ortak takirde İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1336 (1920)'dan itibaren yabancı etkisi altında bulunduğu için İstanbul hükümetinin imzaladığı ve imzalayacağı her türlü siyasi ve ticari anlaşmanın yok sayılmasını teklif etmişlerdir. Teklifte “İstanbul'un ecnebi kuvvetleri tarafında işgal tarihi olan 16 Mart 1336 tarihinden sonra İstanbul Hükümetince akdedilmiş ve edilecek olan siyasi, ticarî ve malî kaffe-i ukud ve mukavelat keenlemyekûn addolunur ve tekâfil-i millî tahtında değildir”²⁵ denilerek İstanbul yönetimi ile imzalanacak her türlü sözleşmenin milli güvence altında olmadığına ilanı da istenmiştir. Böylece

²² *Düstur – Tertib-i Sani, C. 12.*

²³ Özgeçmişi için bkz.: Çoker, 1995, ss. 127-129.

²⁴ Özgeçmişi için bkz.: Çoker, 1995, ss. 491-493.

²⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 7, Celse: 2, 29 Nisan 1336, Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, (T. Y.), s. 160.*

İstanbul ile sözleşme imzalamak niyetinde olan her türlü çevre uyarılmış oluyor bir yandan da İstanbul'daki eski idare izole edilmeye çalışılıyordu.

Aynı oturumda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in de (1887-1948)²⁶ hemen hemen aynı içeriğe sahip benzeri bir takriri okunur. Aynı doğrultuda Karahisar-ı Sahip (Afyon) Mebusu Hulusi (Kutluoğlu) Efendi (1883-1948)²⁷ ve arkadaşlarının verdikleri bir takrir daha vardır. Bu takrirler Erzurum Mebusu Reis-i Sani Celalettin Arif Bey (1875-1930)²⁸ tarafından Adliye ve Hariciye encümenlerine havale edilerek²⁹ görüş istenmiştir. Kendisine havale edilen teklifleri değerlendiren her iki komisyon daha sonra kendi kanun tekliflerini sunmuşlardır.

TBMM'nin 4 Mayıs 1336 tarihli toplantısında Adliye Encümeni'nin layihası okunarak gündeme alınmıştır. Söz konusu layihada “merkez-i hilafet ve saltanatın işgali tarihi olan 16 Mart 1336'dan itibaren Heyet-i Vükelaca akdedilmiş ve edilecek bilumum muahedat ve mukavelat, ukudat ve mukarrerat keenlemyekündür”³⁰ denilerek meclise sunulan ilk teklif doğrultusunda bir düzenleme teklif edilmiştir. Ancak Hariciye Encümeni meclise sunduğu layihada daha farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Kanun teklifinin adı “Mütarekenin tarih-i akdinden itibaren Meclis-i Milli'nin tasvip ve tasdikine iktiran ettirilmeyen bilcümle muahedat, mukavelat, ukudat ve mukarreratın muteber olamayacağına dair kanun”dur. Söz konusu layihada Mondros Mütarekesi'nin imza tarihi olan 30 Teşrinievvel 1334 (1918)'ten İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336 (1920) tarihine kadar İstanbul hükümetlerince imzalanıp parlamentonun onayına sunulmayan bütün açık sözleşmeler ve düzenlemeler TBMM'nin onayı şartıyla geçerli olabilir denilmiştir. Yine layihada aynı zaman aralığında imzalanan her türlü gizli sözleşme ve düzenlemenin TBMM nazarında yok hükmünde olduğu belirtilmiştir. Teklif 16 Mart 1336 (1920) tarihinden itibaren ise ister gizli ister açık imzalanan her türlü sözleşmenin muteber kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Tekliffe göre işgal sonrası dönemde İstanbul hükümetleri Anadolu ve Rumeli'de millet aleyhinde yapacağı her türlü eylemde hazineden kullanacağı paradan ve millet tarafından seçilmeden sulh konferansına göndereceği heyete verilecek tahsisattan dolayı sorumlu tutulacak ve tazminata tabi olacaktır. TBMM memleketin kaderini tayin etmede, barış görüşmelerine delege seçme ve gönderme konularında bütün hakları yalnızca kendisine tahsis etmiştir³¹ denilerek milli egemenliği yansıtan başka bir kurumun tanınmadığı da teklifte ayrıca belirtilmiştir.

²⁶ Özgeçmişi için bkz.: Çoker, 1995, ss. 391-392.

²⁷ Özgeçmişi için bkz.: Çoker, 1995, ss. 568-569.

²⁸ Özgeçmişi için bkz.: Çoker, 1995, ss. 388-390.

²⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 7, Celse: 2, 29 Nisan 1336*, s. 161.

³⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336*, Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, (T. Y.), s. 234.

³¹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336*, s. 234.

Daha sonra Adliye Encümeni adına söz alan Saruhan (Manisa) Mebusu Refik Şevket (İnce) Bey (1885-1955),³² 29 Nisan'da ayrı ayrı verilen iki takririn aynı anlama geldiğini belirterek kendileri tarafından birleştirildiğini ve teknik yönden görülen aksaklıkların düzenlendiğini belirtmiştir. Takrirlerde birtakım teknik düzeltmeler yaptıklarını açıkladıktan sonra Hariciye Encümeni'nin takririndeki önemli bir noktaya dikkatleri çeker. O nokta da Hariciye Encümeni'nin keenlemyekûn sürecini mütarekenin imzasından itibaren başlatmış olmasıdır. Refik Şevket Bey bunu uygun bulmadıklarını söylemiştir. Çünkü mütarekeyi imzalayan Ahmet İzzet Paşa hükümeti idi. Ahmet İzzet Paşa ise vatansever birisidir, onun zamanında da imzalanan açık ve gizli anlaşmalar olması muhtemeldir. Aynı şekilde, belirtilen zaman aralığında milletin itimadını kazanmış olan bir Ali Rıza Paşa hükümeti de görev yapmıştır. Aynı durum, yani açık ve gizli anlaşmalar yapılmış olması onun zamanı için de geçerlidir. Bunları keenlemyekûn kabul etmek Refik Şevket Bey'e göre doğru değildi. Ayrıca açık veya gizli olsun, anlaşmalar meclis onayından geçmedikçe zaten yürürlüğe giremezdi.³³ Dolayısıyla ona göre başlangıç noktası olarak 16 Mart'ı kabul etmek gerekmede idi. Refik Şevket Bey'e göre ayrıca güven duyulan hükümetler tarafından bize düşman olmayan devletlerle bizim menfaatlerimiz doğrultusunda ticari, mali, siyasi anlaşmalar da imzalanmış olabilirdi. Bu ihtimali yok saymak doğru olmayacağı için kanunda başlangıç olarak 16 Mart tarihi belirtilmiştir.

Refik şevket konu hakkında konuşup Hariciye Encümeni'nin takriri hakkında başka teknik detaylarla ilgili eleştirilerde bulunmuştur. Bu detaylardan biri barış konferansına gönderilecek heyete ait tahsisat ile ilgili maddedir. Refik Şevket Bey'in bu maddenin gerekli olmadığına dair sözleri kim olduğu kayıtlarda belirtilmeyen bir mebusun "yine Rıza Tevfik Bey mi yesin" sözleriyle kesilmiştir. Refik Şevket Bey ise sözlerini devam ettirerek amacını açıklamıştır. Ona göre yapılacak her türlü harcama kanun-u muvakkat benzeri tasarrufla yapılacağı için zaten bu konu "mukarrerat" kategorisine girecek ve yok sayılacaktır. Dolayısıyla tekrara gerek yoktur.³⁴

Daha sonra Karahisar-ı Sahip Mebusu Hulusi (Kutluoğlu) Efendi, Hariciye Encümeni adına söz almıştır. Konuşmasında, Refik Şevket Bey'in teknik eleştirilerine cevaben; layihalarını siyasi, hukuki vb. tarz ve usulleri gözeterek değil memleketin menfaatlerini gözeterek hazırladıklarını söylemiştir. Mütarekenin başlangıç noktası olması halinde milli menfaatlere uygun kabul edilen bu nedenle de icraatının yok sayılması Adliye Encümeni tarafından doğru bulunmayan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti Hulusi Bey'e göre mütarekeyi imzalayarak ülkeyi çaresizlik ile baş başa bırakmıştır.³⁵

³² Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 839-840.

³³ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336*, s. 235.

³⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336*, s. 236.

³⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336*, s. 237.

Ayrıca mütarekeden sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin İngilizler ile gizli bir anlaşma imzaladıkları söylentilerine de değinen Hulusi Bey, bu gizli anlaşmanın içeriğine dair duyumlara yer verir. Sevr Barış Anlaşması'nı hatırlatan içeriği özetledikten sonra da bu tarz anlaşmaların olması ihtimalini gözeterek mütarekeyi başlangıç noktası yaptıklarını, böyle bir tavır alarak olası kayıpların önünü kesmek istediklerini söylemiştir. Ayrıca kendilerinin de muteber buldukları Ali Rıza Paşa kabinesi, yargı bağımsızlığını zedeleyen bir kararnameyi İtilaf Devletleri'ne vermişlerdi. Hulusi Efendi bunu neden kabul edelim diye sormuştur. Yani layihaya göre mütarekeden İstanbul'un işgaline kadar olan açık anlaşmalar TBMM tarafından yeniden gözden geçirilecek ve uygun olanlar kabul edilecek, gizli olanlar ise doğrudan yok sayılacaktır. Refik Şevket (İnce) Bey'in gereksiz bulunduğu açık ve gizli ifadeleri bu nedenle Hariciye Encümeni'nin layihasına yazılmıştır. İstanbul'un işgalinden sonra da zaten açık da olsa gizli de olsa bütün tasarruflar yok sayılacaktır.³⁶

Saruhan (Manisa) Mebusu Celal (Bayar) Bey (1883-1986),³⁷ Lazistan (Rize) Mebusu Doktor Abidin (Atak) Bey (1879-1939)³⁸ gibi isimler de başlangıç noktasının mütareke tarihi olması konusunda görüş bildiren konuşmalar yapmışlardır. Bunu dayandırdıkları temel nokta ise Ahmet İzzet Paşa hükümetinin mütarekeyi baskı altında imzaladığı ve bu baskının mütareke imzasından sonra da hükümetler üzerinde, örneğin Ali Rıza Paşa Hükümeti üzerinde de devam ettiği görüşüdür.³⁹ Bu konuşmalardan sonra Adliye Encümeni adına söz alan Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemalî (Öğütçü) Bey (1889-1949)⁴⁰ Hariciye Encümeni ile Adliye Encümeni'nin görüşlerinin temelde aynı olduğunu, ayrılık olamayacağını söylemiştir. Ona göre kendilerinin hazırladığı layiha özet olup Hariciye Encümeni'nin hazırladığı ise "bizimkinin tefsiri olmak üzere şerhdir." Ancak bu tavır da meclisteki kaynamayı durdurmaz. Reis-i Sanî Celalettin Arif Bey, müzakerenin yeterliliğini meclisin oylamasına sunup kabul oyu alınca şimdi meclisin önündeki asıl meselenin iki layiha arasından hangisini seçeceğine dair olduğunu söylemiştir. Meclis hangi layihanın esas alınacağına ilişkin yapılan oylamada Hariciye Encümeni'nin layihısından yana oy kullanmıştır.⁴¹

Hariciye Encümeni'nin layihası 6 Mayıs 1920 tarihli TBMM toplantısında "Mütareke'nin tarih-i akdinden itibaren Meclis-i Milli'nin tasvib ve tasdikine iktiran ettirilmeyen bilcümle muahedat, mukavelat, ukudat ve mukarreratın

³⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336, s. 238.*

³⁷ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 831-836.

³⁸ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 719-720.

³⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336, ss. 239-241.*

⁴⁰ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 615-617.

⁴¹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336, s. 243.*

muteber olamayacağına dair kanun”⁴² başlığıyla gündeme alınmıştır. Ancak kanunun başlığına itirazlar vardır. Karahisar-ı Sahip (Afyon) Mebusu Şükrü (Koç) Bey (1887-1938)⁴³ mütareke öncesinde ve sonrasında faaliyet göstermiş olan iki meclis olduğunu söyleyerek bunların milletin güvenine mazhar olduğunu hatırlatan bir konuşma yapmıştır. Dolayısıyla bu meclislerin her türlü icraatının yok sayılmasının hukukî ve siyasî manada olumsuz sonuçları olabileceğini söyleyerek kanun başlığında yer alan ifadeyi değiştirmeyi önermiştir. Ona göre bu iki meclisin güvenoyunu alarak icraatta bulunan hükümetlerin de faaliyetlerini yok saymak siyasi ve hukuki zararlar doğurabilirdi. Örneğin Ali Rıza Paşa Hükümeti herhangi bir devletle millet yararına bir sözleşme imzalamış olsa sırası geldiğinde bu sözleşmenin imkânlarından yararlanamama ihtimali olabilirdi. Ona göre mütareke akdinden itibaren değil İstanbul’daki hükümetin, padişahın ve meclisin iş göremez hale gelmesine sebep olan işgalin başlangıcından yani 16 Mart tarihinden itibaren yapılan icraatın yok sayılması gerekir. Zaten TBMM’nin Ankara’da toplanma nedeni de aynı tarihsel koşullardan kaynaklanıyordu.⁴⁴

İcra Heyeti adına söz alan Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey de (1878-1969)⁴⁵ benzeri bir yaklaşım sergileyerek 16 Mart tarihinin keenlemyekün süreci için başlangıç noktası sayılmasını önermiştir. Mütarekenin başlangıç noktası sayılması Yusuf Kemal Bey’e göre devleti gerek iç hukuk gerekse uluslararası hukuk bakımından zor durumda bırakabilir, ileride çeşitli hak kayıplarına ve zararlara yol açabilirdi. Hatta Türkiye Lahey mahkemesinde zor duruma düşebilir, ileride yüklü tazminat ödemeleri yapmak zorunda kalabilirdi.⁴⁶ Yusuf Kemal Bey’in işaret ettiği bir diğer nokta ise imzalanan her türlü muahede ve mukarreratın zaten meclisin onayından geçmesi gerekliliğidir. Kanun-u Esasî’nin zaten meclis onayını zorunlu kıldığını hatırlatan Yusuf Kemal Bey, bu zorunluluk dışında kalan hükümet tasarruflarının varlığından ise o hükümetlerin sorumlu tutulması gerektiğini belirtmiş, ayrıca hükümetlerin tasarrufundan çeşitli haklar elde etmiş olan vatandaşların bu haklarını da düşünmek gerektiği sözlerine eklemiştir.⁴⁷

Refik Şevket Bey ise konunun başka bir boyutunu gündeme getirmiştir. Ona göre hükümetler bazen meclisin onayına gerek duymadan da örneğin satın alma işleriyle ilgili çeşitli özel muahedeler imzalayabiliyorlar. Keenlemyekün meselesinde mütarekenin imza tarihi başlangıç kabul edilirse İstanbul’un işgaline kadarki süreçte imzalanan bu tarz sözleşmeleri de yok saymak gerekir ki bu da

⁴² *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336*, Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, (T. Y.), s. 256.

⁴³ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, s. 572.

⁴⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336*, s. 256.

⁴⁵ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 627-630.

⁴⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336*, s. 257.

⁴⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336*, s. 258.

bireysel maddi zararların doğması ihtimali demektir. Dolayısıyla mütarekeyi başlangıç noktası sayan bu ifadenin 16 Mart'la değiştirilmesi doğru olacaktır. Başlangıç noktası değişikliği dışında Refik Şevket Bey'in bir önerisi ise kanun başlığına "imtiyazat" ibaresinin de eklenmesi gerekliliğidir. Hükümetlerin 16 Mart'tan sonra verdikleri ve verecekleri bütün imtiyazları kapsayacak şekilde kanun başlığının genişletilmesini istemiştir. Daha sonra yeniden söz alan Yusuf Kemal Bey işittiği bazı iddiaların yarattığı kaygılara değinir. Duyduğu iddia önceki hükümetlerin özellikle Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bazı gizli anlaşmalar imzalamış olabileceği endişesidir.⁴⁸ Ancak Yusuf Kemal Bey Kanun-u Esasi'nin 7. maddesine dikkatleri çekerek; gizli bile olsa hükümetlerin imzaladığı anlaşmanın hele hele Osmanlı Devleti'nin geleceğini ilgilendiren bir anlaşmanın Mebusan Meclisi'nin onayından geçmesi gerektiğini belirterek endişelerin yersizliğini vurgular. Çünkü Kanun-u Esasi'nin 7. Maddesi padişaha muahede imzalama yetkisi tanımış olmakla beraber; barış imzalama, ticaret yapma, toprak terk etme, toprak ilhak etme konularıyla ilgili, ayrıca Osmanlı vatandaşlarının kişisel haklarını ilgilendiren veya hazineden ek harcama yapmayı gerektiren anlaşmalarda Mebusan Meclisi'nin onayını şart koşuyordu. 16 Mart tarihinin neden başlangıç noktası olması gerektiğini Yusuf Kemal Bey şu şekilde açıklar: İstanbul zaten mütarekeden beri fiilen askerî işgal altındadır. Ancak 16 Mart'tan itibaren başlayan yeni süreç siyasî bir işgal olup yasama ve yürütme organlarının iradelerini kısıtlayıcı bir rol oynamıştır. Bu nedenle yok sayma durumunu uluslararası kamuoyunda savunmak daha kolay olurdu.⁴⁹

Konu 17 Mayıs 1336 (1920) tarihli TBMM toplantısında yeniden gündeme gelmiştir. Bu defa toplantıya Mustafa Kemal Paşa başkanlık etmektedir. Konunun tartışıldığı önceki toplantılara reis-i sani sıfatıyla başkanlık eden Celalettin Arif Bey bu defa icra vekilleri heyeti adına söz alarak kanun hakkında ilk konuşmayı yapar. Meclise iki layiha geldiğini, ikisi arasında sadece başlangıç noktası bakımından fark olduğunu hatırlatan Celalettin Arif Bey, Heyet-i Vükelâ'nın son kararının 16 Mart'ı başlangıç noktası saymak yönünde olduğunu belirtmiştir. Celalettin Arif Bey, mütarekeyi başlangıç noktası saymak isteyenlerin en büyük korkusunun mütarekeden itibaren başlayan süreçte gizli anlaşmaların imzalanmış olma ihtimali olduğunu belirtir. Sonra da tıpkı meslektaşı hukukçu Yusuf Kemal Bey gibi o da Kanun-u Esasi'nin 7. maddesini hatırlatarak meclis onayı olmadan bu tarz anlaşmaların yürürlüğe giremeyeceğini söyleyerek endişelerin yersizliğine değinir. Damat Ferit Paşa Hükümeti ile İngiltere arasında imzalandığı söylentileri dolaşan gizli anlaşma da [Sevr kastediliyor H.K.] bu kapsamdadır. Ayrıca o da Yusuf Kemal Bey gibi, mütarekenin başlangıç sayılması durumunda tazminat yükümlülükleriyle karşılaşma ihtimalinden bahseder. Hatta aynı tehlike ona göre

⁴⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336, s. 259.*

⁴⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336, s. 260.*

16 Mart tarihi için de geçerlidir. Ancak bu noktada aradaki süre iki ay gibi kısa bir aralığı kapsadığı için söz konusu risk daha düşüktür.⁵⁰

TBMM'nin 7 Haziran 1336 (1920) tarihli toplantısında kanun teklifine ilişkin son tartışmalar gerçekleştirilmiş⁵¹ bu tartışmalardan sonra "16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükûmetince Akdedilen Bircümle Mukavelat, Uhdat Vesairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun"⁵² çıkarılarak durum netliğe kavuşturulmuştur. Kanuna göre:

İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336-1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilumum muahedat ve mukavelat ve ukudat ve mukarrerat-ı resmiye ve verilmiş imtiyazat ve meadin ferağ ve intikalatı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş bircümle muahedat-ı hafiye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecanibe verilmiş imtiyazat ve meadin ferağ ve intikalatı ile ruhsatnameleri keenlemyekündür (16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren, 1337).

TBMM açısından 16 Mart 1920 tarihi aslında sadece keenlemyekün noktası değildi. Saltanatın son bulmasını sağlayan 1-2 Kasım 1922 tarihli heyet-i umumiye kararında "Türkiye halkı, hâkimiyet-i şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki şekl-i hükümeti 16 Mart 1920'den itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir"⁵³ denildiği için bu tarihin eski rejimin bitiş noktası sayıldığı da anlaşılmaktadır.

SONUÇ

İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesinden sonra Ankara'da beliren TBMM Hükümeti ile eski rejimi temsil eden İstanbul hükümetleri arasında ülke yönetimine ilişkin yaşanan yetki çatışmaları Kurtuluş Savaşı sürecinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Her ne kadar TBMM ülke yönetiminde tek söz sahibinin kendisi olduğunu ilan edip bu konuda başka bir güç tanımadığını ilan etmişse de İstanbul rejimi bu kararı yok sayarak normal işleyişini sürdürmüştür. Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarını ertelemesi ve padişahın 11 Nisan 1920'de meclisi feshetmesi de bu işleyiş bozmamıştır. İstanbul hükümetleri Kanun-u Esasî'nin

⁵⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 17, Celse: 1, 6 Mayıs 1336, s. 279.*

⁵¹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 2., D: 1, S: 1, İ: 25, Celse: 7, 7 Haziran 1336, Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, (T. Y.), ss. 147-154.*

⁵² *TBMM Zabıt Ceridesi C. 2., D: 1, S: 1, İ: 25, Celse: 7, 7 Haziran 1336, ss. 153-154.*

⁵³ "Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Hukuku Hâkimiyet ve Hükümrinin Mümessili Hakikisi
Olduğuna Dair",
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf, Eişim Tarihi: 30.04.2024.

parlamentonun olmadığı durumlarda yürütmeye tanıdığı kanun-u muvakkat veya kararname düzenleme yetkisini ve buna benzer anayasal dayanakları kullanarak kendilerini yasama organı yerine koymuşlar ve yüzlerce düzenlemeye imza atmışlardır. Bu yöntem meşrutiyet rejiminin başından beri hükümetlerin sıklıkla başvurduğu bir yol olduğu için hiç yadırganmadan bu dönemde de uygulanmıştır. Hatta işgalin hüküm sürdüğü olağanüstü koşullar bu durumun normalleştirilmesi için daha elverişli bir atmosfer oluşturmuştur. Böylece yasama faaliyetleri denetlenmesi güç bir parlamento yerine padişahın kontrolünde olan hükümetler eliyle sürdürülmüş oluyordu. Kararname metinlerinin sonlarına da toplandığında Meclis-i Umumi'ye ilgili düzenlemenin kanunlaşmasının teklif edileceği ifadesi mutlaka ekleniyordu. Yani bu durumun geçici olduğu ve şartların normale döneceği var sayılıyor veya iddia ediliyordu. Yine incelediğimiz zaman kesiti içerisinde padişah tarafından onlarca irade-i seniyye ve nizamname de yayınlanmıştır.

Tüm bu yasama faaliyetleri özellikle devlet işleyişini ve rejimi ayakta tutmaya yönelik örneklerle doludur. Örneğin yayınlanan 353 kararnameden 116 tanesinin bütçe artırımı, uzatımı vb. konularla ilgili olması, kimi vergilerin sekiz kata kadar artırılması bu ayakta kalma çabasıyla ilgilidir. Yine kararname metinlerine Meclis-i Umumi toplandığında kanun teklifinin yapılacağını beyan edilmesi de aynı doğrultuda değerlendirilebilir.

Söz konusu düzenlemelerin yöneldiği bir diğer hedef ise iktidardan düşmüş olan İttihatçılar ile hesaplaşma arzusudur. Özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri eliyle yayınlanan kararnameler arasında Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına girilmiş olmasından sorumlu tutulanların Divan-ı Harp'te yargılanmasını salık verenler dikkat çekmektedir. Ancak bu yöndeki çabalar kısa süre sonra bir iç siyasi hesaplaşma çabasına dönüşmüştür. Yine Kuvva-yı Milliye'ye karşı Kuvva-yı İnzibatiye'nin kurulmasına veya Anadolu üzerinde İstanbul'un kaybettiği otoritesini canlandırmak adına Anadolu'da Fevkalade Bir Müfettiş-i Umumilik kurulmasına dair düzenlemeler aynı hükümetler eliyle yapılmıştır. Bunlara ek olarak İttihat ve Terakki iktidarında vatana hizmet tertibinden maaş bağlananların maaşlarının kesilmesi, Millî Mücadele aleyhinde faaliyetleriyle bilinen kişilere veya ailelerine maaş bağlanmasına dair düzenlemeler çeşitli katmanlara sahip bir meşrutiyet savaşının farklı yüzlerinden yansıyan örneklerdir.

İttihat ve Terakki iktidarının bağladığı maaşların kesilmesi sadece geçmişe verilmiş bir yanıt değildi. İttihat ve Terakki tabanının aktif bir şekilde yer aldığı Millî Mücadele'ye ilişkin güncel bir tavır da barındırmaktaydı. Daha sonra Anadolu ile daha ılımlı bir ilişki kurmuş olan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti zamanında çıkarılan kararnameler yoluyla bu defa Damat Ferit Paşa hükümetlerinin kestiği maaşların en azından bir kısmı tekrar bağlanmışken yine aynı hükümetlerin bağladığı maaşlar da kesilmiştir. Demek ki İstanbul ile Anadolu arasında süren yetki çekişmesinde ve psikolojik savaşta ekonomik unsurlar da silah

olarak kullanılmış ve İstanbul hükümetleri bu konuda yasamaya ilişkin yetkilerini son noktasına kadar kullanmışlardır.

İstanbul hükümetlerinin kararnameler yoluyla yasama boşluğunu doldurması TBMM Hükümeti'nin gözünde meşru bir durum olarak görülmemiştir. TBMM Hükümeti İstanbul'un işgal edilmiş olması nedeniyle buradaki idarenin siyasi bağımsızlığının ve meşruiyetinin olmadığı tezini ileri sürmüştür. Bu nedenle TBMM İstanbul hükümetleri eliyle yapılan düzenlemelerin yok hükmünde sayılması yolunda bir kanun da çıkarmıştır.

TBMM'de İstanbul hükümetleri eliyle gerçekleştirilen her türlü yasal düzenlemenin yok sayılmasına ilişkin görüşmeler 29 Nisan 1920'de bu konuda verilen bir kanun teklifi dolayısıyla başlamış ve günlerce sürmüştür. Tartışmaların uzun sürmesinin iki nedeni vardır. Birinci neden yok sayma kararının hukukî ve siyasî sonuçlarının ayrıntılı olarak ele alınmış olmasıdır. İkinci neden ise İstanbul hükümetlerinin hangi tarihten itibaren yaptıkları düzenlemelerin yok sayılacağına ilişkin tartışmalardır. Özellikle tarih konusu, ilk nedeni de içine alacak şekilde hassasiyetle değerlendirilmiştir. Mecliste bu konuda egemen olan iki görüş vardı. Kimi mebuslara göre Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918'den itibaren İstanbul hükümetlerinin imzasını taşıyan her türlü tasarruf yok sayılmalı iken kimisi de bu konuda İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'nin başlangıç sayılması görüşünü savunuyordu. Mütarekenin başlangıç sayılmasını istemeyen mebuslar genelde İstanbul'un işgaline kadarki süreçte Ahmet İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa gibi milletin güvenini kazanmış hükümetlerin görev yapmış olduklarını hatırlatmışlardır. Ancak. Mütarekeyi başlangıç saymak isteyen görüş ise, Ahmet İzzet Paşa'nın mütarekeyi imzalayarak ülkeyi çaresizliğe mahkûm ettiğini ileri sürmüş, muteber kabul edilen Ali Rıza Paşa hükümetinin de kimi icraatlarının İtilaf Devletleri'nin istekleri doğrultusunda ilerlediğini iddia etmiştir. Yani aslında bu görüş, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İstanbul hükümetlerinin özgür iradeleri ile hareket etmediği tezini savunuyordu.

TBMM bu konuda, daha kolay savunabileceği 16 Mart 1920 tarihini başlangıç sayma yolunu seçmiştir. Çünkü İstanbul'un doğrudan işgal edilmiş olması nedeniyle buradaki siyasi irade bağımsız hareket etme kabiliyetini kaybetmiştir. Bunu dünyaya anlatmak, iç hukuk ve uluslararası hukuk mekanizmaları karşısında savunmak daha kolay olacaktı. 7 Haziran 1336 (1920)'da çıkarılan kanun İstanbul hükümetlerinin 16 Mart 1336 (1920)'dan sonraki bütün tasarruflarını yok sayarken mütarekeden sonra imzalanmış gizli anlaşmaları ve yabancılara verilmiş olan her türlü imtiyaz ve ruhsatın yok sayılacağını da belirtiyordu. Böylece mütarekeden sonra ulusal menfaatlere aykırı gizli sözleşmeler imzalanmış olması riski de bertaraf edilerek bu kaygıyı taşıyan isimlerin kaygıları da giderilmiş oluyordu.

Yok sayma kararı bir hukuksal sorun olmanın ötesinde bir siyasi tavrı da ortaya koymaktaydı. Çünkü Ankara'da beliren yeni rejim meşruiyetini de aynı tarihsel arka plana dayandırıyor. Saltanatın kaldırılmasını sağlayan 1-2 Kasım

1922 tarihli heyet-i umumiye kararında saltanata dayalı yönetim tarzının 16 Mart 1920 itibariyle tarihe karıştığı söylenerek eski rejimin bitiş noktası da belirlenmiş oluyordu.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükûmetince Akdedilen Bircümle Mukavelat, Uhdat Vesairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun (1337, 14 Şubat). *Ceride-i Resmîye* (S. 2).

Atatürk, M. K. (1999). *Nutuk (C. I-II)*. İstanbul: Yenigün Haber Ajans Basın ve Yayıncılık.

Düstur – Tertib-i Sani, C. 12 (25 Cemâziyelâhir 1338 – 14 Rebûlevvel 1341) (16 Mart 1336 – 4 Teşrinisani 1338). (1927). İstanbul: Evkaf Matbaası.

Hadisat-ı Siyasiye-i Dahiliyeden Dolayı Vefat Eden Bazı Zevat Ailelerine Hizmet-i Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kararname (1336, 1 Haziran). *Takvim-i Vekayi* (S. 3868).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima Senesi: 3, C. 1, Onüçüncü İnikad (3 Kânunuevvel 1332), s. 149. (1332). <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic03c001/mmbd03ic03c001ink013.pdf> (Erişim tarihi: 10.01.2024).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1, C. 1, İçtimâ-ı Fevkalade, Yirmidördüncü İnikad 18 Mart 1336 (1920), ss. 496-497. (1920). <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd04icf01c001/mmbd04icf01c001ink024.pdf> (Erişim tarihi: 08.01.2024).

Meclis-i Mebusan'ın Feshi Hakkında İrade-i Seniyye (1338, 23 Receb / 1336, 13 Nisan), *Takvim-i Vekayi* (S. 3826).

TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336. (T. Y.). Ankara: Büyük Millet Meclisi Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336. (T. Y.). Ankara: Büyük Millet Meclisi Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 7, Celse: 2, 29 Nisan 1336. (T. Y.). Ankara: Büyük Millet Meclisi Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi C. 2., D: 1, S: 1, İ: 25, Celse: 7, 7 Haziran 1336. (T. Y.). Ankara: Büyük Millet Meclisi Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Hukuku Hâkimiyet ve Hükümlerinin Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair (1338, 30 Teşrinisani). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf (Erişim tarihi: 30.04.2024).

Araştırma İnceleme Eserler

Akandere, O., & Polat, H. A. (2011). *Damat Ferit Paşa hükümetlerinin Millî Mücadele karşıtı politikaları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Akın, R. (2001). *TBMM devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde devlet erkleri ve idare*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akın, R. (2014). İttihat ve Terakki Hükümetleri'nin Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanması ve Malta sürgünleri (1918-1921). *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 59-120.

Akşin, S. (1992). *İstanbul hükümetleri ve Milli Mücadele C. 2: son meşrutiyet 1919-1920*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, S. (2002). Siyasal tarih (1908-1923). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi – C. 4: çağdaş Türkiye tarihi (1908 – 1980)* içinde (ss. 27-123). İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, S. (2010). *İç savaş ve Sevr'de ölüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Arslan, A. (1995). Anadolu Fevkalade Müfettişi-i Umumiliği - IV. ve V. Damat Ferit hükümetlerinin Anadolu'daki yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden geri alma teşebbüsü (1920). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 4 (16), 443-450. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000031

Ateş, F. (2018). II. Meşrutiyet sonrası kurşunla sansür geleneği bir muhalefet tasfiyesi örneği olarak Ahmet Samim cinayeti. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 89-104. <https://doi.org/10.38122/ased.486548>

Bağy. (T.Y.) *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagy>

Başabaş Dirier, A. (2021). Kuvayı İnzibatiye / Hilafet Ordusu. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8 (3), 968-983. <https://doi.org/10.46868/atdd.153>

Çetin, N. (2015). *Son sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çoker, F. (1994). *Türk parlamento tarihi – Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 C. 1*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Çoker, F. (1995). *Türk parlamento tarihi – Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. dönem 1919-1923 C. 3*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Demirel, A. (2017). *İlk meclisin vekilleri – Milli Mücadele Döneminde seçimler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erdem, T. (1982). *Anayasalar ve seçim kanunları (1876 – 1982)*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Gazel, A. A. (2022). Osmanlı Devleti’nde parlamento fesihleri (1877-1920). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (35), 67-101.

Girit, K. (2017). *Dönemin olayları ışığında Resneli Niyazi Bey*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Göl, H. (2021). Belgelerle Mahmut Şevket Paşa suikastı. *Tarih & Gelecek Dergisi*, 7 (1), 334-362. <https://doi.org/10.21551/jhf.892783>

Güneş, İ. (1985). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin düşünsel yapısı (1920 – 1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Güneş, İ. (1998). *Türk parlamento tarihi – I. ve II. Meşrutiyet, C. 2*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Hudson, M. O. (1927). Law reform in Turkey. *American Bar Association Journal*, 13 (1), 5-8.

İba, Ş., & Bakırcı, F. (2021). Türk Hukukunda “geçici kanun” ve “geçici madde” kavramları üzerine. *Uyumsuzluk Mahkemesi Dergisi*, 9 (17), 271-302. <https://doi.org/10.18771/mdergi.957901>

Koylu, Z. (2010). Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey’in öldürülmesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12 (46), 425-455. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000331

Küçük, C. “Bâbiâli Baskını”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini> (Erişim Tarihi: 16.09.2024).

Kütükoğlu, M. S. (T. Y.). İrade-i seniyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/irade-i-seniyye#:~:text=Arap%C3%A7a%20bir%20kelime%20olan%20ir%C3%A2de,emi r%20kar%C5%9F%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20kullan%C4%B1lan%20bir%20tabirdir> (Erişim tarihi: 10.01.2024).

Örsten Esirgen, S. (2017). *Osmanlı Devleti’nde kanun yapma geleneği ve Cumhuriyet Döneminde uygulanan Osmanlı kanunları*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Örsten Esirgen, S. (2022). Türk hukuk tarihinde kanun-ı muvakkat kavramı ve uygulaması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71 (1), 477-513. <https://doi.org/10.33629/auhfd.1061340>

Starr, J., & Pool, J. (1974). The impact of a legal revolution in rural Turkey. *Law & Society Review*, 8(4), 533-560. <https://doi.org/10.2307/3052883>

Şahin, A. M. (2021). Muvakkat kanunlar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 445-473. [10.46547/imuhfd.2021.08.02.11](https://doi.org/10.46547/imuhfd.2021.08.02.11)

Tanör, B. (2014). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tekin, Y., & İba, Ş. (2020). Görüşme ve yasama yöntemi bağlamında 1921 Anayasasının kanunlaşma süreci. *Amme İdaresi Dergisi*, 53 (2), 1-18.

Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de siyasal partiler – C. 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2003). Bağımsız Türkiye kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 50. yıldönümünde. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) C. 2* içinde (ss. 83-115). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2004). *Hürriyetin ilânı – İkinci Meşrutiyet'in siyasi hayatına bakışlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2007). *Türkiye'de siyasal partiler C: 3: İttihat ve Terakki – bir çağın, bir kuşağın, bir partinin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Turan, Ş. (1992). *Türk devrim tarihi 2. Kitap: Ulusal direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ünlü, T. B. (2019). *II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde İttihatçı bir fedai ve milletvekili Atıf Kamçıl*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, E. (1986). *Hukuk sözlüğü*. Ankara: Seçkin Kitabevi.

Yiğit, Y. (2014). İttihat ve Terakki Fırkası içinde parti içi muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (28), 103-125.

Zevkliler, A. (1989). *Medeni hukuk*. Ankara: Savaş Yayınları.

Zülfikar, H. (2016). Yok hükmünde. *Türk Dili – Dil ve Edebiyat Dergisi*, 110 (771), 38- 42.

Zürcher, E. J. (2003). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. (Çev. Salihoğlu, N.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 29.11.2023
Yayına Kabul Tarihi: 18.10.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1397607>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1818-1838
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ATİK ŞİKÂYET DEFTERLERİ'NDE URFA (RUHA) VAKIFLARIYLA İLGİLİ SORUNLAR

*Abdullah EKİNCİ**

*Berna TORKAK***

Öz¹

Bu çalışma, 1649-1837 yılları arasında Atik Şikâyet Defterleri'nde Urfa vakıflarıyla ilgili sorunları ele almaktadır. İslam devletlerinde asırlar boyunca derin tesirler bırakan vakıflar dinî, sosyal, kültürel ve hukukî bir müessesedir. Bu müessese bilhassa Osmanlı Devleti'nde büyük bir gelişim göstermiştir. Toplumun hemen hemen bütün ihtiyaçlarına cevap veren vakıflar, devletin içinde bulunduğu duruma da bağlı olarak zaman içerisinde bozulmaya başlamıştır. Bu da vakıflarda çeşitli sıkıntı ve problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Urfa'daki vakıflarda yaşanan temel sorun yönetim, gelir, sosyal hizmet ve hizmetlilerden kaynaklanmaktadır. Şehir sakinlerinin Divan-ı Hümayun'a ilettikleri şikâyetlerde vakıfların eski fonksiyonunu kaybettiği müdahale, rencide, taaddi ve gadr kelimelerinden anlaşılmaktadır. Şikâyetlerdeki bu retorik söylemler tevliyeti, geliri ve hizmeti ele geçirmeye çalışanların haksızlığına işaret etmektedir. Vakıflarda gelir ve hizmet gaspında bulunan kişiler askerî ve maliye beratlarını öne sürmekteydi. Müşteki ve müştekanın meşrulaştırma aracı sayılan bu beratlarla karşı Divan, defterlere müracaat ederek adaletsizliği ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu çalışma Urfa vakıflarıyla ilgili adalet denetim mekanizmasına iletilen şikâyetlerdeki problemlere odaklanmaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı Arşivi'nde bulunan Atik Şikâyet Defterleri, Evkaflar Defterleri, Urfa Şer'iyye Sicilleri ve bireysel belgelerden istifade edilerek alandaki mevcut literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Urfa (Ruha), Vakıf, Atik Şikâyet Defterleri, Divan-ı Hümayun.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ekinci, A. & Torkak (2024). Atik Şikâyet Defterleri'nde Urfa (Ruha) vakıflarıyla ilgili sorunlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1818-1838.

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-4767-2002, aekinci@harran.edu.tr.

** Dr., ORCID: 0000-0003-1994-9956, bernatorkak44@gmail.com.

¹Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

PROBLEMS RELATED TO THE FOUNDATIONS OF URFA (RUHA) IN THE ATİK ŞİKAYET DEFTERS

Abstract

This study deals with the problems related to the foundations of Urfa in the Atik Şikayet Defters between 1649 and 1837. Foundations are a religious, social, cultural and legal institution that left a deep impact on Islamic states for centuries. This institution showed a great development especially in the Ottoman Empire. The foundations, which responded to almost all the needs of the society, started to deteriorate and degenerate over time depending on the situation of the state. This led to the emergence of various difficulties and problems in foundations. The main problems in the foundations in Urfa stemmed from management, income, social services and servants. In the complaints submitted to the Divan-ı Hümayun by the inhabitants of the city, it is understood from the words interference, offense, taaddi and gadr that the foundations lost their former function. These rhetorical discourses in the complaints point to the injustice of those who tried to seize the trusteeship, income and services. Those who extorted income and services from the foundations claimed military and fiscal certificates. Against these certificates, which were considered a means of legitimizing the complainant and the complainant, the Divan tried to eliminate injustice by resorting to the ledgers. Therefore, this study focuses on the problems in the complaints submitted to the judicial oversight mechanism regarding the foundations of Urfa. In this direction, it is aimed to contribute to the existing literature in the field by utilizing the Atik Şikayet Defters, Evkaf Defters, Urfa Shar'iyye Registers and individual documents in the Ottoman Archive.

Keywords: *Urfa (Ruha), Foundation, Atik Şikayet Defters, Divan-ı Humayun.*

GİRİŞ

Bir malın sahibi tarafından toplumun ya da insanlığın yararına hayır cihetine ebediyen tahsis edilmesi İslam medeniyetinin önemli unsurlarından biri olan vakıf müessesesini ifade etmektedir (Günay, 2012, ss. 475). Bu müessese, VIII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl sonlarına kadar toplumun içtimaî, kültürel ve iktisadî hayatında önemli bir rol oynamıştır (Teber, 2002, ss. 198). Uzun yüzyıllardan beri İslam memleketlerinde büyük bir ehemmiyeti bulunan vakıflar yardımlaşma, dayanışma, iyilik ve şefkat duygularını temelinde barındırmaktadır (Yediyıldız, 2012, ss. 479).

Vakıflar hayırseverlik ve yardımlaşma duygusu dışında devletin ifa ettiği birçok kamu hizmetini yerine getiren müesseselerdir (Cin & Akgündüz, 2011, ss. 464). Günümüzde kamu hizmeti mahiyetindeki yol, köprü ve sulama işleri, hastaneler ve fakirlere yardım gibi muavenet işleri, kütüphaneler ve medreseler gibi birçok içtimai vazifeler vakıflar tarafından yerine getirilmiştir (Köprülü, 2005, ss. 263).

Toplumda bütün herkese hizmet sunan vakıflar, sosyal adaletin sağlanması noktasında önemli katkılar sağlamaktaydı (Taşkesen, 2017, ss. 62, 63). Sosyal adalet

ve sosyal hizmeti sağlamaya özen gösteren vakıflar yiyecek, giyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçları muhtaç şartı aramaksızın yerine getirmekteydi (Kırçıl Akkoç, 2010, ss. 64). Toplumun geneline eğitim, kültür, sağlık, diyanet, bayındırlık, sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmeti sunan vakıflar (Şensoy, 2016, ss. 41) hayır, yardımlaşma ve dayanışma müessesesi olarak telakki edilmekteydi (Kaya, 2017, ss. 1).

Ekonomik refahın sağlanması ve sosyal dayanışmanın artmasına katkı sağlayan vakıfların, (Kaya & Koca, 2020, ss. 146) XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sayılarında bir artış meydana gelmiştir. Bu artışın nedenlerinden biri zürri vakıflar olmuştur (Tunç, 2020, ss. 103). Aile fertlerinin yararına kurulmuş olan zürri vakıflar, (Akipek & Altaş, 1988, ss. 146) mülkiyet bütünlüğünü ve aile servetini korumayı amaçladığı gibi hayır amacıyla da kurulmuştur (Şahin Allahverdi, 2016, ss. 315, 316). Vakıf kuran kişi, bir taraftan ailesine sürekli bir gelir kaynağı sağlarken diğer taraftan da kendi kurmuş olduğu müesseselerde aile fertlerini çalıştırarak çeşitli sahalarda halka hizmet sunmuştur (Yediyıldız, 2003, ss. 18, 19). Ancak zaman içerisinde vakfın evladı olduğunu iddia edenler nedeniyle birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. İcareteyn denilen çift kiralama sistemi dışında gedik ve mukataa gibi vakıf gelirlerini oluşturan kiralama sistemlerinde de (Kaya, 2014, ss. 70, 71), kiracılardan kaynaklanan sorunlar yaşanmıştır. Yine 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte vakıfların gider fazlaları burada toplanmıştır. Bu nezarete toplanan paralar, vakıfların zaruri harcamaları dışında devletçe kullanılmıştır. Giderlerin bu şekilde kullanılması neticesinde birçok vakfın bakım ve tamirâtı yapılamamıştır (Alkan, 2007, ss. 76-79). Bunların haricinde vakıfların denetiminden kaynaklı problemler ile vakıf hizmetlilerinin müdahalelere maruz kalması ve kişisel çıkarlarına yenik düşerek vakfın gelirlerinden nemalanma düşüncesi sistemde sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Torkak, 2023, ss. 85-88).

Genel çerçevede vakıf sisteminde bozulma süreçlerine dair yaşanan tüm bu sıkıntılar Atik Şikâyet Defterleri'ne yansımıştır.² 1649-1837 yılları arasında Osmanlı taşrasında şahsi davaları, askerî ve mülkî amirler ile memurlardan gelen her türlü şikâyetleri kapsayan bu defterlerde vakıf müessesesi ile ilgili de birçok şikâyet bulunmaktadır. Ahkâm ve Mühimme Defterleri'nin devamı olan Atik Şikâyet Defterleri (Aktaş, 1991, ss. 68), Osmanlı bürokrasinin önemli defter serilerinden biri sayılmaktadır (Emecen, 2005, ss. 125). Mühimme ve Şikâyet Defterleri'nden sonra her türlü şikâyetler eyaletlere özgü şekilde Ahkam-ı Şikâyet adı verilen defterlere kaydedilmiştir. Bu defter serisinden önceki defterlere Atik Şikâyet Defterleri denilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 213 adet bulunan Atik Şikâyet Defterleri'nde (Kovacs, 2013, ss. 274, 276) Urfa³ vakıflarında meydana gelen

² Atik Şikâyet Defterleri ile ilgili ilk kapsamlı çalışma Hans Georg Majer tarafından yapılmıştır bk. (Majer, 1984).

³ Şikâyetlerde Ruha olarak geçmektedir. Arap hakimiyeti sonrasında şehre resmi olarak Ruha denilmeye başlamıştır (Ekinci & Paydaş, 2008, ss. 3).

sorunlara dair şikâyetler yer almaktadır. Bu vakıflara dair bilgiler tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Atık Şikâyet Defterleri’ndeki Urfa Vakıfları

1	Halilürrahman Vakfı
2	Mevlid-i Halilürrahman Vakfı
3	Veysel Karani Vakfı
4	Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı
5	Mevlevihâne Vakfı
6	Sultanzâde Vakfı
7	Hamza Curun Vakfı
8	Cami-i Kebir
9	Karaburç Camii
10	Tohtemur Camii
11	Narınca Camii
12	Yusuf Paşa Camii
13	Mencek Zaviyesi
14	Hasan Paşa Camii
15	Kutbeddin Camii
16	Şatır Hüseyin Ağa Camii
17	Timurboğa Medresesi
18	Hindiye Tekkesi
19	Şeyh Müslüm Zaviyesi

Tablo 1’de isimleri verilen Urfa vakıflarındaki sorunların temelinde yönetim, gelir, hizmet ve hizmetlilerin dahil olduğu ya da maruz kaldığı haksız müdahale kaynaklı şikâyetlerin bulunduğu görülmektedir (Tuğluca, 2016, ss. 216). Urfa vakıflarıyla ilgili bu şikâyetler genellikle Divan-ı Hümayun’a gelerek, arzuhalle ya da mektupla iletilmiştir. Reaya, askerî, müslim ve gayrimüslim herkesin bu yollar ile ilettikleri şikâyetlere (İnalçık, 2017, ss. 65) karşı Divan, Urfa’daki yerel yöneticilere hükümler göndererek haksızlığın giderilmesini istemiştir.⁴ Yine Divan, vakıflarla ilgili bazı şikâyetlerde Divan-ı Hümayun’da veya Defterhâne-i Amire’de bulunan Evkaf ve Anadolu Muhasebe Defterleri’ne bakarak hüküm vermiştir.

Şikâyetlerde *taaddi*, *gadr*, *rencide* ve *müdahale* kelimeleri ile ifade edilen haksızlıklara karşı, haklı olan taraf fetva, hüccet ve berat gibi delillendirme araçlarıyla Divan’da bir adalet arayışı çabasında bulunmuştur. En yüksek yargı

⁴ Çalışmada, doğrudan Urfa yöneticilerini muhatap alan şikâyetler seçilmiştir. Bu şikâyetler içerisinde köy ve nahiyeler yer almasından dolayı çalışmaya dahil edilmiştir. Bunun haricindekiler dahil edilmemiştir.

makamı olan Divan-ı Hümayun'da (Mumcu, 2020, ss. 68) adalet talep eden Urfa sakinleri böylece vakıflardaki sorunları ileterek merkezi haberdar etmiş oluyorlardı. Merkez de bu sayede taşrayı denetim altında tutmaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti'nin XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki iktisadi, siyasi ve sosyal durumu ve bu duruma bağlı olarak yeniden yapılanma süreci yereli denetleme ihtiyacını doğurmuştur (Tuğ, 2023, ss. 16). Bu ihtiyacın bir sonucu olan Atik Şikâyet Defterleri böylece Urfa'daki vakıflara dair önemli argümanlar sunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma söz konusu defterler üzerinden Urfa vakıflarındaki yönetim, gelir, sosyal hizmet ve hizmetlilerle ilgili şikâyetlere odaklanmaktadır.

Yönetim

Vakfın yönetim ve idaresinden sorumlu olan mütevellinin, vakfi şer'i hükümlere göre yönetmesi gerekmektedir. Osmanlı'da mütevellinin yaptığı bu iş genellikle tevliyet olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2006, ss. 217; Arslanboğa, 2018, ss. 553). Atik Şikâyet Defterleri'nde yönetim ve tevliyetle ilgili şikâyetler arasında mütevelliyeye yönelik yapılan müdahalelerin olduğu görülmektedir. Tevliyet görevini ifa eden mütevelliler, uzun yıllar boyunca hizmetlerini yerine getirmelerine rağmen müdahalelerden kaçamamışlardır. Zira mütevelliyeye karşı müdahaleyi gerçekleştirenler onun *edâ-yı hizmet* etmesini önemsememekteydi. Önemli olan husus tevliyeti bir şekilde ele geçirmektir. Tevliyeti ele geçirmenin yollarından biri beratlardı. Çünkü berat, vakıflardan haksız bir şekilde faydalanmak isteyenler için önem arz etmekteydi. Bu yolu tercih edenler, çeşitli bahaneler öne sürerek tevliyeti zapt etmek istiyorlardı. 1703 yılında Halilürrahman Vakfı şeyhi böyle bir olaya maruz kalmıştır. Vakfın tevliyeti Şeyhzâde Mehmed'in üzerinde olmasına rağmen Seyyid İsmail'in müdahalesi ile karşılaşmıştır. Bu müdahale sonrasında Şeyhzâde Mehmed, Divan-ı Hümayun'a giderek Seyyid İsmail'den şikâyetçi olmuştur. Bu şikâyet öncesinde her iki taraf olay mahallinde murafaa olmuşlardı. Muhtemelen bu murafaa, Şeyhzâde Mehmed'i tatmin etmemiş olacak ki Urfa'dan kalkıp İstanbul'a Divan-ı Hümayun'a kadar gitmiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 39, ss. 556, h. 2367).

1704 yılında ise yine buna benzer bir olay Veysel Karani Vakfı'nda yaşanmıştır. Şikâyete göre vakfın tevliyeti Ebubekir üzerinde olmasına rağmen Ali ve Ramazan tevliyete müdahale etmişlerdir. Bu şikâyette dikkat çeken hususlardan biri yine beratlar olmuştur. Fakat bir taraf maliye beratını diğer taraf ise askerî beratını öne sürmekteydi. Verildiği kalemlere göre bu isimleri alan beratların büyük kısmını maliye beratları oluşturmaktaydı. Vakıflarla ilgili vazifeler için maliye kaleminden verilen beratlar kullanılmaktaydı. Askerî beratlar ise kazasker tarafından verilmekteydi. Hangi kalemin, hangi beratı vereceği belli olmasına rağmen istediği beratı hakkıyla alamayan bazı kişiler rüşvet vererek diğer bir kaleminden berat almaktaydılar (Kütükoğlu, 1988, ss. 131, 132). Bu şikâyette de bir taraf haksız yollardan beratı elde etmiştir. Nitekim Ebubekir maliye beratıyla, Ali ve Ramazan da askerî beratıyla tevliyetin üzerlerinde olduğunu iddia etmekteydiler. Ali ve Ramazan bu beratı güvenerek 1698 senesinden beri Veysel Karani Vakfı'nın

mahsulünü almışlardı. Yaşanılan olaylar üzerine Ebubekir, maliye beratını delil göstererek her ikisinden şikâyetçi olmuştur. 1703 yılında başlayan bu şikâyet iki yıl daha devam etmiştir. Keza bu yıllara ait defterlerde aynı kişilerin söz konusu olaya dair şikâyetlerinin olduğu görülmektedir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 41, ss. 163, h. 725; BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 44, ss. 185, h. 787; BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 44, ss. 197, h. 837).

Urfa'da vakıflarla ilgili şikâyetlerde tevliyete müdahale edenler arasında mütegalibe⁵ olarak adlandırılan zorba kişiler de bulunmaktadır. 1725 yılında Cami-i Kebir tevliyeti Mustafa'nın üzerine olmasına rağmen mütegalibeden Muhsin tevliyeti zapt etmiştir. Bu zapt sonrası Mustafa şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 104, ss. 288, h. 2). Yine benzer bir olay Biretü'l-Fırad'da⁶ meydana gelmiştir. Burada bazı cami ve zaviyelerin hem mütevellisi hem de nazırı olan Şeyh Abdülkadir, mütegalibelerin zaptına maruz kalmıştır. Mütegalibeler bunun hizmetine karşılık geleni vermeyip, muhalefet etmişlerdir. Zapt ve müdahale sonrasında Şeyh Abdülkadir, fetvasını da eline alarak şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 125, ss. 595, h. 2).

Urfa'daki vakıfların bir kısmında müşterek tevliyetle ilgili aynı müdahalelerin olduğu görülmektedir. Müşterek tevliyetlerde şahıslardan birinin diğerinin vazifesine ve hissesine müdahale etmesi şikâyete neden olmuştur. Bu müdahil olma durumu müşterekliği yani ortaklığı bozmuştur. 1728 yılında Mevlid-i Halilürrahman Vakfı'nda, İbrahim ve Halil tevliyete müştereklerdi. Bu müşterekliğe zarar veren kişi Halil olmuştur. Çünkü Halil, kendi hissesi haricinde İbrahim'in de hissesine düşeni zapt etmiştir. Bunun üzerine İbrahim, Divan'a giderek şikâyetçi olmuştur. Şikâyetin ardından Divan, Anadolu Muhasebe Defterleri'ne müracaat ederek bunların tevliyete müşterek olduklarını ve birbirlerinin vazifelerine müdahale edilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 120, ss. 142, h. 1).

Gelir

Vakıfların devamlılığını sağlayabilmesi ve çeşitli hizmetleri sunabilmesi için gelirlere ihtiyaç duyulmaktadır (Şensoy, 2016, ss. 46). Defterlerde *galle ve akar* (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 112, ss. 557, h. 1; BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 113, ss. 58, h. 2) şeklinde adlandırılan gelirler, tarım işletmeleri, meskenler, ticarî binalar, dükkânlar ve sanayi işletmelerinden sağlanmaktadır (Alkan, 2014, ss. 128). Urfa'da vakıfların gelirleriyle ilgili şikâyetler arasında tarım işletmeleri, ticarî binalar ve dükkânların olduğu görülmektedir.

Vakıf müessesesi içerisinde tarım işletmeleri bağ, bahçe, arsa, bostan, mezra, tarla, mukataa, çiftlik, köy ve maden ocaklarından oluşmaktadır (Yediyıldız, 2003, ss. 96). Bu işletmelerden elde edilen gelirler vakfın aydınlatılması, tamiri,

⁵ Lügatte zorba ve derebeyi anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami, 2004, ss. 1281).

⁶ Osmanlı hakimiyeti süresince Birecik için Biretü'l-Fırad ismi kullanılmıştır. Bu isim Birecik ve Fırat'ın kalesi anlamına gelmektedir (Öğüt, 2013, ss. 7).

temizliği, sosyal hizmetleri ve personel giderlerine harcanmaktaydı. Vakfın gelir ve giderlerine dair envanterler kayıt altına alınmış olmasına rağmen vazifesine ve hissesine *kanaat etmeyenler* şikâyetin öznesi olmuşlardır. 1705 yılında kanaat etmeyenlerden biri Mehmed olmuştur. Karaburç Mescid-i Şerif Vakfı⁷ mütevellisi Şeyh Mustafa'nın şikâyetine göre vakfın gelir kaynaklarından biri Taşbasan köyünün mahsulüydü. Bu mahsulden yılda iki bin bir akçe gelir elde edilmekteydi. Bu gelirin bir kısmı Timurboğa Medresesi'ndeki müderrislere verilmekteydi. Mehmed de bu medresede müderristi. Mehmed'i, şikâyetin faili yapan husus hizmeti karşılığında aldığı ücrete kanaat etmemesiydi. Nitekim daha fazlasını talep eden Mehmed, Taşbasan köyünün ¼ mahsulünü zapt etmiştir. Birkaç seneden beri devam eden zapt üzerine müteveli Şeyh Mustafa, Divan-ı Hümayun'a şikâyetini iletmıştır. Divan, Şeyh Mustafa'nın şikâyetinin ardından Evkaf Defteri'ne bakarak haksızlığı önlemeye çalışmıştır (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 42, ss. 499, h. 2147).

Vakfın gelir kaynaklarıyla ilgili bir diğer şikâyet çiftlikler olmuştur. Bilindiği üzere saraya yakınlığı bulunanların mirî toprakları kendilerine bağışlatıp, ardından da vakıf haline getirmeleri neticesinde çiftlikler ortaya çıkmıştır (İnalçık, 2009, ss. 331). Tohtemur Cami-i Şerif Vakfı'nın ise gelirini Karayer çiftliği, Mevlid-i Halil çiftliği ve Ayn-ı Halil çiftliği oluşturmaktadır. Vakıf dahilinde bulunan bu çiftliklerin öşür vergisi vakıftan alınmaktaydı. Öşür vergisi haricinde resm-i çift adı altında herhangi bir vergi türü defterde yazılı değildi. Ancak Rakka beylerbeyleri,⁸ iki seneden beri resm-i çift talebinde bulunarak vakfı zarara uğratmışlardır. Şikâyette *kadimü'l-eyyamdan beri* böyle bir talebin olmadığı vurgulanmaktaydı. Kadime atf yapılması aslında eskiden beri süregelen düzenin bozulduğuna ve şikâyeti yapan tarafın haklı olduğuna işaret etmekteydi (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 13, ss. 294, h. 1401).

Vergi konusuyla bağlantılı olarak 1727 yılında Döğerli aşiretine mensup bazı kişilerin bir şikâyeti bulunmaktadır. Bu şikâyete göre Sultanzâde Vakfı mütevellisi, defterde raiyyet olmadıkları halde rûsûm-ı raiyyet⁹ talebinde bulunmuştur. Aşiret mensupları ise vakıf dahilindeki köyün raiyyeti olmadıklarını belirterek şikayetçi olmuşlardır (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 115, ss. 84, h. 2).

Urfa'da geliri yüksek vakıflardan biri Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarıdır. Bu vakıflar hem peygamber ailesine hem de burada yaşayanların ihtiyaçlarını karşılayıp, destek çıkmak için kurulmuştur (Kazıcı, 1999, ss. 237). XIX. yüzyılda Urfa'da 125

⁷ Caminin diğer adı Hızanoğlu Camii'dir bk. (BOA, MŞH. ŞSC. d. 8822, ss. 410, h. 330; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8822, ss. 727, h. 1071; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8830, ss. 107, h. 212; BOA, EV. d., 18256, ss. 3; Çoban, 2018, ss. 169; Yıldırım, 2020, ss. 350; Kahraman, 2016, ss. 269).

⁸ XVII. yüzyılda Rakka Beylerbeyleri Koca Dilaver ve Deli Dilaver Paşalar Urfa halkından haksız para taleplerinde bulunarak zulmetmişlerdir bk. (Ekinci & Torkak, 2022, ss. 589-610).

⁹ Reyanın ödemekle yükümlü bulunduğu raiyyet rûsumu hakkında detaylı bilgi için bk. (İnalçık, 1959, ss. 575-610).

adet vakıf, Haremeyn'e tahsis edilmiştir (Turgut, 2020, ss. 138, 139). Şehirdeki birçok dükkân, bahçe, ev, tarla ve bağ Haremeyn'e vakfedilmiştir (BOA, EV. d., 12979, ss. 1; BOA, EV. d., 17350, ss. 1, 2; BOA, EV. d., 22052, ss. 1, 2). 1730 yılında vakıf dahilinde bulunan bahçeyle ilgili bir konu defterlere yansımıştır. Haremeyn-i Şerifeyn'e vakfedilen bahçedeki sebze ve meyveden elde edilen gelir vakfa verilmekteydi. Bahçıvan taifesinin elinde bulunan fetva ve hüccet gereğince ne bahçeye ne de taifeye müdahale yapılmaması gerekmektedir. Ancak tüm bunlara rağmen ehl-i örf taifesi ile mütegalibeden bazı kişiler, bahçıvan taifesine müdahale etmiştir. Bu müdahale sonrası bahçıvan taifesi Divan'a giderek şikâyetçi olmuşlardır (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 126, ss. 301, h. 4, h. 5).

Yine vakfın geliri olan bahçelerin kirasıyla ilgili de şikâyetler bulunmaktadır. Bu şikâyetlerde sorunun sebebi kiracılar olmuştur. Çünkü kiracılar ecr-i misili ile kiraya verilen bahçenin bedelini ödemeye yanaşmamaktaydı. Burada ecr-i misilden kasıt kiracının bir sözleşmeye bağlı olmadan faydalandığı veyahut mülk sahibinin faydalanmasına engel oluşturduğu durumlarda ödemesi gereken kira bedelidir (Akgündüz, 1984, ss. 344). Bu bedel ona benzer yerlerin kirasına göre belirlenmekteydi (Devellioğlu, 1999, ss. 202). Bedelin ödenmemesi ya da tamamlanmaması vakfi zarara uğratmıştır. Narıncı Cami-i Şerif Vakfı mütevellisinin¹⁰ şikâyeti de bu zarardan kaynaklanmaktadır. Vakfın eski mütevellisi bir adet bahçeyi Mustafa'ya ecr-i misil ile kiraya vermiştir. Fakat Mustafa, bu kirayı vermemiştir. Yeni müteveli ise Mustafa'nın mütegalibe olduğunu ve kirayı hala vermediğini belirterek şikâyetçi olmuştur. Şikâyete göre Mustafa'nın mütegalibe olmasından dolayı hakkın icrası bir türlü mümkün olmamıştır. Bu yüzden müteveli, şeyhülislamdan fetva alarak Divan'a gitmiştir. Hakklılığını fetva ile delillendiren müteveli, şikâyetiyle vakfın gelirini koruduğu gibi aynı zamanda muhasebe kayıtlarında meydana gelecek noksanlığı da önceden merkeze bildirmiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 116, ss. 205, h. 1).

Vakıfların gelirleriyle ilgili şikâyetler arasında temlik konusu da yer almaktaydı. Bilindiği üzere devlet, mirî arazi konumunda bulunan bazı yerleri kendisine hizmet etmiş kişilere mülk olarak tevcih etmektedir. Arazinin bu şekilde verildiğini içeren belgeye temliknâme denilmektedir (İpşirli, 2011, ss. 430). Devlet bazı köy ve arazileri dervişlere, şeyhlere¹¹ temlik ederek oraları canlandırma politikasını izlemekteydi (Barkan, 1942, ss. 290). Saltanat bağıışı olarak verilen temliklerin (Singer, 2004, ss. 38) sahipleri vergi ve idarî konularda bağımsızdı. Yani bu topraklarda sayım yapılamamakta ve yöneticiler müdahale edememekteydi (Barkan, 1980, ss. 152). Temlik edilen topraklar serbest mülk olduğundan devlet,

¹⁰ Şikâyette iki mütevellinin isimleri yazılmamıştır. Yalnızca bir mütevellinin sabık yani eski olduğu belirtilmiştir. Bu yüzden şikâyete konu olan mütevelliler çalışmamızda eski ve yeni müteveli şeklinde ele alınmıştır.

¹¹ Urfa'da Şazeli Şeyhi Ali Dede'ye Karaköprü köyü temlik edilmiştir. Diyarbekir'de ise Şeyh Mahmud Urmevi'nin evlatlarına Kabi köyü temlik edilmiştir bk. (Ekinci & Torkak, 2023, ss. 41-54; Ekinci & Torkak, 2022, ss. 185-207; Ekinci & Asoğlu, 2018, ss. 189-195).

kendi adına birçok hakkı temlik sahibine devretmiştir (İnalçık, 2018, ss. 144). Özel mülkiyet statüsünde bulunan bu yerlerin bilhassa vergileri gelir kaynağı olduğundan zaman içerisinde sahte temlik iddialarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. 1735 yılında Abdurrahman'ın şikâyeti bu iddiadan kaynaklanmaktadır. Halep'te sakin Hamavizâde ailesinden bazı kişiler, selatin-i maziyye temliki iddiasında bulunmuşlardır. Bunlar, iddia ettikleri yerin sahibinin sultan olmasını dayanak bilip, haksızlıklarını bu yoldan ilerletip durmuşlardır (Akdağ, 2020, ss. 633). Havâss-ı hümayun köylerinden Harran'ın, öşür vergisi has tarafından alınmasına rağmen bunlar hem Defter-i Hakani'ye hem de kadime aykırı davranarak vergiyi almışlardır. Bu aykırı davranış sonrası Abdurrahman, delillendirme aracı fetvasını da alarak şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 149, ss. 297, h. 984).

Şehrin ticarî merkezini oluşturan han, çarşı, bedesten ve dükkânlar vakfa gelir sağlayan işletmeler arasında yer almaktaydı (Raymond, 1995, ss. 162, 163). Bu güçlü gelir kaynakları arasında bulunan çarşı ve dükkânlarla ilgili şikâyetlerde mütevellinin, esnafın ve mütegalibenin olduğu görülmektedir. 1731 yılında Yusuf Paşa Cami-i Şerif Vakfı'nın gelirlerinden biri dükkânlardı. Bu dükkânlarda bulunan esnaf vergilerini vermelerine rağmen mütegalibeden bazıları haksız vergi talebinde bulunmuşlardı. Esnaf, retorik olarak kendini haklı çıkarmak için *kendi üzerine düşeni* verdiğini belirtmekteydi. Fakat buna rağmen haksız vergi talebinden kaçmamışlardı (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 132, ss. 61, h. 1). Aynı vakıf dahilinde bez dokuma işiyle uğraşan çulhacılar (Akınarlı, 1996, s. 20) da retorik söylemle kendi paylarına düşen vergiyi verdiklerini belirtmekteydiler. Ancak çulha esnafından bazılarının bunu vermemesi, gerek esnafı gerekse de gelirleri olumsuz etkilemiştir (BOA, A. {DVNS. ŞKT. d.,111, ss. 140, h. 3).

Urfa'da dükkânlardan sonra vakıfların bir diğer gelir kaynağı çarşılardı. Sipahi Çarşısı, Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı'nın gelirini oluşturmaktaydı. Bu çarşının dört kapısı bulunmaktaydı (Kürkçüoğlu, 1990, ss. 35). Doğu, batı ve güneye açılan kapılar, şehrin sosyo-ekonomik hayatına yön vermekteydi. Sipahi Çarşısı bu kapılar ile bağlantılı olup; Urfa'nın iktisadî hayatının ana damarlarından birini oluşturmaktaydı (Ekinci, 2018, ss. 67). Çünkü kapılardan geçişlerde belirli bir ücret alınmakta ve bunun bir kısmı da vakfa verilmekteydi. Gelir söz konusu olduğunda kişisel çıkar devreye girmektedir. 1736 yılındaki şikâyete göre müteveli de kişisel çıkarına yenik düşmüşse benziyordu. Müteveli, her ne kadar bu kapılardan alınan ücreti vakıf için aldığını iddia etse de bu iddiası Urfa halkının şikâyet etmesini önleyememiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 152, ss. 57, h. 203).

Vakıf Hizmeti ve Hizmetlileri

Vakıfların yönetim ve gelir kaynaklarına yönelik yapılan müdahaleler aynı şekilde hizmet ve hizmetlilerine karşı da yapılmıştır. Defterlerde yer alan şikâyetlere göre yiyecek, giyecek ve barınma gibi çeşitli sosyal hizmetleri sunan vakıfların mütevellileri, hizmetin toplumsal kanada ulaşmasına engel olmuşlardır. Böyle bir durum Hindiyeye Tekkesi'nde meydana gelmiştir. Kaynaklarda Hindiyeye ya da

Hindiyan (BOA, EV. d., 16232, ss. 2) olarak geçen tekke, Hızanoğlu sokakta bulunmaktadır (Durma, 2015, ss. 124) 1848 yılındaki berat suretine nazaran bu tekke, IV. Murat (1623-1640) tarafından inşa ettirilmiştir (BOA, MŞH. ŞSC. d. 8820, ss. 117, h. 201; Yıldız, 2010, ss. 92). Tekkenin devamlılığını sağlamak için Halilürrahman Vakfı'ndan, günlük otuz iki adet ekmek, beş okka et, on bir köpek aşı ve gayrimenkul bağışlamıştır (Birecikli, 2012, ss. 251; BOA, EV. d., 12373; BOA, EV. d., 12979). Yine bu tekkeye Mencek Zaviyesi Vakfı'ndan bazen dört akçe¹² ile Kızıl Camii¹³ Vakfı'ndan da iki akçe verilmektedir. Bu üç vakıf tarafından desteklenen Hindiye Tekkesi'nin¹⁴ sosyal hizmetini mütevelliler bertaraf etmişlerdir. 1770 yılında Hindiye fukarası ve şehrin ileri gelenleri Divan'a arzuhal sunarak mütevellilerden şikâyetçi olmuşlardır. Çünkü bu vakıflardan tahsil edilen yiyecek ve akçelerin fukaraya sarf edilmesi gerekirken mütevellilerin vermemesi şikâyete neden olmuştur (BOA, A. {DVNSSKT. d. 177, ss. 182, h. 790).

Hindiye Tekkesi gibi Emir Mencek Zaviyesi Vakfı'nın¹⁵ da sosyal hizmetleri arasında yiyecek ve erzak tahsil etmek yer almaktaydı. Ancak vakfın mütevellisi Seyyid İbrahim, vakfın şartı olmasına rağmen bunları tahsil etmemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d. 4, ss. 469, h. 1988).

Toplumsal yaşama sunmuş olduğu hizmetlerle katkı sağlayan vakıfların (Işık, 2019, ss. 1, 2) hizmetlilerine de önemli görevler düşmekteydi. Fakat hizmetlilere yapılan müdahaleler hem vakıf hizmetini hem de hizmetlilerini zor durumda bırakmıştır. Aynı veya farklı vakıf çatısı altındaki hizmetlilerin, hizmetlerine yönelik yaptığı müdahaleler şikâyetlerde ağırlıklı olarak yer almıştır. Yine bu şikâyetlerde herhangi bir vakıfta görevli olmayan kişilerin de müdahalelerde buldukları görülmektedir. Beratlarla tevcih edilen hizmetlilerin uğramış oldukları görev gaspı onları, Divan'da bir hak arayışına sevk etmiştir. İfa ettiği hizmetin kendi hakkı olduğunu vurgulayan vakıf hizmetlileri, beratları meşrulaştırma aracı olarak kullanmıştır. 1694 yılında görev gaspına maruz kalan İshak Çelebi, bu meşrulaştırma aracını kullananlar arasında yer almıştır (BOA, A. {DVNSSKT. d. 18, ss. 67, h. 322).

¹² 1856 yılında Mencek Zaviyesi Vakfı'ndan tekkeye verilen tutar 12 akçe olmuştur (BOA, EV. d., 15803, ss. 3).

¹³ Bu caminin diğer adı Cami-i Kebir'dir (BOA, C. EV., 512/25864; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8822, ss. 335, h. 687; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8843, ss. 197, h. 176; Küçükaçar, 2017, ss. 665; Cula, 2017, ss. 75).

¹⁴ Tekke ile ilgili daha detaylı bilgi için şu çalışmaya bk. (Ekinci & Torkak, 2023, ss. 105-114).

¹⁵ Memlûklerin Şam Meliki Emir Mencek tarafından kurulan vakfın gelirleri Vefâî tarikatı şeyhlerine bağlanmıştır. Vakıfla aynı ismi taşıyan hamam ve han da bulunmaktadır (Bizbirlik, 2002, ss. 376; Ekinci & Polat, 2022, ss. 17; Turan, 2012, ss. 174; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8823, ss. 14, h. 28; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8823, ss. 330, h. 694; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8832, ss. 385, h. 943; BOA, MŞH. ŞSC. d. 8835, ss. 24, h. 7; BOA, EV. d., 14164, ss. 2; Öztürk, 2020, ss. 363; Tekin, 2019, ss. 91).

1721 yılında Hasan Paşa Cami-i Şerif Vakfı mütevellisi Mehmed Hanif, kaza sakinlerinin müdahalesi ile karşılaşmıştır. Müteveli, vazife talebiyle rencide edildiklerini beyan ederek şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 88, ss. 27, h. 1). Görev gaspında müşteki tarafın berat ile görevli olduğu, müştekanın¹⁶ da beratsız olduğu şikâyetlerde vurgulanmaktaydı. Örneğin 1725 yılında Halilürrahman Medresesi'nde müderris Mustafa'nın *şeyhülislam işareti ile maliye tarafından beratlı* olduğu, fakat kaza sakinlerinden bazı kişilerin beratsız müdahale ettiği önemle belirtilmekteydi (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 105, ss. 288, h. 1). Yine 1789 yılında Kutbeddin Camii hatibi Seyyid Mehmed Halife'nin beratla görevli olduğu, ancak ashab-ı ağrazın ise beratsız müdahale ettiği şikâyetinde geçmekteydi (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 193, ss. 17, h. 68). Ashab-ı ağraz olarak adlandırılan kötü maksatlı kişilerin müdahalesine Şatır Hüseyin Ağa Camii imamı Seyyid Mahmud da maruz kalmıştır. Mahmud, ashab-ı ağraza karşı haklılığını, berat ile delillendirmeyi tercih etmiştir. Divan da bu delil karşısında defterlere bakarak, imametin Mahmud'a ait olduğunu ve ashab-ı ağrazın da askerî beratla taarruz etmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 114, ss. 166, h. 3; BOA, AE. SAMD. III.,84/8444). Divan'ın defterlere müracaat etme geleneği bu gibi şikâyetlerde hüküm vermesini sağlamıştır. Zira Atik Şikâyet Defterleri'ndeki çoğu konularda Divan, sorunun çözülmesi için yerel idarecilere talimatlar vermektedir. Fakat hem bu şikâyetinde hem de mütegalibeye istinat edip müdahalede bulunanlara karşı defterlere bakarak hüküm vermiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 18, ss. 67, h. 322).

Sahte beratlarla veya mütegalibeye istinat edip müdahaleyi gerçekleştiren olduğu gibi devlet görevlisini dayanak sağlayanlar da bulunmaktaydı. 1723 yılında Tohtemur Camii¹⁷ imamı Molla Muhiddin Ali, vazifesine karşılık gelen bedeli vakfın mütevellisinden talep etmiştir. Ancak müteveli vermemekte bahane etmenin yanı sıra ashab-ı ağrazdan Yusuf ve İsmail, iskân kâtibi Abdurrahman'a dayanarak müdahalede bulunmuşlardır. Haksızlığa uğradığını belirten Molla Muhiddin Ali, yerel güçlerin hukuksuz ittifakından şikâyetçi olmuştur. Divan da olayın çözümünü mahalline bırakmıştır (BOA, A. {DVNSSŞKT. d. 80, ss. 69, h. 3).

Vakıf hizmetlilerinin vefatından sonra hizmetin kendi hakkı olduğunu beyan eyleyen taraflar, haksızlıklarını yine beratlar ile delillendirmeye çalışıyordu. Bu bağlamda beratlar hem şikâyetçinin hem de şikâyet edilenin kullanmış olduğu bir savunma aracıydı. Ancak bunun doğruluğunu kanıtlayacak ve hüküm verecek kurum Divan-ı Hümayun'du. Nitekim şikâyetlerde görüldüğü üzere Divan, defterlere bakarak şikâyet eden ve edilenlerin kayıtlı olup olmadığını kontrol etmekteydi. Yine Divan, beratları gereğince zapt ettirilmemesi konusunda da talimatlar vermektedir. Şöyle ki 1724 yılında Mevlevihane Vakfı'nda günlük on akçe vazifeyle mutasarrif

¹⁶ Müşteki şikâyet eden, müşteka şikâyet olunan anlamındadır (Şemseddin Sami, 2004, ss. 1350).

¹⁷ Halk arasında Tahtamor Mescidi olarak bilinmektedir. Hasan Padişah Camii'nin doğu tarafında bulunmaktadır (Kürkçüoğlu, 2013, ss. 86).

Şeyh İbrahim, buk'a müderrisi Derviş İbrahim'in vefat ettiğini ve vefatından sonra Abidin'in bu boşluktan faydalanıp görevini gasp ettiğini belirtmektedir. Maliye tarafından geçici olarak verilen berat ile vazifenin kendi hakkı olduğunu söyleyen Şeyh İbrahim'in şikâyetinin ardından Divan, *beratı mucebince zapt* ettirilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 80, ss. 461, h. 2). 1741 yılında ise Urfa kadısının, buna benzer bir konudan ötürü Divan'a mektup gönderdiğini görmekteyiz. Kadının şikâyetine göre Tohtemur Camii'nde askerî beratla duâgû Şeyh Ahmed vefat etmiştir. Vefatından sonra diğer Ahmed, bu beratı kendi üzerine almıştır. Kadı ise askerî tarafından kaydının silindiğini ve bunun şarta aykırı şekilde vazife talebinde bulunduğunu belirterek şikâyetçi olmuştur. Her ikisinin aynı isme sahip olması ve Şeyh Ahmed'in vefatından sonra bu kayıttın silinmemesi muhtemelen böyle bir problemin meydana gelmesine neden olmuştur. Nitekim kadının şikâyeti sonrası Divan da kayıttın silinmesi emrini vermiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 170, ss. 441, h. 1533).

Vakıflarda vefat haricinde görevi feshedilen kişilerin yerine gelen hizmetliler, eski hizmetlinin müdahalesine maruz kalmışlardır. 1725 yılında Şeyh Müslüm Zaviyesi'nden¹⁸ Şeyh Ömer böyle bir müdahale ile karşılaşmıştır. Şeyh Ömer'in şikâyetine göre Şeyh Mehmed'in görevinin feshedilmesi sonucunda zaviyeye şeyh olarak tevcih edilmiştir. Elinde de tevcih edildiğine dair beratı bulunmaktadır. Fakat tüm bunlara rağmen eski hizmetli Şeyh Mehmed, berata aykırı şekilde müdahale etmiştir. Uğramış olduğu haksızlık üzerine Şeyh Ömer arzuhal sunarak Divan'a şikâyetini iletmiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 109, ss. 394, h. 4; BOA, C. EV., 255/13009; BOA, C. EV., 145/7224; BOA, C. EV., 469/23726). 1736 yılında ise Hamza Curun Vakfı mütevellisi Seyyid Ramazan, yine aynı konudan dolayı şikâyetçi olmuştur. Şikâyete göre vakfın tevliyeti Seyyid Hasan'da idi. Ancak Seyyid Hasan ne vakfi tamir ettirmiş ne de mürtezikalının vazifelerine düşen parayı vermiştir. Müteveli olarak sorumluluğu yerine getirmeyen Seyyid Hasan görevinden alınarak yerine Seyyid Ramazan gelmiştir. Berat ile tevcih edildiğini beyan eyleyen Seyyid Ramazan, eski müteveli Seyyid Hasan'ın zaptına maruz kalmıştır. Bu zaptın ardından Divan, Anadolu Muhasebe Defterleri'ne müracaat ederek beratın Seyyid Ramazan üzerinde olduğunu ve olayın mahkeme ile çözülmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d. 154, ss. 22, h. 76).

SONUÇ

Atik Şikâyet Defterleri'nde Urfa vakıflarıyla ilgili şikâyetlerin genelinde tevliyete, gelirlere, sosyal hizmetlere ve hizmetlilere karşı haksız bir müdahalenin olduğu görülmektedir. Şikâyetlerde *dahl* kelimesi ile ifade edilen müdahaleler, vakıf görevlileri tarafından gerçekleştirildiği gibi aynı zamanda kaza sakinleri ya da

¹⁸ Zaviye, Suruç'ta Şeyh Müslüm köyünde bulunmaktadır (BOA, A. {DVNSAHK.CZRKD. d. 24, ss. 55, h. 2; BOA, A. {DVNSAHK.CZRKD. d. 24, ss. 72, h. 1, 2).

mütegalibe, ashab-ı ağraz gibi yerel güç odakları tarafından da gerçekleştirilebilmekteydi.

Tevliyete müdahalelerde vakfın yönetimini üstlenen mütevelliler, vazifelerine karşılık gelen bedeli alamamışlardır. Yine mütevelliler, hizmetlerini yerine getirmelerine rağmen görev zaptına maruz kalmışlardır. Müşterek tevliyetlerde ise ortaklardan biri, diğerinin hissesine ve vazifesine karşı haksız müdahalelerde bulunmuştur. Bu gibi müdahalelerde beratlar önemli bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Çünkü gerek şikâyetçinin gerekse de şikâyet edilenin kendini savunma delili beratlar olmuştur. Bir taraf maliye beratını diğer taraf ise askerî beratını öne sürerek, görevin kendi hakkı olduğunu iddia edebilmekteydi. Her iki tarafın iddiasını kanıtlayacak yer ise Divan-ı Hümayun olmuştur. Nitekim iletilen şikâyetler neticesinde Divan, Evkaf veya Anadolu Muhasebe Defterleri'ne bakarak kimin iddiasının ya da kimin beratının kayıtlı olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Müteveli haricinde diğer vakıf hizmetlilerinin şikâyetlerinde de Divan aynı şekilde defterlere bakma geleneğini devam ettirmiştir. Aynı ya da farklı vakıftaki görevliler, birbirlerinin hizmetlerine müdahalede buldukları gibi herhangi bir vakıfta görevli olmayanlar da hizmetlilere karşı müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu gibi müdahalelerde vakıf hizmetlileri berat ile tevhîh edildiğini özenle vurgulamıştır.

Görevin kendi hakkı olduğunu iddia edenler kadar vakfın gelir kaynaklarının da kendi hakkı olduğunu iddia edenler bulunmaktaydı. Bu iddialar arasında temlik yer almaktaydı. Sahte temlik yolu ile arazinin kendi mülkiyetinde olduğunu iddia edenler bu vesile ile vergiyi zapt etmişlerdir. Vakıf gelirinden haksız bir şekilde faydalanmak isteyenler şahsi çıkarlarına yenik düşmüşlerdi. Nitekim devletin sosyal, siyasî ve iktisadî açıdan sıkıntılı dönemleri şahsi çıkarlarına yenik düşenler için uygun bir ortamı yaratabilmekteydi. Şöyle ki Mevlid-i Halilürrahman Vakfı ile ilgili bir şikâyette *gadr-i külli sevdasında* olduğu belirtilmekteydi. Söz konusu bu haksızlık ve zulüm sevdası kişisel çıkarlarına yenik düşmelerine neden olabiliyordu. Yine şikâyetlerdeki *kanaat etmeme* kelimeleri de bu yenik düşme halini betimler nitelikteydi. Hissesine veya hizmetine kanaat etmeyenler hem vakıfların gelirlerine hem de sosyal hizmet ve hizmetlilerine müdahale etmişlerdir. Dolayısıyla Atik Şikâyet Defterleri'nde Urfa vakıflarıyla ilgili şikâyetlerde, sayısız hizmetleri ifa eden vakıf müessesesinin zaman içerisinde eski fonksiyonunu kaybettiğine dair önemli envanterler sunduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bürokrasinin, idarenin ve çalışanların dahil olduğu şikâyetler buna dair önemli ipuçları içermektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

(BOA)Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

A. {DVNSAHK.CZRKD. d. (Bab-ı Asafi-Cezair ve Rakka Ahkâm Defterleri)

24.

A. {DVNSŞKT. d. (Bab-ı Asafi-Atık Şikâyet Defterleri) 4; 13; 18; 39; 41; 42; 44; 51; 80; 88; 104; 105; 109; 111; 112; 113; 114; 115; 116; 120; 125; 126; 132; 149; 152; 154; 163; 170; 177; 193.

AE. SAMD. III. (Ali Emiri-III. Ahmed) 84/8444.

C. EV. (Cevdet-Evkaf) 145/7224; 255/13009; 469/23726; 512/25864.

EV. d. (Evkaf Defterleri) 12373; 12979; 14164; 15803; 16232; 17350; 18256; 22052.

MŞH. ŞSC. d. (Urfa Şer'iyye Sicilleri) 8820; 8822; 8823; 8830; 8832; 8835; 8843.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Akdağ, M. (2020). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akgündüz, A. (1984). İslam hukukunda ecr-i misil müessesesi ve günümüz hukukuna te'sirleri. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2 (2), 339-375.

Akipek, Ş. & Altaş, H. (1988). Vakıflarda evladiye davaları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 47 (1), 145-151.

Akpınarlı, F. (1996). *Şanlıurfa cülha dokumacılığı*. Şanlıurfa: Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları.

Aktaş, N. (1991). Atık Şikâyet Defteri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. IV, 68. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Alkan, M. (2007). Osmanlı vakıf sisteminde bozulma üzerine bazı düşünceler. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 166, 67-83.

Alkan, M. (2014). *Adana vakıfları insan, vakıf ve şehir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arslanboğa, K. (2018). Osmanlı Devleti'nde vakıf yönetiminde tevliyet: İstanbul örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 16 (32), 551-558.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I istilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*. 2, 279-386.

Barkan, Ö. L. (1980). Türk-İslâm toprak hukuku tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda aldığı şekiller. *Türkiye'de Toprak Meselesi 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları.

Birecikli, İ. B. (2012). Medine-i Urfa şer'iyye sicillerine (204, 205, 218, 225 no'lu) göre Urfa Kazası'nda vakıflar 1845-1899. *Vakıflar Dergisi*. 37, 245-264.

Bizbirlik, A. (2002). *16 yüzyıl ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde vakıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cin, H. & Akgündüz, A. (2011). *Türk hukuk tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Cula, B. (2017). *227/2 numaralı Şanlıurfa şer'iyye sicili transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1303-1305/M. 1886-1887)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Çoban, H. (2018). *206/3 numaralı Urfa şer'iyye sicili'nin transkripsiyon ve değerlendirilmesi (367-602)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Durma, A. (2015). *Evlialar şehri Urfa*. Şanlıurfa: Erol Matbaası.

Ekinci, A. & Asoğlu, İ. (2018). Karaköprü kariyesinin Şazeli Şeyh Ali Dede'ye temlikine dair fermân. Abdullah Ekinci (Ed.) *Osmanlı Urfası 2*. 189-195. İstanbul: Urfa Okulu Yayınları.

Ekinci, A. & Paydaş, K. (2008). *Taş devrinden Osmanlıya Urfa tarihi*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Ekinci, A. & Polat, M. (2022). Memlûklülerden Osmanlı'ya Mencek Bin Abdullah vakfi, vakfiye'ye göre Ruha ve Ruha'da vefâilik. Süreyya Eroğlu Bilgin, Seçil Çokoğullu, Muharrem Oral (Ed.) *Bir Ömür Urfa: A. Cihat Kürkçüoğlu Armağanı*. 17-59. Ankara: Gece Kitaplığı.

Ekinci, A. & Torkak, B. (2022). Osmanlı döneminde Karaköprü. Abdullah Ekinci (Ed.), *Karaköprü Tarih ve Kültür Atlası 1*. 185-207. Şanlıurfa: Karaköprü Belediyesi Kültür Yayınları.

Ekinci, A. & Torkak, B. (2022). Urfa ve Birecik'te zulmün öznesinde iki isim Rakka Beylerbeyleri Dilaverler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 22 (2), 589-610.

Ekinci, A. & Torkak, B. (2023). Rumiye Şeyhi Mahmud Urmevî'nin evlatlarına ait temliknâme sureti. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 58, 41-54

Ekinci, A. & Torkak, B. (2023). Urfa’da mistik bir mekan: Hindiye Tekkesi. *ŞURKAV Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*. 44, 105-114.

Ekinci, A. (2018). Şehrin aynası kapılar: Urfa şehir kapıları. Abdullah Ekinci (Ed.) *Osmanlı Urfası 1*. 67-77. İstanbul: Urfa Okulu Yayınları.

Emecen, F. (2005). Osmanlı divanının ana defter serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 3 (5), 107-139.

Günay, H. M. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XLII, 475-479. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Işık, H. (2019). Bir kamu hizmeti birimi olarak vakıfların Osmanlı toplum yaşamındaki rolü. *Akademik Bakış*. 16, 1-10.

İnalçık, H. (1959). Osmanlılar’da raiyyet rüsumu. *Belleten*. 23 (92), 575-610.

İnalçık, H. (2009). *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalçık, H. (2017). *Osmanlı’da devlet, hukuk ve adâlet*. İstanbul: Kronik Kitap.

İnalçık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik ve sosyal tarihi-1 (1300-1600)*. (Çev. Halil Berktaş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İpşirli, M. (2011). Temliknâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XL, 430-431. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kahraman, Ş. (2016). *214 nolu Urfa şer’iyye sicilinin (H.1287-H.1288/M.1870-1871) 1-163. sayfaları arası transkripsiyon ve değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Kaya, M. (2017). *İslâm hukukunda ve Osmanlı tatbikatında aile vakıfları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Kaya, P. H. & Koca, M. (2020). Osmanlı’dan günümüze vakıf sisteminin gelişimi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (2), 146-160.

Kaya, S. (2014). *Osmanlı hukukunda icâret*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Kazıcı, Z. (1999). Osmanlılar’ın Haremeyn’e bakışları. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 12 (3-4), 237-242.

Kırçıl Akkoç, F. (2010). *Mahkeme sicillerine göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında (1550-1565) Bursa vakıfları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Kovacs, N. E. (2013). 17. yüzyılda Divan-ı Hümayun’un şikâyet defterleri. Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu (Haz.) *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv*

Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 1. (21-23 Kasım İstanbul). 273-284. Ankara: Korza Basım.

Köprülü, F. (2005). *İslâm ve Türk hukuk araştırmaları ve vakıf müessesesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Küçükaçar, İ. (2017). *213 numaralı Şanlıurfa şer'iyeye sicili'nin (176-349 sayfaları arası) transkripsiyon ve değerlendirmesi (H. 1290-1292/M. 1873-1875)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Kürkçüoğlu, A. C. (1990). *Ruha'dan Urfa'ya: 1780-1980*. Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü.

Kürkçüoğlu, A. C. (2013). *Şanlıurfa ili camileri*. Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.

Kütükoğlu, M. S. (1988). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Majer, H. G. (1984). *Das osmanische registerbuch der beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Mumcu, A. (2020). *Divan-ı Hümayun*. Ankara: Phoenix.

Öğüt, T. (2013). *18-19. yy'da Birecik sancağında iktisadi ve sosyal yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öztürk, M. (2020). *216/2 numaralı Urfa şer'iyeye sicili'nin transkripsiyon ve değerlendirmesi (H. 1315-1317/M. 1897-1899)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Öztürk, N. (2006). Mütevellî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXII, 217-220. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Raymond, A. (1995). *Osmanlı döneminde Arap kentleri*. (Çev. Ali Berktay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Singer, A. (2004). *Osmanlı'da hayırseverlik (Kudüs'te bir haseki sultan imareti)*. (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şahin Allahverdi, R. (2016). Zürrî vakıfların idaresinde yaşanan sorunlar. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 43, 313-323.

Şemseddin Sami. (2004). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şensoy, F. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların ekonomi boyutları. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 10, 41-63.

Taşkesen, M. Ö. (2017). Osmanlı döneminde sosyal refah sistemi olarak vakıflar. *İş ve Hayat*. 3 (5), 57-66.

Teber, Ö. F. (2002). Osmanlı toplumunda bir sosyal kurum olarak vakıf çeşitleri ve işleyişi. *Dini Araştırmalar*. 4 (12), 197-205.

Tekin, H. (2019). *219 numaralı Urfa şer'iyeye sicili'nin transkripsiyon ve değerlendirmesi (H. 1311-1312/M. 1893-1895)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Torkak, B. (2023). *Atik Şikâyet Defterlerinde Ayntab, Diyarbakir ve Ruha (1649-1837)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Tuğ, B. (2023). *Namus siyaseti: 18. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda ırz, şiddet, hukuk*. (Çev. Gülbin Akgün). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde şikâyet mekanizması ve işleyiş biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tunç, M. N. (2020). Hurufat defterlerine göre vakıf kurumlarında yaşanan sıkıntılar: Adıyaman vakıfları örneği. *Vakıflar Dergisi*. 53, 101-114.

Turan, A. N. (2012). *XVI. yüzyılda Ruha (Urfa) sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Turgut, B. (2020). *Urfa vakıfları (1850-1900)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. yüzyılda Türkiye'de vakıf müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

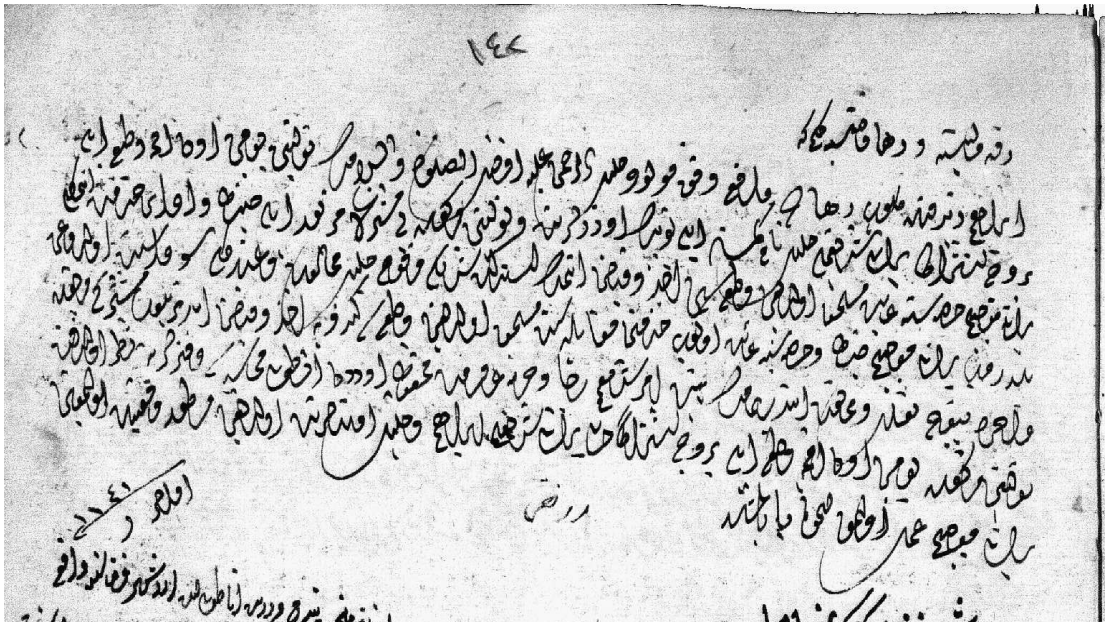
Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XLII, 479-486. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yıldırım, M. (2020). *206/4 (603-815) numaralı Urfa şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Yıldız, A. (2010). *204 numaralı şer'iyeye sicili defterine göre Urfa'da ekonomik sosyal ve kültürel hayat*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

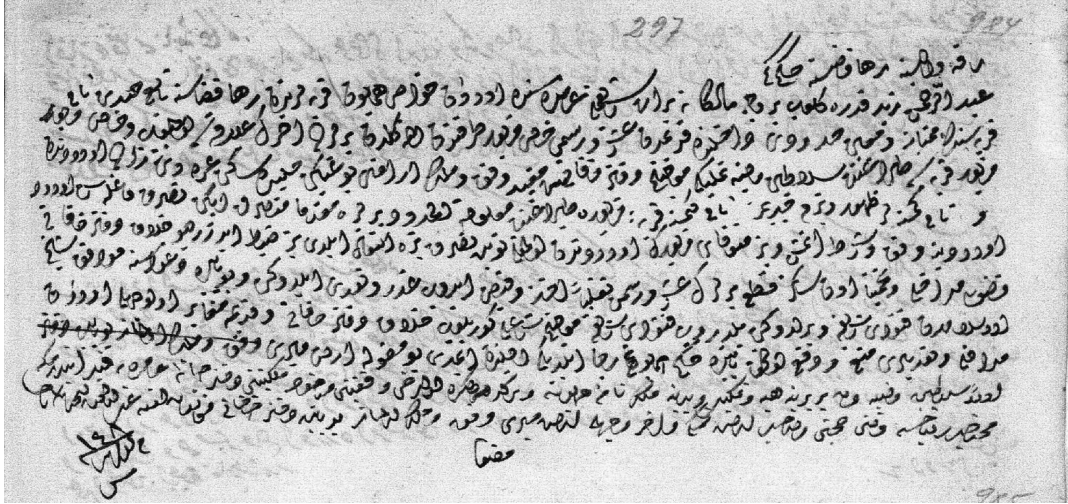
EKLER

EK 1. Mevlid-i Halilürrahman Vakfı'nda Müşterek Tevliyetle İlgili Şikâyet

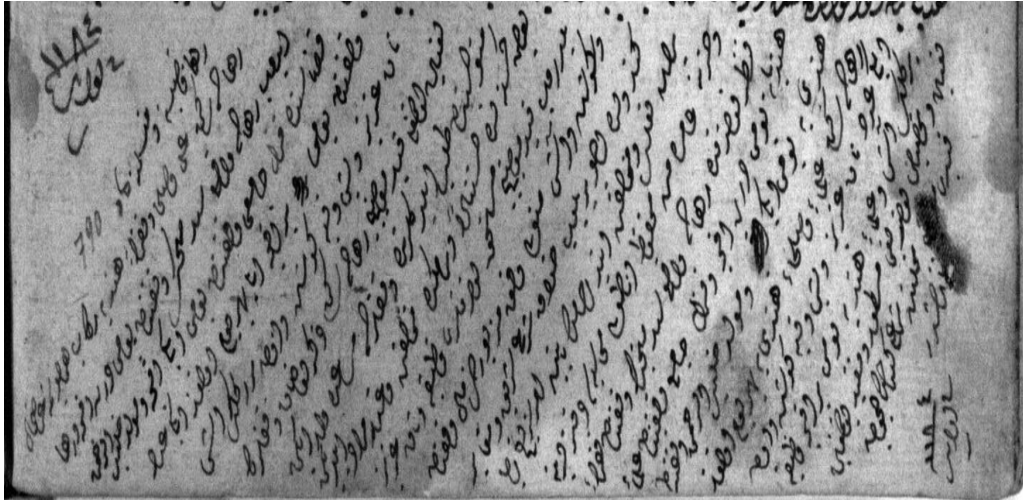
Kaynak: BOA, A. {DVNSSKT. d. 120, ss. 142, h. 1.

EK 2. Hamavizâde Ailesinden Bazı Kişilerin Selatin-i Maziyye Temlik İddiasıyla İlgili Şikâyet

Kaynak: BOA, A. {DVNSŞKT. d. 149, ss. 297, h. 984.

EK 3. Hindiye Tekkesi'nde Sosyal Hizmetin Yerine Getirilmediğine Dair Şikâyet

Kaynak: BOA, A. {DVNSŞKT. d. 177, ss. 182, h. 790.

EK 4. Cami-i Kebir Hatibi İshak Çelebi'nin Hizmetine Müdahale Edildiğine Dair Şikâyet

رفیقان و کاتبان و درگاه و خدمتگاه
اسم و جملتی کلان و غیره را و اولی خدمت لیدی بروج و اولی از بیرون و اولی از بیرون
مخلفه خود عدلانه تا بوی که در خدمت لیدی بروج و اولی از بیرون و اولی از بیرون
از راه او دیده بر آن مقام ضابطه است و اولی از بیرون و اولی از بیرون
در هر من محفوظ از طریق حاکم و اولی از بیرون و اولی از بیرون
در هر من و معبد بوی که در خدمت لیدی بروج و اولی از بیرون و اولی از بیرون

Kaynak: BOA, A. {DVNSŞKT. d. 18, ss. 67, h. 322.

EK 5. Hasan Paşa Cami-i Şerif Vakfı Mütevellisi Mehmed Hanif'in Hizmetine Müdahale Edildiğine Dair Şikâyet

نقد و غیره و درها و غیره
مردان و اولی از بیرون و اولی از بیرون
بها و غیره و اولی از بیرون و اولی از بیرون
و نامی که در ظاهر بوی که در خدمت لیدی بروج و اولی از بیرون و اولی از بیرون
و غیره و اولی از بیرون و اولی از بیرون
مخلفه خود عدلانه تا بوی که در خدمت لیدی بروج و اولی از بیرون و اولی از بیرون

Kaynak: BOA, A. {DVNSŞKT. d. 88, ss. 27, h. 1.

Yayın Geliş Tarihi: 05.08.2024
Yayına Kabul Tarihi: 30.10.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1528276>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1839-1882
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

YAZILI BASINDA 31 MART 2024 YEREL SEÇİM SONUÇLARININ SÖYLEM ANALİZİ

Aslı SOLAK ŞENER*

Öz¹

Kitle iletişim araçlarından biri olan gazeteler, toplumun günlük haber alma ihtiyacını karşılarken bağlı olduğu sermaye veya egemen güç üzerinden ideoloji üretir ve aktarır. Bu nedenle bir gazetede hangi konunun haber yapılacağı, haberin nasıl sunulacağı iktidarın söylemleri ile doğru orantılıdır. İdeolojilerin söylemlerde gizli olduğunu ileri süren ve nitel araştırma yöntemlerinden biri olan van Dijk modelinin yöntem olarak belirlendiği bu çalışmanın amacı; yazılı basının 31 Mart 2024 yerel seçim sonuçlarını ileti olarak nasıl ürettiği, şekillendirdiği ve aktardığını ortaya koymaktır. Bu kapsamda haberlerde yer alan söylemlerin ideolojik olarak nasıl üretildiğini ortaya koyabilmek için söylemde ileti rolünü üstlenen ve araştırmaya dahil edilen 20 adet ulusal gazetenin 1 Nisan 2024 tarihli ilk sayfalarındaki; mizanpaj, haber hiyerarşisi, başlıklar, görsel öğeler, kelimeler gibi unsurlar merceğe altına alınarak ileticiye aktarılan veya aktarılmak istenen ideolojik çerçevenin tespiti amaçlanmaktadır. 31 Mart 2024 yerel seçim sonuçlarını önemli kılan ve incelenmesi açısından ilgi çekici boyuta taşıyan asıl sebep, seçim sonuçlarıdır. Sürpriz seçim sonuçlarının farklı ideolojilere sahip gazetelerde haber dili ve haber söylemi olarak nasıl değerlendirildiği de çalışmanın kapsamındadır. Çalışmada mümkün olduğunca fazla gazeteyi araştırma kapsamına dahil edebilmek amaçlanmıştır. Ancak sayfa sınırlılıkları gereği araştırma, incelenen gazetelerin sürmanşet ve manşet haberleri ile sınırlı tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yerel Seçimler, Basın, Van Dijk, Söylem Analizi, Söylem, İdeoloji.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Solak Şener, A. (2024). Yazılı basında 31 Mart 2024 yerel seçim sonuçlarının söylem analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1839-1882.

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ORCID:0000-0002-1789-2389, asliisolak@hotmail.com

¹ Bu makalede etik kurul onayı gerekmemektedir.

DISCOURSE ANALYSIS OF MARCH 31, 2024 LOCAL ELECTION RESULTS IN PRINT MEDIA

Abstract

Newspapers, one of the mass media tools, produce and transmit ideology through the capital or dominant power to which they are affiliated, while meeting the society's daily need for news. For this reason, what topic will be covered in a newspaper and how the news will be presented are directly proportional to the discourses of the government. The aim of this study, in which the van Dijk model, which is one of the qualitative research methods and claims that ideologies are hidden in discourses, was determined as the method; The aim of this study is to reveal how the print media produced, shaped and conveyed the results of the 31 March 2024 local elections as a message. In this context, in order to reveal how the discourses in the news are ideologically produced, on the first pages of 20 national newspapers dated April 1, 2024, which took on the role of message in the discourse and were included in the research; Elements such as layout, news hierarchy, headlines, visual elements and words are examined and the aim is to determine the ideological framework that is conveyed or intended to be conveyed to the transmitter. The main reason that makes the local election results of March 31, 2024 important and interesting to examine is the election results. How the surprise election results are evaluated as news language and news discourse in newspapers with different ideologies is also within the scope of the study. The aim of the study was to include as many newspapers as possible within the scope of the research. However, due to page limitations, the research was limited to the headline and headline news of the newspapers examined.

Keywords: Local Elections, Press, Van Dijk, Discourse Analysis, Discourse, Ideology.

GİRİŞ

Söylem, en basit tanımıyla düşüncenin yazılı ya da sözlü (Meydan Larusse, 1986) olarak ifade edilmesidir. Dilin açıklanmasına yönelik işlevi olan söylemin, ne zaman, nerede, kim tarafından kullanıldığına yönelik kuramsal çerçevesi bulunmaktadır. Söylem kavramı; dilin nasıl kullanıldığı, inancın aktarımı ve toplumsal etkileşim olmak üzere üç farklı boyutta ele alınır. Sosyal bilimciler söylem kavramının daha çok toplumsal işlevselliğini incelemektedir (Evre, 2009, s.107-108). Söylem, içerisinde birçok anlam barındırdığı için hiçbir zaman şeffaf ve basit değildir (Sözen, 1999, s.86). Dilbilim incelmeleri dışında da görsel, davranışsal, işitsel tüm ifade biçimlerini kapsar.

Söylem sayesinde toplumsal alanlar kendini yeniden anlamlandırır. İktidara yönelik toplumsal rıza üretimi konusunda medya içeriklerinin önemi büyüktür. Toplumsal rızanın sağlanması noktasında devreye giren kitle iletişim araçları,

metinsel pratikler yoluyla alıcı/okuyucu karşısına söylem olarak çıkar. Yeniden üretilen bu söylemler toplumdaki egemen gücün söylemlerinden farklı değildir (İnal, 2007, s.93). Van Dijk söylemin herhangi bir konu veya olayın alıcıya nasıl aktarılacağını kurgulayarak ideolojinin yeniden üretilmesine ve aktarılmasına destek olduğunu ifade eder (van Dijk, 2017, s.15). Hegemonyanın ideolojik söylemini yeniden üretme konusunda önemli bir yere sahip olan medya, bu yönüyle eleştirel düşüncenin önüne geçer.

Teknolojinin zaman içerisinde gelişimi medyayı kapitalizm kaygısıyla karşı karşıya getirmiştir. Medya, hayatta kalabilmek için sermaye denetimine girmiş ve ticari bir hale bürünmüştür. Temel görevi kamusal iletişimi sağlamak olsa da bu gibi nedenlerle çıkarları çerçevesinde bazı gruplarla işbirliği içinde yer alabilmekte bazen de egemen gücün karşısında muhalif bir yayın politikası izleyebilmektedir (Topuz, 2003, s.347); (Nazlı & Kalafat Çat, 2019, s.116). Bununla birlikte kendi varlığını da korumak zorunda olan medyanın hitap ettiği kitleye inandırıcı ve gerçek haber akışı sağlaması gerekir (Şeker, 2009, s.294). Medya, kitlelere söylemini haber üzerinden sunar. Haberin hiyerarşisi, kullanılan dil, görsel öğelerin sayfadaki konumu, başlık, spot, neyin ön plana çıkarılıp neyin geride bırakıldığı haberin bileşenleridir. Kurgusal bir yapı olan haber, içeriği ile medya organının bağlı olduğu ideoloji çerçevesinde yeniden üretilerek doğal hale getirilir (Tokgöz, 2003, s.185). Haber oluşum süreci gerçekleştirilirken bazı gerçek veriler içerik dışına itilebilmekte özne konumunda olmayan yan öğeler vurgulanarak ön plana çıkarılabilmektedir. Temelde ideolojik bakıştaki bu farklılık nedeniyle aynı konu, medya organlarında farklı içeriklerle kitlenin karşısına çıkabilmektedir.

Eleştirel Söylem Analizi

İnsan ve toplum konusunu ele alan söylem analizi yönteminin temelleri Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır. 1960'lı yıllarda bugünkü bilinen haliyle kullanılmaya başlanan yöntem; birçok alanda kullanılmakla beraber özellikle politika, iletişim, medya alanlarında ön plana çıkmaktadır (Özer, 2011, s.39); (Dedeoğlu, 2013, s.41). Eleştirel söylem çözümlemesi ile amaçlanan söylemin altında yatan gerçek anlamı, söylenmeyeni ortaya çıkarmaktır (Güngör, 2016, s.256). Egemen gücün ideolojisi çerçevesinde üretilen haberleri birer söylem olarak gören eleştirel söylem analizi, yazılı, işitsel ve görsel verileri söylem olarak görür ve bunları anlamlandırmayı hedefler. Yazılı veya sözlü olan söylemler, hem yapısal hem de semantik olarak çözümlenir (Bilgin, 2006, s.5). Metnin genel anlamının değerlendirilmesini ileri boyuta taşıyan eleştirel söylem çözümlemesi, metindeki sözcüklerin seçimini, kelimelerin yapısını, imla kurallarını, cümle yapılarını, retorik vb. ele alarak derinlemesine bir çözümleme yapar (Çakır, 2014, s.10). Disiplinler

arası bir yaklaşım olarak öne çıkan analiz yöntemi “farklı yaklaşımların yaklaşımı” olarak ifade edilir (Evre, 2009, s.139).

Teun A van Dijk Eleştirel Söylem Analizi

Söylem analizi çalışmalarında ön plana çıkan araştırmacılardan biri olan van Dijk, haberi egemen gücün ideolojik söylemi olarak tanımlar (İnceoğlu & Çoban, 2016, s.30). Dijk, yönteminde söylemi kuramsal çerçeveye oturtarak haber metinlerini sadece anlamsal değil aynı zamanda bağlamsal olarak da analiz eder (Dursun, 2001, s.104). Temelde toplumsal sorunları ele alan eleştirel söylem analizi, disiplinlerarası bir yaklaşımla güç ve söylem arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı hedefler. Söylemin gerisinde yer alan ideoloji, değer, kimlik, güç gibi unsurları tespit ederek bunların dilsel kurgularla nasıl yeniden üretildiğine odaklanır (Evre, 2009, s.136). Toplumsal hegemonyanın kitle iletişim araçları ile yeniden üretildiği tezinden hareket eden van Dijk, haber metinleri arasındaki iktidarın söylemlerini ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu kapsamda haberde yer alan işitsel, görsel, üslup, metinsel içerik başta olmak üzere her türlü argüman incelenerek iktidar erkinin söylemi ne şekilde ifade ettiği çözümlenir.

Teun A. van Dijk eleştirel söylem çözümlemesinde söylem ve ideoloji arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için makro ve mikro yapı şemasını kullanır (Dedeoğlu, 2013, s.44). Makro yapı ile ilk etapta amaçlanan söylemin neyle ilgili olduğunu ve içeriğin ne amaçla üretildiğini anlamaktır. Makro yapı, kendi içerisinde tematik ve şematik yapı olarak ikiye ayrılır. Başka bir deyişle makro yapıda haber metninin semantik yapısına bakılarak metinle ilgili ifade edilmek istenen genel anlam ortaya çıkarılır. Mikro yapı da ise sentaktığı yani haber içeriğini oluşturan cümlelerin gramatik boyutu ele alınır (van Dijk, 1988, s.11); (Özer, 2011, s.85).

Makro yapı analizinin ilk basamağı olan tematik yapı; başlıklar, (alt başlık, üst başlık), haber girişi, spot ve fotoğraflardan oluşur. Tematik çözümleme şeması ile haber metninin özeti yapılır. Bu bölümde kullanılan başlık, alt-üst başlık, spot ve haber girişinin oluşturduğu hiyerarşi şeması ile genelden özele sıralama yapılır. Haberde ön plana çıkarılmak istenen tema, kendi içerisindeki hiyerarşi çerçevesinde başlıklara kadar taşınırken önemsiz bilgiye ayrıntılarda yer verilir. Metnin en akılda kalan kısımları olan başlıklara söylemin yerleştirilmesi ile alıcının algısına hitap edilir. Kullanılan başlıklarda genelleme, kurgulama, bilgi eksiltimi yapılabilir. Genellemelere yer verilerek bazı bilgilerin üstü örtülürken, kurgulama yapılarak örtük önermeler oluşturulur. Analiz sürecinde önemli bilgiler vermesi sebebi ile van Dijk çözümlemeyi başlıktan başlamayı önerir (Gölcü & Olkun, 2018, ss.167-168).

Makro yapının ikinci basamağı şematik yapıdan oluşur. Şematik yapı, haber değeri olan olay hakkında bilgi sunar. Şematik önermenin durum kısmında; ana

olayın sunumu, sonuçlar, ardaan ve bağlam bilgisi yer alırken yorum bölümünde; haber kaynağı ve tarafların yorumuna yer verilir. Genellikle ana olayın sunumu başlık veya haber girişindedir. Haber alıcıya aktarılırken olayın nasıl sunulduğu, sunuş biçimi üzerinden bir çerçeve çizilir. Ardaan ile haber içeriğinde geçen olayda tarihsel bir arka plan verilip verilmediğine bakılırken bağlam da ise olay öncesinde yaşanan gelişmelerin verilip verilmediği irdelenir. Yorumda yer alan haber kaynakları ve tarafların yorumu, haberin inandırıcılığı ve okuyucunun ikna edilmesinde önemli rol oynar (Tomgüshan, 2017, s.51).

Eleştirel söylem analizinin diğer şematik basamağı ise mikro yapı analizidir. Mikro yapı; sentaktik çözümleme, bölgesel uyum, sözcük(lexical) seçimi, haber retoriğinden meydana gelir. Sentaktik çözümlemede haberi oluşturan cümlelerin etken/edilgen, basit/karmaşık yapıda olup olmadığına bakılır. “*Bizden olanın olumlu yönlerini ön plana çıkar, olumsuz yönlerini gösterme ya da gizle. Bizden olmayanın olumsuz yönlerini ön plana çıkar, olumlu yönlerinden bahsetme ya da çok az bahset*” şeklinde açıklayabileceğimiz Dijk’in “ideolojik kare” metodu cümle yapılarının etken-edilgen, basit karmaşık yapıda kullanılması ile çözümlenir. Bir gazete özneyi ön plana çıkarmak istediğinde etken yapıda cümleler kullanır. Gazetenin özneyi olumlu veya olumsuz olarak etken yapıda değerlendirmesi sonucunda gazetenin ideolojisi tespit edilir. Kısacası gazete özneyi eleştirirken, ima veya ithamda bulunurken etken yapı cümlelerden destek alır. Bu durum tam tersi senaryo için de geçerlidir (Devran, 2010, s.99). Sentaktik çözümlemeden sonra ele alınan bölgesel uyum; nedensel, işlevsel, referansal ilişkiden oluşur. Nedensel ilişkide; haber içeriğinde kullanılan cümleler arasında sebep sonuç ilişkisi aranır. İşlevsel ilişkide genel ifadeden sonra gelen cümlelerin genel cümle ile arasında ilişkinin olup olmadığı değerlendirilir. Referansal ilişki ise bir cümlede kullanılan kavramın sonraki cümlelerle bağ kurularak açıklanmasıdır (Özer, 2011, s.84). Sözcük (lexical) seçiminde iletiyi ele alan kişinin aynı anlamı ifade eden kelimelerin sert ya da hafif anlamlı sözcüklerden hangisini içerikte yer verdiğine bakılır. Örneğin bir kişinin “terörist”, “şehit” veya “özgürlük savaşçısı” olarak ifade edilmesinde seçilen sözcüğün özelde muhabirin/editörün, genelde gazetenin ideolojik söylemi ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Son basamakta haber retoriği bulunmaktadır. Burada fotoğraf, inandırıcı bilgi, görgü tanıklarından yararlanılarak alıcının habere iknası amaçlanır.

Fotoğraf 1: 1 Nisan 2024 Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet gazetesinin 1 Nisan 2024 tarihli nüshasının mizanpaj tasarımı (Aksaray & Dartar, 2024, ss.16-20) okuyucuyu etkileme açısından oldukça dikkat çekicidir. Sayfa düzeninde tercih edilen renk, mesajın etkili şekilde iletilmesine destek olurken, gazetenin görsel kalitesini de attırmaktadır (Uçar, 2004, s.134); (Düz, 2012, s.25). Tasarımın daha iyi aktarılabilmesi için zemin rengi ile yazının yeterli kontrastlığı sağlaması gerekir (Akyıl, 1996, s.49). Kırmızı zemin rengi üzerine beyaz yazı rengi ile ana sayfanın renk kontrastlığını sağlayan Cumhuriyet'in haber hiyerarşisini de başarılı bir şekilde tasarıma dâhil ettiği görülmektedir. Ana sayfanın tamamında kullanılan renklerle gazete, örtük anlamda, Türk bayrağına, Atatürk'e, Cumhuriyet'e göndermede bulunmaktadır. Bu da gazetenin ideolojik duruşunu ortaya koyan en önemli kanıtlardandır.

Ana sayfanın tamamını seçimlere ayıran gazete, "Tarihi Zafer" manşetini kullanarak tematik analize göre seçim sonuçlarını CHP'nin başarısı üzerinden değerlendirmektedir. "CHP, yerel seçimlerden birinci parti çıktı" üst başlığı manşete atıf niteliğindedir. Okuyucunun gazete sayfasında ilk dikkatini çeken öğeler başlık ve fotoğraflardır (Schneider & Raue, 2000, s.152). Cumhuriyet, bu bağlamda manşeti de destekler nitelikte Cumhuriyet Halk Partisi'nin(CHP) üç önde gelen ismini, CHP lideri Özgür Özel, CHP Ankara Büyükşehir Belediyesi(ABB) adayı Mansur Yavaş ve CHP İstanbul Büyükşehir Belediyesi(İBB) adayı Ekrem İmamoğlu'nun fotoğraflarını ana sayfada yer vererek gazetenin görsel tasarımını ön plana çıkarmıştır. Söz konusu görsel tasarımın hemen altında, çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu, ülkenin bütünü temsil eden ellerinde Türk bayrakları dışında bayrak olmayan coşkulu bir kalabalık görseline yer verilmiştir. Retoriksel bağlamda

kaynak belirtilmemekle birlikte fotoğrafın CHP Genel Merkezi önündeki kutlamalardan olduğu anlaşılmaktadır.

Manşetin hemen altında yine okuyucuyu etkilemek adına kullanılan spotların tercih edildiği görülmektedir. “AKP’nin oyları eridi, seçmen ‘tek adam’a ders verdi” spotunda kullanılan “tek adam” ile kastedilen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’dır. Tematik anlamda Erdoğan’ın seçim sonuçlarını kaybettiği ön plana çıkarılmaktadır. “Cumhurbaşkanı ile 17 bakan da yenildi” spotu ile CHP İBB adayı Ekrem İmamoğlu’nun başarısı üzerinden tematik çözümlemeye yer verilmekle birlikte aynı cümle ile ardalan bilgisine atıf yapılmaktadır. Ardalan bilgisi ile aktarılacak istenen İstanbul seçimlerinin sürecidir. Erdoğan’ın; “İstanbul’u kaybeden Türkiye’yi kaybeder” (Selvi, 2017) sözünden yola çıkarak, İstanbul’u geri almak isteyen iktidar, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere 17 bakan da seçim kampanyasında Murat Kurum’a destek vermişlerdi. Tüm kabineye rağmen İmamoğlu’nun seçimleri tek başına kazanmış olması vurgulanmak istenmektedir.

Üçüncü spotta yer alan “İyi Parti yara aldı, Yeniden Refah yükseldi” cümlesindeki “yara aldı” deyişi ile tematik bağlamda İyi Parti’nin seçimlerdeki oy kaybının ciddiyeti belirtilirken, Yeniden Refah Parti’sinin(YRP) manşet spotunda yer verilmesinin sebebi ise seçim sonuçlarındaki başarısıdır. Yeniden Refah, daha önceki seçimlerde yüksek oy oranlarına sahip olan Milliyetçi Hareket Partisi(MHP), Halkların Demokratik Partisi’nin(HDP) devamı olan Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi’nden(DEM) daha fazla oy alarak üçüncü parti konumuna yükselmiştir.

Manşet haber iki sütun halinde okuyucuya aktarılmaktadır. İlk sütunda “Cumhur ittifakı kaybetti” alt başlığı ile verilen haber içeriğinde; şematik yapıya göre ana olayın sunumu aktarılmaktadır. Ana olayın sunumu nedensellik ilişkisine bağlı kalınarak, Cumhur İttifakı’nın seçimleri neden kaybettiği üzerinden kurgulanmıştır. Ayrıca haber içeriğinde 14 Mayıs 2023 tarihinde yapılan genel seçimlerden sonraki süreçle ilgili iktidar üzerinden Türkiye geneli sosyo-ekonomik değerlendirme yapılmaktadır. Söylem yapıları kolektif bir yapı olarak değerlendirildiğinde egemenlik, güç ve iktidar ilişkilerini ortaya koyar. Ancak bu her zaman açık seçik olmaz. Bazen üstü kapalı, sezdirmeli bazen de dolaylı olabilir. Van Dijk, söylemin altında yatan ifadeyi bulmak için “ideolojik kare” olarak nitelendirilen “biz-onlar” yöntemine başvurur. Böylece haberde yer alan görsel ve metin içerisine gizlenen ideoloji ortaya çıkarılır (Ülkü, 2004, s.376). Cumhuriyet gazetesinin vermiş olduğu bu haberden örnekle, “öteki” olarak gördüğü iktidarın/Ak Parti’nin (AKP) olumsuz yönleri ön plana çıkarılmaktadır. Gazete, ideolojik söylem üretimini okuyucuya “öteki/onlar” üzerinden yansıtmaktadır.

İkinci sütundaki haber şu şekildedir: “1977’den Beri Bir İlk” alt başlığı ile “CHP, 1977 seçimlerinde Bülent Ecevit ile rekor oya ulaşmıştı. Aradan geçen 47

yılın ardından Özgür Özel liderliğindeki CHP, sandıktan birinci parti çıktı. Kırıkkale Belediye başkanlığı da ilk kez kazanıldı. 1989 yılından sonra Adıyaman, 1977 yılından sonra Amasya CHP'ye geçti. CHP, Denizli, Manisa, Bursa ve Balıkesir'i de farkla aldı.” (Cumhuriyet, 1 Nisan 2024). Haber içeriğinde CHP'nin seçim başarısı manşet başlığı ile uyumlu şekilde aktarılırken, şematik analize göre durum değerlendirmesinin yer verildiği görülmektedir. Haber metninde ana olayın sunumu CHP'nin uzun yıllar sonra sandıktan birinci parti çıkmış olmasıdır. Uzun yıllar sonra belediye başkanlıklarının CHP tarafından kazanılması ile sağlanan başarı, Özgür Özel'e atfedilmektedir. “47 yılın ardından”, “1977 yılından sonra”, “ilk kez kazanıldı” gibi cümlelerle haber metninin bağlam bilgisine yer verilmektedir. Mikro yapı analizi kapsamında sentaktik çözümleme etken cümle yapıları ile gerçekleşmiştir. Bölgesel uyum referansal ilişki üzerinden kurulurken, inandırıcılığı arttırmak adına sayısal verilerden yararlanılmıştır.

Fotoğraf 2: 1 Nisan 2024 Akşam Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Akşam gazetesi, ana sayfanın tamamını seçim haberlerine ayırmıştır. Bu bağlamda “Harita 7 Renk” sürmanşetini (Ketenci & Bilgili, 2006, s.316) kullanan gazete, başlığı destekler biçimde sürmanşetin üzerinde seçimlerde oy alan her bir siyasi partiyi simgeleyen sarı, kırmızı, mavi, mor, gri, yeşil, turuncu renklerin yer aldığı Türkiye seçim haritasına yer vermiştir. Yine partileri simgeleyen renklendirme tekniği kullanılarak haberin retorliğini güçlendirmek isteyen gazetenin seçim sonuçlarını pasta grafiklerle okuyucuya sunduğu görülmektedir. Retorik kaygısının önemli olduğundan yola çıkarak seçim sonuçlarının, “saat 01.00 itibarıyla AA verilerine göre” aktarıldığı bilgisi

verilmektedir. Tematik anlamda oyların bir partide toplanmadığı, siyasi partiler arasında dağılım gösterdiği vurgusu yapılırken, sürmanşetteki haberin içeriğinde seçimlerin genel sonuçları değerlendirilmiştir. “AK Parti, 11’i büyükşehir olmak üzere 23 ilde birinci parti çıktı” ve “Ak Parti’nin en yüksek oy aldığı şehir yüzde 54.69 ile Rize oldu” gibi haber içeriğindeki cümlelerle iktidar adına olumlama yapıldığı görülmektedir. Önceki seçimlere nazaran 31 Mart yerel seçimlerinde AKP’nin oy kaybı yaşamasına rağmen, gazete oluşturduğu cümle yapıları ile iktidara başarı atfetmektedir. Egemen güç/iktidar ilişkilerinin nasıl ele alındığı ile ilgilenen söylem analizine (İnal, 1996, s.46) göre Akşam gazetesinin söz konusu metinde güç/iktidarın yanında yer alan bir içerik üretimi yaptığı görülmektedir. “Bir önceki yerel seçimde %84.67 olan katılım oranı %77.762’ya indi” cümlesini ardalın bilgisi olarak referans gösteren Akşam, haber içeriğindeki bölgesel uyumu işlevsellik üzerinden aktarmaktadır. Sentaktik anlamda seçilen cümleler basit, sade ve aktif yapıdadır.

Seçimlerle ilgili ön plana çıkarılan bir diğer haber ise Recep Tayyip Erdoğan’ın balkon konuşmasıdır. 31 Mart seçim akşamı Erdoğan’ın AKP Genel Merkezi önünde yaptığı balkon konuşması Akşam gazetesinin manşetine; “*Milletin Kararını Tartışmayız*” başlığı ile yansımıştır. Spotta verilen; “*Başkan Erdoğan, ‘Milletimiz sandık vasıtasıyla mesajını ilettiler. Öz eleştirimizi cesaretle yapıp adımlarımızı atacağız. Bu seçim bizim için dönüm noktasıdır’ dedi*” (Akşam, 1 Nisan 2024) cümlesi ile ana başlık açıklanmaktadır. Haber içeriğinde seçimlerin bittiği, artık deprem bölgesi, ekonomik sıkıntılar gibi acil meseleler üzerine yoğunlaşılacağı Erdoğan’ın söylemleri üzerinden aktarılmaktadır. Manşet haber için AKP Genel Merkezi önünde Erdoğan’ın balkon konuşması yaptığı sırada çekilmiş, ellerinde Türk ve AKP bayrakları bulunan kalabalığın görseli tasarımsal olarak ana sayfaya yerleştirilmiştir. Manşetin hemen yanında, arkasında Cumhurbaşkanlığı ambleminin bulunduğu ve Recep Tayyip Erdoğan’ın halkı selamlamak için elini kaldırdığı bir fotoğrafının kullanılması, editöryanın örtük anlamda Erdoğan’ın bu sözlerini Cumhurbaşkanlığı kimliği ile söylediğini ön plana çıkarmak istediği kaygısını göstermektedir. Sayfa tasarımında manşet haber; mavi alt zemin rengi üzerine beyaz renk başlıkla oluşturulan renk uyumu ile okuyucuya sunulmaktadır. Haberlerin hiyerarşik bir sıralama ile tasarlanması, Erdoğan’ın görselinin konumlandırılışı, editörün ana sayfanın estetik duruşunu önemseydiğini ifade eder (Becer, 2008, s.74). Söylem analizinin makro yapı çözümlemesine göre kullanılan başlık, spot, fotoğraf seçimleri ile özetlenen haber içeriği sonucunda gazetenin ideolojik çerçevesi ortaya çıkmaktadır (Karaduman, 2017, s.40). 31 Mart yerel seçim sonuçlarının manşet haber olarak Recep Tayyip Erdoğan’ın balkon konuşması üzerinden verilmesi, Erdoğan’ın fotoğrafının boyut olarak ön plana çıkarılması, ana sayfaya yerleştirilen fotoğrafın yine AKP Genel Merkezi önünden seçilmesi

gazetenin ideolojik duruşu hakkında bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte Akşam gazetesinin 2024 yerel seçimlerinin en çok oy alan partisi, CHP'ni ön plana çıkarmadığı görülmektedir. Seçimlerde büyük oranda oy kaybetmiş olmasına rağmen CHP yerine Recep Tayyip Erdoğan üzerinden haber üretimine gidildiği görülmektedir.

Fotoğraf 3: 1 Nisan 2024 Yeni Akit Gazetesi

1 Nisan tarihli nüshasında ana sayfa tasarımını hiyerarşi düzeni içerisinde gerçekleştiren Yeni Akit gazetesi, görsel uygulamasında da vurgulamak istediği temayı orantısal olarak ön plana çıkarmaktadır. Üst veya alt başlığın tercih edilmediği manşette; “Belediyeler Kirli İttifaka Teslim” başlığı atılmıştır. Tamamen yoruma dayalı oluşturulan başlığın spot bilgileri iki sütün halinde ana sayfada yer almaktadır. Spot bilgileri şu şekildedir: “Kamuoyunun tepkisini çekmemek için tavşan adaylarla seçime giren zillet ittifakının irili ufaklı partileri sandıkta silinirken, PKK'nın siyasi uzantısı DEM ile DEVA, Gelecek ve İyi Parti tabanının tam desteğini alan CHP, 1946'dan beri ilk defa birinci parti oldu. Sözde “kent uzlaşısı” adı altında terör örgütleri ve karanlık odaklarla işbirliği yapan CHP oyların yüzde 37,56'sını aldı. Kandil'in baronlarının açıktan desteklediği CHP, 15 büyükşehir olmak üzere toplam 36 belediyenin koltuğuna terör örgütlerinin oylarıyla oturdu (Yeni Akit, 1 Nisan 2024). Spotların yer aldığı iki sütunun arasına haber retorüğünü desteklemek için seçim sonuçlarındaki genel oy dağılımı pasta grafiklerle yerleştirilmiştir. Manşetle bütünlük sağlayacak nitelikte AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ve eşi Emine Erdoğan'ın da 31 Mart yerel seçimleri akşamında yapılan balkon konuşmasından bir kare haberin görseli olarak seçilmiştir.

Manşet tematik olarak CHP'nin seçim başarısı üzerinden kurulmuştur. Ancak bu durum gazetenin ideolojisi ile paralel olarak CHP'nin ötekileştirilmesi ile yapılmıştır. Şematik analiz çerçevesinde ana olayın sunumu, CHP'nin terör örgütleri ile iş birliği yaparak seçimlerde başarı elde ettiği üzerinden verilmektedir. Başlıktaki "kirli ittifak" sözleri ile haber içeriğinde bağlam ilişkisi kurulmaktadır. "1946'dan beri", "22 yıldır kesintisiz", "14 Mayıs genel seçimleri" gibi ifadelerle ardalın bilgisi verilmektedir. Mikro yapı analizinin sentaktik çözümlemesi kapsamında haber içeriği aktif ve karmaşık yapıda cümlelerle oluşturulmuştur. Cümlelerin aktif yapıda tercih edilmesinin nedeni öznenin ön plana çıkarılmak istenmesidir. Haber içeriğinde öteki/onlar yöntemi ile CHP özne konumunda kullanılmıştır. Haberin aktarılmasında vurgulanan kişi veya konunun nasıl tanımlandığı gazetenin ideoloji üretiminde çözümleyicilere ipucu sunmaktadır. Haber metnindeki ilk spot, işlevsel ilişki ile ikinci spot referans ilişkisi ile açıklanmaktadır.

Mikro yapı analizinin bir diğer basamağı olan sözcük seçiminde söylemi söyleyenin ideolojisi belirlenir. Yeni Akit gazetesi, 1 Nisan 2024 tarihli nüshasında kullandığı söylemleri ile ideolojik görüşünü ortaya koymaktadır. İncelediğimiz metinde; "tavşan aday", "zillet ittifakı", "PKK'nın siyasi uzantısı DEM ile DEVA", "terör örgütleri", "karanlık odalar", "Kandil'in baronları" gibi söylemler kullanılmıştır. Gazete, "tavşan adaylar" söylemi ile benzetme yaparken, itham edici bir üslup kullanmıştır. Siyasi terminolojide Cumhur İttifakı'nın karşısında yer alan Millet İttifakı'nın hala devam ettiğine dikkat çekilmektedir. Cumhur İttifakı tarafından Millet İttifakı'nı ötekileştirmek için kullanılan "zillet ittifakı" söylemi yeniden üretilerek editör tarafından kullanılmıştır. "PKK'nın uzantısı DEM ile DEVA" şeklinde devam eden cümlede Deva Partisi'nin de PKK uzantılı bir parti olduğu iması ile karşılaşılmaktadır. "terör örgütleri", "karanlık odalar" "Kandil baronları" gibi birbirleriyle bağlantılı olan söylemler ardarda kullanılarak anlatılmak istenen ifade pekiştirilmektedir. Bu söylemlerle okuyucuya aktarılmak istenen ise CHP'nin seçimleri "terör örgütleri" gibi yasa dışı kuruluşlarla iş birliği yaparak kazandığı imajını çizmektir. Bütün bu verileri sunarken aynı zamanda okuyucuyu inandırma amacını da taşıyan gazete, fotoğraf, pasta dilim grafik ve Türkiye seçim haritası gibi argümanları kullanmayı ihmal etmemiştir. Metin bütünsel açıdan değerlendirildiğinde özneyi ötekileştiren bir dil ve anlam kullanılmıştır. Burada eleştirel söylem çözümlemesinin "biz ve onlar" şeması görülmektedir. Ayrıca iktidar partisi olan AKP, parti adının kısaltılmasından rahatsızdır. AKP'ye yakın ideoloji de gazetelerin parti ismini Ak Parti olarak açık şekilde yazdıkları görülürken, muhalif olan gazetelerin kısaltarak kullanıldığı görülmektedir. Yeni Akit gazetesi de AKP ifadesini kısaltma yapmadan kullanan gazetelerden biridir. Bu da gazetenin ideolojik yaklaşımına paralel bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf 4: 1 Nisan 2024 Sözcü Gazetesi

Sözcü gazetesi, 1 Nisan 2024 tarihli nüshasında vitrin tipi sayfa düzenini kullanarak birçok haber ve görseli ön plana çıkarmıştır. Başlıklar dışında çok fazla spot bilginin ön plana çıkarıldığı ana sayfada okuyucuyu metne çekmek (Yüksel, 2018, s.94) adına önem sırasına göre başlıktan sonra gelen spotların fazlalığı dikkat çekmekten çok okuyucunun hangi spota bakacağı noktasında dikkat dağıtmaktadır. Gazeteler genellikle toplumu ilgilendiren önemli konularda sürmanşet kullanır (Yağbasan & Demir, 2008, s.117). Sözcü de seçimlerin önemine ithafen seçim sonuçlarını CHP Genel Başkanı Özgür Özel'in fotoğrafının kullanıldığı; "2'nci Karaoğlan" başlığı ile sürmanşete taşımıştır. Fotoğraf ve başlık; "Özel başkanlığındaki CHP, yerel seçimde son 47 yıldaki en yüksek oyu aldı" (Sözcü, 1 Nisan 2024) üst başlığı ile desteklenmektedir. Tercih edilen başlıkla CHP tarihinin başarılarına atıfta bulunan gazete, Özgür Özel'i Bülent Ecevit'e benzetmektedir. CHP'nin önceki dönem seçimlerinde kullandığı "Her Şey Çok Güzel Olacak" seçim sloganı gazete tarafından "Her şey çok güzel oldu" şeklinde yeniden üretilerek sürmanşetin spotu olarak belirlenmiştir. Sürmanşette vurgulanan anlam, CHP'nin seçim zaferinin Özgür Özel ile birlikte gediği yönündedir. Üç sütun halinde verilen sürmanşetin haber girişi şu şekildedir: "Türkiye dün tarihi bir yerel seçim yaşadı. 22 yıllık AKP iktidarı ilk kez ağır bir yenilgi aldı. CHP'nin 5 aylık genel başkanı Özgür Özel büyük bir başarıya imza attı. CHP, Karaoğlan lakaplı Ecevit'in liderliğinde 1977'deki yerel ve genel seçimlerde aldığı oylara yakın bir sonuç aldı. Sol 47 yıl sonra küllerinden doğdu. Özel seçim zaferinin ardından yaptığı teşekkür konuşmasında; "Milletimiz ekmeğini küçültenlere, hukuk devletini çökertenlere açık mesaj verdi" dedi" (Sözcü, 1 Nisan 2024).

Makro yapı analizinin tematik yapı çözümlemesinde sürmanşet, üst başlık, spot haber girişi bir bütün olarak değerlendirilir (Candikmen, 2014, s.47). Genel olarak gazetenin hangi anlamı okuyucuya aktarmak istediği bu yöntemle ortaya konmaktadır. Bu bağlamda Sözcü, sürmanşette verdiği haberde tematik olarak Özgür Özel'in başarısını vurgulamaktadır. Şematik yapıya göre, durum değerlendirilmesinin yer verildiği haberde, ardalın ve bağlam bilgisi, “*tarihi bir yerel seçim*”, “*22 yıllık AKP iktidarı ilk kez ağır bir yenilgi aldı*”, “*Sol 47 yıl sonra küllerinden doğdu*” gibi cümlelerle sağlanmıştır. Mikro yapı analizine göre bölgesel uyum çerçevesinde işlevsel bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Gazete, uzun yıllar toplumun büyük kesimi tarafından kabul görmeyen sol fikrin 31 Mart seçimleri ile takdir gördüğünü semantik olarak kullanılan “*küllerinden doğdu*” metaforu ile açıklamaktadır.

Sözcü gazetesinde genelleme yapılarak verilen bir diğer seçim haberi “*Sandıkta Devrim*” başlıklı manşettir. CHP'nin seçim başarısı; “*Bu 1 Nisan şakası değil. CHP birinci parti oldu*” ifadeleri ile üst başlığa taşınmıştır. Tematik şema son olarak; “*Vatandaş, AKP'nin iftira, kumpas, yalan ve terör söylemine kırmızı kart gösterdi. Saraylarda saltanat sürüp halkın geçim derdini görmeyenleri oyuyla cezalandırdı*” (Sözcü, 1 Nisan 2024) spotu ile tamamlanmıştır. Tematik yapı analizine göre haberin başlıkları birbirine referans sağlamaktadır. Gazetenin hazırlanış aşamasında metinsel süreci yönetenler alıcı ile arasındaki ilişkinin farkında olarak haber üretimi yapar (van Dijk, 2003, s.97). Sözcü, AKP'nin seçimleri neden kaybettiği sorusuna yanıt ararken, sentaktik analize göre, “*iftira-kumpas, yalan, terör*” gibi söylemlerle AKP'yi yan yana kullanarak ürettiği ideolojisini okuyucuya aktarmayı hedeflemektedir. Yine kullanılan “*saray*”, “*saltanat*” gibi sözcüklerle iktidar ile halk arasında bir ayırım olduğu vurgusu görülmektedir.

Manşet haber için büyükçe boyutta CHP İBB adayı Ekrem İmamoğlu'nun ayağıyla futbol topuna “*şut çektiği*” görsel, “*3'üncü golü de attı*” başlığı ile ön plana çıkarılmaktadır. Kontrast yaratmak amacıyla kırmızı rengin kullanıldığı başlığın haber içeriği İstanbul seçimleri üzerinden üretilmiştir. Futbol topunun üzerine yazılan “*%53.48*” oranı İmamoğlu'nun başarısı olarak ön planda tutulurken, “*İBB Başkanı Ekrem İmamoğlu golü yine 90'a taktı. AKP bu kez Var'a yani YSK'ya gidemedi!*” spotu ile haberin desteklendiği görülmektedir. Ana olay nedensel bağlarla açıklanırken, Ekrem İmamoğlu'nun 2018 yerel seçimlerini kazanmasına rağmen seçimlerin tekrar edilmesi ve İmamoğlu'nun yeniden seçimleri kazanması ardalın ve bağlam bilgisi olarak aktarılmaktadır. Retoriği güçlendirmek adına CHP Genel Başkanı Özgür Özel, CHP İstanbul büyükşehir adayı Ekrem İmamoğlu, CHP Ankara büyükşehir adayı Mansur Yavaş ve CHP İzmir büyükşehir adayı Cemil Tugay'ın da görselleri aldıkları oy oranları ile birlikte ana sayfa tasarımına dâhil edilmiştir. “*Kaybedenler Kulübü*” başlığıyla AKP'nin İstanbul İBB adayı Murat

Kurum, Ankara adayı Turgut Altınok ve İzmir adayı Hamza Dağ'ın görselleri de kullanılmıştır. Fotoğrafların altında; *“Bu kez seçime hiçbir partinin ittifakı olmadan, sadece halk ittifakıyla giren CHP, MHP destekli AKP'ye hezimet yaşattı. 38 şehirde 1. oldu”* (Sözcü, 1 Nisan 2024) spotunun yer verildiği görülmektedir. Eleştirel söylem analizine göre egemen gücün yani iktidarın ötekileştirilmesi ana sayfada açık şekilde işlenmiştir. Ayrıca AKP'nin MHP desteğine rağmen birinci parti olamaması da vurgulanan bir diğer noktadır.

İki sütün halinde verilen haber içeriği şu şekildedir: *“Geçen yılki genel seçimde zafer kazanan iktidar, 17 bakan ve 1 cumhurbaşkanını sahaya sürmesine rağmen bu yerel seçimde tarihi yenilgi yaşadı. CHP, özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir'de oyları sildi süpürdü. AKP'nin iddialı adayları seçimde adeta nal topladı. AKP kale olarak gördüğü şehirleri kaybetti. Son genel seçimlerden sonra iyice ağırlaşan ekonomik kriz, emekliye seyyanen zam verilmeyip seçim sürecinde oyalanması ve geçinemeyen milyonların küçümsenmesi AKP'ye büyük oy kaybettirdi. CHP ise birleştirici söylemi, halkçı belediyeciliğiyle vatandaşın oyunu aldı. Sandıkta devrim yaşandı”* (Sözcü, 1 Nisan 2024).

Kullanılan manşet, spotlar, haber girişi, çok sayıda görselle desteklenen (Tokgöz, 2003, s.161) haberde AKP'nin yenilgisi ve aynı zamanda CHP'nin başarısı tematik olarak sunulmuştur. *“17 bakan ve 1 cumhurbaşkanı”* söylemi ile İstanbul seçim kampanyasında iktidar partisi bakanlarının seçim kampanyasına katılmasına eleştiri getirilirken, *“rağmen”*, *“tarihi yenilgi”* söylemleri ile AKP'nin büyük oy kaybettiği vurgulanmaktadır. Sözcük seçimindeki *“nal topladı”* söylemi ile seçimlerde iddialı olan iktidar partisi adaylarının aldıkları oy oranlarını küçümseyici bir tavır geliştirdiği görülmektedir. Çok sayıda görsel öğelerin verilmesi, sayısal verilerden yararlanılması ile haber retoriği güçlendirilmiştir.

Fotoğraf 5: 1 Nisan 2024 Sabah Gazetesi

Sabah gazetesi ana sayfa tasarımını mavi zemin üzerine sarı font sürmanşet ve manşet haber yerleştirerek vurguyu ön plana çıkarmayı hedeflemiştir. Ana sayfanın tamamında yer alan seçim haberlerinden ilki olan sürmanşet; “*Sürprizlerle Dolu Bir Seçim*” başlığı ile oluşturulmuştur. Sürmanşet için; “*Türkiye sandığa koştı, Türk milleti büyük bir demokratik olgunlukla seçimleri tamamladı*” (Sabah, 1 Nisan 2024) cümlesi spot olarak kullanılmıştır. Başlıkta yer verilen “*sürpriz*” sözcüğü 2019 ve 2024 yerel seçim sonuçlarını karşılaştırmalı olarak gösteren Türkiye seçim haritası ile açıklanmaktadır. Son iki seçim sonuçlarının karşılaştırılmalı olarak sürmanşete yerleştirilmesi ile okuyucu, partilerin oy dağılımını rahatlıkla görebilmektedir. Retorik, seçim hatırası ile birlikte pasta grafikle desteklenmektedir.

Sürmanşette tematik olarak seçim sonuçlarını beklenmedik bir olay olarak yer veren Sabah gazetesi, manşetini de Recep Tayyip Erdoğan’ın balkon konuşması üzerinden şekillendirmiştir. Sarı fontla yazılan “*Demokrasi Kazandı*” başlığı için kullanılan; “*Türk demokrasisi rüştünü bir kez daha ispat etti*” diyen Başkan Erdoğan 85 milyona seslendi: sonuçlardan bağımsız olarak bu seçimin galibi demokrasimizdir, milli iradedir” (Sabah, 1 Nisan 2024) şeklindeki spotun Erdoğan’ın konuşmasından üretildiği ve aktarma cümlelerinden oluşturulduğu görülmektedir. Haber içeriğinde de balkon konuşmasının içeriği maddeler halinde sayfa düzenine dâhil edilmiştir. Haberde balkon konuşması esnasında çekilmiş ellerinde Türk ve AKP bayrakları olan kalabalığın fotoğrafına yer verilirken, bu fotoğrafın üzerine de Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın görseli yerleştirilmiştir. Balkon konuşmasının ön plana çıkarılması gazetenin iktidarın/egemen gücün yanında aldığını göstermektedir.

Ana sayfadaki büyük ölçekli bir diğer haber ise “Türkiye Seçimini Yaptı” başlığı ile yer verilen haberdir. Şematik yapı analizine göre; durum değerlendirmesi üzerinden üretilen başlık muhabir/editörün yorumundan oluşmaktadır. “Kesin olmayan sonuçlara göre” ibaresinin kaynak gösterildiği haberde spot olarak şu ifadeler yer verilmiştir: “AK Parti 24, CHP 35, MHP8, YRP 2, İP 1, BBP1 DEM 10 şehir kazandı” bilgisine yer verilmiştir. “Ak Parti 30 büyük şehirden 12’sini kazanırken deprem bölgesindeki 3 ilin tercihi yine Ak Parti oldu. 8 ili kazanan MHP Kırklareli ve Kars’ta büyük sürpriz yaptı. Seçimlerde varlık gösteremeyen iyi parti kongre kararı aldı. CHP ise İstanbul, Ankara ve İzmir’i korurken, 15 büyükşehirde yarışı önde tamamladı.” (Sabah, 1 Nisan 2024). Spotta siyasi partilerin sıralaması en çok belediye kazanan partiden başlayarak yapılmış veya tam tersi bir sıralama değildir. Tamamen gazetenin ideolojik üretiminden yola çıkarak yaptığı bir sıralamadır. Egemen gücün yanında yer aldığını gösteren bu tavrı ile ilk sırada iktidar partisini yer verirken ideolojik bakımdan uzak gördüğü DEM’in sonuçlarını en son sırada yer vermiştir. Aynı ideoloji haber girişinde CHP’nin en son cümlelerde yer verilmesi ile devam etmektedir.

Fotoğraf 6: 1 Nisan 2024 Milliyet Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Milliyet gazetesi; “Sandığın Mesajları” başlığını manşetine taşımıştır. Genelleme üzerinden oluşturulan manşet, “31 Mart seçiminde yine demokrasi kazandı” şeklindeki üst başlıkla açıklanmaktadır. Spot olarak; “Türkiye dün 5 yıl boyunca görev yapacak yerel yöneticilerin seçimi için sandığa gitti. Çıkan sonuçlar hem iktidar hem de muhalefet açısından önemli mesajlar içeriyor” (Milliyet, 1 Nisan 2024) şeklindeki genelleme cümlesi başlıkla uyumlu bir şekilde devam ettirilmiştir. Haber girişinde seçim sonuçlarının AKP ve CHP için neden önemli olduğu açıklanmaktadır. Seçim sonuçları ile ilgili haber girişi şu

şekildedir: “AKP açısından; Bu sonuçta, ekonomik program ve emeklilerin durumu ile aday belirlemede yaşanan sorunlar elbette belirleyici oldu. Ekonomik program devam edecek, burada bir şüphe yok. Cumhurbaşkanı Erdoğan şimdi 4 yıl seçimsiz geçecek zamanı planlayacak, bugünden itibaren 2028 seçimleri için çalışmaya başlayacaktır. Teşkilatlarda, partide ve kabinede bazı taşların yerinden oynayacağını söylemek kehanet olmayacaktır. Muhalefet açısından; İmamoğlu, 2028’de Cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda mesafe aldı. Ancak Mansur Yavaş da potaya girdi. Rekabet sürpriz olmaz. Sonuç, en çok Özgür Özel’i rahatlattı. Özel, hem Kılıçtaroğlu hem de İmamoğlu’nun gölgesinden kurtuldu. Kılıçtaroğlu’nun dönme ihtimali kalmadı. Meral Akşener’in İyi Parti Genel Başkanlığı’nu devam ettirmesi artık çok zor olacak. DEM’de İstanbul’da CHP’ye verilen destekle ilgili tartışma büyüyecektir” (Milliyet, 1 Nisan 2024).

Manşet haber için balkon konuşması anından Erdoğan çiftinin halkı selamlayan bir fotoğrafı tercih edilmiştir. Görsel ögenin hemen altında Erdoğan’ın balkon konuşmasından bazı noktaların ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Fotoğrafın üzerine kırmızı renkle yazılan “Bitiş Değil Dönüm Noktası” spotu aynı zamanda manşet başlığına gönderme yapmaktadır.

Makro yapı analizi çerçevesinde tematik olarak seçim sonuçları ön plana çıkarılmıştır. Genelleme yapılan başlık ve spot bilgiler haber girişinde açıklanmaktadır. Şematik yapı analizine göre ana olayın sunumu yani seçim sonuçları AKP ve CHP üzerinden aktarılmaktadır. Ardalın ve bağlam bilgileri; “ekonomik program ve emeklilerin durumu ile aday belirlemede yaşanan sorunlar” cümlesi ile sağlanmaktadır. Haber içeriğinde; “teşkilatlarda, partide ve kabinede bazı taşların yerinden oynayacağı...”, “İmamoğlu, 2028 Cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda mesafe aldı”, “rekabet sürpriz olmaz”, “DEM’de İstanbul’da CHP’ye verilen destekle ilgili tartışma büyüyecektir” (Milliyet, 1 Nisan 2024) gibi cümleler yorum içermektedir.

Sentaktik olarak, etken, basit ve karmaşık yapıda cümleler birlikte kullanılırken bölgesel uyum referansal ve işlevsel ilişki üzerinden kurulmuştur. Sözcük seçiminde “bu sonuçta” söylemi ile örtük anlamda AKP’nin seçimi kaybettiği ifade edilmektedir. Ekrem İmamoğlu ile Mansur Yavaş’ın 2028 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iki önemli aktör olarak varlık gösterecekleri varsayımı ön plana çıkarılmıştır. Özgür Özel’in genel başkanlığa adaylığı sürecinde “gölge aday” olarak nitelendirildiği örtük olarak aktarılırken, seçimler sonucunda bu düşüncenin değiştiği, Özel’in koltuğunun sağlaştığına dikkat çekilmektedir. Gazetenin yayın politikası dikkate alındığında CHP ve CHP’li siyasilere ilgili negatif bir haber yapmamış olması ideolojik zeminde tedirginlik yaşadığı varsayımını doğrular. Bu tedirginlikle birlikte mizanpajda kullanılan görsellerde

Erdoğan'ın manşette büyük ebatlarda kullanılması ve haber hiyerarşisinde Erdoğan ile ilgili haberin ilk sıradan vermesi gazetenin iktidar yakınında ideoloji üretmeye devam ettiğini göstermektedir. Haber retorisi olarak alıcının ikna edilmesi için kullanılan retorik kaygısından yola çıkarak Milliyet'in pasta grafik, seçim haritası, Erdoğan ve Özgür Özel'in fotoğraflarına yer verdiği görülmektedir.

Fotoğraf 7: 1 Nisan 2024 Birgün Gazetesi

Birgün gazetesi seçim sonuçlarını “*Adam kaybetti*” manşeti ile okuyucusuna duyurmuştur. Tematik olarak Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın seçimleri kaybetmesi ön plana çıkarılmaktadır. Genelleme üzerinden kurulan başlıktaki “adam” kelimesi ile ‘tek adam’ söylemine gönderme yapılmaktadır. Manşet haberin spot bilgileri; “*Cumhur ittifakı ve onun yanında yer alan siyasi partiler temsil ettikleri dünya görüşü ile birlikte büyük hezimete uğradı. Kadınların, emeklilerin, gençlerin ve yaşamı savunanların direnişi tek adam yönetimine unutamayacağı ders verdi*” (Birgün, 1 Nisan 2024) şeklindedir. Manşette yer alan “*kaybetti*”, spotlardaki “*hezimete uğradı*”, “*ders verdi*” söylemleri kelimelerin semantik anlamlarına bağlı kalınarak iktidarı ötekileştirme bağlamında uyum içerisindedir. İdeolojik yaklaşımına paralel olarak ikinci spotta kullanılan “*direniş*” kelimesi ile seçimlerde AKP aleyhine oy kullananlar direnişçi olarak tanımlanmıştır. Manşetin hemen altında ellerinde Türk bayrağı olan genç grubun sevinç gösterilenden oluşan görselle haber, retoriksel anlamda desteklenmektedir.

Tek sütun halinde basılan manşetin haber girişi üç alt başlıkla açıklanmıştır. Beyaz zemin üzerine kırmızı font ile kontrastlığın sağlandığı başlıklarla okuyucunun dikkati çekilmek istenmektedir. Haber girişi şu şekildedir: “*Hepsi Çöktü*” başlığının

altında; “AKP, kendine payanda olan MHP ve İYİP’le birlikte tarihi bir yeniği alırken sonuçlar aynı zamanda halkın sürdürdüğü mücadelenin, değişim talebinin gecikmiş başarısı oldu” İkinci başlık; “Gecikmiş Sonuç: Saray rejimi yolsuzluk, yağma, adaletsizlik, baskı ve zorbalıkla, din ve milliyetçilik sömürüsüyle bugüne kadar iktidarını sürdürdü. Seçim sonuçları bu gerici ittifaka verilen gecikmiş bir yanıt odu.” Üçüncü başlık; “Yenmek Mümkün: bütün devlet olanaklarını kullanan iktidara rağmen ülke genelinde alınan seçim sonuçları da gösterdi ki bu gerici tek adam rejimini yenilgiye uğratmak, son vermek mümkün”. Dördüncü Başlık: “Yeni Bir Başlangıç: şimdi batıdan doğuya ülkenin en ücra köşesine kadar yayılan umut ve coşkuyu örgütleyerek büyütme; aralanan kapıyı sonuna kadar açmanın ve yürümenin tam zamanı.” (Birgün, 1 Nisan 2024).

Birgün gazetesi manşet haber ile AKP’nin seçimleri kaybettiğini tematik olarak ön plana çıkarmaktadır. Başlıkla uyumlu şekilde şematik yapı analizine göre ana olayın sunumu, haber içeriğinde çeşitli başlıklarla iktidarın seçimleri kaybetmesi üzerinden aktarılmaktadır. Haber, mikro yapı analizine göre; basit yapıda ve aktif cümlelerle oluşturulmuştur. Sözcük seçimlerine baktığımızda; “hepsi çöktü”, “tarihi yenilgi” üçüncü ve dördüncü başlık altında aktarılan tüm bilgiler editör yorumları kapsamında okuyucuya aktarılmaktadır. Haberde yer alan “adam” ve “saray rejimi” söylemleri arasında bağlamsal ilişki kurulduğu görülmektedir. İktidar partisi; “yolsuzluk, yağma, adaletsizlik, baskı ve zorbalıkla, din ve milliyetçilik sömürüsüyle” “gerici” “gerici” “tek adam” gibi söylemlerle ötekileştirilmiştir.

Fotoğraf 8: 1 Nisan 2024 Yeni Şafak Gazetesi

Manşet, ana sayfada gazete logosunun hemen altında büyük puntolarla konumlandırılan haberdır (Bülbül, 2001, s.36). Yazılı basında sürmanşetten sonra gündemin en önemli konusudur (Yüksel, 2001, s.21). Yeni Şafak manşet haber yerine ana sayfayı iki ana sütuna bölerek manşet büyüklüğünde başlık kullanmıştır. İlk başlık, büyükçe bir Türkiye seçim haritası ve pasta grafikle sağlanan sayısal verilerle desteklenmektedir. Seçimden; “*Ak Parti’ye Mesaj*” başlıklı ilk haberin girişi şu ifadeler yer alır: “*31 Mart yerel seçimlerinden sürpriz bir sonuç çıktı. 2002 yılından bu yana girdiği tüm seçimlerden zaferle çıkan Ak Parti ilk kez başarılı olamadı. Bunda hayat pahalılığı, emeklilerin maaş zamlarını yetersiz bulması ve bazı adaylarla ilgili tartışmalar etkili oldu. İstanbul, Ankara, İzmir’i koruyan CHP, Türkiye genelinde oylarını arttırdı.*” (Yeni Şafak, 1 Nisan 2024)

Recep Tayyip Erdoğan’ın seçim gecesi yapmış olduğu balkon konuşmasından üretilen “*31 Mart Bizim İçin Dönüm Noktası*” adlı başlık ikinci büyük haber olarak sunulmaktadır. Erdoğan’ın konuşmalarının yer verildiği haber girişi; “*Millet Mesajını Verdi, Olanda Hayır Var, Özeleştirimizi Yapacağız, 4 Yıl Seçim Yok*” gibi alt başlıklarla ön plana çıkarılmıştır. Haberin spotunda kullanılan “*Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçim sonuçlarının belli olmasının ardından*” şeklindeki cümlede geçen “Cumhurbaşkanı” söylemi ile Recep Tayyip Erdoğan’ın Cumhurbaşkanlığı kimliği ön plana çıkarılmıştır. Oysaki Erdoğan balkon konuşmasını Cumhurbaşkanı kimliği ile değil AKP Genel Bakanı kimliği ile yapmaktadır. Haberde Erdoğan çiftinin balkon konuşması esnasındaki görseli yer almaktadır. Bu bağlamda haber içeriği ile kullanılan görsellik arasında bağlam ilişkisi kurulmuştur.

Tematik yapı analizine göre her iki haberde de üst başlıklara yer verilmediği görülmektedir. Şematik analiz çerçevesinde durum değerlendirmesi üzerinden haber üretimi yapılmıştır. Ana olayın sunumunda AKP’nin seçimleri neden kaybettiğini cevap arayan editörün seçim sonuçlarını “sürpriz” olarak değerlendirmesi yoruma yer verdiğini ve ideolojik fikrini okuyabilmek adına ipucu sunar. Gazete, AKP’nin seçimlerde düşük oy almasını ya da CHP’ye göre seçimleri kaybetmesini “sürpriz” olarak görmektedir. “*2002 yılından bu yana*”, “*İstanbul, Ankara, İzmir’i koruyan*” gibi söylemlerle ardalan bilgisi sağlanmaktadır. AKP’nin seçimleri neden kaybettiğini açıklarken içeriğin bağlam bilgisine de ulaşılmaktadır. Mikro yapı analizine göre sentaktik çözümlemede başlıklar aktif ve basit yapıda üretilmiştir. Haber girişinde hem basit hem de karmaşık yapıda cümleler kullanmıştır. Edilgen cümle yapısı “*ilk kez başarılı olamadı*” ile AKP’nin seçimlerde başarılı olamadığı pasif çekimlenerek özne geri planda tutulmuştur. İlk haberin girişinde AKP’nin oylarının neden düştüğü açıklandıktan sonra CHP’nin seçimlerdeki başarısına ana sayfada yer verilmesi de ideolojik üretimi kapsamında kayda değer bir örnektir.

Ayrıca üretilen haber içeriğinde seçim sonuçları AKP, MHP, DEM ve CHP üzerinden değerlendirmeye alınmıştır. Seçime katılan İyi Parti, YRP gibi diğer partiler hakkında sonuç bilgisine yer verilmemiş olması gazetenin enformasyon eksiltimine gittiğini göstermektedir.

Fotoğraf 9: 1 Nisan 2024 Takvim Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli nüshasında genelleme yapılarak oluşturulmuş “Cumhurun Kararı” sürmanşetini kullanan Takvim gazetesi, başlığı seçim sonuçlarını gösteren pasta grafiklerle desteklemiştir. 31 Mart akşamı Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın balkon konuşmasından ürettiği; “4 Yıl Seçim Yok Atılacak Adım Çok” manşeti ile tematik olarak Türkiye’nin ekonomik ve sosyal meseleleri ön plana çıkarılmaktadır. Haber içeriğinde önemli noktaları vurgulamak ve haberi ilgi çekici hale getirmek için spota yer verilir. Spot, ana sayfada başlıklardan sonra okuyucunun en çok ilgisini çeken bilgilerdir. Bu bilgi ışığında Takvim gazetesinin fazlaca spota yer verildiği görülmektedir. Gazetede öne çıkarılan spotlardan bazıları şu şekildedir; “Türkiye dün, yine bir demokrasi sınavı verdi. 10 ay içinde 3 kez sandık başına gitti. Katılım yüzde 76’ya kadar geriledi. Yerel seçimlerde CHP ilk kez Ak Parti’yi geçti. Artık seçim maratonu sona erdi. Şimdi sıra, başkan Erdoğan önderliğinde Türkiye’yi çok daha ileriye taşımaya geldi” (Takvim, 1 Nisan 2024). Kullanılan spotlarda CHP’nin ilk kez yerel seçimlerde AKP’yi geçtiği etken yapıda ifade edilmiş olsa da devam eden bağlamda Erdoğan önderliğinin vurgulanması gazetenin izlediği yayın politikasını göstermektedir.

Gazetenin manşeti Erdoğan'ın seçim akşamı yaptığı balkon konuşmasından oluşmaktadır. Ancak başlık için tercih edilen görsel ögenin balkon konuşmasından olmadığı görülmektedir. Bunun yerine Erdoğan'ın halkla iç içe olduğu ve halkla selamlaştığı, kadınlardan oluşan bir kalabalığın görseline tercih edilmiştir. Başlık ve kullanılan görsel ilişkisini değerlendirildiğinde arada bağlam ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir. Fotoğrafın flaş girişi Erdoğan'ın sözlerinden düzenlenmiştir. *“Seçimin galibi 85 milyonun tamamıdır. Milletimizin seçtiği tüm belediye başkanlarını kutluyorum. Maalesef umduğumuz neticeyi alamadık. Sonuçlar irtifa kaybı yaşadığımızı gösteriyor. Öz eleştirimizi yapacağız seçim defteri kapanmıştır. Önümüzde hazine değerinde 4 yıl var! Ekonomi ve deprem gibi ülkemizin acil meseleleri ile ilgileneceğiz”* (Takvim, 1 Nisan 2024) gibi kapsayıcı, birleştirici ve seçim sonuçlarını kabullenmiş/metanetle karşıladığını gösteren cümlelere yer verilmiştir. Burada Erdoğan'ın partili kimliğinden çok Cumhurbaşkanlığı kimliği ön plana çıkarılmaktadır. Manşet haber, makro yapı çözümlemesinde yer alan tematik yapıya göre; başlık, spot, haber girişi, fotoğraf şeması ile uyumluluk göstermektedir. Şematik analize göre ana olayın sunumu seçim sonuçlarının değerlendirilmesi değil, seçimler sonrasında Türkiye'nin durumu üzerinden yapılmıştır. Ardalan ve bağlam bilgisi *“Cumhuriyet tarihinin 15. yerel seçimleri bitti, 10 ay içinde 3. kez sandık başına gitti,”* gibi cümlelerle sağlanmıştır. Sentaktik çözümleme kapsamında etken ve basit cümle yapıları tercih edilmiştir. Bölgesel uyum işlevsel ilişki üzerinden yürütülmüştür.

Takvim gazetesi haber hiyerarşisi içerisinde *“Heyecanlı Kavga”* başlığıyla ana sayfasına taşıdığı bir başka haberde CHP Genel Başkanı Özgür Özel ve Ekrem İmamoğlu'nun seçim akşamı aynı saatlerde TV karşısında konuşma yapmalarını haberleştirmiştir. Başlıktaki *“heyecanlı”* kelimesindeki *“canlı”* sözcüğünü farklı renkle ön plana çıkaran gazete, iki siyasi liderin aynı saatlerde konuşma yapmasını; *“CHP'de iç savaş”* olarak yorumlamaktadır. Özgür Özel'in konuşma içeriğinden; *“bu sadece bir yerel seçim. Fazla sevinmeyelim” dedi* sözlerine yer verilmesi ile CHP'nin seçim başarısı küçümsenmekte ve değersizleştirilmektedir.

Fotoğraf 10: 1 Nisan 2024 Diriliş Postası

Diriliş Postası, 1 Nisan 2024 tarihli ana sayfa mizanpajında mavi font rengini kullanmıştır. Tasarımsal olarak dikkat çeken bir başka nokta ise gazete logosunun hemen altında yer alan büyükçe bir Türkiye seçim haritasıdır. Türk tipi sayfa düzeni olarak bilinen vitrin tipi sayfa düzeninin (Çubukçu & Doğan, 2019, s.130) hâkim olduğu gazetede sürmanşet olarak; İstanbul, Ankara, İzmir, Ordu, Antalya, Konya, Kahramanmaraş, Gaziantep illerinde en çok oyu alan iki partinin adayları ile birlikte seçim sonuçlarına yer verilmiştir. Yüksek Seçim Kurulu'nun(YSK) resmi açıklamalarından sonra seçim sonuçlarının değişiklik gösterebileceği de retorik kaygısından yola çıkılarak belirtilen bilgiler arasındadır.

“Sandığın mesajı: Ekonomi” manşetinin kullanıldığı haberde tematik olarak seçim sonuçlarıyla alakalı halkın ekonomik kaygıları olduğu ön plana çıkarılmıştır. Başlığa spot olarak verilen; “61 milyon seçmen, aylardır devam eden seçim çalışmalarının ardından son sözü söyledi. Ana muhalefet partisi, İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere 30 büyükşehir belediyesinin 14’ünü kazandı” cümlesi ile ekonomik sonuçların sandığı etkilediği desteklenmektedir.

Üç sütun halinde verilen haber içeriğindeki birinci başlıkta; “sandıktan çıkan sonuç muhalefetin yıllar boyunca ağız birliği ederek yürüttüğü “tek adam rejimi!” “Sandık sonuçları güvenilir değil”, “Türkiye’de demokrasi yok” gibi tartışmaların yalnızca algıdan ibaret olduğunu ortaya koydu” söylemleri yer almaktadır. İkinci başlıkta, ekonomik sebeplerin “olası bir deprem riskine karşı alınacak önlemlerin” önüne geçtiği belirtilmektedir. Üçüncü başlıkta; Özellikle büyükşehirlerin kötü yönetilmesine rağmen yeniden CHP tarafından kazanılması, muhalefetin başarısı olarak değil; seçmenin, “yükselen enflasyon ve döviz kuru

karşısında alım gücünün azalması” karşısında hükümete net bir mesajı olarak yorumlandı” şeklindedir (Diriliş Postası, 1 Nisan 2024).

Kullanılan başlık, spot, haber içeriğinde tematik olarak AKP'nin seçimlerde oy oranının düşmesinin nedeni ekonomi olarak açıklamaktadır. Haber metninin tamamında taraflı bir yazı dilinin hâkim olduğu açıkça belli olan gazetenin söylemlerini üretirken egemen gücün yanında konumlandığı görülmektedir. Eleştirel söylem çözümlemesine göre haber içeriği biz-onlar ilişkisi üzerinden oluşturulmuştur. Üçüncü sütunda yer alan “büyükşehirlerin kötü yönetilmesi” sözleri ile muhalefete yönelik ötekileştirme içermektedir. Bölgesel uyum kapsamında cümleler arasında referansal ilişki kurmakta haberin genelinde kurulan cümlelerle de bağlam ve arda lan bilgilerine atıfta bulunmaktadır. İkinci başlıkta yer alan “deprem riskine karşı” cümlesi ile hem arda lan bilgisine yer verilmekte hem de örtük anlamda iktidar partisinin İstanbul’u olası bir depreme hazırlayacağına dair seçim vaadinin işe yaramadığı belirtilmektedir. Haber retorığı seçim haritası, grafik, sayısal verileri, Erdoğan çiftinin balkon konuşmasından bir görselle sağlanmıştır.

Fotoğraf 11: 1 Nisan 2024 Evrensel Gazetesi

Evrensel gazetesinin ana sayfa tasarımında modüler tipi sayfa düzeninde (Şeker, 2006, s.32) görülen sadelik hâkimdir. Orantısal olarak sayfanın ortasına Türkiye seçim haritası ve haritanın hemen altına ellerinde Türk bayrakları olan özellikle de çocuk ve gençlerden oluşmuş, kutlama yapan bir kalabalığın görseline yer verilmiştir. Ana sayfadaki haberlerin retorığını oluşturan görsel öğeler, tasarımsal olarak ve renklendirme tekniği ile vurgulanmıştır. Seçimlerle ilgili yoruma dayalı oluşturulan manşet haberin başlığı, “Halk düzeni bozdu” şeklindedir. Tematik olarak AKP'nin seçimlerdeki düşük oy oranını ön planda tutan gazete,

manşet haberi ana sayfada üç sütun halinde aktarmıştır. Tematik yapı analizinin şemasında yer alan manşetin dışında üst başlık veya spota yer verilmediği görülmektedir. Spot olmadığı durumlarda haber girişinin ilk cümlesi değerlendirmeye alınır (Özer, 2022, s.44). Haber girişi; “31 Mart yerel seçimleri Türkiye’de siyasal tabloyu, yereli aşan ölçekte değiştirecek sonuçlar üretti” şeklindeki genellemenin yer verildiği bir cümle ile yapılmıştır. Haberin devamında “Türlü dalgalanmalara rağmen 2002’den beri süren hegomonik Erdoğan-AKP iktidar ülke genelinde yayılan ağır bir yenilgi aldı. Pek çok yerde yerel yönetimler açık farkla muhalefetin eline geçti. Sonucu en çok merak edilen ve Erdoğan’ında neredeyse bizzat yarıştığı, 17 bakan ile pek çok bürokrati sahaya sürdüğü İstanbul seçiminde CHP adayı Ekrem İmamoğlu, oyların yüzde 50’sinden fazlasını alarak rakibi Murat Kurum’a büyük fark attı. Ankara’da fark 20 puanı geçti. AKP diğer büyükşehirlerde de hezimet yaşadı.” (Evrensel, 1 Nisan 2024).

Şematik yapı analizine göre durum değerlendirmesinin yer verildiği haberde ana olayın sunumu; AKP iktidarının yıllardır koruduğu oy oranını kaybettiği, buna karşılık CHP’nin de oylarını arttırdığıdır. Ardalan ve bağlam bilgisi; “2002’den beri süren”, “17 bakan ile” gibi söylemlerle sağlanmaktadır. Editör “ağır yenilgi”, “hezimet” gibi kelimelerle gazetenin ideolojik çerçevesine bağlı kalarak yorumlarda bulunmuştur. Mikro yapı analizi kapsamında etken, basit ve karmaşık yapıda cümleler tercih edilmiştir. Bölgesel uyum işlevsellik üzerinden kurulurken gazetenin ideolojik fikrini yansıtan cümlelere de yer verildiği görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi “ağır yenilgi” “hezimet” gibi sözcük seçimleri ile iktidarın olumsuzlukları ön plana çıkarılmaktadır. Manşette yer alan “halk düzeni bozdu” söylemindeki “düzen” sözcüğü ile uzun yıllar süren AKP iktidarının siyasal tablosunda yaşanan değişikliğe işaret edilmektedir. Haber girişindeki “hezimet” kelimesi ile bağlaşik şekilde sayfanın hemen sol köşesindeki “İstanbul’da HEZİMET” başlıklı küçük bir haberde, Erdoğan yönetimi “saray rejimi” olarak nitelendirilirken, Cumhurbaşkanı kabine üyelerinin İstanbul seçimleri için propaganda sürecine destek vermelerine; “deprem korkusuyla oy istediği İstanbul’da hezimete uğradı” yorumunun getirildiği görülmektedir.

Fotoğraf 12: 1 Nisan 2024 Hürriyet Gazetesi

Ana sayfanın tamamını seçim haberlerine ayıran Hürriyet, 1 Nisan 2024 tarihinde sürmanşetle yayımlanan gazetelerdendir. Gazete, ana sayfanın geri kalanındaki haberlerden farklı olarak çekici hale getirmek istediği sürmanşeti mavi zemin rengi üzerine yerleştirmiştir. Sürmanşet, İstanbul, Ankara ve İzmir’de seçime katılan AKP ve CHP adaylarının görselleri ile birlikte “Sandığın Mesajı” başlığını taşımaktadır. Spotta; “Yerel seçimlerde Türkiye bir sürpriz yaşadı. CHP 15’i büyükşehir olmak üzere 36 ilde başkanlığı kazandı. Seçim sonuçları halkın iktidara mesajı olarak algılandı. Katılım yüzde 77’de kaldı” (Hürriyet, 2024) ifadeleri yer almaktadır. Sürmanşetin spotta yer alan bilgilerden üretildiği ve bağlam ilişkisinin oluşturulduğu görülmektedir. Oy kullanan seçmen, “Sandık” sözcüğü ile tanımlanırken tematik olarak “Sandığın mesajı” başlığı ile öne çıkarılmak istenen, AKP oylarının düşüşü ve seçmenin iktidara tepki gösterdiği. Ana olayın sunumu haber içeriğinde seçim sonuçlarının partiler üzerinden genel değerlendirmesi ile yapılmaktadır. Ardalan bilgisi haberde yer alan; “CHP, İstanbul ve Ankara’da oylarını arttırarak...”, “kalesi İzmir’de 10 puana yakın kayıp”, “İktidar partisinin 45 olan il belediye sayısı 24’e düştü”, “Elindeki tek büyükşehir olan Manisa’yı kaybeden MHP” gibi cümlelerle sağlanmıştır. Mikro yapı analizinin sentaktik çözümlemesine göre, haber, basit yapıda cümlelerle oluşturulmuşsa da etken ve edilgen yapılar birlikte kullanılmıştır. Spotta yer alan “kazandı”, “algılandı” gibi ifadelerin geçtiği cümlelerde CHP ile ilgili kurulan cümle aktif yapıda iken AKP ile ilgili cümle pasif yapıda çekimlenmiştir. Muhabirin söz diziminde “bizden olanın olumsuz yönlerini gizle” (van Dijk, 2003, s.57)düşüncesinden yola çıkarak AKP ile ilgili cümlede özneyi pasife çektiği görülmektedir. Bu da gazetenin ideolojik yönelimini ortaya koymaktadır. Son olarak sürmanşette yer alan haberin retoriği

İstanbul, Ankara, İzmir’de seçime katılan CHP ve AKP adaylarının görselleri ile birlikte seçim sonuçlarına ilişkin sayısal verilerle sağlanmıştır.

Hürriyet gazetesinde seçimlerle ilgili yer alan bir diğer haber ise Recep Tayyip Erdoğan’ın balkon konuşmasıdır. “Her Olanda Bir Hayır Vardır” başlığı ile verilen manşetin flaş spotu; “Erdoğan: Milletin Verdiği Mesajı Aldık” (Hürriyet, 1 Nisan 2024) şeklindedir. Erdoğan’ın balkon konuşmasından üretilen başlık spotta da devam ettirilmiştir. Haber içeriği tamamen Erdoğan’ın balkon konuşmasının turnak içerisinde aktarılmasından oluşmakta, gazetenin herhangi bir yorum veya çıkarımında bulunmadığı görülmektedir. Ön plana çıkarılan “Millet Sözünü Sandıkta Söyler” “Önümüzdeki 4,5 yıllık süre var” konu başlıkları ile iktidarın oy kaybının telafi edileceği vurgulanmaktadır. Ana sayfada verilen seçim haberleri Erdoğan çiftinin balkon konuşması anından fotoğraf, CHP Genel Başkanı Özgür Özel’in seçim ofisinde bir görseli, ellerinde Türk bayrakları olan kalabalığın küçük bir fotoğrafı, Türkiye seçim haritası gibi retorik güçlendirici öğeler okuyucuya aktarılmıştır.

Fotoğraf 13: 1 Nisan 2024 Yeni Asya Gazetesi

Yeni Asya gazetesi, ana sayfanın yarısını manşet habere ayırmıştır. Mavi zemin rengi üzerine sarı font büyük puntlarla yazılan; “Demokrasi Kazandı Millet Ders Verdi” başlığının altına seçim haritası yerleştirilmiştir. Seçim haritasının hemen yanında başörtülü bir kadınla çocuğun sandığa oy attıklarını gösteren fotoğrafın yerleştirilmesi ile manşet haberin görselleri bütünleştirilmiştir. “Yerel seçimlerde sandıktan çıkan sonuçlar demokrasi umudunu yeniden tazeledi” spotu ile manşette belirtilen “Demokrasi Kazandı” cümlesi açıklanmaktadır. İki sütün halinde verilen haber içeriği; “Demokratik Bir Fren” ve “Erken Seçim Gündeme Gelir” başlıkları ile ön plana çıkarılmıştır.

“Demokratik Bir Fren” başlığının haber içeriği şu şekildedir: “Tek adam rejimin keyfî uygulamalarıyla demokrasi ve hukuktan iyice uzaklaşan Türkiye, 31 Mart yerel seçimlerinde sandıktan çıkan sonuçla demokrasi ve hukuk devletine dönüş ümidini tazeledi ve rahat bir nefes aldı. Halk, kötüye gidişe oylarıyla demokratik bir fren koydu. Erken seçim gündeme gelir başlıklı haber de İstanbul ve Ankara başta olmak üzere büyükşehirler iktidarın dayatmalarına teslim olmadı. AKP ve ortaklarının ciddi oy kaybına uğradığını gösteren sonuçların erken seçim taleplerini de güçlü bir şekilde gündeme getirmesi bekleniyor” (Yeni Asya, 1 Nisan 2024).

Tematik olarak CHP’nin seçim başarısı ön plana çıkarılmıştır. Haberin sunuş biçimi ise AKP iktidarının demokratik olmayan politikaları üzerinden verilmektedir. CHP’nin seçim başarısı demokratik düzene dönüş olarak görülmekte ve iktidara muhalif olan kanat için ümit olarak değerlendirilmektedir. Seçim sonuçları ile iktidara yönelik muhalefetin geniş tabana yayıldığını belirtmek isteyen gazete, seçim başarısı ile erken seçimin gündeme gelebilme ihtimalini ortaya koymaktadır. Erken seçim fikrinin ortaya atılması, “demokratik fren” başlıklı içerik sağ tandanslı olarak bilinen gazetenin iktidar muhalifliğini gösteren kanıtlardandır. “tek adam rejimi” ile anlatılmak istenen 22 yıllık AKP iktidarındır. Bu noktada söz konusu söylemle haberin ardalan bilgisine atıf yapıldığı söylenebilir. Mikro yapı analizinin sentaktik çözümlemesine göre, haberi oluşturulan etken, basit ve karmaşık cümle yapıları birlikte kullanılmıştır.

Fotoğraf 14: 1 Nisan 2024 Karar Gazetesi

Gazetelerin ana sayfaları okuyucuyu çekme açısından vitrin görevi görmektedir. Seçim sonuçları ile ilgili “*Harita Değişti*” sürmanşetini atan gazete, başlığa referans niteliğinde 2019 ve 2024 yerel seçim sonuçlarını gösteren iki seçim haritası kullanmaktadır. Sürmanşetin ana sayfadan farklı olarak mavi zemin rengi üzerine konumlandırılması ile kontrastlık sağlanırken haberin çekiciliği arttırılmaktadır. Aktarılan seçim sonuçlarının “saat 23.00” itibariyle geçerli olduğu bilgisine yer verilmesi retoriği güçlendirmektedir.

Yoruma dayalı olarak üretilen ve pasta grafiklerle desteklenen manşet haber için “*Sandıkta Deprem*” başlığı seçilmiştir. Başlığın hemen altında CHP İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediye adaylarının görselleri büyük boyutta, AKP adaylarının görselleri küçük boyutta haberin görseli olarak tasarlanmıştır. Haberın spot bilgisi şu şekildedir: “*Yerel seçim sandığından tarihi sonuç çıktı. Ak Parti ağır bir yenilgi alırken CHP, Özel yönetiminde 25 yıl sonra sandıktan birinci parti olarak çıktı. Kalelerini kaybeden Cumhur İttifakı büyük oy kaybı yaşadı. İstanbul ve Ankara’da İmamoğlu ve Yavaş’ın oy oranı yüzde 50’nin üstüne çıktı. İktidar bloğunun erimesine ekonomideki büyük kriz, hayat pahalılığı ile İsrail’le ticaret ayıbı etkili oldu.*” (Karar, 1 Nisan 2024).

Makro yapı analizine göre manşet haber, tematik şema ile uyumluluk içerisindedir. Şematik yapı kapsamında durum değerlendirmesinin yer verildiği haber metninde ana olayın sunumu AKP’nin seçimleri kaybetmesi, CHP’nin ise seçimleri kazanması üzerinden aktarılmaktadır. Ardalan ve bağlam bilgisi “*25 yıl sonra*” söz öbeği ile verilmeye çalışılırken, “*ağır yenilgi*” söylemi ile yoruma yer verilmiştir. Bölgesel uyumun referansal ilişki üzerinden kurulduğu görülmektedir. Haber metinlerinde ele alınan sözcük seçimi kategorisi ile özelde muhabirin genelde gazetenin ideolojik görüşü hakkında ipuçlarına erişiriz. Bu bağlamda Karar gazetesinin sözcük seçimlerine baktığımızda manşet başlıkta “*depremi*” sözcüğünü kullandığı görülmektedir. Semantik anlamda depremin yıkıcı etkisini baz alan gazete seçim sonuçlarının AKP açısından yıkıcı etki yarattığını ifade etmek için bu söylemi kullanmaktadır. AKP’nin iktidarı boyunca Türkiye genelinde ilk kez büyük oranda oy kaybetmesini, CHP’nin de uzun aradan sonra oy oranlarını arttırmasını haber girişinin ilk cümlesinde kullandığı “*tarihi sonuç*” ifadesi ile açıklamaktadır. Cumhur İttifakı’nın daha önceki seçimlerde yüksek oy oranlarına ulaştığı şehirleri “*kale*” olarak nitelendirmesi ile tarihi arka planda kalenin önemine atıfta bulunmakta ve böylece Cumhur İttifakı’nın oy kaybıyla güç kaybettiğini ön plana çıkarmaktadır. Gazeteye göre AKP iktidarının oy oranlarının düşmesinin sebeplerinden biri de “*İsrail’le ticaret ayıbı*”dır. Filistin İsrail savaşında İsrail’in yıkıcı etkisinden yola çıkan muhabir, yapılan ticareti insani çerçevede “ayıp” olarak nitelendirerek kişisel yorumuna yer vermiştir.

Sağ tandanslı yayın politikası izlediği bilinen Karar gazetesinin CHP'nin seçim zaferi sebebi ile özellikle manşet haberinde CHP'yi konu alması önem arz etmektedir. Tarafsız ve nesnellikten uzak bir içerik üretimi yaptığı görülen Karar'ın incelediğimiz diğer sağ tandanslı gazetelerden farklı olarak iktidar eleştirisi yaptığı görülmektedir.

Fotoğraf 15: 1 Nisan 2024 Yeniçağ Gazetesi

Yeniçağ gazetesi ana sayfasında yer verdiği manşet haberde tematik olarak seçim sonuçlarını ön plana çıkarmıştır. Açık mavi zemin rengi üzerine beyaz font renk kullanılarak vurgulanan manşet habere; “Siyasette Kartlar Yeniden Karılacak” başlığı belirlenmiştir. Başlığın hemen üzerinde flaş spot olarak; “Sandıktan Sürpriz sonuçlar çıktı” cümlesi ve “Yerel seçim sonuçları, AKP'nin 22 yıllık üstünlüğünün sona erdiğinin işaretini verdi. CHP büyük bir zafer kazanırken, yıldızı parlayan YRP ise Milli Görüş'ün gerçek temsilcisi olduğunu tescilledi” (Yeniçağ, 1 Nisan 2024) spotları kullanılmıştır. Seçimlerden çıkan sonuçlara göre manşet başlığının durum değerlendirmesinden oluşturulduğu ve tarafsız bir başlık olduğu görülmektedir. Haber içeriğinde seçimlerde belediye başkanlığı kazanan siyasi partilerin sayısal verileri paylaşılmıştır. Seçim sonuçları genel olarak değerlendirilmeye birlikte CHP'nin başarısı haber içeriğinde vurgulanmakta ve CHP'nin kazandığı iller özellikle İstanbul ve Ankara'da büyük farklarla seçimi kazandığı bilgisi okuyucuya aktarılmaktadır.

Manşet haberin görseli olarak seçimin gündeminde önemli yeri olan iki siyasi karaktere yer verilmektedir. Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş'ın görsellerinin ön plana çıkarılmıştır. Mansur Yavaş'ın seçim akşamında ellerinde Türk bayrakları olan kalabalığa seslendiği andan çekilmiş görseline “Halkımızın

helal oylarıyla göreve devam” flaş spotu eklenmiştir. Tasarımda kullanılan ikinci görsel ise CHP İstanbul adayı Ekrem İmamoğlu ve eşi Dilek İmamoğlu’nun seçim sonuçlarını birbirlerine sarılarak karşıladıkları andır. Seçim sonuçlarının belli olmaya başladığı ilk saatlerde seçim ofisinde çekilmiş olan bu fotoğrafın spotu; “*Sevgi ve İyilik kazandı*” şeklindedir. Tasarım bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde spotlarda “helal oy” ve “sevgi ve iyilik” temaları ön plana çıkarılmıştır. Tematik analiz kapsamında başlık, spot ve görsellerin uyum çerçevesinde olması beklenir. Buradan yola çıkarak Yeniçağ gazetesinin ana başlığında “siyasette kartlar yeniden karılacak” söylemi ile CHP’nin başarısını vurguladığı yorumuna yer vermek mümkündür.

Şematik yapı analizine göre, durum değerlendirmesinin yapıldığı haber metninde Türkiye siyasetinde artık AKP dışında diğer partilerinde söz sahibi olacağı ana olayın sunumu olarak değerlendirilmektedir. Spotta yer alan “*22 yıllık üstünlük*” söylemi ile arda lan bilgisine gönderme yapılırken bölgesel uyum işlevsellik çerçevesinde oluşturulmuştur. Sözcük seçimlerinde “*helal oy*” söylemi ile önceki dönem seçimlerde AKP’nin oy çaldığı iddialarını gündeme taşımaktadır. Haberin inandırıcılığına değer kazandırmak isteyen gazete, ana sayfanın en altında partilerin kazandıkları belediye başkanlıklarını Türkiye seçim haritası üzerinden vermiştir. Seçim sonuçlarının henüz “*saat:00:30 itibariyle ve resmi olmayan rakamlara göre*” ibaresi eklenmesi de habere kaynak gösterilmesi açısından eleştirel söylem analizinin önemsedığı hususlardandır.

Yeniçağ gazetesi özellikle manşet başlığı ile ilk etapta tarafsız bir yayın siyaseti izlediğini hissettirmektedir. Haber içeriğinde AKP üzerine eleştirel, ötekileştiren bir içerik olmamasına rağmen, ön plana çıkarılan görseller de iktidar muhalifi bir yayın politikası izlediği görülmektedir. Sağ tandanslı ideolojisi izlediği bilinen gazetenin; “*İmar baronları kaybetti, 1 Milyondan fazla fark attık, Yüzde 25’lik tavan yıkıldı*” gibi küçük ölçekli haber başlıklarında iktidar muhalifi ideolojisi okunmaktadır.

Fotoğraf 16: 1 Nisan 2024 Açık Mert Korkusuz Gazetesi

Korkusuz gazetesi 31 Mart yerel seçimlerinde CHP başarısını manşetine taşıyan gazetelerden biridir. “Yerel Seçimlerde CHP Damga Vurdu” üst başlıklı “Sana Kırmızı Çok Yakışıyor” yorumundan oluşan manşetle yayınlanan gazete, başlığa flaş spot olarak; “1 Nisan Şakası Değil” söylemini eklemiştir. Başlığın spotu ise; “Son 22 yıldır AKP’nin rengi sarıya boyanan Türkiye, dünkü yerel seçimlerde Atatürk’ün CHP’sinin rengi kırmızı rengine döndü. Vatandaş, iktidara “kırmızı kart” gösterdi” (Açık Mert Korkusuz, 1 Nisan 2024) cümlesinden oluşmaktadır. İki sütün halindeki “iktidara mesaj” ve “AKP oyları düştü” alt başlıklarında açıklanan haber içeriğinde iktidarın ekonomik kriz, mülteci sorunu gibi nedenlerden dolayı oy kaybettiği belirtilmektedir. Seçim sonuçlarının Türkiye seçim haritasının rengini değiştirdiğini; “AKP’nin sarısından CHP’nin kırmızısına döndü” sözleri ile açıklamaktadır. Başlık ve haber içeriğine referans niteliğinde manşet haberin görseli olarak, 2018 ve 2024 yıllarında yapılan yerel seçimlerin seçim haritası paylaşılmıştır. Ana sayfada yer verilen seçim haritası görselinde; “AKP 22 yıllık iktidarında, yerel seçimlerinde ilk kez oy kaybetti” spotu ön plana çıkarılmıştır. Son iki yerel seçim sonuçlarının yan yana verildiği seçim haritasında AKP’nin oy kaybettiği net olarak okuyucuya aktarılmıştır. Makro yapı analizine göre ana sayfada yer verilen haberin teması CHP’nin seçim başarısıdır. Manşette kullanılan “kırmızı” sözcüğü ile CHP için olumlama yapılırken tırnak içerisinde “kırmızı kart” söylemi ile AKP seçmeninin iktidara ceza verdiği anlatılmak istenmektedir. Haber metnindeki “22 yıldır” sözü, 2018 yılı yerel seçim haritasının verilmesi ardalan bilgisi olarak aktarılmaktadır. Bölgesel uyum daha çok işlevsellik üzerinden sağlanırken, sentaktik çözümlene etken ve basit yapıda cümlelerle oluşturulmuştur.

Fotoğraf 17: 1 Nisan 2024 Dünya Gazetesi

Modüler sayfa düzenine en yakın gazetelerden biri olarak tanımlayabileceğimiz Dünya gazetesinin mizanpajı büyükçe bir Türkiye seçim haritası ve metinsel içerikten oluşmaktadır. Ana sayfanın tamamını “*Haritanın rengi değişti*” başlıklı manşet habere ayıran gazete, tematik olarak seçim sonuçlarındaki değişikliği ön plana çıkarmaktadır. “*Türkiye Yerel Yöneticilerini Seçti*” üst başlığı ve iki başlık arasında İstanbul, Ankara, İzmir seçim sonuçlarının adayların görselleri ile birlikte verilmesi manşeti desteklemektedir. Manşetin hemen altında ana sayfanın 3/1 alanını kaplayan Türkiye seçim haritası hem başlıklarla hem de retorığı sağlamak adına tematik şema ile uyum içerisindedir. Ana başlığın haber girişinde spot bilgi şu şekilde verilmiştir: “*31 Mart 2024 Mahalli İdareler Genel Seçimleri tamamlandı. Seçimde CHP, İstanbul, Ankara, İzmir’de koruduğu belediye başkanlıklarının yanında sahillerden Türkiye’nin iç kesimlerine de yayılarak haritanın rengini kırmızıya çevirdi. Kesin olmayan sonuçlara göre CHP 35 ilde ipi göğüsledi. Ak Parti 25, DEM 10, MHP 8, YRP 2, İyi Parti 1 ilde seçimleri kazandı*” (Dünya, 1 Nisan 2024). Başlık, spot bilgi ile açıklanmakta, ana olayın sunumu tamamen seçim sonuçlarının genel anlamda değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Haberin devamında kesin olmayan sonuçlara göre siyasi partilerin aldıkları oy oranları açıklanırken, CHP Genel Başkanı Özgür Özel’in seçim akşamı yaptığı konuşmadan; “*CHP birinci parti oldu, yüzde 25’lik tavanı tuzla buz etti. Bugün seçmen 22 yıllık Türkiye fotoğrafını değiştirmeye, yeni bir siyasi iklime kapı aralamaya karar verdi. Seçim haritasının da gösterdiği üzere CHP artık her kesimin partisidir*” (Dünya, 1 Nisan 2024) şeklinde verilen konuşma içeriği başlıkla uyumludur. ABB Başkanı Mansur Yavaş’ın da seçim sonuçları sonrasında yaptığı ilk konuşmadan;

“Ankara’da seçimi şatafat ve haksız servet kaybetti, emek ve alın teri kazandı. Ankara’da seçimi rantçılar kaybetti. Sosyal belediyeçilik kazandı” sözleri aktarım cümlelerle verilmiştir. Ekonomi gazetesi olarak bilinen Dünya gazetesinin seçimleri daha çok “kazanan” üzerinden verdiği görülmektedir. Tarafsız bir çerçeveden değerlendirildiğinde seçim sonuçlarında özne konumunda olan CHP’dir. Bu bağlamda sürmanşet, manşet olması gereken konu CHP’nin seçim başarısıdır. Buradan yola çıkarak Dünya gazetesinin haber içeriğinde CHP ve liderleri ile ilgili bilgiler aktarsa da manşet başlığı ile çekingen davrandığı yorumu getirilebilir.

Fotoğraf 18: 1 Nisan 2024 Türkiye Gazetesi

Ana sayfasının tamamını seçim haberlerine ayıran Türkiye gazetesinin ilk haberi; “Cumhurbaşkanı Erdoğan:” üst başlığı ile aktarılan “Milletin Mesajını aldık” (Türkiye, 1 Nisan 2024) sürmanşetidir. Haber spotu, Erdoğan’ın balkon konuşmasından ve aktarma cümlelerinden oluşmaktadır. Haber, Erdoğan’ın balkon konuşması yaptığı andan çekilen bir fotoğrafla desteklenmiştir.

Gazetenin sürmanşetten sonra yayınladığı diğer haber ise; “Türkiye Seçimini Yaptı. Hayırlı Olsun” üst başlıklı “Tepki Oyları Patladı” manşetidir. Anlatımı canlı tutmak adına üst başlık ve ana başlık farklı renklerle tasarıma eklenmiştir. Tesadüf olarak seçilmemiş olan “Hayırlı Olsun” üst başlığı ile seçim sonucunun zamanla değerlendirileceği ifade edilirken, ana başlık yoruma dayalı oluşturulmuştur. Başlıktaki “patladı” yüklemine kırmızı renkle verilmesi ile algıda seçiciliği arttırmak isteyen gazete, patlamak fiilinden yola çıkarak seçim sonuçlarını halkın tepki oyları olarak değerlendirmektedir. Örtük anlamda söz konusu tepki oylarının iktidar karşıtı oylar olduğu başlıkla öne çıkarılmaktadır. Haberin spotundaki; “enflasyon, emeklinin maaş isyanı, DEM ile iş birliği ve İyi Parti tabanının desteği

CHP'yi birinci parti yaptı. CHP belediye sayısını arttırırken, seçmen Ak Parti'ye sandıkta mesaj verdi" (Türkiye, 1 Nisan 2024) ifadeleri ile tepki oylarının sebebi açıklanmaktadır.

Haber içeriğini iki sütun halinde yayınlayan gazete, ilk sütunda Cumhuriyet İttifakı'nın seçimleri neden kaybettiğini tematik olarak aktarmaktadır. *"Türkiye bir seçimden daha yüzünün akıyla çıkararak demokrasi dersi verdi. Genel seçimden bu yana geçen 10 aydaki büyük değişim dikkat çekti. Ekonomideki tablo, emeklilerin sitemi, YRP'nin Cumhuriyet İttifakı'nın oylarını bölmesi sandığa damga vurdu. Diğer önemli bir sebep ise CHP ile işbirliği yapan DEM Parti'nin etkisiydi. İstanbul'da eriyen DEM oyları CHP'ye aktı."* (Türkiye, 2024). İkinci sütunda CHP'nin kazandığı şehirler üzerinden bilgiler verilmektedir.

Manşet haber tematik yapı analizinin şemasına uygundur. Haberde başlık, üst başlık, spot, haber girişine yer verilmiştir. Spotta verilen bilgiler manşet başlığını açıklarken aynı zamanda ana olayın sunumunu da gerçekleştirmektedir. Ana olayın sunumu AKP'nin seçimleri kaybetmesi üzerinden aktarılmaktadır. Haber girişinde yer alan *"10 aylık büyük değişim", "ikinci dönem", Ak Parti 2019'a..."* diye devam eden cümlelerle haberin ardalan ve bağlam bilgisi sağlanmaktadır. *"DEM ile işbirliği", "yüzünün akıyla", "diğer önemli sebep"* gibi söylemler ise muhabirin yorumlarından oluşturulmuştur. Millet İttifakı'nın 2023 genel seçimlerden önce dağılmış ve 2024 yerel seçimleri öncesinde DEM Parti ile CHP herhangi bir ittifak kurmamıştır. Gazetenin burada ima ettiği örtük anlam ittifak sağlanmamış olsa da DEM Parti seçmeninin özellikle İstanbul'da CHP adayı Ekrem İmamoğlu'nu tercih etmesini iş birliği olarak ön plana çıkarmasıdır. Mikro yapı analizine göre başlıklarda kurulan cümlelerin etken ve basit yapılarda olduğu görülmektedir. Bölgesel uyum bağlamında spot ve ilk haber girişi nedensel ilişkilerle ifade edilirken, ikinci sütundaki haber referansal ilişki ile açıklanmıştır. Sözcük seçimi konusunda manşet başlığında yer alan *"patladı"* söylemi metafor olarak kullanılmıştır. Şematik yapı analizi bağlamında durum ve yorum çözümlerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Retoriği güçlendirmek adına ana sayfada manşet haberin en altında seçim sonuçlarının illere göre dağılımı Türkiye haritası üzerinden verilmiştir. Ayrıca haberin hemen sol tarafında İstanbul, Ankara ve İzmir seçim sonuçlarının ve sağ sütunda 2019 ve 2024 yerel seçim sonuçlarının il bazında karşılaştırılması olarak verilmesi retoriği desteklemektedir.

Fotoğraf 19:1 Nisan 2024 Türkgün Gazetesi

Türkgün gazetesi 1 Nisan 2024 tarihli nüshasında seçim sonuçları ile ilgili haberi “*Türkiye Seçimini Yaptı!*” manşeti ile başlığa taşımıştır. Kırmızı fon üzerine beyaz yazı rengi ile ön plana çıkarılan manşetin spot bilgisi şu şekildedir: “*Türkiye, yerel seçimler için sandık başına gitti. 61 milyondan fazla seçmen yaklaşık 208 bin sandıkta oy kullandı. 1 milyon 32 bin 610 gencin ilk kez oy kullandığı seçimlere 34 siyasi parti katıldı. Seçimlerde 81 il, 973 ilçe ve 390 belde belediyesi başkanı ile 50 bin 336 muhtarın yanı sıra il genel meclisi ve belediye meclis üyeleri belirlendi*” (Türkgün, 1 Nisan 2024). Spot bilgi herhangi bir yoruma dayanmadan genel bilgiler üzerinden verilmiştir.

Haber başlığında kullanılan ünlem işareti ile gazete seçim sonuçlarına şerh koyduğunu göstermektedir. Tematik anlamda seçmenin tercihini eleştiri getiren gazete, ana olayın sunumunu sayısal veriler üzerinden aktarmıştır. Gazetenin seçim sonuçlarına ilişkin ön plana çıkardığı bilgilerden biri de seçim sonuçlarının kesin olmadığıdır. Kesin olmayan sonuçlara göre CHP’nin daha önce sahip olduğu belediyeleri koruduğu ve AKP’nin de seçimlerde başarılı olduğudur. *Milliyetçi* ekseninde yayın politikasına izlediği bilinen Türkgün gazetesinin “*MHP büyük oranda gücünü korudu, başta Osmaniye olmak üzere 8 il belediye başkanlığı kazandı*” (Türkgün, 1 Nisan 2024) cümlesi ile ideolojik söylemi ortaya çıkmaktadır. MHP 2018 yerel seçimlerine göre oy kaybetmiş olmasına ve kazandığı belediye başkanlıkları 11’den 8’e düşmüş olmasına rağmen MHP’nin başarısını koruduğu algısı oluşturulmaktadır. Cümleler aktif yapıda çekimlenmiş olup, CHP’nin daha önce sahip olduğu büyükşehir belediyelerini koruduğu, İyi Parti’nin oylarını yarı yarıya kaybettiği gibi içerikler ardağan bilgisi olarak değerlendirilebilir. Haber kaynağı olarak Cumhuriyet İttifakı ortakları Recep Tayyip Erdoğan ile eşi Emine

Erdoğan ve Devlet Bahçeli'nin oy kullandıkları fotoğraflar, manşetin hemen üzerinde yer alan oy pusulalarının sayıldığı andan bir kareye yer verilmiştir. Bununla birlikte İstanbul, Ankara, İzmir dışında MHP'nin önde olduğu Osmaniye, Tokat, Çankırı, Kars illerindeki seçim sonuçlarının ön plana çıkarılmış gazetenin yayın politikası çerçevesinde haber üretimini devam ettirdiğini göstermektedir.

Fotoğraf 20: 1 Nisan 2024 Milli Gazete

1 Nisan 2024 tarihli nüshasında “*Erkenden Erken Seçim Çağırısı*” manşetini kullanan gazete, kırmızı renkle ön plana çıkardığı üst başlığında; “*Henüz 10 ay önce gerçekleşen genel seçimlerden kısa süre sonra büyük bir hüsrana yaşayan Cumhuriyet İttifakı'na seçmenin sandıktan verdiği mesaj: “Erken seçim çağırısı!”*” şeklindedir. Manşet haberin spotu: “*31 Mart yerel seçimleri, iktidar adına adeta hezimetle sonuçlandı. İktidar kanadı, Türkiye genelinde çok büyük oranda oy kaybetti. Ekonomideki kötü yönetim, Gazze meselesindeki yanlış politikalar, emeklilere gereken iyileştirmelerin yapılamaması gibi etkenler, vatandaşın iktidara tahammülünü adeta yok etti*” (Milli Gazete, 1 Nisan 2024) içeriğindedir.

Makro yapı analizine göre iktidar partisinin seçimleri kaybetmesini tematik olarak ön plana çıkaran gazete, AKP'nin oy kaybetmesini erken seçim çağırısı olarak değerlendirmektedir. Haber başlığı yoruma dayalı olarak üretilirken spot bilgi genelleme cümleleri ile aktarılmıştır. Ana olayın sunumunu nedensellik ilişkisi üzerinden kurarak aktaran gazete, AKP'nin seçimleri kaybetme nedenlerini açıklamaktadır. Ardalan ve bağlam bilgisi haber içeriğinde yer alan “*ANAP'ın çöküşe geçtiği ve sol partilerin yerel yönetimlerde önemli bir ivme yakaladığı 1989 belediye seçimleri*” (Milli Gazete, 1 Nisan 2024) cümlesi ile verilmektedir. Spot bilgide gazete, ideoloji üretimine paralel olarak öteki/onlar üzerinden AKP'nin

seçimleri neden kaybettiğini açıklamaktadır. Öteki üzerinden kurulan ilişkiye paralel olarak “büyük hüsrân” “hezimet” gibi söylemlerle ideolojik bakışı doğrultusunda içerik aktarımında bulunmaktadır.

Retoriksel anlamda seçim sonuçları ile ilgili sayısal verilere yer verildiği aynı zamanda ana sayfanın üstten alta sol sütununda başta Recep Tayyip Erdoğan, Temel Karamollaoğlu, Özgür Özel, Devlet Bahçeli, Meral Akşener gibi siyasilerin oy kullandıkları andan fotoğraflar kullanılmıştır.

SONUÇ

31 Mart 2024 yerel seçim sonuçlarının yazılı basınında nasıl sunulduğunu incelediğimiz bu çalışmada eleştirel söylem analizinin Teun A. van Dijk modeli yöntem olarak uygulanmıştır. 31 Mart 2024 Mahalli Genel İdari Seçimleri sonuçlarının değerlendirildiği 1 Nisan 2024 tarihli 20 adet gazetenin söylemlerindeki ideoloji, iktidar-güç ilişkisi, söylemsel farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

İnceleme kapsamında ele alınan gazetelerin ana sayfa tasarımları seçim haberleri nedeniyle oldukça renklidir. Tasarımda tercih edilen ana sayfa zemin rengi ve yazı rengi arasında oluşturulan kontrastlık, haberlerin belirli bir hiyerarşi içerisinde düzenlenmesi, haberi daha ilgi çekici hale getirir. Bu bağlamda incelediğimiz gazeteler arasında en dikkat çekici tasarımı Cumhuriyet gazetesinin yaptığı görülmektedir. Cumhuriyetin ana sayfa tasarımında kullandığı (kırmızı-beyaz) renkler gazetenin ideolojik duruşu hakkında örtük bilgi aktarmaktadır. Devamında Birgün, Diriliş Postası, Dünya, Evrensel gazetelerini sıralamak mümkündür. Sayfa tasarımında birçok başlığı ön plana çıkararak, okuyucunun odaklanmasında güçlükler sebep olacak şekilde karmaşık ana sayfa tasarımların da olduğu görülmektedir. Okuyucuya birden çok mesaj vermek ya da seçimler sebebi ile gündemin yoğun olmasından dolayı birçok haberi spotlarla ön plana çıkarmaya çalışan gazeteler arasında Milliyet, Sözcü, Takvim, Korkusuz, Hürriyet gazeteleri bulunmaktadır.

Araştırma örneğinde yer alan bütün gazeteler 31 Mart 2024 yerel seçimlerini ana sayfada tam sayfa olarak yayınlamıştır. Bu da Türk medyasının önemli olaylar karşısında duyarsız olmadığını göstermektedir. Gazetelerin konuya önem verdiklerini gösteren bir diğer veri ise her bir gazetenin kendi ideolojik eksenini doğrultusunda seçim haberlerini sürmanşet veya manşet haber olarak başlığa taşımış olmasıdır. Sadece Yeni Şafak gazetesi sürmanşet ve manşet yerine iki ana başlıkla seçim sonuçlarını ve Erdoğan’ın balkon konuşmasını ön plana çıkarmıştır. Manşet haber dışında sürmanşetle yayınlanan gazeteler ise şu şekildedir: Akşam, Hürriyet, Karar, Sabah, Sözcü, Takvim, Türkiye. İncelediğimiz gazeteler arasında Milli

Gazete de sürmanşetle yayınlanmış olsa da gazete, sürmanşetinde seçim haberleri yerine İsrail-Filistin Savaşı'na yer vermiştir.

Eleştirel söylem analizinin makro yapı çözümlemesine bağlı olarak incelediğimiz tüm gazetelerin başlık, spot, haber girişi, fotoğraf gibi hiyerarşi şeması ile haber yaptıkları görülmektedir. Gazeteler yayın politikaları doğrultusunda başlık ve içerik oluşturmuştur. İktidar/egemen güce yakınlığı ile bilinen sermaye sahiplerine ait olan gazetelerin genellikle seçim sonuçlarını sürmanşet ya da manşet olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın balkon konuşması üzerinden verdiği görülmektedir. Erdoğan'ın balkon konuşmasını sürmanşet olarak sadece Türkiye gazetesi verirken, Sabah, Akşam, Takvim, Yeni Şafak, Milliyet, Hürriyet gazeteleri manşet haber yapmıştır. Balkon konuşmasından olumlu veya olumsuz şekilde bahsetmeyenler ise Milli Gazete, Türkğün, Birgün, Cumhuriyet, Dünya, Evrensel, Açık Mert Korkusuz, Yeni Asya, Yeni Çağ gazeteleridir. Yeni Şafak, Milliyet, Türkğün, Yeni Çağ, Açık Mert Korkusuz, Birgün, Cumhuriyet gibi gazeteler AKP'nin seçimleri neden kaybettiğini kendi perspektifinden değerlendirmişleridir. Genellikle gazetelerin ekonomik kriz, emekli isyanı, aday belirleme süreci, mülteci sorunu, adaletsizlik, baskı, gibi konularda birleştiği görülürken Milli Gazete ve Karar gazetesinin diğer sebeplere ek olarak hükümetin İsrail'le olan ticaretini dile getirdikleri tespit edilmiştir. Karar, Milli Gazete, Yeniçağ, Yeni Asya gibi gazetelerin iktidara eleştirel bir içerikle haber yaptıkları görülmektedir. Tematik anlamda sağ tandanslı gazeteler seçim sonuçlarını Recep Tayyip Erdoğan'ın balkon konuşması üzerinden verirken sol tandanslı gazeteler CHP'nin seçim başarısını ön plana çıkarmışlardır. Sağ tandanslı olup iktidar partisine muhalif içerik üreten Karar, Milli Gazete, Yeniçağ gibi gazeteler de bulunmaktadır.

CHP'nin seçim başarısını Sözcü sürmanşet, Cumhuriyet, Birgün, Karar ve Korkusuz gazeteleri manşet haber olarak yayınlamıştır. Genel olarak gazeteler ideolojileri ekseninde ürettikleri haberlerde AKP'nin oylarının düştüğünü CHP'nin başarısını yer vermek durumunda kalmışlardır. Bu durumun en uç örneği *sağ tandanslı* Yeni Akit gazetesinin "*Belediyeler Kirli İttifaklara Teslim*" adlı manşetidir. Gazete haberde okuyucu kitlesine seslenirken örtük anlamda CHP'nin seçim başarısından bahsetmektedir. Dünya, "*Haritanın Rengi Değişti*" manşeti ile seçimlere en tarafsız değerlendirmeyi yapan gazetedir.

Genel mikro yapı analizine göre çalışma kapsamında ele alınan gazeteler, seçim sonuçlarını kendi ideolojik zemini üzerinden şekillendirmiştir. Gazeteler kendi ideolojisine yakın olan partinin seçim sonuçlarını ön plana çıkarırken, zemin olarak farklı düşündüğü partiyle ilgili haberleri ya geri planda tutmuş ya da hiç bahsetmemiştir. Kullanılan başlıkların etken yapıda olduğu belirlenmiştir. Van Dijk'in ideolojik kare modelini hemen hemen her gazete uygulamıştır. Gazetelerin

ideolojik yakınlık duyduğu özneyi, kapsayıcı, yüceltici, övgülü ve destekleyici bir dille ön plana çıkarırken, öteki olarak gördüğünü eleştirel, bazen de itham edici bir üslupla dile getirdikleri görülmektedir. Haber metinleri için seçilen kelimelerin ima ve ideoloji içerdiği tespit edilmiştir. Siyasi partilere, ön plana çıkan liderlere yönelik kullanılan olumlu veya olumsuz söylemlerle kamuoyunun yönlendirmesine hizmet edildiği görülmektedir.

Çalışmanın örnekleminde yer alan gazetelerin hemen hemen hepsinde seçim sonuçları ile ön plana çıkan siyasilere yer verilirken, seçim haritası, pasta grafikler, sayısal veriler gibi argümanlar kullanılarak haber retorisi güçlendirilmiştir. Haber retorisi bağlamında gazetelerin ana sayfalarında manşet haberi destekleyecek nitelikte görsel öğelere yer verilmiştir. Görseller genellikle gazetenin yayın politikasına bağlı olarak farklı ideolojik fikirlere sahip gurupların seçim akşamı kutlama anlarından oluşmaktadır. CHP seçmeninin kutlama anlarının yansıtıldığı görsellerde, coşkulu kalabalığın ellerinde sadece Türk bayrağının olması dikkat çekmektedir. Buradan yola çıkarak, CHP'nin seçim sonuçları ile beraber merkez-il-ilçe örgütlerinde kutlama amaçlı kalabalığın toplandığı görülmüştür. Uzun yıllar CHP yönetiminde bulunmayan ve ilk kez kazanılmış belediyelerde politik olduğu bilinen il ve ilçelerdeki seçmenlerin CHP'ye olan mesafeli duruşunu kırmak için bu kutlamalarda planlı olarak parti amblemi yerine sadece Türk bayrakları kullanıldığı gazete görsellerinde dikkat çekmektedir. CHP yönetiminin bilinçli bir şekilde uyguladığını düşündüren bu yöntemle CHP, kamuoyuna daha bütünlükçü, kapsayıcı ve birleştirici resim/mesaj vermek istemiştir.

İnceleme sonucunda 31 Mart 2024 yerel seçim sonuçlarını ele alan gazetelerin belli bir ideolojik yaklaşımla haber ürettikleri tespit edilmiştir. Gazeteler farklı ideolojik fikirlere sahip olsalar da benzer özelliklerle haber üretimi yapmışlardır. Haber metinleri, söylem aracılığıyla inşa edilirken gazetecilik etik değerleri, nesnellik ve tarafsızlıktan uzak bir bakış açısı ile hazırlanmıştır. Sonuç olarak gazetenin bağlı bulunduğu ideolojinin; haberin seçiminden kullanılan dile kadar tüm haber üretim sürecini etkilemekte ve şekillendirmekte olduğunu söylemek mümkündür.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aksaray, M. E., & Dartar, S. (2024). Sayfa tasarımının tanımı ve temel unsurları. *Akademik Sanat*, (21), 16-26.

Akyıl, R. (1996). *Reklam medyalarında tipografik çözümler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Ana Sanat Dalı, İstanbul.

Becer, E. (2008). *İletişim ve grafik tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi.

Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: Teknikler ve örnek çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bülbül, R. (2001). *Haberin anatomisi ve temel yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Candikmen, M. (2014). *2011 genel seçimlerinde Ak Parti ve CHP'ye ait miting haberlerinin yazılı basında sunumu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Çakır, A. (2014). *Söylem analizi: Ne demek istiyorsun?*. Konya: Palet Yayınları.

Çubukçu, G., & Doğan, İ. (2019). Gazete tasarımlarında hiyerarşi ve düzenin sağlanması. *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 4 (9), 125-139.

Dedeoğlu, G. (2013). Medya iletişim çalışmalarında Teun A. Van Dijk'ın yaklaşımı bağlamında eleştirel söylem çözümlemesi ve söylem olarak haberin çözümlemesi. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 31-58.

Devran, Y. (2010). *Haber, söylem, ideoloji*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

Dursun, Ç. (2001). *TV haberlerinde ideoloji*. Ankara: İmge Kitabevi.

Düz, N. (2012). Ambalaj-reklam ilişkisi ve tasarım eğitimindeki yeri. *Western Anatolia Journal of Educational Science*, 3 (6), 19-52.

Evre, B. (2009). Söylem analizine yönelik farklı yaklaşımlar: Bir sınıflandırma girişimi. İ. Parlak (Ed.), *Medyada gerçeğin inşası* içinde. Konya: Çizgi Kitabevi.

Gölcü, A., & Olkun, E. O. (2018). Terör saldırılarının haberleştirilmesinde gazete yayın politikalarının etkisi. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 3 (1), 163-189.

Güngör, N. (2016). *İletişim kuramlar ve yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

İnal, A. (2007). *Haberi okumak*. İstanbul: Temuçin Yayınları.

İnal, A. (1996). *Haberi okumak*. İstanbul: Temuçin Yayınları

İnceoğlu, Y., & Çoban, S. (2016). *Haber okumaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaduman, S. (2017). Eleştirel söylem çözümlemesinin eleştirel haber araştırmalarına katkısı ve sunduğu perspektif. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 31-46.

Ketenci, H., & Bilgili, F. (2006). *Görsel iletişim ve grafik tasarımı*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Meydan Larusse. (1986). Söylem maddesi. *Cilt 17*. İstanbul: Gelişim Yayınları.

Nazlı, R. S., & Kalafat Çat, A. (2019). 24 Haziran erken seçimlerinin gazete haberlerindeki söylem çözümlemesi. *Global Media Journal TR Edition*, 10 (19), 113-145.

Özer, Ö. (2011). *Haber, söylem, ideoloji: Eleştirel söylem çözümlemeleri*. Konya: Literatürk Yayınları.

Özer, Ö. (2022). Eleştirel söylem çözümlemesi: Haber örnekleri üzerinden bir inceleme. *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 5 (9), 36-54.

Schneider, W., & Raue, P. J. (2000). *Gazetecinin el kitabı* (I. Aygün, Çev.). Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayınları.

Selvi, A. (2017, Eylül 26). Erdoğan İstanbul için talimat verdi. *Hürriyet*.

Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Şeker, M. (2006). Sayfa düzeni ekollerinin estetik ve içeriğe etkileri: Hürriyet, Star ve Zaman gazeteleri örneği. *Selçuk İletişim*, 4 (2), 30-40.

Şeker, M. (2009). Dağlıca baskını haberlerinin söylemi. M. Şeker & N. T. Şeker (Ed.), *Terör ve haber söylemi* içinde. Konya: Litera Türk Yayınları.

Tokgöz, O. (2003). *Temel gazetecilik*. Ankara: İmge Kitabevi.

Tomgüshehan, T. (2017). *Türkiye'de çözüm sürecinde yazılı basının eleştirel söylem analizi: Sabah ve Özgür Gündem gazeteleri örnek olayı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Yakındoğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lefkoşa.

Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan holdinglelere Türk basın tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Uçar, T. F. (2004). *Görsel iletişim ve grafik tasarım*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Ülkü, G. (2004). Söylem çözümlemesinde yöntem sorunu ve Van Dijk yöntemi. Ç. Dursun (Ed.), *Haber, hakikat ve iktidar ilişkisi* içinde. Ankara: Elips Kitap.

Van Dijk, T. A. (1988). *News analysis: Case studies of international and national news in the press*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Van Dijk, T. A. (2003). The discourse-knowledge interface: Critical discourse analysis. G. Weiss & R. Wodak (Eds.), *Theory and interdisciplinarity* içinde. New York.

Van Dijk, T. A. (2003). Söylem ve ideoloji: Çok alanlı bir yaklaşım (B. Çoban & Z. Özarlan, Çev.). İstanbul: Su Yayınları.

Van Dijk, T. A. (2017). *Söylem ve ideoloji* (B. Çoban & Z. Özarlan, Ed.). İstanbul: Su Yayınları.

Yağbasan, M., & Demir, Ü. (2008). Basın dili ve gazete manşetlerinin dilbilimsel analizi. *e-Journal of New Worlds Sciences Academy Social Sciences*, 3 (1).

Yüksel, E. (2001). *Medyanın gündem belirleme gücü*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Yüksel, E. (2018). *Haberciliğin temel kavramları*. Eskişehir.

Akşam, 1 Nisan 2024, s.1.

Birgün, 1 Nisan 2024, s.1.

Cumhuriyet, 1 Nisan 2024, s.1.

Diriliş Postası, 1 Nisan 2024, s.1.

Dünya, 1 Nisan 2024, s.1.

Evrensel, 1 Nisan 2024, s.1.

Hürriyet, 1 Nisan 2024, s.1.

Karar, 1 Nisan 2024, s.1.

Korkusuz, 1 Nisan 2024, s.1.

Milli Gazete, 1 Nisan 2024, s.1.

Milliyet, 1 Nisan 2024, s.1.

Sabah, 1 Nisan 2024, s.1.

Sözcü, 1 Nisan 2024, s.1.

Takvim, 1 Nisan 2024, s.1.

Türkgün, 1 Nisan 2024, s.1.

Türkiye, 1 Nisan 2024, s.1.

Yeni Akit, 1 Nisan 2024, s.1.

Yeni Asya, 1 Nisan 2024, s.1.

Yeni Şafak, 1 Nisan 2024, s.1.

Yeniçağ, 1 Nisan 2024, s.1.

Yayın Geliş Tarihi: 18.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 02.11.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1518587>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1883-1903
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KENTSEL MEKÂNDA AİDİYET UNSURU OLARAK KOLEKTİF KİMLİK: HALTANLAR AŞİRET DERNEĞİ ÖRNEĞİ

*Mithat Arman KARASU**

*Fatma Betül BAYKUŞ***

Öz¹

Her insan farklı kimlikleri üzerinde taşır. Bu kimliklerin bir bölümü kolektif yapıdadır. Bu kolektif kimlikler bireye hem dayanışma içinde olduğunu hissini verir hem de bir topluluğa ait olduğu yönünde bir güven duygusu aşılar. Geleneksel toplumlarda bu kolektif kimliklerden birisi de aşiret kimliğidir. Son derece sıkı bağlarla örülü, kan bağına dayalı, aidiyet gerektiren aşiretin birey üzerinde etkili olduğu aşikârdır. Şanlıurfa'da yaptığımız araştırmanın amacı, bir kolektif kimlik örneği olarak aşiret derneklerinin bireyin kimliği üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu amaçla Melucci'nin kolektif kimlik tanımından yararlanılmıştır. Melucci'ye göre kolektif kimliğin ilişkisel, çatışma ve süreklilik adıyla, birbiriyle ilişkili, üç farklı boyutu bulunmaktadır. Bu teorik çerçeve üzerinden kentsel mekânda bir aşiret derneğinin, mensupları üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada Şanlıurfa'da bulunan Haltanlar Aşiret Derneği örnek olarak seçilmiştir. Derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak yapılan saha çalışması sonunda aşiret derneğinin, aşiret mensupları arasındaki iletişimin devamlılığı bakımından önemli bir rol üstlendiği tespit edilmiştir. Derneğin bir diğer işlevi, sağladığı güven ağı sayesinde, aşiret mensuplarının sosyal ve ekonomik çıkarlarını kollamada oynadığı roldür. Siyasal patronaj ilişkilerin varlığı, aşiret derneklerini birer çıkar kollama platformuna dönüştürmektedir. Kimi aşiret mensupları aidiyet duygusu içinde derneği, kimliğinin bir parçası olarak görürken; kimi aşiret mensupları ise, çıkarlarının devamı için dernek üyeliğini bir zaruret olarak kabul etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kimlik, Kolektif Kimlik, Aşiret, Dernek, Şanlıurfa.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Karasu, M. A. & Baykuş, F. B. (2024). Kentsel mekânda aidiyet unsuru olarak kolektif kimlik: Haltanlar aşiret derneği örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1883-1903.

*Prof. Dr., Harran Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi, ORCID: 0000-0003-3477-5843, makarasu@harran.edu.tr

**Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-8507-2414, fatmabetulbaykus63@gmail.com.

¹Bu makaledeki saha çalışması için Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (08.07.2024 tarih ve 348714 sayılı) izin alınmıştır.

COLLECTIVE IDENTITY AS AN ELEMENT OF BELONGING IN THE URBAN SETTINGS: SAMPLE OF HALTANS TRIBAL ASSOCIATION

Abstract

Each individual has different identities, some of which are collective in structure. These collective identities provide the individual with both the sense that s/he is covered with solidarity and instills the feeling of security brought by belonging to a community. One of such collective identities in traditional communities is the identity of tribe. It is obvious that tribe, which is woven with extremely tight bonds, based on blood relations and requires attachment, is effective on the individual. The purpose of our research we have conducted in Şanlıurfa is to determine the effects of tribal associations on the identities of individuals. For this purpose, Melucci's description of collective identity was made use of. According to Melucci, collective identity has three different dimensions named relational, conflict and continuity, all of which are related to one another. It was attempted to determine the effects of tribal associations on its members within an urban environment. The Haltans Tribal Association in Şanlıurfa was selected as the sample. It was found out that the tribal association assumed a significant role as regards the continuity of communication between the members of the association as a result of the field study conducted using the depth interview technique. Another function of the association is its role in the protection of interests of the members of the tribe thanks to the safety net it provides. Presence of political patronage relationships transforms tribal associations into platforms of protection of interests. While some individuals considered the association as a part of their identities with feelings of belonging, some other members of the tribe considered association membership as a must for the continuity of their interests.

Keywords: Identity, Collective identity, Tribe, Association, Şanlıurfa.

GİRİŞ

Bir keresinde ünlü mimar Lefebvre kenti: “Milyonlarca insanın içinde, insanın kendisini yalnız hissettiği yer” olarak tanımlamıştır (2014: 84). Kent yaşamı sosyolojik olarak bir topluluğu anlatsa da, psikolojik olarak kimi zaman bir yalnızlığı ve güvensizliği ifade etmektedir. Bu durum karşısında insan farklı kimlikler üzerinden toplumla iletişim kurmaya yönelmektedir. Bir yardım derneğinde gönüllü olmak, bir futbol takımının taraftarı olmak ya da bir hobi kulübünde yer almak insanın kendini yeniden üretmesine yardımcı olmakta, kentin yalnızlığı karşısında bir dayanak işlevi görmektedir. Kırdan kente tam anlamıyla dönüşümün gerçekleşmediği kentlerde ise bu işlevi cemaat ya da aşiret benzeri daha geleneksel toplumsal örgütler üstlenmektedir.

Bireyin kentsel yaşamda ayakta kalması ve yalnızlığını aşmasında özellikle kolektif kimlikler önemli bir rol oynamakta, bireyin benliğini kazanmasında etkin olmaktadır. Kolektif kimlik, kişinin bir topluluğa aidiyetlik bağıyla bağlanarak kendini grubun ortak kimliği ile toplumda göstermesi ve bu şekilde kabul görmesinin

bir yoludur. Birey gerek ihtiyaçlarını gidermek gerekse toplum nezdinde çıkarlarını daha etkin savunabilmek adına kolektif kimliğin bir parçası olma gayretindedir.

Çalışmanın amacı, kentsel mekânda bir aşiret derneğinin bireyin kolektif kimliğini oluşturma ve devam ettirme süreçlerinde ne ölçüde etkili olduğunu incelemektir. Özellikle Şanlıurfa gibi aşiret kültürünün baskın olduğu, kırdan kente geçiş sürecindeki bir toplumda aşiret derneklerinin sayısı yüzlerle ifade edilmektedir. Bu derneklerin yaygın olması toplum üzerinde etkili olduklarını bize göstermektedir.

Çalışmada derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış, Haltanlar Aşireti Derneği örnek olarak seçilmiştir. Aşiret üyelerinin geneli kent merkezinde yaşamalarına rağmen, aşiret içi ilişkilerinin sürdürülmesinde dernek bir araç rolü üstlenmektedir. Mekânsal kolaylıkların ötesinde bir etkiye sahip olan dernekte üyeler inanç, gelir durumu, sosyal statü vb. farklılıklara bakmaksızın dernek üyeliği üzerinden ilişkilerini devam ettirmekte, kolektif bir kimlik bağı inşa etmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde kolektif kimlik kavramı üzerinden teorik bir çerçeve oluşturulacaktır. İkinci bölümde aşiret kavramı ve bu kavramın kolektif kimlikle olan ilişkisi üzerinde durulacaktır. Son bölümde derinlemesine görüşme tekniği ile elde edilen veriler değerlendirilecektir.

KOLEKTİF KİMLİK ALGISI

Kimlik, bir özellik, bir nitelik belirtisidir (Fearon, 1999, s.13). Dalbay'a göre kimlik; "bir proje ve bir koyutun (ön gerçek) ontolojik statüsüne sahip" olmaktır (Dalbay, 2018, s.163). Kimliklerin bir kısmı doğuştan, bir kısmı da sonradan karşılaşılan grup ya da topluluklar vasıtasıyla kazanılmaktadır. Kazanılan bu kimliklerle kişi, bir aidiyetlik ve sosyal bağa sahip olmaktadır (Sen, 2006, s.41). Bireyde kimliklenme süreci kişilikle beraber, onun bir parçası olarak gelişir ve şekillenerek zaman içerisinde bireyin bir parçası haline gelir. Jung'a göre, bireyin yaşadığı kişilik ve buna bağlı kimlik gelişimi çocukluktan başlayarak bütün yaşamı boyunca devam etmektedir (Jung, 2015, s.197).

Birey açısından kimliğin, kişinin doğduğu andan itibaren sosyal çevresi, biyolojik varlığı ve karakteristik farklılıklarıyla beraber toplumda diğerlerinden ayırıcı bir çeşit "etiket" olduğu söylenebilir (Aydoğdu, 2004, s.117). Bireyin sahip olduğu kimliği "biricik" yani diğerlerinden ayrılan yönleri, farklılıkları ve özgünlüğü belirler. Diğer taraftan, kimliğin belirlenebilmesi için de bir "öteki"nin varlığı gerekmektedir (Türkbağ, 2003, s.210-211). Gerek toplum gerekse diğer insanlarca kabul görmek kişinin kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kimlik daima şu üç özelliğe gönderme yapar. Zamanla ortaya çıkan değişikliklerin ötesinde öznenin sürekliliği, öznenin ötekilere saygı ile sınırlandırılması, tanıma ve tanınma becerisidir (Melucci, 2014, s.84).

Kolektif açıdan kimlik, belirgin ilişkilere (kişi ve ait olduğu ya da olmak istediği topluluklarla mevcut olan benzerlikler) bağlı olma şartıyla, bireyin aidiyetlik bağını kuvvetlendiren kavramsallaşmış bir nesne olarak tanımlanabilir. Toplulukların oluşum süreçlerinde onları meydana getiren bireyler hem toplumsal birikimin oluşumunda oynadığı rol ve davranışlar hem de diğer bireylerden ayrılan yönlerinin belirlenebilmesi için birtakım kimlikler edinir. Dışlanma ve yok sayılma düşüncesine dair duyulan korku, bireyi bir topluluğa üye olma, topluluğun sahip olduğu değer yargıları, kalıp düşünceler ve kültürel tortuları paylaşarak kendini güvenceye almasını sağlar. Kolektif kimlik, aidiyet krizinden ve bu krizin olması gereken ile var olan arasındaki uçurumu kapatma çabasından doğmuştur (Bauman, 2017, s.30).

Kolektif kimlik bir grubun, bir diğer gruba etkileşime girmesiyle oluşur. Kolektif kimlik, insan topluluklarının kendileri hakkındaki bilgi ve hisleriyle ilgilidir. Topluluğun kendine özgü niteliklere sahip olduğunu vurgular ve bu özgünlük bir grup bilinci ve aidiyet duygusu oluşturur. Kolektif kimlik, bir "durumdan" daha çok bir "süreci" ifade eder (Bilgin, 1995, s.59). Kolektif kimliği edinme sürecinde birey, kendini bir bütünün parçası olarak algılamakta ve parçası olduğu grubun dışında kalmamak için kendisinden beklenen performansı göstermektedir. Bu performans inanca dayalı ritüellerde yer almak olabildiği gibi; dil, kültür, gelenek, değer yargısı vb. düşünsel uygulamalarda yer almak da olabilir. Kolektif kimliğin belirlenmesinde geçmişe dönük semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlık, değerler, inançlar vb. faktörlerde etkin olmaktadır (Bilgin, 1995, s.60).

Kolektif kimlik, bireylerin özdeşleşmeleriyle ilgili bir konudur. Kendi başına bir kolektif kimlikten söz edilemez. Kolektif kimlik, kendini bu kimlikte tanımlayan bireylerin varlığına ihtiyaç duyar (Drousioti, 2022, s.299). Grup üyelerinin düşünsel istekliliği, sadakati ve eylem yapma kapasitesi grup içinde bilinç düzeyini güçlendirir ya da zayıflatır (Cohen, 1999, s.124). Ortak gruba üye olan bireyin grup içerisindeki etkileşime katılımı, grubun kendisini algılama biçimini ve grup içinde ne ölçüde benimsediğini ortaya çıkarır. Yani (biz kimliği), bireyin (ben kimliğinden) önce gelir. Bu durumda kimlik (sosyo-genetik) bir olgu olmaktadır (Assmann, 2015, s.140). Kolektif kimlikte aktörlerin temel özelliklerinin başında kendi eylemlerinin kontrolünde olmamaları gelmektedir. "Biz"i inşa etme sürecine göre hareket ederler ve onunla kendilerini var ederler (Melucci, 2014, s.92).

Kolektif kimlik toplumsal aktörlerin birleşik ve sınırlanmış özneler olarak hareket etmesi sonucunu doğurur. Toplumsal aktörler kolektif kimlik içinde ancak bir bünye ya da kitle olarak hareket edebilirler çünkü bir ölçüde kolektif kimliğin inşa edici sürecini gerçekleştirirler (Melucci, 2014, s.85). Bu açıdan tanımlandığında, kolektif kimlik, toplumsal aktörlerin öz düşünüm becerisine sahip olduğunu ifade eder. Kolektif kimliğin etrafında örüntülediği kolektif eylem, toplumsal ve çevresel sınırlara karşı olmakla beraber aktörlerin tanyabileceği sembolik yönelimler, anlamlar üretir. Kolektif kimlik aidiyetlik ve nedensellik

nosyonu içerir. Ayrıca, aktörlerin geçmiş ile gelecek arasında ilişki kurmalarına, eylemleri etkilerine bağlamalarına imkân veren bir süreyi algılama yeteneği gerektirir.

Rümelin'e göre bir grubun kolektif bir bağ oluşturabilmesi için dört asgari şart gerekmektedir (Rümelin, 1993, s.120). Bunlar:

- ✓ "Biz" bilincinin davranışlar aracılığıyla benimsenmesi.
- ✓ Grubun dışında kalanları "öteki" tek bir kimlik olarak düşünürler. Gruba dâhil olanlar ise ortak değerler, kararlar, tercihler ve fikirlere sahip olurlar.
- ✓ Kolektif kimlik taşıyıcıları grubun dışındaki "ötekiler" ile rekabet halinde olurlar. Örgütün/grubun çıkarlarını birlikte hareket ederek korurlar.
- ✓ Son olarak, ortak paydayı oluşturan kolektif kimlik ile ilgili bilgi ve bilincin olmasıdır.

Kolektif kimlik, bilgi ve ortak tecrübelerin dilini kullanan cemaat içinde, bireyler bakımından bir ortak düşünsel yapı oluşturur. Aslında kolektif kimlik grup ortak özellikleri barındıran ve ortak simgeler dünyasıdır. Kolektif kimlikle "ben"den "biz"e bir geçiş söz konusudur. Başka bir deyişle, "ben" dediğimizde bireyin kendi geçmişine yapmış olduğu referans söz konusu iken; "biz" dediğimizde ortak biçimsel bir dünya ifade edilmektedir (Cohen, 1999, s.134).

Bireysel farklılıklar ile kolektif kimlik arasındaki çatışma bireyi ait olduğu kolektif kimliğe yakınlaştırır ya da uzaklaştırır (Berger & Luckmann, 2008, 34). Birey içinde yer aldığı topluluk ve onun değerleriyle çatışan davranışlardan kaçınmaya dikkat etmelidir, aksi bir davranış içinde yer aldığı topluluk tarafından dışlanır. Kaldı ki bireyler, genellikle topluluk değer yargılarıyla ters düşebilecek yeni davranışlardan kaçınırlar. Kolektivitinin bir parçası olma güdüsü ağır bastığı için topluluğun düşünce ve davranışları bireysel açıdan, sınırlandırıcı hale gelse bile, birey tarafından kabul görür. Topluluğun davranışlarında bilinmeyen bir anlam olduğuna hükmedilir. Kolektif kimliğin üretildiği topluluklar mensupları üzerinde bir dış kaynaktan doğan tehdit algısı yaratırlar. Böylelikle, topluluk kolayca tehdit altındaymış gibi görülebilir. Bu haliyle bireyler kolektiviteyi seferber etmenin hazır bekleyen bir aracı gibi görünürler. Kimliklerini kaybetmekten korkan bireyler hem "hayat tarzı" hem de "benlik duygusunun bir parçasından" vazgeçerler (Cohen, 1999, s.125). Başka bir deyişle, bireysel farklılıklar kolektif kimliğin baskın olduğu oranda geri plana itilir.

Melucci'nin Kolektif Kimlik Algısı

Kolektif kimlik, zamana ve mekâna göre daralıp genişleyen, sınırları kendisini kuran güçlerin farklılaşan yoğunluğu ve yönelimleriyle değişen bir alandır (Melucci, 2014, s.89). Kolektif kimliğin somut varlığı, örgütün ilişkisel, çatışmacı ve sürekliliğine göre şekil alır. Kolektif kimliğin olgunlaşması ancak iç ve dış unsurlarda yaşanan değişikliklere, bu değişikliklere verilen tepkilerle kurulan ilişkilere göre belirlenir.

Melucci'ye göre, kolektif kimliğin üç boyutu bulunmaktadır. Bunlar; ilişkisel, çatışma ve süreklilik boyutlarıdır (Melucci, 1993, s.270). Kolektif kimliğin ilişkisel boyutu, grup ya da topluluk içinde bireyin tanıma ve tanınma evresini geçirir. Çatışma boyutu gruplar arasında “biz” ve “ötekiler” ayrımının neden olduğu çıkar çatışmalarını ifade eder. Son olarak kolektif kimliğin varlığının sürekliliği, grubun üyeleri ile olan bağlılığını ve grup içi aktivitelerin devamlılığını anlatır. Kolektif kimliğin bu üç boyutu hem grup hem de birey için kolektif kimliğin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır (Melucci, 1996, s.28).

İlişkisel Boyut

Kolektif kimliğin kurulumu için öncelikli olarak “öteki”ler tarafından tanınması gerekmektedir. Kolektif kimliğin ilişkisel boyutu tanınma ve tanıma olgularına dayanmaktadır (Melucci, 1993, s.272). Bireyin üyesi olduğu toplulukla diğer topluluklar arasındaki benzerlikler, karşıtlıklar ve çatışmalar onun kolektif kimliğinin oluşmasında önemli bir rol oynar (Özdemir, 2001, s.108). Karşı tarafın kabullenmesi olmaksızın bir kimlik inşa edilemez.

Kimliğin iki boyutu arasında (kişisel ve ortak) paradoksal gözükken özel bir ilişki vardır. Bu ilişki görünüşte birbiri ile çelişen iki ayrı karakteri birlikte var eder. “Ben” ve “biz” aynı anda var olur. Ben dışarıdan içeriye doğru oluşur. Her bireyde, ait olduğu gruptaki etkileşim ve iletişim düzeyine bağlı olarak, içinde yer aldığı grubun kendisini kabulleniş oranında ortaya çıkar. Biz ise grubun bütününe oluşturduğu değer ve bilgidir. Grubun “biz” kimliği, “ben” kimliğinden önce gelir. Biz kimliği, bu “biz”i kuran ve taşıyan bireylerin dışında yoktur. Sadece bireylerin ortak bilgi ve bilincinin bir ürünüdür (Melucci, 1996, s.23).

Kolektif kimlik, toplumun geri kalanı (ötekiler) tarafından kabul görmesi için diğerleri ile aralarındaki farklılığın belli bir karşıtlığa dayandırmasını gerektirir. Tanınma bu farklılıkların karşılıklı ve eşitliğe dayalı olarak kabulüyle gerçekleşir (Melucci, 2014, s.86-87). Kolektif amaç doğrultusunda hareket eden aktörler kimliklerini gerçekleştirme adına “biz” olgusunu oluştururken; karşı taraf “ötekiler” olarak algılanır. Ötekilerin varlığı hem rekabeti hem de aktörlerin “tanınma” ihtiyacı doğrultusunda kendini gerçekleştirmesini sağlamaktadır (Dalbay, 2018, s.169). Hiçbir grup, tek başına, zaman ve mekân dışında bir varlığa sahip olamaz. Nasıl ki bireysel kimliklerin oluşumu kişiler arası ilişkiler sayesinde mümkün ise, kolektif kimliklerin oluşumu da gruplar arası etkileşim ile mümkün olabilir (Bilgin, 1995, s.59).

Çatışma Boyutu

Birey içinde yaşadığı toplumda sürekli bir rekabet içindedir. Bu rekabet kimliğin gelişim sürecine de yansır. Farklı grupların ya da toplulukların varlığı ve bunlar arasındaki rekabet kaçınılmazdır. Özellikle kentsel mekân farklı çıkar gruplarının bir çatışma alanıdır (Park & Burgess, 2015, s.117). Bu açıdan kolektif kimlik taşıyıcısı aktörler, mensubu oldukları toplulukların kolektif çıkarlarını “ötekilere” karşı koruma ve savunması için bir tür “çatışmaya” girmeleri gerekmektedir.

Kolektif kimliğin çatışma boyutu kolektif aktörler ile diğerleri arasında bir gerilim meydana getirir. Bu gerilimin uç örneği ise “toplumsal çatışma”dır. Kaynakların kısılaşması durumunda rekabet de artacaktır (Melucci, 1996, s.38). Ortaya çıkan bu çatışmada tehlikeye giren sembolik ya da somut hedefler değildir bilakis, insanların uğruna mücadele ettiği şey kendilerini tanıma/onaylama ve eylemlerinin öznelere olarak tanınma olanağıdır (Melucci, 2014, s.87-88). Dolayısıyla, kolektif aktörler, karşıtlarının yok saydığı kimliklerini kabul ettirme ve kendilerine ait olanı sahiplenmek için bir çatışma içine girerler.

Kolektif kimliğe aidiyetlik bağı ile bağlanan aktörler, kendileri olarak onayladıkları şeyi yeniden sahiplenmek amacıyla olanaklarını nasıl seferber edeceklerini grup içinde öğrenirler. Kolektif hareketlilik biçimlerine ya da toplumsal hareketlere katılma, kültürel yenilik biçimlerine dâhil olma, özgeciliğinden ilham alan gönüllü eylemler hep çatışma durumu karşısındaki tepkilerdir (Melucci, 2014, s.88).

Süreklilik Boyutu

Kolektif kimliğin sürekliliği onun eylemsel olmasıyla doğrudan ilgilidir. Kolektif aktörler, üyesi olduğu kolektivitinin sürekliliğinin sağlanabilmesi için çeşitli aktivitelerde bulunur. Aktörler, kolektif kimlikleri aracılığıyla kendilerine özgü rolleri hakkındaki beklentileri öğrenme fırsatı elde ederler (Wend, 1994, s.391). Kolektif kimlik, geçmişle bütünleşme ve şimdinin unsurlarını oluşturma yoluyla kolektif aktörün birliğini ve sürekliliğini üretme yeteneği ile beraber, çeşitli aşamalardan geçerken; kolektif aktörde çevre tarafından belirlenen sorunları çözebilme kapasitesini geliştirir ve kendi ilişkilerinde giderek bağımsız ve özerk hale getirir (Wend, 1994, s.392).

Kolektif kimlik, hareketin sürekliliğini ve zaman içerisinde kalıcılığını sağlar. Bireylerin üyeliklerini düzenler ve harekete katılmak için gerekli koşulları ve kendilerini tanımladıkları ölçütleri belirler. Bu kimliğin içeriği ve zamansallığı grup çeşitlerine göre değişir (Melucci, 2014, s.88-89). Kolektif kimlik kapsamındaki etkinlik ve ritüeller grubu ayakta tutar. Bu aktiviteler grupta yer alan üyeleri hem grup içi bir dayanışmaya ikna eder hem de bir birlik duygusu yaratır. Bu haliyle süreklilik işlevi, kolektif kimlik için hayati bir rol oynar. Eylemsizleşen kolektif kimlik zamanla vasfını kaybeder (Melucci, 1996, s.88-90).

AŞİRET VE KOLEKTİF KİMLİK

Aşiret sözcüğü Arapça kökenli olup dil ve kültür bakımından benzerlik gösteren, birçok aile ve sülaleden oluşmakta olan, göçebe veyahut yerleşik tarzda yaşam süren topluluk anlamına gelmektedir (sozluk.gov.tr). Ortak soy ideolojisine dayanan aşiret olgusu, kendi iç örgütlenmesinde bir askeri birliğin altlık-üstlük ilişkisine benzeyen katmanlardan oluşan bir hiyerarşiye dayanmaktadır. Aşirette en küçük sosyal birim, “aile”dir. Birden fazla aile, sülaleleri oluştururken, birden fazla

sülale ortaklığı “kabile”yi meydana getirir. Kabileler bir araya geldiğinde ise, “aşiret” ortaya çıkar (Heckmann, 2012, s.112).

Aşiret içi bağlılık kan bağına dayanırken, bu kan bağı ile birbirine bağlı sosyal örgütlenmeyi bir arada tutan değerler "asabiyet" duygusu olduğu görülür. İbn-i Haldun'a göre asabiyet; kan bağı ile birbirine bağlı topluluklar içindeki bireylerin yapı içindeki dayanışma ve bağlılığına işaret etmektedir. Bu duygu, aynı sosyal yapı içerisindeki bireylerin kendisinden olanı koruma, ortak çıkar ve ortak bir kimlik etrafında birleşmek anlamına gelmektedir (Jabar & Dawod, 2013, s.45-49).

Aşiret düzeninde, aşiret ağaları aşiret üyelerini iki kontrol edici etken üzerinden manipüle etmektedirler. Birincisi, üretim ilişkileri; ikincisi, aşiret üyeleri arasında var olan akrabalık ilişkileridir. Ağalar her ikisini de daima denetim altında tutmaktadır (Beşikçi, 1992, s.353). Aşiret içi kan bağı genellikle evlilik yolu ile kurulmaktadır. Dolayısıyla, kabile örgütlenme modelini "konik klan" oluştururken, aşiret modelinde haki akrabalık ilişkisi "dallanan soy sistemi"ne dayanmaktadır (Emiroğlu & Aydın, 2003, s.77-79).

Aşiret, ekonomik anlamda, toprağa dayanan üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bir yapılanmadır. Toprak mülkiyetinin dağılımı aşiret örgütlenmesinin temelini oluşturmaktadır (Sencer, 1979, s.194). Akrabalık ilişkileri aşiret yapısının inşa edilmesinde belirleyici olurken, aynı zamanda, aşiret ideolojisinin de örgütlenmesini sağlayan kolektif bağın kurucusudur (Heckmann, 2012, s.287).

Aşiret yapısına dâhil olan üyelerin ortak özelliklerinden bazıları "otoriteye bağlılık", "mutlak iktidar", her üyenin "doğuştan sahip olduğu statü" ile "biz duygusuna" dayalı ilişki biçimleri şeklinde sıralanabilir. Aşiret için aile ve akrabalık ilişkileri önemli birer olgu olurken, diğerleri ile ilişkilerde bu kan bağına dayalı bağlılık önemli bir rol oynar. Aile, akraba ilişkileri ile diğer aşiretlerle olan ilişkiler töre tarafından belirlenen normlar çerçevesinde sürdürülmektedir (Özer, 1990, s.2-4).

Aşiret Dernekleri ve Kolektif Kimlik Algısı

Kolektif kimlik belirli bir alanda sınırları belli bir kültürel topluluk tarafından taşınan kimlik olarak ifade edilir (Bilgin, 1995, s.60). Bu kimlik bireyin benliğinin, kişisel özelliklerinin ötesinde ortak değerler, semboller ve kabuller üzerinden şekillenmekte, topluluğa duyulan sadakat ile sürekliliğini sağlamaktadır. Kolektif kimliğin tüm bu öğeleri aşiret içinde geçerlidir. Bir topluluğun taşıdığı ortak kimlik olarak tanımlanan kolektif kimlik olgusu, aşiret bazında ortak kültür, kan bağı, akrabalık, ortak dil ve ritüeller üzerinden kurgulanır (Koç, 2008, s.16). Kolektif kimlik içerisinde bireyler, topluluğun küçük birer paydaşı olarak görülür. Birey grup içerisinde bir nesneye dönüşmektedir (Cohen, 1978, s.450). Aşiret için de geçerli olan budur.

Aşiret, kıvançta ve üzüntüde birlik olma, dayanışmayı içerir. Her şeyden önce bir olma güdüsünü pekiştirir. Aşiret ile üyeleri arasında kolektif bir aidiyet bağı

vardır. Aşirette kolektif kimliği oluşturan bileşenlerin başında akrabalık ilişkileri yani kan bağı gelmektedir. Aşiret, ortak köken ve kültüre sahip, ortak iletişim dilini kullanan, kan bağına dayalı sosyal, siyasal ve ekonomik bir yapıdır (Emiroğlu & Aydın, 2003, s.77).

Akrabalık ilişkileri aşiret sistemi içerisinde kolektif bağın kurucusu niteliğinde görülür. Aşiretler, gerçek ya da var sayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, genellikle toprağa dayalı ekonomik birliği olan, kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir yapıdır (Bruinessen, 2018, s.82). Bireyin çok söz sahibi olmadığı, asabiyet duygusunun belirleyici olduğu bu yapıda aşiret üyeleri “öteki” ile her türlü ilişkide, kendi mensuplarının haklı-haksızlığına bakmaksızın bir dayanışma duygusu içinde hareket ederler (Uluç & Karasu, 2015, s.206).

Kolektif kimlik sonuçta sembolik bir biçimlendirmedir. Bauman ötekinin oluşumunu iç grup- dış grup ayrımı yaparak şöyle tanımlar; “Biz” ve “onlar” zıt tutumları çifti birbirlerinden ayrılmaz. Bu kavramsal-davranışsal zıtlık birbirini tamamlar ve koşullandırır. "Biz" ve "onlar" ancak birlikte, karşılıklı çatışma içinde anlaşılabilir (Bauman, 2010, s.51-52). İşte “biz” aşiret iken; “onlar” diğer herkesi anlatır. Birey için kesin bir tercih söz konusu olup, aşiretin kolektif kimliği her türlü kimliğin önündedir.

Günümüzde modernleşme sonrası geleneksel aşiret yapılarında kısmen bir çözülmeye bahsetmek mümkündür. Kırdan kente göç, kentteki eğitim olanaklarının daha iyi oluşu, sanayileşmeye bağlı artan istihdam olanakları ve yine kentlere özgü kitle iletişim araçlarının yoğunluğu çözülmeyi hızlandıran tetikleyici etkenler arasında sayılabilir (Sencer, 1979; Ökten, 2009).

Diğer taraftan, modernleşmenin belirgin etkisine karşın kentleşme sürecinde aşiret kültürünün tümüyle ortadan kalktığı iddia etmek doğru olmaz. Birçok araştırmada görüldüğü gibi, aşiretler kentsel mekânda, modernitenin öngördüğü biçimde yok olmak yerine, biçim değiştirmekte ve varlığını sürdürmektedir. Kimi zaman aşiretin getirdiği birlikteliğin sağladığı çıkar ilişkileri kimi zaman kentsel mekânda bireyin benlik duygusu ve bir yer/oluşuma olan bağımlılık isteği aşiretin kentsel mekânda yaşamaya devam etmesine neden olmaktadır (Kaya, 2013; Karadeniz, 2010; Uluç & Karasu 2015; Erkan, 2005).

Türkiye’de kırsal alandan kentlere göç eden insanlar, yaşadıkları kültürel şoku aşabilmek ve kente tutunabilmek için çeşitli çözümler üretmektedirler. Üretilen çözüm yollarından bir tanesi de hemşeri dernekleri adı altında bir araya gelmektir. Aslında aşiret dernekleri, hemşehri derneklerinin farklı bir biçimidir (Biçim, 2018; Kaya, 2013). Kent içinde yalnızlığı aşmak ve yaşanan sorunlar karşısında bir dayanak noktası olmak bakımından hemşeri dernekleri ile aşiret dernekleri aynı amaca hizmet etmektedir. Diğer taraftan, bu ortak amaca rağmen aşiret dernekleri kan bağına dayalı iken, hemşehri dernekleri bir yerin getirdiği aidiyet duygusuna dayanır. Aşiret dernekleri, hemşehri derneklerine göre daha fazla içe kapalıdır.

Hemşehri dernekleri üye sayısı artıka güçlenirken, aşiret dernekleri üye sayısından ziyade üyelerin birlikteliğini esas almaktadır.

Modern ve geleneksel kolektif kimliklerin devamlılığının sağlanabilmesi için dernekler önemli bir işlevselliğe sahiptir. Aşiret dernekleri; aşiret mensupları arasında iletişimi sağlamak, üyelerin birbirine destek olmasını sağlamak, grup içinde sadakati sürdürmek, kent yaşamındaki belirsizlikler karşısında bir tampon mekanizma yaratmak vb. birçok işlevi aynı anda üstlenmektedir. Dernekler dayanışma temelli bir kolektif kimliğin yapı ve söylem düzeyinde görülen işlevlerini yerine getirmektedir.

Aşiret derneklerinin orijinal yönü bir yandan geleneksel yaşam tarzının bir parçası olmaları diğer tarafta modernleşme kuramlarında yer alan örgütlü toplumun bir parçası olarak işlevlerini sürdürmeleridir (Kaya, 2015, s.138). Başka bir deyişle, çoğu zaman aşiretin adıyla anılan bu dernekler kentin ihtiyaç duyduğu örgütlü toplumun bir yapı taşı olurken; ironik bir biçimde, kan bağına dayalı geleneksel bağlılıkların sürdürülmesinde de önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu haliyle kentteki aşiret derneklerini çoklu modernleşme ya da eksik modernleşmenin bir parçası olarak görmek yanlış olmayacaktır (Göle, 1998; Kaya, 2013).

Aşiretler, bu derneklerin tüzel kişiliğine sığınarak yerel ve genel seçimlerde etkin olmakta, sahip oldukları oy sayısına bağlı olarak kimi kazanım ve çıkarlar için pazarlık gücü edinmektedir (Biçim, 2018, s. 45; Ökten, 2009, s.103). Yine bu dernekleri sayesinde aşiretler yörede yaşanan olaylar ya da toplumsal sorunlar karşısında görüşlerini açıklamakta ve kamusal alanda görünür hale gelerek etkin olmaktadır (Kaya, 2018, s.129-130). Ayrıca aşiret dernekleri çeşitli yöresel etkinlikler düzenleyerek, genç aşiret mensuplarına eğitim bursları vererek hem aşiret mensupları arasında ilişkileri geliştirip, kuşaklar arasında tanışıklığı ve aşiretli olma bilincini artırırken hem de toplum nezdinde itibar kazanmaktadır (Öter & Özkul, 2019, s.217).

Çok partili yaşama geçiş ile birlikte aşiretlerin oy deposu işlevi görmesi onları siyasetçilerin gözünde vazgeçilmez hale gelmiştir. Hatta siyasi açıdan oluşan bu beklenti, kentsel mekânda aşiretin yeniden etkin hale gelmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Siyaset temelli aşiretleşme olarak da ifade edilebilecek bu süreç, kırsal alanda toprağa bağlı gerçekleşen aşiretler arası veya aşiret içi mücadeleye yeni alan açmıştır. Kuşkusuz bu siyasal mücadeleler aşiret dernekleri üzerinden yapılmakta, derneğin kurumsal kimliği ve sağladığı olanaklar siyasal bir sermayeye dönüşmektedir (Karasu, 2018, s.62).

ÇALIŞMANIN AMAÇ, YÖNTEM VE KAPSAMI

Kırsal alanda kolektif kimliğin birer örneği olan aşiretler, göçlerle geldikleri kentlerde yaşamaya devam etmektedir. Kentleşme süreciyle tümüyle yok olmayan aşiretlerin kentte iki temel işlevi bulunmaktadır. İlki, üyeler arası iletişim; ikincisi, çıkar amaçlı kollamadır. Bu işlevlerin bireyin kimliği ve benliği üzerinde kimi etkiler doğurması ise beklenen bir durumdur. Kentte yaşayan bir aşiret mensubunun yaşamı

içinde aşiretin kolektif kimliğinin ne ölçüde etkili olduğu sorusu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Genelde nispeten sayının az olduğu, daha kontrol edilebilir bir kitleyi anlamak, incelemek amacıyla tercih edilen bir araştırma yöntemidir (Gökçe, 2004, s.87; Kvale, 1996, s.56). Araştırma grubu olarak daha az sayıda katılımcı ile daha fazla mesai harcamak suretiyle araştırma konusunun detaylarına nüfuz edebilme olanağı sunması derinlemesine görüşme yönteminin tercih edilmesinin nedenidir (Giddens & Sutton, 2014, s.67).

Çalışmada Haltanlı aşireti örnek olarak seçilmiştir. Şanlıurfa aşiret kültürünün belirgin olarak etkin olduğu bir kenttir. Kentte 173 adet aşiret bulunmakta olup, neredeyse tamamının bir derneği bulunmaktadır (Özer, 1998; Perinçek, 2014). Haltanlar Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği bunlardan birisidir. Dernek 2019 yılında kurulmuştur. Haltanlar aşireti mensupları ağırlıklı olarak Şanlıurfa ve Gaziantep'te yaşamaktadır. Dernek merkezi Şanlıurfa'nın merkez ilçesi Haliliye'de iken, Bozova ve Viranşehir'de şubeleri bulunmaktadır.

Çalışma kapsamında Haltanlar aşiretine mensup 45 kişiyle, toplamda 70 saate yakın bir görüşme yapılmıştır. Yapılan görüşmelerin tümü derneğin merkez binasında gerçekleşmiştir. Dernek faaliyetlerine kadınların katılımı mümkün olmadığı için Haltanlı aşiretine mensup hiçbir kadınla görüşme imkânı olmamıştır. Diğer taraftan, aşiretin yapısı içinde ilişki ağlarının inşasında erkeklerin belirleyici olduğu düşünüldüğünde, bu durumun verilerin doğruluğu bakımından bir sorun oluşturmadığı düşünülmektedir. Bu çalışmada yapılan derinlemesine görüşmeler için Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (08.07.2024 tarih ve 348714 sayılı) izin alınmıştır. Etik Kurul izni gereğince, görüşme yapılan kişilerin ad ve soyadları çalışmada yer alamayacağı için, her görüşmeciye bir numara verilmiş, görüşmecinin bu numarası yanına yaşı ve cinsiyeti de (D. numara/yaş/cinsiyet) eklenmiştir.

Görüşmecilerin tümü her soruya yanıt vermiş değildir. Görüşmecilerin bir kısmı bazı sorulara daha detaylı cevaplar verirken, bazı soruları geçiştirmiştir. Görüşmecilerin kişisel eğilimlerinden kaynaklı bu farklılıklar sonuçlara yansıtılmamıştır. Diğer taraftan, bu durum her soru için yeterli cevabın elde edilmesinde bir engel teşkil etmemiştir. Kimi görüşmeciler kimi sorulara aynı cevabı vermiş olup, aynı cevaplar içinde seçilen görüşmecinin görüşü çalışmaya doğrudan aktarılmıştır.

Derinlemesine görüşmede görüşmecilere yöneltilen sorular Melucci'nin kolektif kimlik için belirlediği farklı boyutları içermektedir. İlk bölümde detaylı anlatıldığı gibi, kolektif kimliğin üç farklı boyutu bulunmaktadır. Bunlar; ilişkisel, çatışma ve süreklilik boyutlarıdır. İlişkisel boyut bir tanıma ve tanınma sürecini ifade ederken, çatışma boyutu diğer gruplarla olan ilişkileri ve son olarak süreklilik boyutu kolektif kimliğin devamı amacıyla yapılan her türlü etkinliği anlatmaktadır.

Derinlemesine görüşmelerde, görüşmecilere yöneltilen sorular bu üç boyutu anlamaya yönelik olup, elde edilen veriler hem aşiret kimliğinin bireyler üzerindeki etkisini hem de bireylerin aşiret kolektif kimliğinin devamı anlamında neler yaptığını bize gösterecektir.

ÇALIŞMANIN SONUÇLARI

Çalışma sürecinde yapılan derinlemesine görüşmelerde öncelikle aşiret mensuplarının aşirete bağlılığı net olarak belirlenmiştir. Gerek kent yaşamı içinde yaşanan soruların çözümü gerekse bir bireyin gruba ait olma ihtiyacı olarak değerlendirilsin aşiretler bir dernek çatısı altında birey üzerindeki etkisini sürdürmekte, aidiyet bağı devam etmektedir. Derinlemesine yapılan görüşmeden alınan ve aşağıda yer verilen notlar derneğe, dolayısıyla aşirete duyulan ihtiyacı net olarak bize göstermektedir.

D. 1/50/Erkek: *Burada kendimi güvende hissediyorum, maddi anlamdaki güçsüzlüğümü burada unutuyorum. Manevi anlamda huzur buluyorum. Biliyorum ki buradakilerin bana zararı dokunmaz, beni yoksulluğundan ötürü horlamaz. Kısacası dernek benim için nefes aldığım, insan olduğumu hatırladığım bir yer anlamına gelmektedir.*

D. 2/45/Erkek: *Yalnız olmadığımı hissediyorum. Başıma herhangi bir şey geldiğinde akrabalarımın yanımda olduğunu hissediyorum. Bu kadar çok akrabamızın olduğunu bilmek insana güven veriyor. Yaşadığımız coğrafyada aşiretinizin kalabalık olması, birbirine bağlı olması ve güçlü olması güven açısından çok önemli birer etkidir.*

D. 4/28/Erkek: *Burada daha önce akrabam olduğunu bilmediğim insanlarla tanıştım ve kaynaştım, dernek olmasaydı onları tanıyamazdım. Kentte başka arkadaşlıklarım sosyal çevrem oldu, fakat derneği onlardan ayrı tutuyorum. Çünkü dernekte herkes içinden gelerek birbirinin yanında, arada kan bağı da olduğu için bu yakınlık iki katı pekişmektedir. Burada kişisel menfaatten çok genelin menfaati önemlidir.*

D. 6/21/Erkek: *Dernek benim için akrabalık bağlarının güçlenmesi anlamına geliyor. Ayrıca gençlere yönelik yapılan faaliyetlerle bu bağlar daha da güçleniyor.*

D. 12/39/Erkek: *Derneğe geliş gidişlerimde akrabalarla bir araya geliyorum, aşireti ilgilendiren konular hakkında fikir alışverişinde bulunuyoruz. Akrabalarla sohbet etme, dertleşme, düğün ya da taziye gibi durumlarda gidiş geliş katılma, sorunlarımızı paylaşma, diğerlerinin sorunlarına çözüm üretme vb. işleri yapıyoruz.*

D. 30/50/Erkek: *Derneğe geliş gidişlerimde toplantılara, sohbetlere ya da toplu faaliyetlere katılıyorum. Mesela haftada bir burada toplanır çiğköfte yaparız. Gençler ve yaşlılar bir araya gelerek birlikte zaman geçiririz. Bu sayede gençler usul erkân öğrenmekle birlikte, aidiyetlik bağları da güçlenmektedir. Yaşlılar ise gençleri yakından tanımakta ve onlarla kaynaşmaktadır.*

D. 21/50/Erkek: *Derneğe gidiş gelişlerimde akrabalarımın sohbet etme, onlarla dertleşme ve derneğin düzenlediği yine akrabalar arasında olan aktivitelere katılırım. Bir ev gibi burası...*

Dernek üyelerinin derneğe bağlılığı ve dayanışma şekli modern bir sivil toplum örgütüne duyulan organik dayanışmadan daha çok mekanik dayanışma modeli ile benzerlik göstermektedir. Mekanik dayanışmaya dayalı topluluklarda, birini diğerine bağlayan vicdan, bilinç, gelenekler, bağlılıklar, aile, töre, din gibi etkenler rol oynarken, birey çıkarını çoğu zaman aşan, fedakârlık ve karşı tarafın

faidasını öne çıkaran bağlantılar önem kazanır. Ayrıca, özgecilik üzerinde inşa edilen bir dayanışma modeli esas alınır (Taburoğlu, 2018, s.26).

Dernek üyelerinin dernekten beklentileri, aynı zamanda, var olan bağlılığı da desteklemektedir. Bu haliyle dernek mensubu aşiret üyelerinin hem kendilerini tanımlama hem de diğerleri tarafından tanınma süreçlerinde aşiret kimliğini baskın bir biçimde kullandıkları görülmektedir. Melucci'nin kolektif kimlik için önerdiği ilişki boyut çalışmamızda net olarak görülmektedir.

Çalışmaya katılan üyelerin dernekten beklentileri maddi durumlarına göre değişmektedir. Örneğin gelir düzeyi düşük katılımcılar manevi beklentilerinin yanında maddi destek de aldıklarını belirtmiştir. Dernek, sosyal yardım görevini yerine getirirken aynı zamanda geleneksel kan bağının da sürdürücüsü olmaktadır. Kimi zaman bir kamu kurumunda yaşanan zorluklar karşısında dernek kolaylaştırıcı olmakta, dernek üyelerinin menfaatlerini kollamaktadır. Kimi zaman aşiret üyeleri birbirine borç para temin etmektedir. Dernek üyelerin sorunlarının çözüldüğü, ihtiyaçların karşılandığı bir merkez durumundadır.

D. 41/45/Erkek: *Dernekten beklentilerimi şu anda karşılamaktayım. Maddi destek ve manevi ihtiyacımın giderildiğini hissediyorum. Fakat diğer üyelerin tam katılımının sağlanabilmesi için yeni faaliyet alanları açılabilir. Örneğin dar gelirlilere yeni istihdam alanları ve daha çok yardıma muhtaç aşiret üyelerine yardım yapılabilir. Fakat bu haliyle ben oldukça memnunum.*

D. 14/34/Erkek: *Dernekten maddi anlamda herhangi bir beklentim olmamıştır. Fakat akrabalarımın kalabalık olması ve bu kalabalığın bana verdiği güç birçoğu şeyden daha önemlidir. Yaşadığımız coğrafyada aşiretinin güçlü ve kalabalık olması saygınlık ve statü açısından çok önemli bir etkidir. Derneğin aşireti toparlaması, birliği ve beraberliği sağlaması saygınlık ve statü açısından güç vermektedir. Dernek üyelerinin bu ihtiyacını karşılamaktadır.*

D. 3/58/Erkek: *Dernekten maddi anlamda herhangi bir beklentim olmamıştır. Fakat sosyalleşme, güven ve paylaşım açısından bütün beklentilerimi yerine getiriyor.*

D. 5/55/Erkek: *Dernekten maddi beklentim hiç olmadı, çünkü ihtiyacım da olmadı. Fakat akrabalarımın varlığı ve bir topluluk haline gelmeleri benim manevi ihtiyacımı gidermektedir. Yaşadığımız coğrafyada akrabalarının kalabalık olması diğer aşiretler üzerinde caydırıcı bir etki sağlar.*

D. 9/32/Erkek: *Dernekten beklentim maddi anlamda yoktur. Fakat manevi anlamda yakınlığı pekiştirici faaliyetler yapılabilir. Taziye evi, kadınların da katılımını sağlayacak bir kadın kolları, dar gelirlilere yönelik daha çok yardım gibi yapılabilir. Gerçi derneğin misyonları arasında kadın kolları ve taziye evi gibi düşünceler mevcuttur. Eminim kısa sürede onlar da yapılacaktır.*

D. 15/51/Erkek: *Aşiretin yüzde 70'ine bu dernek aracılığıyla ulaşmış bulunmaktayım. Şu an derneğimizin ulaştığı sayı kent genelindeki diğer sivil toplum kuruluşlarının çok üstündedir. Bu kalabalık siyasi partilere toplu oy açısından cazip görülürse, dernek üyelerine sağlayacakları fayda oranında bizim de onlara faydamız dokunacaktır. Bu faydaları istihdam alanları açısından değerlendirmemizin işsiz üyelerimize daha çok fayda sağlayacağı düşünülmektedir. İş başvurularında referans oldukça önemli olduğu için, biz elimizden geldiğince üyelerimize referans olmaya çalışacağız.*

D. 13/48/Erkek: *Aşiret derneklerinin geleneksel feodal yapıyı besleyen yönlerinin ben de farkındayım, yaşadığımız bu coğrafyada aşiretinin varlığı, kalabalık olması ve güçlü olması buralarda barınman için önemli birer etkidir. Dernek eski feodal düzendeği gibi ağalık köylülük düzeni ile değil daha çok herkesin söz hakkının olduğu bir platform görevi görmektedir. Hala geleneksel aşiret düzenini koruyan bölgemizde bir arada bir kuvvet olmamız için derneğin varlığı çok önemlidir.*

Çalışmaya katılan görüşmecilerin tamamı kamu kurumu ile ilgili işlerini halledemediğinde öncelikli olarak akraba çevresini tercih ettiğini belirtmiştir. Akrabalığın gerektirdiği sorumlulukların yöneticilerle, siyasetçilerle ve askeri personelle ilişki kurma konusunda işe yaradığı düşünülmektedir. Bu durum bu alanda yapılan başka çalışmalarla da örtüşmektedir (Heckmann, 2012, s.44; Ökten, 2009, s.108).

D. 40/34/Erkek: *Kamu kurumları ile ilgili işlerimde yol yordam öğrenmek için dernek üyelerinden yardım alırım. Örneğin adliyede bir işim varsa dernek üyeleri arasındaki avukatlardan yardım alırım. Ya da belediye ile alakalı işim varsa bunu yine dernek üyeleri arasında halletmeye çalışırım. Yabancılara pek güvenmiyorum. Akrabam bana daha çok güven veriyor.*

D. 24/28/Erkek: *Kamu kurumları ile ilgili işlerimde akraba ve dost çevresinden yardım alırım. Akrabalarım daha çok güvenirim.*

D. 13/48/Erkek: *Kamu kurumları ile ilgili işlerimi genelde kendim hallederim. Fakat bilmediğim konularda dernek üyeleri arasından tecrübeli olanlardan yardım alırım. Ayrıca kurumda çalışan akrabam varsa onun aracılığıyla halledilmesini tercih ederim.*

D. 18/44/Erkek: *Borç alırken akrabalarımın (aşiret içi) alırım. Akrabam benim maddi durumumu bilir, herhangi bir teminatım olmasa bile borç verir, hatta çoğunlukla maddi durumumun yetersizliğinden dolayı borcundan vazgeçer.*

D. 17/50/Erkek: *Borç almayı pek sevmem. Fakat mecbur olduğumda akraba ve eş dosttan almayı tercih ederim. Bankalardan daha önceleri alırdım fakat son dönemde pek cesaret edemiyorum. Bu açıdan akraba çevresini daha güvenli buluyorum.*

D. 22/29/Erkek: *Borç alma konusunda ticari ilişkilerimin olduğu akraba çevresini tercih ederim. Köyden gelen ürünü kime satarsam onlardan borç alırım. Genelde akraba çevresi tercihimdir.*

Kolektif kimliğin süreklilik boyutunda, geçmişle bütünleşme ve şimdinin unsurlarını oluşturma yoluyla kolektif aktörün birliğini ve sürekliliğini üretme yeteneği ile beraber, çeşitli aşamalardan geçerken, aktör de çevre tarafından belirlenen sorunları çözebilme kapasitesini geliştirir ve kendi ilişkilerinde giderek bağımsız ve özerk olarak etkin hale gelir. Bu haliyle Melucci'nin kolektif kimliğin bir fonksiyonu olarak önerdiği süreklilik hem aşiret hem de dernek nezdinde büyük önem taşımaktadır.

Aşiret üyelerine birbiriyle ilişkilerini nasıl sürdürdükleri sorulmuştur. Derinlemesine görüşmelerde verilen cevaplar iletişim yöntemleri değişse de, üyeler arası iletişimin hiç kopmadığını bize göstermektedir.

D. 9/32/Erkek: *Diğer dernek üyeleri ile sosyal medya üzerinden iletişimi sağlamaya çalışıyoruz. Whatsapp, facebook vb. hesaplar üzerinden sağlanır. Herhangi bir yeni haber ya da duyuru olduğunda bu sosyal medya hesapları üzerinden haberler verilir. Şayet toplanma günlerine denk gelirse anons şeklinde de haber verilir.*

D. 31/22/Erkek: Sosyal medya üzerinden iletişimi sağlıyoruz. Aşiret gruplarımız var oradan önemli haberleri ya da üyelerle ilgili sorunlar paylaşılır ve birlikte çözülür.

D. 6/21/Erkek: Diğer dernek üyeleri ile iletişimi sosyal medya ve telefon üzerinden sağlamaya çalışırız. Ayrıca toplantı günlerinde de genel anonslar yapılarak iletişim sağlanır.

Aşiret üyelerinin kentte dönüşümü, kolektif kimliklerini sürdürme yollarından birisi de sosyal medyanın imkânlarından yararlanmaktır. Aşiret ilişkilerinin, kendini yeni koşullara uyarlamasının, kuşkusuz bir önceki durumdan farklılaşmasının doğurduğu, ancak bunun yıkıcı bir değişimden ziyade karşılaştığı yeni durumda varlığını koruma çabasının, yeniyle müzakeresinin bir sonucu olarak dönüşüm yaşadığı şeklinde düşünülebilir (Karadeniz, 2012, s.168). Ayrıca aşiret mensupları özel günlerde daha sık bir arada olmaktadır.

D. 11/33/Erkek: Düğün ya da taziye gibi durumlarda dernek, üyelere haber vererek birlikte ziyaret etmeyi sağlamakta, ev sahibinin ihtiyacı durumunda düğün ise masrafları karşılamakta, taziye ise taziye yemeğini sağlamaktadır. Derneğin ileriye dönük projeleri arasında düşünülen taziye evi yapıldığı takdirde, bütün dernek üyeleri taziyelerini burada yapabilecektir.

D. 23/29/Erkek: Düğün sahibi üye için akraba çevresinin kalabalık olması önemli bir etkidir. Taziyelerde ihtiyaç durumunda üç günlük yemek masrafı dernek tarafından sağlanır.

D. 19/41/Erkek: Düğün ve taziye gibi durumlarda gençler ve ihtiyarlardan oluşan toplu kalabalıkla gidilerek diğer aşiretlere ev sahibinin de aşiretinin kalabalık olduğunu yani arkasının güçlü olduğu mesajı da verilir.

D. 25/32/Erkek: Düğün ve taziye gibi durumlarda toplu ziyaret ve düğün sahibine hediye ayarlama, hatta ihtiyaç sahiplerine maddi ödenek sağlanır. Yapılan masraflar yönetim kadrosu tarafından sağlanmaya çalışılır. Ayrıca taziye masrafları da yine dernek tarafından tedarik edilir.

Görüldüğü gibi derneğin toparlayıcı, bir araya getirme, birlik ve beraberliği sağlayıcı birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Ayrıca dernek bölgede yaşayan diğer aşiretlere karşı kalabalık ve güçlü olduğu mesajını vermektedir. Zira aşiretler arası çekişmeler hem aşiretler arası güç hiyerarşisinin belirlenmesinde hem de çıkara dayalı ilişkilerin düzenlenmesinde belirleyicidir (Altan, 2020, s. 22).

Kolektif kimliğin çatışma boyutu kolektif aktörler ile diğerleri arasında bir gerilim meydana getirir. Karşılıklılık kuralının toplumsal çatışma içinde imkânsızlaşmasıyla beraber kıt kaynaklar üzerindeki rekabet de artacaktır. Ortaya çıkan bu çatışmada tehlikeye giren sembolik ya da somut hedefler değil, insanların uğruna mücadele ettiği şey, kendilerini tanıma/onaylama ve eylemlerinin özneliği olarak tanınma olanağıdır. Kolektif aktörler, karşıtlarının yok saydığı kimliklerini kabul ettirme ve kendilerine ait olanı sahiplenmek için bir çatışma içine girerler.

D. 15/51/Erkek: Genelde üyelerimizin sorunlarını dinliyorum. Taziye, düğün ve hasta ziyareti gibi durumlarda dernek adına organizasyonu sağlıyorum. Akrabaların kendi aralarında ya da dışardan birileri ile girdiği ihtilaflarda ise arabuluculuk yaparak olayların büyümesini engelliyorum.

Şu anda üye sayımız 7.500'e çıktı, ben bu sayıyı 25.000'in üzerine çıkarmayı hedefliyorum. Aynı aşirete bağlı olduğumuz bütün akrabalara ulaşmaya çalışacağım. Akrabalık bağına çok önem veririm, benim için daha samimi daha candan anlamına gelir.

Onun için ne kadar kalabalık olursak o kadar mutlu oluruz. Kendimi bildim bileli içimdeki utku olmuştü bütün akrabalarımaya ulaşma, onları bir çatı altında toplama fikri, şimdi bu düşüncemi gerçekleştirmeye çalışıyorum. Akrabalık bağlarının güçlü olması benim için önemli bir konudur. Dışarıya karşı bir güçtür.

D. 28/30/Erkek: *Akrabalık bağının yaşatıldığı derneğimizde gençleri uygunsuz ve zararlı (uyuşturucu vb.) alışkanlıklardan ayıplama, kınama ve aşiretin büyüklerinin telkinleri yolu ile uzak tutmaya çalışırız. Yaşadığımız coğrafya da erkeklerin varlığı önemli bir etken olarak görülür. Bu gençlerin düzenli ve birlikte hareket etmelerini sağladığımızda aşiret üyelerimizin diğer aşiretler tarafından daha güçlü görülmelerini sağlarız.*

D. 34/37/Erkek: *Derneğe geliş gidişlerimde bütün günümü burada geçiriyorum. Genelde üyelerimizin sorunlarını dinliyorum. İhtiyaç sahibi akrabalarımaya yardımcı oluyorum, organizasyonu sağlıyorum. Taziye, düğün ve hasta ziyareti gibi durumlarda dernek adına organizasyonu sağlıyorum. Akrabaların kendi aralarında ya da dışardan birileri ile girdiği ihtilaflarda ise arabuluculuk yaprak olayların büyümesini engelliyorum. Birlik bizim için önemli. Yabancıya karşı bir olmak, bir yumruk olmak gerek.*

D. 19/41/Erkek: *Aşiretin yüzde 70'ine bu dernek aracılığıyla ulaşmış bulunmaktayım. Bu birlik beraberliğin akrabalarım adına faydalı olmasını isterim. Şu an derneğimizin ulaştığı sayı kent genelindeki diğer sivil toplum kuruluşlarının çok üstündedir. Bu kalabalık siyasi partilere toplu oy açısından cazip görülürse, dernek üyelerine sağlayacakları fayda oranında bizim de onlara faydamız dokunacaktır. Bu faydaları istihdam alanları açısından değerlendirmemizin işsiz üyelerimize daha çok fayda sağlayacağı düşünülmektedir. İş başvurularında referans oldukça önemli olduğu için, biz elimizden geldiğince üyelerimize referans olmaya çalışacağız. Her aşiret bunu yapıyor, mecbur bizde yapıyoruz. Çocuklar işsiz kalsa daha kötü olur.*

D. 20/34/Erkek: *Üyelerin ekonomik profili oldukça düşük bir vaziyette, dernek bu yoksul insanlara maddi açıdan destek sağladığı için bana göre dernek merhamet ve duyarlılık anlamına gelmektedir. Ayrıca, arabuluculuk anlamına da gelmektedir. Örneğin herhangi bir husumet durumunda olaylar ciddi boyutlara ulaşmadan başkan önderliğinde her iki taraf arasında arabuluculuk yapılır ve olay tatlıya bağlanır. Burada başkanın sıfatı da çok önemlidir. Başkana duyulan saygı ve sevgi olayın tatlıya bağlanmasında oldukça etkili olur. Başkanın varlığı hem caydırıcı hem de rahatlatıcı bir etken olarak görülür.*

Aşiret üyeleri, dernek üyeliği ile yaşadıkları coğrafyada bir güç olma ihtiyacını karşılar, aynı zamanda diğer aşiretler tarafından tanınma ve saygın olmayı da hedeflemekte olduklarını açıklamışlardır. Ayrıca gençlerin zararlı alışkanlıklardan uzak durması için oluşturulan gençlik kollarının varlığının kolektif bilincin sürekliliğini sağladığı düşünülmektedir.

SONUÇ

Haltanlar Aşiret Derneği'nde yapılan saha çalışmasında, dernek üyelerine aidiyetlik üzerinden sorulan sorulara verilen cevapların tümünde "güven" duygusunun referans gösterildiği görülmüştür. Derneğin kendileri için bir tür güven tesis ettiğini belirten aşiret mensupları, kentin güvensiz ortamında korunaklı bir alan oluşturduklarını ifade etmektedirler. Aşiret olmanın getirdiği kolektif kimlik kentsel mekânda dernek üzerinden yaşatılmaktadır. Bu durum Melucci'nin kolektif kimliğin ilişkisel boyutunu tarif etmektedir.

Haltanlar Aşireti mensupları kendilerini aşiretleri üzerinden inşa etmekte, bu mensubiyetten memnun olduklarını, gurur duyduklarını vurgulamaktadırlar. Benzer bulgulara Uçar'ın 2018'de yaptığı saha çalışmasında da rastlanmaktadır. Bu çalışmada katılımcıların % 86'sı aşirete mensup olmanın faydalı olduğunu, kendilerine bir tür güç verdiğini, yalnızlıktan kurtardığını ifade etmişlerdir (Uçar, 2018, s.128-129). 2015 yılında Şanlıurfa'da yapılan bir araştırmada, aşiret mensuplarına, "bir aşirete mensup olmanın ne kadar önemli" olduğu sorulmuştur. Katılımcıların % 32,8'i çok önemli derken, % 29,4'ü önemli olduğunu söylemiştir (Uluç & Karasu, 2015, s.214). Dernek üyelerinin bu davranışı göstermelerinde kolektif kimliğin süreklilik ve ilişkisel boyutlarının önemli etkisi bulunmaktadır. Heckmann'ın 1991 yılında yaptığı çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşılmış, aynı aşiretten olan kişilerin, akrabalığı geniş toplumsal ilişkiler ağının bir parçası olarak gördükleri belirlenmiştir (Heckmann, 2012, s.44).

Çalışma kapsamında yapılan derinlemesine görüşmelerde kalabalık ve birlikte olmanın siyasi anlamda güçlü olmak anlamına geldiği daima vurgulanmıştır. Bu kalabalığın siyasi partilerden istihdam ve yardım isterken etkili olduğu düşünülmektedir. Bu durum Melucci'nin kolektif kimliğin çatışma boyutunu bize göstermektedir. Gerek devlet nezdinde kabul görmek gerekse diğer aşiretlerle yürütülen paylaşım kavgasında aşiret derneği çok önemli bir rol üstlenmektedir. Türkiye'de siyasi yapıya egemen olan patronaj ilişkilerde bu süreci desteklemektedir (Karasu, 2018, s.62). Aşiret mensubiyeti siyasal anlamda çıkarları kollamada aşiret mensuplarını bir adım öne geçirmektedir.

Çalışmada elde edilen verilere göre aşiret mensupları, derneğe üye olarak kan bağına dayalı kolektif kimliğin birer parçası olma, güven duydukları akrabalık bağı çerçevesinde sosyalleşme ihtiyaçlarını giderme güdüsünü tatmin etmektedirler. Dernek üyeliği ile kalabalık bir bütünün parçası haline gelerek kent ortamının soğuk, güvensiz ve mesafeli ilişkilerinden kendilerini korumaktadırlar. Hem dernek içi etkinlikler hem de derneğin sağladığı kesintisiz iletişim kolektif kimliğin bir başka boyutu olan sürekliliği sağlamaktadır. Bu konuda derneklerin etkin bir rol üstlendiğini ifade eden Kaya, kentteki değişim ve dönüşüm karşısında derneklerin aşiret üyeleri için bir dayanak noktası olduğunu ifade etmektedir (Kaya, 2013, s. 33).

Aşiret derneği sadece maddi kazanç sağlamak için değil, aynı zamanda, akrabalık ilişkilerini güçlendirmek, birlik ve beraberliği sağlamak, saygınlık ve statü kazandırmak gibi sosyal ve kültürel ihtiyaçları da karşılamaktadır. Bu durumda derneği sadece bir kurum olarak görmek yanlış olacaktır. Bir kurum olmanın ötesinde dernek; aile bağlarını güçlendiren ve toplumsal statüyü arttıran bir sosyal yapı olarak önemli bir rol üstlenmektedir. Aynı sonuca ulaşılan bir başka çalışmada, kentleşme süreciyle birlikte artan sorunlar karşısında aşiret mensuplarının yalnızca maddi çıkarlar elde etmenin dışında, aidiyet duygusu içinde aşirete karşı bağlılıklarını sürdürdükleri görülmüştür (Karadeniz, 2010, s.226-228).

Aşiret mensupları, dernek üyeliği ile hem yaşadıkları coğrafyada güçlü olma ihtiyacını karşılarken hem de diğer aşiretler tarafından tanınma ve saygınlık kazanma amacını gütmektedir. Aynı aşiret veya akraba grubundan olan kişiler, birbirlerine daha fazla güvenmekte ve yardımlaşmaktadır. Bu durumda kolektif kimliğin sürekliliği devam etmekte, dernek üyeleri arasındaki ilişkisel bağların güçlü kalması garanti altına alınmaktadır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı sunmuştur ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Altan, B. (2020). Osmanlı Devleti'nin son döneminde yapı, sorunlar ve İngilizlerle ilişkiler açısından Goyan Aşireti. *History Studies*, 12 (1), 15-33.

Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. Çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Aydoğdu, H. (2004). Modern kimlikte öznenin ölümü. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 115-147.

Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik düşünmek*. Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2017). *Kimlik*. Çev. Mesut Hazır, Ankara: Heretik Yayınları.

Berger, P., & Luckmann T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası bir bilgi sosyolojisi incelemesi*. Çev. Vefa Saygın, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Beşikçi, İ. (1992). *Doğu'da değişim ve yapısal sorunlar*. Ankara: Yurt Yayınları.

Biçim, H. (2018). *Aşiretlerin kente eklemlenme tarzı: Batman örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Bilgin, N. (1995). *Kolektif kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Bruinessen, M. V. (2018). *Ağa, şeyh, devlet*. Çev. Banu Yalkut, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cohen, A. P. (1978). The same-but different: the allocation of identity in Whalsay, Shetland. *Sociological Review*, 26 (3), 449-469.

Cohen, A. P. (1999). *Topluluğun simgesel kuruluşu*. Çev. Mehmet Küçük, Ankara: Dost Kitabevi.

Dalbay, R. S. (2018). "Kimlik" ve "toplumsal kimlik" kavramı. *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (31), 161-176.

Drousioti, K. (2022). Collective identities beyond homogenisation: Implications for justice and education. *Ethics and Education, 17* (3), 294-310.

Emiroğlu, K., & Aydın, S. (2003). *Antropoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Erkan, R. (2005). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sosyal yapısı ve değişim eğilimleri*. Ankara: Kalan Yayınları.

Fearon, J. D. (1999). What is Identity (As We Now Use the Word)? Stanford: Stanford Üniversitesi.

Giddens, A., & Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide temel kavramlar*. Çev. Ali Esgin, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Gökçe, B. (2004). *Toplumsal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Savaş Yayınları.

Göle, N. (1998). Batı-dışı modernlik üzerine bir ilk desen. *Doğu-Batı Dergisi, 1* (2), 55-62.

Heckmann, L. Y. (2012). *Kürtlerde aşiret ve akrabalık ilişkileri*. Çev. Gülhan Erkaya, İstanbul: İletişim Yayınları.

Jabar, F. A., & Dawod, H. (2013). *Aşiretler ve iktidar Ortadoğu'da etnisite ve milliyetçilik*. Çev. Ömer Öğünç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayıncılık.

Jung, C. G. (2015). *Kişiliğin gelişimi*. Çev. Duygu Olgaç, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Karadeniz, S. (2010). Osmanlıdan cumhuriyete merkezileşme politikalarının aşiret sistemine etkileri. *Mukaddime, 3*, 27-41.

Karadeniz, S. (2012). *Aşiret sisteminde dönüşüm -aşiretin kentte aldığı yeni şekiller Batman örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Karasu, M. A. (2018). Yerel siyaset ve yerel siyasal dinamikler üzerinde aşiret etkisi (Şanlıurfa örneği). A. Mengi., & D. İşçioğlu (Der.), *Küreselleşme sürecinde yerel hizmet yerel siyaset içinde* (ss. 55-81). Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayını.

Kaya, M. (2013). *Modernleşme sürecinde aşiretlerin dönüşümü: Şanlıurfa aile ve aşiret dernekleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Kaya, M. (2015). *Aşiret modernleşmesi*. İstanbul: Çıra Yayınları.

Kaya, M. (2018). Aşiret modernleşmesi mi, yeniden aşiretleşme mi? *Harran Üniversitesi İİBF Dergisi, 2* (2), 124-134.

Koç, M. (2008). *Yetişkinlik döneminde dindarlık ile benlik kavramı*

değişkenleri arasındaki ilişki. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Kvale, S. (1996). *Interviews: an introduction to qualitative research interviewing*. CA: Sage Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Melucci A. (1993). Toplumsal hareketler ve günlük hayatın demokratikleşmesi. J. Keane (Der.), *Sivil toplum ve devlet Avrupa'da yeni yaklaşımla* içinde (ss. 267-286). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Melucci, A. (1996). *The playing self person and meaning in the planetary society*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi.

Melucci, A. (2014). Süreç olarak kolektif kimlik. F. Mollaer (Der.), *Kimlik politikaları özdeşlik, tanınma ve farklılık* içinde (ss. 79-104). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Ökten, Ş. (2009). Aşiret, akrabalık ve sosyal dayanışma: geleneksel hayatı yönetme biçimi. *Aile ve Toplum*, 11(5), 99-110.

Öter, A., & Özkul, M. (2019). Modernitenin öteki yüzü: kaybedilenleri hatırlamak Yörük aşiretlerinde modernleşme ve uyum. S. Parin (Der.), *Türkiye'de aşiret tartışmaları* içinde (ss. 213-241). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Özdemir, C. (2001). Kimlik ve söylem. *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 107-122.

Özer, A. (1990). *Doğu Anadolu'da aşiret düzeni*. İstanbul: Boyut Yayınları.

Özer, A. (1998). *Modernleşme ve güneydoğu*. Ankara: İmge Yayınevi.

Park, R., & Burgess, E. (2015). *Şehir*. Çev. Pınar Karababa, İstanbul: Heretik Yayınları.

Perinçek, D. (2014). *Aşiretler raporu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Rümelin, J. N. (1993). Collective identities and citizenship. *Analyze & Kritik*, 15, 120-128.

Sen, A. (2006). *Kimlik ve şiddet kader yanılısaması*. İstanbul: Türk Henkel Yayınları.

Sencer, Y. (1979). *Türkiye'de kentleşme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Taburoğlu, Ö. (2018). *Toplumsal dayanışma, işbölümü ve dilencilik olgusu arasındaki ilişkiler: Almanya ve Türkiye karşılaştırması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Türkbağ, A. U. (2003). Kimlik, hukuk ve adalet sorunu, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 6 (23), 209-216.

Uçar, G. (2018). *Bir toplumsal organizasyon olarak aşiretlerin modern zamanlarda çeşitlenen işlevleri: Koçgiri Aşiretleri örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uluç, V., & Karasu, M. A. (2015). Kente yerleşmiş aşiret üyelerinin kentleşme eğilimleri üzerine bir çalışma: Şanlıurfa örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13 (25), 201-232.

Wend, A. (1994). Collective identity formation and the international state. *American Political Science Association*, 88 (2), 384-396.